BANJALUČKI BOJ IZ 1737

Enes Pelidija

Izdavač:
El-Kalem

Za izdavača:
Selim Jarkoč

Urednik:
Mustafa Prljača

Recenzenti:
Mustafa Imamović
Behija Zlatar

Lektor:
Rasema Pelidija

Tehnički urednik:
Ismail Ahmetagić

Likovna oprema:
Mehmed Zaimović

Tiraž:
1000 primjeraka

Štampa:
"OKO"

Za štampariju:
Bajro Šaban

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94 (497 Banja Luka) "1737"

PELIDIJA, Enes

Banjalučki boj iz 1737 : uzroci i posljedice /
Enes Pelidija. - Sarajevo : El-Kalem, 2003. - 544 str. ;
24 cm. - (Biblioteka Kulturna baština)

Bibliografija: str. 471-493 ; bibliografske
i druge bilješke uz tekst

ISBN 9958-23-136-0

COBISS/BIH-ID 11828486

ISBN 9958-23-136-0

Rješenjem Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta F BiH br. 02-15-7569/02 od 20. 11. 2002. godine, a u skladu sa Zakonom o porezu na promet proizvoda i usluga ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine" broj 49/02), član 18. tačka 10. ovaj proizvod je osloboden poreza na promet.

Enes Pelidija

BANJALUČKI BOJ

iz 1737 uzroci i posljedice

القلم
el-Kalem

Rasemi, Enisi, Maidi i Esadu

UVOD

U povijesti brojnih naroda i zemalja pojedini historijski događaji bili su prijelomni trenuci za kasnija dešavanja koja su se vremenski mjerila decenijama i stoljećima. Nerijetko, akteri tih zbivanja ni sami nisu bili svjesni težine odgovornosti i posljedica. Međutim, po nepisanom pravilu znali su da čine nešto što je u tom trenutku od izuzetnog značaja. Gledajući sa historijske distance, ti značajniji događaji podsjećaju na kamene međaše koji obilježavaju pojedine periode u povijesti određene ličnosti, naroda, države, ili svega toga zajedno.

Među takvim značajnijim događajima u historiji Bosne i Hercegovine je i Banjalučki boj iz 1737. godine. Zbog značaja i posljedica koje je proizvela ova bitka, pokušao sam dati odgovor na mnoga ranije postavljena pitanja: zašto, i pored više pokušaja, niko nije uspio razbiti teritorijalnu kompaktnost Bosne i Hercegovine, te kako su i pored svih iskušenja i poteškoća Bošnjaci kao narod opstali na ovim prostorima koje smatraju jedinom svojom domovinom. Zato i ova knjiga ima naziv "Banjalučki boj iz 1737. godine - uzroci i posljedice".

Razlog mog interesovanja da pišem o ovom značajnom povijesnom događaju je višestruk. Proučavajući neobjavljenu i objavljenu arhivsku građu i stručnu literaturu historijata Bosanskog ejaleta iz XVIII stoljeća, uočio sam značaj Banjalučke bitke i njen utjecaj na kasnija dešavanja, zatim povezanost mnogih događaja u ovoj osmanskoj pograničnoj pokrajini sa drugim zbivanjima u bližem i daljem okruženju. Ova bitka do sada je nepravedno zauzimala marginalan

FILOZOFSKI FAKULTET SARAJEVO

značaj, ne samo za savremenike nego i za svijest Bošnjaka i njihovu borbu za opstanak. Ta svijest je došla do punog izražaja, ne samo u ratnom nego i u poratnom periodu. U narednim godinama i decenijama bivala je sve većom, što potvrđuju i događaji vezani za Pokret Husein-kapetana Gradaščevića i njegovu borbu za autonomiju Bosne, nepuno stoljeće kasnije.[1] *U historiografiji ne samo susjednih zemalja, nego i u bosanskohercegovačkoj, ovom se prijelomnom historijskom trenutku Bosne i Hercegovine i njenog bošnjačkog stanovništva nije dalo ono mjesto i značaj koju je ova bitka i pobjeda domaćeg stanovništva nad moderno opremljenom austrijskom vojskom imala, dok se daleko manjim i povijesno ne tako značajnim događajima pridavao veliki značaj. Prvi put čitaoci su dobili nešto više informacija od Hamdije Kreševljakovića koji je napisao stručni rad u povodu 200-godišnjice Banjalučke bitke.*[2]

Nepune dvije decenije kasnije ovom će se temom više pozabaviti orijentalista i historičar Adem Handžić. Pišući o veziru Ali-paši Hekim-ogluu kao jednom od značajnijih bosanskih namjesnika koji je tu dužnost obavljao u tri navrata, dr. Handžić je naročito veliku pažnju posvetio Ali-pašinom prvom mandatu u svojstvu namjesnika Bosanskog ejaleta od 1736. do 1740. godine. Upravo se u tom periodu i odigrala ova čuvena bitka. Uz korištenje dotadašnjih saznanja ovaj cijenjeni znanstvenik je novim dokumentima i stručnom literaturom još cjelovitije obuhvatio vojnu komponentu bitke pred Banjom Lukom. Posebno su mu od koristi bili podaci iz stručne literature objavljene na njemačkom jeziku,[3] *te podaci iz djela pojedinih savremenih turskih*

[1] Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine,* Posebna izdanja, XIX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1996. godine

[2] Hamdija Kreševljaković, *Bitka pod Banja Lukom 4. VIII 1737.,* Narodna uzdanica, br. IV, Sarajevo 1936. godine

[3] Adem Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim oglu Ali paša,* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću, br. V, 1954-55, Sarajevo 1955. godine

historičara. No, cio rad se skoro isključivo odnosi na vojni aspekt i ličnost vezira Ali-paše. Ostala imena dobila su ono mjesto koje je bilo u kontekstu samog pisanja ovog velikog stručnog rada. Zbog toga su mnoge ličnosti i ispuštene ili samo usput spomenute. Međutim, već tada je dr. Handžić koristio hronike Omera Novljanina i Ahmeda Hadžinesimovića, koji su kao savremenici pisali ne samo o Banjalučkom boju, nego i o drugim značajnijim dešavanjima u i oko Bosanskog ejaleta.[4] *Nakon ovog rada, čuveni Banjalučki boj se nešto više spominje u kontekstu pisanja prošlosti Bosne i Hercegovine XVIII stoljeća, najčešće uz ponavljanje činjenica koje su do tada bile poznate iz radova Hamdije Kreševljakovića i Adema Handžića. I dok su se neke bitke, pobjede i porazi iz bliže i dalje prošlosti slavili i izučavali, Banjalučki boj, njegov značaj u historiji ove zemlje i posljedice koje su proizišle iz izvojevane pobjede i dalje su ostali u sjeni.*

Što se tiče drugih južnoslavenskih orijentalista i historičara osmanskog perioda, oni u svojim radovima i studijama sve do zadnjih decenija XX stoljeća ovoj bici ne posvećuju nikakvu pažnju. Vjerovatno je kod mnogih od njih bilo i subjektivnih i objektivnih razloga. No, iz bilo kojih pobuda, Banjalučki boj iz 1737. godine svo to vrijeme bio je marginiliziran, ili se nije ni spominjao. Nažalost, ni u Bosni i Hercegovini. Jedino je kod književnih historičara počeo da se sve više pokazuje interes za pjesme koje su pojedinci ili nepoznate nam ličnosti iz naroda ispjevali nakon pobjede. Posebno mjesto i interesovanje bilo je za pjesmu "Boj pod Banjom Lukom godine 1737." *koju je 1888. godine štampao Mehmed-beg Kapetanović - Ljubušak.*[5]

---

[4] Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736-1739. (dvije neobjavljene kronike),* preveli i priredili dr. Fehim Nametak i dr. Lamija Hadžiosmanović, Zenica 1994. godine (dalje: O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*)

[5] Kapetanović Beg Ljubušak, *Boj pod Banjomlukom godine 1737.,* Narodna pjesna, Zabilježio i popunio Beg Kapetanović - Ljubušak, Sarajevo 1888., reprint izdanje sa pogovorom dr. Muniba Maglajlića, Sarajevo 1989. godine

Što se tiče savremene turske historiografije, kao i historičara Osmanskog carstva iz drugih evropskih i vanevropskih zemalja, Banjalučki boj je kod jednog broja tih znanstvenika spomenut u kontekstu općih prilika osmanske države, bez studioznijeg ulaženja u značaj ove pobjede za opstanak jedne od pograničnih pokrajina Carstva i opstanak na tim prostorima pripadnika islamske konfesije.

Imajući sve to u vidu, već duže vremena u sklopu izučavanja historijata Bosanskog ejaleta iz XVIII stoljeća, istraživao sam izvornu arhivsku građu i orijentalne i zapadne provenijencije. Do mnogih izvornih dokumenata došao sam neposredno istražujući u arhivima Sarajeva, Dubrovnika, Zadra, Zagreba, Beograda, ali i zahvaljujući susretljivosti mnogih kolega koji su mi ustupili dio arhivske građe iz Istanbula, Ankare, Beča, Venecije, te drugih brojnih arhiva. Posebno su mi od velike koristi bili dokumenti koji su prije dvije do tri decenije skupljeni kao arhivska građa iz najpoznatijih domaćih i svjetskih arhiva za pisanje milenijske prošlosti Bosne i Hercegovine. Dio te građe nalazi se u ANU BiH i u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Naveo sam sve podatke o ovoj građi, kao i imena prevodilaca dokumenata. Zahvaljujući bogatstvu podataka iz različitih arhiva omogućeno mi je da što realnije prikažem stanje i prilike u Bosanskom ejaletu. Ovo je bio utoliko veći izazov jer nam korišteni izvori pružaju mogućnost da po prvi put cjelovitije upoznamo društvene prilike, te vojno i privredno stanje Bosanskog ejaleta između 1718. i 1737. godine. Ne manje su interesantni podaci koji upotpunjuju dosadašnja saznanja o učešću Bošnjaka na perzijskom (1727.) i ruskom (1736. i 1737.) frontu.

Zahvaljujući dokumentima iz Ratnog arhiva (Kriegsarchiv) *iz Beča, kojeg iz Bosne šalju austrijski konfidenti političkom i vojnom vrhu Austrijske monarhije, u prilici smo da sagledamo i sa te strane vojno stanje Bosanskog ejaleta, njegovih fortifikacionih objekata, broj posade i vrste rodova u mnogim navedenim tvrđavama, te komunikacionu povezanost, situaciju na putevima i udaljenost*

spomenutih mjesta. Koliko mi je poznato, mnogi od tih podataka se po prvi put spominju. Ono što je posebno interesantno je da su skoro u cijelosti bili tačni i da su odgovarali realnom stanju na terenu. Do tih saznanja dolazimo na osnovu podataka iz osmanskih i dubrovačkog arhiva.

Vrlo vrijedne podatke o Bosni pruža nam i arhivska građa iz Državnog arhiva Dubrovnika, koja govori o krupnijim državnim i međudržavnim pitanjima o kojima se raspravlja u vrhu centralne sultanove vlasti u Istanbulu, kao i lokalnim događajima i ličnostima. Često iz tih sitnijih podataka dolazimo do onih koji su prvorazredni izvori u pisanju ove studije. Neki od tih dokumenata daju i odgovore na mnoga pitanja za koja možemo precizno kazati da se spominju u zabilješkama.

Slično je i sa mletačkom arhivskom građom. Do dokumenata iz arhiva Di Statto Venezia *došao sam posrednim putem. Još prije petnaest godina, radeći na dokumentima u Arhivu SANU u Beogradu, naišao sam na vrlo veliki broj mletačkih dokumenata, koji se kao originali ili kopije čuvaju u Zaostavštini akademika Jovana N. Tomića. Oni su tada bili dostupni svima koji su se za njih interesirali, pa sam i ja dio te građe koja se odnosi na Bosnu iz XVIII stoljeća, skoro u cijelosti pregledao i znatan dio upotrijebio. Dio građe sam našao i u Državnom arhivu u Zadru.*

Uz korištenje do sada neobjavljenih izvora, u pripremi ove knjige pregledao sam i veliki broj objavljene arhivske građe. Tu su između ostalih i "Zaključci Hrvatskog sabora"[6] *i "Proglas cara Karla III. (VI.) na bosansko pučanstvo od g. 1737.",*[7] *te mnogi drugi koji direktno govore o planovima Boja, te vrijeme u kome se odigrao.*

---

[6] Svezak IV, 1735-1743; pripremili: *Buturac dr. Josip, Filipović Ivan, Križman Mate, Sušić Ranko, Šojat Vesna,* Zagreb 1964. godine.

[7] Babić Bogoslav, *Vjesnik Kraljevsko hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva,* god. II, Zagreb 1900. godine

Posebno mjesto imaju dvije hronike, čiji su autori Omer Novljanin i Ahmed Hadžinesimović.[8] *Naročito je interesantna i tačna, sa puno detalja "Hronika" Omera Novljanina, neposrednog učesnika Banjalučkog boja. Brojne detalje o učesnicima i značajnijim događajima nalazimo i u franjevačkim "Ljetopisima".*[9] *I u hronici najpoznatijeg sarajevskog ljetopisca iz XVIII stoljeća Mula Mustafe Bašeskije, nailazimo na veoma interesantne i korisne podatke o pojedinim učesnicima ove bitke.*[10]

Uz neobjavljenenu i objavljenu arhivsku građu i hronike, tu je i stručna literatura.

Za opće poznavanje stanja i prilika Osmanskog carstva, njegovih susjeda i posebnog osvrta na pojedine sultanove pokrajine, među kojima je i Bosanski ejalet, koristio sam knjige mnogih uvaženih historičara Osmanskog carstva. Jedan dio tih studija preveden je i na bosanski jezik. Među njima su i djela: Ismail Hakki Uzunçarşilija,[11] *Joseph von Hammera,*[12] *A. V. Vitala,*[13] *Jozefa Matuza,*[14] *Jovana Radonića,*[15]

---

[8] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*

[9] Fra Bono Bonić, *Ljetopis sutješkog samostana;* priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao prof. dr. Ignacije Gavran, Sarajevo 1979.; Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis*; priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran, Sarajevo 1981. godine

[10] Mula Mustafa - Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804),* preveo s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, 3. izdanje, Sarajevo 1997. godine

[11] Osmanli tarihi, IV/1, Ankara 1995.

[12] *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, 3, prevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb 1979.

[13] *Osmanska imperia (načelo XVIII v.),* Moskva 1987.

[14] *Osmansko Carstvo*, preveo Nenad Moačanin, Zagreb 1992.

[15] *Rimska kurija i jugoslovenske zemlje od XVI do XIX veka,* SAN, Posebna izdanja, knj. CL, knj. 3, Beograd 1950.

Ami Bernardya,[16] *Avde Sućeske*[17] *Ahmeda S. Aličića,*[18] *Hamida Hadžibegića*[19] *i drugih. Bilo je neophodno konsultirati stručnu literaturu ne samo evropskog dijela Osmanskog carstva, nego i njegovih susjeda, te brojnih drugih evropskih država koje su imale utjecaja na mnoga dešavanja. O tome veoma interesantne podatke našao sam u knjigama "Historija diplomacije",*[20] *Dragoljuba R. Živojinovića,*[21] *Georga Macanlay Treveliyana,*[22] *A. L. Mortona,*[23] *Vasilja Popovića,*[24] *Vinka Foretića,*[25] *Vladana Đorđevića,*[26] *te mnogih drugih.*

Tek kada smo upoznati sa stanjem i prilikama na širem prostoru Osmanske imperije i njenih susjeda, kao i pojedinih evropskih zemalja koje su kao prvorazredne države imale nezaobilaznu ulogu u kreiranju politike, u prilici smo da nešto više i sveobuhvatnije saznamo o stanju i prilikama u samom Bosanskom ejaletu. Zato je neophodno navesti dio brojne literature. Među studijama i radovima, citiranim na više mjesta su i djela autora: Salih Sidki Hadžihuseinovića - Muvekkita,[27]

---

[16] *L' ultima guerra turco-veneziana (1714-1718),* Firenza MCMII

[17] *Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka,* Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, knj. 10, XIV, Sarajevo 1965.

[18] *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine,* Posebna izdanja, XIX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1996.

[19] *Glavarina u osmanskog državi,* Sarajevo 1966.

[20] Prvi svezak, u redakciji V. P. Potemkina, Zagreb 1951.

[21] *Uspon Evrope 1450-1789,* Novi Sad 1985.

[22] *Povijest Engleske,* Zagreb 1956.

[23] *Istorija Engleske,* Sarajevo 1955.

[24] *Istočno pitanje, pregled borbe oko opstanka Osmanske Carevine na Levantu i na Balkanu,* drugo izdanje, Sarajevo 1965.

[25] *Povijest Dubrovnika do 1808.*, drugi dio od 1526. do 1808., Zagreb 1980.

[26] *Evropa i Rumunija,* Beograd 1911.

[27] *Povijest Bosne,* knj. 1, Sarajevo 1999.

Safvet-bega Bašagića,[28] *Hamdije Kreševljakovića,*[29] *Avde Sućeske,*[30] *Ahmeda S. Aličića,*[31] *Adema Handžića,*[32] *Michael Robert Hickok-a,*[33] *Moriza von Angelia,*[34] *Mustafe Imamovića,*[35] *Vladislava Skarića*[36] *i mnogih drugih znanstvenika koji u svojim djelima pišu o Bosni.*

Na osnovu tih saznanja, u prilici smo da svestranije sagledamo razloge uspješne odbrane Bosanskog ejaleta na širem dijelu osmansko-austrijskog fronta, koji se nalazio duž dijela ove sultanove pogranične pokrajine. To se naročito odnosi na Banjalučki boj koji ima posebno mjesto i ulogu u ratu dviju imperija.

Posebno su interesantni događaji nastali neposredno iza pobjede. O tom odjeku se fragmentarno pisalo. Neki aspekti su iscrpniji, a drugi samo nagovještavaju šta se dešavalo iza bitke. Njen eho se ugnijezdio u narodnoj predaji, pjesmi i brojnim književnim djelima, kojima su zadnja dva poglavlja u cijelosti i posvećena. Na taj način zaokružujemo naša saznanja ne samo na osnovu arhivskih podataka koji donose brojne statističke podatke o brojnim fortifikacionim

---

[28] *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850.),* reprint izdanje, Sarajevo 1989.

[29] *Izabrana djela,* I-IV, Sarajevo 1991.

[30] *Bošnjaci u osmanskoj državi,* VKBI, Sarajevo 1995.

[31] *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine,* Posebna izdanja IX, Orijentalni institut, Sarajevo 1983.

[32] *Studije o Bosni - historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda,* Istanbul 1994.

[33] *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Centry Bosnia,* Brill-Leiden-New York-Köln 1997.

[34] *Der Krieg mit der Pforte, 1736. bis 1739,* Mitteilungen des k. k. Kriegs-Archiv, Wien, J. 1881.

[35] *Historija Bošnjaka,* Sarajevo 1997.

[36] *Izabrana djela,* I-III, Sarajevo 1985.

objektima, posadama, izvorima prihoda, životu i stanju u kome su ljudi živjeli u Bosanskom ejaleta, nego i ono što je narodni stvaralac na svoj način vidio i opisao.

Banjalučki boj od 4. augusta 1737. godine imao je veliki značaj ne samo za odbranu Osmanskog carstva u svom evropskom dijelu, nego i za mnoge događaje u drugim evropskim zemljama. Kako u historiji ne postoji "šta bi bilo da je bilo", nego se samo uvažavaju činjenice, to sam se toga pravila držao tokom cijelog pisanja. Na osnovu utvrđenih činjenica vidimo da su ovom pobjedom sultanovih podanika kod Banje Luke, preokrenuti u cijelosti ambiciozni planovi službenog Beča o proširenju Austrijske monarhije duboko u unutrašnjost Balkanskog prostora. To je dovelo i do zaokreta vanjske politike mnogih tadašnjih evropskih država. Što se tiče Osmanskog carstva, ono je za izvjesno vrijeme produžilo svoje prisustvo na teritorijama zemalja današnje jugoistočne Evrope gdje je uspostavljena sultanova vlast prije više stoljeća.

Posebno se u zadnjim poglavljima ove knjige ukazuje na činjenicu da su sami stanovnici Bosanskog ejaleta bez ičije pomoći uspjeli ne samo izvojevati više pobjeda nad austrijskom vojskom u prvim mjesecima austrijsko-osmanskog rata, nego i potisnuti neprijatelja van granica. Ipak, njihova centralna pobjeda i uspjeh bio je kod Banje Luke koja je postala paradigma svih drugih uspjeha. Zbog toga je Banjalučki boj i imao tako velikog značaja ne samo na teritoriji Osmanske imperije, nego i susjednih zemalja.

I dok se o ovoj historijskoj dimenziji i vojnoj aktivnosti donekle i do sada znalo, manje je poznato zašto je za Bošnjake ovaj događaj od posebne važnosti. Savremenici tih dešavanja bili su svjesni da će u slučaju neuspjeha doživjeti sudbinu muslimana na teritorijama koje su Karlovačkim (1699.) i Požarevačkim mirom (1718.) ostale u sastavu austrijske i mletačke države. Oni su ostali ne samo bez svojih posjeda, nego su bili prisiljeni da gube dotadašnji narodnosni i konfesionalni identitet. Drugim riječima ova borba je bila presudna

za njihov opstanak u jedinoj im domovini Bosni koju su branili za sebe, a ne za sultana i Stambol. Poučeni iskustvima i sudbinom svojih sunarodnika iz šireg okruženja i događaja iz nedavnih ratova, bili su spremni na sve vrste vojnog otpora u cilju opstanka u svom domu, mjestu, kraju i domovini. To je onaj psihološki aspekt na koji se do sada manje ukazvalo. Također vezano za ove događaje potrebno je navesti da su Bosanci svih konfesija, kojima je Bosna bila i ostala domovina, učestvovali u pružanju otpora austrijskoj vojsci. U kontekstu dosadašnjih saznanja ukazao sam i na tu činjenicu i na pojedine ličnosti koje su zbog svog patriotskog držanja bile i odlikovane, a i na one koje su bile u tajnim kontaktima sa sultanovim protivnicima, spremajući se da bečkom caru i mletačkom duždu pripoje dijelove Bosne. Zbog realnog planiranja, na vrijeme započetih priprema i osloncem na Boga i samo svoje snage, branioci su se ne samo vojnički uspješno oduprli austrijskoj vojsci, nego su vremenom vratili i uski pojas oko Save (5 do 15 km) koji je bio u sastavu Austrijske monarhije još od 1718. godine. Time su u cijelosti sačuvali teritorijalnu kompaktnost Bosanskog ejaleta, teritorij današnje Bosne i Hercegovine i dio teritorije na kojima je kasnije osnovan Novopazarski sandžak, a koji je do 1877. godine bio sastavnim dijelom ove sultanove pokrajine. O svemu tome, kao i o brojnim drugim detaljima i do sada manje poznatim nam akterima ovih događaja čitaoci će imati prilike više saznati u narednim stranama ove knjige.

Preostaje mi ugodna dužnost da se zahvalim svim ustanovama i pojedincima, te recenzentima i izdavaču koji su doprinijeli da napišem i štampam knjigu. Posebno se zahvaljujem porodici koja je bila strpljiva tokom moga rada na ovoj studiji. Namjerno ne spominjem ni jedno ime kako i nesvjesno ne bih izostavio zaista veliki broj vrijednih i dragih kolega i prijatelja. Nadam se da će se svi oni u ovim riječima zahvale prepoznati.

Enes PELIDIJA

Sarajevo, 3. IV 2002. godine

SKRAĆENICE

AGHb = Anali Gazi Husrev-begove biblioteke

ANU BiH = Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

APf = Anali Pravnog fakulteta u Sarajevu

Arhiv SANU = Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd

A. T. = Acta Turcarum

BBAI = Basbakanli Osmanli Arsivi, Istanbul

DAD = Državni arhiv u Dubrovniku

DAZ = Državni arhiv u Zadru

GDI BiH = Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine

GHb = Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo

Glas SKA = Glas Srpske kraljevske akademije

Glasnik VIS = Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva, Sarajevo

GPf = Glasnik Pravnog fakulteta, Sarajevo

GZM BiH = Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini

HAZU = Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HH St W = Haus - Hoff - und Staatsarchiv, Wien

HP = Historijski pregled

IČ = Istorijski časopis

ORIJENTALNI INSTITUT BIBLIOTEKA SARAJEVO

IG = Istorijski glasnik

IZI = Istorijski zbornik Instituta za istoriju, Banjaluka

JIČ = Jugoslovenski istorijski časopis

KA = Kriegsarchiv, Wien

Lett. e comm. = Lettere e commissioni

M. d. = Muhimme defter

Mal. d. = Maliye defter

NS = Naše starine

NU = Narodna uzdanica

OIS = Orijentalni institut u Sarajevu

PII = Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo

POF = Prilozi za orijentalnu filologiju

PZ = Pomorski zbornik

Radovi ANU BiH = Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Radovi IHP = Radovi Instituta za povijest, Zagreb

Starine JAZU = Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Ş - d - Şikayet defter

I. POGLAVLJE

OSMANSKO CARSTVO U PRVIM DECENIJAMA XVIII STOLJEĆA

a) Unutrašnje i vanjske prilike osmanske države u prvim decenijama XVIII stoljeća

Za razliku od nekih evropskih zemalja koje u prvim decenijama XVIII stoljeća bilježe uspjehe na više polja, Osmansko carstvo doživljava poraze i u unutrašnjim i u vanjskim poslovima. To rezultira gubitkom brojnih teritorija, kako u evropskom, ta ko i u azijskom dijelu Carstva. Sve to prati privredna kriza u nižim društvenim slojevima. Zbog velikog poreskog opterećenja, nezakonitosti i korupcije, izbijaju brojne pobune na cijeloj teritoriji osmanske države. No, i pored svog osjetnog političkog, vojnog i privrednog stagniranja, Osmansko carstvo je u evropskim i svjetskim relacijama i dalje respektabilna imperija. To pokazuju i sljedeći podaci: sultanova vlast se i poslije Karlovačkog mirovnog ugovora (1699.) godine prostirala na sva tri kontinenta (azijskom, evropskom i afričkom - prim. aut.) sa više od 8,5 miliona kvadratnih kilometara. Tu teritoriju naseljavalo je 78 285 000 sultanovih podanika. Od navedenog broja u evropskom dijelu Carstva živjelo je 24 830 000, azijskom 27 850 000 i afričkom 25 745 000 ljudi.[1] Razlika od 860 000 ljudi u ukupnom zbiru po kontinentima, vjerovatno se odnosi na stanovništvo koje je živjelo na brojnim ostrvima između navedena tri kontinenta.

[1] Yilmaz Öztuna, *Osmanli devletli tarihi,* birinci cild, Istanbul 1986, 426 (dalje: Y. Öztuna, *Osmanli tarihi*)

U susjedstvu Osmanskog carstva nalazila se carska Rusija koja je bila u usponu i obuhvatala više miliona km^2 površine na kojoj je živjelo 12 000 000 ljudi. Od većih evropskih susjeda sa kojima se graničila osmanska država, bile su Austrijska monarhija sa 22 479 000 stanovnika i Mletačka republika sa 4 500 000 stanovnika.[2] Teritorijalno prostranstvo i veliki broj podanika, i pored ozbiljnih znakova slabosti, činili su osmansku državu velikom imperijom. No, ozbiljnost stanja u kome se država nalazila nalagalo je da se vodeće ličnosti zabrinu za njenu dalju sudbinu. Iako polupismen, novi veliki vezir Daltaban Mustafa-paša, koji je na ovaj položaj došao poslije smrti svoga prethodnika Husein-paše, septembra 1702. godine, preduzeo je brojne mjere u cilju uspostavljanja unutrašnjeg reda i zakonitosti. Tom prilikom je mnoge pokrajinske namjesnike i istaknutije vojne komandante smijenio sa položaja i na njihova mjesta imanovao nove ličnosti. Jedna od prvih njegovih mjera je donošenje zabrane svim proizvođačima prehrambenih namirnica da svoje proizvode prodaju van granica Carstva. Također je izdao zapovijed za pregled popisa svih čauša, kao i za obnovu spiskova zaposlenih državnih službenika. Tim mjerama nastojao je uspostaviti red u državnim institucijama, a zaposlenim obezbijediti redovne plate.[3] Istovremeno, Porta je dužnu pažnju poklanjala mornarici. Preduzete mjere, kako je pisao mletački generalni dalmatinski providur Katarino Zano, a posredno potvrđivao i barski nadbiskup Vićencije Zmajević, upućivale su na zaključak da se Osmansko carstvo sprema za novi rat sa Mletačkom republikom.[4]

---

[2] *Ibidem*, 426/7

[3] Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, prevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb 1979, 3, 91 (dalje: J. v. Hammer, *Historija*)

[4] Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu, *Zaostavština Jovana N. Tomića*, sign. 8711, red. Br. 889, 2/21, prov. Gen. In Dalmazia,

U toku ovih mjera izbili su unutrašnji neredi i pobune koje su imale veliki utjecaj na naredne događaje. Pobunjenim nižim slojevima vremenom su se pridružile spahije i jeničari. To je rezultiralo državnim udarom 16. augusta 1703. godine. U njemu je sa prijestolja smijenjen sultan Mustafa II (1695-1703). Novi sultan postao je tridesetogodišnji Ahmed III (1703-1730).* Smijenjenog sultana pobunjenici su sa njegovim haremom, četiri sina i kćerkama odveli u prinčevski kafez. Već 31. decembra iste godine službeno je javljeno da bivši osmanski vladar više nije među živima.[5]

Iz Jedrena gdje se nalazio u vrijeme pobune, Ahmed III došao je u srijedu 22. augusta 1703. godine (9. rebiul-ahir 1115.) u osmansku prijestonicu i istog dana zvanično je ustoličen. Za veoma kratko vrijeme učvrstio je svoju vlast. Poučen ranijim iskustvima dao je likvidirati pobunjene ustaničke vođe koje su ga i dovele na prijesto.[6] Time se želio osloboditi ljudi koji bi u narednom periodu tražili brojne usluge. Fizičkom likvidacijom pobunjeničkih vođa, sultan Ahmed III želio je pokazati ne samo svojim podanicima, nego i susjednim zemljama, da sa njima nema nikakve veze. Kako

---

filza 554, Split, 24. januar 1703. (dalje: SANU, *Tomićeva zaostavština*). Korišteni dokumenti u ovoj studiji iz navedene "*Zaostavštine*" su izvorni arhivski dokumenti iz Arhiva Venecije "Di Stato Venezia", koje je u SANU donio i pohranio akademik Jovan N. Tomić. Tražeći dokumenta za drugu knjigu u ovom Arhivu 1990. godine, naišao sam i na mnoga dokumenta koja koristim u ovom radu.

* *Sultan Ahmed III rođen je u Hadžioğlu Pazaru 31. 12. 1673., a umro u Istanbulu 1. 07. 1736. godine*

[5] Jozef Matuz, *Osmansko carstvo*, preveo Nenad Moačanin, Zagreb 1992., 121 (dalje: J. Matuz, *Osmansko carstvo*); J. v. Hammer, *Historija*, 3, 96, 96 i 100

[6] Danişmend Ismail Haki, *Izahli osmanli tarihi kronolojisi*, cilt: 4, M. 1703-1924, H. 1115-1342, Istanbul 1972, 1; J. v. Hammer, *Historija*, 3, 97/8

su pisali njegovi savremenici, ovaj osmanski vladar vodio je velikog računa o legalitetu i zakonitosti. Zato je dao da mu sve te poslove izvrši zet Hasan-paša. Time su stvari vraćene na "stari poredak" kakav je bio do ovih događaja.[7] Za učinjene usluge novi je osmanski vladar Hasan-pašu imenovao na položaj velikog vezira. No, ubrzo je smijenjen. Sličnu sudbinu u naredne dvije godine doživjele su još tri ličnosti koje su bile na čelu Porte.[8] To je vrijeme kada na istaknute državne položaje dolaze brojne i nesposobne ličnosti. Međutim, i pored promašaja u unutrašnjoj politici, zahvaljujući ličnoj sposobnosti osmanskog vladara, stanje u državi se vremenom popravljalo. To stanje bilo bi daleko bolje da su privredne prilike bile na zadovoljavajućem nivou. Ekonomsko zaostajanje Carstva u odnosu na susjedne zemlje direktno je utjecalo i na njegovo vojno slabljenje. Još je u Bečkom ratu (1683-1699) spahijska organizacija zadobila udarac od koga se nikada nije oporavila. Situacija je bila ista i u jeničerskom redu. Oni su bili u još težem položaju. To se vidi i iz opisa francuskog akademika Turnofa, koji o stanju Osmanskog carstva na početku XVIII stoljeća piše: "Sad su sve oblasti prostranoga turskog Carstva pune pešačkih vojnika koji se zovu janjičari. Ali oni niti pripadaju pravome janjičarskome koru, niti šta znaju o staroj turskoj disciplini." Dalje navodi da u jeničerski red stupaju svi oni koji bježe od neke kazne ili se žele osloboditi nekih poreza ili nameta. Zbog toga ti "vojnici" ne samo da ne primaju plate, kao što je propisano, nego čak i sami daju nešto svog novca jeničerskim starješinama kako bi ih ovi i dalje držali na spisku. Zato i ne iznenađuje činjenica da, prema popisnim spiskovima, nikada nije bilo više ljudi pod oružjem nego u to vrijeme a, realno, Porta nikada nije imala manji broj stajaće vojske.[9]

---

[7] J. Matuz, *Osmansko carstvo,* 121; J. v. Hammer, *Historija,* 3, 99 i 101

[8] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 101/2

[9] Stojan Novaković, *Tursko carstvo pred srpski ustanak 1780-1804,* Beograd 1906, 290 (dalje: S. Novaković, *Tursko carstvo*)

Uporedo sa smanjivanjem broja aktivnih vojnika i slabljenjem discipline, kao i zastarjelosti vojne opreme dotadašnja vojna strategija pokazala se zastarjelom. Sve je to utjecalo na opću krizu Carstva o kome se u evropskim zemljama počelo govoriti kao o "bolesnoj državi". I dok su susjedne zemlje priželjkivale što brži kraj Osmanskog carstva, dotle su se one udaljenije i moćne kao npr. Engleska, Francuska i Nizozemska, iz svojih interesa, zalagale za oporavak i sređivanje stanja.[10] Izlaz iz unutrašnjih poteškoća osmanske vlasti našle su u jačanju privrednih odnosa. U tom smislu preduzimaju mjere u oživljavanju privrednih kapaciteta. Da bi izbjegle eventualne nesporazume, donose propise o visini carinskih taksi. To se vidi i iz fermana sultana Mustafe II u kome piše: "Svi trgovci koji dolaze na područje našeg Carstva pod zastavom imperije Roma (misli se na Austrijsku monarhiju - prim. aut.) , a oni su iz te Imperije, mogu slobodno dolaziti na svojim lađama robom, novcem i trgovati. Na svu robu koju prodaju plaćaju 3% đumruka (carine). Za onu vrstu robe na koju imaju pravo uglednije ličnosti i konzuli, plaćaju 2%".[11]

Poslije višegodišnje krize Carstva, nastupio je period oporavka. Tom stanju najviše je doprinio sultan Ahmed III. Politika koju je poveo od prvih dana dolaska na prijesto rezultirala je uspostavljanjem zakonitosti i jačanjem vlasti na svim nivoima. To se naročito osjetilo u privredi i poreskoj politici.

---

[10] *Istorija naroda Jugoslavije, od početka XVI do kraja XVIII veka,* Beograd 1960, 1201 (dalje: *Istorija II*)

[11] *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Başbakanlik Devlet Arşivleri Istanbul, Mühimme defter, br. dok. 286, str. 2, konac rebiul-evvela 1112.* (10-15. septembar 1700.), dalje: ANU BiH, BBA, M.d.). Sve osmanske dokumente koje koristim u ovoj knjizi a nalaze se u ANU BiH preveo je prof. Abdulah Polimac. Prije nekoliko mjeseci dokumenti su iz ANU BiH pohranjeni i u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

Međutim, dok je novi sultan preduzimao mjere u cilju ozdravljenja državnih finansija, na samom Dvoru se nastavilo sa raskošnim životom. Tu su nepotrebno trošene velike sume novca.[12] U tome se nije najbolje snalazio ni veliki vezir Ali-paša od Čorlua. Zato ga je osmanski vladar i smijenio. Na mjestu velikog vezira imenovan je dotadašnji namjesnik Krita, Numan-paša Ćuprilić. On se u vrijeme imenovanja na čelo Porte nalazio u Istanbulu. Upravo tih dana ženio se princezom Aišom, kćerkom sultana Mustafe II. Za razliku od drugih povjerenih mu poslova koje je uvijek tačno i na vrijeme izvršavao, na položaju velikog vezira nije se snašao. Želio je da ima uvid u sve poslove. To je usporavalo rad državnih institucija i onemogućavalo da se donesene odluke sprovedu u život.

Još od prvih dana dolaska na čelo Porte, Numan-paša je sa Poljacima poveo neuspješne pregovore oko dozvole da se izbjegli švedski kralj Karlo XII preko teritorije ove kraljevine vrati u svoju zemlju. Ti pregovori doveli su do zategnutih osmansko-poljskih odnosa. Neuspješni pregovori ubrzali su sultanovu odluku da ga smijeni i vrati na raniju dužnost namjesnika Krita. Već 7. augusta 1710. godine na mjesto Numan-paše imenovan je Mehmed-paša Baltadži.[13]

Upravo su u to vrijeme Engleska i Austrijska monarhija vršile pritisak na Portu da Rusiji objavi rat. Novim osmansko-ruskim ratom London i Beč željeli su zaustaviti ekspanzionističku politiku cara Petra Velikog. Koliko je ovim državama bilo stalo do toga govori i podatak da su Engleska i Austrijska monarhija Osmanskom carstvu obećale vojnu i diplomatsku pomoć.[14]

---

[12] *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 1 A-C, Zagreb MCMLV, 46

[13] J. v. Hammer, *Historija*, 3, 103

[14] Jagoš Jovanović, *Veze Crne Gore sa Rusijom od druge polovine XVII vijeka do danas*, Istorijski zapisi, knj. II, sv. 3-4, septembar-oktobar, Cetinje 1948, 147

Pored navedenih i drugi razlozi su utjecali da osmanska država Rusiji objavi rat. Još Carigradskim mirovnim ugovorom potpisanim 13. juna 1700. godine, Porta je priznala gubitak Azova u korist Rusije. Istovremeno je prihvatila i obavezu da ruski brodovi mogu slobodno ploviti Crnim morem. Važnost ovog ugovora bila je na 13 godina.[15] Za Osmansko carstvo ove odluke bile su teške. Zato je Porta čekala povoljan trenutak da ih poništi. Istovremeno obje zemlje se nisu pridržavale nekih tačaka iz ovog ugovora. Tako je Rusija vojnički utvrdila Azov, a osmanska država planirala podići duž rusko-osmanske granice nova utvrđenja.[16]

Pod izgovorom da se ruski car ne pridržava odredaba mirovnog ugovora iz Carigrada šejh ul islam Pašmakči zade donio je fetvu o nužnosti rata protiv Rusije.[17] Uzimajući za povod boravak švedskog kralja Karla XII koji se od poraza kod Poltave (1709)* nalazio na teritoriji Osmanskog carstva i njegovu nemogućnost da se preko ruske teritorije vrati u Švedsku, 20. novembra 1710. godine Porta je Rusiji i zvanično objavila rat. Zbog zimskog perioda, vojne akcije aktivirane su tek u proljetnim mjesecima 1711. godine.

U osmanskoj prijestonici februara 1711. godine istaknuti su tugovi velikog vezira. To je značilo opću vojnu mobilizaciju iz više provincija Carstva. O svemu tome obavijestio je svoju vladu

---

[15] Vasilj Popović, *Istočno pitanje - istorijski pregled borbi oko opstanka Osmanske Carevine u Levantu i na Balkanu,* drugo izdanje, Sarajevo 1965., 76 (dalje: V. Popović, *Istočno pitanje*); R. Samardžić, *Jugoslovenski narodi pod turskom vlašću,* 471

[16] Pul Len Santlej, *Istorija turske carevine* (s engleskog preveo Čed(omir) Mijatović), Niš 1890., 156 (dalje: P. L. Santlej, *Istorija*)

[17] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 104

* *Poltava se nalazi 120 km jugozapadno od Harkova*

i novi dubrovački poslanik na Porti Luka Kiriko. Po njegovom mišljenju očekivao se novi poraz osmanske vojske. Svoje mišljenje zasnivao je na činjenici da Carstvo u to vrijeme nema sposobnih komandanata, kao i da među sultanovim podanicima u pokrajinama vlada nezadovoljstvo zbog prevelikih poreskih zahtjeva. Iz svega ovoga izveo je zaključak da bi poslije eventualnog poraza protiv Rusije u cijelom Osmanskom carstvu moglo doći do značajnijih promjena.[18]

U mobiliziranim osmanskim jedinicama bilo je 1569 bosanskih spahija. Došli su u Istanbul sa bosanskim namjesnikom Ali-pašom Karajilanom i hercegovačkim sandžakbegom Bećir-pašom Čengićem. Sa njima je bio i alajbeg Bosanskog sandžaka Hasan-beg Čengić.[19] Iz osmanske prijestonice prema ruskim položajima pošle su mobilizirane sultanove jedinice. Do sukoba je došlo na prostoru Moldavije. Poslije kratkotrajnih vojničkih čarki 8. i 9. jula 1711. godine vodila se velika bitka kod sela Stenileštija na rijeci Prutu. U tom boju ruske oružane snage doživjele su poraz. Nakon toga, ruska vojska predvođena lično carem Petrom Velikim u prutskim močvarama našla se sa svih strana u osmanskom okruženju. Odsječen od logističkih centara i vojne pomoći sa strane, a nalazeći se u željeznom okruženju protivničke vojske, ruski

[18] Vuk Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku,* Beograd 1960, SAN, Posebna izdanja CCCXXXI, Istorijski institut, Naučno delo, knj. 11, 22 (dalje: V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska*)

[19] Vladislav Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123. (1711.) godine,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, sveska za historiju i etnologiju, god. XLII, Sarajevo 1930, 5 (dalje: V. Skarić, *Popis bosanskih spahija*); Hamdija Kreševljaković, *Čengići*, Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1991. godine, 18, 24 (dalje: H. Kreševljaković, *Čengići*); Safvet-beg Bašagić - Redžepašić (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850),* reprint izdanje, Sarajevo 1989, 90 (dalje. S. Bašagić, *Kratka uputa*)

Imperator je bio prinuđen da od osmanskog seraskera Mustafa-paše Baltadžije zatraži mirovne pregovore. Vojnički poraz i nemogućnost povlačenja sa bojnog polja činili su rusku stranu inferiornom. To su znali i osmanski komandanti. Zato je carev predstavnik, kancelar Šafirov, prihvatio sve osmanske zahtjeve, uz uslov da se car Petar Veliki i njegove preostale snage izvuku iz bezizlazne situacije. Uz prihvatanje kapitulacije 12. jula 1711. godine potpisan je ugovor. Po odredbama ovog ugovora Rusija se obavezala da Osmanskom carstvu vrati sve dobivene teritorije iz rata kojeg su ove dvije imperije vodile od 1687. do 1699. godine. To je značilo da se pod sultanovu vlast vraća i Azov. Istim ugovorom predviđeno je da Rusi poruše sva vojna utvrđenja duž osmansko-ruske granice. Car Petar također je prihvatio obavezu da se ubuduće neće miješati u unutrašnja pitanja Poljske kraljevine, te da neće uznemiravati Kozake u Ukrajini. Također je prihvatio i da se švedski kralj Karlo XII može slobodno preko ruske teritorije vratiti u svoju zemlju. Zauzvrat, veliki vezir Carstva i ujedno serasker ovog pohoda Mustafa paša Baltadžija dozvolio je ruskoj vojsci da se zajedno sa Carem i njegovom pratnjom nesmetano vrati u Rusiju.[20]

I pored dokazanog uspjeha na vojnom i diplomatskom polju, sultan Ahmed III nije bio zadovoljan velikim vezirom Carstva. Njegovo neraspoloženje bilo je potaknuto i glasinama da je serasker prilikom potpisivanja mirovnog ugovora bio od ruske

[20] Ismail Hakki Uzunçarşili, *Osmanli tarihi*, IV cilt, Ankara 1982, 76-92; (dalje: I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi*); J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 117; Aleksije Jelačić, *Rusija i Balkan, pregled političkih i kulturnih veza Rusije i balkanskih zemalja 866-1940*, Beograd 1940 (dalje: A. Jelačić, *Rusija i Balkan*); Dragoljub R. Živojinović, *Uspon Evrope 1450-1878*, Novi Sad 1985, 489 (dalje: D. Živojinović, *Uspon Evrope*); V. Skarić, *Popis bosanskih spahija*, 7; *Historija II*, 1321; H. Kreševljaković, *Čengići*, 401, 405; Enes Pelidija, *Bosansko-ruski odnosi u XVIII stoljeću, Bosna i svijet*, Sarajevo 1996, 126 (dalje: E. Pelidija, *Bosansko-ruski odnosi*)

strane potkupljen. Zbog toga je Mehmed-paša Baltadžija pri povratku sa Pruta, umjesto svečanog dočeka i nagrade zbog izvojevane pobjede nad Rusima, bez većih objašnjenja smijenjen. Ubrzo je poslan na ostrvo Lezbos, gdje je i umro. Na mjesto velikog vezira sultan je imenovao dotadašnjeg jeničerskog agu Jusufa, porijeklom iz Gruzije.[21]

Veliki udio u svim tim promjenama imao je francuski ambasador na Porti, grof Dezler. Bio je jedna od onih ličnosti koje su javno prozvali bivšeg velikog vezira Mustafa-pašu da prima mito. Također je francuski diplomata sultana obavijestio da se ruski car ne pridržava prihvaćenog mirovnog ugovora. To je potkrijepio i informacijom da je na poljskoj teritoriji i dalje veliki broj ruske vojske. S druge strane vlada u Carigradu je obaviještena da Rusija oteže sa davanjem dozvole da se preko njene teritorije švedski kralj Karlo XII vrati u svoju zemlju. Sve je to utjecalo da Stambol* 19. novembra 1712. godine obnovi rat sa Rusijom.[22]

Za razliku od prethodnog rata gdje su među protivničkim državama vođene veće bitke, ovoga puta to su bili samo manji okršaji. Jedan od razloga bio je po optužbi Tatara da i novi veliki vezir Jusuf-paša neodlučno vodi ovaj rat. Zbog toga ga sultan smjenjuje i na njegovo mjesto imenuje oslobođenog roba kizlar age Jusufa Abaz Sulejmana. Želeći da izbjegne veće neprijatnosti, ruski imperator je preko svojih diplomata obavijestio Portu da će ispuniti sve uslove iz mirovnog ugovora

[21] J. v. Hammer, *Historija*, 3, 105

* *Dio Istanbula između zvanične sultanove rezidencije (Top kapi saray) i Sultan Ahmedove džamije gdje su se nalazile najvažnije vladine zgrade*

[22] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi*, 91/2; Jovan N. Tomić, *Pohod Numan-paše Ćuprilića na Crnu Goru 1714*, Glas SKA CXLII, sv. 83, Beograd 1932, (dalje: J. Tomić, *Pohod Numan-paše*)

kojeg je potpisao na Prutu. To je potvrđeno i novim mirovnim rusko-osmanskim ugovorom koji je potpisan u Jedrenu 1713. godine. Važnost ovog ugovora bila je na 25 godina.[23] Time je Osmansko carstvo skoro u cijelosti vratilo teritorije koje je izgubilo u ratu sa Rusijom u zadnjoj deceniji XVII stoljeća.

Pobjeda nad Rusijom vratila je samopouzdanje u vodećim krugovima Carstva. To ih je podstaklo da planiraju nove ratove sa nekadašnjim članicama sv. Lige nadajući se da će vratiti izgubljene pokrajine (ejalete) i sandžake. Smatrajući da je Mletačka republika pogodnija za vođenje novog rata u kome će izvojevati pobjedu i vratiti teritorije koje je dobila Karlovačkim mirovnim ugovorom, Porta se odlučuje da Republici sv. Marka objavi rat.

Još od 1699. godine Osmanlije su pažljivo pratile sve važnije događaje koji su se odnosili na Mletačku republiku. Znali su da Venecija nije više vojnički jaka, čak ni na moru da bi ugrozila Osmansko carstvo. O tim planovima novog osmansko-mletačkog rata znale su i mnoge evropske zemlje. Kada su krajem 1711. godine iz Bosne u Dubrovnik na proputovanju za Napulj došla dva franjevca, ispričali su Dubrovčanima da se u Bosanskom ejaletu javno govori o predstojećem ratu sultana i dužda. Između ostalog govorili su da će se na strani mletačke vojske boriti habsburške i ruske jedinice.[24]

Međutim, njihova predviđanja su se pokazala netačnim. U naredne dvije godine na mletačko-osmanskoj granici vladao je mir. Međususjedski odnosi dviju država bili su tako dobri da se među vodećim ličnostima Mletačke republike zagovarala ideja

[23] J. v. Hammer, *Historija*, 3, 105/6; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi*

[24] Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Isprave i akti* 18-181/1, 3346, dok. 107, 11. XI 1711.

o smanjenju oružanih snaga. Na taj način bi se, računali su, uštedjelo dosta novca koji je potreban za druge poslove.[25]

Takva mletačka politika odgovarala je Osmanskom carsvu. Upravo u to vrijeme sa sultanovim znanjem i dozvolom vršile su se temeljite pripreme za predstojeći rat. U Carigradu su bili zadovoljni vijestima o stanju u Austrijskoj monarhiji koja je u ratu za španjolsko nasljeđe bila ekonomski iscrpljena. To je značilo da je u slučaju nekog novog rata sa većom državom, Beču bilo potrebno izvjesno vrijeme za oporavak. Baš na to su računali vodeći krugovi osmanske države. Planirani rat sa Mletačkom republikom vodeće ličnosti Carstva smatrale su da će trajati kratko. To je značilo da će nakon brze vojne pobjede Porta Veneciji nametnuti mirovni ugovor koji joj odgovara čime će Beč biti doveden pred svršen cilj.[26]

Ma koliko su osmanske vlasti nastojale da prikriju vojne pripreme, diplomate evropskih zemalja, koje su rezidirale u Istanbulu, preko svojih kanala su upoznate ne samo o vojnim pripremama, nego i o planu osmanske vlade da Mletačkoj republici objavi rat. O tome je u Dubrovnik pisao poslanik na Porti Luka Kiriko. Slične vijesti stizale su i u Beč. Habsburški poslanik na Porti Flajšman obavještavao je cara Karla VI da je mletačko-osmanski oružani sukob neizbježan i da se samo čeka povoljna prilika da sultan Veneciji objavi rat.[27]

U jednom od narednih izvještaja koje je Kiriko slao vladi u Dubrovnik, navodi se da Francuska požuruje Portu da Veneciji

---

[25] Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od karlovačkog do požarevačkog mira (1699-1718)*, Sarajevo 1989, 36 (dalje: E. Pelidija, *Bosanski ejalet*)

[26] *Ibidem*, 38

[27] D(ragomir) Pavlović, *Požarevački mir (1718. g.)*, Letopis Matice srpske, knj. 207, sv. III, Novi Sad 1904., 28/9 (dalje: D. Pavlović, *Požarevački mir*)

objavi rat. Da je ovaj oružani sukob izvjestan vidi se, kako navodi Kiriko, i po podacima da će do decembra 1714. godine u osmanske luke biti otpremljeno 40 linijskih brodova naoružanih sa po 50 do 60 topova, 30 galera, 40 polugalera, te velikim brojem manjih brodova i lađa za prijevoz vojske, municije i hrane.[28]

Kako je u međuvremenu bosanski namjesnik i bivši veliki vezir Osmanskog carstva Numan-paša Ćuprilić po naređenju Porte sa vojskom iz Bosanskog ejaleta preduzeo vojni pohod na pobunjene crnogorske nahije i sve postavljene ciljeve u kratkom roku ostvario u oktobru 1714. godine, to su mletačke pogranične vlasti na svoju teritoriju prihvatile brojne crnogorske izbjeglice i pružile im azil. O tome je vladu u Carigradu obavijestio kapidžibaša Jusuf. On je u ovom pohodu vezira Numan-paše bio sultanov izaslanik i neposredno pratio kako bosanski namjesnik izvršava Portina naređenja. O tome je pismeno obavještavao svoje pretpostavljene.[29] Kapidžibašini izvještaji bili su najbolji povod da Osmansko carstvo Mletačkoj republici objavi rat.

Veliki vezir Damad Ali-paša već 8. decembra 1714. godine pozvao je mletačkog baila Anđela Mema u privatnu audijenciju. U pratnji savjetnika Pjetra Rive, te drugih diplomata mletački poslanik na Porti došao je u rezidenciju velikog vezira. Bez uobičajene diplomatske učtivosti, veliki vezir Damad Ali-paša optužio je Republiku sv. Marka da je u Bečkom ratu na prevaru zauzela Peloponez (Moreju - prim. aut.), te da je zbog toga mirovni ugovor u Srijemskim Karlovcima iz 1699. godine nepravedan, te da su mletačke vlasti i na kopnu i na moru u

[28] DAD, *Prepiska 18, 123, 3162* dok. 34 i 35, 7. septembra 1714. godine; isto, dok. 36, 13. decembra 1714. godine

[29] Enes Pelidija, *Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru od 1706. do 1714. godine,* Prilozi Instituta za istoriju, god. XVI, br. 17, Sarajevo 1980, 125

više navrata neopravdano napadale trgovce koji su pod sultanovom zaštitom, a neki od njih su čak i ubijeni. U nizu nekorektnih postupaka prema Carstvu, naveo je i mletačku podršku pobunjenom crnogorskom stanovništvu u vrijeme vojnog pohoda vezira Numan-paše na crnogorske nahije. Nakon toga prekinuo je sastanak. Već sutradan, tj. 9. decembra 1714. godine, memorandumom koji je sadržavao 13 tačaka, Porta je Mletačkoj republici objavila rat. Sva krivica za nastupajuće događaje prebačena je na Veneciju.[30]

Nekoliko nedjelja kasnije, započele su i vojne operacije. Nespremnost Venecije, iscrpljenost Austrijske monarhije, diplomatska podrška Porti od strane Francuske, Poljske i Rusije, bili su rezultati suptilne diplomacije sultana Ahmeda III. Pored diplomatskog preimućstva, osmanska država je raspolagala i daleko uvježbanijom, vojnički bolje opremljenom i brojčano većom oružanom silom.

Kako se vidi iz izvještaja Luke Kirika dubrovačkoj vladi, Osmansko carstvo je i finansijski dobro stajalo. Po njemu, tokom proteklih deset godina sultan Ahmed III je uspio u zemlji zavesti red i ojačati autoritet centralne vlasti u pokrajinama. Uz to uveo je štednju nad nekim dotadašnjim državnim izdacima, te povećao takse. Time je znatno uvećao državne prihode. Zahvaljujući svemu tome, državna blagajna odavno nije bila punija kako je bila pred ovaj rat. Bez obzira na njihovu korisnost, navedene mjere bile su među sultanovim podanicima nepopularne. To je povećavalo socijalne nemire. Zato je ulazak u rat jednim dijelom bio motiviran i time da se spriječe postojeće tenzije, a vladajućim ličnostima produži opstanak. U suprotnom, po Kirikovom mišljenju, veliki vezir i njegovi ministri bili bi smijenjeni.[31]

---

[30] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 38

[31] DAD, *Prepiska,* 18, 123, 3162, dok. 36. 13. XII 1714.

Zbog nastupajuće zime vojne akcije su započele u proljetnim mjesecima 1715. godine. U dobro planiranim bitkama tokom 101 dana, osmanska vojska je u cijelosti osvojila Peloponez i vratila ga pod sultanov suverenitet.[32]

Upravo kada se na Porti mislilo da će u narednoj godini u potpunosti ispuniti zadate ciljeve iskrsle su nepredvidive poteškoće za Osmansko carstvo. Jedan od najznačajnijih evropskih vladara koji je podržavao Carigrad u ratu protiv Venecije, francuski kralj Luj XIV, nakon 72-godišnje vladavine, umro je u septembru 1715. godine. Njegova smrt značila je veliki gubitak za interese osmanske države. No, za Austrijsku monarhiju bio je to sretan momenat da se riješi višedecenijskog rivala. Dolazak na prijesto maloljetnog kraljevog unuka Luja XV (1715-1774) sa regentskim vijećem značilo je uklanjanje latentne opasnosti za dotadašnje interese habsburške kuće.[33]

Smrt francuskog vladara dala je Austrijskoj monarhiji odriješene ruke prema osmansko-mletačkom ratu. Bečka diplomacija je i u novim okolnostima bila oprezna u pitanju ulaska u rat sa Osmanskim carstvom. Razloga je bilo više. Još krajem 1715. i početkom 1716. godine car Petar Veliki je preko svog poslanstva u Carigradu poručivao da će njegova zemlja ostati neutralna u ma kakvoj situaciji da se Porta nađe. Također je obećavao da će učiniti sve kako bi i Poljska zadržala neutralan položaj. Navedene poruke više puta su ponovljene osmanskim diplomatama. Isto tako su Engleska i Nizozemska iz svojih interesa bile više naklonjene Istanbulu nego Veneciji. U propasti

[32] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 104-107; J. v. Hammer, *Historija,* II 112; E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 153/4

[33] Ami Bernardy, *L' ultima guerra turco-veneziana (1714-1718),* Firenca MCMII, 34 (dalje: A. Bernardy, *L'ultima guerra*)

Mletačke republike one su vidjele vlastite interese za razvoj trgovine na Levantu.[34]

I pored brojnih unutrašnjih i vanjskih poteškoća, sredinom 1716. godine Austrijska monarhija je odlučila da Osmanskom carstvu objavi rat. To je bio i razlog da veliki vezir Damad Ali-paša iz Carigrada sa 60 000 ljudi pođe u pravcu Ugarske, kojom je još od 1699. godine i zvanično vladala dinastija Habsburga. U putu su mu se pridružili sandžakbezi i paše iz pokrajina i sandžaka evropskog dijela Carstva. To je doprinijelo da se do Save, dokle je napredovala glavnina sultanovih jedinica, broj osmanske vojske utrostruči. Savremenici su naveli da je pod komandom seraskera ovog pohoda, velikog vezira Damad Ali-paše bilo oko 200 000 ljudi. Iz suprotnog pravca dolazila je austrijska vojska kojom je komandovao princ Eugen Savojski. Do velike bitke došlo je kod Petrovaradina 5. augusta 1716. godine, gdje su sposobnije jedinice princa Savojskog porazile osmansku vojsku. U toku borbi život je izgubio i veliki vezir Damad Ali-paša sa mnogim drugim istaknutim vojnim zapovjednicima.[35]

I dok se u Beču, Veneciji i još nekim evropskim prijestonicama slavila pobjeda, u Carigradu i svim značajnijim mjestima Osmanskog carstva vladala je potištenost. Na mjesto velikog vezira, imenovan je dotadašnji smederevski sandžakbeg Halil-paša, porijeklom iz Elbasana. Vodeće ličnosti Carstva smatrale su da će on na povjerenoj dužnosti ostati najviše nekoliko mjeseci.[36]

I pored velikog vojnog poraza, dalji razvoj događaja, tjerao je Portu da preduzme sve mjere u cilju onemogućavanja daljih

[34] *Ibidem,* 37

[35] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 198

[36] J. v. Hammer, *Historija,* 117

teritorijalnih gubitaka. Razlozi za to bili su realni. Nakon pobjede kod Petrovaradina, austrijska vojska nastavila je sa ofanzivnim akcijama na području Banata koji je i poslije 1699. godine bio pod sultanovim suverenitetom. Također su austrijski odredi dio svojih ofanzivnih akcija prenijeli i na pogranična mjesta i tvrđave Bosanskog ejaleta. I pored dostojnog vojnog otpora, austrijska vojska osvojila je Temišvar 13. oktobra 1716. godine. Time je cijela teritorija Banata, koja je do tada bila pod sultanovom upravom, prešla pod vlast austrijskog cara.[37] Vojni uspjesi Austrijske monarhije ohrabrili su Mlečane da i sami preduzmu ofanzivnije akcije. To je rezultiralo osvajanjem Imotskog 1. augusta 1717. godine.[38]

I dok su se sredinom 1717. godine na granicama Bosanskog ejaleta vodile borbe manjeg intenziteta, dotle se ishod ovog rata odvijao pred Beogradom. Jula 1717. godine veliki je vezir sa glavnim jedinicama prešao kod Pančeva Dunav i pošao u pravcu Beograda. Grad i tvrđavu branio je *muhafiz* Mustafa-paša Čelić.[39] Beogradska posada očekivala je ovakav razvoj situacije. Oni su mislili da će austrijske jedinice napasti grad i tvrđavu po istom planu iz 1688. godine. Zbog toga su na vrijeme preduzeli odbrambene mjere. No, kada je 15. i 16. augusta došlo do bitke glavnine osmanskih i austrijskih oružanih snaga austrijska vojska pokazala je više vojne vještine i izvojevala pobjedu. Tom prilikom pobjednicima je pripao i veliki ratni plijen.[40]

---

[37] D. Pavlović, *Požarevački mir,* 43

[38] Salih Sidki Hadžihuseinović-Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, Sarajevo 1999., 464 (Dalje: S. S. Hadžihuseinović-Muvekkit, *Povijest Bosne*)

[39] Radmila Tričković, *Spisak muhafiza Beograda od 1690. do 1789. godine,* Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd 1971, 312

[40] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 222/23

Poraz osmanske vojske i gubitak jedne od najznačajnijih pograničnih tvrđava Carstva imalo je velikog odjeka i među sultanovim podanicima, i mnogim evropskim i vanevropskim zemljama. I dok su Austrijska monarhija i njena saveznica Mletačka republika slavile vojni uspjeh, sultan Ahmed III optužio je velikog vezira Halil-pašu za neuspjeh i smijenio ga. Upražnjeno mjesto prve ličnosti Porte ponudio je zetu Ibrahim-paši. Međutim, iskusni Damad Ibrahim-paša je procijenio da mu novonastale okolnosti nisu povoljne da preuzme ponuđeni položaj. Za to mjesto on je sultanu preporučio svoga štićenika Nišandži Mehmed-pašu, sina trgovca iz Kajsarije. Tu je preporuku osmanski vladar prihvato. Tako je u narednih devet mjeseci u zvanju velikog vezira bio Nišandži Mehmed paša.[41]

Gubitak Banata, dijela smederevskog sandžaka, te nekih pograničnih mjesta u Bosanskom ejaletu, kod vodećih ličnosti Carstva ubrzali su odluku da sa Bečom započnu mirovne pregovore. Na tu odluku su utjecale i unutrašnje poteškoće. Poraz kod Beograda izazvao je proteste i nerede koji su se u vidu koncentričnih krugova širili po teritoriji cijele Imperije. To je potkopavalo red i sigurnost lokalnih vlasti. Ni sultan Ahmed III poslije svih dešavanja nije se osjećao sigurno na prijestolju.[42] Iako nije namjeravala Porta je, prisiljena od Beča, morala prihvatiti mirovne pregovore i sa Mletačkom republikom. Zbog finansijske iscrpljenosti i novog rata sa Španjolskom, Austrijskoj monarhiji je također bio potreban mir.

Diplomatsko nadmudrivanje počelo je i prije zvaničnih pregovora. Zvanični Beč i Venecija insistirali su da pregovori započnu na bazi *uti posseditis*. Taj prijedlog osmanska strana je odbacivala, jer je veliki vezir Mehmed-paša bio i dalje zagovornik

[41] J. v. Hammer, *Historija*, 120/121

[42] A. Bernardy, *L' ultima guerra*, 53

rata. Upravo kada je izgledalo da će preovladati stav velikog vezira Carstva, Mehmed-paša je smijenjen. Na njegovo mjesto došao je sultanov zet Ibrahim-paša. Bila je to ličnost koja je u posljednje vrijeme iz sjene vukla sve konce, pa i oko započinjanja mirovnih pregovora. Smatrajući da su se u Carstvu, u odnosu na prethodnu godinu, prilike koliko toliko sredile, Ibrahim-paša je odlučio da dođe na čelo Porte. Sa tog položaja namjeravao je iz Istanbula, javno preko svojih diplomata, voditi mirovne pregovore. Već sredinom maja 1718. godine uz punu sultanovu saglasnost imenovan je za prvu ličnost Porte. O njemu je tih dana mletački diplomata i kasnij pregovarač Karlo Rucini pisao: *"... on nije vojnik jer nikada nije vidio, niti je učestvovao u ratu. On je umjesto toga prvi mozak savjetnika i najvažniji motor pregovora o miru i može se biti siguran da će upotrijebiti sav svoj utjecaj na dušu suverena da se* (mir - prim. E.P.) *uspješno završi.*[43]

Od 5. juna do 21. jula 1718. godine vođeni su mirovni pregovori diplomata Istanbula, Beča i Venecije.[44]

I dok su odlukom Požarevačkog mira Osmanlije zadržale u ratu osvojeni Peloponez, te druge teritorije koje su preoteli od Mlečana, dotle su pristali da Imotski ostane pod duždevom upravom. Porta je ovim mirom priznala i gubitak Banata, Male Vlaške, jugoistočnog Srijema, znatnog dijela smederevskog sandžaka, te pograničnog dijela Bosanskog ejaleta na prostoru od (Bosanskog) Novog do Bijeljine u širini od 6 do 15 km. Sva ranija sporna pitanja regulisana su u 20 članova Požarevačkog mirovnog ugovora. Njegova važnost bila je na 24 hidžretske (lunarne) godine.[45]

---

[43] *Ibidem,* 58

[44] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 245-253

[45] Gavro Škrivanić, *Dnevnik Dubrovčanina Mihajla Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718. godine,* SAN, Istorijski institut, knj. VII, knj. 6, Beograd 1952, 4

Potpisani ugovor bio je veoma povoljan za habsburšku državu. "To je najsjajniji mir što ga je ikad sklopila kuća Habsburška."[46] Njime je po prvi put Austrijska monarhija prešla na drugu obalu Save. Istovremeno, bila je i u rangu vodećih evropskih država, kao što su Engleska, Francuska i Rusija. U to vrijeme nekada prvorazredne evropske sile, kao što su: Španjolska, Švedska i Mletačka republika bile su u fazi opadanja.[47] A šta je bilo sa Osmanskim carstvom?

b) Doba tulipana (Lale devri)

Poslije Požarevačkog mira među evropskim zemljama Osmansko se carstvo prestalo smatrati vojnom velesilom. Umjesto da kao u prethodnim stoljećima predstavlja opasnost za evropske države, sada je sultan ulagao velike napore da među svojim podanicima suzbije snažan utjecaj susjedne Austrijske monarhije i carske Rusije na njegove kršćanske i hrišćanske podanike. Istovremeno, to je doba većeg približavanja Engleske Osmanskoj imperiji jer joj nije odgovaralo jačanje Beča i Petrograda, kao velikih konkurenata, na račun Istanbula.[48]

I dok su se susjedne Imperije, kao i neke druge evropske zemlje stavljale u zaštitu ili bile protiv Osmanskog carstva, dotle su vodeće ličnosti predvođene energičnim Nevršehirli Damad Ibrahim-pašom pristupile sređivanju brojnih problema sa kojima

[46] Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do 1. Decembra 1918,* prva knjiga (do 20. feb. 1790), Zagreb 1920, 279; *Istorija* II, 784

[47] Dragan Živojinović, *Požarevački ugovor u svjetlosti političkih zbivanja u Evropi (1715-1720),* Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, Beograd 1970, 204

[48] S. L. Pul, *Istorija Turske carevine,* 147

se Porta svakodnevno suočavala. Zvanična vlast nastojala je da izbjegne socijalne nemire nižih i srednjih društvenih slojeva. Posebnu pažnju posvećivala je nemuslimanima, te ih je na Peloponezu oslobodila plaćanja *džizije* (glavarine) u naredne dvije godine. Istovremeno je veliki vezir naredio da se Kurdi i Turkmeni, koji su se tokom ratnih godina naselili u Carigradu, ponovo vrate u svoja ranija prebivališta.[49]

U svojstvu velikog vezira Ibrahim-paša je preduzeo mjere i u sređivanju poreske, te cijele finansijske politike Carstva. Umjesto 11, 12, pa i 13 miliona, izdaci Osmanske imperije svedeni su na 2 500 000 dukata. Po Ibrahim-pašinoj sugestiji, sultan Ahmed III naredio je ukidanje *segban leventa* i *avdži konjanika* koji su u prošlosti bili uzrokom brojnih nereda.

U cilju zavođenja reda i preglednosti, beglerbezima, sandžakbezima, kao i sakupljačima poreza bilo je dozvoljeno držati samo ličnu stražu i pratnju. Također je u Carstvu, po naređenju velikog vezira, iskovan novi pjaster čija je vrijednost iznosila 90 akči. On je u odnosu na raniji novac bio vredniji za 25%. To je urađeno u cilju finansijskog ozdravljenja. Zajedno sa pokušajem sređivanja stanja u politici, vojsci i finansijama, započelo je renoviranje starijih znamenitijih sakralnih i profanih objekata, te izgradnja novih dvoraca, džamija i drugih javnih i privatnih objekata. Sve je to praćeno državnom mjerom pojačane bezbjednosti protiv počinilaca nasilja i nepravdi.

Vještom i racionalnom ekonomskom politikom, država povećava zakupe i cijenu za upražnjene zakupničke položaje. Na taj način u državnu kasu samo od ove stavke u prve tri godine prikupljeno je novih 700 000 pjastera.[50]

---

[49] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 123

[50] *Ibidem,* 124/5

U to vrijeme položaj Ibrahim-paše bio je stabilan. Tome su doprinijele i rodbinske veze. Zajedno sa sinovima iz ranijih brakova, bio je oženjen carskim princezama. Poslije prvih početnih uspjeha, stabiliziranjem unutrašnjih prilika među vodećim krugovima Carstva, raširilo se mišljenje da je nastupio period kada se brige i poteškoće potiskuju, a nastupa vrijeme svakodnevnog uživanja u raznim blagodatima života. Sultanov dvor, ali i palače skoro svih osmanskih velikodostojnika, postali su mjesta okupljanja pjesnika, kaligrafa, minijaturista, te znanstvenika i umjetnika od uma i pera.[51] Tokom dvanaestogodišnje uprave velikog vezira Ibrahim-paše (1718-1730) sultan i vodeće ličnosti Carstva najviše su vremena provodili u brojnim zabavama i svetkovinama popraćenim velikim vatrometima. To je vrijeme u kome živi poznati osmanski pjesnik Ahmet Nedim koji pjeva o ljepotama *"palate sreće"*. Istovremeno, vodeće državne ličnosti pokušavaju izbjeći poteškoće sa kojima se Osmansko carstvo suočava.[52]

Vremenom se Ibrahim-pašina miroljubiva politika izrodila u popustljivu slabost. Glavni cilj velikog vezira bio je da sa sultanom provodi što više vremena u raznim zabavama. Posebno su velike svečanosti bile u septembru 1720. godine. U tom vremenu sultan je udao tri kćeri i dvije sestrične. Istovremeno su priređene i svečanosti u povodu obrezivanja njegove četverice sinova. U čast tih dešavanja danima su se u Istanbulu organizirale svečanosti. Iz tog vremena započinje vanjsko osvjetljavanje džamija (kandilji) u povodu *ramazana.* U želji za većim spektaklom, osvjetljavaju se svijećama i tulipani (lale). Svečanosti

[51] Radovan Samardžić, *Srbi u Turskom carstvu 1718-1737, Istorija srpskog naroda, Srbi u XVIII veku,* knjiga četvrta, tom prvi, Beograd 1986, 91 (dalje: R. Samardžić, *Srbi u Turskom carstvu*)

[52] D. Živojinović, *Uspon Evrope,* 499

su praćene i brojnim kulturnim i zabavnim manifestacijama koje su se u "vrtu saraja" održavale u proljetnim mjesecima. I ranije se cvijeću poklanjala velika pažnja, no od toga vremena to postaje još izraženije. Ne samo sultanov dvor, nego i palače drugih ličnosti Carstva bile su ukrašene raznovrsnim cvijećem i fontanama "građenim prema planovima iz Perzije". Za uvoz cvijeća, posebno tulipana, trošile su se velike sume novca. Zbog toga je ovaj period povijesti Osmanskog carstva poznat pod imenom "Vrijeme lala (Lale devri)".[53]

Pored raznih svetkovina i vođenja ugodnog života, veliki vezir Ibrahim-paša i dalje je obavljao brojne državne poslove. Još u maju 1719. godine na njegov prijedlog dotadašnji porez *imdadi seferije* (ratna pomoć), proglašen je redovnim porezom pod imenom *imdadi hazarije* (mirnodopska pomoć). Time je država obezbijedila velike sume novca.[54] Uvođenje ovog redovnog, kao i drugih povremenih poreza, naišlo je na protivljenje sultanovih podanika u skoro svim društvenim sredinama. To dovodi do odmetanja od centralne vlasti. Posebno je bilo veliko napuštanje ruralnih sredina i posjeda i odlazak u urbane sredine. Ljudi su bili nezadovoljni i smatrali su da će u gradovima bolje živjeti. No, i tu provode bijedan život. Posebno je ova pojava prisutna između 1719. i 1721. godine. Sultan Ahmed III šalje *fermane* namjesnicima pokrajina (ejaleta) s porukom da se hvataju svi koji su napustili mjesto stanovanja i da se silom vrate odakle su pobjegli.[55]

Posebno se sa velikim državnim poteškoćama susretao Ibrahim-paša. Iako je želio voditi miroljubivu politiku, čak i na

[53] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 162-170; J. Matuz, *Osmansko carstvo,* 124; J. v. Hammer, *Historija,* 3, 125-127

[54] R. Samardžić, *Srbi u Turskom carstvu,* 92

[55] *Ibidem,* 92/3

štetu Carstva, rat sa susjedima nije mogao izbjeći. Razloga je bilo više. Jedan od njih bio je da je i pored osjetnog političkog, vojnog i teritorijalnog opadanja, Osmansko carstvo i dalje bilo velika imperija. Kao takvo, moralo je pratiti sve važnije svjetske događaje, posebno u susjedstvu. Kako je 1722. godine u Perziji sa prijestolja zbačen šah Husein iz dinastije Safavida (1501-1722), na Porti se mislilo da je povoljna prilika da se ovom susjedu objavi rat i tako dođe do novih teritorija. One bi bile kompenzacija za izgubljene ejalete i sandžake u evropskom dijelu Carstva iz ratova u posljednim decenijama XVII i prvim godinama XVIII stoljeća. U cilju uspješnijeg ishoda, 1723. godine je između cara Petra Velikog i sultana Ahmeda III sklopljen međudržavni ugovor po kome bi njihove Imperije trebalo vojnički da napadnu Perziju i osvojenu teritoriju međusobno podijele.[56] Po ovom sporazumu, ruski car bi bio gospodar Dagistana i dijela Širvana do ušća Aksara u Kur. Odavde bi u pravoj liniji bila povučena nova interesna sfera preko Ardebila i Hamadana ka Kermanšahu, dijelu Širvana, Gendže, Erevana, Mugana, Karabaga, Azerbejdžana i teritorije današnjeg Iraka koji bi bili dijelovi Osmanskog carstva. Osmansko-perzijski rat započeo je opsadom i osvajanjem Hamadana 29. juna 1724. godine. Veoma žestoke borbe vodile su se i oko Isfahana. I pored pokazane hrabrosti i žilavog otpora, branioci ovog grada predali su se osmanskoj vojsci 1. septembra.[57] Tih dana se velike bitke vode i kod Erevana. Poslije brojnih juriša, ovaj grad sultanove jedinice osvajaju 28. septembra. Koliko su bespoštedne borbe bile na ovom dijelu fronta najbolje nam govori podatak da su

[56] *Historija diplomacije,* prvi svezak u redakciji V. P. Potemkina, Zagreb 1951, 236 (dalje: V. P. Potemkin, *Historija diplomacije*); A. V. Vitol, *Osmanska imperia (načelo XVIII v.),* Moskva 1987, 32 (dalje: A. V. Vitol, *Osmanska imperia*); J. v. Hammer, *Historija,* 3, 128 J. Matuz, *Osmansko carstvo,* 122

[57] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 129

branioci imali 12 000 poginulih. Ubrzo nakon osvajanja Erevana, napadačima su se predali Nuhavend i Ulukerd. Svi ti uspjesi u Carigradu su pompezno proslavljeni. Sa podjednakim oduševljenjem radost su iskazivali svi sultanovi podanici, kako oni koji su živjeli u palačama, tako i oni u skromnim kućama.[58]

U narednoj 1725. godini Abdulah-paša Kiprili, namjesnik Vana, 28. juna započeo je opsadu Tabriza. Nakon žestokog, ali i kratkog napada, grad je osvojen 1. augusta.[59] I namjesnici Hamadana, Ardelana, Maraša i Mosula započeli su sa osvajanjem Larisana. Već u septembru 1725. godine serasker Hasan-paša primio je delegaciju Huremabada, glavnog grada Laristana. Njen dolazak bio je znak predaje branilaca. Tako je Osmansko carstvo došlo u posjed novih velikih teritorija. Nakon ovoga je veliki vezir Ibrahim-paša smatrao da je došao povoljan trenutak da sa Perzijom sklopi mirovni ugovor.[60] *Sa ranije vraćenom teritorijom iz osmansko-ruskog rata 1711. godine, ponovnim zauzimanjem Peloponeza 1715. godine i teritorijalnim osvajanjem u osmansko-perzijskom ratu iz 1723. i 1724. godine Osmanska imperija je najvećim dijelom kompenzirala teritorijalne gubitke u evropskom dijelu Carstva koje je izgubila u Bečkom (1683-1699) i austrijsko-osmanskom ratu 1716-1718. godine.*

I pored teritorijalnog dobitka, Porta je sa Perzijom nastavila dalje ratovanje. Zbog toga je 1727. godine bila prisiljena da novom vojnom mobilizacijom u evropskim pokrajinama popuni prorijeđene redove na perzijskom frontu. Zbog toga su iz Istanbula poslati fermani sandžakbezima Hercegovine, Klisa, Dukađina, Elbasana, Valone, Janjine i Ćustendila. U njima centralna vlada zahtijeva opću mobilizaciju. Mobilizirane

[58] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 178

[59] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 130

[60] *Ibidem,* 131; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 180/1

jedinice trebalo bi da budu upućene na front protiv persijske vojske.[61] Ferman slične sadržine dobio je i bosanski namjesnik vezir Abdullah-paša. Porta mu naređuje da rukovodi mobiliziranjem 4 000 ljudi iz hercegovačkog i kliškog sandžaka.[62] Pored *nefera,* vezir je bio dužan da mobilizira i najsposobnije oficire koji će na osmansko-perzijskom frontu komandovati jedinicama iz Bosanskog ejaleta. U cilju bolje mobilizacije vezir Abdullah-paša naredio je hercegovačkom i kliškom sandžakbegu Ahmed-paši i sinu mu Rustem-begu Rustempašiću da budu glavni nosioci ovog zadatka. Po obavljenoj mobilizaciji sa svojim jedinicama trebalo je da pođu na front kod Hamadana i Isfahana i stave se pod neposrednu komandu seraskera ovog dijela ratišta, bagdadskog valije Ahmed-paše.[63]

U narednom periodu u Bosnu su stizala nova uputstva vezana za mobilizaciju.[64] Sve dobivene instrukcije iz Carigrada odvijale su se bez ikakvih poteškoća. Već 2. aprila 1727. godine mobilizirane jedinice su sa Travničkog polja pošle na glavno ratno odredište. Sa ovog mjesta je u pravcu Hamadana

---

[61] ANU BiH, BBAI, *M. d. 53, inv. br. 139/VI 54 114. Dokument se nalazi u defteru pisanom krajem redžepa 1139. (22. II - 4. III 1727) f. n.*

[62] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit i Safvet-beg Bašagić u svojim knjigama navode da je u ovo vrijeme bosanski namjesnik bio Topal Osman-paša. To se ne slaže sa navedenim dokumentom koji govori o veziru Abdullah-paši kao namjesniku. No, savremenik tih događanja, fra Nikola Lašvanin navodi, kao i spomenuti dokument, da je u ovo vrijeme bosanski namjesnik bio Abdullah-paša Muhsin-zade. On je tu dužnost u Bosni obavljao i prije i poslije 1727. godine (1720, 1727, 1732, 1740 i 1747).

[63] ANU BiH, BBAI, M. d. 53, inv. br. 139/VI 54 109/2. *Dokument se nalazi u defteru pisanom koncem džumada'l ula 1139 (14. I - 24. I 1727), f. n.*

[64] Enes Pelidija, *O učešću Bosanaca u tursko-perzijskom ratu 1727. godine,* Prilozi za orijentalnu filologiju, br. 40, Sarajevo 1990, 338/9 (dalje: E. Pelidija, *O učešću Bosanaca*)

i Isfahana pošlo ukupno 5 200 ljudi. Njihov dolazak na glavno odredište predstavljao je za druge osmanske jedinice pravo osvježenje.[65]

Pošto su se od puta odmorile i u novoj sredini aklimatizovale, jedinice iz Bosanskog ejaleta aktivno su se uključile u borbu s protivnikom. Bošnjaci su se posebno istakli pronicljivošću i hrabrošću u bici kod Isfahana 19. augusta 1727. godine. Hrabrost običnih vojnika, te iskazano vojno znanje oficira, pribavilo im je zaslužno priznanje u jedinicama iz drugih dijelova Carstva.[66]

Vidjevši da se ne može uspješno suprotstaviti sultanovoj vojsci, šah Ešref Afgani bio je prisiljen da sultanu Ahmedu III ponudi mir. Kao što je u sličnim situacijama bilo uobičajeno, pregovori ratujućih država vođeni su sporo sa željom da svaka strana za sebe dobije maksimum koristi. Pošto su Perzijanci bili u nepovoljnijoj situaciji, bili su prisiljeni da priznaju nove teritorijalne gubitke. Utvrdivši sve tačke mirovnog ugovora, kod Hamadana je 3. oktobra iste godine potpisan mirovni ugovor.[67] Istina, turski historičar Yilmaz Öztuna navodi da je potpisivanje

---

[65] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 93; Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanske vladavine,* I dio (1463-1739), Sarajevo 1910, 122 (dalje: M: Prelog, *Povijest Bosne*); Fra Mijo Vjencislav Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka,* sv. III, Zagreb 1887, 43 (dalje: M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*); Avdo Sućeska, *Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka,* Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, XXIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. 10, XIV, Sarajevo 1965, 182 (dalje: A. Sućeska, *Ajani*), *Istorija II,* 1238

[66] E. Pelidija, *O učešću Bosanaca,* 340

[67] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 186; Adem Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša,* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću, br. V, 1954-55, Sarajevo 1955. (dalje A. Handžić, *Bosanski namjesnik*), 139 ; *Istorija II,* 1238

ovog ugovora bilo 4. oktobra iste godine.[68] Pored vraćanja ranije preotetih osmanskih pokrajina Sultanije, Tarma i Ebhera, ovim ugovorom pod sultanovu vlast došli su: Kermanšah, Hamadan, pokrajina Sina, Erdelan, Nehevend, Larisan, Merend, Mekri, Meraga, Selmas, Serkan, Haj, centralni dio Azerbejdžana, Tebriz, Gendže, Karabag, Revan, Ordubad, Nahčivan, Tifilis, Kiri, Širvan, te mnogi drugi gradovi i pokrajine.[69] *Sa ovim novopriključenim teritorijama, Osmansko carstvo imalo je površinu koju je imalo u vrijeme svoga najvećeg uspona, za vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca.*[70]

Postignute teritorijalne uspjehe osmanska država platila je velikim ljudskim gubicima. To se vidi i na primjeru Bošnjaka. Od 5 200 ljudi koliko je pošlo na osmansko-perzijski front, u Bosnu se 7. aprila 1728. godine vratilo svega 500 oficira i vojnika.[71] Slično je bilo i sa mobiliziranim jedinicama iz drugih pokrajina Carstva.

Nakon kraćeg mirnog perioda na rusko-perzijskoj granici ponovo je došlo do oružanog konflikta. Čim je za njih saznao veliki vezir Ibrahim-paša, pokušao je posredovati u cilju otklanjanja ratnog sukoba. Znao je da u novom ratu ni Osmansko carstvo ne bi izbjeglo učešće. Kako nije bio siguran u dalje vojne uspjehe, s pravom se plašio da bi u novom osmansko-perzijskom ratu izgubio nedavno dobivene teritorije. Opasnost je bila tim veća što je legalni šah Tahmasp, koji je sa prijestolja bio zbačen od uzurpatora Ešrefa, sklopio savez sa

[68] Y. Öztuna, *Osmanli devletli*, 436. Moguće da se radi o štamparskoj grešci.

[69] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi*, 186; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne, 1, 473/4*

[70] J. v. Hammer, *Historija*, 3, 131; Y. Öztuna, *Osmanli devletli*, 252

[71] E. Pelidija, *O učešću Bosanaca*, 341/2

vladarima Indije i Kandahara. Uz njega su bila i mnoga turkmenska plemena. Oni su se udružili sa ciljem da se legalni perzijski šah Tahmasp, sin slijepog šaha Huseina, vrati na prijestolje. U tome su uspjeli januara 1730. godine. Neposredno iza toga šah Tahmasp je od Porte zatražio da mu vrati nedavno otete provincije. Dobivši negativan odgovor, Perzija je Osmanskom carstvu 24. jula 1730. godine objavila rat. Već u prvoj ofanzivnoj akciji perzijske vojske, koja je započela 2. septembra iste godine, šahove jedinice osvojile su Hamadan, Kermanšah i Tebriz.[72]

Vojni porazi i od ranije nagomilano nezadovoljstvo bili su povod pobune u osmanskoj prijestonici. Nju je započelo svega 17 jeničera 28. septembra 1730. godine. Na čelu pobunjenika bio je Albanac Halil Patrona. Uskoro su mu se pridružili brojni nezadovoljnici iz svih društvenih slojeva. Mnogi su bili nezadovoljni zbog inflacije i uvođenja novih vrsta poreza. U takvoj situaciji kada se pobuna širila poput plime, sultan Ahmed III je, u želji da spasi prijesto, odlučio žrtvovati velikog vezira Ibrahim-pašu. Ni sultanova predaja Ibrahim-paše, ni njegovo pogubljenje, nije zadovoljilo pobunjenike. Zbog toga je istog dana kada je ubijen veliki vezir Carstva 1. oktobra 1730. godine, nakon 27 godina jednog mjeseca i 11 dana provedenih na prijestolju, bio prisiljen da abdicira i sultan Ahmed III. Naslijedio ga je bratić Mahmud I (1730-1754).[73] Tako je s prijestolja otišao ljubitelj žena i ptica, tulipana i karanfila, ogledala i svjetiljki, otac 31 djeteta koga su voljele sve žene.[74]

---

[72] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 137

[73] *Ibidem,* 138-141; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 210; Y. Öztuna, *Osmanli devletli,* 435; J. Matuz, *Osmansko carstvo,* 124

[74] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 142

c) Osmansko carsvo u prvim godinama vladavine sultana Mahmuda I (1730-1754)

Prvih dana novi osmanski vladar Mahmud I bio je igračka u rukama onih koji su ga doveli na prijestolje. Posebno se svojom bezobzirnošću i korupcijom isticao vođa pobune Halil Patrona. Takvim ponašanjem i postupcima od sebe je udaljio i najbliže prijatelje. Tu je situaciju veoma vješto koristio 26-godišnji sultan Mahmud I. On uz pomoć glavnog crnog evnuha Bešir-age uspijeva ukloniti Halila Patronu i njegove prijatelje. Od očekivanih velikih promjena, kako se mislilo i u osmanskoj državi, ali i nekim evropskim zemljama, osim promjene ličnosti na prijestolju, sve drugo je ostalo po starom.[75]

U julu 1731. godine dolazi do novog osmansko-perzijskog rata. Ovoga je puta sultanova vojska bila uspješnija i vratila dio ranije izgubljenih teritorija sa gradovima Kermanšahom, Hamadanom i Ardelanom. Serasker osmanskih oružanih snaga bio je bagdadski namjesnik Ahmed-paša. Uskoro je među ratujućim imperijama došlo do novih mirovnih pregovora. I dok su se diplomate dviju država nadmudrivale, osmanska vojska je nastavila ofanzivne akcije koje su krunisane osvajanjem Urmija (15. IX), a 4. decembra 1731. godine serasker Ahmed-paša ušao je u Tebriz.[76]

Već 10. januara 1732. godine Porta je s Persijom sklopila mirovni ugovor. Po njegovim odlukama u sastav Osmanskog carstva ušle su pokrajine: Gendže, Tifilis, Erevan, Nahčivan (Nahičivan), Kahet, Kartli, Šamahi, i Dagistan. Tom prilikom Perziji su ostali: Tebriz, Ardelan, Kermanšah, Hamadan, Huvejze i Laristan. Tim odlukama nije bio zadovoljan sultan Mahmud I.

[75] J. Matuz, *Osmansko carstvo,* 124

[76] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 144-147

Posebno se protivio vraćanju perzijske prijestonice Tebriza. Zbog toga je fermanom od 12. marta 1732. godine smijenio velikog vezira Topal Osman-pašu. Na njegovo mjesto imenovao je dotadašnjeg namjesnika Tebriza Ali-pašu Hekim-oglua.[77]

Odlukama ugovora bio je nezadovoljan i perzijski vojskovođa Nadir-han. On koristi nezadovoljstvo šahovih podanika i 26. oktobra 1732. godine sa prijestolja uklanja šaha Tahmaspa. Novi vladar postao je 14-godišnji šahov sin. To dijete je bilo maskota u rukama tada moćnog Nadir-kuli-hana, koji je porijeklom bio Turkmen. U takvim okolnostima, ne poštujući odluke potpisanog mirovnog ugovora, ovaj vojskovođa je bez ičijeg pitanja napao sultanovu vojsku.[78]

U narednim mjesecima Nadir-han je izvojevao više pobjeda nad sultanovom vojskom. Sve je to praćeno vraćanjem brojnih ranije izgubljenih gradova i pokrajina. U bici kod Duldžeilika, mjesta dvanaest sati udaljenog od Bagdada, 19. jula 1733. godine, poslije dužeg vremena osmanska vojska pod komandom bivšeg velikog vezira Carstva Topal Osman-paše nanijela je vojni poraz Nadirovim jedinicama. U ovom boju život je izgubilo oko 10 000 Perzijanaca. To je zaustavilo njihovo dalje napredovanje u unutrašnjost Osmanskog carstva. Istovremeno su Perzijanci napustili opsadu Bagdada pod čije zidine su već bili došli. No, tri mjeseca kasnije, vezir Topal Osman-paša je poražen od istog protivnika i u borbi izgubio život.[79]

I dok su se na osmansko-perzijskom frontu vodile brojne velike i male bitke i ginuo znatan broj vojske obiju država, u

[77] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 222

[78] J. v. Hammer, *Historija,* 149

[79] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 224/5; Y. Öztuna, *Osmanli devletli,* 441

osmanskoj prijestonici novi veliki vezir Ali-paša obavljao je brojne poslove. U želji da smiri strasti i ojača autoritet centralne vlade, donio je u ime sultana odluku o pomilovanju brojnih, ranije osuđenih ličnosti. Tom mjerom nastojao je da na odgovarajuće položaje imenuje sposobne ličnosti koje su zbog zavisti i intriga u ranijem periodu izgubile položaje i često bile u progonstvu. No, preduzete mjere nisu dale željene rezultate. Bio je to jedan od razloga da ga sultan Mahmud I, po nagovoru najbližih savjetnika 14. jula 1735. godine, smijeni sa čela Porte. Na Ali-pašino mjesto imenovan je Gruzijac Ismail-paša. Ni novi veliki vezir se na tom položaju nije zadržao više od šest mjeseci. Zamijenio ga je silahdar Esejid Mehmed-paša.[80]

d) Osmansko-ruski i austrijsko-osmanski rat (1736-1737)

U vrijeme kada se na čelu Porte smjenjuje više ličnosti, dolazi do novog osmasko-ruskog rata. Povod su bili Poljska i Tatari.

Protivno osmansko-ruskom ugovoru iz 1720. godine da se Rusija neće miješati u unutrašnje poljske poslove, carica Ana (1730-1740) bila je čak direktni saveznik kralja Augusta III i pomagala ga u borbi protiv njegovog protivnika Stanislava Leščinskog. Bio je to veliki razlog za intervenciju Porte koja je poljsku državu smatrala nekom vrstom tampon zone između njenog evropskog dijela i Rusije.[81]

Drugi razlog koji je utjecao na izbijanje rata bili su Tatari. Njihove jedinice su bez odobrenja Rusije preko kavkaskih zemalja, koje su došle pod vlast Petrograda, pokušale preći ovu spornu teritoriju i na sultanov poziv pridružiti se glavnini osmanske vojske u borbi protiv Perzije. Te vojne pokrete

[80] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 152-154

[81] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 141

sultanovog vazala, Rusija je onemogućila.[82] Već 20. decembra 1735. godine pod zapovjedništvom grofa Miniha pokrenute su ruske jedinice protiv tatarskog hana i njegove vojske koja je namjeravala napasti Dagestan, koji je u međuvremenu bio došao pod vlast ruske vladarke. Saznavši za to, veliki vezir Esejid Mehmed-paša pozvao je na konsultaciju poslanike Engleske, Nizozemske, a zatim i Rusije. On ih je obavijestio da je Porti poznato da se ruska vojska nalazi na ulazu Krima, tačnije kod Orkopa (Perikopa), te da se ruske jedinice nalaze na udaljenosti četiri sata hoda od Azova. Na ovaj prigovor ruski je poslanik reagovao riječima da njegova zemlja nastoji da ne bude uvučena u postojeći osmansko-perzijski rat. To je i razlog zbog čega njegova vlada ne dozvoljava Tatarima prijelaz preko ruske teritorije da dođu do osmansko-perzijskog fronta. Da bi pokazala ozbiljnost, pokrenula je velike oružane snage. Bio je to samo izgovor ruske strane za njene prave namjere.

Već u martu 1736. godine ruska vojska ničim izazvana, započela je opsadu Azova. Vijesti o tome, kao i rusko zauzimanje "Pašine kule" i "Jeničerske kule" koje su se nalazile kod Azova, brzo su stigle u osmansku prijestonicu. Rusi su stalno pojačavali svoje jedinice koje su bile stacionirane kod Azova. Rijekom Donom dopremljeni su im topovi, te druge vrste oružja i municije, kao i hrana. Svi ti postupci bili su povod da Porta i zvanično Rusiji 28. maja 1736. godine objavi rat. Po tradicionalnom običaju, pred sultanov dvor su istaknuti *tugovi*, te preduzete uobičajene svečane ceremonijalne smotre jedinica koje su na ovo zborno mjesto pristizale iz više pokrajina.[83]

Istoga dana kada su ispred sultanovog dvora istaknuti *tugovi*, zastave ruske vojske su se vihorile s odbrambenih krimskih kula.

---

[82] V. Popović, *Istočno pitanje*, 81

[83] J. v. Hammer, *Historija*, 3, 155/6; Y. Öztuna, *Osmanli devletli*, 438

Već 30. maja ruskoj vojsci se predala posada Opkopa. U narednim nedjeljama ruske su jedinice, predvođene glavnokomandujućim Mihinom, na Krimu osvojile više tvrđava i značajnijih mjesta. Sve je to dovelo do promjene na krimskom prijestolju. Umjesto nesposobnog Kaplan-hana Giraja, imenovan je ratoborni Fethi-han. Zahvaljujući ličnim sposobnostima i hrabrosti, novi krimski han je tokom 1736. godine uspio konsolidovati front i zaustaviti rusko napredovanje.[84] Baš u to doba ruska carica Ana Ivanova raspolagala je velikom oružanom silom od 180 000 ljudi.[85]

Da Rusija raspolaže velikim vojnim i ljudskim potencijalima, znao je i sultan Mahmud I. Zato je i najozbiljnije pristupio općoj mobilizaciji u skoro svim pokrajinama Carsta. Među mobiliziranim bilo je i oko 10 000 ljudi iz Bosanskog ejaleta. Njihov je zapovjednik bio hercegovački i kliški sandžakbeg Bećir-paša Čengić. Od istaknutijih ličnosti iz ovog ejaleta sa njim su bili: banjalučki kapetan Mustafa - Mehmed-paša Ferhatpašić - Sokolović, tuzlanski kapetan Derviš-beg Osmanbegović, kapetan Ključa i Ljubuškog Ali-beg Hadžialić.[86] Sa njima su bili zaimi iz bosanskog, hercegovačkog, kliškog i zvorničkog sandžaka:

---

[84] J. v. Hammer, *Historija*, 3, 159, 161

[85] Aleksije A. Olesnicki, *Bosanska vojska pod zapovjedništvom Bećir-paše Čengića u rusko-turskom ratu 1737. godine,* Rad JAZU, knj. 269, razred historičko-filološka i filozofsko-juristička, 121, u Zagrebu 1940, 114 (dalje: A. Olesnicki, *Bosanska vojska*)

[86] ANU BiH, BBAI, *M. d.,* 53, inv. br. 139/VI 54 1,90/3 17. X 1735 - 30. IV 1736. (ovaj dokument pisan je u defteru koji datira od početka džemazijel ahira do konca zil hidždžeta 1148.); Omer Novljanin - Ahmed Hadžinesimović, *Odbrana Bosne (dvije bosanske kronike),* preveli i priredili dr. Fehim Nametak i dr. Lamija Hadžiosmanović, Zenica 1994, 129 (dalje: O. Novljanin - A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*); Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini,* Izabrana djela I, Sarajevo 1991, 146, 190 i 226 (dalje: H. Kreševljaković, *Kapetanije*)

Mehmed-beg Dugalić, Rustem-beg Šahinpašić, Abdi-beg i Husein-beg, unuci Korčali Mehmed-paše, Abdi Džafer Zaimović, Ismail-aga Bišćanin, Mehmed Alibegović i mnogi drugi.[87]

Ovaj osmansko-ruski rat su vrlo pažljivo pratile brojne evropske zemlje. Posebno je za njega bila zainteresirana Austrijska monarhija. Njene vodeće ličnosti, predvođene carem Karlom VI odlučile su se za rat protiv osmanske države. Oni su računali na podršku, pa i direktnu pomoć ranijih članica sv. Lige Mletačke republike i Poljske. Uz to izgledalo im je da se Osmansko carstvo nalazi u brojnim poteškoćama, koje su nastale kao posljedica ratovanja Porte sa Perzijom i Rusijom. Zato se i pored finansijske iscrpljenosti usljed nedavnog ratovanja sa svojim susjedima, Beč odlučuje na rat sa Osmanskom imperijom. Po mišljenju vojnih stratega, bila je ovo dobra prilika da Austrijska monarhija pobjedom i novim teritorijalnim dobicima na račun Osmanskog carstva, kompenzira nedavne gubitke na Apeninskom poluostrvu. Također je vodećim krugovima Austrijske monarhije išlo u prilog to što se tih početnih mjeseci 1737. godine francuska diplomacija nalazila u velikim poteškoćama, zbog osmansko-ruskog rata, pa Beču od strane Pariza nije prijetila nikakva opasnost.[88]

Vojni krugovi Austrijske monarhije smatrali su da će im u novom austrijsko-osmanskom ratu biti lahko osvojiti preostali dio smederevskog sandžaka, kao i Bosanski ejalet. Istovremeno je Rusija obećavala caru Karlu VI svih teritorijalnih dobitka u

---

[87] Derviš Buturović, *Isprave spahijskih porodica iz nahije Neretve,* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom, VI - VII/ 1956 - 57, Sarajevo 1958, 197; A. Olesnicki, *Bosanska vojska,* 116

[88] J(ovan) Radonić, *Rimska kurija i jugoslavenske zemlje od XVI do XIX veka,* SAN, Posebna izdanja, knj. CLV, knj. 3, Beograd 1950, 556/7 (dalje: J. Radonić, *Rimska kurija*)

Bosni, sjevernu Albaniju, kao i veći dio Vlaške i Moldaviju do Pruta. U Petrogradu su se diplomate dviju država dogovorile da ni jedna od njihovih zemalja sa Portom neće zaključiti separatni mir. Tako je cijela 1736. godina Austrijskoj monarhiji protekla u diplomatskim i vojnim pripremama za predstojeći rat sa Osmanskim carstvom.

U tom periodu su 6. augusta 1736. godine Rusija i Austrijska monarhija utvrdile operativni plan. Po njemu je komandant svih austrijskih jedinica stacioniranih u Hrvatskoj princ Josip Hidburghauzen određen za jednog od glavnih zapovjednika na frontu prema Bosanskom ejaletu. Po tom planu austrijska vojska bi trebalo da napreduje prema Bihaću i dolinom Vrbasa. Također je bilo predviđeno sprečavanje upada osmanske vojske na vojnički slaboj unskoj granici.[89]

Istovremeno, dok su se na austrijskoj strani odvijale vojne pripreme za predstojeći rat, i na teritoriji Bosanskog ejaleta su vlasti i vojni zapovjednici obavljali slične pripreme za odbranu. Za to su znale i austrijske vlasti. U cilju da oslabi odbrambenu sposobnost Bosanskog ejaleta, smederevskog sandžaka te drugih dijelova evropskog dijela Osmanskog carstva, car Karlo VI je uputio sultanovim podanicima kršćanske i hrišćanske vjeroispovijesti proglas štampan ćirilicom. Poziva ih da mu se pridruže u borbi protiv osmanske države. Čak poziva i sultanove podanike islamske vjere, ali pod uslovom da "zakon vire svoie mesta imati nemože."[90]

---

[89] Gligor Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti o austrijsko-turskim ratovima u XVIII vijeku,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII/ 1966- 67, Sarajevo 1969, 211 (dalje: G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti*) *Historija II,* 835/6; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 150

[90] Bogoslav Babić, *Proglas cara Karla III (VI) na bosansko pučanstvo od g. 1737.,* "Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavensko-dalmatinsko zemaljskog arkiva, god. II, Zagreb 1900, 250/1

Interesantno je primijetiti da dok je u jednoj od najmoćnijih i civilizacijski najnaprednijih evropskih zemalja XVIII stoljeća bila ovakva vjerska isključivost, dotle je kineski car Yung Čen iz dinastije Ch' ing (1644-1911) upravnicima svojih provincija pisao: "U mojim pokrajinama carstva ima od prošlih stoljeća veliki broj muslimana, koji čine dio naroda, a koje ja smatram mojom vlastitom djecom kao i ostale moje podanike. Ne pravim razliku između njih i onih koji ne pripadaju njihovoj vjeri... Kad sudije rješavaju gradski spor, ne gledaju na vjeru podanika. Postoji samo jedan zakon za sve moje podanike. Ko radi dobro bit će nagrađen, a ko radi zlo, bit će kažnjen." [91] Ovako je govorio i pisao jedan azijatski despot, kako su za vladare drevne Kine govorili Evropljani. Ko je u to vrijeme bio civilizovaniji, vidi se iz navedenih citata.

Nakon preduzetih priprema, Austrijska monarhija je Osmanskom carstvu zvanično objavila rat 14. jula 1737. godine. Službeni akt o ratu predat je zapovjedniku niške tvrđave Jahja-paši, koji ga prosljeđuje Porti. Vijesti o novom ratu sa Bečom u Istanbulu su dočekane u vrijeme izuzetno teške situacije. Upravo je dva dana prije zvanične austrijske objave rata sultanova vojska pod komandom seraskera Abdullah-paše Muhsin-zadea doživjela poraz i gubitak Ozije (Očakova), 14. rebiul evvela 1150. godine po Hidžri (12. jula 1737.).[92]

No, daleko veće probleme Porta je imala sa susjednom Perzijom. Ratujući sa Rusijom, te očekujući i rat sa Austrijskom

[91] Thomas W. Arnold, *Povijest islama, historijski tokovi misije,* preveli: Derviš A. Korkut i Nijaz Šukrić, I izdanje, Sarajevo 1989, 373-375; Enciklopedija *Leksikografskog zavoda,* 3, Zagreb MCMLXVII, 467

[92] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 157; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 264; J. Matuz, *Osmansko carstvo,* 124; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 483; A. Olesnicki, *Bosanska vojska,* 115; O. Novljanin, A. Hadžiosmanović *Odbrana Bosne,* 108

monarhijom, Porta je bila prisiljena da sa novim perzijskim šahom Nadirom (1736-1739) potpiše za Osmansko carstvo nepovoljan mirovni ugovor. Po njegovim odlukama Perziji su vraćeni Azerbejdžan, Gruzija i istočni dio Armenije. Bile su to zemlje koje je Osmansko carstvo dobilo ugovorom sa Perzijom iz 1724. godine.[93]

Sklapanjem mira sa susjednom perzijskom državom, Carigrad je nastojao izbjeći istovremeno ratovanje sa najvećim evropskim i azijskim susjedima. Tako je obezbijeđenim mirom na istočnim granicama, frontalnim vođenjem rata na sjeveru Osmansko carstvo, ne svojom voljom, zaratilo i na zapadnim granicama Imperije sa neizvjesnim izgledima na vojnom i političkom polju u narednom periodu.

[93] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 157; J. Matuz, *Osmansko carstvo,* 124

II. POGLAVLJE

BOSANSKI EJALET IZMEĐU MIRA I RATA (1718-1737)

I. DIO

a) Uspostavljanje nove osmansko-austrijske granice prema Bosanskom ejaletu po odredbama Požarevačkog ugovora

Nakon potpisivanja mirovnog ugovora u Požarevcu 21. jula 1718. godine između Osmanskog carstva s jedne, te Austrijske monarhije i Mletačke republike s druge strane, sve tri države su pristupile reguliranju budućih granica. Na osnovu *uti possidetis* došlo je do promjene granica u odnosu na Karlovački mirovni ugovor iz 1699. godine. Nova austrijsko-osmanska granica išla je rijekom Oltom,[1] sve do ušća Dunava, a odatle Dunavom do ušća rijeke Timok. Zatim se protezala uz Timok do sela Trnavca, povijajući se desnom planinskom kosom između starog crnovrčkog i krajinskog okruga (Deli Jovan, Sto, Gavran-planina) i požarevačkog (Crni Vrh) i moravskog (Bjeljanice, Čestobradice) do blizu Ćićevca. Odatle je nastavljena pravcem južne Morave do ispod Stalaća, a zatim prema Zapadnoj Moravi do blizine Čačka i rijekom Kamenicom do njenog izvora. Odatle se osmansko-austrijska granica produžavala planinskom kosom između rudničkog i užičkog kraja i dolazila do blizu Lešnice na Drini. Tu prelazi ovu rijeku ispred Bijeljine i produžava pored

[1] Ova rijeka se nalazi u današnjoj Rumuniji

Save do Une. Na ovom dijelu su obje obale rijeke Save bile u sastavu austrijske države.

Po ovom mirovnom ugovoru, Austrijskoj monarhiji pripali su: Banat, Mala Vlaška i skoro cio smederevski (beogradski) sandžak osim crnorečkog, knjaževačkog, aleksinačkog, užičkog i dijela podrinjskog okruga, kao i Krupanj sa okolinom. Po čl. VI Požarevačkog ugovora, navedene granice je trebalo da označe mješovite austrijsko-osmanske komisije.[2] To je precizirano u VIII i IX članu ugovora. Zadatak tih komisija bio je da i ubuduće sprečavaju upade sa druge strane.[3] Posebno su interesantni III i IV član ugovora koji su se odnosili na dio Bosanskog ejaleta koji je došao pod vlast austrijske države. U tim članovima od većih mjesta koja su pripala Austrijskoj monarhiji, navode se: Bijeljina, Brčko, Jasenovac, Dubica, Gradiška, Novi, Kobaš, Brod, Kostajnica i Furijan.[4] Istim ugovorom Osmansko carstvo se obavezalo da će Austrijskoj monarhiji na liniji od Novog do Bijeljine ustupiti zemljišni pojas u širini od 10 do 15 km, zavisno

---

[2] Drag.(oljub) M. Pavlović, *Požarevački mir (1718. g.),* Letopis Matice srpske, knj. 207, sv. III, Novi Sad 1901, 65/6 (dalje: D. Pavlović, *Požarevački mir*) ; Vladimir Ćorović, *Istorija Jugoslavije,* Beograd 1933, 372 (dalje: V. Ćorović, *Istorija Jugoslavije*); Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka,* SAN, Posebna izdanja, knj. CLV, knj. 3, Beograd 1950, 593 (dalje: J. Radonić, *Rimska kurija*); *Historija naroda Jugoslavije II,* Zagreb MCMLIX, 834 (dalje: *Historija II*); Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela,* drugo izdanje, Sarajevo 1982, 92/3 (dalje: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*); E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 251/2

[3] Gavro Škrivanić, *Dnevnik Mihajila Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718. godine,* SAN, Istorijski institut, Građa, knj. VII, knj. 6, Beograd 1952, 578 (dalje: G. Škrivanić, *Dnevnik*)

[4] Gustav Bodestein, *Povijest naselja u Posavini, god. 1718-1739,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XX, Sarajevo 1908, 589 (dalje: B. Bodestein, *Povijest naselja*); G. Škrivanić, *Dnevnik,* I'; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk,* 93

od konfiguracije tla.[5] Na insistiranje osmanskih diplomata prihvaćeno je da važenje ovog mirovog ugovora između Osmanskog carstva i Austrijske monarhije bude 24 hidžretske (lunarne) godine.[6] *Po odlukama ovog mirovnog ugovora Austrijska monarhija po prvi put je došla na prostore Balkana.* Za bečki dvor Požarevački mirovni ugovor je predstavljao "*zenit njegove teritorijalne ekspanzije*" na istočnim granicama, kako je to pisao engleski historičar Morton. Austrijska monarhija bila je pravi pobjednik ovog rata. Zbog toga je i mogla diktirati mirovne odredbe koje su joj odgovarale.[7] U konačnom uobličavanju Požarevačkog ugovora zapaženu ulogu odigrale su i careve diplomate Talman i Virmont. Poslije 1718. godine Austrija je učvrstila svoje mjesto prvorazredne evropske države zajedno sa Engleskom, Francuskom, Pruskom i Rusijom, čiji su utjecaji na evropskoj sceni bili u uzlaznoj liniji.[8]

Neposredno nakon zaključenog mirovnog ugovora pristupilo se uspostavljanju nove osmansko-austrijske granice. Već u augustu 1718. godine dvije zemlje su odredile stručne komisije za razgraničenje. Kao dobar poznavalac sjevernih granica Bosanskog ejaleta, na čelu austrijske komisije imenovan je general Maksimilijan Petraš, a sa osmanske strane bivši bosanski namjesnik i u to vrijeme beglerbeg Adane Mustafa-paša. Novu granicu je trebalo uspostaviti od ušća Drine kod Bijeljine do

---

[5] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 122; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 144

[6] D. Pavlović, *Požarevački mir,* 68; *Enciklopedija Jugoslavije,* 6 M-P, Zagreb MCMLXV, 578

[7] G. Škrivanić, *Dnevnik,* 4; i s t i, *Požarevački mir,* 578; D. Pavlović, *Požarevački mir,* 69

[8] Dragan Živojinović, *Požarevački mirovni ugovor u svetlosti političkih zbivanja u Evropi (1715-1720),* Zbornik istorijskog muzeja Srbije, Beograd 1970, 204 (dalje: D. Živojinović, *Požarevački ugovor*)

Novog na Uni. Odatle, pa do tromeđe sa Mletačkom republikom, razgraničenje je trebalo da obavi bosanski namjesnik Defterdar Emin Osman-paše, a sa austrijske strane baron Maksimilijan Ernest Tojfenbah sa zamjenikom podzapovjednikom Jasenovca Nikolom Petkovićem. Kompletiranje komisija sa stručnim osobama završeno je relativno brzo, tačnije do sredine augusta 1718. godine.[9]

Po ranijem dogovoru, predstavnici Istanbula i Beča sastali su se 14. augusta 1718. godine kod Bijeljine. Za obje strane početak razgraničenja bio je težak. Prvi spor među komisijama nastao je upravo zbog Bijeljine. General Maksimilijan Petraš smatrao je da bi ovo mjesto po mirovnom ugovoru trebalo da pripadne njegovoj državi. Tome zahtjevu usprotivio se Mustafa-paša. Podržavali su ga i predstavnici vlasti zvorničkog sandžaka.[10] Obje su se komisije pozivale na čl. III mirovnog ugovora u kome nije jasno precizirano kojoj imperiji Bijeljina treba pripasti.[11]

Nakon neuspješnih pregovora oko Bijeljine, obje komisije su 18. septembra 1718. godine poslale izaslanike u prijestonice po instrukcije. Dvanaest dana kasnije iz Istanbula je došao odgovor da se Bijeljina zajedno sa područjem oko ušća Drine prepusti austrijskoj državi. Dalje je razgraničenje izvršeno bez većih poteškoća. To se vidi i iz primjera da je već 16. oktobra iste godine na pograničnim mjestima počelo postavljanje graničnih humki. Razmak između njih iznosio je, zavisno od

[9] Salih Šidki Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, Sarajevo 1999, 466 (dalje: S. S. Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*); G. Bodestein, *Povijest naselja,* 589, 591

[10] G. Bodestein, *Povijest naselja,* 90

[11] Ridhter Eduard, *Prilozi zemljopisa Bosne i Hercegovine,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XVII, januar-decembar, Sarajevo 1905, 307 (dalje: E. Richter, *Prilozi zemljopisu*)

konfiguracije tla, između 45 i 90 minuta hoda. Slično je bilo i na drugim dijelovima nove austrijsko-osmanske granice do Novog. Sve je to rezultiralo da posao ovih komisija bude završen već 8. decembra iste godine. Duž cijele granice od Bijeljine do Novog postavljeno je ukupno 68 kamenih humki.[12] O svemu tome obaviještena je i Porta. U izvještaju se isticala zasluga glavnog osmanskog pregovarača Mustafa-paše, kao i činjenica da se u ovaj pogranični kraj od Bijeljine do Novog, koji je ostao pod sultanovom upravom, počelo vraćati izbjeglo bošnjačko stanovništvo. To upućuje na zaključak da se stanje normalizuje.[13] Zbog ovako uspješno obavljenog posla, pohvaljen je i Abdullah ef. Drnišlija. On je bio jedan od glavnih saradnika Mustafa-paše na ovom poslu. U znak priznanja za učinjene zasluge, tadašnji bosanski namjesnik Numan-paša Ćuprilić imenovao ga je *kadi askerom* Bosanskog ejaleta. Tu vezirovu odluku, podržale su sve uglednije ličnosti ove pokrajine. To se vidi iz *arza* kojeg je vezir Numan-paša poslao Porti kao preporuku za navedeno imenovanje.[14] Nakon uspješno obavljenog posla oko razgraničenja i postavljanja kamenih humki na ovom dijelu osmansko-austrijske granice, zadnjih dana 1718. godine obje komisije su se mirno i prijateljski povukle svaka na svoju stranu.

Na daljem uspostavljanju granica radila je komisija u drugom sastavu. S austrijske strane i dalje su ostali pukovnik Maksimilijan Ernest Tojfenbah sa zamjenikom Nikolom Petkovićem. Međutim, osmansku komisiju trebalo je da predvodi novi bosanski *beglerbeg* Osman-paša. Zbog zauzetosti i drugih obaveza, novi bosanski namjesnik je ovaj posao prepustio *ćehaji* hadži

[12] *Ibidem,* 307

[13] ANU BiH, BBAI, *Sarajevski sidžil,* 121, 154/1 22. XI 1718. (26. Zul hidždže 1130) f. r.

[14] *Ibidem,* br. 97, inv. br. 98 a 121 151/1, 23, 1130/1718. f. r.

Ahmed-agi. Njegov zamjenik bio je hercegovački *sandžakbeg* Alija. Oni su radili na utvrđivanju granice od (Bosanskog - prim. aut.) Novog do tromeđe, gdje se susreću kamene humke Osmanskog carstva, Austrijske monarhije i Mletačke republike. Kao i u prethodnoj komisiji i kod ove je u početku bilo više nesporazuma. Tek u prvim mjesecima 1719. godine skoro svi sporovi oko razgraničenja su otklonjeni. Tek tada se pristupilo obilježavanju nove granice.[15]

I pored dogovora, u toku samog razgraničenja iskrsli su novi nesporazumi. Jedan od glavnih bilo je pitanje kome treba da pripadnu ostrva na rijeci Uni kod Novog. Nakon konsultacija, stalo se na stanovištu da ovaj spor treba da riješi jedna neutralna komisija. To je tadašnjoj komisiji omogućilo nastavak rada na obilježavanju i postavljanju kamenih humki na novoj granici. Poslije višemjesečnog rada 11. oktobra 1719. godine i osmanska i austrijska komisija došle su do Debelog brda. Tu se nalazio lokalitet poznat pod imenom Medveđa glavica. Upravo na tom mjestu bile su humke osmanske, austrijske i mletačke države. Na potezu od Novog do ovog lokaliteta, komisije su u prethodnom periodu tačno označile novu graničnu liniju i na njoj postavile ukupno 129 kamenih humki. Na samoj tromeđi, osmanska strana sa istoka i austrijska sa zapada podigle su manje kule. Istog dana, tj. 11. oktobra 1719. godine pukovnik Tojfenbah i kapetan Nikola Petković su u ime cara Karla VI, te ćehaja hadži Ahmed sa članovima svoje komisije u ime sultana Ahmeda III u logoru Mutelić potpisali dvije kopije ugovora o razgraničenju. Iako im je taj svečani čin kvarilo loše vrijeme, prisutni su se nakon potpisivanja ovog graničnog ugovora oprostili u najboljem raspoloženju. Kao i prethodna i ova komisija se nakon uspješno završenog posla povukla na svoju

[15] G. Bodestein, *Povijest naselja*, 592-594

stranu.[16] Tako je poslije punih četrnaest mjeseci od potpisivanja mirovnog ugovora 21. jula 1718. godine u Požarevcu, do 11. oktobra 1719. godine, na tromeđi u cijelosti uspostavljena nova osmansko-austrijska granica duž teritorije Bosanskog ejaleta.

b) Nova osmansko-mletačka granica

Za razliku od Austrijske monarhije kojoj je odgovaralo zaključenje mirovnog ugovora na bazi *uti possidetis*, Mletačka republika nije bila za vođenje mirovnih pregovora sa Portom po svaku cijenu, zbog gubitka Peloponeza u ovom ratu. Zato je lično morao reagirati car Karlo VI. On je pozvao Karla Rucinija, glavnog mletačkog pregovarača i ličnost koja je smatrana najboljim evropskim diplomatom toga vremena, da obavezno prihvati pregovore, te da se Republika mora suočiti sa realnim stanjem. Po mišljenju habsburškog vladara, Venecija za revanš sa Osmanskim carstvom treba da čeka neki povoljniji trenutak.[17] Vidjevši da se nalazi u nezavidnoj situaciji, Rucini je prihvatio da vodi pregovore sa osmanskom stranom na osnovi *uti possidetis*, kao što je to Porta dogovorila i sa Austrijskom monarhijom. Međutim, taj princip osmanska strana je prema Mlečanima odbijala. Osmanlijama je odgovaralo da sa Bečom potpišu separatni ugovor, a da sa Mletačkom republikom i dalje nastave rat. Zbog toga je veliki vezir Carstva Mehmed-paša prema Mlečanima zauzeo tvrdi stav. Na ovako njegovo ponašanje utjecale su Španjolska i Rusija kojima je odgovarao nastavak osmansko-mletačkog rata. One su diplomatskim kanalima Porti obećavale pomoć.

---

[16] *Haus - Haff - und Staatsarshiv,* Wien, St. k. Turkei III/7. Dokumente iz navedenog arhiva koje citiram u ovoj knjizi ustupio mi je prof. dr. Galib Šljivo. Ovim putem mu se najtoplije zahvaljujem.

No, promjena je nastala kada je umjesto nepopustljivog Mehmed-paše na čelo Porte došao Ibrahim-paša. On je bio zagovornik miroljubive politike.[18] Za novog velikog vezira Carstva, mletački pregovarač u Požarevcu pisao je: "On nije vojnik jer nikada nije učestvovao u ratu. On je umjesto toga pravi mozak savjetnika i najvažniji motor pregovora o miru i može se biti siguran da će upotrijebiti sav svoj utjecaj na dušu suverena da se (mir - prim. E. P.) uspješno završi."[19] Zato je mletačka delegacija zajedno sa austrijskim i osmanskim diplomatama vodila pregovore. Oni su se završili potpisivanjem posebnog ugovora o miru između Republike sv. Marka i Osmanskog carstva. Potpisani su istog dana kada i drugi osmansko-austrijski mirovni ugovor, tj. 21. jula 1718. godine u Požarevcu. Rucini je ugovor potpisao sa *silahdarom* Ibrahim-agom. Za razliku od Beča, Venecija nije bila zadovoljna odredbama ovog mletačko-osmanskog ugovora o miru koji se sastojao od XXVI članova i pisan je na italijanskom jeziku. Prva četiri člana odnosila su se na pitanja uspostavljanja nove osmansko-mletačke granice. Članom I. Mletačkoj je republici priznato pravo na Imotski, Strmnicu, Cistu i druga manja mjesta koja je u ovom ratu mletačka vojska osvojila. Nova mletačko-osmanska granica duž Bosanskog ejaleta trebalo bi da se povuče pravom linijom, a oko naseljenih mjesta uspostavi polukružna linija u širini jednog sata hoda.[20]

---

[17] A. Bernardy, *L'ultima guerra,* 57/8; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 130/1

[18] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 243

[19] A. Bernardy, *L'ultima guerra,* 58; D. Pavlović, *Požarevački mir,* 57

[20] Gligor Stanojević, *Dalmacija za vrijeme mletačko-turskog rata 1714-1718,* Istorijski glasnik, br. 1-4, Beograd 1952, 45 (dalje: G. Stanojević, *Dalmacija*); J. v. Hammer, *Historija,* 3, 122

Pored Imotskog od mjesta i teritorije koje su do tada bile u sastavu Bosanskog ejaleta, Venecija je ovim mirom dobila i Čačvinu, te je novu liniju trebalo povući od vrha planine Dinare. Time se dobiveno teritorijalno proširenje povuklo u unutrašnjost od jadranske obale.[21] Još dok je rat trajao, u ovom dijelu Bosanskog ejaleta izvršena je nova administrativno-upravna promjena. Tako se dio teritorije imotskog kadiluka, koji je i dalje ostao pod sultanovom vlašću, ubuduće zvao *Bekkija* Imotski. Neposredno nakon mletačkog osvajanja Imotskog 1. augusta 1717. godine sjedište ovog kadiluka premješteno je u Ljubuški. U međuvremenu je i Gabela priključena stolačkom kadiluku.[22]

Posebno je mletačkim vlastima bilo teško prihvatiti Član II ovog ugovora koji glasi: "Kako se je učinilo u mirovnom ugovoru u Karlovcima, biti će povezani sa zemljištem i krajevima carevim (turskim). Zato će se Popovo i njegova sela Carine, Hutovo i Zupci, osvojeni od Mletačke republike sa svim mjestima koja bi ometala saobraćaj spomenutih zemalja, evakuirati i predati u posjed Uzvišenog Carstva. I sa strane Kastel Novog i Risna neka ne bude prekinut saobrćaj spomenutih zemalja dubrovačkih sa onim Uzvišenog Carstva."[23]

Mlečanima je teško palo što su odredbama ovog ugovora Dubrovčani zadržali granice koje su uspostavljene Karlovačkim

---

[21] Pavich pl. Pfauental Alfons, *Prinosi povijesti Poljica*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XV, juli-decembar, Sarajevo 1903, 441 (dalje: A. Pavich, *Prinosi povijesti*); H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 93; J. Radonić, *Rimska kurija*, 593; F. Šišić, *Pregled povijesti*, 279

[22] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 93

[23] Dr R. Jerković, *Gabela, prilog povijesti donje Neretve*, Napredak, hrvatski narodni kalendar, godina tridesetosma, Sarajevo 1939, 117 (dalje: R. Jerković, *Gabela*)

ugovorom iz 1699. godine. To je značilo da se mjesta, koje je mletačka vojska osvojila u osmansko-mletačkom ratu 1714-1718. godine, ponovo vraćaju pod vlast Porte. Također je precizirano da ni jedna od susjednih država na tom području ubuduće ne smije podizati fortifikacione objekte. No, ovu drugu odluku mletačke vlasti nisu poštivale. [24] Tim odlukama Bosanski ejalet, odnosno njegov hercegovački sandžak, zadržao je izlaz na more na sjevernim i južnim granicama Dubrovačke republike. Tako su i dalje u sastavu Bosanskog ejaleta ostali Klek i Neum na sjeveru, te Sutorina na jugu.[25] Također su se istim mirovnim ugovorom obje države međusobno obavezale da na svojim teritorijama neće primati pojedince i porodice koje pokušavaju da prebjegnu na drugu stranu. Neposredno iza potpisanog ugovora o miru, sultan Ahmed III je 30. jula 1718. godine ratifikovao njegove odluke. To isto uradila je i vlada Venecije.[26]

I pored relativno povoljnog ugovora sa Republikom sv. Marka, sultanovi podanici iz Bosanskog ejaleta nisu bili zadovoljni. Najglasniji su bili oni čiji su se posjedi nalazili u krajevima na lijevoj obali Cetine. Taj teritorij je ovim ugovorom pripao Mletačkoj republici. Njime su bile najviše oštećene livanjske spahije, te su javno protestovale kod bosanskog namjesnika Osman-paše. Čak su svoje nezadovoljstvo iskazale pišući i velikom veziru Carstva Ibrahim-paši.[27] No sve te reakcije bile su bez ikakvog efekta. To pokazuje i brzina kojom su Istanbul i Venecija odredili komisije za razgraničenje.

---

[24] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 122; G. Stanojević, *Dalmacija,* 45; V. Ćorović, *Istorija Jugoslavije,* 372; DAD, *Acta Turcarum BXVIII,* No 132, dok. 223, 19. novembre 1718.

[25] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk,* 93

[26] G. Stanojević, *Dalmacija,* 46

[27] *Ibidem,* 46

Već krajem augusta 1718. godine u Sutorini se sastala osmansko-mletačka komisija za razgraničenje.[28] Osmansku komisiju predvodio je Osman ef. Šaba, a mletačku dalmatinski generalni providur Alvize Moćenigo III. Za razliku od osmansko-austrijske komisije, osmansko-mletačka je radila sporije. Pregovori o načinu rada vođeni su od kraja augusta do sredine decembra 1718. godine.[29] Kako su o svemu tome preko svojih uhoda saznali Dubrovčani, obje komisije su se dogovorile oko osnovnih pitanja na uspostavljanju nove mletačko-osmanske granice. Pošto je u zimskim mjesecima uspostavljanje granice bilo teško, to su se glavni pregovarači Mehmed ef. Šaba i Alvize Moćenigo dogovorili da rad započnu u boljim klimatskim uslovima, ne precizirajući datum.[30]

U aprilu 1719. godine Mlečani su se povukli iz Popova polja, Hutova, Carine, Zubaca i okoline Trebinja. O tome je obaviješten i vezir Osman-paša.[31] No, uspostavljanje granice i postavljanje kamenih humki bilo je dosta sporo. Razlog za to bili su česti nesporazumi i oko najbezazlenijih pitanja.[32] To je naročito bilo prisutno u 1719. godini. Osmanska komisija insistirala je da cijela Neretva pripadne njihovoj državi, a Mlečani su bili protiv toga. U to vrijeme njihove vojne posade bile su u Norinu, Opuzenu i Kleku. Poslije dužih pregovora odlučeno je da se povuče nova linija tako da samo napušteni Čitluk i Gabela ostanu pod sultanovom vlašću. Na tome je posebno insistirao providur Moćenigo. Zato se ova granična linija i prozvala "*linea*

[28] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 92

[29] G. Stanojević, *Dalmacija,* 46

[30] DAD, *Prepiska 18 - 186/2,* dok. 84 22. 12. 1718.

[31] ANU BiH, BBAI, *Maliye defter,* zb. II 18, 351/149-2, 19. 01. 1719. (28. Rebiul evvela 1131) f. r.

[32] G. Stanojević, *Dalmacija,* 47

Mocenigo". Ona se razlikovala od granice iz 1699. godine jer je išla oko jedan kilometar iznad Metkovića. Od tada se nikada više nije mijenjala. Pošto je znao da ne može zadržati Popovo polje, providur Moćenigo je omogućio stanovnicima da po želji napuste taj kraj i nasele se u imotsku krajinu.[33] U daljem razgraničenju uspostavljena je granica koja je išla duž uske zemljišne pruge do Župske gore iznad Metkovića, te se dalje spajala sa mjestima koja su ostala pod duždevom vlašću od Vrgorca, Imotskog, Sinja Vrlike i Knina.[34] No, najveći dio koji je ovom prilikom pripao mletačkoj državi, a bio je do 1714. godine u sastavu Bosanskog ejaleta je teritorija kliškog sandžaka, ukupne površine 558, 6 kvadratnih milja (1 milja = 1609 m - prim. aut.). Tom prostoru Mlečani su dali ime *"Acquisto meovissimo"*.[35] Uspostavljanje nove granične linije i kamenih humki trajalo je tokom cijele 1719. i 1720. godine. Tu se podrazumijevala i teritorija Grblja sa primorskim plemenima Brajica, Pobara, Maina i Krivošije. Sa njima je mletačka država povezivala svoje ranije posjede oko Bokokotorskog zaliva od Paštrovića do Herceg Novog.[36] Realizovanje ovog posla otežavala je i prepiska mletačko-osmanskih vlasti oko razmjene ratnih zarobljenika.[37] Tek u 1721. godini duž Bosanskog ejaleta završeno je osmansko-mletačko razgraničenje. Konačni akt među predstavnicima dviju država potpisan je 8. juna 1721. godine.[38]

---

[33] R. Jerković, *Gabela,* 117

[34] Antun Knežević, *Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini (godine 1463-1878)*, Senj, 1887, 59; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 92

[35] E. Richter, *Prilozi zemljopisu,* 311

[36] G. Stanojević, *Dalmacija,* 47; Vasa Čubrilović, *Periodizacija istorije Crne Gore u novom veku,* Odabrani istorijski radovi, Beograd 1983, 360

[37] DAZ , filza 132, 10. 05. I 10. 06. 1718.

[38] G. Stanojević, *Dalmacija,* 48

c) Unutrašnje prilike

I pored uspostavljanja graničnih humki po odredbama Požarevačkog mirovnog ugovora (1718.), pitanje granica je i u narednom periodu bilo aktuelno. To se vidi i iz brojnih primjera. Tako su npr. seljani Grabovca, koje je pripadalo ljubinjskom kadiluku, tražili 1734. godine od *kadije* Ahmeda da im kaže kako i na osnovu čega je u njihovom kraju određena nova granica. On im je poslao opširan pismeni izvještaj, gdje se precizno navode kamene humke, njihova lokacija i na kojim je mjestima novouspostavljena osmansko-mletačka granica u ovom kraju. Radi vjerodostojnosti, kadija navodi i imena ličnosti koje su kao svjedoci bili prisutni pri razgraničenju. Među njima bilo je i muslimana i nemuslimana.[39]

U odnosu na ovo pitanje u to vrijeme se vode daleko veći razgovori na višim nivoima između predstavnika mletačke i osmanske države. Oni se spore oko neriješenih pograničnih posjeda dviju država u blizini Dvorseka, Grahova i Tresnana. U tim razgovorima učestvovali su lični predstavnici hercegovačkog sandžakbega Bećir-paše Čengića i trebinjskog kapetana Ibrahim-paše Resulbegovića s jedne, te izaslanici mletačkog generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju Danijela Dolfina I. Delegacije su se sastale u kući Stanislava Burevića u Dražnicima. Cilj im je bio da u neposrednom susretu na obostrano zadovoljstvo riješe nastale sporove.[40]

I u drugim krajevima Bosanskog ejaleta bile su slične poteškoće oko administrativno-upravne podjele. Sredinom

[39] DAD, *Acta Turcarum, posebno izdvojeni dokumenti od 4001-4200,* dok. 4126 b, 134; 18. VI 1734. (19. muharrema 1147)

[40] Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZ), *filza*, CV, kutija 17, poz. br. 1, 1. VIII 1737.

1735. godine stanovništvo sela Kotorsko i Foča iz *nahije* Dobor, koja je pripadala tešanjskom kadiluku, traži od Porte da se izdvoji i pripoji derventskom kadiluku. Kao razlog navode da su do osmansko-mletačkog rata 1714. godine bili u sastavu derventskog kadiluka, ali su se, zbog ratnih potreba tokom 1714-1718. godine izdvojili i priključili kadiluku Tešanj. Kada je zaključen mir 1718. godine, granice su vraćene na predratno stanje. Od tada, bez obzira što pripadaju tešanjskom, stanovnici navedenih sela idu kod derventskog kadije da rješavaju svoje sporove. No, punovažne odluke i dalje donosi kadija Tešnja. Zbog toga gube više vremena i novca nego što je to potrebno. Nakon provjere navoda žalbe, Porta je pozitivno odgovorila njihovoj molbi. Tako su sela Kotorsko i Foča iz nahije Dobor, ponovo pripojena derventskom kadiluku.[41]

Nesporazumi su bili redovne pojave. Razloga za sudske postupke, ali i izražavanje nezadovoljstva izvan institucija lokalne vlasti bilo je više. I pored nastojanja Porte da se poboljša položaj sultanovih podanika, naročito u pograničnim pokrajinama kakav je bio Bosanski ejalet, to se često u praksi nije moglo ostvariti. Godine 1734. u hercegovačkom sandžaku je raspisan tribut na ime *hazariye* i *seferiye* u visini od 6 000 *groša.* Godinu dana kasnije, slično je bilo i u bosanskom sandžaku.[42] Ubiranje redovnih i vanrednih poreza (*tekalifi šakka ve tekalifi orfiye)* čija se visina poslije 1718. godine nije smanjila, opterećivala je stanovništvo jer se smanjio broj podanika i njihovih kuća, a visina poreza je ostala kao pred rat sa Mletačkom republikom (1714.). To je i

[41] ANU BiH, BBAI, *Maliye deter III,* inv. br. 114/II MD-B-126-1, 24. V - 3. VI 1735. (početkom muharrema 1148.) f. r.

[42] Avdo Sućeska, *Novi podaci o visini taksita u Bosni,* Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XIII, br. 10/2, Sarajevo 1974, 144 (dalje: A. Sućeska, *Novi podaci*)

razlog permanentnog nezadovoljstva i pojedinačnih pobuna do kojih dolazi između 1718. i 1737. godine.[43] Međutim, masovnijih pobuna nije bilo jer su osmanske vlasti na vrijeme preduzimale potrebne mjere da otupe oštricu nezadovoljstva. To su radile na osnovu iskustava iz drugih pokrajina u prethodnom periodu. Na ovako relativno uspješno uklanjanje narodnog nezadovoljstva utjecala je i činjenica da je od prvih godina XVIII stoljeća u Bosnu došao veliki broj ljudi iz krajeva koji su Karlovačkim (1699.) i Požarevačkim (1718.) mirom pripali Austrijskoj monarhiji i Mletačkoj republici. Oni su bili svjesni da će u slučaju većih nereda takvu situaciju iskoristiti susjedne zemlje da osvoje Bosanski ejalet. Zbog toga su putem pregovora, a ne oružanom pobunom, otklanjali brojne slabosti zajedno sa predstavnicima vlasti.

Pored poreza i zloupotrebe vlasti pojedinaca, pa i čitavih grupa, poteškoće su bile i sa predstavnicima sudske vlasti. Tako je u sela oko Bihaća i Kamengrada sa velikom pratnjom, bez ikakvog povoda, dolazio bihaćki kadija. On i njegova pratnja besplatno su spavali i hranili se na teret mjesnog stanovništva. Također je na ime taksi za vjenčanje, te sudskih odluka, često u izmišljenim sporovima uzimao veće sume novca od propisanog. Zbog svega toga se oštećeno stanovništvo *arzuhalom* obraća Porti. Od centralne vlasti traži žaštitu. Ubrzo je iz Istanbula stigao odgovor u kome se kaže da pokrajinska vlast treba da nastale sporove riješi po zakonu.[44]

---

[43] Avdo Sućeska, *Seljačke bune u Bosni i Hercegovini u XVII i XVIII stoljeću,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine 1966-1967, Sarajevo 1969, 179; isti, *Bune seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću,* Zbornik radova, knj. 1, Beograd 1976, 74

[44] ANU BiH, BBAI, *Šikayet defter* (dalje: *Š. d.)* 1132, 99, 929/2, inv. br. 86/ IIIa (ovaj dokument se nalazi u defteru koji je pisan od početka redžepa 1149. do sredine rebiul evvela 1150 tj. od 5. XI 1736 - 19. VII 1737. godine) f. r.

Da je Porta vodila računa o interesu i mišljenju svojih podanika, govori i sljedeći primjer. Zbog osjetne ekonomske osiromašenosti, stanovništvo kadiluka Mostara i Blagaja, bez obzira na konfesiju, odlukom vlade iz Istanbula ubuduće trebalo je porez *imdadi hazariye,* plaćati u sniženom iznosu. Umjesto 500, 125 groša.[45]

Međutim, iz osmanske prijestonice stizala su i druga naređenja. Tadašnjem bosanskom namjesniku i svim uglednijim ličnostima Ejaleta Porta je pisala da će na putu u svoju zemlju preko teritorije Bosne proći francuski ambasador u Istanbulu *markiz* N'. Ambasador je namjeravao da ide kopnenim putem do Dubrovnika, a zatim brodom do Francuske. U ovoj informaciji navodi se da sa francuskim ambasadorom idu i njegova tri pratioca. Zbog važnosti ove ličnosti, centralna vlada naređuje namjesniku Abdullah-paši da izađe u susret svim njegovim željama. Naročito naglašava da mu se razmjena novca obavi striktno po važećem kursu.[46] Da bi pokazao ozbiljnost ovog zadatka i vezir Abdullah-paša je sa svoje strane svima do kojih je držao, poslao svoju *bujuruldiju* sličnog sadržaja.[47]

Tokom 1735. godine u Bosni je na više mjesta došlo do manjih pobuna. O tome je bila obaviještena i Porta. Zato iz Carigrada veziru Abdullah-paši dolazi naređenje da ne dozvoli širenje nereda, te da uspostavi red i mir kojeg ugrožavaju "*neki smutljivci*".[48]

---

[45] *Ibidem, Š. d.* 1730, 99, 825/1, inv. br. 86/IIIa (ovaj dokument zabilježen je u spomenutom defteru koji datira od sredine safera 1148. do početka ramazana 1151, tj. od 8. VII 1735 - 13. XII 1738. godine) f. r.

[46] DAD, *Acta Turcarum* A VI 1/156, 12. VII 1735. (safer 1148.)

[47] *Ibidem,* 3. IX 1735. (26. rebiul ahir 1148.)

[48] ANU BiH, BBAI, *M. d.* 53, inv. br. 139/VI 54 176, početkom safera 1148, tj. od 23. VI - 3. VII 1735. godine

Iz svega navedenog vidi se da je u ovom periodu osnovni zadatak predstavnika vlasti bilo održavanje postojeće vlasti i zakonitosti. To se odnosilo na sve sultanove podanike u ovoj pokrajini, bez obzira na društveni položaj i konfesionalnu pripadnost.

d) Nova imenovanja

Od zaključenja Požarevačkog mirovnog ugovora 1718. do izbijanja novog austrijsko-osmanskog rata 1737. godine na položaju bosanskog namjesnika bilo je deset ličnosti. Od marta 1717. do februara 1720., zatim od augusta 1727. do januara 1728. i od 1730.-1731. godine ovu dužnost obavljao je Topal Osman-paša. I njegov nasljednik Abdullah-paša Muhsin-zade u dva navrata bio je na dužnosti bosanskog valije. Prvi put od februara 1720. do augusta 1727. godine, a drugi put od 11. oktobra 1733. do novembra 1735. godine. Ostali bosanski beglerbezi ovu dužnost obavljali su u jednom mandatu. To su: Gazi Ahmed-paša Rustempašić (1728-1730), Kara Kulak hadži Ibrahim-paša (1731-1733), te Ali-paša Hekim-oglu (1735-1740).[49]

I dr. Safvet-beg Bašagić piše da je na čelu Bosanskog ejaleta u tom vremenskom periodu bilo deset namjesnika. Imenovanja i godine se uglavnom slažu, izuzev Topal Osman-paše koji je po dr Bašagiću bio bosanski namjesnik između 1717. i 1719. godine i Sirke Osman-paše koji je kratko upravljao povjerenom mu pokrajinom u 1730. godini,[50] a istu dužnost obavljao je između 1705. i 1708. godine.

---

[49] Hamdija Kreševljaković - Derviš M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878. (naročito kao glavni grad Bosne 1699-1850),* Travnik 1961, 137 (dalje: H. Kreševljaković - D. Korkut, *Travnik*); S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne, 1, 466-508*

[50] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 181, 92, 93

Dolazak svakog novog bosanskog namjesnika izazivao je veliku zainteresovanost sultanovih podanika ove pokrajine. Razloga za to bilo je više. *Valije*, kako se od prvih godina XVIII stoljeća sve više titulišu bosanski beglerbegovi, bili su najveći predstavnici centralne vlade. Oni su imali brojna zaduženja i ovlasti. Prije svega vodili su računa o održavanju reda i mira, vojnim pitanjima i porezima. Jednom riječju, imali su najviše utjecaja na pokrajinski Divan.[51] Jedna od glavnih njegovih obaveza bila je da štiti prava svih sultanovih podanika, bez obzira na konfesionalnu pripadnost. U kompetenciji valije bilo je pravo da na najbolji način organizira unutrašnju upravu ejaleta.[52]

Porta je vodila računa da ni jedan od tih namjesnika ne bude dugo u Bosni i time samovoljno ne poveća ingerencije. Od 1718. do 1737. godine deset bosanskih namjesnika su u prosjeku na položaju bili po 27 mjeseci. To su bile poznate i uvažene ličnosti Carstva.

Veliko je interesovanje vladalo ko će biti imenovan poslije četverogodišnje uprave vezira Abdullah-paše Muhsin-zadea, koji je imenovan za rumelijskog beglerbega i *muhafiza* Niša. Za tadašnje upućene bilo je nejasno šta se dešava u osmanskoj prijestonici i da se ne govori ni o kandidatima. Konačno, odlukom Porte od 23. marta 1736. godine za novog bosanskog namjesnika imenovan je vezir Ali-paša Hekim-oglu[53] koji je u to vrijeme bio muhafiz u Kandiji. Ovim imenovanjem Ali-paša je, na izvjestan način, od Porte pomilovan zbog propusta kada je

[51] A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 83

[52] *Ibidem*, 86, 87

[53] ANU BiH, BBAI, *M. d.* 53, inv. br. 139/Vi, 54, 191/3 23. III 1736. (9. zil kade 1148) f. r.

bio u zvanju velikog vezira Carstva.[54] Na novu dužnost Ali-paša je trebalo da dođe tek kada Krit dobije zamjenu.[55]

I na drugim službenim položajima Bosanskog ejaleta bila su česta nova imenovanja. Tako je na dužnost hercegovačkog sandžakbega iza Požarevačkog mira, Porta imenovala 1719. godine Bećir-pašu Čengića. O tome je Bećir-paša između ostalog obavijestio i predstavnike dubrovačke vlasti. U pismu ističe nadu da će se u vrijeme njegovog službovanja nastaviti dobrosusjedski odnosi između hercegovačkog sandžaka i Dubrovačke republike.[56]

Vješti Dubrovčani odmah su shvatili značaj pisma Bećir-paše, zato su po svom izaslaniku "Anton-begu" novom sandžakbegu poslali poklone.[57] Inače, oni su novog hercegovačkog sandžakbega znali kada je bio u istom zvanju još 1714. godine. No, ovoga puta Bećir-paša nije dugo obavljao povjerenu mu dužnost. Već 1720. godine Porta je za novog hercegovačkog sandžakbega postavila Mustafa-pašu. I on je kao i prethodnik mu pisao Dubrovčanima o svom imenovanju. [58] Interesantno je primijetiti da Muvekkit i dr. Safvet-beg Bašagić ne spominju ni jednu od navedenih ličnosti.[59]

---

[54] Adem Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša,* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V, 1954-55, Sarajevo 1955, 142 (dalje: A. Handžić, *Bosanski namjesnik*)

[55] ANU BiH, BBAI, *M. d.* 53, inv. br. 139/VI, 54, 182, 13 - 23. IV 1736. (početkom zil hidždže 1148) f. r.

[56] DAD, *Acta Turcarum,* B VIII, No 27, dok. 54, 19. VII 1719. godine

[57] *Ibidem,* dok. 9, 6. VIII 1719. godine

[58] *Ibidem,* B VII dok. 84, 11. XII 1720

[59] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 186; S: S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 469-473

Nova imenovanja bila su i u kliškom sandžaku, gdje je 1720. sandžakbeg bio Ali-paša Karabeg. Iste godine zamijenio ga je Hasan-paša.[60] Među poznatijim sandžakbezima bili su Ahmed-paša i sin mu Rustem-beg Rustempašić.* Ahmed-paša je između 1725. i 1727. godine bio hercegovački sandžakbeg, a od 1728. do 1730. godine vezir Bosanskog ejaleta. Istovremeno mu je

[60] DAZ, kutija 27, *filza* 132, pozicija 56; VI-VII 1720. godine

* *Među najuglednijim bošnjačkim porodicama Bosanskog ejaleta iz XVIII stoljeća je i porodica Rustempašića. Njihovi posjedi nalazili su se na prostorima današnjeg Gornjeg Vakufa i Bugojna. U to vrijeme navedena teritorija spominje se kao Uskopje. Njen prvi poznatiji član najvjerovatnije je bio Rustem-paša Skopljak. U zadnjim decenijama XVII stoljeća obavljao je više značajnijih državnih poslova. Posljednja dužnost bila mu je muhafiz Sofije. Njegov brat Ali-paša bio je 1694. godine na dužnosti hercegovačkog sandžaka. Sin mu je Gazi Osman-paša, a unuk Ibrahim-paša. Potomci su im Mustafa-paša i Sulejman-paša. Oni su bili istaknute ličnosti Bosanskog ejaleta u XVIII i početkom XIX stoljeća. Od njih su potomci današnjih porodica Sulejmanpašići, Idrizbegovići i Hamzabegovići.*

I Rustem-pašin sin Ahmed-paša bio je na visokim državnim funkcijama. Godine 1725. Porta je Ahmed-pašu imenovala za hercegovačkog sandžakbega. Dvije godine kasnije (1727.) odlukom vlade iz Istanbula bio je na čelu 5 200 mobilisanih oficira i vojnika iz Bosne na osmansko-perzijskom frontu kod Hamedana i Isfahana. Sa njim je bio i sin mu Rustem-beg. On je te 1727. godine bio na čelu kliškog sandžaka. Zbog zasluga na ovom ratištu, po njihovom povratku u Bosnu 1728. godine Porta je Ahmed-paši povjerila Bosanski ejalet, a Rustem-beg je došao na očevo mjesto hercegovačkog sandžakbega. Iste 1728. godine i njihov je rođak Ali-paša Skopljak zbog stečenih vojnih zasluga imenovan beglerbegom Erdibila.

Godine 1730. Ahmed-paša Rustempašić imenovan je za beglerbega Rumelije. Na položaju muhafiza Niša umro je iza 1732. (1145) godine. Za razliku od oca o kome imamo dovoljno podataka, o Rustem-begu se iza 1728. godine nešto više ne zna. Jedino što se sa sigurnošću može utvrditi je da iza 1732. godine nije bio na položaju hercegovačkog sandžakbega jer je od te godine ovu dužnost obavljao Bećir-paša Čengić.

(Navedeni podaci su iz djela dr. Safvet-bega Bašagića *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb MCMXXXI, 1-79; Enes Pelidija, *O učešću Bošanaca u tursko-perzijskom ratu 1727. godine,* Prilozi za orijentalnu filologiju, 40/ 1990, Sarajevo 1991, 335-343)

sin Rustem-beg do 1727. godine bio kliški, a od 1728., pa najvjerovatnije do 1732. godine, hercegovački sandžakbeg.[61]

Kada je vlada iz Carigrada imenovala Rustem-bega hercegovačkim sandžakbegom, na njegovo mjesto postavljen je Kurd Omer-paša. Na novu dužnost Omer-paša je došao sa položaja sandžakbega skopskog sandžaka.[62] U vrijeme polaska na ruski front, jedna od istaknutijih ličnosti kliškog sandžaka bio je Mehmed-beg Dugalić - Šahinpašić. Te 1736. godine obavljao je dužnost sandžakbega kliškog sandžaka.[63]

Što se tiče zvorničkog sandžaka, baš u to vrijeme porodica Fidahića započela je svoj uspon. U narednim decenijama ona je dala više istaknutijih ličnost. Mehmed-beg Fidahić je 1730. godine imenovan kapetanom.[64] Iz osmanskih dokumenata vidi se da je Porta 1. novembra 1731. godine (27. rebiul ahira 1144.) imenovala Hasan-pašu zvorničkim sandžakbegom. Šest mjeseci kasnije, tj. aprila 1732. godine njega je u tom zvanju zamijenio Mehmed-paša.[65] Salih Sidki Hadžihuseinović - Muvekkit i dr. Safvet-beg Bašagić ih ne navode u svojim djelima.

Odlukom Porte 1733. godine za zvorničkog i kliškog sandžakbega imanovani su Ahmed-paša i Ibrahim-paša.[66]

---

[61] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 475/6

[62] *Ibidem,* 474; S. Bašagić, *Znameniti,* 32

[63] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 484; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 94

[64] *Enciklopedija Jugoslavije,* 4 - E - Hrv, Zagreb 1986. 141/2* O istaknutijim članovima ove porodice više riječi bit će na drugom mjestu.

[65] ANU BiH, BBAI, *Šikayet defter (dalje: Š. d.)* 1557, 99, 664/1, inv. br. 86/IIIa, 1145/1733. (ovaj dokument se nalazi u defteru koji datira od konca džemazijel ahira 1145. do početka muharrema 1146. - 18. XII 1732 - 14. VI 1733.) f. r.

[66] ANU BiH, BBAI, *M. d.* 178, 12-22. VII 1735. (koncem safera 1148) f. r.

Osmanske vlasti vršile su brojna nova imenovanja i za mnoge druge civilne i vojne dužnosti. Poseban značaj i mjesto imali su *defterdari.* Nakon Požarevačkog mira dužnost bosanskog defterdara obvaljao je raniji maliyye tekeredžija na *Divanu* Mehmed.[67]

Veliku pažnju vlasti su poklanjale i *kadijama.* Od njihovog znanja, ličnog poštenja i ugleda, ovisilo je sprovođenje odluka viših ili lokalnih instanci. Još od sredine XVI stoljeća sarajevske kadije imale su počasni naziv *mulla.* Ovo zvanje u evropskom dijelu Carstva imale su samo kadije Jedrena, Sofije, Beograda i Sarajeva.[68] Zato je imenovanje svake ličnosti u Bosni na taj položaj izazivalo veliku pažnju. Neposredno iza mira u Požarevcu u Sarajevu je smijenjen Abdurahman-ef. Na njegovo mjesto došao je dotadašnji *muderis* Osman ef. *medrese** Mehmed Kemaluddin-ef. Do ove promjene došlo je 28. augusta 1718. godine (1. ševval 1130.).[69] Tu dužnost obavljao je u narednih 17 mjeseci. Zamijenio ga je dotadašnji beogradski mulla Osman-ef. On je i zvanično 12. januara 1720. godine (1. rebiul evvel 1132.) preuzeo kadijsku dužnost u Sarajevu.[70] Interesantno je primijetiti da Salih Sidki Hadžihuseinović - Muvekkit u svom djelu *"Tarih-i Bosna"* navodi da je u ovaj Ejalet skupa sa novim valijom Topal Osman-pašom, kome je ovo bio prvi od tri mandata namjesništva u Bosanskom ejaletu, došao u društvu novog bosanskog mulle i Kara Ahmed-ef.[71] Posebno je mjesto među

[67] *Ibidem,* zb. I, 19, 6551, 172/1 1130/1718. f. r.

[68] E. Čelebi, *Putopis,* 645/6;

* Osman ef. medresa bila je jedna od uglednijih sarajevskih medresa

[69] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 466

[70] *Ibidem,* 468

[71] *Ibidem,* 466

sarajevskim mullama imao hadži Mustafa Bošnjak, poznatiji pod pjesničkim imenom Muhlisi (Muhlisi Hagg Mustafa al-Bosnawi).* Dužnost sarajevskog mulle obavljao je od februara 1737. do februara 1739. godine.[72]

Poslije 1718. godine dužnost kadije u Travniku, glavnom gradu Bosanskog ejaleta, vršili su: Ahmed-ef. (1719.), Ibrahim-ef. (1721.), Mustafa (1721, Muhammed Emin (1723.) i Ali (1733.).[73] U Ljubuškom je kadija po imenu Ibrahim-ef., a novski kadija bio je Salih-ef.[74]

---

* *Mustafa Bošnjak - Muhlisi rođen u Gornjem Vakufu krajem XVII stoljeća. Prije ovog imenovanja završio je šerijatsko pravo i radio u Sarajevu, Foči, Mostaru, Duvnu, Užicu, Banjoj Luci i drugim mjestima. Njegovo učešće u Banjalučkom boju bilo je evidentno i o tome će biti više riječi na drugom mjestu. Nakon Beogradskog mira (18. IX 1739.) bio je član osmanske delegacije za razmjenu zarobljenika i uspostavljanje nove granice između Osmanskog carstva i Austrijske monarhije. Najvjerovatnije da mu je posljednje službovanje na mjestu kadije bilo u Agribozu (Eubeja - današnja Grčka - prim. E. P.) Godine 1748. obavio je hadždž i nakon toga vtratio se u Gornji Vakuf. Uskoro iza 1750. godine umro je u rodnom mjestu.*

Pored profesionalnog posla u svojstvu kadije, kojeg je obavljao u više mjesta osmanske države, bio je i na dužnostima diplomate. Posebno je volio književnost i putovanja, pa je poznat kao pjesnik i putopisac. Između ostalog napisao je pjesmu o Banjalučkom boju, kao i djelo "Putopis na hadž".

Iza hadži Mustafe Bošnjaka ostala su dva sina: Idris i Jahja. Od starijeg Idrisa nastala je bugojanska porodica Muhlisija, a Jahja i njegov imenjak i unuk Hadži Jahja je rodonačelnik današnje sarajevske porodice Hadžijahića.

Više o tome ima u djelu dr. Hazima Šabanovića *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973, 453-461 (dalje: H. Šabanović, *Književnost*); Amir Ljubović, Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1995, 173-176 (dalje: A. Ljubović - S. Grozdanić, *Prozna književnost*)

[72] H. Šabanović, *Književnost*, 454

[73] H. Kreševljaković, D. Korkut, *Travnik*, 141

[74] DAZ, *filza 105*, poz. 28/31

Značajno mjesto u društvu imale su i *muftije*. U Sarajevu je od 1713. do 1727. godine bio muftija Muhammed-ef., sin Ahmedov. Zbog starosti, vraća se u rodno Smederevo.[75] Iste godine zamijenio ga je Mustafa-ef. Mačković, rođeni Sarajlija. Dužnost sarajevskog mulle obavljao je od 1727. do 1759. godine. Preostale četiri godine do svoje smrti provodi u rodnom šeheru.[76*]

Godine 1728. dužnost bosanskog *defterdara* obavljala je osoba po imenu Alija.[77] Istovremeno na dužnosti bosanskog *haznadara* bio je neki Abdullah.[78] Posebno je u ovom vremenskom periodu bilo imanovanje brojnih vojnih zapovjednika. O tome će više riječi biti na drugom mjestu. Pažljivo prateći sve ove promjene, vidimo da je centralna i pokrajinska vlast u Bosanskom ejaletu od 1718. do 1737. godine relativno dobro funkcionirala. To je jedan od odgovora zašto je Ali-paša Hekim-oglu 1737. godine mogao tako uspješno za kratko vrijeme izvršiti opću mobilizaciju i uspješno organizirati odbranu ove najisturenije pokrajine Osmanskog carstva u njenom evropskom dijelu.

---

[75] Šejh Sejfudin Fehmi bin Ali Kemura, *Sarajevske muftije od 926.-1519. do 1334.-1916. god*, Sarajevo 1916, 13/14

[76] *Ibidem*, 14

* *Godinu smrti ove ličnosti opisao je i najpoznatiji sarajevski hroničar XVIII stoljeća Mula Mustafa Bašeskija. U hidžretskoj 1177. (12. VII 1763 - 30. VI 1764.) piše i o smrti starog sarajevskog mulle Mustafa ef. Mačkovića. Ukopan je u groblju Mišćine džamije. Po njemu je u narodu prozvano mačkovića groblje.*

Vidi: Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, preveo sa turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo 1997, 66 (dalje: M. M. Bašeskija, *Ljetopis*)

[77] Orijentalni institut u Sarajevu (dalje: O. I.) BBAI, *Mal. d.* inv. br. 114/III MD - C - 403-3, 18-28. V 1729. (početkom zil kade 1142.) f. r.

[78] *Ibidem*, inv. br. 114/III MD - C - 430-2, 7. VIII 1729. (11. muharrema 1142.) f. r.

e) Konfesionalni sastav stanovništva

Masovniji proces povlačenja sultanovih podanika islamske vjere koji je započet od prvih godina Bečkog rata (1683-1699), a završen Požarevačkim mirom 1718. godine, te kretanje kršćanskih i hrišćanskih podanika osmanske države na teritorije gdje je bila vlast bečkog cara i mletačkog dužda, imao je direktnog utjecaja na konfesionalnu strukturu stanovništva Bosanskog ejaleta. Do toga dolazi zbog toga što ova pogranična pokrajina Osmanskog carstva u novim okolnostima ima drugu ulogu i mjesto u društveno-političkom i odbrambenom sistemu. U navedenom vremenskom periodu u Bosnu su se vraćali potomci onih Bošnjaka čiji su preci u vrijeme osmanske teritorijalne ekspanzije odlazili na prostore današnje Dalmacije, Slavonije, Like, Korduna, Vojvodine i Mađarske, a koji su tokom XVI i XVII stoljeća bili u sastavu osmanske države. Znatan dio tih izbjeglih porodica u prvim decenijama XVIII stoljeća naseljava se u blizini granica Austrijske monarhije i Mletačke republike. Njihov dolazak upotpunio je dio muslimanskog stanovništva koje je stradalo u ratovima i zaraznim bolestima koje su harale krajem XVII i u prvoj polovini XVIII stoljeća. Poznavaoci migracionih kretanja stanovništva Bosanskog ejaleta navode da su se izbjegli muslimani sa prostora gornje Dalmacije, naselili u Pounje, Livno, Glamoč i Grahovo, drugi dio se sa područja srednje Dalmacije stacioniralo oko Livna, Duvna, Ljubuškog, Ljubinja i Stoca, a treći dio je iz južne Dalmacije i bokokotorskog zaliva prešao u Trebinje, Nikšić, Ljubinje, Stolac i Mostar, a bilo ih je i u navedenim urbanim sredinama.[79]

Muslimansko stanovništvo koje je do ovoga vremena živjelo na prostorima Like i Korduna, najvećim dijelom se naselilo na prostorima najzapadnijeg dijela Bosanske krajine, preciznije oko

[79] Dr. o. Dominik Mandić, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine,* Rim 1967, 271 (dalje: D. Mandić, *Etnička povijest*)

Bihaća, Cazina, Bosanske Krupe, Kulen-Vakufa i drugih urbanih i seoskih sredina.[80] Ne mali broj *muhadžira* sa prostora Ugarske bio je po majevičkim selima u Tuzli, Modriči i okolnim susjednim mjestima. Istovremeno se muslimanske porodice koje su do 1699. godine živjele u Slavoniji, poslije Karlovačkog mira naseljavaju na teritoriji Posavine.[81] Mnoge od tih porodica nadale su se brzom povratku u mjesta odakle su došle. To su pohranjivale i osmanske vlasti. One su u tim porodicama imali najbolje čuvare novouspostavljenih granica.[82] Vremenom, to novonaseljeno stanovništvo stiče ugled "da su bili dobri ratnici i tvrd bedem protiv đaura".[83] Njihovo naseljavanje je i za starosjedioce bilo korisno. Izbjeglice u novim krajevima sa sobom donose i novi način života, rada i brojnih običaja. To se podjednako odnosi i na pravoslavno stanovništvo koje se iz ekonomskih razloga naseljava na prostorima zapadne, centralne i istočne Bosne. Pretežno su to ljudi iz pasivnih dalmatinskih mjesta i crnogorskih nahija. Od njihovog dolaska korist su imali i država, i spahije, kao i oni sami. U novim sredinama njihov dolazak izmijenio je dotadašnju konfesionalnu strukturu stanovništva Bosanskog ejaleta.[84]

---

[80] Mario Petrić, *O migracijama stanovništva u Bosni i Hercegovini,* Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, nova serija, sv. XVIII, Sarajevo 1963, 9 (dalje: M. Petrić, *O migracijama*); Hamdija Kreševljaković, *Kulen Vakuf,* Narodna uzdanica, kalendar za 1936, Sarajevo 1935, 15;

[81] Milenko S. Filipović, *Majevica, s osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba,* ANU BiH, Djela, knj. XXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo 1969, 26; isti, *Modriča nekad i sad,* Geografsko društvo NR Bosne i Hercegovine, knj. I, Sarajevo 1959, 55

[82] D. Mandić, *Etnička povijest,* 271

[83] Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina,* Beograd 1925, 69

[84] Enes Pelidija, *O migracionim kretanjima stanovništva Bosanskog ejaleta u prvim decenijama XVIII stoljeća, Migracije i Bosna i Hercegovina,* Sarajevo 1990, 130/1

Za razliku od ljudi, pripadnika islamske vjere, koji nisu mogli zbog svoje konfesionalne pripadnosti živjeti u to vrijeme na teritoriji Austrijske monarhije i Mletačke republike, sultanovi nemuslimanski podanici iz Bosanskog ejaleta bili su u povoljnijoj situaciji. Oni su još u toku ratova Osmanskog carstva sa njegovim evropskim susjedima prelazili na stranu sultanovih protivnika. To su radili i u mirnodopskom periodu. Bila je to redovna pojava. O tome govore spisi tajnog Vatikanskog arhiva. Pravoslavno stanovništvo se od 1714. do 1736. godine u većem broju naseljava na prostore makarske biskupije. O tome u Rim piše njen biskup Nikola Bjanković. On navodi da se do 1719. godine na teritoriji makarske biskupije naselilo oko 1 000 pravoslavnih porodica koje su do toga vremena živjele na prostoru Carine, Popova i crnogorskih nahija.[85] Tih godina oni se naseljavaju i oko Imotskog, kao i u neretvljanskoj oblasti.[86] To isto potvrđuje i novi makarski biskup Stjepan Blašković. On navodi da se samo tokom osmansko-mletačkog rata 1714-1718. godine u blizini Imotskog naselilo oko 120 pravoslavnih porodica. One su čak podigle i crkvu od kamena. Za Duvno kaže da u njemu živi 200 katoličkih, 50 pravoslavnih i 12 muslimanskih porodica. U istom izvještaju piše da u Mostaru ima 14 000 muslimana, 10 rimokatoličkih i 50 pravoslavnih porodica.[87]

Slično je bilo i sa katolicima. Oni su se sa teritorije Bosanskog ejaleta u većem broju počeli iseljavati još u vrijeme Bečkog rata. Naročito su u velikom broju napustili Bosnu krajem oktobra

[85] Marko Jačov, *Spisi tajnog vatikanskog arhiva XVI-XVIII veka,* Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odeljenje, knj. XXII, SANU, Beograd 1983, dok. 213, Makarska 1. VIII 1720, 249/250

[86] *Ibidem,* dok. 231, Makarska, 25. V 1734, 268

[87] *Ibidem,* dok. 235, Makarska 8. IV 1736, 271-273

1697. godine. Po nekim procjenama tada je sa vojskom princa Eugena Savoskog pošlo oko 40 000 ljudi od kojih su u najvećem broju bili pripadnici katoličke vjeroispovijedi. Oni su se naselili na teritoriju Habsburške monarhije u ona mjesta odakle su nedavno otišle brojne muslimanske porodice. Taj proces iseljavanja je nastavljen i u prvim decenijama XVIII stoljeća. Za razliku od ranijeg perioda, u novom stoljeću se sele katolici iz istočne Hercegovine. No, istovremeno se broj pripadnika ove konfesije povećava na prostorima zapadne Hercegovine. U tome su velikog udjela imali franjevci. Oko njih se novopridošlo stanovništvo okuplja kao oko svojih duhovnih vođa.[88]

Politiku zadržavanja katoličkog stanovništva franjevci iskazuju na svim nivoima. Oni su svjesni ako odu vjernici, da i oni sami ne mogu dugo ostati. O tome često pišu predstavnicima crkvenih institucija u Rimu, a naročito *Propagandi fidae*. Od ove institucije su s pravom očekivali najviše podrške, te su je i zvanično dobili. Na svojoj sjednici održanoj 21. juna 1723. godine predstavnici *Propagande fidae* donijeli su odluku kojom se bosanskom provincijalu fra Andriji Kutjevčaninu i kustosu Šimunu Tomaševiću naređuje da spriječe prelazak katoličkih obitelji s osmanskog na teritorije susjednih država.[89]

Na teritoriji Bosanskog ejaleta živjelo je oko 24 000 katolika i 77 000 pravoslavnih. To je vrijeme kada u Bosni ima u apsolutnom iznosu najviše pripadnika islamske vjere. Godine 1724. njihov broj je u odnosu na nemuslimane iznosio 213 000.

---

[88] Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, predemancipacijski period 1463-1804*, Sarajevo 1992, 127/8 (dalje: S. Džaja, *Konfesionalnost*)

[89] Luka Đaković, *Katoličko stanovništvo Bosne i Hercegovine u XVIII vijeku - u svjetlosti nepoznatih podataka*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1-4, Beograd 1978, 6 (dalje: L. Đaković, *Katoličko stanovništvo*)

Međutim, u narednim godinama zbog spleta raznih unutarnjih i vanjskih okolnosti njihov broj se osjetno smanjuje. To se osjeća uoči novog austrijsko-osmanskog rata 1737. godine.[90]

Prema podacima koji datiraju iz 1732. godine u Bosanskom ejaletu živjelo je 198 000 muslimana, 113 000 pravoslavnih i 30 000 katolika.[91] Do ovako osjetne promjene u kratkom vremenskom periodu došlo je pod utjecajem više faktora. Osjetno povećanje pravoslavnog stanovništva nastalo je usljed njihovog dolaska iz ekonomski pasivnijih krajeva u Bosnu koja je bila bogata pašnjacima i obradivim površinama. Istovremeno je, zahvaljujući aktivnosti franjevaca, zaustavljen odlazak katolika. Čak se izvjestan broj katoličkih porodica, koje su se iselile iz Bosanskog ejaleta i živjele na teritoriji austrijske i mletačke države, vratio u mjesta ranijeg prebivališta.

Do osjetnog opadanja muslimanskog stanovništva, dolazi usljed unutrašnjih i vanjski prilika. Od 1729. do 1739. godine u Bosni je sa manjim i većim intenzitetom harala kuga. Kako su urbane sredine bile naseljene apsolutno muslimanskim stanovništvom, od kuge su najviše oni stradali. Posebno su velike žrtve bile tokom 1731. i 1732. godine. U pismu od 29. decembra 1731. godine stolački Osman kapetan Šarić piše Dubrovčanima: "Ako budete pitali za bolest: dosleka je iz našeg Stoca izišlo 300 mrtvaca. A sedara svaki dan izlazi četiri do pet mrtvaca, a mi hvala Bogu doslika živimo zdravo."[92] Velika smrtnost bila je i u drugim gradovima. Sarajevo, kao najveće urbano mjesto, imalo

[90] Dr. Muhamed Hadžijahić, *Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja u Bosni u XVIII i u prvoj polovini XIX stoljeća,* Prilozi Instituta za istoriju, god. XI-XII, Sarajevo 1975-1976, 291 (dalje: M. Hadžijahić, *Neki rezultati ispitivanja*)

[91] S. Džaja, *Konfesionalnost,* 71

[92] Hamdija Kapidžić, *Stolac u XVIII vijeku,* Gajret, kalendar za godinu 1941, Sarajevo 1940, 129

je u 1731. godini veliki mortalitet. Bilo je dana kada se ukopavalo po više desetina umrlih. Do početka decembra 1731. godine od kuge je u Mostaru umrlo oko 1 000 ljudi. Brojne žrtve navode se s druge strane Drine u Čajniču, Taslidži (Pljevljima - prim. E.P.), Novom Pazaru, Vučitrnu i drugim mjestima.

Tokom 1731. i 1732. godine u Banjoj Luci je umrlo više hiljada njenih građana. U narednoj 1733. godini broj žrtava od kuge je smanjen, a tokom 1734. i 1735. godine povećan. Istočna Bosna, koja je u prethodnim godinama bila nešto zaštićenija od drugih mjesta Ejaleta, suočila se 1736. godine sa kugom koja je uzela veliki broj žrtava. I u vrijeme austrijsko-osmanskog rata ova bolest je harala na cijelom prostoru.[93]

Od kuge su iz urbanih sredina ljudi bježali u sela i u potpuno nenaseljene planinske predjele. Tih godina brojne *kasabe* i *palanke* bile su poluprazne. Zbog velikog broja žrtava u Mostaru je u baščama niklo mezarje. Ne želeći joj spominjati ime u narodu se kuga nazivala *ferlem, morija,* pa čak i *mubarećija.*[94]

Velike žrtve bile su i u Jajcu, Fojnici, Jeleču te mnogim drugim mjestima.[95] Kako pišu samostanski ljetopisci između 1729. i 1732. godine stradalo je oko 5 000 katolika.[96] To znači da je umro svaki peti pripadnik ove konfesije. To navodi i fra Bono Bonić u "Ljetopisu". On između ostalog navodi: "Ove godine (1732., prim.

---

[93] Bogumil Hrabak, *Kužne radnje u Bosni i Hercegovini 1463-1800,* Istorijski zbornik, god. II, br. 2, Banjaluka 1981, 27/8 (dalje. B. Hrabak, *Kužne radnje*)

[94] Husein Čišić, *Mostar u Herceg Bosni - postanak i razvitak grada Mostara, te prikaz raznih zgoda i nezgoda kroz koje je u toku razvitka prolazio,* Mostar 1991, 109 (dalje: H. Čišić, *Mostar*)

[95] Lašvanin, *Ljetopis,* 171; Fra Bono Bonić, *Ljetopis sutješkog samostana,* priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao prof. fr. Ignacije Gavran, Sarajevo 1979, 118 (dalje: B. Benić, *Ljetopis*)

[96] D. Mandić, *Etnička povijest,* 177

E.P.) ne osta varoš, grad, ni selo, gdi ne bi kuge goleme. I pomori po Bosni baš dosta krstijanske čeljadi, a turskoj se ne zna ni broja."[97]

I fra Nikola Lašvanin slično piše. On navodi da je samo na području Fojnice u 1732. godini umrlo 57 kršćana, "a turske hiljadu i dvisti".[98] Zbog haranja kuge te velikih ljudskih gubitaka na perzijskom i ruskom frontu, broj muslimana je znatno smanjen u vrijeme austrijsko-osmanskog rata.

Iako malobrojni u odnosu na pripadnike islama i pravoslavlja, stanovnici katoličke vjeroispovijedi u Bosanskom ejaletu su se dobro organizirali i na duhovnom i svjetovnom polju. Posebno su vodili računa o svom brojčanom i procentualnom povećanju. Njihova aktivnost bila je posebno prisutna u djelatnosti samostana u Sutjesci. Njegovi svećenici opsluživali su vjernike na području sjeveroistočne Bosne, između Ukrine, Save i Drine. Svećenici fojničkog samostana djelovali su među katolicima na cijelom području sjeverozapadne Bosne sa Livnom i Duvnom, a fratri iz Kreševa samostana bili su zaduženi za Sarajevo, Žepče i prostor današnje Hercegovine. Pored samostana na ovom području bilo je aktivno i pet katoličkih crkava. Tri su bile uz spomenute samostane, a po jedna u Varešu i Jajcu (Podmiločju).[99]

Sa uvećanjem broja vjernika povećavao se i broj svećenika. Tako je npr. u 1724. godini na teritoriji Bosanskog ejaleta bilo 47 franjevaca, četiri klerika, dva novaka i sedam braće laika. Godinu dana kasnije (1725.) već je bilo 50 svećenika, sedam klerika i pet braće laika.[100] U to vrijeme starješina bosanskih franjevaca bio je fra Augustin Tuzlak (1723-1726). Naslijedio

---

[97] B. Bonić, *Ljetopis,* 118

[98] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 171

[99] L. Đaković, *Katoličko stanovništvo,* 162

[100] Andrija Zirdum, *Filip Lastrić Očevac 1700-1783.,* Prilog kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine, Zagreb 1982, 37 (dalje: A. Zirdum, *Filip Lastrić*)

ga je fra Pavao Nikolić (1726-1727). U poslu su mu najbliži saradnici bili kustos fra Mate Delivić i drugi. Od 1729. do 1732. godine provincijal bosanskih franjevaca bio je fra Ivan Koprijarević. Franjevačka provincija Bosna Srebrena imala je 60 svećenika koji su obavljali vjerske, ali po potrebi i druge poslove. Fra Pavu Nikolića, kao osamnaestog provincijala, naslijedio je fra Ante Marković (1732-1735). On je zatekao provinciju podijeljenu na dva dijela: a) Provinciju Bosne Srebrene za Bosnu, Slavoniju i Ugarsku i b) Provinciju sv. Kaja u Dalmaciji, kasnije nazvanu Presvetog Otkupitelja. Odlukom mletačke vlade iz 1730. godine zabranjena je djelatnost bosanskih franjevaca na njenoj teritoriji, s obrazloženjem da tu ne žive sultanovi podanici katoličke vjere.[101] Na prijedlog zadarskog nadbiskupa Vinka Zmajevića, odlukom pape Klimenta XII (1730-1740) fra Mate Delivić (1666-1740) imenovan je prvim apostolskim vikarom u Bosni. Inače, apostolski vikar praktično je imao biskupsku vlast na određenom teritoriju. Istovremeno je zbog svojih zasluga i ugleda fra Filip Lastrić postavljen na čelo bosanskih franjevaca 20. maja 1734. godine.[102]

Nekoliko mjeseci kasnije dolazi i do nove administrativno-vjerske podjele, kako su u ranijem periodu predlagali bosanski franjevci. Odlukom "*Inter gravissimas*" od 22. januara 1735. godine provincija Bosna Srebrena podijeljena je na tri dijela: Dalmacija je postala samostalna provincija, kao i Ugarska. Bosna i Slavonija su i dalje ostale provincija Bosne Srebrene. Međutim, novom odlukom od 26. maja 1735. godine bosanski katolici su u vjerskim pitanjima bili vezani za prekosavske krajeve. Tom

[101] Dr. fra Andrija Nikić, *Hercegovački katolici između 1683. i 1735. godine,* Mostar 1988, 23/4 (dalje: A. Nikić, *Hercegovački katolici*); Julijan Jelinić, *Kultura i bosanski franjevci,* I svezak, Sarajevo 1990, 139 (dalje: J. Jelinić, *Kultura i bosanski franjevci*)

[102] A. Zirdum, *Filip Lastrić,* 44, 65; L. Đaković, *Katoličko stanovništvo,* 163

odlukom bili su oštećeni bosanski franjevci. To se vidi i iz njihovog pisanja: "Stavljamo u očitu pogibelj svoje živote svaki put kad želimo prijeći u one krajeve... Zbog velikog nezadovoljstva naših gospodara i zbog mržnje i sumnje s kojim gledaju sve one koji su pod bečkim dvorom."[103]

Do izbora Delivića za apostolskog vikara 1735. godine, bosanske katolike u prethodne 52 godine nije posjetio ni jedan veći crkveni starješina. To ističu vjernici u pismu Sv. Stolici u Rimu. Oni kažu da u proteklih pola stoljeća u svojoj sredini nisu vidjeli ni jednog biskupa. Istovremeno hvale franjevce kao svoje duhovne pastire.[104]

Odnos osmanskih vlasti i svećenika bio je korektan. I pored svih iskušenja i novčanih izdataka, životni standard bosanskih franjevaca bio je veći nego kod prosječnog muslimana.[105] To se vidi i iz primjera kada *gvardijan* samostana iz Sutjeske fra Jure Bilavić od bosanskog namjesnika Ahmed-paše Rustempašića 1728. godine dobiva dozvolu da obnovi crkvu. Svojim sredstvima, na istom mjestu, katolici su od kamena podigli novu crkvu koju su pokrili daskom.[106]

Zahvaljujući boljem standardu vjernika, i drugi vjerski objekti bosanskih katolika su opravljeni. Uz saglasnost vlade iz Carigrada, fojnički franjevci su od 18. oktobra 1734. do 5. janura 1735. godine, uz pomoć vjernika, pokrili dotrajali krov na samostanu i crkvi.[107]

---

[103] A. Zirdum, *Filip Lastrić,* 19, 20

[104] Dr. fra Julijan Jelinić, *Izvori za povijest kulturnog rada bosanskih Franjevaca,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, br. XXIV, Sarajevo 1912, 465/6 (dalje: J. Jelinić, *Izvori*)

[105] A. Zirdum, *Filip Lastrić,* 44

[106] B. Bonić, *Ljetopis,* 114

[107] *Ibidem,* 119; N. Lašvanin, *Ljetopis,* 173

Dobri međuljudski odnosi bili su i između franjevaca i pojedinih uglednijih lokalnih ličnosti. U pismu od 22. decembra 1735. godine duvanjski *emin* Mehmed-aga Jusufbegović, između ostalog piše: "Ovi list neka se prida momu prijatelju Stipanu biskupu Blaškoviću od Makarske."[108] Međutim, bosanski franjevci su imali poteškoća sa pravoslavnim sveštenstvom, te fra Filip Lastrić piše: "Mi u njima imamo ljuće dušmanine nego li su sami Turci."[109]

Posebno je interesantan položaj pravoslavnog stanovništva. U ratnom periodu krajem XVII i prvih decenija XVIII stoljeća i pravoslavni su, kao i katolici, prelazili na stranu sultanovih protivnika. Bio je to razlog da su u većem broju napuštali Bosnu i prelazili na teritorije pod habsburškom ili mletačkom vlasti. No, u novim sredinama se nisu baš najbolje snalazili. Zato se poslije Požarevačkog mira, kao i ranije iza Karlovačkog, zbog većih novčanih i radnih obaveza pod carevom ili duždevom vlašću, vraćaju u Bosnu.[110] Njihovo vraćanje, kao i dolazak stanovništva iz crnogorskih nahija, dovodi do osjetnog povećanja pravoslavnih vjernika na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta. Pored stočarstva i zemljoradnje, jedan se dio pravoslavnih vjernika bavi zanatstvom, a naročito trgovinom. U prvoj polovini XVIII stoljeća u Sarajevu su među najuglednijim zlatarskim porodicama bile i pravoslavne: Gabele, Fočići, Selakovići, Deići, Ilići, Vučanovići i Laketići.[111] U odnosu na kujundžije (zlatare brojnije i bogatije pravoslavne *čurčijske* porodice iz šehera bile

[108] D. Mandić, *Etnička povijest, 377*

[109] A. Zirdum, *Filip Lastrić,* 45

[110] St. (anoje) Stanojević, *Istorija srpskog naroda,* treće izdanje popravljeno, Beograd 1926, 292/3

[111] Petar Momirović, *Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija,* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V, 1954-55, Sarajevo 1955, 228

su: Humkovići, Kopriva, Štaka, Burnaz, Arnautovići, Čičoljići, Besarovići, Budimlijići, Miletići, Lučići i druge.[112] Ne manje značajne su i pravoslavne trgovačke porodice, među kojima su: Arnautovići, Aćimovići, Antunovići, Bakarica, Bratuljevići, Vulić i druge.[113] Oni su svoje poslovne veze imali u brojnim pokrajinama Osmanskog carstva, ali i u susjednim austrijskim i mletačkim državama.[114]

Zahvaljujući bogatim zanatskim i trgovačkim pravoslavnim porodicama, položaj pripadnika ove konfesije bio je na zadovoljavajućem nivou. To se najbolje vidjelo u materijalnom bogatstvu crkve, gdje je sveštenstvo ne samo dobro živjelo, nego je bilo u prilici da i drugima posuđuje novac. Tako sarajevska pravoslavna crkvena opština 26. januara 1727. godine posuđuje 250 *cekina* patrijarhu Arseniju IV Jovanoviću - Šakabenti. Tih dana sličnu pozajmicu dobio je i mitropolit Milentije.[115] Srpski patrijarh je odmah nakon biranja na ovu dužnost (1725) obišao svoje vjernike u Bosanskom ejaletu. Takvih vizita bilo je više, što se vidi i iz navođenja 1726., 1727., 1730. i 1734. godine. Tom prilikom bio je u manastirima Gomionici i Žitomisliću. Posebno je zabilježena njegova posjeta Sarajevu u novembru 1730. i martu 1734. godine.[116]

---

[112] Vladimir Skarić, *Čime se bavio srpsko-pravoslavni narod u Sarajevu u 17. i 18. vijeku,* Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1985, 48

[113] Vuk Vinaver, *Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom XVIII veka,* Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. VI, Sarajevo 1955, 254

[114] Enes Pelidija, *O privredi Sarajeva u 18. stoljeću, Prilozi historiji Sarajeva,* Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva,* Sarajevo 1997, 101 (dalje: E. Pelidija, *O privredi Sarajeva*)

[115] Vladislav Skarić, *Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku,* Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1985, 33 (dalje: V. Skarić, *Srpski pravoslavni narod*)

[116] Dr. Đoko Slijepčević, *Istorija srpske pravoslavne crkve: Od pokrštavanja Srba do kraja XVIII veka,* I knjiga, Minhen 1962, 380/1

Kada je u Sarajevu 1724. godine izbio veliki požar, među izgorjelim objektima bila je i pravoslavna crkva. Pošto je u šeheru bilo više bogatih porodica, one su se pridružile zahtjevima pravoslavnih vjernika da se ne samo obnovi ovaj vjerski objekt, nego da se prilikom nove izgradnje i proširi. Za mnoge je ova ideja izgledala neostvariva. No, uz dobru nadoknadu onim ličnostima koje su o tome odlučivale, novembra 1729. godine srpska pravoslavna opština dobila je od lokalne vlasti dozvolu izgradnje crkve sa dimenzijama 17, 5 u dužini i 16 u širini i 10 metara u visini. Sve se odvijalo u okviru zakonitosti. Potreban novac i građevinski materijal su veoma brzo obezbijeđeni. Nakon toga se u proljetnim mjesecima 1730. godine pristupilo izgradnji. Građevinski poslovi su završevi u kratkom vremenu. Već u julu 1730. godine zapisano je podizanje ovog vjerskog objekta. Međutim, u toku radova pojavila se potreba za novim finansijskim sredstvima. Zbog toga se pravoslavna crkvena opština morala zadužiti. Taj dug isplaćivan je više godina iza podizanja crkve. Upravo je on bio razlogom mnogih nesporazuma između vjernika i predstavnika pravoslavne opštine.[117]

Bosanski namjesnik Ahmed-paša bio je izuzetno tolerantan prema nemuslimanima. I to je u velikoj mjeri doprinijelo da se građevinski radovi oko crkve započnu i završe u najboljem redu. U tome je dobrog udjela imao i dabro-bosanski mitropolit Milentije. On je bio glavni organizator i nadzornik svih radova oko novopodignute pravoslavne crkve u Sarajevu.[118]

Pravoslavni vjerski objekti bili su i u drugim sandžacima Bosanskog ejaleta. Na prostorima današnje istočne Hercegovine,

---

[117] Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije,* Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1985, 135 (dalje: V. Skarić, *Sarajevo*)

[118] V. Skarić, *Srpski pravoslavni narod,* 36

te području rijeka Pive, Tare i Lima nalazilo se više manastira. Među najpoznatijim bili su: Mileševo, Dobrun, Sveti Petar na Limu, sv. Trojica kod Pljevalja, Dobrilovići i Dovolja na rijeci Tari, Dobričevo, Kosijerovo, Zavala, Tvrdoš, Duzi, Savina i Žitomislić.[119] U njima su živjeli kaluđeri. Izdržavali su se od pomoći svojih vjernika, ali i obradom posjeda koji su bili u njihovom vlasništvu. Također su bogate novčane poklone dobivali od bogatih zanatskih i trgovačkih porodica iz sarajevske, mostarske i drugih bogatijih *čaršija.*[120] To je vrijeme kada se među pravoslavnim vjernicima svjetovna i duhovna hijerarhija poštovala i uvažavala. Posebno su veliki ugled uživali dabrobosanski mitropoliti koje su od zadnjih godina XVII stoljeća (1697-1700) imali svoje stalno sjedište u Sarajevu.[121]

Kada je neposredno nakon izgradnje crkve u Sarajevu umro mitropolit Milentije, koji je uživao ugled kako među pravoslavnim vjernicima tako i u drugim konfesijama, na njegovo mjesto dolazi Gavrilo Mihailović - Sarajlija. U svemu je bio suprotan od svog prethodnika.[122] I pored toga, odnos sa vlastima bio je korektan do kraja njegove dužnosti 1741. godine. I u tom periodu je uz dozvolu lokalnih ili pokrajinskih vlasti bilo više popravki pravoslavnih vjerskih objekata. Tako npr. sredinom 1735. godine tasliški (pljevaljski - prim. E.P.) kadija dozvoljava kaluđerima manastira Dovolje da poprave oštećeni krov nad ćelijama manastira.[123]

---

[119] S. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost,* 107

[120] *Ibidem,* 94

[121] *Ibidem,* 95

[122] V. Skarić, *Sarajevo,* 137

[123] Fehim Bajraktarević, *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Plevlja (sa 6 faksimila)*, SKA, Spomenik LXXIX, drugi razred, filozofsko-filološke, društvene i istorijske nauke, 62, Sarajevo 1935, dok. Br. 95, 26 (dalje: F. Bajraktarević, *Turski dokumenti*)

Pravoslavno sveštenstvo pokušavalo je da pod svoju upravu potčini bosanske franjevce i njihove katoličke vjernike. Naročito su pokušavali da im nametnu plaćanje crkvenih poreza. Zbog toga u jednom izvještaju fra Filip Lastrić piše: "Mi u njima (pravoslavnim sveštenicima - prim. E.P.) imamo ljuće dušmane, nego li su sami Turci."[124] No, uz podršku osmanskih vlasti, katolički vjernici i svećenici oduprli su se nezakonitim potraživanjima pravoslavnog sveštenstva. To je i doprinijelo korektnijim odnosima sultanovih katoličkih podanika i predstavnika osmanske vlasti na prostoru cijelog Bosanskog ejaleta.

Uoči austrijsko-osmanskog rata u Bosni je bio intenzivan obilazak katoličkih vjernika, i od domaćeg, i od svećenstva susjednih zemalja. Tako je makarski biskup Stjepan Blašković tokom 1735. godine obilazio hercegovačke krajeve. U njegovoj pratnji bila su još dvojica svećenika: don Anto Antulović i don Dujo Maslarda. Oni su o ovoj vizitaciji pisali dnevnik. Posjeta župama na području današnje Hercegovine trajala je od 1. jula do 29. augusta 1735. godine. Tom prilikom biskup Blašković je obišao više gradova i brojna sela u kojima su živjeli katolici. Tokom cijele vizitacije imao je zaštitu ne samo lokalne vlasti da ga neki pojedinac ili grupa ne ometa u vršenju vjerskih obreda, nego je na više mjesta bio ugošćen od mnogih uglednijih Bošnjaka. Posebno su prema biskupu i njegovoj pratnji pokazali izuzetnu susretljivost begovi Kopčići. Oni su bili potomci stare aristokratske porodice koja je uživala veliki ugled i moć na području današnjeg Bugojna, Donjeg i Gornjeg Vakufa i Prozora. Slično su se ponijele i najuglednije ličnosti Mostara sa kapetanom Mehmed-begom Vučjakovićem. U toku dvomjesečne posjete samo na jednom mjestu biskup je imao malu neprijatnost. Koliku je pažnju imao od pojedinaca i vlasti najbolje

[124] A. Zirdum, *Filip Lastrić*, 45

nam govori primjer da su begovi Kopčići dozvolili biskupu da vrši vjerski obred u blizini njihovih kuća.[125] Vjerovatno je ova posjeta bila pozitivno ocijenjena i od osmanskih vlasti. Zbog toga fra Mate Delivić dozvoljava visočkom gvardijanu da ubuduće svake godine može pozvati po jednog svećenika sa teritorije Mletačke republike koji će pružati duhovne usluge katoličkim vjernicima.[126]

I sam biskup Delivić je 22. jula 1736. godine započeo vizitaciju. Ona je obuhvatala 13 župa u čijem sastavu je bilo 177 sela sa 1741 kućom i 16 504 vjernika. Posjeta je trajala sve do austrijsko-osmanskog rata juna 1737. godine.[127] I pored, na prvi pogled korektnog odnosa svećenika i predstavnika osmanske vlasti, te posjete su imale i drugu stranu. To su znali i predstavnici sultanove vlasti na ovim prostorima. Zato je sa njihove strane postojala i izvjesna doza podozrivosti.[128] Da to nije bilo bez osnova, vidjet ćemo iz sljedećih događaja.

f) Privreda i porezi

I u XVIII stoljeću je, kao i u prethodnim stoljećima, osnovno zanimanje stanovništva Bosanskog ejaleta bila zemljoradnja, stočarstvo, zanatstvo i trgovina. Obradom zemlje najviše su se bavili ljudi koji su živjeli na prostorima današnje istočne, centralne i zapadne Bosne, te u onim dijelovima Hercegovine gdje su bile oaze obradivog zemljišta. Još od osnivanja osmanske vlasti na toj teritoriji bio je uspostavljen timarski sistem u svom punom obimu.

---

[125] Dr. fra Andrija Nikić, *Hercegovački katolici između 1683. i 1735. godine,* Zavičajna knjižica, "Život i svjedočanstvo", sv. XII, Mostar 1988, 35-45

[126] J. Jelinić, *Izvori,* dok, XX, 466

[127] L. Đaković, *Katoličko stanovništvo,* 163

[128] A. Zirdum, *Filip Lastrić,* 43

Najveći dio obradivog zemljišta bio je podijeljen spahijama i značajnijim državnim i vojnim licima u vidu *ziameta* i *timara.* No, u to su vrijeme sve više bili prisutni novi privatni vlasnički odnosi u vidu *čiftluka.* Zemlju je obrađivala i muslimanska i nemuslimanska *raja.*[129] Svi su oni plaćali zakonom utvrđene poreze.

Iza Požarevačkog mira 1718. godine stanje u poljoprivredi bilo je bolje nego prvih godina XVIII stoljeća. Osnovne žitarice - pšenica, raž, ječam, ovas i kukuruz,[130] ne samo da su zadovoljavale domaće potrebe, nego se jedan dio prodavao u više dalmatinskih mjesta.[131] Relativno povoljna situacija bila je i u stočarstvu[132] i u zanatstvu. Zanatlije su nastavile svoju djelatnost i između Požarevačkog i Beogradskog mira (1718.-1739.) sa istim intenzitetom, kao i u prethodnom periodu.[133] Posebno su veliki posao i zaradu imale zanatlije čiji su proizvodi bili namijenjeni vojnim potrebama. U tome su prednjačili *saraći.* Popisom iz 1726. godine samo su u Sarajevu bila 553 sarača. Oni su kao majstori, kalfe, šegrti ili pomoćno osoblje činili najjači i najograniziraniji esnaf.[134] Uspjehe u poslovanju pokazivale su i zanatlije drugih esnafa.

---

[129] Avdo Sućeska, *Timarski i čiflučki sistem u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo 1990., 54. Ova neobjavljena studija nalazi se u Institutu za istoriju u Sarajevu. Bez signature (dalje: A. Sućeska, *Timarski i čiflučki sistem*)

[130] Hamdija Kreševljaković, *Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini (1463-1851)* , Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, br. I, Sarajevo 1949, 171 (dalje: H. Kreševljaković, *Gradska privreda*)

[131] Bogumil Hrabak, *Privreda Banjaluke i šire okoline do rata 1683-1699. godine,* Istorijski zbornik, god. I, br. 1, Institut za istoriju Banjaluka, Banjaluka 1980, 91

[132] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 64-66

[133] H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti,* 63

[134] Rašid Hajdarević, *Defteri sarajevskog saračkog esnafa 1726-1823,* Sarajevo 1998, 27-43

Još od srednjovjekovne bosanske države, rudarstvo je bilo jedna od glavnih privrednih grana. Takvo stanje bilo je do gubitka srednjovjekovne državnosti. Međutim, kao i u drugim pokrajinama Carstva i u Bosni je od XVI stoljeća ova privredna grana bilježila opadanje, ali je i pored manjeg udjela u privrednom životu imala svoje zapaženo mjesto. Da je to tako pokazuju nam podaci o rudarskoj proizvodnji u više rudnika ove pokrajine u prvim decenijama XVIII stoljeća.

U organizacionom pogledu, rudarska proizvodnja bila je podijeljena po *mukatama*, zasebnim finansijskim odjeljenjima. One su državi bile stalan izvor prihoda za pokrivanje određenih troškova, između ostalog i za plate više posada Bosanskog ejaleta. Da ne bi dolazilo do nesporazuma i da bi se znale tačne dužnosti i obaveze, osmanske vlasti su područje srednje Bosne gdje su tradicionalno bili najbrojniji i najbogatiji rudnici još od srednjeg vijeka, podijelile u tri mukate: a) mukata nazareta (nadzorništva) Fojnice; b) mukata željeza za Kreševo i okolinu, Vareš i okolinu i nahiju Visoko i c) mukata željeza, arsena i ostale rude koja se odnosi na područje rudnika Fojnice.[135]

Na području Vareša, Kreševa i visočke nahije kopala se i izvozila željezna ruda, a od 1727. godine u manjim količinama živa, sumpor, arsen, fosfor i olovo, a još od prvih godina XVIII stoljeća i bakar. To se najviše ističe u 1711. godini. Deset godina kasnije (1721.) dokumenti govore i o izvozu srebrene rude. Da je rudarstvo i rudarska proizvodnja na području srednje Bosne prvih decenija XVIII stoljeća bilježilo blagi porast, govore nam i sljedeći podaci. Samo od rudnika na području Kreševa, država je 1722. godine imala prihod 271 743 akče. U narednim

[135] Muhamed Hadžijahić, *Rudarstvo i metalurgija u Bosni u XVIII i XIX stoljeću do 1878.*, Acta historico - oeconomica ingoslaviae, Zagreb 1982, 55 (dalje: M. Hadžijahić, *Rudarstvo*)

godinama taj iznos je u blagom porastu. To se vidi i iz primjera da sa tog istog područja 1731. godine osmanske vlasti imaju prihod 278 170 akči.

Znatna materijalna korist lokalnim i pokrajinskim vlastima je i od rudnika na području Vareša, kao i rudnika olova u visočkoj nahiji. Kolika su to sredstva govori nam primjer da je 1731. godine od proizvodnje iz rudnika Vareša i Visokog država imala prihod od 187 000, olova 35 000, što je ukupno iznosilo 222 000 akči.[136]

No, za razliku od održavanja i uspješnog poslovanja sa rudnicima lociranim na prostoru između Fojnice, Kreševa i Vareša, neka druga tradicionalno rudarska mjesta doživljavala su osjetan pad. Tako se u ovo vrijeme ugasila rudarska proizvodnja i vađenje rude iz ranije bogatih rudnika oko Olova i Srebrenice.[137] Na takvo stanje utjecale su i konzervativne odluke pojedinih esnafskih organizacija koje su direktno ili indirektno bile povezane sa rudarskom proizvodnjom. One su se protivile izdvajanju sredstava za nova rudarska istraživanja i tehničkom osavremenjivanju postojećih rudnika. Naročito su bile protiv otvaranja novih rudarskih jama. To se najbolje vidi na primjeru rudarstva Kreševa. U tom se kraju i muslimansko i nemuslimansko stanovništvo protivilo pokušajima pojedinaca da otvore nove rudarske jame. Razlog njihovog opiranja bila je želja da se zaštiti postojeća proizvodnja. U tome je vlasnike rudarskih jama podržavala i vlast.[138]

---

[136] *Ibidem,* 56

[137] *Ibidem,* 54

[138] Avdo Sućeska, *Pravni položaj rudara i metalurga i oblici upravljanja rudnicima u Bosni u osmanskom periodu,* Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 5-6, god. XXII, Beograd 1974, 843

Godine 1728. u Kreševu je prodaja rude donosila prihode od pet tovara i 30 180 akči. Bojeći se da zbog traženja novih rudarskih jama i postojeća proizvodnja ne opadne, a sa njom i prihodi, osmanske vlasti odbijaju dati dozvole za traženje novih rudarskih jama i druge vrste ruda. To su pravdali i konstatacijom da do toga vremena nisu našli živu, iako su je tražili. Odluke lokalne i pokrajinske vlasti iz Bosne podržavala je i centralna Vlada iz Istanbula. Na molbe onih koji su pokazivali interes za unapređivanje rudarske proizvodnje i traganja za novim nalazištima rude, Porta je negativno odgovarala, preporučujući im da postupe onako kako im kažu dotadašnji zakupci rudnika.[139]

I pored protivljenja i onemogućavanja novih unapređenja, narednih godina rudnici sa područja srednje Bosne i dalje bilježe napredak. Tako je i 1731. godine u fojničkim rudnicima izvađeno 345 942 oke željezne rude, na kreševskom području 231 808 oka, a na vareškom oko 185 000 oka, ukupno 762 750 *oka.* Iako su raniji rudnici sa područja Olova i Srebrenice davali također veliku količinu željezne rude, ona je u ovom vremenu bila na pragu gašenja.[140] Kolike su bile i te minimalne količine, nije poznato.

U blizini rudnika željeza nalazile su se radionice za topljenje rude. Službeno i u narodu bile su poznate pod imenom *duvaonice* ili *duvanice.* Takvih je bilo na području Vareša, Fojnice, Kreševa i Busovače. One su topljenu rudu prerađivale u željezo i čelik. Od njih su se pravili gvozdeni predmeti. Takve zanatske radnje u Kreševu su se zvale *dugonje,* a u Varešu *viganj.* Bilo ih je na području cijelog Bosanskog ejaleta. Među njima bile su i

[139] OIS, BBAI, *Mal. d.,* IV, inv. br. 114/III, MD - C - 248 -1, 18. muharrema 1142. - 15. VIII 1729. godine f. r.

[140] M. Hadžijahić, *Rudarstvo,* 57

livaonice za pravljenje topovskih kugli. Najpoznatija je bila u Banjoj Luci. U njima su pored domaćih radili i majstori iz drugih mjesta.[141]

Vađenje gvozdene rude bilo je intenzivirano od 1718. do 1737. godine i na sanskom području. To se dešavalo uprkos velikoj šteti koju je 1716. godine gvozdenim rudnicima nanio hrvatski ban Ivan Drašković sa svojim jedinicama. Te godine je austrijska vojska na području između Sane i Vrbasa uništila većinu rudarskih jama koje su željezom snadbijevale banjalučku radionicu za izradu topovskih đuladi.[142]

Višak gvozdene rude prodavan je susjednim zemljama. Glavni izvozni pravac išao je preko (Bosanske) Gradiške, odakle je rijekom Savom dopremana do Beograda, a onda Dunavom u druga mjesta. Većinom je prodavana iz rudnika željeza sa područja srednje Bosne. Što se tiče željezne rude koja se kopala na sanskom području, ona je prevožena rijekama Sanom i Unom u okolna mjesta i koristila se za lokalne potrebe.

Drugi trgovački pravac kojim je izvožena iz rudnika sa područja Vareša, Kreševa i Fojnice bio je preko rijeke Krivaje u pravcu Tuzle, a odatle do Bijeljine, Brčkog i Zvornika, te je Drinom i Savom nastavljen transport na određena mjesta.

I Neretvom je preko Gabele do Dubrovnika izvožena željezna ruda. Odatle se pretovarila u brodove koji su je odvozili do albanskih luka. Preko dubrovačke skele izvozili su se i zanatski proizvodi napravljeni od gvožđa. Oni su se prodavali u mnogim evropskim i vanevropskim mjestima. Jedno od njih bila je i Aleksandrija. Među karavanskim putevima kojima se izvozila željezna ruda i njeni zanatski proizvodi, bio je i put preko Livna,

[141] *Ibidem*, 55/6

[142] *Ibidem*, 54

Prologa i Sinja do Splita. Drugi kopneni pravac išao je preko Romanije, Višegrada, Priboja i Novog Pazara prema brojnim mjestima na prostoru južnog Balkana.[143]

Vjerovatno zainteresiranost kupaca i potreba za gvozdenim proizvodima koji su bili traženi i van teritorije Bosanskog ejaleta, bio je uzrokom da se u četvrtoj deceniji XVIII stoljeća poveća i rudarska i zanatska proizvodnja željezom. To nam govori i osmanski dokument od 2. zul kade 1146., tj. 6. aprila 1734. godine. U njemu se govori o novootvorenim rudarskim jamama željeza, arsena, olova, srebra i žive u okolini Kreševa i tadašnje Kreševske nahije, kao i rudniku žive ispod brda Čubrak.[144]

Tradicionalno se na području Gornje i Donje Tuzle vadila so. Ta proizvodnja zvala se *čob.* Ime je dobila po karakterističnom načinu dobivanja soli cijeđenjem slane vode na pruću.[145]

Iako na prvi pogled rudarstvo i vojna sposobnost Bosanskog ejaleta nisu imali dodirne tačke, suštinski su oni itekako međusobno ovisili. To se najbolje može vidjeti iz vojničkih plata brojnih posada. Sav višak novčanih primanja od rudarske proizvodnje država je usmjeravala za vojničke plate u bosanskim tvrđavama. Tako je još 1718. godine višak novčanih primanja sa područja Fojnice od 176477 akči usmjeren za posadu Stare Ostrovice. Trinaest godina kasnije (1731.) uvećanjem proizvodnje, prihod od 15 rudnika sa područja Fojnice iznosio je 375 058 akči što je ovoga puta išlo za plate posada tvrđava Krupa, Ostrovica i Stijena, a višak je otišao u glavnu blagajnu (hazinu) u Travnik. Slično je bilo i sa drugim navedenim

[143] *Ibidem,* 59

[144] OIS, BBAI, *Muh. d.,* 9516/259-1, 2. zul kade 1146. - 6. IV 1734. godine f.r.

[145] M. Hadžijahić, *Rudarstvo,* 55

rudarskim područjima oko Kreševa, Vareša i Visokog, odakle je višak novca podmirivao plate posada Izačca, Cazina i kule Lipete kod Konjica. Istovremeno su sanski rudnici izdvajali za plate posada Bihaća, a tuzlanske solane za posadu Zvornika, koja je dio novca dobivala i iz prihoda srebreničke mukate. Prihodi od ove mukate iznosili su 3 500 groša, a vremenom je taj iznos uvećan na 4 000 groša. Još od ranije jajačka posada je svoje plate dobivala od novca sakupljenog iz rudnika Jelač kod Majdana.[146]

Posebno mjesto u privrednom životu Bosanskog ejaleta imala je *trgovina.* Tradicionalno je Bosna najstabilnije trgovačke veze imala sa Dubrovačkom republikom. To je pospješivala i Porta. U fermanu kojeg je 1719. godine sultan Ahmed III uputio bosanskom namjesniku Topal Osman-paši i svim drugim uglednijim ličnostima ove pokrajine, naređuje se da prema dubrovačkim trgovcima postupaju pažljivo i da im u svakom trenutku dozvole slobodu kretanja i trgovine. Istim fermanom im se naređuje da Dubrovnik i dalje ostaje glavna izvozna luka bosanskih zanatlija i trgovaca. Na kraju ovog fermana podsjećaju se svi da Dubrovčani uživaju sva prava zaštite, kao i drugi sultanovi podanici.[147]

Sadržinu ove naredbe vezir Topal Osman-paša shvatio je najozbiljnije. Neposredno iza dobivenog fermana, on lično piše Dubrovčanima da se na teritoriji Bosanskog ejaleta mogu slobodno kretati i trgovati. Također im savjetuje da se u slučaju nekog spora obrate vlastima u Travniku, a ne Porti u Istanbulu. Time će lakše i brže biti otklonjene sve zloupotrebe i nepravde koje im se budu eventualno nanijele.[148]

---

[146] *Ibidem,* 53, 66

[147] DAD, *Acta Turcarum,* A VI 1/ 126, šaban 1132. - 19. VI - 18. VII 1719. godine

[148] *Ibidem,* B II, 1/26, 11. VI 1719. godine

Preduzete mjere opreza koje su pokazale osmanske vlasti i sultan lično, uskoro su došle do punog izražaja. O tome imamo bogat uvid u bogatoj arhivskoj građi u dubrovačkom, ali i u drugim arhivima. Većina žalbi koje lokalnim vlastima upućuju dubrovački trgovci odnosila se na nezakonito ponašanje pojedinih ličnosti, koje su nezakonito oporezivale dubrovačke trgovce i njihovu robu. Posebno je Dubrovačka republika imala štete od brojnih kleveta sa osmanske strane. To se vidi i iz dokumenta koji datira od septembra 1719. godine. Iz Travnika, kao sjedišta bosanskih namjesnika, dubrovački poslanik Marin Sorkočević piše svojoj vladi da su ugledne bosanske ličnosti pred vezirom Topal Osman-pašom kazale da: "zbog novih carina i zuluma sad velike nevolje trpe svi oni koji hoće da dođu u naš (Dubrovnik - prim. E. P.) grad; zato ga trgovci napuštaju, jer nikome više ne odgovara da kod nas trguje. To je od štete za sultana, a za nas znači punu propast: zatvara se naša luka, a otvaraju tuđe koje će brzo procvetati."[149]

Ne samo da navedeni nesporazum i optužbe nisu otklonjene, nego su u narednim godinama uvećane. O tome govori Marin Sorkočević koji 1721. godine boravi u ime dubrovačke vlade u Travniku, u svojstvu izaslanika da pozdravi i preda poklone svoje vlade novom bosanskom namjesniku veziru Muhsin-zade Abdullah-paši koji je u Bosnu došao sa položaja zapovjednika Niša. Sorkočević piše Dubrovčanima da bosanski trgovci svoju robu izvoze preko luka Splita, Makarske i Risna zbog povoljnije poreske politike. To se ponavlja i u narednim godinama.[150]

---

[149] Vuk Vinaver, *Trgovina Bara, Bijelog Polja i Podgorice sa Dubrovnikom (1720-1760)*, Istorijski zapisi, 2, god. VI, knj. IX, Cetinje 1953, 459 (dalje: V. Vinaver, *Trgovina*)

[150] *Ibidem*, 459

Vjerovatno je o ovim privrednim poteškoćama bila obaviještena i Porta. Zato bosanskom namjesniku veziru Abdullah-paši stiže novi ferman sultana Ahmeda III, s naredbom da ubuduće bosanski trgovci svoje proizvode izvoze dubrovačkom skelom, koja im je zakonom određena, a ne preko novootvorene luke.[151]

Upravo odvijanje trgovačkih transakcija bosanskih trgovaca iz novootvorenih luka bio je uzrokom permanentnih sukoba Dubrovačke republike i Bosanskog ejaleta. To je bilo primjetno i poslije Karlovačkog (1699.), a naročito poslije Požarevačkog mira 1718. godine. Razlog ovako kategoričkog otpora Dubrovčana prema novootvorenim skelama,* bio je zbog pojačanog izvoza robe bosanskih zanatlija i trgovaca ovim putem jer je bio isplativiji. Time je bio oštećen prihod Republike sv. Vlaha. Sporenja oko toga bila su redovna, te je često reagirala i Porta. U jednom njenom naređenju iz 1726. godine izričito se traži od bosanskih trgovaca da svoju robu izvoze preko dubrovačke, a ne drugih luka koje su pod vlašću mletačkog dužda. Ta naredba se posebno odnosi na trgovce iz Mostara, Ljubinja, Blagaja, Stoca, Akhisara (Prusca - prim. E. P.), Livna i Duvna. Upravo su poslovni ljudi ovih mjesta i najviše trgovali preko drugih, a ne preko dubrovačke skele. Na kraju fermana kojeg je dobio vezir Abdullah-paša Muhsin-zade, Vlada iz Carigrada naglašava da će u slučaju da nastave po starom, trgovci biti strogo kažnjeni.[152]

---

[151] DAD, *Acta Turcarum* A VI 1/129 7. džumazijel ahir 1132. - 7. IV 1720. godine

* *Pod skelom se podrazumijevao onaj dio luke kroz koji je prolazila roba sa teritorije osmanske države i drugih zemalja, kao i roba koja je išla u suprotnom pravcu.* (Seid Traljić, *Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću,* Pomorski zbornik, I, Zagreb MCMLXII, 342 - dalje: S. Traljić, *Trgovina Bosne*)

[152] DAD, *Acta Turcarum,* C I 3/21, 6. VII 1726. godine

Neposredno iza dobivenog fermana, bosanski namjesnik piše trebinjskom i klobučkom kapetanu da ubuduće preko teritorija kapetanija kojima upravljaju ne dozvole prelazak trgovačkih karavana koje idu u pravcu luka Risna i Novog. U toj naredbi vezir Abdullah-paša piše Osman-paši Resulbegoviću i Murat-kapetanu Akbabiću da su naređenja slične sadržine dobivali i ranije, ali da se nisu držali dobivenih instrukcija. Ovoga puta bosanski namjesnik im prijeti drastičnim kaznama i savjetuje da što prije prekinu ovu nezakonitost.[153] Ovoga puta trebinjski *muhafiz* Osman-paša Resulbegović shvatio je ozbiljnost dobivenog naređenja i vezirove prijetnje. Zato on narednih mjeseci piše Dubrovčanima da bi on i ranije postupao kao što mu je naređeno u ovoj pašinoj *bujuruldiji*, ali da nije imao lični sultanov ferman, kao sada. Zbog toga su neki ljudi iz njegove okoline i otezali sa izvršenjem ranijih Portinih naređenja.[154]

No, to je bilo samo umirenje Dubrovčana i opravdanje pred višim osmanskim vlastima. U međuvremenu je Osman-paša drugim putevima nastavio propuštati trgovačke karavane bosanskih trgovaca od kojih je imao ličnu korist. To je i razlog nove Portine naredbe iz 1728. godine o neophodnosti zatvaranja skela u Risnu, Novom, Makarskoj i Drnišu. Istom se naredbom dozvoljava trgovcima Bosanskog ejaleta da svoju robu izvoze preko dubrovačke, splitske i dračke luke, te slanice u Stonu. Na ovaj način Porta je, po ko zna koji put, pokušavala zaštititi novčane prihode ne samo Dubrovčanima, nego i osmanske države.[155]

---

[153] *Ibidem, Acta Turcarum,* kutija "Nesređeno" N VI, 7. VII 1726. godine

[154] *Ibidem, Acta Turcarum,* E II no 20, dok. 4, 5. VI 1727. godine

[155] OIS, BBAI, *Muh. d.* 53, inv. br. 139/VI, dok. 129, početkom ševvala 1140 - 11. - 21. V 1728. godine

Pored brojnih upozorenja i prijetnji, stanje sa izvozom preko ilegalnih skela ostalo je isto. To su trgovci mogli učiniti zahvaljujući otvorenoj ili prikrivenoj podršci trebinjskog muhafiza Osman-paše Resulbegovića. Zato su risanska i novska skela i dalje bile pune robe bosanskih trgovaca. Pored trebinjskog kapetana, nezakoniti izvoz robe omogućavali su klobučki Murat-kapetan, kao i dizdar Ljubinja. Oni su od toga imali ličnu korist.[156]

Sa ilegalnom trgovinom nisu nezadovoljni samo predstavnici osmanske i dubrovačke vlasti, nego i obični ljudi koji traže da se trgovina odvija zakonito.[157]

Želeći oraspoložiti Dubrovčane i ukazati da se ne slaže sa postupcima nekih kapetana hercegovačkog sandžaka, koji su mu oficijelno potčinjeni, Rustem-beg Rustempašić šalje u Dubrovnik novu bujuruldiju i garantuje sva ranija prava koja su uživali poslovni ljudi Republike sv. Vlaha. U slučaju da im se nešto nezakonito desi, pozivom na ovu bujuruldiju bit će zaštićeni i ostvarit će svoja prava bez poteškoća.[158] Istovremeno je i njegov otac, bosanski namjesnik vezir Ahmed-paša Rustempašić, pisao svim uglednijim ličnostima Bosanskog ejaleta pismo u kome optužuje trebinjskog Osman-pašu Resulbegovića da pomaže nezakonite trgovačke poslove bosanskih trgovaca, dopuštajući njihov prijelaz preko trebinjske kapetanije.[159] U

---

[156] DAD, *Acta Turcarum,* C I 1/6, 11. ramazana 1140. 19. april 1728. godine

[157] *Ibidem, Prepiska 18,* 201, 3399, dok. 19, 1728. godine (bez navođenja dana i mjeseca - prim. E. P.)

[158] *Ibidem, Acta Turcarum,* 4 776 b, 2. ramazana 1140. - 11. aprila 1728. godine

[159] *Ibidem, Acta Turcarum,* C I No 1, dok. 6b, 11. ramazana 1140. - 19. april 1728. godine

novoj bujuruldiji bosanski vezir Ahmed-paša oštriji je i konkretniji. Pod prijetnjom najveće kazne, naređuje bosanskim trgovcima da svoju robu izvoze jedino skelom u Dubrovniku. Također naglašava da će ubuduće svi prekršioci biti tretirani kao šverceri, ako budu uhvaćeni u omiškoj, makarskoj, risanskoj, novskoj i gabelskoj skeli.[160]

Tih dana bosanski namjesnik poslao je i pismo u Dubrovnik i obavijestio predstavnike dubrovačke vlasti da mu je u Travnik dolazio njihov izaslanik Mare Martelini koji je od vezira tražio ponavljanje garancija slobodnog kretanja i trgovaca Republike sv. Vlaha po teritoriji Bosanskog ejaleta. Na osnovu ranijih sultanskih fermana, traženu je dozvolu Ahmed-paša ponovo dao.[161] Tu istu dozvolu Dubrovčani su dobili i tri godine kasnije od novog bosanskog namjesnika vezira Osman-paše.[162]

Nezakonita prodaja bila je štetna ne samo za osmansku i dubrovačku vlast, nego i za krajnjeg potrošača - kupca. To se vidi i iz pisma bosanskog defterdara hadži Mustafe, u kome obavještava dubrovačke vlasti da se u Stonu prodaje so i žito sa nekih jadranskih ostrva. Zbog toga je cijena ovih proizvoda duplo skuplja od uobičajene.[163]

Jedna od velikih briga koju su stalno pokazivali predstavnici osmanske vlasti u Bosni bila je ishrana stanovništva. Zbog toga je 1734. godine tadašnji namjesnik vezir Abdullah-paša Muhsin-zade izdao naređenje trgovcima Bosanskog ejaleta da ne smiju prodavati

[160] *Ibidem, Acta Turcarum,* C I, No 3, dok. 3, 19. zul kade 1140. - 25. juna 1728. godine

[161] *Ibidem, Acta Turcarum,* B IV 1/29, 26. jula 1728. godine

[162] *Ibidem, Acta Turcarum,* C I6, dok. 4b, 25. ševvala 1143. - 30. aprila 1731. godine; dok. 5b, 20. ševvala 1143. - 25. aprila 1731. godine

[163] *Ibidem, Acta Turcarum,* B19, 11b, 30. augusta 1728. godine

žito i drugu vrstu proizvoda za ishranu. O tom Dubrovčanima piše trebinjski kapetan Ibrahim-paša, sin trebinjskog kapetana Osman-paše Resulbegovića. Svi koji prekrše zabranu, bit će najstrožije kažnjeni. Zbog toga Ibrahim-paša obavještava Dubrovčane da to nije njegova, niti želja nekog drugog iz Bosne, nego strogo vezirovo naređenje kojeg se svi moraju pridržavati.[164]

Interesovanje za privredno stanje u Bosanskom ejaletu pokazivao je i novi sultan Mahmud I. On se posebno raspitivao za obimnost trgovačkog prometa. U jednom od fermana naglašava da se i ubuduće trgovina voskom, koji se iz Bosne izvozi, mora obavljati isključivo preko dubrovačke skele.[165]

No, i pored brojnih sporenja, bosanski trgovci su u cijelom ovom periodu obavljali dio svojih trgovačkih poslova preko Dubrovnika. Tu je iz Bosne stizala roba različitog sadržaja. Tako je iz Sarajeva dopreman vosak, goveđa koža, te razni zanatski proizvodi, a u većim količinama papuče, gajtani, kajase, torbice, kandžije, ulari, uzde, kape, mahrame, jagluci, sedla, mestve, bisage, čaršafi, razne vrste prostirke, fenjeri, noževi, košulje, ibrici za kahvu (džezve), bakarno posuđe, ćilimi, anterije, čizme, kalpci, kaiše, sablje, čibuci, te mnogi drugi proizvodi. Od sirovina i standardizovanih roba najviše su izvozili: vosak, goveđe kože, vunene pojaseve, kordovan, bravlje kože, krzna od medvjeda, lisica i vukova, te vunu, duhan, bakar i drugo. Zanatske proizvode radile su mnogobrojne bosanske zanatlije, ali su neke proizvode kupovali van teritorije Bosanskog ejaleta, a zatim izvozili preko dubrovačke luke. Ipak, standardno su vosak i koža bili glavni izvozni artikli Bosanskog ejaleta.[166]

---

[164] *Ibidem, Acta Turcarum,* B XVII, No 129, dok. 15b, 14. juli 1734. godine

[165] *Ibidem, Acta Turcarum,* A VI 1/155, 18. septembra 1734. godine

[166] Vuk Vinaver, *Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom XVIII veka,* Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. VI, Sarajevo 1954, 257/8 (dalje: V. Vinaver, *Sarajevski trgovci*)

Pored sarajevskih u Dubrovnik su dolazili i trgovci iz: Mostara, Foče, Trebinja, Visokog, Stoca, Bileća, Čajniča, Pljevalja (Taslidže), Bijelog Polja i mnogih drugih *kasaba* Bosanskog ejaleta.[167]

Godine 1730. glavni zakupnik na dubrovačkoj skeli bio je defterdar hadži Mustafa. On je posebnu pažnju poklanjao kupovini soli. To je za Dubrovčane bilo od posebnog značaja. Zato su koristeći njegove usluge i dalje nastojali zadržati monopol u prodaji soli na teritoriji cijelog Ejaleta. U to vrijeme za tovar voska davalo se 60, a za tovar vune 12 tovara soli.[168]

Dubrovačka luka imala je ulogu i najvećeg uvoznika deficitarnih proizvoda za bosansko tržište. Najviše se uvozio tekstil, prostirke, razni kućanski ukrasi i slično.[169] Sve su trgovačke transakcije i dubrovačke i osmanske vlasti nastojale da obavljaju po tačno utvrđenim propisima. Zato je i svaka neregularnost bila primijećena. Tako osmanske vlasti upozoravaju Dubrovčane da se trgovina voskom, kao značajnim bosanskim proizvodom, ne obavlja uvijek na zakonit način. O tome vladi sv. Vlaha piše i dubrovački poslovni partner defterdar hadži Mehmed. Kako je on zakupnik prodaje voska, to je lično zainteresiran da dubrovački trgovci ovu robu kupuju zakonito, a ne mimo propisa.[170]

O izvozu bosanskog voska preko dubrovačke skele bilo je razgovora i na Porti koja je bila obaviještena da se tokom 1735. godine preko navedene luke izvezlo 25 000 tona voska, u vrijednosti od 800 groša. Zbog obavljanja poslova po zakonu

[167] V. Vinaver, *Trgovina,* 473

[168] S. Traljić, *Trgovina Bosne,* 354

[169] V. Vinaver, *Sarajevski trgovci,* 257

[170] DAD, *Acta Turcarum,* E I, No 3, dok. 4b, 18. VI 1735. godine

Porta je bosanskom defterdaru hadži Mehmed-agi Temimoviću produžila zakupništvo dubrovačke skele.[171]

Najpoznatiji trgovci koji su zajedno sa drugom robom preko Dubrovnika izvozili i vosak bili su: Jovan Hadži Tripković, Duro Hadži Simić, Jovo Peco, Damjan i Đuro Arnautović, Arsenije Lazarević i Janko Grković.[172] Upravo je to vrijeme kada zanatlije i trgovci iz reda pravoslavne konfesije ne samo u Sarajevu nego i u drugim mjestima Bosanskog ejaleta sve više preuzimaju inicijativu u privrednom životu. To dolazi usljed priliva pravoslavnog stanovništva iz crnogorskih nahija, smederevskog (beogradskog) sandžaka i Dalmacije. Zajedno sa zatečenim i novopridošli sultanovi pravoslavni podanici bave se trgovinom i zanatstvom i postaju vrlo bogate i utjecajne ličnosti čije se mišljenje i od zvanične vlasti u dobroj mjeri uvažavalo.

Iako vremenski znatno duže, trgovci muslimanske konfesije su u ovo vrijeme zadržali postojeće mjesto, ali u nekim poslovima su dio ranije trgovine prepuštali novim trgovcima. Tako je bilo i u vezi s prodajom voska. Zato su i u manjem broju u odnosu na prethodna stoljeća u XVIII stoljeću dolazili u Dubrovnik. Među onima koji su se i dalje bavili prodajom voska iz Bosne bili su: Mehmed-baša, hadži Husein i Ibrahim Oblaković, Alija Parentić, Salih-baša Topalović i drugi.[173]

U prvim decenijama XVIII stoljeća mnogi su se sarajevski trgovci preorijentirali na trgovinu bakrom. Tako je 1727. godine hadži Damjan Arnautović sa banatskom administracijom ugovorio izvoz 2 000 centi bakra za zanatlije Sarajeva, koji su ga prerađivali i prodavali Dubrovčanima i drugim zainteresiranim

[171] *Ibidem, Acta Turcarum,* B2, 5b, 27. VII 1735. godine

[172] V. Vinaver, *Sarajevski trgovci,* 259

[173] *Ibidem,* 260

trgovcima. Istovremeno su prodavali i gvožđe. Najviše je trgovaca bilo iz Visokog, Mostara, Stoca, a pojedinačno i iz Sarajeva. Među najpoznatijim trgovcima gvozdene rude bili su: Đuro Ivanović, Risto Orušić i mula Avdija. U to vrijeme bilo je i jevrejskih trgovaca, najviše iz u Sarajeva. Među njima bili su: Salamon Vital, Aron Oseh, Emanuel Koen, Salamon Mendolato, Natan Farak, Abram Vito Danon, Salvater Penzo, Abraham Atijas i drugi.[174]

Kada su između Dubrovačke republike i Bosanskog ejaleta nakon brojnih nesporazuma donekle bili regulirani privredni odnosi, dolazi do novog rata Osmanskog carstva, prvo sa carskom Rusijom (1736.), a zatim i Austrijskom monarhijom (1737.). Taj rat je zaustavio dalji privredni rast i razmjenu u dubrovačkoj luci.

Iako je Dubrovnik imao tradicionalno prvo mjesto u privrednoj saradnji, poslovni ljudi Bosanskog ejaleta trgovali su i svoje proizvode izvozili i u druge poznate dalmatinske gradove i luke. Bosanski defterdari su od Porte imali dozvolu da prate rad svojih *emina* u više jadranskih luka,[175] posebno u lukama Splita i Zadra. Bosanski trgovci su pored emina imali i mletačke podanike koji su ih direktno zastupali u pojedinim trgovačkim poslovima, te štitili njihove interese. Nerijetko su u nekim poslovima više trgovaca iz Bosne nastupali zajedno. Tako su 1719. godine nakon smrti u Splitu Franje Markovića, konzula u Splitu, od mletačkih vlasti tražili da im za konzula potvrde Carla Russinia i Petra Mazzucata, koji bi trgovce iz Bosne predstavljali kao posrednici kod mjesnih vlasti u primorskoj trgovini. Podneseni zahtjev pozitivno je riješio generalni providur za Dalmaciju i Albaniju, Alvise Mocenigo III. Njegovo

[174] *Ibidem,* 262-264

[175] Seid Traljić, *Trgovina Bosne,* 344

je sjedište, kao i svih mletačkih generalnih providura, bilo u Zadru. On je svoju saglasnost dao pismenim putem i o tome obavijestio bosanske trgovce preko splitskog emina Ahmeda.[176]

I dok se preko dubrovačke luke u Bosnu uvozila luksuzna roba i kupovala so, a izvozilo gvožđe, vuna, vosak, te brojni zanatski proizvodi, dotle je splitska luka bila glavno mjesto preko kojeg se izvozila koža, žitarice, vosak i drugi proizvodi Bosanskog ejaleta. Jedan od najuglednijih trgovaca koji je poslovao preko splitske luke, bio je Sarajlija hadži Murat Kurevija. Bio je poznat kao trgovac koji je u velikim količinama izvozio vosak preko Splita. Godine 1720. izvezao je 34, 1721. - 78, 1722. - 26, 1723. - 94, 1724. - 78, 1725. - 60, 1726. - 66 i 1727. - 98 svežanja voska. Pored njega, poznati trgovci voskom su: hadži Mehmed Aramijadžija, Mileta Petrović i Tripko Arnautović, a Vito Atijas je preko splitske luke izvozio ne samo vosak, nego i kožu, željezo, delikatesnu robu. Slične poslovne veze imali su: Josip Danon, hadži Simo Drašković, Anton Ilić i hadži Mustafa Hadžimusić.[177] Vidimo da su se privrednom djelatnošću bavili sultanovi podanici i islamske i pravoslavne i katoličke vjere, te da zbog svoje konfesionalne pripadnosti nisu imali nikakvih poteškoća ni u Bosanskom ejaletu, kao ni u dalmatinskim gradovima.

Izvoz različitih vrsta robe i njihove količine brižljivo su uknjiženi u splitskoj luci. Tako je u 1723. godini zabilježeno da je preko splitske skele iz Bosne izvezeno razne vrste robe u izosu od oko 6 000 denjaka, voska oko 2 500 svežnjeva, te nešto više od 2 000 ćebadi.[178] Trgovački su karavani imali određenu dionicu

[176] *Ibidem,* 363

[177] Seid M. Traljić, *Izvoz bosanske robe preko splitske luke u XVIII stoljeću,* Primorski zbornik, knj. 3/1965, Zadar 1965, 814-817 (dalje: S. Traljić, *Izvoz bosanske robe*)

[178] S. Traljić, *Trgovina Bosne,* 363

koja je iz Bosne išla preko Sinja i Klisa. Na tim putevima trgovce su pratili odredi konjice. Brigu o trgovcima bosanski su namjesnici pokazivali ne samo u Bosni, nego i do krajnjeg odredišta. To se vidi i iz pisma bosanskog vezira Abdullah-paše Muhsin-zadea. On je 9. zul kade 1139. (21. juna 1726.) godine pisao tadašnjem dalmatinskom generalnom providuru Pietru Vindraminiu da sa svoje strane poveća bezbjedonosne mjere za trgovce koji dolaze iz Bosanskog ejaleta.[179]

Zbog obimnosti trgovačke razmjene i visine zarade splitsku luku i njen rad svakodnevno su kontrolirali predstavnici i mletačke i osmanske vlasti. Poslije 1718. godine mukatu splitske skele držao je hadži Mehmed. On se žalio višim osmanskim vlastima na bosanskog defterdara da mu se i previše miješa u poslove koji osmanskoj državi donose godišnje 5 000 groša. Najveći dio novca bio je određen za plate posade tvrđava u Livnu. Osmanski emin je svaka tri mjeseca dio sakupljenog novca iz splitske luke, na ime carine, redovno slao livanjskoj posadi za plate. O svemu tome imao je preciznu evidenciju. Zbog nezakonitog miješanja bosanskog defterdara, čije se ime ne navodi, ovaj regulirani posao bi mogao doći u pitanje. Zato je sa Porte i stiglo naređenje u Travnik da se bosanski defterdar ubuduće ne miješa u poslove splitskog emina koji povjereni zadatak obavlja uspješno.[180]

Pod splitsku mukatu spadale su i skele u Šibeniku i Skradinu. Tu su također bili osmanski emini, podređeni splitskom. Oni su naplaćivali porez na carinu (*resmi đumruk).* No, kako su pisali, mletački oficiri iz ovih mjesta nisu im dozvoljavali da borave na svojim radnim mjestima. Zbog toga su tražili Portinu zaštitu.

---

[179] S. Traljić, *Izvoz bosanske robe,* 818/19

[180] OIS, BBAI, *Mal. d.* I, inv. br. 114, 8590/69-4, 17. muharrema 1140.-6. septembra 1727. godine f. r.

Nakon uvida u deftere *baš muhasebe* utvrdilo se njihovo zakonito prisustvo. Vjerovatno da su mletački oficiri bili ljubomorni na velike prihode koje je osmanska država dobivala od carine iz ovih luka. Da je to tako, pokazuju podaci da je samo od carinjenja krupne stoke koja se prodavala preko Zadra i Šibenika osmanska država imala godišnje 15 000 groša. Dio ovog novca išao je za plate posada Stare Ostrovice, Kulen Vakufa (Džesri Kebir), Orašca i drugih tvrđava i palanki u Bosanskom ejaletu.[181]

I Makarska, koja je u XVI i XVII stoljeću bila u sastavu Bosanskog ejaleta, a u XVIII stoljeću pod duždevom vlašću, bila je predmet interesovanja ne samo osmanskih i mletačkih, nego i dubrovačkih vlasti. Dubrovčani su bili ljubomorni što se preko makarske skele, između ostalog, u Bosnu uvozi i so na šta oni imaju tradicionalni monopol. Zakup u makarskoj skeli držao je hadži Mustafa i sin mu Mehmed. Oni su podjednako carinili robu i Dubrovčana kao i drugih sultanovih podanika. Tome su se dubrovački trgovci protivili, želeći biti samostalni. No, sa Porte je zakupnicima mukate makarske skele stiglo naređenje da nastave sa dotadašnjom praksom carinjenja Dubrovčana jer su i oni sultanovi podanici i potpadaju pod iste carinske zakone.[182] Dubrovački trgovci bili su posebno ljubomorni što se u Makarskoj so prodavala po nižoj cijeni nego u njihovom gradu. Zbog toga su brojni trgovci žitom dolazili u Makarsku i prodavali svoju robu, istovremeno kupujući so. Time je promet prodaje soli iz Dubrovnika u Bosnu znatno opao. Takvo stanje bilo je sve do izbijanja austrijsko-osmanskog rata 1737. godine.[183]

---

[181] *Ibidem, Mal. d.,* I, inv. br. 114, 8590/69-4, 24. muharrema 1140. - 13. septembra 1727. godine f. r.

[182] *Ibidem, Mal. d.,* I, inv. br. 114, 2969/49-2, 5. ševvala 1141. - 4. maja 1729. godine f. r.

[183] V. Vinaver, *Trgovina Bosne,* 460/1

Kao i u drugim lukama i na zadarskoj skeli preko koje se odvijao izvoz mnogih proizvoda iz Bosne za mnoge evropske gradove, bilo je pokušaja izbjegavanja plaćanja propisanih taksi. Zbog toga su mnogi trgovci stokom i izbjegavali Zadar, iako je ovo bilo glavno mjesto za izvoz krupne stoke iz Bosne. U tome su prednjačili pravoslavni trgovci. Oni su svoja stada prvo prebacivali na austrijsku teritoriju, a onada iz toga pravca u Zadar. Na taj način su izbjegavali plaćanje većih carina. Dobijenu razliku u ovoj transakciji dijelili su sa onima koji bi im pomagali ovakvu vrstu izvoza. Time su bili na dobitku svi, osim osmanske države. Kako su to radili sultanovi podanici, iz Istanbula je u Travnik poslat ferman u kome se trgovcima najstrožije zabranjuje ovakva trgovina. U fermanu se izričito navodi strogo kažnjavanje neposlušnih.[184]

Konkurencija između mletačkih i dubrovačkih vlasti oko trgovaca koji su im dolazili iz Bosanskog ejaleta bila je bespoštedna. I jedna i druga strana koristila je sva sredstva da poslovni ljudi dolaze samo na njihovu teritoriju. Dokle je išla ta borba govori nam i sljedeći primjer. Kada je 1727. godine mletački ljekar Dominico Castelli liječio bosanskog vezira Topal Osman-pašu u Travniku, svoje prisustvo iskoristio je da bosanskog namjesnika nagovori da trgovcima iz povjerenog mu Ejaleta preporuči poslovnu aktivnost samo na teritoriji Dalmacije koja je bila pod duždevom vlasti. Tom prilikom nastojao je da što više umanji poslovnu aktivnost trgovaca iz ove osmanske pokrajine preko Dubrovnika. Tu sugestiju veziru i članovima njegove pratnje opravdavao je, navodno, zdravstvenim razlozima. Isticao je da su mletački *lazareti* (karantini) bolji i sigurniji od dubrovačkih. Zato je naglašavao da iz zdravstveno

[184] OIS, BBAI; *Mal. d.*, I, inv. br. 114, 9098/ 32-1, 22. džemazijel evvela 1133. - 21. marta 1721. godine f. r.

bezbjedonosnih razloga trgovci iz Bosne treba da idu u pravcu Neretve i preko Gabele u dalmatinske luke. Interesantno, taj Castellov savjet prihvatili su ne samo predstavnici vlasti, nego i mnogi trgovci. Time je za izvjesno vrijeme Dubrovačkoj republici nanesena velika materijalna šteta.[185]

Godine 1730. osmanske vlasti zabranile su trgovcima iz Bosne da svoje prehrambene proizvode prodaju na teritoriji Mletačke republike.[186] Nije li ovo naređenje bilo osveta Dubrovčana Mlečanima? Oni su, vjerovatno, na Porti isposlovali ovakvu zabranu da namire pretrpljenu štetu. No, i ova naredba centralne vlade imala je kratkog efekta. Već 1732. godine dalmatinski generalni providur Zorzi Grimani kaže da je Split najaveći trgovački grad u koji dolaze trgovci iz Bosne.[187] Vjerovatno da je ova konstatacija bila tačna. To je i razlog da mletačka država ne osjeća štetu kada osmanske vlasti po ko zna koji put ponovo zatvaraju sve nelegalne skele. Tu odluku potpisao je i dalmatinski generalni providur Zorzi Grimani.[188]

No, ove odluke nisu bitnije utjecale na relativno dobre dalmatinsko-bosanske odnose u mnogim drugim pitanjima. Tome je doprinosilo i korektno držanje vezira Abdullah-paše Muhsin-zadea. *Bujuruldijom* od 28. juna 1733. godine bosanski namjesnik naređuje kadijama Ljubinja, Bekijje Novi, Trebinja i Klobuka da primaju mletačke trgovce, a napominje da tu mogu dolaziti duždevi podanici i zbog drugih poslova. Posebno naglašava da tako postupaju i mletače vlasti prema

[185] S. Traljić, *Trgovina Bosne*, 358

[186] DAD, *Acta Turcarum*, E I, No 6, dok. 3b, 30. decembra 1730. godine

[187] DAZ, *Dragomanski spisi, filza* CXVI 73/1, Zadar 1732. godine

[188] *Ibidem, Dragomanski spisi, filza* LXVIII, kut. 7, poz. Br. 4, polovina veljače 1733. godine

sultanovim podanicima. Time je pospješivao dobrosusjedske odnose.[189]

Stabilnost privrednih odnosa i trgovačke robne razmjene bila je uvjetovana i stabilnošću postojeće monete. Uprkos svim poteškoćama, u odnosu na osmanski novac mletački je *dukat* povećan samo za pet para.[190] Kao platežno sredstvo na teritoriji Bosanskog ejaleta je, pored osmanskog novca - akči i groša, bio u upotrebi i novac susjednih zemalja: mletački dukati i *cekini,* ugarske *madžarije,* dubrovački *dinari, grosete* koji su bile manje vrijednosti, te srebreni *tult* i *timun.*[191]

Zbog ratnih djelovanja i devastacija u bečkom, kao i u ratovima iz prvih decenija XVIII stoljeća, Porta nije povećavala visinu *džizije* za sultanove podanike u evropskom dijelu Carstva. Na to nije utjecala ni promjena novčanog kursa. Od četiri skale, nemuslimansko stanovništvo Bosanskog ejaleta džiziju je plaćalo po onoj najnižoj. Godišnje je to iznosilo 100 para ili 2, 5 groša.[192]

Osim džizije sultanovi su podanici plaćali i druge vrste poreza. Među njima je *ušur* (desetina), na ime zemljišnih proizvoda. No, u praksi, umjesto 10% iznosio je 1/8 ili 1/7 seoskih proizvoda. Porez su plaćali i na druge vrste proizvoda, koje je država tačno propisala. U *kanunima* je bio tačno naveden svaki novčani iznos za određenu vrstu poreza. Između ostalog tu su bili i *resm-i bostan, resm-i keten* i drugi.[193] Izuzev džizije, skoro sve

---

[189] Gliša Elezović, *Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva,* Beograd 1932, 71 ,

[190] Hamid Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi,* Sarajevo 1966, 103 (dalje: H. Hadžibegić, *Glavarina*)

[191] Enes Pelidija, *O privredi Sarajeva u 18. stoljeću,* 100

[192] H. Hadžibegić, *Glavarina,* 103/4

[193] A. Sućeska, *Timarski i čiflučki sistem,* 48

druge vrste poreza plaćali su sultanovi i muslimanski i nemuslimanski podanici. Razlika je bila jedino u visini iznosa poreza za jedne ili druge. To se vidi i iz primjera plaćanja *ispendže.* Ovu vrstu poreza hrišćani su plaćali 25 akči. Isti taj porez pod imenom *resm-i čift* muslimani su plaćali 22 akče po jednom domaćinstvu. Oženjeni muškarac koji je imao manje od jednog čiftluka, državi je plaćao porez poznat pod imenom *resm-i benak*, 22 akče. Neoženjeni sin posjednika čiftluka, koji je bio sposoban za privređivanje, plaćao je 12 akči na ime poreza *resm-i mudžerred.*

Muslimanska raja koja nije imala posjeda, bila je dužna državi plaćati porez *kara bennak* u iznosu od 9 akči. Također su sultanovi podanici u Bosanskom ejaletu, kao i u drugim pokrajinama Carstva, bili dužni plaćati određene poreze, poznate pod imenima *badu hava, resm-i arusane, gerdek hakki* - mlađarina; *resm-i nikah* - porez za vjenčanje; *curum cinayet* - novčane kazne; *čiftluk tapusu* prenosna taksa, te mnoge druge poreske obaveze. Imali su obavezu i da, po potrebi, godišnje do tri dana besplatno rade na javnim radovima, kao što su izgradnja novih i popravka postojećih tvrđava, puteva i slično.[194]

Pored postojećih, postojali su i opći nameti poznati pod imenom *avarizi divaniye ve tekalifi orfiye.* Njime su bili obuhvaćeni svi sultanovi podanici bez obzira na društvenu i konfesionalnu pripadnost. Bili su to opći obavezni radovi i usluge koje je seosko stanovništvo imalo prema državi. To su: *avarizi, muzul, sursat i ištira.* Po potrebi su obezbjeđivali hranu za vojsku i predstavnike vlasti u kraju kroz koji se vojska kretala u ratnim pohodima. Iste obaveze imali su i za popravke puteva, mostove, te sve vrste fortifikacionih objekata.[195]

---

[194] *Ibidem,* 49/50

[195] *Ibidem,* 51

U prvim decenijama XVIII stoljeća u pojedinim sandžacima Bosanskog ejaleta došlo je do modifikacije poreza. Tako su Vlasi kao stočarsko stanovništvo plaćali *filuriju*, jedan dukat godišnje. Tim iznosom su najčešće plaćali i sve druge vrste poreza. Pošto se radilo o jedinstvenoj vrsti poreza, država je nastojala da ga zamijeni ušurom (desetinom). Ovakva korigovanja bila su prisutna tokom cijelog XVIII stoljeća.[196]

Osim navedenih, bili su i porezi poznati pod imenom *ayakteri baha - zahmediya* (porez za neke vrste usluga); *sekban akče* - doprinos za plate najamnicima; *kišlakiye* - naknada stočara za zimovanje; *dušme baha* - doprinos namjesniku za pokrivku i prostirku; *adun baha* - doprinos namjesniku za ogrevno drvo, poklon, te mnogi drugi.[197]

Razni porezi i njihova visina bili su predmet sporenja pojedinaca i čitavih krajeva sa predstavnicima vlasti. To su veoma pažljivo pratili i registrirali predstavnici vlasti susjednih zemalja. Naročito su u tome prednjačili Dubrovčani. Ne rijetko i oni su direktno ili indirektno bili povezani sa novim poreskim obavezama. Kada je 1719. godine trebinjski muhafiz Osman-paša Resulbegović uveo nove tarife za prolaz trgovačkih karavana koji su prevozili kožu, *kordovan*, gvožđe, žito, stoku, vunu i druge proizvode, to je podjednako izazvalo revolt i bosanskih trgovaca i dubrovačkih vlasti.[198] Za regulisanje trgovačkih poreza bili su zainteresovani i Jevreji. Oni su isticali potrebu da se na regularan, zakonit način riješe svi ti nesporazumi i obaveze prema državi.[199]

---

[196] *Ibidem*, 56-60

[197] *Ibidem*, 65

[198] Vuk Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku*, Beograd 1960, 82 (dalje: V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska*)

[199] Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, 192

Nastojeći da uvede što više reda i zakonitosti u naplati poreza, te da se pomogne i sultanovim podanicima a da država ne bude oštećena, Porta je uvela jedinstven porez poznat pod imenom *imdad-i seferiye* i *imadad-i hazariye,*[200] u drugoj dekadi ševvala 1132. - tj. 16-26. augusta 1720. godine. Ovo su bile dvije vrste poreza, jedan u ratnim i drugi u mirnodopskim uslovima.

Međutim, neposredno nakon njihovog uvođenja u pojedinim kadilucima došlo je do nove zloupotrebe. Tako se 1721. godine Porti žali stanovništvo prijepoljskog kadiluka, ističući da su u prethodnim ratovima koje je Osmansko carstvo vodilo sa svojim evropskim susjedima na ime poreza koji se sada zove *imdady seferiye* bosanskom namjesniku plaćali 1 200 groša, a na ime mirnodopskog poreza - *hazariye* 500 groša. No, iako je 1718. godine zaključen mirovni ugovor u Požarevcu, bosanski namjesnik traži ratni, a ne mirnodopski porez. Žalbe sličnog sadržaja upućuje i stanovništvo kadiluka: Stari Vlah (Sjenica - prim. E.P.), Cernice i Akhisara (Prusca - prim. E.P.). U žalbi stanovništva cerničkog kadiluka iz 1724. godine navodi se da im je kadija prilikom naplaćivanja poreza - *tekalifi* dio naplaćenih poreza zadržao za sebe. Slične optužbe stizale su i iz drugih kadiluka Bosanskog ejaleta.

Bio je to povod da Porta ovom pitanju pokloni veliku pažnju. Da bi regulirala pravednost u vrijeme prikupljanja poreza, Vlada je u ime sultana izdala ferman 1731. godine. U njemu se kaže: "Konkretno, hazarija će se ubuduće ubirati jednom u šest mjeseci i to za mutesarifa Bosanskog ejaleta u kadilucima bosanskog sandžaka po 11 884, 5 groša i u kadiluku Travnik umjesto u novcu 200 šinika pšenice, 200 šinika ječma, 200 šinika zobi i 3 000 oka bravljeg mesa. U kadilucima zvorničkog sandžaka 2 950 groša i 450 groša za sandžakbega, a u

[200] A. Sućeska, *Timarski i čiflučki sistem,* 66

hercegovačkom sandžaku 4 016 groša." Na kraju fermana ističe se da se osim novčanog iznosa od 19 310, 5 groša na ime jedne rate od šest mjeseci ništa drugo od podanika ove pokrajine ne uzima.[201]

U prikupljanju brojnih poreza, nezaobilazno mjesto imali su *ajani.* Oni su birani iz reda najuglednijih i najpoštovanijih domaćih ljudi. U XVIII stoljeću bili su prisutni na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta. Pored ostalih obaveza koje su preuzeli kao posrednici između lokalne vlasti i sultanovih podanika, bila je i ta da razrezuju i ubiraju vanredne namete, poznate pod imenom *avarizi divaniye.* Visinu njihovog iznosa određivale su najuglednije ličnosti jednog kadiluka kao što su: kadije, ajani, *spahije, imami, hatibi* i drugi. Tim mjerama je donekle uveden red u određivanju visine poreza koji se plaćao u dvije rate, poznate pod imenom *taksit.* Njihovom pravednom raspodjelom ne samo da je uveden red u brojnim poreskim obavezama, nego je stanovništvo Bosanskog ejaleta unaprijed znalo njegovu visinu.[202]

U ovo vrijeme bilo je uobičajeno da država svoja dobra daje u zakup. To je bilo poznato pod imenom *malikjana.* Na ovakve postupke su se vodeće državne institucije i ličnosti odlučivale u nedostatku gotovog novca. Još je 1715. godine sultan Ahmed III bezuspješno pokušao ukinuti ovakav vid zakupa sakupljanja poreza. Na taj način želio je umanjiti brojne slabosti.[203]

Tih malikjana u Bosanskom ejaletu prvih decenija XVIII stoljeća bilo je u velikom broju. Posebno je država veliku pažnju

---

[201] *Ibidem,* 70-72; A. Sućeska, *Uticaj austro-ugarskih ratova,* 210

[202] A. Sućeska, *Ajani,* 106/7

[203] Avdo Sućeska, *Malikana, doživotni zakup državnih dobara u osmanskoj državi,* Prilozi za orijentalnu filologiju, god. VIII-IX, 1958-59, Sarajevo 1959, 113/114

poklanjala malikjanama na *mukatu filurije* Vlaha u hercegovačkom sandžaku. Glavno jezgro sačinjavala je malikjana na mukatama vlaških resmova iz Nevesinja i njegove okoline, zatim na *hasovima* Zažablja i okoline, na mukatama klančarine (*bac-i ubur*) na prostoru od Gabele do Gacka. Za 1728. godinu prihod od navedenih mukata iznosio je 988 649 akči. Najveći dio novca išao je za plate nefera počiteljske i vodoške kapetanije. Do navedene godine, ova mukata je bila u posjedu trebinjske kapetanske porodice Resulbegovića. Zbog nezakonitih postupaka njenog rodonačelnika i trebinjskog kapetana Osman-paše, oduzeta je od ove porodice i data na korištenje stolačkom kapetanu Ali-agi Šariću.[204]

U cilju otklanjanja nepravilnosti pri kupljenju poreza, Porta je *kadijama* i *džizjadarima* strogo naređivala da se pridržavaju datih uputstava. Kako su iz Istanbula poručivali, oni koji budu radili nezakonito, bit će kažnjeni i sprovedeni u osmansku prijestonicu. To stoji u jednom fermanu sultana Mahmuda I pisanog 2. džumadel ula 1145., odnosno 20. novembra 1732. godine.[205]

Godine 1729. Porta je za bosanskog džizjadara imenovala Šehri Muhamed-agu. Po odredbi Porte, davaoci džizije bili su dužni da mu navedeni porez plaćaju u četiri rate.[206] I na taj način država je pokušavala olakšati položaj sultanovim podanicima ove pokrajine koja je za nju bila od izuzetnog geostrateškog i političkog značaja. To je rađeno i zbog toga što

[204] *Ibidem*, 129

[205] OIS, *Sidžil* br. 57, list 43 v. Ovaj dokument dobio sam od rahmetli Fehima Dž. Spaha kolege sa ovog Instituta prije nego što je 17. V 1992. godine zapaljen i u vatrenom plamenu sa desetinama drugih izgorio i navedeni ferman.

[206] H. Hadžibegić, *Glavarina*, 128

su se vojni obveznici iz ove najistureniје osmanske pokrajine evropskog dijela Carstva pokazali i kao izuzetno sposobni i hrabri borci, kako u odbrani Bosne, tako i na drugim frontovima dalekao van granica Bosanskog ejaleta.

Preduzete mjere u cilju sređivanja unutrašnjih privrednih odnosa Bosanskog ejaleta poslije 1718. godine, donijeli su njegovom stanovništvu izvjesne koristi. No, ti pomaci nisu bili ni približni željenom cilju. Zbog toga će sredinom XVIII stoljeća izbiti velika pobuna koja će trajati skoro punu deceniju.

a) Administrativno-vojna uprava Bosanskog ejaleta od 1718. do 1737. godine

U novouspostavljenim granicama Bosanski ejalet je bio podijeljen na četiri sandžaka: bosanski, hercegovački, zvornički i kliški. Travnik, Taslidža (Pljevlja - prim. aut.), Zvornik i Livno bili su mjesta sa službenim rezidencijama beglerbega i sandžakbegova.[207] U sudskoj podjeli ova pogranična osmanska pokrajina bila je podijeljena na 32 *kadiluka*. Osnovna uloga kadija na teritoriji cijele Osmanske imperije, pa i Bosanskog ejaleta kao njegove pokrajine, bila je da u kadilucima u kojima služe, podstiču, kontrolišu i pomažu druge organe uprave. Posebnu ulogu imali su da u praksi doprinesu izvršavanju naredbi organa centralne i pokrajinske vlasti.[208] Neposredno iza Požarevačkog mira (1718.) bosanskom sandžaku priključeno je Rožaje, koje je do tada bilo u sastavu prizrenskog sandžaka. Novom sudsko-administrativno-upravnom reorganizacijom, Rožaje je pripalo novopazarskom kadiluku. Toj promjeni protivili su se neki stanovnici ovog mjesta, kao i članovi mjesne posade. Međutim, nakon provjere, Porta je ostala pri ranijoj odluci.[209]

Već od prvih mirnodopskih dana iza 21. jula 1718. godine osmanske vlasti u Bosanskom ejaletu preduzimaju potrebne mjere u cilju otklanjanja brojnih propusta vojne bezbjednosti.

---

[207] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk,* 229-231

[208] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 487; Avdo Sućeska, *Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka,* Sarajevo 1965, 51 (dalje: A. Sućeska, *Ajani*)

[209] ANU BiH, BBAI, *Mal. d.,* zb. II C - 479-5, 9. septembra 1720. (5. zilhidždžeta 1132.) f. r.

Među prvim zadacima je da se pored postojećih osnuju i nove kapetanije. Do kraja osmansko-mletačko-austrijskog rata 1718. godini na teritoriji Bosanskog ejaleta bile su 23 *kapetanije.* U narednih 19 godina osnovano ih je još 11: glamočka, kupreška, džiski sanska, dobojska, tešanjska, gradačačka, tuzlanska, zvornička, novopazarska, ključka kod Gacka i kolašinska.[210] Tako je ova osmanska provincija 1737. godine imala ukupno 34 kapetanije. Za razliku od kapetanija formiranih u XVI i XVII stoljeću u pograničnim krajevima i duž plovnih rijeka, novoosnovane kapetanije u prvim decenijama XVIII stoljeća su uglavnom u unutrašnjosti Bosanskog ejaleta. One su se i u prethodnom periodu pokazale kao najorganizovanije i najefikasnije u odbrambenom sistemu.

Ime su dobile po svom vojnom zapovjedniku *kapetanu.* Još od prvoosnovane gradiške kapetanije koja se spominje od 1558. godine, po pravilu su kapetani bili ličnosti iz najuglednijih bošnjačkih porodica.[211] Na ime službe koju su obavljali, dobivali su platu u novcu. Po pravilu, ona im se isplaćivala jednom godišnje iz sredstava centralne blagajne. Među najuglednijim porodicama koje su u više generacija obavljale kapetansku dužnost, bile su: Atlagići, Badnjevići, Beširovići, Cerići, Fidahići, Firdusi, Ljubunčići, Šerići, Rizvanbegovići i druge.[212] Prema vojničkom rangu pripadao im je naslov *aga.* No, većina ovih porodica, skupa sa Čengićima, Resulbegovićima, Selmanovićima i drugim sličnim porodicama, pripadala je bosanskom *begovatu.* Vremenom su postale nosioci *ajanluka.*[213] Iz te su pozicije u

[210] Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini,* Izabrana djela knj. I, Sarajevo 1991, 30 (dalje: H. Kreševljaković, *Kapetanije*)

[211] *Ibidem,* 81

[212] *Ibidem,* 48

[213] A. Sućeska, *Ajani,* 179, 193

prvim decenijama XVIII stoljeća u ovoj osmanskoj pokrajini razrezivali i ubirali više dažbina u korist države. Također su po naređenju viših vlasti vršili mobilizaciju, opremali i na zborno mjersto vodili vojsku. Velika obaveza bila im je da se brinu o vojnom snabdijevanju oružjem, municijom i hranom. U civilnim poslovima izdavali su putne isprave, vršili kontrolu izvoza i uvoza robe, izvršavali provođenje sudskih odluka, čuvali javni red i mir u kadilucima, te po potrebi obavljali sve druge poslove za koje su bile zaduživane.[214] Nakon Karlovačkog (1699.) i Požarevačkog mira (1718.) uloga kapetana postala je još veća, iako su neki kapetani, upravo odlukama navedenih mirovnih ugovora, ostali bez svojih kapetanija. Jedan od njih je i Mustafa-beg, kapetan najstarije gradiške kapetanije. On je od 1717. godine sa dijelom posade prešao u Banju Luku gdje je do 1737. godine obavljao dužnost *muhafiza.*[215] Njegova ličnost i uloga posebno će doći do izražaja u Banjalučkom boju.

Poznati kapetani novske kapetanije između Požarevačkog (1718.) i Beogradskog (1739.) mira bili su Alaj-beg (1717-1730) i Džafer kapetan Cerić (1730-1753).[216] Istovremeno je Omer Arnautović obavljao dužnost krupskog kapetana. Zbog toga se njegovi nasljednici počinju prezivati Krupići.[217]

Istaknutiji kapetani Bosanskog ejaleta bili su oni bihaćki. Prvih decenija XVIII stoljeća na toj dužnosti bili su Tatar Mustaj-beg Idrizkapetanović, Salih-paša Kulenović (koga Hamdija Kreševljaković navodi kao Kulinović - prim. aut.) i Derviš-beg Ahmedbegović, koji je bio kapetan između 1727. i 1741. godine.

---

[214] *Ibidem,* 193

[215] Ćiro Truhelka, *Pabirci iz jednog jajačkog sidžila,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXXIII, Sarajevo 1918, 1-4, 164

[216] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 94

[217] *Ibidem,* 98

Titulisao se kao "kapetan bihaćki i zapovidnik sve bihaćke krajine". Izgleda da je u kraćim vremenskim intervalima tu dužnost prepuštao i drugim ličnostima. To ističe i akademik Hamdija Kreševljaković. On navodi da je 1733. godine, iz njemu nepoznatih razloga, kapetansku dužnost u Bihaću obavljao Hadži Mehmed-aga, sin Hadži Smailov iz Mostara. Kako mu je povjeren navedeni položaj, te iz koje je mostarske porodice bio, za sada još nema odgovora.[218]

Od svih kapetanija koje su formirane na teritoriji Bosanskog ejaleta, ostrožačka je imala posebno mjesto i ulogu zbog geostrateškog položaja i veličine. Ona je obuhvatala gradove i tvrđave: Ostrožac, Bila Stina, Cazin, Šturlić, Pećigrad, Velika i Mala Kladuša, Podzvizd, Furjan, Drežnik, Cetin i Sv. Juraj. Istaknuto je mjesto imao Osman-aga Beširević, ostrožački kapetan od 1690. do 1727. godine. Njegovom je zaslugom Porta sačuvala pogranične krajiške tvrđave i naselja: Šturlić, Cetin, Furjan i Podzvizd.[219] Višedecenijsku službu vršio je i Osmanbegov nasljednik Ibšir-kapetan Beširević. U neposrednoj korespondenciji i kontaktima poznatiji je pod imenom Ibširbeg. Ostrožačkom kapetanijom upravljao je od 1727. do 1760. godine. Njegova uloga doći će do punog izražaja u austrijsko-osmanskom ratu 1737- 1739. godine.[220]

U prvim decenijama XVIII stoljeća zapaženo mjesto i ulogu imala je i livanjska kapetanija. U to vrijeme njeni kapetani su bili iz porodice Ljubunčić. To mjesto su im iza 1699. godine pokušali preoteti nasljednici ranije kapetanske porodice

[218] *Ibidem,* 104/5

[219] Radoslav Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina, mjestopisne i poviestne crtice,* Zagreb 1890, reprint izdanje Bihać 1991, 259 (dalje: R. Lopašić, *Bihać*); H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 110/111

[220] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 110

Atlagića. U tome je najviše udjela imao Mehmed-beg Atlibegović (Atlagić), sin Mehmed-paše. No, uprkos svim iskušenjima, Ljubunčići su legalnim putem uspjeli zadržati kapetanski položaj. Već u četvrtoj deceniji XVIII stoljeća, livanjski kapetan bio je Hasan Ljubunčić. On će se kao i drugi kapetani koji su ostali u Bosni, 1737. godine istaći u odbrani Ejaleta.[221]

Zapaženo mjesto imala je i trebinjska porodica Resulbegovića. Najveći značaj imao je njen rodonačelnik Osman-aga. U toku svoje plodne karijere bio je na položajima kapetana, miri muhafiza i miri-miran muhafiza (paše). Trebinjskom kapetanijom upravljao je od 1712. do 1728. godine. Podigao je više fortifikacionih i civilnih objekata.[222] Time je doprinio da trebinjska tvrđava postane jedna od najutvrđenijih kapetanija hercegovačkog sandžaka.[223] Zbog brojnih nepravilnosti i nezakonitosti u službi, Porta ga je smijenila, a dužnost kapetana obavljao je njegov sin Ibrahim između 1728. i 1735. godine. Zbog obaveza na drugim stranama, ovog kapetana su zamjenjivali Jahja i Zahir-beg, čija su nam prezimena nepoznata. Na osnovu dostupne arhivske građe znamo da je dužnost trebinjskog kapetana Ibrahim-kapetan vršio neprekidno u zadnjih pet godina. Zbog odane dužnosti i zasluga, Porta ga je unaprijedila i imenovala kliškim sandžakbegom. Zbog toga je dužnost trebinjskog kapetana od 1735. do 1761. godine obavljao njegov sin Sulejman. Međutim, i dalje je u trebinjskoj kapetaniji glavnu riječ imao njegov otac.[224]

---

[221] *Ibidem,* 124

[222] *Ibidem,* 132

[223] Vojislav J. Korać, *Trebinje, period od dolaska Turaka do 1878. godine,* drugi dio, Trebinje 1971, 402, 409/10, 412 (dalje: V. Korać, *Trebinje*)

[224] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 133/4

Iako je kamengradska kapetanija formirana u XVII stoljeću, o imenima njenih kapetana i porodice koja je njome upravljala ni do danas nemamo tačne informacije. Jedino znamo da je bila na spisku kapetanija Bosanskog ejaleta iz 1699. godine i da su njeni kapetani u drugoj polovini XVIII stoljeća bili iz porodice Cerića.[225]

Među značajnijim kapetanijama bosanskog sandžaka, banjalučka je imala zapaženo mjesto. Najvjerovatnije je osnovana iza 1660. godine. U prvim decenijama XVIII stoljeća njeni kapetani bili su: Mustafa-beg i sin mu Mehmed-beg Ferhadpašić - Sokolović. Mustafa-beg je bio najprije banjalučki kapetan, a kasnije zbog svojih zasluga u Bečkom ratu (1683-1699) unaprijeđen je u beglerbega Tripolisa i Bosne (1708.), gdje je ubrzo umro. Njegov sin Mehmed-kapetan bio je na čelu banjalučke kapetanije od 1708. do 1736. godine. Tada je po naređenju Porte sa 80 vojnika 28. septembra 1736. godine (22. džumad ul ula 1149.) otišao na rusko-osmanski front zajedno sa mobilisanom vojskom iz drugih dijelova Bosanskog ejaleta. Njima je zapovijedao hercegovački sandžakbeg Bećir-paša Čengić.[226]

Posljednja značajna kapetanija Bosanskog ejaleta osnovana prije 1699. godine, je jajačka kapetanija. U prvoj polovini XVIII stoljeća na njenom čelu bili su Ibrahim-beg i unuk mu Mehmed-beg.[227] Od kapetanija osnovanih prije Bečkog rata (1683-1699), a čije teritorije je neprijateljska vojska osvojila, poslije karlovačkog mira ugasile se su: dubička, jasenovačka i kostajnička, a gvozdenska je ukinuta još u Kandijskom ratu (1645-1669).[228]

---

[225] *Ibidem,* 140

[226] *Ibidem,* 146

[227] *Ibidem,* 148/9

[228] *Ibidem,* 87-92

Kako se uloga i vojni značaj kapetanija pokazao od velike koristi u ratu Osmanskog carstva sa članicama sv. Lige, to se njihovom održavanju i osnivanju novih, od Karlovačkog mira (1699.) poklanja još veća pažnja. Među novoosnovanim, bila je i kobaška kapetanija. U dokumentima se prvi put spominje 1723/4. (1136.) godine. Kako je Kobaš od 1718. do 1739. godine bio pod vlasti austrijskog cara, to je kobaški Mustafa-kapetan, čije nam je prezima nepoznato, sjedište kapetanije imao u Kotoru (Kotorgrad) lociranom iznad lijeve obale Vrbanje i današnje Kotor-Varoši. Ovu dužnost vršio je između 1723. i 1744. godine.[229]

I brodska kapetanija, osnovana 1700. godine poslije 1718. godine je ukinuta. Njen dio koji je i dalje ostao u sastavu bosanskog sandžaka, priključen je vrandučkoj kapetaniji, zajedno sa Derventom kao najznačajnijim mjestom.[230]

U susjedstvu Dervente bila je tešanjska kapetanija. Sjedište njenih kapetana nije bilo u Tešnju, nego u selu Logobare udaljenom 3 km. Tešanjski kapetani prezivali su se po svojoj funkciji Kapetanovići. U trećoj deceniji XVIII stoljeća poznati kapetani bili su Jahja i Hadži Hasan. Hadži Hasan je na ovoj dužnosti bio i u vrijeme Banjalučkog boja.[231] I Doboj je imao svog kapetana, Džafer-agu Kapetanovića (1730-1756.)[232]

Još dok je trajao osmansko-mletački rat, 1715. godine, osnovana je vrandučka kapetanija od Vranduka, Žepča i Nove Palanke. Njen značaj postaje većim nakon Požarevačkog mira 1718. godine. Tada joj je pripojena Derventa sa ostacima ranije brodske kapetanije. Od njenog osnivanja do 1739. godine

[229] *Ibidem*, 151/2

[230] *Ibidem*, 154

[231] *Ibidem*, 154/5

[232] *Ibidem*, 157

dužnost vranduckog kapetana obavljao je Hadži Hasan. Iako dokumenti govore o ovoj ličnosti, kao i njegovim nasljednicima Huseinu i Hasanu, ni do sada ne znamo njihovo prezime. Tek od 1773. godine kada je tu kapetansku dužnost preuzeo Salihbeg Begović, poznata su prezimena kasnijih vranduckih kapetana.[233] Sam Vranduk bio je poznat kod svojih savremenika ne samo kao sjedište kapetana, nego i kao najpoznatiji zatvor Bosanskog ejaleta za političke krivce. Smještena uz obronke brda, pored rijeke Bosne, vranducka tvrđava je svojim izgledom podsjećala na lastavičije gnijezdo.[234]

Maglajska kapetanija osnovana je sredinom XVIII stoljeća. U vrijeme austrijsko-osmanskog rata 1737-1739. godine njena teritorija nije predstavljala posebni vojno-upravni prostor.[235]

Na 32 kilometra od Banja Luke nalazila se kozaracka kapetanija. Njen prvi kapetan zvao se Mustafa. Bio je sin Mustafabega Ćore, koji je iz Kostajnice doselio u Kozarac. Kao kapetan spominje se početkom septembra 1709. godine (početkom redžepa 1121), a posljednji put u maju 1721. godine. Najvjerovatnije, oko 1730. godine ga je u tom zvanju naslijedio sin Murat. On je upravljao kozaračkom kapetanijom i u vrijeme austrijsko-osmanskog rata. Njegovi potomci prezivali su se Kapetanovići.[236]

---

[233] *Ibidem,* 160

[234] Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi,* Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1991, 405 (dalje: H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*). *Vranducka tvrđava je jedna od rijetkih koje su i do sada sacuvane. Vrijeme je učinilo svoje i dosta je oštećena. Zato je neophodno poraditi na njenoj građevinskoj revitalizaciji, kao jednom od značajnijih kulturno historijskih spomenika Bosne i Hercegovine* (prim. aut.)

[235] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 162-164

[236] *Ibidem,* 165

Posljednja novoosnovana kapetanija iza 1699. godine bila je novopazarska. U izvorima se pod ovim imenom prvi put spominje 1726. godine. Njeni prvi kapetani zvali su se Ferhad i Jahja. Prvi se u dokumentima navodi 1726., a drugi u mostarskom mazharu 1730. godine.[237]

U kliškom sandžaku kapetanija Stara Ostrovica bila je prva koja je osnovana iza 1699. godine. Obuhvatala je prostor s obje strane gornjeg toka rijeke Une od njenog izvora do 15 km ispred Kulen-Vakufa. U njenom sastavu bio je i dio kadiluka Novosel. Sačinjavale su je: Stara Ostrovica, Orašac, Havala, Džisri Kebir (Kulen-Vakuf), te palanke Čovka i Donji Lapac.

Njeni kapetani bili su pripadnici poznate bošnjačke porodice Kulenovića. Prvi kapetan, Salih-aga, u dokumentima se prvi put spominje 13. augusta 1699. godine (16. safera 1111.). Po naređenju travničkog vezira Abdullah-paše Muhsin-zadea, pogubljen je u Bihaću 1722. godine.[238] Naslijedio ga je Mahmud-beg. Dužnost ostrovičkog kapetana obavljao je u naredne 22 godine, tj. do 1744. godine. Zasluge navedenih kapetana, koji su vremenom dobili i zvanje paša, nalaze se u njihovoj angažovanosti u izgradnji današnjeg Kulen-Vakufa (Džisri Kebir), Havale, a vjerovatno i palanke Čovke. Također su doprinijeli i proširenju Stare Ostrovice i Orašca.[239]

I dok se za petrovačku kapetaniju zna da je osnovana poslije 1730., a prije 1753. godine, o njenim kapetanima se zna nedovoljno.[240] Podaci o glamočkoj kapetaniji su precizniji. Osnovana je još 1624. godine. U to vrijeme današnji Glamoč

[237] *Ibidem*, 168/9

[238] *Ibidem*, 170/1

[239] H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 175

[240] *Ibidem*, 175

zvao se Belgrad ili Belgradčik. Do 20-tih godina XVIII stoljeća njim su upravljali kapetani iz porodice Čirića. U tom zvanju naslijedili su ih članovi porodice Jakirlića. Prezime su dobili po selu Jakir, gdje su živjeli. Navedeno selo je na putu od Glamoča prema Kupresu udaljeno 3 km. Kapetan Mustafa je prvi poznati glamočki kapetan. Prvi put se spominje 1719. godine. Njegovo ime navodi se i u mostarskom mazharu 1730. godine.[241]

Odlukom osmanskih vlasti, početkom XVIII stoljeća osnovana je džisri sanska kapetanija. U tom stoljeću njeni kapetani bili su iz porodice Kurbegovića. Njihovi preci su se doselili iz Knina, gdje su do 1688. godine živjeli i naselili se u selo Tomina kod današnjeg Sanskog Mosta. Po svom teritorijalnom obimu, džisri sanska kapetanija se ubrajala među najmanje u Bosanskom ejaletu. Ujedno, ovo je bila i posljednja kapetanija u kliškom sandžaku.[242]

Među najznačajnijim novoosnovanim kapetanijama u zvorničkom sandžaku, poslije Karlovačkog mira, bila je gradačačka. U dokumentim iz 1702. godine spominje se kao agaluk, a oko 1730. godine kao kapetanija. Od značajnijih mjesta koja su bila u njenom sastavu, osim Gradačca, bili su Sokol i Srebrenik. Prvi poznati kapetan zvao se Muhamed. Da li je to predak kasnijih kapetana iz porodice Gradaščevića, sa sigurnošću ne možemo potvrditi.[243] Do kada je kapetan Muhamed obavljao ovu dužnost ne znamo na osnovu izvorne građe.

Uloga Zvornika, kao jednog od većih mjesta Bosanskog ejaleta, dolazi do većeg izražaja nakon Požarevačkog mira 1718. godine. U novim okolnostima graničio je sa susjednom

[241] *Ibidem,* 178

[242] *Ibidem,* 180

[243] *Ibidem,* 182

Austrijskom monarhijom. To je i razlog da osmanske vlasti ovom gradu, njegovoj tvrđavi i široj okolini u narednom periodu poklone veću pažnju. Po Hamdiji Kreševljakoviću, između 1699. i 1718. godine na tom području je osnovana kapetanija. Njen prvi zapovjednik bio je Mehmed-kapetan.[244] O ovoj ličnosti će više riječi biti u narednim poglavljima.

Između gradačačke i zvorničke, nalazila se tuzlanska kapetanija. Po svojoj veličini i vojnoj ulozi, ubrajana je među značajnije. Njen prvi kapetan Sulejman navodi se u mostarskom mahzaru iz 1730. godine. Oko 1735. godine u tom zvanju naslijedio ga je sin Topal Osman-paše, Hadži Derviš Hasan-beg.[245] U vrijeme Banjalučkog boja 1737. godine, tuzlanski kapetan, koji je godinu dana ranije sa Bećir-pašom Čengićem mobiliziran i otišao na rusko-osmanski front, bio je u zarobljeništvu.[246]

I u hercegovačkom sandžaku osmanske vlasti osnivaju nove kapetanije. Među prvima je bila onogoštska (nikšićka), čiji je prvi kapetan bio Muhamed, sin Alije između 1703. i 1730. godine.[247] Tu je pored urbanog dijela grada, podignuta i tvrđava. Za razliku od nekih drugih utvrđenja, koja su popravljana ili su u cijelosti građena novcem sakupljenim od poreza domaćeg stanovništva, novac za izgradnju ove tvrđave dala je Porta. O tome je bio obaviješten i hercegovački sandžakbeg Redžep-paša Šeić.[248] I nakon izgradnje, tvrđava je bila predmet interesovanja

[244] *Ibidem,* 186

[245] *Ibidem,* 191

[246] S. S. Hadžihuseinović-Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, 484

[247] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 197

[248] ANU BiH, BBAI, *M. d.* 38 26/I 23/4, 24. IV - 13. X 1700. (dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine zul kade 1112. do konca rebiul ahira 1113.) f. r.

osmanskih vojnih vlasti, te stalno popravljana i proširivana.[249] U svemu tome veliku ulogu imao je njen prvi kapetan Muhamed.[250]

U susjedstvu onogoštske, prvih godina XVIII stoljeća osnovana je i klobučka kapetanija. Dužnost kapetana vršili su članovi porodice Akbabića. U Klobuk su došli tokom Bečkog rata, kada je mletačka vojska osvojila Risan. Prvi klobučki kapetan bio je Murat Akbabić, od 1713. godine kada se u dokumentima tituliše ovim zvanjem, pa do iza 1737. godine. Njegovi dobri odnosi sa vlastima Dubrovačke republike bili su općepoznati.[251]

Među novoosnovanim kapetanijama iz prvih decenija XVIII stoljeća bila je i ključka, nazvana po istoimenom mjestu u blizini Gacka. Po najnovijim saznanjima, osnovana je oko 1705. godine. Njen prvi kapetan bio je Omer, sin Alije, između 1705. i 1730. godine.[252]

Iza Karlovačkog mira osnovana je i kolašinska kapetanija. Najvjerovatnije je uspostavljena prije 1730. godine. U dokumentu iz 1736. godine spominje se kolašinski kapetan Ibrahim-aga.[253] On je dugo bio na toj dužnosti. To se vidi i iz dokumenta datiranog 1755. godine. U njemu se navodi kolašinski kapetan Ibrahim-aga kojeg su plemena Kuči, Herceg i Zatrivice izabrali za svog vojvodu.[254]

---

[249] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 119, 120

[250] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 197

[251] *Ibidem,* 200-203

[252] Hamid Dž. Tanović, *Ključna kapetanija u Hercegovini i porodica Tanović,* Sarajevo 2000, 36

[253] Raif Hajdarpašić, *Kolašinska kapetanija i bošnjački narod,* Sarajevo 1996, 20 (dalje: R. Hajdarpašić, *Kolašinska kapetanija*)

[254] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 206

Posebno mjesto i ulogu u odbrambenom sistemu Bosanskog ejaleta imala je vidoška (stolačka) kapetanija. Osnovana je oko 1706. godine. Njeni prvi kapetani bili su Ahmed, Mustafa, Osman i Salih-aga, svi iz porodice Šarića, koja je u prvoj polovini XVIII stoljeća davala vidoške kapetane.[255] Među njima je najduže kapetansku dužnost obavljao Smail-aga Šarić od 1731. do 1761. godine.[256] To znači da je bio akter svih značajnijih događanja sredinom XVIII stoljeća.

Najvjerovatnije, kada je osnovana vidoška, odlukom osmanskih vlasti formirana je i mostarska kapetanija. Kako je Mostar i prije njenog osnivanja ubrajan u najznačajnije gradove Bosanskog ejaleta, to je i osnivanje istoimene kapetanije bilo nužno zbog stanja u kome se našao hercegovački sandžak poslije 1699. godine. Tako su vidoška i mostarska kapetanija bile jedne od najznačajnijih pograničnih kapetanija ove osmanske pokrajine. Prvi mostarski kapetan bio je Ahmed-aga Vučjaković. U tom zvanju prvi put se navodi 1706. godine. Kada je 1720. godine pošao na hadždž, umro je u nepoznatom mjestu. Naslijedio ga je sin Mehmed-beg. Oko 1730. godine kapetanski položaj uzurpirao mu je neki Hasan. To je bio i razlog da najuglednije ličnosti Bosanskog ejaleta, njih ukupno 106, upute Porti zajedničku predstavku (*mazhar*) u kojoj traže da kapetansku dužnost u Mostaru i dalje obavlja Mehmed-beg Vučjaković. Zahtjev je pozitivno riješen, te je spomenuti kapetan u tom zvanju bio do 1754. godine. Tada ga nasljeđuje sin Zejnil Abedin.[257]

Pored mostarske, prvih godina XVIII stoljeća bila je osnovana i počiteljska kapetanija. Njen kapetan Jusuf Tasovac tokom svog

[255] *Ibidem*, 207/8

[256] *Ibidem*, 209

[257] *Ibidem*, 215-217

višegodišnjeg rada do 1741. godine[258] doprinio je da ova kapetanija stekne ugled značajnog mjesta, a da njena tvrđava bude ubrajana među uglednije u odbrambenom sistemu Bosne.

Iza 1699., a prije 1705. godine osmanske vlasti osnovale su i ljubinjsku kapetaniju. Ime je dobila po Ljubinju, sjedištu kapetana. Do mletačkog osvajanja Imotskog 1. augusta 1717. godine ovo mjesto i njegova okolina bili su u sastavu imotskog kadiluka. Od tada Ljubinje postaje sjedište kadiluka pod imenom Imotska Bekkija.[259]

Prvi ljubuški kapetani bili su članovi porodice Hadžalića. Već oko 1705. godine u dokumentima se navodi ljubuška kapetanija i njen kapetan Mahmud. U tom zvanju nasljeđuje ga kapetan Alija. Poslije obavljenog hadždža spominje se kao hadži Alija. Bio je kapetan od 1716. do odlaska na rusko-osmanski front 1736. godine. Tokom 1737. godine zarobljen je od ruske vojske.[260]

Za razliku od mnogih navedenih kapetanija čije tačno vrijeme osnivanja ni do sada nije poznato, za duvanjsku (Seddi-Dždedid) kapetaniju se zna da je osnovana 8. maja 1711. godine (20. rebiul evvela 1123.). Sjedište kapetana bilo je u Županj Potoku. Vremenom se ovo mjesto prozvalo Županjac, a zatim Duvno. Duvanjska kapetanija graničila se sa livanjskom i ljubuškom. Zbog vojnostrateškog značaja, osmanske vlasti su joj poklanjale znatnu pažnju. Zahvaljujući tome do 1723. godine izgrađena je nova tvrđava i civilno naselje pod imenom Seddi-Dždedid (Novi Zid). U njoj je bila smještena vojna posada. Od 1711-1717. godine, prvi kapetan je bio Hasan. Zbog bolesti se još za života

[258] *Ibidem,* 220

[259] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 253; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk,* 93; *Istorija II,* 784; F. Šišić, *Pregled povijesti,* 279

[260] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 224

odrekao zvanja u korist sina Ibrahima koji je u naredne četiri decenije upravljao ovom kapetanijom.[261]

Cijeneći važnost svoje najzapadnije pokrajine u evropskom dijelu Carstva, Porta je u Bosanskom ejaletu povećala broj stajaće vojske. Rijetko je kada u Bosni bilo toliko ljudi pod oružjem kao krajem dvadesetih godina XVIII stoljeća.[262] Zahvaljujući postojećim, te i osnivanju novih kapetanija, ne samo u pograničnim krajevima nego i u unutrašnjosti, Bosanski ejalet je prvih decenija XVIII stoljeća postao pravi bastion odbrane ne samo ove pokrajine, nego i Osmanskog carstva u njegovom evropskom dijelu. Ubrzo će to pokazati i naredni događaji. Vjerovatno je zbog toga, ali i cijeneći hrabrost i borbenu obučenost ljudi sa ovog tla, već narednih godina Porta iz Bosanskog ejaleta pozvala veliki broj za rat sposobnih ljudi da ratuju van granica Bosne na njenim fronotovima.

b) Vojno-sigurnosne mjere i finansiranje posada mjesnih tvrđava

Nakon potpisivanja mirovnog ugovora u Požarevcu (1718.) Porta je kao i u ranijim sličnim prilikama preduzela određene mjere u cilju jačanja nove odbrambene granice. Kako je Bosanski ejalet u novim okolnostima još više dobio na značaju u odbrambenom sistemu evropskog dijela Carstva, to je vlada iz Carigrada veliku pažnju poklonila opravci starih i oštećenih fortifikacionih objekata, ali i podizanju novih tvrđava. U tom cilju osmanske vlasti u pogranična mjesta dovode novo

[261] *Ibidem,* 227-229

[262] Radovan Samardžić, *Bosna i Hercegovina u XVIII stoljeću, Banjalučka bitka (1737.) i nemiri, Istorija srpskog naroda, Srbi u XVIII veku,* IV knjiga, tom 1, Beograd 1986, 438 (dalje: R. Samardžić, *Bosna i Hercegovina*)

stanovništvo. Mahom su to bile izbjeglice iz krajeva koji su ovim mirovnim ugovorom pripali austrijskoj i mletačkoj državi. Sa njima su bili i oni sultanovi podanici koji su se naselili u tim krajevima poslije 1699. godine. Ne mali broj tih sultanovih podanika direktno su uvršteni u vojnu službu i bili su članovi mjesnih vojnih posada. Ovakva politika naseljavanja i vojnog angažovanja bila je u obostranom interesu i vlasti i tih ljudi i njihovih porodica. Osmanska vlast je sa njima dobila sigurne i pouzdane branioce, a oni su na taj način dobili zaposlenje i plate u novcu ili zemljišne posjede. Zahvaljujući tome Bosanski ejalet je kao rijetko kada poslije 1718. godine imao dosta brojnu profesionalnu vojsku.[263]

Međutim, pored profesionalne vojske, Bosanski ejalet je imao dosta vojnosposobnih ljudi koji su se po potrebi mogli vrlo brzo mobilizirati. Sa njima je bilo i 20 930 profesionalnih vojnika.[264] U slučaju velike opasnosti osmanska vlast je mogla računati i na 60 000 ratno sposobnih podanika.[265] Bio je to veliki vojni potencijal na koga su s pravom računali vojni krugovi Osmanskog carstva. Posebnu pažnju Porta je poklanjala vojnim komandantima. To se vidi i po njihovom imenovanju ili premještanju na nove vojne dužnosti. Iza Požarevačkog mira tadašnji vezir Topal Osman-paša je većinu vojnih poslova prepustio Osman-begu i Rustem-begu, sinovima Ali-paše Skopljaka. Prvi je bio komandant nad pješacima (*pijade*), a drugi nad konjanicima (*suvari*). Oni su neposrednu komandu preuzeli od *buljukbaše* Hasana koji je optužen za malverzaciju.[266]

---

[263] R. Samardžić, *Banjalučka bitka*, 438

[264] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, 481

[265] Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Posebna izdanja, XI, Orijentalni institut, Sarajevo 1983, 149 (dalje: A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*)

[266] ANU BiH, BBAI, *Maliye defter*, zb. I, 27, 6551, 182/1, 1130/1718. godine f. r.

Godine 1718. u banjalučkoj tvrđavi bilo je stacionirano 168 *džebedžija.*[267] Istovremeno je tih prvih poslijeratnih mjeseci iz ove tvrđave, kao i iz tvrđava Soko i Slatina, uzeto 365 *nefera* koji su stacionirani u tvrđavu Kozarac.[268]

Formiranje novih fortifikacionih objekata sa stalnom posadom bilo je naročito prisutno na novouspostavljenim graničnim linijama. Kada se u jesenjim mjesecima 1718. godine mletačka vojska povukla iz neposredne blizine sa Dubrovačkom republikom u pogranične *meterize,* osmanske vlasti su u njih dovele 96 nefera. Oni su imali dnevnu platu 1016 akči.[269]

Zahvaljujući bogatoj osmanskoj arhivskoj građi u prilici smo da saznamo koliko je bilo vojne posade i u drugim manjim i većim vojnim utvrđenjima Bosanskog ejaleta. Tako saznajemo da je u tvrđavi Ripač bio 41 nefer iz rodova *mustahfiza* i *topčija.* Imali su dnevnu platu 391 akču, što je godišnje iznosilo 93058 akči.[270]

I u susjednim krajiškim tvrđavama, kao što su Stara Ostrovica, Orašac i Kulen-Vakuf (Džisri-Kebir) bile su stalne vojne posade. U osmansko-mletačko-austrijskom ratu, koji se vodio od 1714-1718. godine u navedene tri tvrđave bilo je 989, a nakon zaključenog mira 1718. godine 561 vojnik i vojni komandant. Za njihovo izdržavanje država je izdvajala dnevno 8 490 akči na ime plate.[271] Već naredne 1720. godine njihov broj uvećan je za

---

[267] *Ibidem,* zb. I, 25, 6551, 178/5, 1130/1718. godine f. r.

[268] *Ibidem, Mal. d.,* zb. II 18351/145-2, 16. šabana 1131. / 3. VII 1719. godine, f. r.

[269] *Ibidem, Mal. d.,* zb. II 18351/149-2, 28. džemazijel evvela 1131. - 20. IV 1719. godine f. r.

[270] *Ibidem, Mal. d.,* zb. II 18951/148-4, 25. safera 1131. - 20. I 1719. godine, f. r.

[271] *Ibidem, Mal. d.,* zb. II 18351/154-4, 12. ramazana 1131. - 30. VII 1719. godine f. r.

novih 428 nefera. To znači da je vojno stanje u navedenim tvrđavama vraćeno na raniji period.[272]

Brojne vojne posade bile su i u tvrđavama (Bosanski) Novi sa 796 nefera i dnevnom platom od 8 796 akči, Zvornik sa 396 članova u vojnoj službi.[273] Pored postojećih profesionalnih oružanih snaga, još je u drugoj polovini 1718. godine po naređenju Porte u Bosnu došlo i 149 carskih džebedžija.[274]

Nakon posljednjeg osmansko-mletačko-austrijskog rata (1714-1718.) vodeće ličnosti Osmanskog carstva bile su svjesne da se evropski susjedi neće zaustaviti na novouspostavljenim granicama. Porta je bila svjesna da Austrijska monarhija nakon vojnih i teritorijalnih uspjeha iz posljednja dva rata ima ambicija da proširi svoju vlast i na druge dijelove evropskog dijela Carstva. Iako je u to vrijeme Mletačka republika ušla u red drugorazrednih evropskih zemalja, vlada iz Carigrada nije odbacivala mogućnost da će i Republika sv. Marka koristiti svaku priliku da preotme pojedine dijelove osmanske države i stavi ih pod svoju upravu.

Zato je neposredno iza 1718. godine na granicama Bosanskog ejaleta započela aktivnost na opravci postojećih fortifikacionih objekata i vojnom povećanju mjesnih posada. Sve je to praćeno uvećanjem zaliha oružja, municije i hrane. Pokrajinske vlasti su posebno vodile računa o sigurnim zalihama u hrani. Imajući to u vidu, bosanski valija Topal Osman-paša izdao je naređenje da se za potrebe posade zvorničke tvrđave iz državnih rezervi izdvoji 1 500 *oka* žita.[275]

---

[272] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I 9908/9, početkom muharrema 1133.-2 - 12. XI 1720. godine, f. r.

[273] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I 9908/12, 9908/11, 1720. godine, f. r.

[274] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, 25 6551 178/4, 1130/1720. godine f. r.

[275] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, inv. br. 114, 18351/137-1, 23. ramazana 1131 - 13. I 1719. godine f. r.

Pokrajinske vlasti su tih prvih godina iza rata pokazale veliku pažnju drugim, brojnim tvrđavama Bosanskog ejaleta, a posebno pograničnim utvrđenjima. Tvrđava Ripač imala je posadu od 41 nefera mustahfiza i topčija. Njihova dnevna plata iznosila je 321 akču. To je bio godišnji iznos od 9305 akči, ili 443 *groša.* Novac za ovu posadu vlasti su uzimale od vlaških *mukata* kadiluka Prijepolje i Pljevlja. Da bi se izbjegli dotadašnji sporovi oko visine nadoknade sa posadom Bihaća, obavezno je bilo navesti odakle dolazi novac za određenu mjesnu posadu, u ovom slučaj za Ripač.[276]

Posebnu brigu vlasti su poklanjale onim kapetanijama koje su preuzele vojnostrateški odbrambeni zadatak u novim okolnostima. To se najbolje vidi na primjeru kozaračke kapetanije. Još u toku Bečkog rata ona je preuzela raniju ulogu Kostajnice koju je habsburška vojska osvojila još 1687. godine.[277] Imajući u vidu nove okolnosti, u Kozarac je poslije 1718. godine bila stacionirana relativno velika posada od 365 ljudi. Oni su sa dijelom ranijih vojnih komandanata iz Banje Luke, Sanskog Mosta, Sokola, Slatine i drugih mjesta dovedeni u tvrđavu Kozarac. Njihov glavni komandant bio je kapetan Mustafa. On je povjerenu mu dužnost shvatao najozbiljnije. To se vidi i po njegovoj korespodenciji sa predstavnicima pokrajinske i centralne vlasti. Od Topal Osman-paše, kao i Porte, tražio je neposredno iza rata da se izgradi nova tvrđava jer je postojeća u "dotrajalom stanju". Uskoro je iz Istanbula stigao odgovor. U njemu se preporučuje Topal Osman-paši da preko svojih potčinjenih provjeri opravdanost zahtjeva kozaračkog kapetana.[278]

---

[276] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, inv. br. 114, 18351/140-4, 25. safera 1131 - 15. I 1719. godine f. r.

[277] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 164/5

[278] ANU BiH, BBAI; *Mal. d.,* zb. II, 18351/145, 16. šabana 1131. - 3. VII 1719. godine f. r.

Takvi zahtjevi Porti bili su i iz drugih bosanskih tvrđava i kapetanija. Međutim, odgovori centralne vlade bili su od slučaja do slučaja. Na traženje posade mjesne tvrđave Žepče da se na utvrđenju izvrše građevinski radovi, iz Carigrada je stigao negativan odgovor.[279] Vjerovatno i zbog toga što se Žepče nije nalazilo u pograničnom dijelu, pa nije ni bilo žurbe za građevinskom rekonstrukcijom kao u slučaju Kozarca koji je bio bliže granici.

Osnovni zadatak osmanskih vlasti bio je vojno osposobljavanje samo pograničnih mjesta. Jedno od takvih bilo je i Trebinje. Još od prvih godina XVIII stoljeća "Trebinje nije bilo samo vojnički centar i središte lokalne uprave, nego je postalo i središte jedne šire vojničke uprave, upravo jedne krajine kojoj su pripadali gradovi: Ban Vir (drugo ime Trebinja - prim. E.P.), Klobuk, Ključ i Nikšić, kao i palanke: Slano, Ljubinje i Korita." Najveću zaslugu da ovaj grad i njegova tvrđava postanu značajni, pripadalo je njegovom kapetanu Osman-agi. On je vodeća ličnost poznate trebinjske kapetanske porodice Resulbegovića.[280]

Glavni dio trebinjske tvrđave izgrađen je tokom 1705. i 1708. godine. Neposredno nakon izgradnje, preuzima ulogu najznačajnijeg vojnog uporišta u tom dijelu Hercegovine. Zadatak članova njene posade bio je da u miru kontrolira nepouzdana okolna hercegovačka i brdska plemena, a u ratu da bude centar vojnog otpora napadaču.[281] Taj zadatak ovo

---

[279] *Ibidem, Mal. d.,* 3897/142-1, 4. zul hidždže 1131. - 19. X 1719. godine f. r.

[280] Hamdija Kreševljaković - Hamdija Kapidžić, *Stari hercegovački gradovi,* Naše starine, br. III, Sarajevo 1954, 16 (dalje: H. Kreševljaković - H. Kapidžić, *Stari hercegovački gradovi*)

[281] Vojislav J. Korać, *Trebinje, istorijski pregled, period od dolaska Turaka do 1878. godine,* prvi dio, Trebinje 1971, 168 (dalje: V. Korać, *Trebinje*); E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 119

mjesto i njegova tvrđava su u cijelosti ispunili u osmansko-mletačkom ratu 1714-1718. godine.

Očekujući nove vojne sukobe, Porta je poslije 1718. godine odlučila da se trebinjska tvrđava dogradi. U naređenju koje vlada iz Istanbula upućuje kapetanu Osman-paši Resulbegoviću, traži se da se od tvrđave do rijeke Trebišnjice iskopa *hendek* dug 600, a širok 20 metara. Također se preporučuje da se pored postojećih, podignu i novi zidovi, visine osam *aršina*. Isto tako im se savjetuje da se unutrašnji dio hendeka prekrije krupnim kamenjem sa krečom. Te poslove po Portinom naređenju trebalo je da kao radna snaga obave ne samo neferi trebinjske, nego i susjednih tvrđava: Onogošta, Klobuka i Vidoške, a nadničarske ljudi iz Ljubinja, Cernice, Bekije Novi, Stoca i Gabele. Bili su dužni da rade po jedan dan. Vjerovatno je zbog toga i predviđen veliki broj radne snage. Prema jednom dokumentu u građevinskim radovima predviđeno je da iz kadiluka Ljubinje bude angažovano 1 500, Cernice 2 000, Bekije Novi 1 000, te Stoca i Gabele po 1000 ljudi. Njihov posao je da besplatno rade po jedan dan na kopanju i uređenju trebinjskog hendeka. Za sve njih lokalne vlasti su obezbjeđivale hranu u vrijeme obavljanja poslova, a materijalne troškove snosila je država.[282] Navedeni podaci upućuju da je na ovim poslovima učešće uzelo 6 500 ljudi. Tu nije uračunat broj radno sposobnih iz trebinjskog kadiluka. Navedeni podatak bi trebalo prihvatiti sa rezervom.

Sličnu odbrambenu politiku u pojačanju vojne granične sigurnosti susrećemo i u zvorničkom sandžaku. Osmanske vlasti su naročitu pažnju posvećivale zvorničkoj tvrđavi koja je u posljednjem ratu bila dosta oštećena. Pored postojećih

[282] ANU BiH, BBAI, *Mal. d.* 3897/144-1, 11. redžepa 1132. - 9. VI 1720. godine f. r.

fortifikacionih objekata predložile su da se podignu nove kamene *tabije*. Porta je naredila i pokrajinskim vlastima da u tvrđavu donesu nove količine oružja i municije jer su postojeći kapaciteti nedovoljni. Sve građevinske poslove trebalo je da izvode sultanovi podanici zvorničkog i hercegovačkog sandžaka. Posebno konkretna zaduženja za radove u Zvorniku daju se stanovništvu kadiluka: Birač, Kladanj, Tuzla Čelebi Pazar (današnja Rogatica - prim. E. P.), Srebrenica, Stari Vlah (današnja Sjenica - prim. E.P.) i Osat. Po proračunu građevinskih stručnjaka, opravka i dogradnja tvrđave iziskivala je troškove od 13 472 groša. No, po nekim informacijama, Porta je bila nezadovoljna takvim površnim proračunima. Zato je iz Istanbula i poslala stručnjaka da na licu mjesta provjeri navedene proračune. Tek je nakon njegovog izvještaja namjeravala poslati potreban novčani iznos za predstojeće radove.[283] Slične probleme imala je i tvrđava Novi. Godine 1720. u njoj je bilo stacionirano 796 članova posade.[284] Neposredno iza Požarevačkog mira, novski je kapetan Džafer-beg Cerić tražio od Porte materijalnu pomoć za popravku oštećene tvrđave koja je dosta stradala u napadu austrijske vojske 1717. godine. U istoj predstavci traži da u Novi dođu stručne osobe koje će utvrditi stepen oštećenja, te da naprave finansijski proračun, a

[283] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, inv. br. 114, 9 9o8/46-1, 21. safera 1133. - 13. XII 1720. godine f. r.

[284] Akademik Hamdija Kreševljaković u svojoj knjizi *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* navodi da je novski kapetan bio Džafer Cerić. Po njegovom mišljenju on je ovu dužnost obavljao oko 1730. godine. Također navodi da je 1717. godine ovu službu obavljao Alajbeg Cerić i tom prilikom odbranio Novi od austrijske vojske kojom je komandovao grof Ivan Drašković. No, nije u potpunosti siguran u ime ovog kapetana i vrijeme njegove uprave. (Vidi: H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 94) Međutim, osmanski dokumenti koje koristim u ovoj knjizi govore da je dužnost novskog kapetana Džafer-beg Cerić obavljao ne oko 1730., nego neposredno iza 1718. godine.

da Porta potom odobri traženu pomoć. Ubrzo je iz Carigrada bosanskom namjesniku veziru Osman-paši stiglo naređenje da postupi po zahtjevima novskog kapetana i da se o svemu tome Porta obavijesti.[285]

Uskoro je iz Travnika u Istanbul stigla obavijest da će procjenu na novskoj tvrđavi izvršiti isti čovjek koji je to radio i na zvorničkoj tvrđavi. Istovremeno se Porta obavještava da će u radovima biti angažovani sultanovi podanici svih konfesija Novske, kao i radna snaga iz bosanskog i kliškog sandžaka.[286] Čim su bili povoljni klimatski uvjeti, u narednoj 1721. godini započeli su radovi na novskoj tvrđavi. Koliko su bili intenzivni, govori nam i podatak da je do dolaska u Bosnu novog namjesnika vezira Abdullah-paše Muhsin-zadea (1720-1727.) bilo urađeno skoro pola predviđenih poslova. Drugi je dio dovršen nakon dolaska novog bosanskog namjesnika.[287] Značaj Novog i njegove tvrđave bio je veliki i u ranijem periodu. O njoj u drugoj polovini XVII stoljeća piše i Evlija Čelebi. On u svom "Putopisu" navodi da se grad i tvrđava nalaze pored rijeke Une. Ona sa jedne strane štiti tvrđavu, a sa preostale tri su iskopani *hendeci.* I grad i tvrđava su napravljeni u četvrtastom obliku. Pred gradskom kapijom je viseći most, a u tvrđavi 200 vojnika, dovoljna količina municije, *šahi topovi* i *hambar.*[288]

Poslije Karlovačkog mira 1699. godine, novska tvrđava je bila sagrađena od *čatme*, tačnije od drveta zvanog "bijeli hrast". U narednih dvadeset godina drvo je istruhlo, pa je cijelo utvrđenje

[285] ANU BiH, BBAI, *Mal. d.* zb. I, inv. br. 114, 9908/12, u mjesecu saferu 1133 - 2. XI - 2. XII 1720. godine f. r.

[286] *Ibidem, Mal. d.* zb. I, 9908/46-2, 21. safera 1133. - 23. XII 1720. godine f. r.

[287] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 471

[288] E. Čelebi, *Putopis,* 221

bilo sklono padu. Kako je poslije 1718. godine značaj Novog i njegovog fortifikacionog objekta postao veći, osmanske vlasti su u cilju predostrožnosti naredile da se buduća tvrđava gradi od kamena. Po novom planu tvrđava je trebalo da ima pet tabija, dvije kapije sa kulama i kamenim zidom sa svih strana u obimu od 18 051 *aršina.*[289]

Osmanske vlasti poklanjale su pažnju i drugim krajiškim tvrđavama. Jedna od njih je i Varcer-Vakuf (danas Mrkonjić-Grad - prim E.P.). Dvadesetih godina XVIII stoljeća ovo mjesto imalo je manje utvrđenje sa posadom od 56 nefera. Njihova dnevna plata iznosila je 420, odnosno godišnje 99 960 akči. Porta je davala 50% tih sredstava, a preostalih 50% namirivano je iz prihoda *mukate* rudnika željeza u Bosni. U to vrijeme jedan groš vrijedio je 190 akči.[290] Do Požarevačkog mira posada ovog utvrđenja je cijelu platu dobivala od novčanih prihoda iz Bosanskog ejaleta.[291] To znači da je njena važnost u novim okolnostima postala daleko veća i od općeg interesa za državu.

Toga su bili svjesni i bosanski namjesnici koji su u ovu pokrajinu dolazili poslije 1718. godine. Daleko pažljivije vodili su računa o broju članova vojnih posada, njihovim dnevnim i godišnjim platama, izvorima iz kojih su finansirani i neposrednom učešću centralne vlasti u svemu tome. O svemu tome nam govore izvještaji iz deftera glavne blagajne u Carigradu. Iz njih saznajemo da je iza Požarevačkog mira u Bosanskom ejaletu bilo plaćenih 18 579 profesinalnih vojnika i 1 356 vojnih obveznika koji su za svoju službu uživali timare. Međutim, po saznanju Porte taj broj je bio manji, zbog

[289] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 471

[290] ANU BiH, BBAI, *Mal. d.* zb. I, inv. br. 114, 9908/53-5, 1133/1720 - 1721, bez preciznog navođenja datuma f. r.

[291] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 122

nepopunjavanja umrlih novim neferima ili udaljavanja dotadašnjih. Prikazujući veći broj vojnika neposredni vojni zapovjednici, najčešće kapetani, novac su uzimali sebi. Sve te nepravilnosti do 1722. godine vlada iz Carigrada je amnestirala. Međutim, kako ističe u *fermanu* ubuduće zloupotrebe ovakve vrste bit će najstrožije kažnjavane. O tome bosanski beglerbeg i svi vojni komandanti moraju najozbiljnije voditi računa.[292]

Do ovakvog stava Porte došlo je usljed ranije preduzetih mjera u sređivanju općeg vojnog stanja na cijelom prostoru Bosanskog ejaleta. U izvršenju ovih naređenja ranijih godina posebno se isticao vezir Topal Osman-paša. On je bio zaslužan ne samo u utvrđivanju novih graničnih humki sa susjednim zemljama, nego je ukazao na anomalije vojnih posada o kojima je prije odlaska na novu dužnost upoznao i centralnu vladu u Istanbulu. Posebna briga osmanskih vlasti i dalje su bile pogranične krajiške tvrđave. Tako je 1721. godine posada tvrđave Velika Kladuša brojala 82 nefera. Njima su plate davane iz prihoda mukate Skoplje, ali im je nedostajalo 400 groša. Slična situacija bila je za svih šest vojnih posada ostrožačke kapetanije.* Taj problem premošten je tako što je odlukom Porte nastali manjak trebalo dopuniti iz prihoda sandžaka Vučitrn.[293] Inače, ukupni godišnji iznos za plate tvrđava ostrožačke kapetanije iznosio je 14 327 groša. Taj novac bio je iz *džizije* Skoplje. Kako je poslije 1718. godine skopski sandžak imao manje prihode u odnosu na prijeratno doba, to je carskim fermanom naređeno da se razlika u novcu uzima od mukate

[292] *Ibidem, Mal. d.* zb. I, inv. br. 114, 3434 51/1, 1135-1722/1723. godine f. r.

* *U sastavu ove kapetanije bile su posade: Velike i Male Kladuše, Podzvizda, Bile Stine, Cazina, Šturlića, Pećigrada i Ostrožca.* (Vidi: H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 109)

[293] *Ibidem, Mal. d.* zb. I, inv. br. 114, 9908/60-1, 10. safera 1133. - 12. II 1721. godine, f. r.

adeti agnama sandžaka: Ćustendil, Skoplje, Sofija i Vučitrn.[294] Jedan drugi dokument iz ovog vremena navodi da je posadu Bile Stine činilo 109 nefera. Oni su na ime godišnje plate imali 3 000 groša.[295]

Vjerovatno zbog manje opasnosti i u želji racionalnijeg trošenja sredstava, tokom 1721. godine broj posade novske tvrđave smanjen je za 160 nefera u odnosu na prethodnu godinu. To je smanjilo i novčani i godišnji iznos plata. U novim okolnostima, dnevna je plata iznosila 7 437, a godišnja 17 *tovara* i 70 006 akči, ili 3 015, 5groša, po kursu jedan groš = 190 akči. Za njih je 1721. godine bosanski namjesnik od Porte tražio da platu dobivaju iz prihoda džizije sandžaka Skoplje. Međutim, odgovor je da navedena sredstva treba da se obezbijede iz prihoda džizije sandžaka Bosne.[296] Već u to doba građevinski radovi na novskoj tvrđavi bili su završeni u onom obimu kako je planom bilo predviđeno. Kako se ističe, najviše posla uradili su zaimi i spahije koji su sa sobom doveli ljude iz kliškog sandžaka. I dok su oni zbog ovih poslova bili u Novom, tadašnji kliški sandžakbeg Rustem-paša uzeo im je zijamete i timare i dodijelio drugim osobama. On je to učinio pod izgovorom da su zaimi: Ahmed, Abdullah, Sulejman, Osman, Mustafa, Alija, drugi Ahmed, Jusuf, Zul-Gafar i Omer, te spahije: Mehmed, Ibrahim, Husein, Hasan, Ahmed, Alija, drugi Husein, Halil, Smail, Šaban, Musa, Ibrahim, Mehmed, drugi Hasan, Mustafa, Mehmed i drugi napustili posjede. Također im je na ime poreza, tzv. *"izun akče"*, uzeo 750 groša, a ziamete i timare dodijelio

---

[294] *Ibidem*

[295] *Ibidem, Mal. d.* zb. I, inv. br. 114, 9908/ 58-1, 10. safera 1133. - 12. II 1721. godine f. r.

[296] *Ibidem, Šikayet defter* (dalje: *Š. d.*), inv. br. 86/II, 954 99 18/2. Ovaj dokument pisan je u defteru koji datira od konca rebiul ahira 1134. do konca muharrema 1135. - 16. II - 10. XI 1722. godine. f. r.

drugima. Razmotrivši navedenu žalbu i neprijatnosti koje su imali graditelji novske tvrđave, Porta je bosanskom beglerbegu i kliškom sandžakbegu naredila da nanesenu nepravdu isprave i vrate nezakonito uzeti novac.[297]

Slično kao i za novsku posadu i 128 nefera palanke Stari Majdan (Madeni Atik), koji su imali dnevnu platu od 1 319 akči, odnosno godišnje tri tovara 13 992 akče i pored preporuke vezira Osman-paše da se za plate ovih vojnika novac uzima od džizije sandžaka Skoplje, sa Porte stiže ferman u kome se bosanskom namjesniku naređuje da novac uzima iz prihoda džizije Bosne.[298] Ferman slične sadržine Osman-paša dobio je i za 168 nefera tvrđave Kamengrad. Oni su na ime dnevne plate primali 2 043 akče. To je godišnje iznosilo četiri tovara 86 234 akče.[299]

U sklopu krajiških tvrđava bio je i Izačić. Tu je na obezbjeđenju bilo 187 nefera sa dnevnom platom od 1 404 akče. Godišnje je to iznosilo tri tovara 34 152 akče. Plate su im osiguravane iz prihoda *mukata* rudnika željeza Kreševo.[300]

Tvrđava Kozarac imala je daleko više članova posade u odnosu na ostale. U njoj je bilo stacionirano 365 nefera,* sa dnevnom platom 4 986 akči. Novac za plate obezbjeđivan je iz prihoda dubrovačke skele, mukate Nevesinje, te mukate Bekijje

[297] *Ibidem, Š. d.*, inv. br. 86/II, 954 99 18/2. Ovaj dokument pisan je u defteru koji je datiran od konca rebiul ahira 1134. do konca muharrema 1135. - 16. II - 10. XI 1722. godine f. r.

[298] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114 9908/36-1, 25. džemazijel ahara 1133. - 26. IV 1721. godine f. r.

[299] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114 9908/35-3, 25. džemazijel ahara 1133. - 26. IV 1721. godine f. r.

[300] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114 9908/75-1, 4. zul hidždže 1133. - 27. IX 1721. godine f. r.

* vidi napomenu 110

Kostajnica i Gradiška. Da ubuduće ne bi bilo nesporazuma, Porta Osman-paši naređuje da plata posade tvrđave Kozarac u iznosu od 3 734 groša, bude osigurana od mukate Nevesinje, 2500 groša iz prihoda mukate dubrovačke skele 1 704 a od mukate Kostajnice i Gradiške 35 groša.[301] Kako ukupna suma iznosi 4 239 groša, to ostatak od 505 groša ostaje kao rezerva za potrebe mjesne posade i troškove oko povremenih građevinskih radova na samoj tvrđavi.

Relativno brojne posade imale su tvrđave Vranduk, Žepče i Nova Palanka. U njima je bilo stacionirano 300 nefera sa dnevnom platom od 4 565 akči. Godišnje je to deset tovara i 86 470 akči, od čega je za plate vojnika izdvojeno osam tovara i 24 270 akči. Ostatak od dva tovara i 62 200 akči osiguravan je iz prihoda mukate Fragustin 700 groša, kadiluka Travnik i Jajce 20 groša, iz prihoda *resm-i badž* sa rijeke Bosne 60 groša, te iz prihoda mukate oko Mostara, Gorice i Blata 600 groša. U istom dokumentu navodi se da jedan groš vrijedi 190 akči. Sve skupa, to je 20 380 groša.[302] U ovom slučaju blagajna Bosanskog ejaleta učestvovala je sa 20% troškova. To je bilo daleko povoljnije u odnosu na mnoge druge fortifikacione objekte u drugim dijelovima ove osmanske pogranične pokrajine.

Na zahtjev vezira Osman-paše 32 vojnika posade tvrđave Prozor, koji su pripadali kliškom sandžaku, imali su dnevnu platu od 373 akče. To je godišnje iznosilo 88 774 akče ili 467 groša. Navedeni novčani iznos uziman je iz prihoda ciganske džizije, što je potvrdila i Porta.[303]

---

[301] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 144 9908/23-1, 8. džemazijel evvela 1133. - 7. III 1721. godine f. r.

[302] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114 9908/22-3, 29. džemazijel evvela 1133. 28. III 1721. godine f. r.

[303] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114 9908/24-3, 3. džemazijel evvela 1133. - 2. III 1721. godine f. r.

Nerijetko je u mnogim tvrđavama Bosanskog ejaleta na spisku bilo više vojnih obveznika, nego što je realno. Njihove fiktivne plate zadržavali su pojedini vojni komandanti ili lokalni moćnici. To se vidi i na primjeru jajačke tvrđave. U popisnim defterima posada Jajca imala je 51 nefera sa dnevnom platom od 911 akči. No, prilikom kontrole utvrđeno je da ih ima svega 31, te da na taj način dnevna plata treba da iznosi 590 akči. To je godišnja suma od 140 420 akči ili 739 groša po zvaničnom kursu da jedan groš vrijedi 190 akči. U narednom periodu država je povećala kontrolu da utvrdi pravo stanje broja članova svake posade, visinu njihovih plata i izvore finansiranja. Time je napustila praksu priznanja fiktivnog stanja.[304] Da li je zbog ranijih pronevjera neko bio kažnjen, iz ovih dokumenata nije se moglo ništa precizno utvrditi.

Pažnja vlasti posebno je bila posvećena geostrateškim tvrđavama. Jedna od takvih bila je i zvornička. Do iza 1718. godine, iako po obimu velika, zvornička tvrđava bila je, kao i mnoge slične u Bosni, sagrađena od drveta. Međutim, u austrijsko-osmanskom ratu (1716-1718.) tvrđava u Zvorniku bila je jedna od oštećenijih. Neposredno iza 1718. godine na njoj su izvršene osnovne popravke. No, bilo je to nedovoljno. Zato osmanske vlasti iza 1721. godine zagovaraju da se na mjesto postojeće drvene, napravi nova kamena tvrđava. Po Portinom planu radove bi izvodili sultanovi podanici iz svih sandžaka Bosanskog ejaleta, a dobivali bi zakonski propisane plate. Svi poslovi bili bi finansirani iz prihoda Bosanskog ejaleta. Jedino bi troškovi za platu kvalifikovanih majstora bili iz centralne državne blagajne iz Istanbula. Porta je posebno naglašavala da se na ime ovih građevinskih poslova od raje ne smije nezakonito

[304] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114 9908/28-1 15. džemazijel evvela 1133. - 14. III 1721. godine f. r.

uzeti ni para. Također, predstavnici centralne vlade ističu potrebu da se prije otpočinjanja radova obavezno napravi finansijski proračun za sve potrebne poslove kao što su: plate za sječu drvene građe, paljenje kreča, prijevoz građevinskog materijala i slično.[305]

Tvrđava Orašac, koja je pripadala kapetaniji Stara Ostrovica, imala je 105 nefera koji su formacijski bili raspoređeni u sedam *džemata*. Plate su osiguravane iz prihoda mukate zadarske i šibenske skele, džizije skopskog sandžaka, a ostatak je trebalo da se naplaćuje iz glavne državne blagajne. Propisani novčani iznos komandanti i vojska tvrđave Orašac dobivali su svaka tri mjeseca, tj. četiri puta godišnje.[306]

Bosanski namjesnik, vezir Topal Osman-paša, želio je srediti pitanje plata članova posade tvrđave Počitelj. U njoj je bila smještena posada od 351 nefera i njihovi vojni komandanti, sa dnevnom platom 3 682 akče, godišnje osam tovara 76 316 akči. Dio novca je iz prihoda mukate Zažablje, a ostatak iz centralne državne kase. Kako je u prošlosti zbog nepreciznosti plaćanja bilo nesporazuma, to je Portinom odlukom odlučeno da sedam tovara i 95 399 akči plaća Istanbul, a ostatak da se uzme iz prihoda mukate Zažablje.[307]

Tih poratnih godina Topal Osman-paša brinuo je i o stanju tvrđava: Gradačac sa posadom od 100 ljudi, Soko sa 66 nefera, te Gračanice i Srebrenice koje su bile u sastavu zvorničkog sandžaka. On je predlagao Porti da se iz prihoda *bejtul mala*

[305] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114 9908/28-1, 15. džemazijel evvela 1133. - 14. III 1721. godine f. r.

[306] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114 9908/32-1, 22. džemazijel evvela 1133. - 21- III 1721. godine f. r.

[307] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114, 9908/22-2, 28. džemazijel evvela 1133. - 27. III 1721. godine f. r.

zvorničkog sandžaka i glavne carske *hazine* tačno utvrdi novčani iznos za plate članova posada navedenih tvrđava, što je Porta prihvatila.[308] O kojem novčanom iznosu se radi u ovom dokumentu se ne navodi.

Sličan Osman-pašin prijedlog Porta je prihvatila i u vezi s posadom Prusac (Akhisar). U njoj je vojne poslove obavljalo 187 nefera sa dnevnom platom od 2 900 akči, godišnje 78 142 akče ili 2 516, 5 groša i sedam akči po važećem kursu. Iz glavne državne blagajne za ovu posadu stizalo je 1 634, 5 groša. Ostatak od 882 groša padao je na teret pojedinih mjesta Bosanskog ejaleta. Tako se iz prihoda *šemhane* i bejtul mala Sarajeva izdvajalo 342 groša, a preostalih 540 groša iz vojničke malikijane mukata hercegovačkog sandžaka.[309]

Interesantno je primijetiti da pojedini vojni komandanti nisu uživali povjerenje članova mjesnih posada, pa i drugih vojnih starješina. Jedan od takvih bio je i bivši zapovjednik tvrđave Imotski. On je od mostarskog kapetana Mehmeda optužen da je u prethodnom mletačko-osmanskom ratu (1714-1718.) bio saradnik Mletačke republike. Posebno mu kapetan Mehmed pripisuje krivicu predaje mjesta i tvrđave Imotski koja se 1717. godine mogla odbraniti. Čak mu se pripisuje krivica da je prije gubitka Imotskog svoj i novac svojih rođaka i prijatelja prenio u druga mjesta, te da ga je poslije rata uzeo sebi. Posebno mu se pripisuje kolaboracija sa Mlečanima, kako u proteklom ratu, tako i poslije zaključenog mirovnog ugovora kada je došao da živi u Mostar. Radi sigurnosnih mjera, kapetan Mehmed Vučjaković traži od viših osmanskih vlasti njegovo udaljavanje

[308] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114, 9908/24-2, 28. džemazijel evvela 1133. - 27. III 1721. godine f. r.

[309] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, inv. br. 114, 9908/25-2, 30. džemazijel evvela 1133. - 29. III 1721. godine f. r.

ne samo iz tvrđave, nego i grada Mostara. Uskoro je iz Carigrada stigao odgovor da se provede istraga i da se o svemu ponovo Porta obavijesti.[310]

Veliki nesporazumi oko plata bili su u većini tvrđava na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta, naročito u krajini i u petrovačkoj tvrđavi, u kojoj se nalazila posada od 224 *mustahfiza* sa dnevnom platom od 3 955 akči i pripadnicima drugih vojnih rodova, među kojima su *azebani, topčije, farisi i martolosi.* Njihova godišnja plata iznosila je 1 052, 5 groša. Navedeni novčani iznos uziman je iz prihoda mukata Zadar i Šibenik. Međutim, zakupci skela - kapetani Cazina i Ostrošca, Osman i Mehmed - novac za plate petrovačke posade su umanjivali i otezali sa isplatom. Zato je sa Porte stiglo naređenje da plate budu redovne i isplaćivane u propisanom iznosu, reguliranom po zakonu.[311] No, i pored naređenja Vlade iz Istanbula, posada petrovačke tvrđave i dalje je imala brojne nesporazume sa cazinskim i ostrožačkim kapetanima, Osmanom i Mahmudom. Oni su kao vlasnici zemljišnih posjeda, onemogućavali da se preko njihovih posjeda prevoze topovi i druga vrsta oružja i municije za Petrovac. Porta naređuje da se prijevoz vojnog i drugog materijala obavlja bez ikakve novčane naknade, jedino su dužni da daju ušur kapetanima Osmanu i Mahmudu. Interesantno je primijetiti da je u 1725. godini u petrovačkoj tvrđavi došlo do povećanja posade za novih 26 članova.[312] Međutim, uskoro je u bihaćkoj tvrđavi smanjen za 45 ljudi. Oficiri i vojnici bihaćke tvrđave

[310] *Ibidem, Š. d.,* inv. br. 86/II, 10 12 99 68/1 1135/1723. Ovaj dokument nalazi se u defteru koji je datiran od konca džemazijel ahara do konca zil hidždžeta 1135. - 7. IV - 30. IX 1723. godine f. r.

[311] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, inv. br. 114, 9913/177-3, 24. safera 1137. - 13. XI 1724. godine f. r.

[312] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, inv. br. 114, 9913/178-1, 10. zil kadeta 1137. - 22. VII 1725. godine f. r.

plate su dobivali iz prihoda bosanske hazine.[313] Službeni Stambol je precizirao iz kojih prihoda i sa kojim novčanim iznosom je zaduženo pojedino mjesto, institucija ili isključivo državni organi vlasti za plate brojnih posada u fortifikacionim objektima na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta. To se vidi iz brojne bogate arhivske građe ovog perioda. Tako je npr. u tvrđavama vranduč ke kapetanije: Vranduku, Žepču i Derventi, koja se u ovom dokumentu naziva *palankom,* bilo ukupno 560 vojnika pješaka i konjanika. Bez ikakvog obrazloženja njima je ukinut prihod iz džizije Skoplja. To je poremetilo njihove redovne dnevne i godišnje prihode od 6 468 akči. Godišnje je to bilo 16 tovara i 58 384 akče. Od toga je 11 tovara 14 304 akče upravo uzimano iz prihoda džizije Skoplje. Ostatak od pet tovara 40 086 akči prikupljan je iz drugih prihoda zakonski regulisanih na zadovoljavajući način.[314]

Tih oktobarskih dana 1735. godine Porta je povoljno riješila i spor sa 266 nefera tvrđave Ostrožac, koji su dnevno primali 4 836 akči. Godišnje je to iznosilo 8 280 groša i devet para.[315] Sporove oko redovnih prihoda imala je i posada Podzvizda, koja je bila u sastavu kapetanije Ostrožac. U njoj je bilo stacionirano 68 članova posade. Od vojnih komandanata tu su bili *dizdar* Alija, *topči baša* Redžep,-*aga džemata farisana evvela* Ramadan, te *aga džemata farisana sanija* Jusuf. Njihova dnevna plata od 1 154 akče, godišnje je iznosila dva tovara i 77 032 akče. Od bosanske džizije dobivali su 25 200 akči, a ostatak od dva tovara 51 832 akče iz odžaka sandžaka Vučitrn. Pošto im je

[313] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, inv. br. 114, 9913/182-3, početkom zil hidžeta 1137. - 11 - 21. VIII 1725. godine f. r.

[314] *Ibidem, Mal. d.,* zb. III, inv. br. 114, B 158-3, 3. safera 1148. - 27. VI 1735. godine f. r.

[315] *Ibidem, Mal. d.,* zb. III, inv. br. 114/2, B 169-2, 3. džemazijel evvela 1148. - 22. IX 1735. godine f. r.

1735. godine prihod iz vučitrnskog sandžaka nezakonito ukinut, članovi posade Podzvizda za pomoć su se obratili direktno Porti. Ubrzo su dobili pozitivan odgovor. Tako se sve vratilo u prvobitno stanje finansiranja.[316]

Probleme oko dobivanja redovnih plata pravili su i predstavnici civilnih i sudskih vlasti. To možemo vidjeti i na primjeru posade Jajce čiji su vojni obveznici platu dobivali od *resmi iflaka* iz prihoda mukate Birče i njegove okoline. Međutim, birčanski kadija se stalno miješao i umanjivao prihod. Porta je naredila bosanskom namjesniku Abdullah-paši Muhsin-zadeu da nastali spor riješi u korist nefera, te da im se ubuduće od birčanske mukate osigura redovni godišnji prihod od 1 250 groša.[317]

Za razliku od jajačke posade koja je imala puni sastav vojnih obveznika i njihovih starješina, posada tvrđave Cazin bila je brojna i nedisciplinovana. Od 216 nefera na zvaničnom spisku za plate, objektivno je u tvrđavi bilo svega 120. Čak je taj broj ponekad i manji. U jednom trenutku oficiri ove posade otpustili su još 38 nefera, a njihove plate zadržali za sebe. Zato bosanski namjesnik od Porte traži da se reduciraju plate cazinske vojne posade na realan nivo. Do tada oni su imali 1579 groša iz prihoda mukate Vareš, i 2825 groša i 19, 5 para iz prihoda *adeti agnama.* Prihvatajući datu sugestiju vezira Abdullah-paše, vlada iz Carigrada naređuje da se ubuduće iz prihoda rudnika željeza u Varešu na ime plata za vojnu posadu Cazina izdvaja dnevno 364 akče, što je godišnje 541 groš.[318] To znači da je ovim

[316] *Ibidem, Mal. d.,* zb. III, inv. br. 114/2, B 167-5, 24. džemazijel evvela 1148. - 13. X 1735. godine f. r.

[317] *Ibidem, Mal. d.,* zb. III, inv. br. 114/2, B 156-1, 23. džemazijel evvela 1147. - 12. X 1734. godine f. r.

[318] *Ibidem, Mal. d.,* zb. III, inv. br. 114/2, B 172-3, 4. ševala 1148. - 18. II 1736. godine f. r.

FILOZOFSKI FAKULTET BIBLIOTEKA SARAJEVO

propisom prihvaćena sugestija bosanskog beglerbega i da je stanje u cazinskoj tvrđavi dovedeno na realan nivo.

Dok je Abdullah-paša za pojedine tvrđave tražio korigovanje stvarnog stanja, također je tražio povećanje članova vojnih posada pojedinih tvrđava. Takav slučaj bio je i sa Tuzlom. Bosanski namjesnik tražio je od viših državnih institucija da odobre upis formiranja pet novih džemata sa 120 nefera. Oni bi ušli u sastav posade tuzlanske tvrđave koja je imala 240 vojnika, te bi sada u Tuzli bilo stacionirano 360 članova vojne posade. Po novom proračunu, njihova dnevna primanja iznosila bi 4 454 akče, godišnje 10 tovara 60 052 akče. Tuzlanski kapetan Derviš Hasan, novac za njihove plate osiguravao bi iz prihoda bosanskog odžakluka u visini od 7 728 groša i 30 para. Po mišljenju bosanskog namjesnika, navedeni novčani iznos bi ne samo zadovoljavao plate svih zaposlenih, nego bio i dovoljan za posadu od 446 vojnika i njihove oficire. To znači da bi bio višak finansijskih sredstava za novih 86 članova posade. Razlog zbog čega vezir Abdullah-paša od Porte traži povećanje tuzlanske posade je po njegovom mišljenju blizina granice sa Austrijskom monarhijom. U to vrijeme tuzlanska tvrđava bila je udaljena šest sati hoda od granice.[319] Pretpostavlja se da je tadašnji tuzlanski kapetan bio sin vezira Topal Osman-paše.[320]

Pored tuzlanske, osmanske vlasti su pokazivale znatnu pažnju i za gradačačku kapetaniju koja je također bila u sastavu zvorničkog sandžaka. U sastavu ove kapetanije bile su tvrđave u Gradačcu, Gračanici, Sokolu i Srebreniku. U njima je ukupno bilo 378 članova posade.[321] Njihov kapetan bio je Mehmed. U

[319] *Ibidem, Mal. d.*, zb. III, inv. br. 114/2, B 166-1, 23. zil kade 1148. - 7. IV 1736. godine f. r.

[320] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 191

[321] ANU BiH, BBAI, *Mal. d.*, zb. III, inv. br. 114/2, B 174-2, 25. zil kade 1148. - 9. IV 1736. godine f. r.

svojim "Kapetanijama" akademik Hamdija Kreševljaković spominje ga pod imenom Muhamed. Inače, to ime prof. Kreševljaković, kako i sam navodi, preuzeo je iz epskih narodnih pjesama.[322] U osmanskim dokumentima ime ovog kapetana je Mehmed. U suštini i jedno i drugo ime je izvorno isto jer su Osmanlije umjesto Muhammed davale ime Mehmed, kako bi se poštovalo ime Božijeg Poslanika.

Gradačački kapetan Mehmed pisao je Porti da mu je jedan od aga srebreničke tvrđave po imenu Kurd Alija tražio da se tvrđava izdvoji iz gradačačke i pripoji tuzlanskoj kapetaniji. Po njegovom mišljenju izdvajanje Srebrenika iz gradačačke kapetanije poremetilo bi odbrambeni sistem u ovom kraju. Zato od vlade iz Carigrada traži da i dalje ostane status quo. Ubrzo je iz osmanske prijestonice dobio pozitivan odgovor. Jedino mu je sugerirano da dozvoli džematu azebana iz Srebrenika da učestvuje u građevinskim radovima na tvrđavi Gradačac.[323]

U međuvremenu su osmanske vlasti utvrdile da su ranije optužbe na račun posade tvrđave Cazin netačne. Time je povučena ranija odluka koja je donesena po sugestijama vezira Abdullah-paše, te su vraćeni i raniji prihodi i visina novca za plate.[324] Također im se vraćaju i prihodi za plate iz odžaka sandžaka Skoplje u iznosu od 2 825 groša, pa je omogućeno da se 88 ljudi, koji su u međuvremenu bili optuženi za navodno nasilničko ponašanje i nedisciplinu, i zbog toga bili udaljeni sa

[322] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 182; Kosta Horman, *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini,* knj. I, Sarajevo 1888. godine, 189

[323] ANU BiH, BBAI, *Mal. d.,* zb. III, inv. br. 114/2, B 174-2, 25. zul kade 1148. - 9. IV 1736. godine f. r.

[324] *Ibidem, Mal. d.,* zb. III, inv. br. 114/2, B 175-2, 12. muharrema 1149. - 24. V 1736. godine f. r.

poslova koje su u tvrđavi obavljali, ponovo vrate. Njihov dolazak, po mišljenju predstavnika vlasti, još više će pojačati odbrambenu sposobnost tvrđave Cazin koja se nalazila blizu granice.[325]

Bio je to rezultat nove politike centralne vlasti prema Bosanskom ejaletu. Već tada Porta je osjećala da se u njenom evropskom dijelu Carstva spremaju novi ratni događaji. U želji da profesionalna vojska bude zadovoljna, još početkom marta 1735. godine iz Istanbula je stigla pismena obavijest da se svim članovima mjesnih posada redovno isplaćuju plate iz odgovarajućih državnih prihoda. Time su osmanske vlasti željele na vrijeme otkloniti sve eventualne poteškoće i nesporazume sa profesionalnim vojnim snagama koje su bile u službi brojnih fortifikacionih objekata Bosanskog ejaleta.[326]

I dok se na jednoj strani vodila generalna politika da se u što većem broju isprave ranije nepravde prema vojnim obveznicima, na drugoj je strani nezakonito ponašanje pojedinih kapetana i drugih lokalnih moćnika bilo evidentno. Jedan od takvih bio je mostarski kapetan Ahmed-beg Vučjaković. Na njegove postupke žalila se mostarska vojna posada, koja je brojala 565 nefera. Oni su se obraćali Porti sa žalbom na ovog kapetana da im je u posljednje tri godine prisvajao plate. Ako se zna da je za dnevne plate članova mostarske tvrđave država izdvajala 5 678 akči, što je 6 034 groša, to znači da je u navedenom vremenskom periodu spomenuti kapetan nezakonito prisvojio sumu od 18 102 groša. Kako se ovaj spor odvijao uoči, pa i prvih dana austrijsko-osmanskog rata, sa Porte je novom bosanskom namjesniku veziru Ali-paši Hekim-ogluu stiglo naređenje da uzme od

[325] *Ibidem, Mal. d.*, zb. III, A 88-1, 22. safera 1149. - 4. VII 1736. godine f.r.

[326] *Ibidem, Mal. d.*, zb. III, inv. br. 114/2, B 158-3, 10. ševvala 1147. 6. III 1735. godine f. r.

kapetana Vučjakovića prisvojeni novac i podijeli ga pravim korisnicima.[327] Tako je u cijelom proteklom peridu od 1718. do 1737. godine unutrašnje stanje, te popravka starih fortifikacionih objekata i finansiranje mjesnih posada bila permanentna briga kako lokalne, tako i centralne osmanske vlasti na prostorima Bosanskog ejaleta. No, posebna njihova pažnja bila je poklonjena podizanju novih vojnih objekata.

c) Izgradnja novih i opravka postojećih tvrđava, te obezbjeđivanje finansijskih sredstava

Paralelno sa rješavanjem većih i manjih problema vezanih za svakodnevno stanje u pojedinim vojnim utvrđenjima, osmanske vlasti su u protekle nepune dvije decenije veliku pažnju poklonile opravci značajnijih starih i podizanju novih tvrđava. Neposredno iza Požarevačkog mira, prišlo se opravci u ratu oštećenih fortifikacionih objekata. U to vrijeme znatan broj tvrđava bio je sagrađen od drveta. To se u proteklom ratu pokazalo kao slaba odbrambena strana. Zato u novom periodu započinje njihova opravka, kao i podizanje novih utvrđenja od kamena i drugog jačeg građevinskog materijala, sa kulama i tabijama.[328] Pored tvrđava i palanki, bile su *kule* i *odžaci.* Na cijeloj teritoriji Bosanskog ejaleta, u 115 mjesta bilo ih je 146.[329] Kule su građene sa više spratova, a odžaci su bili širi fortifikacioni objekti. Oko njih su široka dvorišta opasana visokim zidovima. U

[327] *Ibidem, Mal. d.,* zb. III, inv. br. 114/2, B 183-3, 3. safera 1150. - 3. VI 1737. godine f. r.

[328] Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi,* Izabrana djela II, Sarajevo 1991, 385 (dalje: H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*)

[329] Hamdija Kreševljaković, *Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini,* Izabrana djela II, Sarajevo 1991, 466/7

arhitektonskom izgledu kule su građene u kvadrantnom, a odžaci u pravugaonom obliku. Osnovica kule je između 6 i 10 metara, a visina od 11 do 25 metara. Vrata su pravljena na svod sa jednim krilom (kanatom), niska, od gvožđa ili jake hrastovine. Kule i odžaci sagrađeni su od kamena, ćerpića i drveta.

Među prvim, u ratu oštećenim tvrđavama, koje su opravljene poslije 1718. godine, bila je i glamočka. U ratnim dešavanjima bila je oštećena ne samo tvrđava, nego i urbani dio. Zato Porta u ovo mjesto šalje stručno lice sa zadatkom da napravi finansijsku konstrukciju potrebnih radova. Po tom planu, finansijske troškove snosile bi osmanske vlasti, a radove bi izvodili sultanovi podanici iz više mjesta kliškog sandžaka.[330]

Odobrena je i popravka tabije na gradačačkoj tvrđavi. Vremenom drveni stubovi su istruhli. To je ugrožavalo opstajanje i drugih dijelova tvrđave. Zato mjesna posada i lokalne vlasti traže od države odobrenje zamjene postojećih direka. Ubrzo su dobili pozitivan odgovor, tim više što za ovaj posao ni od koga nisu tražili finansijsku pomoć. Naprotiv. Kako su u svom zahtjevu Porti naglašavali neferi grdačačke tvrđave, sve planirane poslove namjeravaju uraditi oni sami, zajedno sa svojim prijateljima iz susjednih tvrđava.[331]

Istovremeno, dok posada Gradačca od osmanskih vlasti traži dozvolu da svojim sredstvima i radnom snagom izvrši građevinske opravke na oštećenim mjestima, dotle posada Jajca koja ističe blizinu granice sa mletačkom i austrijskom granicom, od države traži da je obezbijedi hranom dovoljnim količinama municije i topova. Taj zahtjev Porta je proslijedila bosanskom

[330] ANU BiH, BBAI, *Mal. d.*, zb. I, 9908/48-1, 25. safera 1133. - 27. II 1720. godine f. r.

[331] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, 9908/27-3, 6. džemazijel ahira 1133. - 5. IV 1721. godine f. r.

namjesniku da provjeri tačnost i opravdanost, te postupi po potrebi.[332]

Centralnoj vladi u Carigradu su iz Bosne stizale i druge vrste zahtjeva. Tako su se osmanski vojnici žalili Porti na Salih-pašu Kulenovića, koji je bez ičije saglasnosti naredio izgradnju tvrđave Novi, a civilnim i vojnim licima koji su radili na njoj nije plaćao nikakve nadoknade. Zato i traže od centralne vlade da ih zaštiti. Navedeni *mahzar* Porta je proslijedila veziru Abdullah-paši da provjeri istinitost ovih navoda.[333]

Potrebe za građevinskim radovima pokazale su se i u tvrđavi Petrovac. Ona je bila u sastavu bihaćke kapetanije kojom je upravljao kapetan Salih-beg Kulenović. Zbog novog stanja i geostrateškog mjesta postavio se zahtjev za izgradnjom većeg vojnog utvrđenja, po mogućnosti od kamena. Nakon što je izvršio provjeru na licu mjesta i utvrdio finansijski iznos, Mustafa, izaslanik osmanske vlasti, u izvještaju svojim pretpostavljenim naveo je da poslove treba pored lokalnog stanovništva i članova mjesne posade, izvoditi i radna snaga iz drugih, susjednih kadiluka. U tom smislu navodi da se iz tvrđave Akhisar (Prusac - prim. E.P.), Golhisara (Jezero) i Jajca, angažuje po 60 kola za prijevoz građevinskog materijala i 120 majstora, a iz *nahije* Kreševo da se angažuje 20 *dundžera.* Svi poslovi koji se budu radili bit će plaćeni. Po njegovom proračunu to bi iznosilo 19 275 groša. Taj iznos trebalo je da osigura vezir Osman-paša. Na kraju izvještaja navodi se da su radovi već započeli i da je do ovog pisanja već jedna polovina planiranih poslova urađena.[334]

---

[332] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, 9908/54-6, 5. šabana 1133. - 4. VI 1721. godine f.r.

[333] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, 9908/65-5, 17. ramazana 1133. - 2. VII 1721. godine f. r.

[334] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, 9908/70-6, 22. ševvala 1133. - 16. VIII 1721. godine f. r.

Građevinski radovi izvođeni su i na trebinjskoj tvrđavi, i najveći dio je završen još prije osmansko-mletačkog rata 1714. godine.[335] Čak se spominje da je 1706. godine izvršen najveći dio građevinskih radova.[336] Proširenje i podizanje novih fortifikacionih objekata nastavljeno je i u narednim godinama. Zahvaljujući spremnosti, na ovom dijelu osmansko-mletačkog fronta u ratu 1714-1718. godine, Mlečani nisu zabilježili veći vojni uspjeh. To je i razlog da se i poslije 1718. godine nastave novi građevinski radovi. Njen komandant i trebinjski kapetan Osman-paša Resulbegović je zbog zasluga u proteklom periodu do 1728. godine, kada je smijenjen od Porte, dobio velika priznanja i vojna unapređenja među kojima i zvanje *miri mirana.*[337] Do 1721. godine na trebinjskoj tvrđavi su između ostalog podignute i četiri tabije: Ćatovića, Landarevića, Salahovića i Hadžiosmanovića. U urbanom dijelu Trebinja, zahvaljujući Osman-paši, sagrađene su dvije džamije, mekteb, medresa, dershan, divanhan, menzilhan, sahat-kula i dvije male kule.[338] Posebno se po svojoj veličini i izgledu izdvajala i isticala kula Selim-age Hadžismajlovića. Ona je čuvala glavni ulaz u grad. U njega se ulazilo preko drvenog mosta.[339] Na ulaznim gradskim vratima, te 1721. godine (1134.) stavljena je ploča sa sljedećim sadržajem: "Obraduj pravovjerne jer će doći pomoć od Boga i skora pobjeda. U ime Boga ovu tvrđavu

[335] O tome više vidi u knjizi Pelidija, *Bosanski ejalet,* na više strana od 42. do 258.

[336] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 131

[337] Vojislav J. Korać, *Trebinje, istorijski pregled, period od dolaska Turaka do 1878. godine,* knj. II, Trebinje 1971, 255 (dalje: V. Korać, *Trebinje*)

[338] Mustafa Busuladžić, *Osman-paša Resulbegović,* Gajret, kalendar za 1939, Sarajevo 1938, 279 (dalje: M. Busuladžić, *Osman-paša*)

[339] V. Korać, *Trebinje,* 215

sagradi 1134. miri miran, trebinjski muhafiz Hazreti Osman-paša."[340]

O građevinskim radovima koji su tih godina po naređenju Osman-paše Resulbegovića izvođeni na trebinjskoj tvrđavi, bila je upoznata i Porta. Odobravajući preduzete građevinske mjere, vlada iz Carigrada trebinjskom muhafizu savjetuje da oko Trebinja i njegove tvrđave podigne i *hendeke.* Za radove na tim poslovima izdvojila je 1 000 groša. Iz osmanskih dokumenata vidi se da je u proteklom periodu na izgradnji trebinjske tvrđave potrošeno 37 731, 5 groš. Od toga je 7 861, 5 groša uzeto iz redovnih prihoda, te se od državne blagajne potražuje još 29 602, 5 groša. Taj dug predstavnici vlasti priznaju i obavezuju se da ga isplate.

Osman-paši se naređuje da planirani hendeci oko grada treba da budu *200 aršina dužine, 12 širine i osam dužine.* U samom hendeku treba da se postavi krečni kamen u vidu *kaldrme.* U planiranim radovima oko hendeka predviđen je angažman 60 nefera iz tvrđave Onogošt, 30 iz Klobuka, 40 iz Ključa i 50 iz tvrđave Vidoške (Stolac - prim. E.P.). Dalje je u ovom poslu bilo potrebno angažovati 150 ljudi iz kadiluka Ljubinje, 2 000 iz Crnice, 1 000 iz Bekijje Gabele. To znači u toku cijelog posla ukupno 5 500 radnika nadničara. Svi ti radnici bili su u obavezi da rade bar jedan dan. Jedino su članovi posade trebinjske tvrđave bili dužni da rade svo vrijeme dok se poslovi u potpunosti ne završe. Od 1 000 groša koje će dobiti na ime daljih troškova, trebinjske vlasti bile su dužne da kupe potreban alat za ovu vrstu građevinskih radova i da angažuju 50 majstora, koji će za svoj posao dobivati po 30 akči dnevno.[341] Dvije godine kasnije

[340] M. Busuladžić, *Osman-paša,* 279

[341] ANU BiH, BBAI, *Mal. d.,* zb. I, 3 897/143-1, 27. zil hidžeta 1133. - 20. X 1721. godine f. r.

osmanske vlasti konstatirale su da su navedeni radovi kvalitetno i na vrijeme urađeni po naprijed navedenom planu.[342] Međutim, trebinjske vlasti su intervenisale na Porti. One u svom zahtjevu navode da je umjesto planiranih 1 000 groša za posebnu vrstu majstora, radove i kupovinu alata potrošeno čak 5 500 groša. Zato od Vlade traže da im participira razliku.[343]

U vrijeme kada su izvođeni građevinski radovi na trebinjskoj, slični poslovi obavljani su i na onogoštskoj tvrđavi. Njen kapetan Muhamed, sin Alije, koji je ovu dužnost obavljao između 1703. i 1730. godine također je od Porte tražio finansijsku pomoć. Taj zahtjev pravdao je potrebom da se u njegovoj tvrđavi izvrši opravka skladišta za municiju, popravka krovova na 11 postojećih kula, kao i na drugim fortifikacionim objektima koji su bili u sastavu onogoštske tvrđave. Kako se radilo o izuzetno značajnoj vojnoj odbrambenoj tvrđavi u kojoj je bilo stacionirano više stotina oficira i vojnika, Porta je pozitivno odgovorila na ovaj zahtjev. U odgovoru, osmanske vlasti ga obavještavaju da će između ostalog dobiti i 500 groša koje će dati bosanska hazina. Također ističu da se od raje sa prostora ove kapetanije ne smije uzeti novac. Jedino šta su dužni sultanovi podanici, ne samo Nikšića, nego Pive i Drobnjaka je, da po potrebi, učestvuju u građevinskim radovima.[344]

Među fortifikacionim objektima koji su opravljani neposredno iza 1718. godine bila je i tvrđava Žepče, koja je bila u sastavu kadiluka Tešanj. Lokalne vlasti tražile su od Porte da im na ime popravke tvrđave odobre 4 928 groša. U odgovoru

[342] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, 3 897/142-2, 13. safera 1136. - 12. X 1723. godine f. r.

[343] *Ibidem,* kao i prethodni dokument

[344] *Ibidem, Mal. d.,* zb. I, 9908/17-4, 23. zil kade 1133. - 17. XI 1721. godine f. r.

se kaže da je traženi iznos veliki jer se ne radi o podizanju novih, nego popravci postojećih objekata. Zato Porta smatra da je za ovu vrstu posla dovoljno 1 500 groša.[345]

Sličan zahtjev osmanskim vlastima u Carigradu uputio je i počiteljski kapetan Jusuf Tasovac. On je ovu dužnost obavljao od osnivanja počiteljske kapetanije prvih godina XVIII stoljeća do 1741. godine. U molbi ističe potrebu da se izvrše neophodni građevinski radovi ne samo na tvrđavi, nego i na nekim civilnim objektima. Želeći da bude uvjerljiv, kapetan Jusuf ističe da se usljed udara groma na mjestu gdje se nalazila municija srušio zid prema Neretvi, zajedno sa velikom kulom i džamija sa munarom. Također naglašava da su građevinski radovi neophodni i na nekim mjestima u novom dijelu tvrđave, te da su potrebni radovi i na opravci kule Ostro u blizini Počitelja. Taj zahtjev Porta je proslijedila bosanskom namjesniku Abdullah-paši sa naređenjem da se provjeri opravdanost zahtjeva.[346]

Na drugom kraju Bosanskog ejaleta, posada palanke Petrovac obavještava Portu da je u proteklom periodu u ovom mjestu podignuta kamena tvrđava. Međutim, kako je po propisu i naređenju iz 1721. godine predviđeno, uz nju se ne nalaze hendeci. Zato traže da se i taj dio poslova uradi.[347]

Zahtjev za opravku stigao je i iz Sanskog Mosta. Njena posada traži da se i ovdje planiraju građevinski radovi. Kako pišu, neophodno je da se palanka opravi jer je usljed obilnih kiša u proteklom periodu došlo do velikih oštećenja. Oni predlažu da

---

[345] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, 3 897/142-2, 23. zil hidždžeta 1134. - 5. X 1722. godine f. r.

[346] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, 9913/190-4, 19. šabana 1137. - 3. V 1725. godine f. r.

[347] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, 9913/170-1, koncem zil hidždže 1137. - 6. IX 1725. godine f. r.

drvo i radnu snagu daju sami, a željezo i novac za nadnice kvalifikovanim majstorima da im osigura država.[348]

Za razliku od prethodnih molbi, dobojski kapetan Džafer tražio je od bosanskog vezira Abdullah-paše da mu iz maglajske tvrđave prebaci u Doboj 40 vojnika konjanika. Povećanje članova svoje tvrđave kapetan Džafer obrazlaže blizinom granice sa Austrijskom monarhijom. Udaljenost dobojske tvrđave od granice na Savi iznosi svega šest sati hoda, a to nije nikakva dubina za protivničku vojsku. Zato bezbjedonosni razlozi zahtijevaju ovakvu mjeru predostrožnosti.[349]

Već prvih dana 1726. godine Porta je odobrila izgradnju palanke Ljubinje. Ona je trebalo da bude veza između tvrđava Trebinje i Vidoška. Posebno su veliku pažnju ovom mjestu pridavale osmanske vlasti za ratni period. Ljubinje je trebalo da bude mjesto preko čije bi se teritorije prevozilo oružje, municija i hrana za posade tvrđava Trebinje, Klobuk i Onogošt. Stanovništvo je po potrebi trebalo da spriječi upad protivničke vojske i onemogući presijecanje komunikacija. Izgradnjom palanke, odbrambena sposobnost sultanovih podanika sa ovog prostora bila bi daleko veća.

To je i razlog da vlada iz Carigrada naređuje bosanskom namjesniku veziru Abdullah-paši Muhsin-zadeu da trebinjski *muhafiz* Osman-paša skupa sa kadijama Ljubinja, Bekijje Novi i

[348] *Ibidem, Mal. d.*, zb. I, 9913/176-3, 29. zil hidždže 1137. - 7. IX 1725. godine f. r.

[349] *Ibidem, Š. d.*, inv. br. 86/II, 1091 99 138/1. Ovaj dokument pisan je u defteru koji datira od sredine zil kade 1136. do konca džemazijel ahara 1137. - 7. VIII 1724 - 15. VII 1725. godine f. r. Interesantno je primijetiti da akademik Hamdija Kreševljaković u djelu *Kapetanije* dobojskog kapetana Džafera spominje da je u tom zvanju tek 1730. godine. (vidi: H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 157). Iz citiranog osmanskog dokumenta vidi se da je ova ličnost dužnost kapetana dobojske kapetanije obavljala više godina prije navedene i do sada poznate 1730. godine.

Cernice, te agama i neferima Ljubinja u što kraćem roku podigne u Ljubinju palanku. U njenoj izgradnji treba da učestvuju i neferi tvrđava: Trebinja, Ključa, Vidoške, te raja iz Bekijje Gabela i Stoca. Za plate stručnim majstorima predviđeno je 200 groša.[350] U nekim dokumentima navodi se da je izgradnja palanke Ljubinje bila hidžretske 1134. tj. 1721/22. godine.[351] To koriguje dosadašnja saznanja.

Jačanje fortifikacionih objekata u Bosanskom ejaletu bilo je uslovljeno i vanjskim okolnostima. Iako je do 1721. godine u potpunosti izvršeno razgraničenje između osmanske, austrijske i mletačke države, i dalje su među njima ostali brojni nesporazumi. Njihovi međudržavni odnosi usložnjavali su se i zbog odnosa Porte prema Perziji i Rusiji. To je i razlog da mletački konfidenti iz Sarajeva pišu Maru Antoniju Diedu (1721-1723.) da se među sultanovim podanicima priča o novom ratu. Po tim saznanjima u Istanbulu se priprema jedan veliki rat koji će se voditi i na kopnu i na moru. Na to se pripremaju i sultanovi podanici u Bosni. Oni su spremni da se odmah odazovu na mobilizaciono mjesto, ma gdje budu pozvani.

U vezi s o vim dešavanjima oko novog rata, prema izvještaju mletačkog konfidenta, u Bosanski ejalet je krajem 1721. godine došlo više od 1 000 konjanika natovarenih municijom. Lokalno stanovništvo i predstavnici vlasti očekuju iz prijestonice dolazak novih tovara oružja i municije. Sve te vijesti mletački agent saznao je u najpovjerljivijim krugovima, jer o svemu napisanom se javno ne smije nigdje pričati, pod prijetnjom velike kazne.[352]

---

[350] *Ibide, Mal. d.,* zb. I, 9915/96-1, 5. džemazijel evvela 1138. - 10. I 1726. godine f. r.

[351] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 470

[352] Arhiv SANU, *Zaostavština Jovana N. Tomića*, red. br. 1 114, st. sign. 8711/VI a/124, Sarajevo 22. decembra 1721. godine

Tih dana dubrovačke vlasti žalile su se bosanskom namjesniku Abdullah-paši Muhsin-zadeu na trebinjskog muhafiza Osman-pašu Resulbegovića. On ime je onemogućavao rad skele. To ih dovodi u tešku situaciju jer ne mogu prikupiti dovoljno novca za harač koji su dužni redovno plaćati Porti. Osim toga, optužuju trebinjskog kapetana i za druge brojne zloupotrebe. Posebno naglašavaju da je po vojnim propisima Osman-paša dužan po okolnim kulama i palankama, između ostalog, držati posadu od 95 ljudi. Međutim, kako ističu Dubrovčani, oni dobro znaju da je u tim fortifikacionim objektima svega 4 do 5 nefera. Ostalu razliku na ime plata trebinjski muhafiz zadržava lično za sebe.[353]

Slične zloupotrebe sa vojničkim platama bile su prisutne i u drugim kapetanijama. Tako se neferi tvrđave Ostrožac žale bosanskom namjesniku Topal Osman-paši na kapetana Osmana iz Kamengrada. On je u Istanbulu podigao njihove plate za 1725. i 1726. godinu. Međutim, taj novac je potrošio, nepotrebno dugo boraveći u osmanskoj prijestonici. Zato posada Kamengrada od Osman-paše traži zaštitu i da im se isplati novac koji je njihov vojni komandant nezakonito potrošio.[354]

Iako je neposredno iza 1718. godine novska tvrđava popravljena i dograđena, ipak je njena posada početkom 1727. godine pokrenula inicijativu za nove građevinske radove. Oni ističu da su radovi iz hidžretske 1133 (1720.) godine obavljeni od trošnog materijala, kao npr. *čatma*. Tadašnji majstori govorili su da u narednih 20 do 30 godina neće biti potrebe za novim radovima na novskoj tvrđavi. Međutim, u proteklih pet do šest godina drvena

[353] DAD, *Prepiska 18* 178. 3332. Dok. 145, 8. aprila 1722. godine

[354] Orijentalni institut u Sarajevu (dalje: OIS), BBAI, *Š. d.*, inv. br. 86/IIIa, 12 18 99 253/1 1 140/1727. godine. Ovaj dokument nalazi se u defteru koji je datiran od sredine šabana 1139. do početka rebiul evvela 1140. godine - 10. IV 1727 - 17. X 1727. godine f. r.

građa je istruhla. Zato novska posada traži od travničkog vezira Abdullah-paše da planira nove građevinske radove. Istovremeno predlažu da ovoga puta tvrđava bude sagrađena od kamena.

Uskoro je posadi Novog iz Travnika stigao vezirov odgovor, da u potpunosti shvata stanje u kome se oni i njihova tvrđava nalaze. Također naglašava da u potpunosti dijeli njihovo mišljenje o potrebi da nova tvrđava bude sagrađena od kamena i drugog trajnijeg materijala. Međutim, ističe da kada je ista prije pet-šest godina popravljana, da su svi materijalni troškovi bili na račun države. Zbog toga im preporučuje da planiraju radove onako kako su zamislili, ali da sve što urade to učine iz svojih redovnih materijalnih prihoda.[355]

U ovo vrijeme u bihaćkoj tvrđavi bilo je stacionirano 1 327 nefera i njihovih vojnih starješina. Oni su imali dnevnu platu 15 108 akči, godišnje 35 tovara 25 708 akči. Dio tih novčanih sredstava osiguravan je iz prihoda mukata Prijepolja i Taslidže (Pljevalja) u iznosu od devet tovara, što je 4 736, 5groša.[356]

Tih dana se Porti *mazharom* obratila i posada Maglaja. Njene starješine ističu neophodnost što brže popravke njihove tvrđave koja se nalazi u jednom klancu na obali Bosne. Također naglašavaju da im je poznato kako je centralna vlada iz Carigrada još hidžretske 1 118 (1706/7.) godine predvidjela građevinske radove na tvrđavi. Po tom planu trebalo je izvršiti opravku njenih 10 kula i to sa istočne strane u dužini od 1 300, te sa zapadne od 800 aršina. Po proračunu troškovi bi iznosili 1 420, 5groša. Dati prijedlog maglajske posade pozitivno je prihvaćen u osmanskoj prijestonici. Zbog toga Porta piše novom bosanskom

[355] *Ibidem, M. d.,* inv. br. 139/VI 54 110/1, početkom redžepa 1139. - 22. II - 1. III 1727. godine f. r.

[356] *Ibidem, Mal. d.,* inv. br. 114 9916/229-1, 24. zil hidždže 1139. - 14. VIII 1727. godine f. r.

namjesniku Ahmed-paši Rustempašiću da ispita tačnost navoda i opravdanost radova i da o svemu obavijesti vladu u Istanbulu.[357]

Naređenje slične sadržine vezir Ahmed-paša dobio je i za petrovačku tvrđavu. Kako je Porta obaviještena, ona je nedavno bila zapaljena i ima znatne štete. Po proračunu petrovačke posade, za građevinske radove na opravci oštećenih mjesta bilo je potrebno 1 276 groša. Zato Porta traži od svog namjesnika da provjeri opravdanost zahtjeva i visinu materijalnih troškova.[358]

Krajem treće decenije XVIII stoljeća velike neprilike oko redovnih primanja imala je i posada tvrđave Kozarac. Po državnom proračunu oni su novac za svoj posao trebalo da dobivaju iz prihoda solane Ston, godišnje 736, 5 groša. No, navedenu sumu ne dobivaju ni redovno ni u spomenutom iznosu. Zbog toga i traže zaštitu od Porte. Ubrzo je iz Carigrada u Travnik stigao Portin ferman bosanskom defterdaru da se prema spomenutim neferima postupa po zakonu.

U istom fermanu odobrava se i opravka četiri kule i tophane na vidoškoj tvrđavi. Također se daje dozvola i za građevinske radove na utvrđenju Hutovo. Za te poslove odobrava se 600 groša. Međutim, navedeni novčani iznos država neće dati. Umjesto toga naređuje da hercegovački sandžakbeg Rustembeg Rustempašić osigura građevinski materijal, a da radove obavi radna snaga i stručni ljudi iz navedenih mjesta. Vlada tu preporuku obrazlaže činjenicom da se od nje nije ni tražio novac, nego samo službena dozvola, što je ona i prihvatila.[359]

---

[357] *Ibidem, Mal. d.,* inv. br. 114, 8590/77-5, 23. šabana 1140. - 4. IV 1728. godine f. r.

[358] *Ibidem, Mal. d.,* inv. br. 114, 2969/42-2, 15. šabana 1140. - 17. III 1729. godine f. r.

[359] *Ibidem, Mal. d.,* IV, inv. br. 114/III MD - C -460-1, 13. zil kade 1142. - 11. VI 1729. godine f. r.

Porti je zahtjev slične sadržine stigao i od posade tvrđave Srebrenik. I ovoga puta o tome je obaviješten vezir Ahmed-paša Rustempašić. Također mu se naređuje da provjeri tačnost zahtjeva za opravkom i procijeni visinu materijalnih troškova.[360]

Osim građevinskih poslova, drugo važno pitanje za posade svih fortifikacionih objekata na teritoriji Bosanskog ejaleta, bilo je pitanje redovnih vojničkih plata. Tako se 121 pripadnik jasenovačke posade žali Porti da ne dobivaju plate koje dnevno iznose 616 akči, godišnje 1 131 groš. Taj novac trebalo je da pristiže iz prihoda bosanske džizije, ali sakupljač ovog poreza hadži Hasan, umanjio im je dio tih prihoda još hidžretske 1136. (1723/4.) godine. Zato i traže da im se vrati nezakonito zadržani novac. U istom se zahtjevu navodi da su odlukom bosanskog namjesnika iz tvrđave Jasenovac odvedena 23 nefera u tvrđavu Izačac. Oni traže duple plate, što je po njima nezakonito. Zato iz Stambola veziru Ahmed-paši stiže naređenje da provjeri sve navode žalbi i nepravilnosti i postupi po šerijatu.[361]

Neredovne plate su negativno uticale i na opadanje borbene gotovosti i vojne discipline. O tome dizdar tvrđave Blagaj hadži Sulejman obavještava hercegovačkog sandžakbega Rustem-bega Rustempašića. On piše da tobdžije i čuvari (mustahfizi) ne stanuju u tvrđavi i ne vrše zakonom propisane obaveze. Zato i traži od predstavnika osmanske vlasti, hercegovačkog sandžakbega i blagajskog kadije pomoć. Uskoro dobiva pozitivan odgovor.[362] Upravo tih dana na blagajskoj tvrđavi obavljani su

[360] *Ibidem, Mal. d.*, I, inv. br. 114 8590/85-3, 19. zil kade 1140. - 28. VI 1728. godine f. r.

[361] *Ibidem, Mal. d.*, IV, inv. br. 114/III MD - C - 438-1, 21. zil kade 1142. - 19. VI 1729. godine f. r.

[362] *Ibidem, Š. d.*, inv. br. 86/IIIa. 1205 99 336/1. Ovaj dokument pisan je u defteru koji je datiran od sredine šabana 1140. do početka muharrema 1141. - 28. III - 7. VIII 1728. godine f. r.

građevinski radovi i izvršene potrebne popravke. Njen komandant bio je spomenuti dizdar hadži Sulejman.[363]

I posada tvrđave Jajce imala je poteškoća oko redovnih novčanih primanja. Ona je svoje plate dobivala iz prihoda poreza *avarizi divaniyye* koji se skupljao u kadiluku Kladanj u vremenskom periodu između 1725-1728. (1138-1140.) godine. U to vrijeme posada jajačke tvrđave brojala je 106 ljudi. Oni su imali dnevnu platu u iznosu od 1 379 akči. Po zvaničnom kursu između vrijednositi akče i groša to je godišnje bilo 1 562, 5groša. Želeći uvesti generalni red, bosanskom namjesniku sa Porte stiže naređenje da isplate vojničkih novčanih prihoda budu regulirane po zakonu.[364] Zahtjeve istog sadržaja Porta je dobila od zvorničke i vidoške posade.[365]

Posebno su veliki građevinski radovi obavljeni na sarajevskoj tvrđavi. Ona je oštećena još u vrijeme pohoda princa Eugena Savojskog oktobra 1697. godine. Manji građevinski radovi, koji su bili izvedeni poslije Karlovačkog mirovnog ugovora 1699. godine, bili su nedovoljni.[366] Radovi na njenoj revitalizaciji nisu temeljitije obavljeni ni poslije fermana sultana Ahmeda III 1716. godine. U tom fermanu osmanski vladar od bosanskog beglerbega Kara Mustafa-paše tražio je da odredi stručne ličnosti koje će napraviti finansijski proračun na izgradnji odbrambenih

[363] Hivzija Hasandedić, *Prilozi za istoriju Blagaja na Buni u doba turske vladavine,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XIX/ 1970-1971., Sarajevo 1973. godine, 247

[364] OIS, *Mal. d.,* I, 2969/52-4, 8. zil hidždže 1141. -6. VII 1729. godine f. r.

[365] *Ibidem, Mal. d.,* inv. br. 114/III MD - C - 430-2, 11. muharrema 1142. - 7. VIII 1729. godine f. r.; *Ibidem, Š. d.,* inv. br. 86/IIIa 1248 99 377/2. Ovaj dokument pisan je u defteru koji datira od sredine zil kade 1141. do početka džemazijel ahara 1142. - 13. VI - 22. XII 1729. godine f. r.

[366] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 130

zidova tvrđave. Po njihovom mišljenju, postojeća tvrđava i drugi fortifikacioni objekti nisu dovoljni da u cijelosti zaštite civilno stanovništvo šehera. Taj propust došao je do punog izražaja, kako stručnjaci navode, još spomenute 1697. godine. Zato su i predvidjeli podizanje novih zidova od 10 metara u visinu i dva u širinu. Također su predlagali i podizanje nove četiri tabije. Tim građevinskim planovima iz 1716. godine predviđeno je i da se opravi 400 do 500 kuća sa velikim praznim prostorom oko same tvrđave. Od tada, pa do 1728. godine tj. punih 12 godina čekalo se na zvanično odobrenje na realizaciji navedenih planova, kada se pristupilo njihovoj realizaciji.[367]

Iz Carigrada je pored službenog odobrenja za građevinske radove stiglo i naređenje da poslove na sarajevskoj tvrđavi rade domaći ljudi i članovi mjesne posade. No, što se tiče materijalnih sredstava potrebnih za građevinske radove i stručna lica, odobrava se novčani iznos iz državnih prihoda u iznosu od 20 000 groša. Također se napominje da će na ovom objektu biti angažirani i ljudi iz drugih mjesta ne samo bosanskog, nego i drugih sandžaka. Među njima će biti i oni koji znaju praviti kreč, te osobe koje će doći sa svojim kolima za prijevoz kamena i pijeska. Zbog toga je potrebno da se na svakih 10 članova mjesne posade iz brojnih tvrđava Bosanskog ejaleta angažira po jedna osoba. Za početak radova na sarajevskoj tvrđavi, Porta je veziru Ahmed-paši Rustempašiću poslala 12 000groša. Ti radovi obavljani su ne samo u 1728., nego i u naredne dvije godine. Na revilitizaciji ovog objekta u navedenom vremenskom periodu bila je osposobljena 371 krečana. U obavijesti vlade iz Carigrada kaže se da će predstavnicima pokrajinske vlasti za ovaj objekat poslati još 7 500 groša. Posebno je vlada iz Istanbula naglašavala potrebu da se svi planirani radovi završe do 1730.

[367] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 475

godine. Da bi svi poslovi na vrijeme bili obavljeni, Porta naređuje bosanskom namjesniku da u ovom poslu angažuje i ljude iz njegove neposredne pratnje. Također se naglašava da tokom svih tih poslova ni prema kome ne bude nikakve nepravde.[368] Fermane slične sadržine dobile su i druge najuglednije ličnosti Bosanskog ejaleta.[369]

Fermane iz Carigrada u vezi s građevinskim radovima na sarajevskoj tvrđavi, svi su najozbiljnije uvažavali. To je utjecalo da se planirani poslovi obavljaju zamišljenom dinamikom. Već 1730. godine bile su izgrađene četiri nove tabije. Prvoj je dato ime po tadašnjem sultanu Mahmudu I. On je upravo te godine i došao na osmanski prijesto. No, domaće stanovništvo ju je nazvalo *Arnaudija tabija.* Druga je tabija prozvana imenom velikog vezira Ibrahim-paše. On je taj položaj obavljao od 1717. do 1730. godine. I nju je stanovništvo Sarajeva prozvalo svojim imenom *Tabija kod kapije.* Treća tabija se službeno zvala Tabija Ahmed-paše, po bosanskom namjesniku Ahmed-paši Rustempašiću u čije vrijeme su i započeli radovi, a u narodu je poznatija kao *Tabija na Jekovcu.* Četvrtoj tabiji je vezir Ahmed-paša dao ime po svom ocu Rustem paši, a narod ju je zvao *Tabija Strošići,* jer se nalazila iznad Strošića mahale.[370]

I dok su tabije urađene na vrijeme, neki drugi poslovi na samoj tvrđavi nisu, usljed proširivanja poslova koji prvim planom

---

[368] OIS, *Mal. d.,* IV, inv. br. 114/III MD - C - 447-2, 11. redžepa 1142. - 31. I 1730. godine f. r.

[369] *Ibidem, Mal. d.,* IV MD - C - 448 - 1, 11. redžepa 1142. - 31. I 1730. godine f. r.

[370] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 175/6; Vladislav Skarić, *Sarajevo od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije,* Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1985, 135; Riza Muderizović, *Nekoliko muhurova bosanskih valija,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, sv. 1-2, god. XXVIII, Sarajevo 1916, 12

nisu bili predviđeni. To se vidi i iz pisma koje Porti upućuje novi bosanski namjesnik Topal Osman-paša. On od Vlade traži odobrenje za izgradnju i novih zidova na tvrđavi, kao i izgradnju još jedne tabije iznad Bentbaše. Ubrzo je dobio odgovor u kome se preporučuje da znalci te vrste posla, kao i druge ugledne ličnosti procijene neophodnost novih građevinskih zahvata.[371] Svi ti zahtjevi i novi finansijski proračuni, produžili su radove. Ipak je na kraju podignuta i nova tabija na Bentbaši, kao i drugi objekti. To je utjecalo da u cijelosti planirani i kasnije uvećani radovi na novim objektima tvrđave u Sarajevu budu završeni tek u hidžretskoj 1150. (1737/1738.) godini,[372] kada je došlo do novog austrijsko-osmanskog rata.

Slični poslovi obavljani su i na drugim vojnim objektima. Među njima je bila i klobučka tvrđava. U vojnom pogledu imala je izuzetno važno geostrateško mjesto u odbrani granica Bosanskog ejaleta, pripadala je najistureniji tvrđavama hercegovačkog sandžaka.[373] Iako su građevinski radovi obavljani još u prvim godinama XVIII stoljeća, vremenom je oštećena zgrada u kojoj se čuvala municija, kula i zidovi tvrđave. Također je mjesno stanovništvo pisalo Vladi u Stambolu da je u urbanom dijelu ovog mjesta došlo do oštećenja mjesnog *mekteba* i džamija. Svi zahtjevi bili su opravdani. Zato je Porta i odobrila građevinske radove na istima, te poslala i 800 groša za materijalne troškove.[374]

Godine 1731. u Bosni je sa Porte stigao ferman slične sadržine i za tvrđavu Stina koja je pripadala ostrožačkoj kapetaniji, kao i za

---

[371] OIS, BBAI, *Mal. d.*, III, inv. br. 114/II MD - B - 107-2, 18. ševvala 1143. - 27. IV 1731. godine f. r.

[372] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, 476

[373] E. Pelidija, *Bosanski ejalet*, 120

[374] OIS, BBAI, *Mal. d.*, III, inv. br. 114/II, MD-A-94-1, 21. ramazana 1143. - 31. III 1731. godine f. r.

tvrđavu Novi. Iako je u proteklom periodu više puta obnavljana, zahtjevi su i ovoga puta za novsku tvrđavu bili opravdani. Stiglo joj je i 5 000 groša materijalne pomoći iz osmanske prijestonice.[375]

Odbrambena sposobnost pograničnih fortifikacionih objekata duž cijele granice Bosanskog ejaleta bila je stalna briga i lokalne i centralne vlasti. To se vidi i na primjeru tvrđave Hvala, koja je bila u sastavu ostrožačke kapetanije. Tu je još u vrijeme namjesnika Numan-paše Ćuprilića 1717. godine smješteno 136 ljudi. U toku osmansko-mletačkog rata (1714-1718.) vojna posada Havale opravdala je svoje postojanje, kao velika prepreka za ofanzivne akcije protivničke vojske. Međutim, u vrijeme namjesništva Abdullah-paše Muhsin-zadea iz tvrđave je uzeto 30 vojnika konjanika. Oni su premješteni u tuzlansku tvrđavu, kao posebna vojna formacija, agaluk džemata farisana. Ovakvu odluku nisu odobravale mnoge vojne ličnosti koje su smatrale da je njihovo mjesto u Havali koja se nalazila blizu tromeđe. Na to je posebno ukazivao kapetan Stare Ostrovice Mahmud-beg Kulenović pod čijom komandom je bilo i utvrđenje Havala. To je i razlog provjere vojne sposobnosti ovog mjesta. Nakon prikupljenih informacija utvrđeno je da tu nema više od 60 nefera sa dnevnom platom od 1107 akči. Pošto im se u međuvremenu broj prepolovio, a obaveze povećale, to im je vezir Abdullah-paša povećao dnevne plate. Sa svim tim Porta nije bila zadovoljna. Zato je naredila hadži Ibrahim-paši, ranijem *ćehaji* vezira Numan-paše Ćuprilića, da provjeri realno stanje i dadne punu informaciju oko toga.[376]

Prema dokumentima, ključka tvrđava imala je posadu od 140 vojnika. Oni su pripadali redu tobdžija, azebana i farisa. Iz

[375] *Ibidem, Mal. d.,* III, MD-A-95-4, 28. ramazana 1143. - 7. IV 1731. godine f.r.; *Ibidem, Mal. d.,* III, MD-A-96-1, 8. ševvala 1143. - 17. IV 1731. godine f.r.

[376] *Ibidem, Mal. d.,* III, MD-B-163-3, 23. ševvala 1143. - 3. V 1731. godine f.r.

državnih prihoda Bosanskog ejaleta imali su dnevnu platu u iznosu od 1715 akči, godišnje četiri tovara 8 160 akči, ili 1 943, 5 groša. I oficiri i vojnici ove tvrđave zajedno sa kapetanom Mehmedom žalili su se Porti da su oštećeni u redovnim primanjima. Kao razlog navodili su da im se plata u grošima obračunava po kursu 160 akči za jedan groš. Kako to ne odgovara realnom stanju, time im je plata bila znatno umanjena, te da na ime godišnje plate treba da dobiju 2 551, 5 groš. Nakon provjere, Porta je uvažila njihov prigovor i o tome obavijestila vlasti u Bosni.[377]

Zahtjev slične sadržine Porti je uputio i bihaćki kapetan Derviš-beg Ahmedbegović. On je na dužnosti bihaćkog kapetana bio od 1727. do 1741. godine. U žalbi ističe da se u tvrđavi Sokolac, koja je bila u sastavu njegove kapetanije, nalaze 152 nefera. I on ističe da se zvanični kurs akči za groše ne provodi po važećem kursu, čime su članovi ove posade oštećeni. I ovaj zahtjev Vlada je pozitivno riješila.[378]

Osmanske vlasti slično su postupile i u vezi sa 45 nefera džemata farisana bihaćke tvrđave, kao i za mustahfize jugoistočne kule iste tvrđave.[379]

I posada džemata farisana iz tvrđave Prozor koja je pripadala kliškom sandžaku, te brojala 32 vojnika, od osmanskih vlasti tražila je izmjenu dotadašnjeg njihovog finansiranja. Članovi ove posade imali su dnevnu platu 373 akče, godišnje 88 774

---

[377] *Ibidem, Mal. d.,* III, inv. br. 114/II, MD-A-100-2, 3. zil kade 1143. - 11. V 1731. godine f. r.

[378] *Ibidem, Mal. d.,* III, inv. br. 114/II, MD-B-105-1, 16. zil kade 1143. - 24. V 1731. godine f. r.

[379] *Ibidem, Mal. d.,* III, inv. br. 114/II, MD-B-108-1, 18. zil kade 1144. - 26. V 1731. godine f. r. ; *Ibidem, Mal. d.,* III, inv. br. 114/II, MD-B-110-1, 21. zil kade 1143. - 29. V 1731. godine f. r.

akče. Oni su novac dobivali po kursu 190 akči za jedan grš. Kako se vrijednost groša popravila, oni traže da im se navedene akče mijenjaju po kursu 160 akči za jedan groš. Novac koji su dobivali na ime plata bio je iz prihoda džizije Cigana. Godišnje je taj iznos bio 554, 5 groša. Tako se pojavio i višak od 87, 5 groša i 25 para. Sve te zahtjeve prozorske posade Porta je uvažila.[380]

Slično stanje bilo je i sa 110 članova vojne posade Šturlić. Njegova tvrđava bila je u sastavu ostrožačke kapetanije. Oni su plate od 1 990, 5 groša dobivali iz prihoda džizije u sandžaku Vučitrn. Također su na ime plate dobivali i 260, 5 groša iz prihoda džizije bosanskog sandžaka. Pored toga, predviđeno je da se od džizije vučitrnskog sandžaka za ovu posadu iz džizije uzme još 662, 5groša. To znači da je godišnji iznos plata članova posade tvrđave Šturlić iznosio 2 913, 5 groša.[381]

No, početkom četvrte decenije XVIII stoljeća za neke posade tvrđava Bosanskog ejaleta obračun plata po novom zvaničnom kursu nije glavno pitanje. To se vidi i iz primjera jajačke tvrđave. Nekada je u njoj bila posada sa 207 ljudi. Ti neferi imali su dnevnu platu 2 767 akči. Međutim, još hidžretske 1131. (1718/19.) godine 40 nefera džemata farisana premješteno je u drugo (ne navodi se ime - prim. E. P.) mjesto. Zato sa Porte sugeriraju bosanskom namjesniku da provjeri brojčano stanje u ovoj tvrđavi. Ako bosanski beglerbeg smatra potrebnim, Vlada iz Carigrada mu preporučuje da u jajačku tvrđavu dovede i nove nefere.[382]

Vojničke plate, kurs zamjene akči za groše, tačni izvori prihoda vlasti, pronevjera novca, vojna i odbrambena

[380] *Ibidem,* MD-B-109-2, 22. zil kade 1143. - 30. V 1731. godine f. r.

[381] *Ibidem,* MD-B-102-1, 3. zil hidždže 1144. - 10. VI 1731. godine f. r.

[382] *Ibidem,* MD-B-164-3, 12. safera 1144. - 18. VII 1731. godine f. r.

sposobnost posade, bila je svakodnevna briga predstavnika vlasti vojnih posada. Tako su članovi tvrđave Kozarac tražili od vlasti da se izvrše građevinski radovi na njihovoj tvrđavi i otklone izvjesni nedostaci. Tu je kapetan bio Murat, sin Mustafa-bega Ćore. On se poslije gubitka Kostajnice doselio i preuzeo komandu nad ovom tvrđavom. Zahtjev kozaračkog kapetana i mjesne vojne posade bio je da se u što kraćem roku preduzmu mjere za gradnju četiri kamene tabije, kao i kameni zid sa unutrašnje strane hendeka. Kako u samom zahtjevu navode, značaj ove tvrđave je od posebnog državnog interesa. Ona se u to vrijeme nalazila pored osmansko-austrijske granice na kojoj je više fortifikacionih utvrđenja susjedne države. Također je kozaračka tvrđava značajna i kao najveće vojno utvrđenje u ovom dijelu Bosne, te vojnički štiti više susjednih kadiluka naseljenih brojnim muslimanskim izbjeglicama i prognanicima naseljenim u ovaj kraj poslije 1699. i 1718. godine. U želji da što prije dobiju dozvolu za planirane građevinske radove na tvrđavi Kozarac, njeni komandanti i neferi ističu da će pravljenje kreča, prijevoz pijeska i drvene građe, plate majstorima, kupovinu željeza, kopanje temelja i hendeka, te pribavljanje kamena, svojim novcem i radnom snagom pomagati. Također su se obavezali da će i sve druge vrste poslova obavljati sa stanovništvom svoje kapetanije. Zato i naglašavaju da od države ništa ne traže i ne očekuju, osim saglasnosti za otpočinjanje planiranih radova. Po njima, sav posao iziskivao bi 2 190,5 groša. Proračun je napravljen znatno ranije. To su uradile stručne osobe još hidžretske 1134. (1722.) godine. Iz Istanbula su za sve dobili saglasnost. Porta je pisala da je upravo od 1731. godine nastupio period da se u Bosanskom ejaletu preduzmu građevinski radovi i na drugim vojnim objektima. To bi bilo lakše jer bi se 1731. godine trebalo da završe glavni radovi na sarajevskoj tvrđavi, najvećem gradilištu u Bosni. Time se otvara mogućnost za angažovanje stručne radne snage i redovnih

sredstava za rad i na drugim fortifikacionim objektima Bosanskog ejaleta.[383]

Građevinski radovi na fortifikacionim objektima obavljani su u vrijeme kada je kuga uzimala strahovit danak. Istovremeno su to bile godine kada u Bosni ni sa jedne strane nije prijetila opasnost novog ratnog sukoba sa susjednim zemljama.[384] No, život je išao svojim tokom. To nam pokazuje i pažnja koju je prema posadi mostarske tvrđave pokazivao novi osmanski sultan Mahmud I (1730-1754). On je za 534 člana ove posade, koju su sačinjavali pješaci i konjanici, naredio povećanje plate za novih 400 groša, počevši od hidžretske 1144. godine (6. VII 1731. - prim. E.P.). Navedeni novčani iznos po sultanovom naređenju trebalo je uzimati iz zakupa *bašbazara.*[385]

U 1732. godini povećan je i broj članova kupreške posade. Do toga je došlo jer se ova tvrđava kliškog sandžaka nalazila u blizini mletačke granice. Zato je sa Porte i stiglo naređenje da se u tvrđavi Kupres, pored postojećeg 51 nefera, uposli još 49 farisa (konjanika). Njihov komandant bio je neki Mehmed-aga, a konjanicima je glavni komandant bio Halil Maho. Zbog uvećanja broja posade, predlaže se i povećanje plata.[386]

Ne samo da su uglednije ličnosti bile od države nagrađivane i unapređivane u vojnim zvanjima, nego je bilo slučajeva da su i obični vojnici zbog iskazane sposobnosti i discipline za svoj posao bili pohvaljivani i unapređivani. To vidimo i na primjeru

---

[383] *Ibidem, Mal. d.,* III, inv. br. 114/II, MD-A-76-1, 14. muharrema 1143. - 20. VII 1731. godine f. r.

[384] M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca,* 45

[385] Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti, *Orijentalna zbirka* (dalje: HAZU, OZ) reg. br. 125 5. XII 1731. godine

[386] HAZU, OZ, reg. br. 111, 26. rebiul evvela 1145. - 16. IX 1732. godine

nefera Omera. On je u gradiškoj tvrđavi bio običan vojnik iz reda *azebana.* Zbog svojih sposobnosti i preporuke njegovih oficira, određen je da dalju službu obavlja u banjalučkoj tvrđavi u trećoj odi prvog džemata sa dnevnom platom od 9 akči.[387]

O vojnoj sposobnosti i borbenom stanju profesionalnih vojnika u Bosanskom ejaletu, Porta je vodila svakodnevnu brigu, o čemu saznajemo iz brojnih osmanskih dokumenata. U jednom od njih iz 1734. godine Vlada iz Carigrada naređuje bosanskom namjesniku Abdullah-paši Muhsin-zadeu da lično obiđe i kontroliše sve tvrđave i palanke povjerene mu pokrajine. U toku te inspekcije, jedna od glavnih obaveza bila mu je da lično utvrdi opravdanost građevinskih radova na svim objektima, kao i da prosudi da li je potrebno podizati nove, na mjestima gdje ih do tada nije bilo. Pri svemu tome obavezuje se da izvrši i finansijski proračun u izradi novih i opravkama postojećih tvrđava. U relativno kratkom vremenskom periodu, vezir Abdullah-paša je dobivena naređenja izvršio. Neposredno nakon toga o svemu što je vidio, obavijestio je Portu. Navodi da je za izradu novih i opravke postojećih tvrđava potrebno osigurati 91 928 groša. Pola sredstava u novcu trebalo bi da obezbijedi Porta, a pola lokalno stanovništvo i vlast besplatnim radom i novčanim prilozima.[388]

Sa izgradnjom novih i proširenjem postojećih tvrđava, pojavila se potreba i za većim brojem profesionalne vojske. Tako se 1734. godine navodi da je u onogoštskoj tvrđavi napravljena nova tabija. Istovremeno se ističe potreba za povećanjem posade za 30 novih nefera i jednim agom. O tome je Porta obavijestila

---

[387] *Ibidem,* reg. br. 58 20. rebiul evvela 1146. - 31. VIII 1733. godine

[388] OIS, BBAI, *Mal. d.,* 3609-359; Avdo Sućeska, *Uticaj austro-turskih ratova na opterećivanje stanovništva u Bosni u XVIII stoljeću,* Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, br. XXVII, Sarajevo 1980, 203/4

i bosanskog namjesnika vezira Abdullah-pašu Muhsin-zadea. Dobiveno naređenje bosanski namjesnik je odmah izvršio. O tome piše Vladi u Istanbulu. Naglašava da je plate za nove nefere i agu osigurao iz prihoda džizije nahije Rovci.[389]

Pitanje plata posadama i izvori iz kojih se finansiraju bila je stalna briga i pokrajinske i centralne osmanske vlasti. Tako je vidoški kapetan Smail-aga Šarić pisao Porti da se u tvrđavi kojom on komanduje, nalazi 385 članova posade sa dnevnom platom od 3 808 akči, godišnje devet tovara 6 304 akče. Međutim, kako u molbi navodi, dobiveni novac ne zadovoljava realne potrebe. Da bi po zakonskim propisima isplatio sve članove posade, nedostaje mu još 127 104 akče, odnosno 774 groša i šest para. Bio je to razlog da se Vlada pobrine na koji način riješiti ovaj manjak novca. Nakon pregleda prihoda iz kojih se daju plate pojedinim tvrđavama, stručna lica ustanovila su da iz odžaka počiteljske posade koja prima godišnje 2 500 groša, ima viška od 700 groša. Tu razliku od naredne 1735. godine trebalo je da daje posadi vidoške kapetanije. Preostalu razliku od 74 groša i šest para trebalo je uzeti iz prihoda mukate Novog i Risna.[390]

U maju 1734. godine iz osmanske prijestonice je u Travnik veziru Abdullah-paši Muhsin-zadeu stigla obavijest da vlada odobrava 3 800 groša za građevinske radove i na tvrđavi Ostrožac. Pored otklanjanja oštećenja na postojećim objektima, istovremeno je trebalo izgraditi nove kule i tabije od kamena. Po građevinskim predračunima, novo utvrđenje iznosilo bi 20450 ^{2} aršina. Istovremeno se navodi da radovi na opravci starih i podizanju novih objekata iznose 6 709 groša. Pored navedenog

[389] OIS; BBAI; *Mal. d.*, III, inv. br. 114/II, MD-B-119-2, početkom zul kadeta 1146. - 5. - 15. IV 1734. godine f. r.

[390] *Ibidem, Mal. d.*, III, inv. br. 114/II, MD-B-120-1, 23. zul kade 1146. - 28. IV 1734. godine f. r.

novčanog iznosa bilo je potrebno još 600 groša za radove na izgradnji zidova sa unutrašnje strane tvrđave koji će iznositi novih 4 805[2] aršina. Kako je vezir još ranije obavijestio Portu da će na radovima ostrožačke tvrđave, angažovanjem lokalne radne snage biti ušteđeno 2 500 groša, to je suma od 3 800 groša trebalo da u potpunosti pokrije sve materijalne troškove. Na kraju ovog izvještaja naglašava se da se svi poslovi i novčane transakcije obavljaju strogo po zakonu.[391]

U ovo vrijeme osmanske vlasti su povećale broj stalne posade u tvrđavi Derventa za 40 novih nefera, što je iziskivalo i povećanje plata. Vlasti su to riješile tako što su novac uzele iz prihoda vanrednog poreza u Tešnju. Kako je ovu odluku donijela vlast Bosanskog ejaleta, sa Porte je u Travnik stiglo obavještenje da se preduzete mjere odobravaju i proglašavaju zakonitim.[392]

Sigurnost pograničnih utvrđenja bila je svakodnevna briga predstavnika vlasti. Zato su radi kontrole u tvrđavama Bihać i Jajce poslata dva stručna lica. Njihov zadatak bio je da u tvrđavama osuše i prosiju barut, koji je usljed dugog stajanja ovlažen. Za taj posao dobili su 100 groša. O tome su carigradske vlasti obavijestile i kadije spomenutih mjesta.[393]

Porta je naredila da se u tvrđavi (Bosanski) Novi, izgrađenoj neposredno iza 1718. godine, dograde središnji zidovi, koji su po stručnom mišljenju bili tanki, poprave hendeci i dopreme nove količine municije. Za sve te poslove određena su

[391] *Ibidem, Mal. d.*, III, inv., br. 114/II, MD-B-132-1, 15. zul hidždžeta 1146. - 20. V 1734. godine f. r.

[392] *Ibidem, Mal. d.*, III, inv., br. 114/II, MD-B-168-3, 5. safera 1147. - 8. VI 1734. godine f. r.

[393] *Ibidem, Mal. d.*, III, inv. br. 114/II, MD-B-1104-1, 19. muharrema 1146. - 24. VI 1733. godine f. r.

materijalna sredstva od 2 961, 5 groša. Radove je trebalo da urade članovi mjesne posade i lokalno stanovništvo. O tome je trebalo da vodi računa Džafer Cerić koji je kapetansku dužnost obavljao 1730.-1746. godine.[394]

Posebno je velika pažnja poklonjena banjalučkoj tvrđavi. Usljed poplava rijeke Vrbasa bili su joj znatno oštećeni vanjski zidovi. Cijeneći značaj ove tvrđave i geostrateški položaj šehera, Porta je 1734. godine u Bosnu poslala stručnu osobu (*bina emin*), da utvrdi potrebne radove i donese finansijski proračun. U pismenom izvještaju on navodi da je za sve građevinske poslove potrebno osigurati 14 134 groša. Kako je od ranije za radove na tvrđavi u Travniku bilo izdvojeno 4 691 groš, preostali dio novca trebalo je da osigura pokrajinska vlast. U tu svrhu Carigrad je izdvojio novih 3 000 groša. Porta je smatrala da će se novčanim iznosom od 7691 groša podmiriti plate stručnih ljudi, kao i kupovina novog građevinskog materijala. Ostale poslove je, po njenom mišljenju trebalo da obavi domaće stanovništvo i lokalna vlast svojim učešćem.[395]

Sredinom augusta 1734. godine veziru Abdullah-paši je sa Porte po treći put stigao ferman u vezi sa fortifikacionim objekatima Bosanskog ejaleta. Podsjećaju ga da je prije nekoliko mjeseci dobio naređenje da lično provjeri vojno stanje svih tvrđava i palanki, te neposredno vidi koje fortifikacione objekte bi trebalo popraviti i dograditi. Također je dobio naređenje da u 55 tvrđava i palanki izvrši tačan finansijski proračun, uz pomoć vojnih zapovjednika i predstavnika sudske vlasti - kadija. Porta kaže da je od njega dobila još jednu informaciju da su od

[394] *Ibidem, Mal. d.*, III, inv. br. 114/II, MD-B-114-3, 19. muharrema 1146. - 3. VII 1733. godine f. r. ; H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 94

[395] OIS, BBAI, *Mal. d.*, III, inv. br. 114/II, MD-B-116-1, 3. safera 1146. - 17. VII 1734. godine f. r.

navedenih 55 fortifikacionih objekata neophodne popravke za njih 37. Za njihovu popravku je potrebno je 21 928 groša. Zatim su neophodni radovi na tvrđavama: Kupres, Livno, Džisri Kebir (Kulen-Vakuf - prim. E.P.), Cetin, Derventa, Zvornik i Bihać. One imaju prioritet u odnosu na preostalih 30. Pola materijalnih troškova trebalo je da snosi osmanska centralna vlada, a pola bi padalo na teret pripadnika mjesnih tvrđava i lokalnog stanovništva. Zato Porta u ovom fermanu piše bosanskom namjesniku da odobrava izvještaj, proračun i prijedloge. Vezir je bio dužan lično imenovati stručne osobe koji bi se brinuli da planirani radovi budu dobro i stručno urađeni po predviđenoj dinamici i finansijskim proračunima. Tek kada bi se ovi poslovi završili, onda bi trebalo započeti građevinske radove na drugim tvrđavama i palankama ove pokrajine. Svi kasniji poslovi obavljali bi se planiranom vremenskom i finansijskom dinamikom i tačnim obavezama i centralne i lokalne vlasti.

Po zapovijedi iz ovog fermana, vezir je morao sve obavljene poslove lično, sa pratnjom i stručnim osobama, provjeriti i onda podnijeti izvještaj Visokoj Porti.[396] U to vrijeme fermane sličnog sadržaja dobile su i druge uglednije ličnosti, kao i svi značajniji vojni zapovjednici Bosanskog ejaleta.[397]

I dok su centralna i lokalna vlast pridavale dužnu pažnju što boljoj fortifikacionoj odbrani Bosne, te vodile računa o cjelokupnoj vojnoj komponenti, dotle su neki drugi događaji uvlačili njeno stanovništvo u nove obaveze daleko od Bosanskog ejaleta.

---

[396] *Ibidem, M. d.,* 53, inv. br. 139/VI 54 169, sredinom rebiul evvela 1147. - 15. VIII 1734. godine f. r.

[397] *Ibidem, M. d.,* 54, 171, sredinom rebiul evvela 1147. - 15. VIII 1734. godine f. r.

d) O učešću Bošnjaka na osmansko-perzijskom frontu 1727. godine

Iza Požarevačkog mirovnog ugovora (1718.) u Osmanskom carstvu nastupio je period mira sa susjedima. Na teritoriji cijele Imperije kod sultanovih podanika osjećalo se popuštanje ratne napetosti. To raspoloženje koje je bilo prisutno u svim pokrajinama Carstva, bilo je inspirirano i događajima iz Istanbula. U osmanskoj prijestonici novi veliki vezir Damad Ibrahim-paša sa svojim najbližim saradnicima smatrao je da je nastupio period da se u stranu potisnu sve poteškoće, te da se može prepustiti uživanju u životnim radostima.[398] Međutim, Osmansko carstvo, i da je htjelo, nije moglo izbjeći rat. Zbog toga su namjere velikog vezira da živi u miru i uživa u ovozemaljskim blagodatima bile samo želje, dok je realni život nametao obaveze koje je morao izvršavati.

U to vrijeme Rusija, koja je porazom na Prutu zaustavljena u svojim osvajačkim pohodima prema evropskim dijelovima Osmanskog carstva, kao i u području Crnog mora, svoju je ekspanzionističku politiku usmjerila u pravcu zemalja i naroda oko Kaspijskog jezera (mora). Ne nailazeći na očekivanu podršku i vojnu zaštitu od Perzije, ugrožene zemlje na tom području traže pomoć od Istanbula. To dovodi do političke zategnutosti Carigrada i Petrograda. Neki potezi s kraja druge decenije XVIII stoljeća nagovještavaju i novi rat dviju Imperija. No, pragmatizam koji je bio prisutan u vladajućim krugovima obiju država, dovodi ih do međusobnog sporazumijevanja i ideje o podjeli ovog područja na interesne sfere. Prema međusobnom dogovoru diplomata, Rusija je dobila pravo na zakavkaske zemlje uz Kaspijsko jezero sa Bakuom kao poznatim i velikim centrom. Istovremeno, sve druge teritorije koje su se nalazile zapadno

[398] *Ibidem*, 91

od Kaspijskog mora (jezera), trebalo je prepustiti pod utjecaj Porte.[399]

Ta relativna i lahka podjela bila je u dobroj mjeri uslovljena unutrašnjim trzavicama koje su potresale perzijsku državu kao glavnog protivnika ruske i osmanske vlasti u predjelu kaspijskih zemalja. Zbog toga je bio neminovan rat. U početku ni jedna od ovih zemalja nije bila svjesna da će zbog podjele interesnih sfera na ovom prostoru izbiti višegodišnji rat. Na vijest o promjeni dotadašnjeg stanja i podjele teritorija na koje je Perzija polagala pravo, dolazi 29. juna 1724. godine do osmansko-perzijskog rata. U njegovoj prvoj fazi spremnija osmanska vojska bilježi više uspjeha. Tom prilikom sultanove jedinice osvajaju i Hemedan (ar. Hamadan). Oružani sukob dviju velikih carevina vodi se bespoštedno narednih godina sa obostrano velikim ljudskim i materijalnim gubicima. Zbog toga je Porta početkom 1727. godine bila prisiljena da u brojnim pokrajinama Carstva izvrši opću mobilizaciju, radi popunjavanja prorijeđenih redova. Iz osmanske prijestonice prvih mjeseci otišli su brojni *mubaširi* u više pokrajina sa sultanovim *fermanom.* Naređenja Ahmeda III sa istim sadržajem tih dana dobili su sandžakbezi Hercegovine, Klisa, Dukadžina, Elbasana, Valone, Janjine i Ćustendila. U njima im sultan naređuje da u svojim sandžacima u što kraćem roku izvrše mobilizaciju za rat sposobnih podanika koji će ići na osmansko-perzijski front.[400]

Zapovijed da mobiliše 4 000 oficira i vojnika iz hercegovačkog i kliškog sandžaka dobio je i bosanski namjesnik Abdullah-

[399] Vasilj Popović, *Istočno pitanje,* drugo izdanje, Sarajevo 1965; Ismail Hami Danišmend, *Izahli osmanli tarihi kronolojisi,* 4, Istanbul 1972, 15 (dalje: I. H. Danišmend, *Izahli*)

[400] ANU BiH, BBAI, *Muhimme defter* 53, inv. br. 139/VI 54 114 (dokument je pisan u defteru koji je datiran krajem redžepa 1139. 22. II - 4. III 1727.) f.r.

paša.[401] Pored običnih vojnika - *nefera,* bio je dužan mobilizirati i najsposobnije oficire - *zabite*, koje će na osmansko-perzijskom frontu dovesti hercegovački i kliški sandžakbezi Ahmed-paša i sin mu Rustem-beg Rustempašić. Oni su bili dužni da se kod Hamadana i Isfahana stave pod neposrednu komandu bagdadskog namjesnika i serdara Ahmed-paše.[402] Tako je poslije nepunih deset godina relativnog mira u Bosanskom ejaletu ponovo zavladala ratna psihoza. Ona je bila uvećana mobiliziranjem za rat sposobnih Bošnjaka.[403]

U februaru 1727. godine sa Porte je bosanskom valiji stigao novi ferman. Ovoga puta, pored požurivanja da se što prije postupi po naređenju, bosanskom namjesniku se daje puna sloboda u pogledu načina mobiliziranja 4 000 vojnika i odabira najsposobnijih oficira. Posebno se naglašava da svi koji budu mobilizirani "treba da su probrani strijelci s puškom, da su hrabri i jaki, te da se mobilišu između najboljih junaka Bosne." U istom fermanu se naglašava da je po Portinom izaslaniku iz glavne carske blagajne poslano 200 660, 5 groša. Navedeni novčani iznos, po mišljenju vodećih ljudi Carstva, bio je dovoljan ne

---

[401] Salih Sidki Hadžihuseinović - Muvekkit i dr. Safvet-beg Bašagić u svojim knjigama navode da je u ovo vrijeme bosanski namjesnik bio Topal Osman-paša. To se iz dokumenata koje koristim u ovoj studiji ne vidi. Zato je tačan podatak fra Nikole Lašvanina koji, kao i u sljedećoj fusnoti citirani dokument, navodi da je bosanski namjesnik u vrijeme dobivanja fermana iz Istanbula da se mobilišu za rat sposobni ljudi iz navedenih sandžaka bio Abdullah-paša Muhsin-zade. On je ovu dužnost namjesnika Bosanskog ejaleta obavljao više puta (1720, 1732, 1740. i 1747. godine).

[402] ANU BiH, BBAI, *M. d.* 53, inv. br. 139/VI 54 109/2 (dokument se nalazi u *Muhimme defteru* koji je pisan krajem džemada'l ula 1139. (14. - 24. I 1727.) f. r.

[403] *Istorija naroda Jugoslavije od početka XVI do kraja XVIII veka,* knjiga druga, Beograd 1960, 1238 (dalje: *Istorija II*)

samo za vojničke plate, nego i za ishranu, oružje, opremu i druge vrste troškova. Želeći izbjeći nesporazume oko plata, u ovom fermanu se naglašava da se svakom mobiliziranom vojniku koji je imao dnevnu platu od 12 groša, poveća za još tri groša, te da im se na ime *bahšiša* da još po 10 groša. Zbog ratnog stanja i odlaska na front, predloženo je da im se unaprijed da po 30 groša. Pored novčane nadoknade, predloženo je da im se o državnom trošku da po jedan veći i manji šator, kao i potrebno posuđe i hrana. Kada se izvrše sva dobivena naređenja, bosanski vezir bio je dužan da obavijesti Portu kojim putem će ići i u kojim mjestima će se odmarati mobilizirane jedinice. To obavještenje bilo je potrebno kako bi vlada u Carigradu osigurala 200 tovarnih konja za prijevoz opreme na pojedinim dionicama puta. Na kraju se naređuje da na cijelom putu vojska ne smije ništa besplatno uzimati, niti sultanovim podanicima nigdje nanijeti štetu.[404]

Pored ovoga, iz osmanske prijestonice u Bosnu su prvih mjeseci 1727. godine stizala i nova naređenja. Najviše fermana bilo je upućeno hercegovačkom sandžakbegu Ahmed-paši i carskom izaslaniku *kapidžibaši* Hasanu. U njima su ponovljene ranije zapovijedi, ali data i nova uputstva. Prema novim instrukcijama, mobilizirane jedinice iz ove osmanske pogranične pokrajine trebalo je da kopnenim putem dođu do Galipolja, a odatle da idu do solunske luke. Tu će ih čekati četiri ratna broda koja primaju po 675 ljudi, kao i više drugih plovnih objekata na kojima će biti smješten preostali dio vojske. Svu brigu oko brodova i drugih plovnih objekata, te prijevoza preuzet će po jedan carski kapidžibaša i pomorski kapetan iz Soluna. Iz ove luke će na front biti brodovima prevezene i mobilizirane jedinice

[404] ANU BiH, BBAI, *Maliye defterler* I, inv. br. 114, 2953/55 - 2 12. februara 1727. (19. džumada'l ula 1139.) f. r.

iz drugih evropskih pokrajina Carstva. Svi oni bit će dovezeni do luke Iskenderun, gdje se svi stavljaju pod neposrednu komandu glavnog seraskera Ahmed-paše. Od tada su dužni da bespogovorno izvršavaju njegovo naređenje.[405]

Deset dana kasnije, hercegovačkom sandžakbegu stiglo je novo naređenje. U njemu se još jednom naglašava da sa sobom povede cjelokupnu svoju pratnju. Zatim se ponavlja kojim putem će mobilizirane jedinice ići prema svom odredištu fronta i pridružiti se drugim sultanovim jedinicama koje tih dana drže u okruženju Hemedan i Isfahan. Kao krajnji rok za izvršenje svih dobivenih naređenja, Porta je hercegovačkom sandžakbegu Ahmed-paši Rustempašiću odredila početak hidžretskog mjeseca ševvala, tj. kraj maja. Tih dana su fermane slične sadržine dobili sandžakbezi Valone, Dukađina, Janjine i drugih sandžaka.[406]

Postupajući po dobivenim instrukcijama, Ahmed-paša i sin mu Rustem-beg su već 8. marta 1727. godine pristupili općoj mobilizaciji.[407] Odabir najboljih oficira i vojnika tekao je bez ikakvih poteškoća. Svi mobilizirani i za novac prikupljeni oficiri i vojnici dolazili su na Travničko polje koje je bilo zborno mjesto. Nepunih mjesec dana kasnije u cijelosti je završeno mobilizanje. Već 2. aprila 1727. godine mobilizirane jedinice iz hercegovačkog i kliškog sandžaka su sa zbornog mjesta pošle

[405] *Ibidem, M. d.,* inv. br. 139/VI, 54 114, (dokument je pisan u defteru koji je datiran početkom redžepa 1139. - 22. II - 4. III 1727.) f. r.

[406] *Ibidem, M. d.,* inv. br. 139/V. Ovaj ferman pisan je sredinom redžepa 1139. (4-14. III 1727.) f. r.

[407] Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis,* Sarajevo 1981, 171 (dalje: N. Lašvanin, *Ljetopis*); Fra Mijo Vjencislav Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vieokova njihova boravka, provincija (1700-1835),* III, u Zagrebu 1887, 43 (dalje: M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*)

na front.[408] To znači da su krenule prije krajnjeg roka, predviđenog za kraj maja. Ujedno, to potvrđuje saznanje da je vojna organiziranost Bosanskog ejaleta bila na zavidnom nivou.

I dok je više historičara i orijentalista u svojim radovina navodilo da je iz Bosanskog ejaleta na osmansko-perzijski front 1727. godine pošlo 4 000 ljudi, dotle dr. Bašagić, pozivajući se na jedan *mazhar,* navodi da je u to vrijeme iz Bosne otišlo 5 000 spahija.[409] Međutim, dokumenti iz toga vremena govore da je mobilizirano 4 000 ljudi, ne računajući oficire, kao i cjelokupnu oružanu pratnju hercegovačkog i kliškog sandžakbega. Imajući sve to u vidu, smatram da je najbliži podatak o učešću Bošnjaka na osmansko-perzijskom frontu kod Hemedana i Isfahana 1727. godine bio 5 200 ljudi.[410]

Za razliku od opće mobilizacije koja je prošla u najboljem redu, polazak sa Travničkog polja započeo je sa poteškoćama. Mobilizirani vojnici počeli su od svojih oficira tražiti veće novčane nadoknade od dobivenih 30 groša koliko su primili na ime šestomjesečne plate (15) i bakšiša (15). Svoj zahtjev temeljili su na vijestima da su vojnici u drugim sandžacima van Bosanskog ejaleta za odlazak na istočni front dobili daleko veće novčane nadoknade. Koliko su bili spremni na sve, samo da dobiju povišicu, pokazuje sljedeći primjer. Uvidjevši da njihovi zahtjevi ne nailaze na razumijevanje bili su ljuti na beglerbega Abdullah-pašu. Zbog toga su i pošli prema njegovom šatoru u namjeri da

[408] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 171; M. Batinić, *Delovanje Franjevaca,* 43; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 126; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 93; Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade,* I dio (1463-1739) , Sarajevo 1912, 122 (dalje: M. Prelog, *Povijest Bosne*)

[409] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 93

[410] Avdo Sućeska, *Ajani*; *Istorija II,* 1238

od njega dobiju neposredan odgovor. Ne našavši ga, razljućeni *askeri* su sabljama i noževima raskomadali pašin šator.[411]

O toj se pobuni saznalo i u Carigradu. Zato je sa Porte bosanskom namjesniku stiglo naređenje da ne birajući sredstva strogo kazni organizatore pobune. Vlada iz Istanbula se plašila da i u drugim sandžacima ne dođe do sličnih incidenata. To bi joj poremetilo realiziranje planiranih vojnih zadataka. Također je hercegovačkom sandžakbegu stiglo posebno naređenje da što prije sa mobiliziranim jedinicama pođe na glavno ratište.[412]

Ako se prihvati podatak da su mobilizirane jedinice pošle sa Travničkog polja 1727. godine, kako to navodi Nikola Lašvanin, kao i drugi, onda se dā primijetiti da su se te jedinice sporo kretale jer su tek početkom juna napustile teritoriju Bosanskog ejaleta. Razlog tome vjerovatno je bio taj što je mobilizacija u drugim sandžacima van ove osmanske pokrajine bila sporija, pa su čekali da se svi nađu na određenim zbornim mjestima na putu prema glavnom frontu. Prema saznanjima, ni drugih uputstava se mobilizirana vojska nije držala. To se prije svega odnosi na njeno ponašanje prema posjedima sultanovih podanika kroz mjesta kuda su se kretali. Ne samo vojnici, nego i oficiri se toga nisu držali.[413]

Izgleda da su poteškoće, nedisciplina i nepridržavanje zadatih obaveza bili prisutni i kod drugih sultanovih mobiliziranih trupa koje nisu bile iz Bosanskog ejaleta. Tih dana hercegovački sandžakbeg Ahmed-paša je iz Istanbula dobio naređenje da sa

---

[411] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 171; M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca,* 43

[412] ANU BiH, BBAI, *M. d.,* 53, inv. br. 139/VI, 54 116/1 (citirani dokument pisan je u defteru koji datira od sredine ramazana 1139. tj. od 2-12. aprila 1127.) f. r.

[413] M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*, 43

svojim jedinicama dođe što prije do solunske luke, odakle će po ranije utvrđenom planu vodenim putem biti prebačen do luke Iskenderun.[414] U to vrijeme valija Soluna bio je Redžep-paša, potomak ugledne bosanske begovske porodice iz Ljubinja.[415]

Bez većih poteškoća osmanska vojska iz Bosanskog ejaleta došla je u Solun. Tu su je čekale spremne lađe i brodovi te su je bez ikakvih poteškoća prebacili do luke Iskenderun. Zatim su nastavili kretanje do krajnjeg odredišta - Hemedana i Isfahana.[416] O njihovom dolasku na glavni dio fronta obaviješten je i serasker Ahmed-paša. Uz već prikupljenih 50 000 vojnika iz drugih pokrajina Carstva, dolazak Bošnjaka predstavljao je novo pojačanje sultanove oružane sile. Svi mobilizirani vojnici sa oficirima bili su raspoređeni u 80 bajraka. To je upravo odgovaralo njihovom broju od 5 200 ljudi, jer je jedan *bajrak* brojao 50 do 60 vojnika i njihove starješine.[417]

Vojska iz Bosanskog ejaleta odmah je uključena u vojne operacije. U narednim danima i sedmicama Bošnjaci, skupa sa drugim sultanovim jedinicama, aktivno učestvuju u brojnim bitkama. Borbe su vođene svakodnevno. U jednoj od značajnijih pobjeda koje su osmanske oružane snage izvojevale nad

---

[414] ANU BiH, BBAI, *M. d.*, 53, inv. br. 139/VI, 54 117 (dokument se nalazi u defteru pisanom sredinom ševvala 1139, tj. od 1. do 10. juna 1727.) f. r.

[415] Safvet-beg Bašagić - Redžepašić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini,* Sarajevo 1986, 414 (dalje: S. Bašagić, *Znameniti*)

[416] ANU BiH, BBAI, *M. d.*, 53, inv. br. 139/VI, 54 117, dokument je napisan sredinom ševvala 1139. (1-10. VI 1727.), f. r.

[417] Başbakanlik Devlet Arşivleri, Istanbul, *Cevdet tasnifi askeri* II/ 2-d, inv. br. 31468, 19. ševval 1139. (10. VI 1727.); S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1,

Perzijancima, bila je pobjeda kod Isfahana 19. augusta 1727. godine. I u njoj su mobilizirane jedinice iz Bosne imale aktivnog učešća. Njihova hrabrost, pronicljivost u donošenju odluka u toku samih bitaka, kao i disciplina, pribavili su im zasluženo priznanje kod osmanskih glavnih zapovjednika. Vidjevši da će u daljim borbama imati još veće gubitke, šah Ešref Afgan ponudio je Porti sklapanje mirovnog ugovora. To prihvata i osmanska država. Mir je potpisan 3. oktobra 1727. godine.[418] Tim ugovorom pod sultanov suverenitet vraćene su ranije osmanske pokrajine: Sultanije, Zindžar, Terema i Elbasana, a pripojene su i novoosvojeni gradovi i pokrajine: Kermanšah, Hamedan, pokrajina Sina, Erdelan, Nehavent, Larisan, Nerend Mekri, Megara, Selmaz, Sarkan, Hej, centralni dio Azerbejdžana, Tebriz, Gendže, Karabaj, Revan, Ordubad, Nahdživan, Tifelis, Kiri, Širvan, te brojne druge teritorije i mjesta.[419]

Nakon prekida vojnih operacija i potpisivanja mirovnog ugovora, odlukom Porte mobilizirane jedinice su vraćene kućama. Tek tada se uvidjela cijena ovog ugovora. Oficiri i vojnici koji su bili iz Bosne, vratili su se svojim kućama 7. aprila 1728. godine. Od njih 5 200 koliko ih je otišlo na osmansko-perzijski front godinu dana ranije, svega se 500 vratilo kući. Preostalih 4 700 poginuli su u borbama koje su vodili sa šahovom vojskom kod Hemedana i Isfahana.[420]

---

[418] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 186; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 139; Y. Öztuna, *Osmanli devletli,* 436. Profesor Öztuna u svojoj knjizi navodi 4. oktobar 1727. godine, kao datum potpisivanja osmansko-perzijskog ugovora.

[419] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 186; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* l, 473/4

[420] A. Sućeska, *Ajani,* 182; H. Kreševljaković, *Istorija II,* 1238; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 93; N. Lašvanin, *Ljetopis,* 171

Preživjeli oficiri i vojnici zbog zasluga stečenih na bojnom polju od države su bili nagrađeni. Neki su dobili i vojna unapređenja. Među njima bili su Ahmed-paša i sin mu Rustem-beg Rustempašić. Odlukom Porte Ahmed-paša je imenovan vezirom i namjesnikom Bosanskog ejaleta. Istovremeno je Rustem-beg sa dotadašnjeg položaja kliškog sandžakbega, imenovan na očevo mjesto za hercegovačkog sandžakbega.[421] Tokom 1728. godine Porta je unaprijedila još jednog člana iz porodice Rustempašić. Bio je to Rustem-paša, sin Ali-paše Skopljaka. On je imenovan za *beglerbega* Erdibila.[422]

Učešće Bošnjaka u osmansko-perzijskom ratu 1727. godine imalo je višestruk značaj za buduće događaje. Na frontovima oko Isfahana i Hemedana mnogi od oficira i vojnika koji su se vratili u Bosnu, stekli su dragocjeno vojno iskustvo vođenja borbe iz neposredne blizine. To svoje znanje prenijet će na mlađe generacije koje će ratovati u novom austrijsko-osmanskom ratu 1737-1739. godine. Zahvaljujući ovom ratu, budući bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu, koji je upravo na ovom dijelu osmansko-perzijskog fronta bio jedan od komandanata osmanske vojske, imao je priliku da iz neposredne blizine upozna hrabrost, ratnu obučenost i snalažljivost za rat sposobnih ljudi iz Bosne.[423] To saznanje mu je bilo neophodno da deset godina kasnije (1737.) u svojstvu bosanskog namjesnika donosi važne i na prvi pogled rizične odluke u odbrani povjerenog mu pograničnog Bosanskog ejaleta. Mnogi njegovi rizični i na prvi pogled nelogični potezi, vremenom će se pokazati kao vrlo

[421] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 474; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 93; isti, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci,* 336, 417

[422] S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci,* 417

[423] Enes Pelidija, *O učešću Bosanaca u tursko-perzijskom ratu 1727. godine,* Prilozi za orijentalnu filologiju, 40/1991, Sarajevo 1990, 341

promišljeni. Oni su se zasnivali na stečenom iskustvu i saznanju o Bošnjacima iz vremena njihove borbe kod Isfahana i Hemedana. Imajući sve to u vidu, tek sada se mogu razumjeti nedovoljno razjašnjena pitanja u vezi s uspješno vođenim ratom na teritoriji Bosanskog ejaleta između 1737. i 1739. godine.

e) Odnos Bosanskog ejaleta sa susjedima

Bez obzira na više poteškoća i izazova, sultanovi podanici iz Bosanskog ejaleta imali su česte kontakte sa svojim susjedima. Podjednako i sa onima koji su bili u drugim pokrajinama Carstva, i sa vlastima i stanovnicima iz susjednih država. Uporedo sa dobrosusjedskim odnosima, u određenim situacijama dolazilo je i do nesporazuma. Najčešće su oni bili zbog upada pljačkaških družina, što je sultanovim podanicima svih konfesionalnosti nanosilo brojne materijalne štete, a u pojedinim trenucima i pojedinačna ubistva. Naročito su hajdučke i uskočke čete bile aktivne sa teritorije Mletačke republike. Zato je iza Požarevačkog mirovnog ugovora korespondencija među predstavnicima osmanske i mletačke vlasti bila intenzivna. U brojnim pismima uočavamo različit sadržaj te korespondencije. Pisma su bila od uobičajene kurtoazije pri imenovanju i dolasku pojedinih ličnosti na odgovorne funkcije, pa sve do međusobnog dogovaranja o suzbijanju hajdučije s obje strane granice.

U pismu od sredine maja 1720. godine bosanski namjesnik Topal Osman-paša pisao je mletačkom generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju Alvise Moćenigu III (1717-1721) da je zadovoljan stanjem na granici dviju država. Dalje izražava nadu da će se ubuduće ovako prijateljski odnosi nastaviti na obostrano zadovoljstvo.[424]

[424] DAZ, *filza* CXXXII, kut. 27, poz. br. 55, 15. srpnja 1720. godine

Nepuni mjesec dana kasnije iz korespondencije dalmatinskog generalnog providura Moćeniga sa kliškim sandžakbegom Hasan-pašom saznajemo o djelovanju jedne hajdučke družine. Ti odmetnici od vlasti su upravo u to vrijeme ubili neke trgovce na osmansko-mletačkoj granici. Zbog toga su predstavnici vlasti obiju država preduzimali određene mjere u cilju hvatanja hajduka, otkrivanja ubice i nastojali da se sve te osobe kazne.[425] Kako je ova istraga završena, nije nam poznato.

Dolazak novog mletačkog generalnog providura Marc Antonia Diede (1721-1723) u Zadar bio je povod za čestitanje. U ime osmanske vlasti iz Bosne, čestitke je uputio hadži Mehmed ef., jedan od glavnih vojnih zapovjednika na granici sa Mlecima. On izražava nadu da će se uspješna dotadašnja saradnja nastaviti i ubuduće na obostrano zadovoljstvo.[426] Pisma slične sadržine bila su i dvije godine kasnije kada Marc Antonia Dieda zamjenjuje Nicolo Erizze (1723-1726). On naglašava Abdullah-paši Muhsin-zadeu dalju uspješnu saradnju želeći da ti odnosi budu na osnovu odluka nedavnog mirovonog ugovora (misli se na Požarevački mir - prim. E.P.).[427] No, pored diplomatske uglađenosti, ne rijetko je bilo i više sporova predstavnika vlasti susjednih zemalja od kojih su neki prenošeni na više državne instance. O tome Senatu u Veneciji piše i glavni dalmatinski providur Vićenco Dona 1735. godine. On obavještava Senat da je bilo više sukoba između sultanovih i duždevih podanika u blizini Risna, te da se zbog toga lično susretao sa hercegovačkim sandžakbegom Bećir-pašom Čengićem. Dogovorili su se da ličnim angažovanjem ne dozvole djelovanje odmetničkih družina

[425] *Ibidem,* poz. br. 62, 10. lipnja 1720. godine

[426] *Ibidem, filza LXXVI,* kutija 10, poz. br. 4/1, 9. ožujka 1721. godine

[427] *Ibidem, filza XXXIV,* kutija 2, poz. br. 18, Iz Zadra 16. studenog 1723. godine

sa obje strane granice, da bi spriječili pljačku imovine nedužnih ljudi. Zahvaljujući angažovanju i mletačkih i osmanskih vlasti, a na osnovu dogovora generalnog providura i hercegovačkog sandžakbega u vrijeme dok piše ovo pismo, Vićenco Dono obavještava Senat da u navedenom kraju vlada mir. Čak ističe da je obećao Bećir-paši pomoć u onemogućavanju upada Crnogoraca iz njihovih nahija na teritoriju Bosanskog ejaleta.[428] Generalni providur je dobro znao da bez pomoći njegove lokalne vlasti, akcije crnogorskih četa na teritoriji Bosne ne bi bile ni uspješne, ni česte. To su znale i osmanske vlasti. U cilju da održi dobre odnose, generalni providur Dono postupa vrlo praktično i dalekovido.

Slično stanje bilo je i u bosansko-dubrovačkim odnosima. No, većina brojnih nesporazuma rješavana je dogovorom.[429] U pismu Mehmed-paše Dubrovčanima, izražava se zadovoljstvo što je predstavnik Vlade sv. Vlaha pokazao interesovanje za njega i njegovo zdravlje. Zato izražava nadu da će i ubuduće ovi međususjedski odnosi biti dobri i na obostrano zadovoljstvo.[430] Dobri odnosi bili su i između predstavnika dubrovačke vlade i pojedinih susjednih kapetana. Tako se stolački kapetan Smail Šarić zahvaljuje Dubrovačanima na kahvi i *gramariji* koju su mu poslali. Ujedno ih obavještava da je njegova porodica dobro, ali da u ovo vrijeme u stolačkom kraju umire veliki broj ljudi od kuge koja hara po cijelom Bosanskom ejaletu. Koliko je to uzelo velikog maha, vidi se i iz njegovog podatka da samo u Stocu

[428] Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, *Zaostavština Jovana N. Tomića*, sign. 8711/11 a - 7, pismo, Kotor, 12. VII 1735. (dalje: Arhiv SANU, *Zaostavština Jovana N. Tomića*)

[429] DAD, *Acta Turcarum B XVII* No 129, dok. 1b, 6. III 1735; isto, dok. 4b, 30. V 1735. godine

[430] *Ibidem*, B VIII, No 27, dok. 38, 17. giuna 1720. godine

dnevno umire 4 - 5 ljudi. f.n.[431] I korespondencija između dubrovačke Vlade i trebinjskog kapetana bila je slične sadržine. Tadašnji trebinjski kapetan Ibrahim zahvaljivao se Dubrovčanima na čestitkama zbog preuzimanja kapetanske dužnosti u trebinjskoj kapetaniji i poklonima koje je od njih dobio. Dalje u pismu ističe da se nada kako će se i ubuduće nastaviti dobrosusjedski odnosi Dubrovnika i Trebinja u interesu cjelokupnog stanovništva. f. n.[432] Pismo slične sadržine bilo je i između hercegovačkog sandžakbega Bećir-paše Čengića i Dubrovčana 1735. godine.[433]

Posebno su interesantna pitanja vezana za krvne delikte. Godine 1728. Ivan Gverović iz župe Imotica i Antun Buzanović iz župe Stupe ubili su u Dubrovačkoj Topoli trgovca Ahmeda, sina Alijina. O tom ubistvu bio je obaviješten i tadašnji bosanski namjesnik vezir Ahmed-paša. Zbog toga se Alija, otac ubijenog, obraća valiji i traži odštetu. Želeći izbjeći dalja sporenja, Ahmed-paša pismenim putem traži od dubrovačkih vlasti da plate ocu ubijenog krvarinu, te sve druge vrste obeštećenja. A ako se ne postupi po zakonu, o tome će biti obaviještena i Porta.[434]

I u narednim godinama bile su slične poteškoće. Tako npr. krajem novembra 1735. godine u selu Taranovci, koje je bilo pod vlašću Dubrovačke republike, desilo se ubistvo. Predstavnici vlasti u Dubrovniku obaviješteni su da je ubijen trgovac Šaban iz Stoca. Zbog toga je na mjesto zločina došao valijin *mubašir*

---

[431] DAD, *Acta Turcarum*, B XV, No 125, dok. 26b 24. decembra 1731. godine

[432] *Ibidem*, B XVI, No 127, dok. 39b, Adi 22 decembre 1730. godine.

[433] *Ibidem*, B VI 24, dok. 90, 7. XI 1735. godine

[434] DAD, *Acta Turcarum*, B IV, 1/35. *Pisana na Priestogliu od Travnika na 1141 na 22 seffera mieseza, to ies na 25 settembra l'ano di Christo 1728.* (Kod dubrovačkih vlasti ovaj dokument je zabilježeno da je stiglo navedeno pismo 6. X 1728. godine - prim. E. P.)

Mehmed-aga. O njegovom dolasku vlasti iz Travnika obavijestile su Dubrovčane.[435]

Posebno su česti nesporazumi bili između sultanovih podanika sa teritorije trebinjske kapetanije i stanovništva iz Konavala. Sve te nesporazume predstavnici Dubrovnika i Trebinja pokušavali su rješavati mirno i na zakonit način. U tome se posebno isticao trebinjski kapetan Ibrahim-paša Resulbegović.[436]

Koliko su prividno bili korektni međususjedski odnosi između predstavnika dubrovačke i osmanske vlasti iz Bosanskog ejaleta uoči austrijsko-osmanskog rata, govore nam i sljedeći primjeri. Nerijetko, pojedini kapetani iz Bosne tražili su od Dubrovčana da im navedu imena onih sultanovih podanika koji su živjeli na teritoriji povjerenih im kapetanija, a koji su Dubrovčanima nanosili štete ili se nezakonito ponašali. U tome se posebno isticao stolački kapetan Smail-aga Šarić. U jednom od tih pisama on navodi da su mu imena tih ljudi potrebna kako bi ih pravedno kaznio i time onemogućio da se ubuduće dešavaju slične nezakonitosti.[437]

Vjerovatno, na ovakve odnose utjecalo je i držanje predstavnika vlasti Dubrovačke republike. U pismu bosanskog namjesnika Abdullah-paše ističe se kako je od dubrovačke Vlade dobio pismo u kome mu Dubrovčani izražavaju vjernost. Zbog toga im i odgovara sa najljepšim epitetima i uzvraća istom pažnjom da mu se mogu uvijek obratiti za usluge.[438]

---

[435] *Ibidem,* B XVII No 130, dok. 28b, 26. XI 1735. godine

[436] *Ibidem,* B XX No 146, dok. 78, 29. IV 1736. godine

[437] *Ibidem,* B XV No 126, dok. 54, 20. XII 1736. godine

[438] *Ibidem,* B IV 1/34, 7. II 1736. godine

III. POGLAVLJE

STANJE U BOSNI UOČI NOVOG AUSTRIJSKO-OSMANSKOG RATA 1737. GODINE

I. DIO

a) Osmansko carstvo u prvim godinama vladavine sultana Mahmuda I

Još od prutskog poraza 1711. godine, carskoj Rusiji je onemogućeno da se širi u pravcu Crnog mora.[1] Pored Osmanskog carstva u tome ju je sprečavala i Austrijska monarhija kojoj nije odgovaralo rusko političko i vojno jačanje. Sve je to utjecalo da u obnovljenom rusko-osmanskom jedrenskom mirovnom ugovoru iz 1720. godine Rusija, između ostalog, prihvati obavezu da u slučaju strane intervencije u Kraljevini Poljskoj sa Portinim odobrenjem može slati svoju vojsku. No, zahvaljujući diplomatskoj vještini svog poslanika na Porti - Draškova, te pomoći Francuske, Rusija je u osmanskoj prijestonici i među njenim vodećim ličnostima uspjela izboriti visoko mjesto kao jedna od prvorazrednih evropskih država. To joj je omogućilo da ima pravo držati stalnog poslanika na Porti. Francuska je podržavala Rusiju kod sultana da bi smanjila utjecaj i ugled engleske i austrijske diplomacije u Istanbulu. I pored podrške Francuske, Rusija je i dalje imala brojnih

[1] Vasilj Popović, *Istočno pitanje, istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanske Carevine u Levantu i Balkanu,* drugo izdanje, Sarajevo 1965, 81 (dalje: V. Popović, *Istočno pitanje*)

poteškoća sa Portom. Najveća poteškoća u tadašnjim osmansko-ruskim diplomatskim odnosima bio je Krimski hanat kome je ruski car do 1700. godine plaćao godišnji danak.[2] Iako su u Jedrenu dvije države potpisale mirovni ugovor na "vječna vremena", ruska diplomacija je i dalje radila protiv interesa osmanske države.

Pridružujući se onim evropskim zemljama koje su zagovarale propast Osmanskog carstva i njegovu diobu, ruska diplomacija je i sama preduzela konkretne korake u tom pravcu. *To je dovelo do potpisivanja tajnog rusko-austrijskog ugovora 6. augusta 1726. godine. Tim ugovorom dvije Imperije su se međusobno dogovorile o podjeli evropskih pokrajina (ejaleta) Osmanskog carstva. Istovremeno se austrijski car Karlo VI obavezao da će u slučaju rata između Petrograda i Istanbula, bez obzira na povod, sa svojim oružanim snagama učestvovati na strani Rusije.*[3] Time je olahko vezao sudbinu svoje imperije sa Rusijom!

Kako mu je onemogućeno teritorijalno širenje u pravcu Crnog mora, službeni Petrograd je svoje ambicije za novim prostorima u prvim decenijama XVIII stoljeća počeo pokazivati prema zemljama oko Kaspijskog jezera (mora). Kavkaske zemlje koje su se nalazile između tri carevine: ruske, perzijske i osmanske, zbog pritiska Rusije, za pomoć su se obratile prvo Perziji, pa Istanbulu. Takvo stanje dovelo je do nove zategnutosti u osmansko-ruskim odnosima. No uskoro su diplomate našle zajednički jezik u podjeli interesnih sfera. Rusiji su pripale kavkaske zemlje koje su se nalazile neposredno uz Kaspijsko

[2] *Ibidem*, 80/81

[3] Gligor Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti o austro-turskim ratovima u XVIII vijeku*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII 1966-1967, Sarajevo 1969, 210 (dalje: G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti*)

jezero. Ostale zapadne zemlje postale su interesna sfera Osmanskog carstva.[4]

Rusko-osmanski dogovori imali su direktnog utjecaja na unutrašnje prilike u perzijskoj državi. Saznavši za podjelu interesnih sfera oko kaspijskih zemalja između ruskog cara i osmanskog sultana, šahovi podanici postaju vatreni zagovornici novog rata sa Osmanlijama. Ubrzo je došlo i do otvorenog rata. Perzijska vojska je već prvih dana oružanih sukoba preduzela ofanzivne akcije i od osmanske vojske preotela Tebriz i Kermanšah. Sultanove oružane snage našle su se u teškom vojno-strateškom položaju. Raniji propusti u unutrašnjim poslovima i vojni porazi na frontu rezultirali su otvorenom pobunom stanovništva osmanske prijestonice. Njima su se pridružile i jedinice koje su bile stacionirane u Istanbulu. Pod pritiskom vođe ove pobune, Patrone Halila, sultan Ahmed III je naredio smjenu, a uskoro i pogubljenje svog zeta, velikog vezira Ibrahim-paše. No, ova žrtva nije zadržala ni samog sultana na prijestolju. I on je 28. septembra 1730. godine bio primoran da abdicira u korist bratića Mahmuda, sina sultana Mustafe II. Tako je sultan Ahmed III nakon 27 godina, jednog mjeseca i 11 dana vladavine Osmanskim carstvom, napustio prijesto.[5]

Smjena na prijestolju oživjela je nadu sultanovih podanika u revitalizaciju Osmanskog carstva i njegovih državnih institucija. No, stanje na perzijsko-osmanskom fronu tražilo je donošenje brzih odluka o zaustavljanju teritorijalnih gubitaka i vojnih poraza. Zato je novi sultan Mahmud I (1730-1754) među prvim samostalnim odlukama potpisao ferman o imenovanju Ali-paše Hekim-oglua za novog vojnog zapovjednika nad osmanskim

[4] V. Popović, *Istočno pitanje,* 81

[5] Yilmaz Öztuna, *Osmanli devletli tarihi,* birinci cild, Istanbul 1986, 436/, 686 (dalje: Y. Öztuna, *Osmanli devletli*)

oružanim snagama. Tu dužnost novi *serasker* imao je i 1727. godine kada je vođen rat između ovih dviju imperija. Tom prilikom ne samo da je uspješno pobijedio perzijsku vojsku, nego je i sa šahom Ešrefom zaključio za Osmansko carstvo izuzetno povoljan mirovni ugovor.[6]

Ovaj rat doveo je i do promjene na perzijskom prijestolju. Zakoniti šah Tahmasp iskoristio je novonastalu situaciju i sa svojim pristalicama uklonio uzurpatora Ešrefa.[7]

Promjene na prijestoljima dviju država nisu smanjile žestinu ratnih sukoba protivničkih oružanih snaga. To je rezultiralo ogromnim ljudskim gubicima. Rat protiv Perzije Osmansko carstvo vodilo je kao protiv krivovjeraca. To je izazvalo još veću vjersku netrpeljivost. Za vodeće ličnosti Osmanskog carstva ovaj rat značio je pokušaj da osvoje velike teritorije na ovom dijelu istočnih granica, što bi bila kompenzacija za ranije gubitke više ejaleta u evropskom dijelu Carstva.[8]

Dolazak Ali-paše Hekim-oglua na ratište donijelo je osjetan preokret u korist sultanove vojske. Time je Ali-paša opravdao ukazano mu povjerenje sultana. Ponovo su osmanske oružane snage osvojile Kermanšah i Hamadan. Međutim, i pored preokreta na bojnom polju, voljom velikog vezira carstva Topal Osman-paše, koji je ranije obavljao dužnost namjesnika Bosanskog ejaleta, te bagdadskog namjesnika Ahmed-paše, 15. ramazana 1144. , odnosno 12. marta 1732. godine potpisan je osmansko-perzijski mirovni ugovor. Iako povoljan, ovaj mirovni ugovor izazvao je nezadovoljstvo sultanovih podanika. Mnogi su smatrali da je osmanska vojska mogla postići i nove pobjede

[6] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 131

[7] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 139

[8] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 156

da se rat nastavio, te da je time moglo biti i više teritorijalnih dobitaka. Zbog iskazanog nezadovoljstva ne samo u nižim, nego i višim društvenim slojevima, sultan Mahmud I smijenio je Topal Osman-pašu i na položaj velikog vezira imenovao pobjednika nad Perzijancima, tada u Carstvu vrlo popularnu ličnost Ali-pašu Hekim-oglua. On će tu dužnost obavljati u naredne tri i po godine.[9]

Prva dužnost nove prve ličnosti Porte bilo je brzo uklanjanje glavnih akutnih slabosti. Jedna od njih bio je i postojeći finansijski sitem. Zato je i preduzeo prve mjere u cilju njegovog poboljšanja. Drugi posao bilo je poboljšanje stanja u oružanim snagama. Kao iskusan vojskovođa još od ranije je uočio slabost discipline kojom su bili zahvaćeni skoro svi vojni rodovi. Posebno je uočio važnost artiljerije. To je bio i razlog njegovog čestog kontaktiranja sa brojnim evropskim diplomatama koji su službeno boravili u Istanbulu. U tim susretima pažljivo je pratio vijesti o međusobnim odnosima evropskih država i njihov stav prema Osmanskom carstvu. Sve je to utjecalo da vodi promišljenju i fleksibilnu vanjsku politiku.[10]

I pored pokušaja da izbjegne oružane sukobe sa susjedima, u tome nije uspio. Ponovo je došlo do novog osmansko-perzijskog rata. Perzija se nikako nije mirila sa teritorijalnim gubicima koje je priznala mirovnim ugovorima iz 1727. i 1732. godine.[11] Novi rat dviju imperija trajao je do 1736. godine. I u ovom ratu bila su velika materijalna razaranja i ljudski gubici.

Još dok su trajali oružani sukobi, pod optužbom da rat ne vodi sa dovoljno energije 18. jula 1735. godine smijenjen je

[9] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 140, 142

[10] *Ibidem,* 141; J. v. Hammer, *Historija,* 3, 158

[11] E. Pelidija, *O učešću Bosanaca,* 340

FILOZOFSKI FAKULTET BIBLIOTEKA SARAJEVO

veliki vezir Ali-paša. Na njegovo mjesto postavljen je Gruzijac Ismail-paša.[12] Novi veliki vezir je neposredno po dolasku na čelo Porte preduzeo diplomatske mjere da dođe do novog mirovnog ugovora sa Perzijom. Najviše je u tom poslu bio angažovan Gendži Ali-paša. Zahvaljujući ovom diplomati, sredinom oktobra 1736. godine potpisan je novi osmansko-perzijski mirovni ugovor. Njime se Porta obavezala da Perziji vrati u ratu osvojene teritorije, a perzijska država bi priznala važnost mirovnog ugovora dviju zemalja iz 1727. godine koji je bio izuzetno povoljan za Istanbul.[13] Porta je potpisala ovaj mir zbog novog rusko-osmanskog rata.

Povod za ovaj rat bili su Poljska i Tatari. Protivno rusko-osmanskom mirovnom ugovoru iz 1720. godine, po kome se Rusija obavezala da se bez znanja Carigrada neće miješati u unutrašnje poljske poslove, Petrograd se toga nije pridržavao. Kada je poslije smrti kralja Augusta II 1733. godine došlo do borbe oko toga ko će biti sljedeći poljski vladar, Rusija se umiješala u rješavanje ovog pitanja i direktno podržavala pristalice pretendenta Augusta III, umjesto Stanislava Lešinskog tasta francuskog kralja Luja XIV. Bio je to povod za brzu reakciju osmanske države. Porta je pozivajući se na mirovni ugovor iz 1720. godine protežirala ideju da se pitanje budućeg poljskog kralja odvija u normalnim uvjetima.[14] Ta zainteresiranost Porte za unutrašnje poljsko pitanje bila je zbog stava službenog Istanbula da Poljska i ubuduće treba da bude neka vrsta tampon zone između Rusije i Osmanskog carstva. Ovim miješanjem u unutrašnje poljske poslove, Porta se plašila pomjeranja utjecaja ruske interesne sfere na štetu osmanske države.

---

[12] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 153; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 142

[13] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 157; V. Popović, *Istočno pitanje,* 81

[14] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 142

Drugi razlog rusko-osmanskog rata bili su Tatari. U toku posljednjeg perzijsko-osmanskog oružanog sukoba, ove jedinice iz Krimskog hanata su, ne pitajući službeni Petrograd, prešle preko dijela kavkaskih zemalja koje su bile pod ruskom vlašću, da bi stigle na glavne linije osmansko-perzijskog fronta u pomoć osmanskoj vojsci. Tim kretanjima vojske krimskog hana, vazala osmanskog sultana, energično se usprotivila Rusija.[15] Zato je po naređenju carice Ane, glavni zapovjednik ruske vojske grof Minih 20. decembra 1735. godine pokrenuo glavninu svojih trupa prema Dagistanu, kuda su se kretali odredi tatarskog hana. Zadatak mu je bio da po svaku cijenu zaustavi hana i njegovu vojsku u napredovanju prema Dagistanu. Saznavši za to, novi veliki vezir Carstva Sidi Mehmed-paša pozvao je na razgovor engleskog, holandskog i ruskog poslanika. Upoznao je diplomate da je Porti poznato da se ruska vojska nalazi na ulazu kod Krima, te da je stacionirana kod Orkapa (Perekop). To drugim riječima znači da se ruske jedinice nalaze na četiri sata hoda od Azova, jedne od najvećih osmanskih tvrđava na ovom dijelu rusko-osmanske granice. Na ove optužbe ruske diplomate su odgovorile da ta kretanja njihovih oružanih snaga ne znače da njihova zemlja želi voditi rat sa sultanom. Navodno je to i razlog što ruska država ne dozvoljava slobodno kretanje tatarske vojske preko svoje teritorije i da se ruska vojska nalazi tu zbog "preventive". No, bilo je to samo diplomatsko nadmudrivanje. Kada su završene sve pripremne radnje i po unaprijed napravljenom planu zauzeti borbeni položaji, vidjela se prava namjera Petrograda.

Već u martu 1736. godine u Istanbul stižu pouzdane vijesti o ruskoj opsadi Azova. Uskoro Porta saznaje da je ruska vojska osvojila "Pašinu kulu" i "Janičarsku kulu". Također službeni Istanbul saznaje da ruskoj vojsci rijekom Donom dolaze nove

[15] V. Popović, *Istočno pitanje,* 81

količine artiljerijskog i drugog oružja, municije i svake druge logistike potrebne za vođenje velikog rata.

Nakon provjerenih informacija, te vijećanja na *Divanu,* Porta je donijela odluku da službeno Petrogradu objavi rat. Ta odluka je i ozvaničena 28. maja 1736. godine. Po tradicionalnom običaju pred carskim *sarajem* su istaknuti *tugovi* i započete uobičajene ratne ceremonije.[16]

Istog dana i zastave ruske vojske vihorile su se s kula odbrambenih bedema Azova. Ruskoj vojsci se 30. maja predao i Orkop. Glavnokomandujući oružanih snaga grof Mihin naredio je generalu Leontijevu da sa 10 000 pješaka i 300 Kozaka pođe u pravcu tvrđave Kilburn (Kinburn). Ona se nalazila suprotno od Očakova i manjeg ostrva Berazina. Mihin je istovremeno sa glavnim jedinicama otišao u trgovački grad Kozlov na Krimu. Osvajanjem ovoga grada ruska vojska je došla do bogatog plijena. U narednim nedjeljama osvojila je više gradova koji su bili pod vlašću krimskog hana.

Vojni porazi tatarske vojske i gubitak mnogih mjesta i tvrđava bio je uzrokom smjene nesposobnog Kaplan Giraj-hana, umjesto koga dolazi ratoborni Feth Giraj. Novi krimski vladar odmah preuzima mjere u cilju jačanja odbrambene sposobnosti svoje države i zavodi disciplinu u vojsci. Međutim, ubrzo se pokazalo da je novi han bio isto tako nesposoban kao i njegov prethodnik. I pored izvjesnih propusta koje je pravio, ipak je do kraja 1736. godine uspio zaustaviti rusku vojsku i njene ofanzivne akcije.[17]

---

[16] Ismail Hakki Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV, cild 1. Bolum, Ankara 1995, 255 (dalje: I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi*); J. v. Hammer, *Historija,* 3, 155/6; Taib M. Okić, *Jedan zaboravljeni istoričar XVIII veka Ahmed Hadžinesimović iz Prusca,* Gajret, kalendar za 1939, Sarajevo 1938, 168

[17] Jozef Matuz, *Osmansko carstvo,* preveo Nenad Moačanin, Zagreb 1992, 124 (dalje: J. Matuz, *Osmansko carstvo)*; Omer Novljanin, Ahmed

Na ruskom prijestolju bila je carica Ana Ivanova, kći starijeg brata Petra Velikog. U njeno je vrijeme feldmaršal Mihin bio u mogućnosti da za rat mobiliše 60 000 do 70 000 vojnika. Također je od teške artiljerije na raspolaganju imao i 646 topova.[18]

Ruska država imala je 120 000 profesionalnih vojnika, ne računajući više desetina hiljada mobiliziranih ljudi sposobnih za rat. Zato je i spadala u evropske vojnički najjače zemlje toga vremena. Po potrebi je uvijek mogla ratovati sa 200 000 vojnika.[19]

b) Pozivi iz Carigrada

Znajući za veliku vojnu snagu susjedne Rusije, Porta je na vrijeme preduzela sve mjere u cilju uspješnijeg vođenja rata sa moćnim susjedom. U sve pokrajine Carstva iz Istanbula su poslani fermani. U njima se namjesnicima provincija naređuje da izvrše opću mobilizaciju i jedinice upute na osmansko-ruski front na Krimu. Fermani su stigli i u Bosanski ejalet. Postupajući po dobivenim uputstvima, vezir Abdullah-paša Muhsin-zade mobilizirao je u prvoj fazi 1 200 ljudi iz reda zaima i timarlija.[20]

Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736-1739, (Dvije bosanske kronike)*, preveli i priredili dr. Fehim Nametak, dr. Lamija Hadžiosmanović, Zenica 1994, 100/101 (dalje: O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Obrana Bosne*); I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi*, 256; J. v. Hammer, *Historija*, 3, 161

[18] Aleksije A. Olesnicki, *Bosanska vojska pod zapovjedništvom Bećir-paše Čengića u rusko-turskom ratu 1737.*, Rad JAZU, knj. 269, razred historičko-filološka i filozofičko-jurističkoga, 121 u Zagrebu 1940, 114 (dalje: A. Olesnicki, *Bosanska vojska*); *Vojna enciklopedija*, 8, Beograd 1974, 281

[19] A. Olesnicki, *Bosanska vojska*, 114

[20] OIS, BBAI, *Mal. d.* III, inv. br. 114/II, MD - B - 153 - 2. ramazana 1147. - od 25. I - 24. II 1735. F. r. ; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, 480/1 ; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*, 102

Prikupljanje velikih vojnih snaga za rat sa Rusijom bila je stalna briga osmanskih vlasti. To se vidi i na primjeru Bosanskog ejaleta. Tih prvih nedjelja osmansko-ruskog rata, bosanski namjesnik Abdullah-paša Muhsin-zade od Porte je dobio novo naređenje da u što kraćem vremenskom periodu izvrši opću mobilizaciju. Da bi dobiveno naređenje bilo što efikasnije provedeno iz Istanbula je došao i sultanov izaslanik Kosedže Ali-aga. U istom fermanu bosanski namjesnik se obavještava da će glavni zapovjednik sultanove vojske iz Bosne biti tadašnji hercegovački sandžakbeg Bećir-paša Čengić. Od istaknutijih ličnosti trebalo je da idu i: banjalučki kapetan Mustafa-paša Sokolović, tuzlanski kapetan Derviš-beg Osmanbegović, kapetan Ključa i Ljubuškog Alija, kao i sve druge uglednije ličnosti koje pozove kapidžibaša Alija. Svi oni sa sandžakbegom Bećir-pašom Čengićem treba da se pridruže glavnini osmanskih oružanih snaga na osmansko-ruskom frontu kojima komanduje Mehmed-paša. Spomenute ličnosti određuju se kao ugledne osobe koje su se i do tada istakle kao sposobni vojni zapovjednici i koji su do tada stekli vojnu slavu na bojnom polju. Na kraju fermana naglašava se da i mobilizirani obični vojnici treba da su po svojim osobinama slični svojim oficirima.[21]

Tih dana je iz Istanbula u Bosnu stigao novi ferman. U njemu se ističu hrabrost i promišljenost za rat ljudi pokrajine, te se ističu njihove ranije zasluge za interese države i sultana. Imajući sve to u vidu, sultan Mahmud I izražava nadu kako će se njegovi podanici iz Bosanskog ejaleta ponovo odazvati u rat i na frontu pokazati hrabrost ispoljenu u mnogim ranijim bitkama. Istovremeno se naglašava da svaki 20-ti profesionalni vojnik iz

[21] OIS, BBAI, *Mühimme defteri* (dalje: *M. d.*), 53, inv. br. 139/VI 54 190/3 17. X 1735. - 30. IV 1736. godine. Ovaj dokument pisan je u defteru koji datira od početka džemazijel ahira do konca zul hidždže 1148. godine, f. r.; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 481

ove pogranične pokrajine Carstva bude mobiliziran, a da komanda nad svakih 100 nefera bude povjerena profesionalnom oficiru. Dalje se naređuje da svi mobilizirani moraju biti zdrave i za borbu sposobne osobe. Posebno se naglašava da predstavnici osmanske vlasti u Bosni svim mobiliziranim moraju osigurati putne troškove i novac za vojnu opremu, konje i sve drugo što im je potrebno. Kada se izvrši vojna mobilizacija, sve jedinice iz ovog ejaleta treba da pođu u pravcu Bendera gdje im je glavno mjesto okupljanja. Na kraju se naređuje pokrajinskim vlastima da u vrijeme mobilizacije ne nanose nikakvu štetu drugim sultanovim podanicima, te da se sve pripreme i odlazak obave mirno i na zakonit način.[22]

Vlada iz Carigrada svakodnevno je požurivala realizaciju mobiliziranja jedinica iz Bosne. Zato fermani stižu ne samo namjesniku, nego i mnogim drugim uglednijim ličnostima. Jedno od takvih naređenja dobio je i novi kliški sandžakbeg Ibrahim-paša Alipašić. Njemu se naređuje da se sa mobiliziranim jedinicama pridruži Bećir-paši Čengiću i jedinicama iz drugih sandžaka ove pokrajine, te da sa njima dođe u polje kod Jedrena.[23]

Ferman sličnog sadržaja dobio je i novopazarski kapetan Mehmed Ferhadpašić. On treba da se kod Bendera sa 200 nefera iz svoje kapetanije pridruži glavnini osmanske vojske pod vođstvom seraskera Mehmed-paše.[24] Nova naređenja i instrukcije

[22] *Ibidem, M. d.,* 53, inv. br. 139/VI 54, 184, početkom muharrema 1149. - 12. - 20. V 1736. godine f. r.

[23] *Ibidem, M. d,* 53, inv. br. 139/VI 54, 185, 19. X 1735. - 17. V 1736. godine. Ovaj dokument se nalazi u defteru koji je datiran od početka džemazijel ahara do konca zul hidždžeta 1148. godine

[24] *Ibidem, Maliye defter* III, inv. br. 114/II MD - B - 176-1, koncem muharrema 1149. 1 - 11. VI 1736. godine f. r. U ovom dokumentu navodi se ime novopazarskog kapetana koga akademik Hamdija Kreševljaković u svojoj studiji *"Kapetanije"* ne navodi.

dobivao je i Bećir-paša Čengić. On se požuruje da se sa 150 konjanika iz svoje pratnje što prije pridruži tada mobiliziranim jedinicama iz drugih dijelova Bosanskog ejaleta.[25]

Mobilizacija za rat sposobnih sultanovih podanika iz Bosanskog ejaleta pažljivo je praćena i sa drugih strana. U to vrijeme vijesti o novom rusko-osmanskom ratu u crnogorskim nahijama primljene su sa zadovoljstvom. Crnogorski plemenski glavari su se nadali da će ruska vojska vojno poraziti sultanove jedinice, te da će to doprinijeti da i oni ubuduće ne budu pod osmanskom vlašću. Kako je dalmatinski generalni providur Dolfin pisao vladi u Veneciji, i pravoslavni podanici Republike sv. Marka sa pažnjom su pratili i očekivali povoljne vijesti u korist Rusije. To su i javno pokazivali primajući neke strance koje su ugostili kao najdraže prijatelje. Tim rusofilskim manifestacijama protivile su se mletačke vlasti. Zato su tim "strancima" i naredili da što prije napuste teritoriju Mletačke republike.[26]

Iako neutralna, Venecija se u novom rusko-osmanskom ratu našla u nepovoljnoj situaciji. Novi rat dviju imperija ometao je obavljanje redovnih poslova mletačkim trgovcima. To je dovodilo i do opadanja njihove poslovne aktivnosti, naročito, kako su Mlečani naglašavali, na teritoriji Bosanskog ejaleta. Posebno su njene vlasti bile zabrinute zbog svojih pravoslavnih podanika. S pravom su se bojali da se ovaj dio stanovništva Republike javno ne pobuni i započne otvoreno ratovati sa osmanskim vojnim snagama stacioniranim u pograničnim

[25] *Ibidem, M. d.*, 53, inv. br. 139/VI 54 190/2, sredinom safera 1149. - 21. VI - 1. VII 1736. godine f. r.

[26] Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu, *Zaostavština Jovana N. Tomića,* red. br. 1477, st. sign. 8711/VI, izvještaj, Split 6. VI 1736. godine (dalje: Arhiv SANU, *Tomićeva zaostavština*)

krajevima. To bi Porti dalo povoda da Republici sv. Marka objavi rat, što Veneciji u to vrijeme nikako nije odgovaralo. Te pretpostavke bile su sasvim realne jer je u sličnim okolnostima 9. decembra 1714. godine Vlada iz Istanbula objavila rat koji je ovu Republiku koštao gubitka cijelog Peloponeza.[27]

Slična razmišljanja o pobuni svojih pravoslavnih podanika u ovoj pokrajini i susjednim crnogorskim nahijama imala je i osmanska država. Zbog toga su osmanske vlasti na vrijeme preduzele potrebne mjere da do toga ne dođe. U hercegovačkom sandžaku lokalne vlasti preduzele su mjeru *ćefileme* - uzajamnog jamčenja jednih za druge među uglednijim pravoslavnim porodicama. Također su na važnijim strateškim mjestima pojačali postojeće, a tamo gdje ih nije bilo, postavili potpuno nove straže. U održavanju mira na granici prema Dalmaciji bilo je uključeno još 260 ljudi. Naročitu pažnju Osmanlije su pokazivale za stanje u pograničnim krajevima sa crnogorskim nahijama. Hercegovačke vlasti su bile obaviještene o navodnom dolasku ruskih emisara na Cetinje. Po tim vijestima oni bi imali onu ulogu koju su prije 25 godina imali pukovnik Mihailo Miloradović i kapetan Ivan Lukačević. No, uskoro su navedene informacije demantovane.[28]

c) Odlazak Bošnjaka na ruski front

U prvim mjesecima nakon dobivenih fermana iz Istanbula o općoj mobilizaciji vojske mobiliziranje se nije provodilo onom dinamikom kakvu je Porta očekivala. Tek kada je u augustu 1736. godine iz Carigrada u Sarajevo došao Portin haznadar sa novcem, počelo se aktivnije raditi na općoj mobilizaciji. Za

[27] E. Pelidija, *Bosanski ejalet,* 145-189

[28] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 211

relativno kratko vrijeme mobilizirano je: 1 047 nefera iz postojećih tvrđava, bosanski zaimi i timarlije (*erbab-i timar* - spahije) i to 2 000 konjanika (*suvari asker,* 2 000 bešlija (*taife-i bešli)* i 3 000 pješaka.[29] To znači da je za relativno kratko vrijeme za rat bilo spremno 8 047 ljudi.

No, drugi izvori govore i o drugim brojevima. Tako npr. neposredni učesnik ovog vojnog pohoda i pisac *"Hronike"* Ahmed Hadžinesimović spominje da je iz Bosne za ruski front tada mobilizirano 7 200 ljudi. Po trećim izvorima tu je bilo oko 10 000 oficira i vojnika.[30]

Kao i u sličnim ranijim prilikama, i ovoga puta se dio mobiliziranih ljudi nije odazvao na poziv, pravdajući se raznim izgovorima. Vjerovatno da je to bio osnovni razlog zbog čega izvori daju različite brojeve o mobilisanim sultanovim podanicima. Zato su njihovi podaci na izvjestan način i tačni, ali ni jedni, ni drugi, ni treći nisu o ovome vodili računa. Među oficirima bile su i mnoge ugledne ličnosti Bosanskog ejaleta. Glavni zapovjednik svih mobiliziranih bio je hercegovački i kliški sandžakbeg Bećir-paša Čengić.* Sa njim se u svojstvu

---

[29] A. Olesnicki, *Bosanska vojska,* 114/115; N. Lašvanin, *Ljetopis,* 173; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 481

[30] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 120; M. Imamović, *Historija,* 297; *Historija naroda Jugoslavije II,* Zagreb MCMLIX, 1325

* *Bećir-paša Čengić bio je pripadnik poznate bošnjačke porodice Čengića. Njihovi preci su se u XVI stoljeću doselili u Bosnu iz Anadolije. Neposredno po doseljavanju, nastanili su se u Zagorju. Taj kraj je pripadao fočanskom kadiluku. U narednim godinama i decenijama Čengići su dali više uglednih i značajnih ličnosti.* (Više o time vidi: Hamdija Kreševljaković, *Čengići, prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini,* Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1991, 388-413.) *U najuglednije članove porodice Čengić ubraja se i Bećir-paša.*

Rođen je u Rotaljima, gdje je živjela jedna grana ove porodice i tu imala odžak. Iako je nepoznata godina njegovog rođenja, na osnovu podataka da je 1711. godine

zapovjednika pojedinih vojnih dijelova bili: tuzlanski kapetan Derviš Hasan Osmanbegović,* banjalučki kapetan Mehmed-beg

---

učestvovao sa bosanskim spahijama u osmanskoj vojsci koja je ratovala sa carem Petrom Velikim na Prutu, znamo da je rođen u zadnjim decenijama XVII stoljeća. Sljedeći siguran podatak o ovoj ličnosti je iz 1712. godine. Tada se Bećir-paša nalazio u Gatačkom polju i odatle održavao korespondenciju sa Dubrovčanima. Dvije godine kasnije (1714.) vidimo da je u svojstvu hercegovačkog sandžakbega učestvovao sa bosanskim namjesnikom vezirom Numan-pašom Ćuprilićem u pohodu na crnogorske nahije. (Vidi: Enes Pelidija, *Pohodi bosanskih-paša na Crnu Goru od 1706-1714. godine,* Prilozi Instituta za istoriju, god. XVI, br. 17, Sarajevo 1980, 101-127.)

U narednom periodu nemamo konkretnih podataka o njemu sve do 1722. godine. Tada se spominje kao hercegovački sandžakbeg sa sjedištem u Taslidži, kako su se službeno zvala današnja Pljevlja. U ovom gradu spomenutom sandžakbegu Dubrovčani šalju svoga poklisara Vlahu Menzu sa pozdravima i pismom. Moguće da ga je tada Porta ponovo imenovala sandžakbegom ovog sandžaka. PraktičniDubrovčani, kako su tradicionalno radili, zbog toga su mu poslali pismo, izraze poštovanja i vjerovatno uobičajene poklone jer se ovaj sandžak graničio sa Republikom sv. Vlaha.

Godine 1733. Bećir-paša se spominje kao ugledna ličnost Bosanskog ejaleta koja je sa vojskom otišla u grad Kafu na Krim. Dvije godine kasnije susrećemo se sa njim opet kao hercegovačkim sandžakbegom. Znajući njegove ranije sposobnosti i da je bio u blizini Rusa i ratovao sa njima, vjerovatno ga je zbog toga i Porta imenovala glavnim zapovjednikom mobilizirane vojske Bosanskog ejaleta koja je 1736. godine trebalo da ide na glavni rusko-osmanski front. Dobiveno naređenje Bećir-paša je disciplinovano prihvatio i sa jedinicama mobiliziranim iz svih dijelova Bosanskog ejaleta otišao na određeno mu mjesto. Nakon poraza kod Ozije, uhvaćen je i pogubljen 14. jula 1737. godine, istog dana kada je službeni Beč Porti objavio rat, što će uskoro dovesti i do poznatog Banjalučkog boja.

* *Sin je bivšeg bosanskog namjesnika Topal Osman-paše. Zvanje tuzlanskog kapetana dobio je uz očevu pomoć. Nakon poraza je zarobljen, ali je poslije izvjesnog vremena oslobođen ropstva. Po povratku u Tuzlu, obavio je hadž. U kasnijim se dokumentima spominje kao tuzlanski kapetan hadži Derviš. Za njegovo vrijeme u Tuzli je izgrađena kamena tvrđava. Već sredinom XVIII stoljeća navodi se kao jedna od istaknutijih ličnosti koja se pobunila protiv vlasti u Travniku. Iako je zbog toga bio optuživan, te je bilo pokušaja da se smijeni, uspio je zadržati položaj*

Ferhadpašić - Sokolović* i ljubuški kapetan Ali-beg Hadžalić.** Sa njima je bilo više zaima iz bosanskog, hercegovačkog, kliškog i zvorničkog sandžaka: Mehmed-beg Dugalić, Rustem-beg Šahinpašić, Abdi-beg i Husein-beg, unuci Korča Mehmed-paše, Abdi Džafer Zaimović, Ismail-aga Bišćanin, Mehmed Alibegović, Osman-beg Repovac, te mnogi drugi. [31]

Intenzivnije pripreme za mobiliziranje vojske trajale su tokom cijelog septembra i oktobra 1736. godine. Tek kada su u cijelosti obavljeni dobiveni zadaci, Bećir-paša je iza 8. novembra (Mitrov dan - Kasum - prim. E. P.) pošao sa jedinicama prema zbornom mjestu. Kod tvrđave Isakči*** Bećir-pašu Čengića i mobiliziranu

---

tuzlanskog kapetana. U zvanju tuzlanskog kapetana zatiče ga i smrt hidžretske 1180. (1766/67.) godine. Pokopan je u groblju kod jalske džamije (Više o ovoj ličnosti vidi kod: H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 191-193; Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti - prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine,* Sarajevo 1986, 351 - dalje: S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci*).

* *Kapetansko zvanje naslijedio je od oca Mustafa-bega Ferhadpašića - Sokolovića 1708. godine. Tu dužnost bez prekida je obavljao do odlaska na rusko-osmanski front 1736. godine. Dalji podaci o ovoj ličnosti su nam nepoznati. Jedino što sigurno možemo tvrditi je da kao banjalučki kapetan nije mogao učestvovati u odbrani Banje Luke 4. VIII 1737. godine jer je vjerovatno poginuo u bici kod Ozije 14. jula iste godine.*

** *Nakon osnivanja ljubuške kapetanije 1717. godine za njenog kapetana imenovan je Ali-aga Hadžalić. Tu dužnost obavljao je do odlaska na rusko-osmanski front 1736. godine. U međuvremenu je obavio i hadž. Zarobljen je skupa sa drugim Bošnjacima koji su bili zarobljeni kod Ozije. Tu mu se i gubi trag.*

[31] OIS, BBAI, *M. d.* 54 184, 140/2, 190/3, početkom muharrema 1149. - 10-20. V 1736. godine f. r. ; H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 146, 191, 224; A. Olesnicki, *Bosanska vojska,* 116; Derviš Buturović, *Isprave spahijskih porodica iz nahije Neretva,* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, VI - VII/1956-57, Sarajevo 1958, 197; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 484

*** *Isakči ili Isakča je bila utvrđena kasaba koja se nalazila na desnoj obali Dunava u Dobrudži*

vojsku iz Bosanskog ejaleta dočekao je veliki vezir Carstva Kor Ahmed-paša. Po već ranije dobivenom naređenju, nakon kraćeg odmora, Bećir-paša je sa potčinjenim jedinicama pošao je u pravcu Moldavije. Bošnjaci su se tom prilikom kretali duž obale Dnjestra. Predvođeni svojim vojnim zapovjednicima, bez poteškoća su došli do granice Soroka. Tu su odlučili provesti zimske mjesece do daljeg pokreta u proljeće. U ovom kraju ispražnjeno je više sela. Domaće stanovništvo je moralo napustiti kuće i povesti stoku, kako bi se smjestili mobilizirani Bošnjaci. Istovremeno je sa jednom manjom grupom istaknutijih ličnosti iz Bosanskog ejaleta Bećir-paša otišao u grad Babadag.* Cjelokupnu brigu za vojsku preuzeo je moldavski knez.[32] Daleko od rodnog kraja, suočeni sa velikom zimom, neizvjesnom budućnosti, dezertiraju mnogi vojnici i niži oficiri. Svoj bijeg pravdali su nezadovoljstvom zbog neisplaćenih novčanih prihoda na koje su imali zakonsko pravo.

O ovoj pojavi je lično obaviješten sultan Mahmud I. Zbog toga krajem februara 1737. godine, sultan šalje ferman u kome kaže: "Iz izvještaja što ga je dostavio njihov zapovjednik (misli na Bećir-pašu Čengića - prim. E. P.) vidi se da su pripadnici neregularnih i regularnih jedinica (levenda i neferi)pobjegli u svoje krajeve. Naređuje se svim zabitima na skelama, počevši od skele Ismaile pa dalje rijekom Dunavom, da bez daljeg sve koji su pobjegli, uhvate i vezane pošalju njihovim zapovjednicima. Svim zabitima i ostalim odgovornim ljudima na tim skelama strogo je naređeno da zatvore sve prolaze".[33]

---

* *Baba Dag je također bila utvrđena kasaba koja se nalazila na desnoj obali Dunava u Dobrudži*

[32] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 103

[33] OIS, BBAI, *M. d.,* 54 162/2, kraj ševvala 1149. - 18. 28. II 1737. godine f. r.

Nekoliko dana kasnije sa Porte je stiglo novo naređenje. Ovoga puta se sa više biranih riječi govorilo o hrabrosti ljudi iz Bosanskog ejaleta koji su: "odani dinu i devletu, koji stoje licem u lice prema neprijatelju" i koji su: "poznati kao junaci na istoku i zapadu." Vjerovatno, navedeni komplimenti trebalo bi da anuliraju prijekorne sultanove riječi iz prethodnog fermana, ali su na ovako pisanje utjecala i saznanja da u predstojećim mjesecima upravo jedinice iz Bosanskog ejaleta treba da vode više bitaka sa ruskom vojskom.

Uprkos komplimentima koji su im stizali iz osmanske prijestonice, Bošnjaci i dalje dezertiraju. O tome je svakodnevno bila obavještavana i Porta. Zato i šalje novi ferman u kome naređuje alajbezima, starješinama buljuka i drugim oficirima da pojačaju budnost i pošalju svoje ljude koji će vratiti odbjegle vojnike u zimska prebivališta.[34] Takvo stanje zadržavanja vojske na okupu i održavanje borbenog morala trajalo je u cijelom zimskom periodu.

Međutim, na izmaku zime iz osmanske prijestonice Bećir-paši Čengiću i njegovim saradnicima stižu novi fermani. Sa Porte pišu da uskoro nastupa proljeće, te se predviđa da vojska pod njihovom komandom treba da napusti Moldaviju i uputi se na glavne linije osmansko-ruskog fronta. Zbog toga se oficiri moraju pobrinuti da im ni jedan vojnik ne izostane. Posebno se insistira na poštivanju vojne hijerarhije i borbene sposobnosti. Moldavske vlasti bile su dužne da im osiguraju dovoljno kolskih zaprega za prijevoz ljudi, robe, hrane, oružja i municije, te svega što im je potrebno. Ponovo se Bošnjacima upućuju komplimenti, gdje se između ostalog kaže: "Do sada su bosanski askeri u bezbroj slučajeva u svim ratovima pokazali svoje junaštvo i osvjetlali obraz dinu i devletu (vjeri

[34] *Ibidem, M. d.,* 54 201, ševval 1149. - 23. II 3. III 1737. godine f. r.

i državi - prim. aut.), pa je Porta sretna da se takvi junaci nalaze u njenoj vojsci." Da ih odobrovolji za predstojeće ratne okršaje, Vlada iz Carigrada obavještava da će svi oficiri i vojnici dobiti zaostale plate.[35] O brojnim poteškoćama sa kojima su se suočavali mobilizirani oficiri i vojnici u zimskim mjesecima koje su provodili u više moladavskih mjesta bili su obaviješteni i njihovi ukućani.[36]

Tih dana u Moldaviju dolaze i druge sultanove jedinice koje bi trebalo da učestvuju u ratovanju sa ruskom vojskom. Među njima bili su tatarski odredi predvođeni hanom Budžaka - sultanom Nagajem, Ibrahim-pašom Skopljakom, potomkom Bošnjaka Ali-paše i Mahmud-pašom Mahmudbegovićem iz Peći (dukadžinski sandžak - prim. aut.) sa 5 000 do 6 000 dobrovoljaca. Svi oni stigli su preko snježnih stepa i rijeke Aksu* u mjestu Akmečit.** Također su išli i preko rijeka Ingil i Ungul u mjesto Čehrin. Preko zaleđene rijeke Dnjepar i preko više jezera kretali su se vrlo lahko. Te pokrete osmanske vojske pratili su Rusi sa generalom fon Lesinom. Znajući za to, napao ga je krimski han Giraj i porazio. U neposrednoj borbi život je izgubio i general Lesin, dok mu je sin, čije ime se ne navodi, bio zarobljen.[37]

---

[35] *Ibidem, M. d.,* 53, inv. br. 139/VI 54 202, zul kade 1149. - 3. III - 13. III 1737. godine f. r.

[36] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 174

* *Ak su (bijela voda - prim. aut.) izvire na Kavkazu. Odatle teče u pravcu sjever-jug preko Dagistana i ulijeva se u rijeku Kur. U njenom toku postoji i istoimeni grad.*

** *Akmečit - Ak Mesdžid je ime grada koji je bio centar Krima. Osnovali su ga krimski Tatari i dali mu navedeno ime koje u prijevodu znači Bijeli mesdžid. Ovo mjesto Rusi su nazvali Simerapolj.*

[37] O. Novljaniv, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 104

d) Poraz kod Ozije

Postupajući po naredbi Porte, Bećir-paša Čengić je na 15 dana pred proljetni kalendar, tj. 7. marta 1737. godine sa trupama napustio zimska prebivališta i uputio se u pravcu Tomanova polja. Tu ga je zateklo novo naređenje od tadašnjeg zapovjednika Bendera, bivšeg namjesnika Bosanskog ejaleta Abdullah-paše Muhsin-zadea. U novoj instrukciji osmanskoj vojsci iz Bosanskog ejaleta naređuje se da dođe u polje kod Bendera. Već 21. marta 1737. godine izvršen je pokret mobiliziranih jedinica. Tom prilikom one su uklopljene u glavninu osmanskih snaga, uz zadržavanje svoje kompaktnosti u sklopu glavnine sultanove vojske. Po dolasku na ovo odredište, zadržali su se kod Bendera do 27. juna 1737. godine. Tada su po naređenju više osmanske komande otišle kao pomoć tvrđavi Očakov.* Njen je zapovjednik bio Jahja-paša, zet Ali-paše Hekim-oglua.[38]

Vjerovatno u želji da im se podigne borbeni moral i motiviše ih se za predstojeće bitke, sa Porte je Bošnjacima kod Ozije stiglo 30 000 groša na ime nadoknade učešća u ratu.[39] Put od Bendera do Ozije sultanove mobilizirane jedinice iz Bosne prešle su bez većih poteškoća. Na odredištu ih je dočekao Jahja-paša. U njegovoj pratnji bili su: Mustafa-paša iz Silistre, Mehmed-paša Gaga-oglu, Hasan-paša i Bećir-paša Čengić. To znači da je hercegovački sandžakbeg prije ostalih jedinica došao do Ozije.

---

* *Tvrđava Očakov poznata je i pod drugim imenom kao Kara Kerman i Ozu. To je današnji ukrajinski grad Očakov na Dnjepru, istočno od Odese. U Bosni i Hercegovini spominje se samo kao Ozija. O bici kod ovog grada dr. Safvet-beg Bašagić napisao je dramu u četiri čina pod nazivom "Boj pod Ozijom", "Behar" I, 1900-01, 8, Sarajevo 1900.*

[38] *Ibidem,* 104

[39] OIS, BBAI; *M. d.,* 53, inv. br. 139/VI, 54 205, početkom rebiul evvela 1150. - 29. VI - 9. VII 1737. godine f. r. ;

Neposredno nakon dolaska pred Očakov, do ovoga grada i njegove velike tvrđave došla je i ruska vojska. Njeni komandanti su odmah pristupili rasporedu svojih odreda i opkolili tvrđavu na prostoru rijeka Dnjepar i Perezana, sve do ušća u more. Sa 300 do 400 topova od kojih su posebno bili poznati njih sedam zvanih *kumbara* i *havan*, iz tri pravca započeli su artiljerijsku paljbu po tvrđavi. Istom mjerom odgovarali su im i branioci ozijske tvrđave protuartiljerijskom paljbom iz manjih topova: *baljemeza, sačme, šahije* i kumbare. Punih petnaest dana trajale su danonoćne borbe. Obje vojske pokazale su borbenu sposobnost, hrabrost i žestinu.[40]

U jednom od brojnih artiljerijskih napada, ruske tobdžije pogodile su *baruthanu*. Od nastale eksplozije uništena je trećina tvrđave i poginuo veliki broj branilaca. Bio je to presudan momenat na odluku preostalih branioca, kojima sa strane nije dolazila pomoć, da se odluče predati ruskoj vojsci "na viru". Do toga je došlo 14. rebiul evvela 1150., tj. 14. jula 1737. godine. Toga dana ruska vojska ušla je u tvrđavu i grad Očakov (Ozija).[41]

Neposredno nakon osvajanja ove znamenite tvrđave i predaje "na viru" osvajač se nije pridržavao ranijeg obećanja. Tom prilikom su većinu značajnijih osmanskih ličnosti neposredno po zarobljavanju pogubili. Među njima bio je i Bećir-paša Čengić. Preživjeli vojnici dopali su ruskog ropstva. Novi gospodari su ih

---

[40] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 105/6: Y. Öztuna, *Osmanli Devletli,* 438; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 263/4; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 297; Muhidin Pelesić, *Bošnjaci na svjetskim ratištima,* Sarajevo 1996, 54

[41] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 106-108; *Historija II,* 1325;*Vojna enciklopedija,* 6, Beograd 1973, 250; *Vojna enciklopedija,* 8, Beograd 1974, 281; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 297. U knjizi ovog autora vjerovatno se potkrala štamparska greška, pa umjesto navedenog datuma piše 14. juni, tj. mjesec dana ranije.

uskoro podijelili u tri grupe. Jedan dio otišao je sa Mustafa-pašom iz Ozije i Osman-begom Repovcem u Gradičku, druga grupa sa Hasan-begom Alipašićem i alajbezima Sulejmanom i Osmanom Osmanpašićem odvedena je u pravcu Berlonija a treći dio je odveden u Ravnu Goru (ne odnosi se na Šumadiju - prim. aut.) sa Jahjom, ključkim kapetanom, bratom Bećir-paše Čengića. Među najuglednijim zarobljenim Bošnjacima bili su: kliški sandžakbeg Mehmed-beg Dugalić - Malkoč, Rustem-beg Šahinpašić, Avdi-beg i Husein-beg Korča, Zvorničanin Abdi zaim-beg Džaferzaimbegović, tuzlanski kapetan Derviš-beg, Bišćanin Smail-aga, *haznadar* umrlog Bišćaka Mustafa-paše, hadži Alija iz Sarajeva, ljubuški kapetan Ali-beg, te mnogi drugi. Prema do sada nepotpunim podacima u Boju kod Ozije među poginulim uglednijim ličnostima iz reda branilaca bilo je i oko 80 Bošnjaka.[42] Bilo je to na 21 dan prije nego što će kod Banje Luke njihovi sunarodnici izvojevati jednu od najznačajnijih pobjeda nad austrijskom vojskom.

Prema dostupnim podacima, zajedno sa drugim osmanskim jedinicama u rusko ropstvo je nakon osvajanja Očakova došlo i 7 743 Bošnjaka.[43] Navedeni broj zarobljenih koriguje ranije podatke nekih orijentalista i historičara da je na ruski front iz Bosanskog ejaleta otišlo 7 200, a po drugima 8 000 za rat sposobnih ljudi. Najvjerovatnije je tačan podatak akademika Hamdije Kreševljakovića koji piše da je na ruski front iz Bosne u ovom periodu otišlo 10 000 ljudi.[44] Vjerovatno je jedan manji

[42] A. Olesnicki, *Bosanska vojska,* 115; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 94; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 484; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 298

[43] Hamdija Kreševljaković, *Čengići,* 401/2, 411;A. Olesnicki, *Bosanska vojska,* 116; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 94S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 484; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 298

[44] *Historija II,* 1325

dio na putu od Bosne do Očakova dezertirao, i vratio se kući.[45] Time je navedeni broj 7 743 zarobljena Bošnjaka sasvim realan. U narednim godinama ropstva najveći dio ovih zarobljenika je usljed zime, te raznih bolesti umro, daleko od svoje Bosne. Zbog toga njih 6 403 nije dočekalo slobodu. U vrijeme potpisivanja osmansko-ruskog mirovnog ugovora 28. decembra 1739. godine u životu ih je bilo 1340. No, iako je sporazum predviđao da se odmah puste na slobodu i vrate kućama, realizacija ove tačke mirovnog ugovora nije odmah izvršena. Do toga je došlo tek u oktobru 1742. godine kada su došli svojim kućama u Bosnu.[46]

Nestanak ovako velikog broja za rat sposobnih ljudi, bio je veliki gubitak i za odbrambenu sposobnost Bosanskog ejaleta. Međutim, preostali dio koji je ostao u ovoj značajnoj pograničnoj provinciji Osmanskog carstva u narednom periodu onemogućit će planove austrijske vojske da je zauzme i pripoji Austrijskoj monarhiji. Baš u to vrijeme preostali borci i cjelokupno stanovništvo pružit će napadaču herojski otpor. O tome će više riječi biti u narednim poglavljima.

[45] Vidi fusnote 33 i 34

[46] A. Olesnicki, *Bosanska vojska,* 116; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 94; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 484; *Historija II,* 1325; M. Imamović *Historija Bošnjaka,* 298

II. DIO

a) Unutrašnje prilike sa posebnim osvrtom na odbrambenu sposobnost Bosanskog ejaleta

Pred izbijanje novog austrijsko-osmanskog rata u Bosanskom ejaletu dešavali su se brojni događaji. Oni su bili rezultat kako unutrašnjih, tako i vanjskih okolnosti. Jedna od takvih je i promjena na osmanskom prijestolju. Onako kako je i došao, sultan Ahmed III je u pobuni koju je predvodio Albanac Petraka Halil 1. oktobra 1730. godine abdicirao. Na njegovo mjesto došao je sultan Mahmud I (1730-1754), sin sultana Mustafe II.[47]

Promjena na prijestolju je u svim slojevima osmanskog društva dočekana sa velikim nadama. Većina je očekivala revitalizaciju osmanske države. Slično se razmišljalo i kod osmanskih susjeda. No, uskoro će svi biti svjesni da su to samo puste želje. Čak će mnogi zažaliti za detroniziranim sultanom Ahmedom III i njegovom vladavinom.[48] To je naročito pogodilo one pojedince i društvene krugove koji su se nadali poboljšanju socijalnog položaja.

I pored razočarenja, nije sve ostalo po starom. To je želio pokazati lično i novi sultan. Među prvim njegovim mjerama bio je pokušaj konsolidacije timarskog sistema i jeničerskog odžaka. Također je uočio da je od svog prethodnika naslijedio i slabu flotu. Znajući da bez dobre mornarice ne može imati

[47] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 140; J. Matuz, *Osmansko carstvo,* 124; Y. Öztuna, *Osmanli Devleti,* 435, 686

[48] Dragoljub R. Živojinović, *Uspon Evrope od 1450-1789,* Novi Sad 1985, 499; J. v. Hammer, *Historija,* 3, 143; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 208-212;

potpunu kontrolu nad udaljenijim pokrajinama Carstva, kako na afričkom, tako i na azijskom i evropskom dijelu, sultan Mahmud I izdaje naređenje da se u više brodogradilišta pristupi izgradnji novih brodova različite tonaže. U tom cilju iz više evropskih zemalja dovodi stručna lica. Imajući najvišu državnu i finansijsku podršku, već u prvim godinama četvrte decenije XVIII stoljeća započeti su poslovi na jačanju ratne flote po najnovijim stručnim metodama.[49]

Već prvih godina svoje vladavine sultan Mahmud I poklanja pažnju reorganizaciji ne samo pomorskih, nego i kopnenih oružanih snaga. Među uglednijim stranim ličnostima koje su u tome imale istaknutu ulogu, bio je francuski plemić i veoma stručna osoba za artiljeriju Claud-Alexandre Bonneval.* Još od ranije bio je poznat osmanskim komandantima. Oni su ga upoznali još u bici kod Petrovaradina 5. augusta 1716. godine.

---

[49] Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine,* Posebna izdanja, XI, Orijentalni institut, Sarajevo 1983, 10 (dalje: A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*)

* *Claud Alexander von Bonneval rođen je 1675. godine u Francuskoj. U početku svoje vojničke karijere bio je angažovan u francuskoj gardi i mornarici. Vremenom je zbog svojih ličnih sposobnosti stekao u vojničkim krugovima veliki ugled i slavu. Zato ga je zapazio i princ Eugen Savojski. Na njegov poziv i preporuku iz Francuske je prešao u austrijsku vojnu službu. Poslije izvjesnog vremena je unaprijeđen u čin feldmaršala. Zbog svog burnog temperamenta i avanturizma, nanesene uvrede predsjedniku Ratnog savjeta princu Eugenu Savojskom koji ga je jedno vrijeme protežirao i štitio, osuđen je zbog više nevojničkih ponašanja na smrt, a zatim pomilovan. U međuvremenu je u zatvoru odležao godinu dana. Poslije pomilovanja bježi na teritoriju Osmanskog carstva. Godine 1730. dolazi u Sarajevo i prelazi na islam. Od tada se zove Ahmed. Iz ovog šehera odlazi u Travnik, sjedište bosanskih namjesnika. Tu izvjesno vrijeme živi kod vezira i bosanskog namjesnika Topal Osman-paše. Odatle odlazi u Istanbul. Za relativno kratko vrijeme u osmanskoj prijestonici skreće na sebe pažnju mnogih utjecajnih ličnosti. Zbog iskazane sposobnosti, uskoro ga sultan imenuje za zapovjednika artiljerije. To mu donosi i čin-paše.* (Više o tome: A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 260).

Tada se pokazao kao jedan od sposobnijih viših oficira princa Eugena Savojskog.[50]

Nakon bijega iz austrijske u osmansku državu feldmaršal Bonneval ne samo što je prešao na islam i uzeo ime Ahmed, nego je u Bosni ostao da živi skoro cijelu godinu dana. Nakon poziva Porte otišao je iz Travnika u Istanbul. Stekavši vojno znanje u najpoznatijim tadašnjim vojnim akademijama, te boraveći u službi i družeći se sa najpoznatijim znalcima vojne vještine i istaknutim vojskovođama, njegov dolazak i stupanje u sultanovu vojnu službu bilo je pravo osvježenje. Uvidjevši zaostalost osmanske u odnosu na evropsku artiljeriju, Ahmed-paša je pristupio njenoj reorganizaciji. Za kratko vrijeme postigao je zapažene rezultate. Zbog toga ga je sultan Mahmud I imenovao na mjesto vrhovnog zapovjednika topništva i činom-paše.[51]

Stekavši ugled i utjecaj u osmanskoj prijestonici, Ahmed-paša Humbardži (Bombarder) želio se na najbolji način zahvaliti mnogim ljudima iz Bosne koji su mu u najtežim životnim trenucima pomogli i pružili pomoć. Zato je nakon imenovanja za glavnog zapovjednika osmanske artiljerije uspio nagovoriti sultana Mahmuda I da izda ferman po kome 300 mladića iz Bosanskog ejaleta treba da dođu u Carigrad, da u posebnim školama izuče zanat za tobdžije i druga artiljerijska oružja toga vremena. U tu svrhu trebalo je osnovati posebnu školu, a učenicima od države osigurati redovnu platu od 18 akči dnevno.[52]

---

[50] A. Vandal, *Le Pacha Bonneval,* Paris 1885. godine; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 297;

[51] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 93

[52] *Ibidem,* 94; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 480; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 297

Pašinim željama koje su bile opravdane i u državnom interesu, sultan Mahmud I je u cijelosti udovoljio. U ljetnikovcu Aljazna na Uskudaru otvorena je škola sa potrebnom opremom. Glavni instruktor osmanskim pitomcima trebalo je da bude lično Ahmed-paša. On je za taj posao imao veliku platu čiji se iznos ne navodi. Da je imao veliki novčani iznos potvrđuje nam podatak što je njegov zamjenik za ovaj posao imao dnevna primanja od 340 akči. Osmanske vlasti su najozbiljnije shvatile značaj ove škole, i za njen rad na vrijeme obezbijedile novac, kao i odjeću za pitomce. Svima koji u redovnom roku budu završili ovu školu, Porta je obećavala službu i plate u vidu *timara* i *zijameta.*[53]

I pored primamljivih ponuda iz osmanske prijestonice, sigurne službe i dobre plate, odziv mladića iz Bosne bio je nedovoljan. U pismu kojeg je Porta uputila bosanskom namjesniku Abdullah-paši Muhsin-zadeu, kaže se da je u novoosnovanom odžaku hambardžija u prvim mjesecima 1735. godine iz Bosanskog ejaleta u ovu školu došlo svega 225 mladića, od planiranih 300. Zato centralna vlada i piše svom namjesniku da uloži potreban trud da u najkraćem vremenu nađe i pošalje još 75 učenika.[54]

Ne samo reformi aritiljerije, nego i njenoj prisutnosti u pograničnim mjestima Porta je poklanjala znatnu pažnju. Početkom 1735. godine iz Istanbula u Bosnu stigli su topovi, topovska kola i potrebna municija. Među tim topovima bio je i jedan koji se zvao *arabadžija.* Skupa sa dopremljenom artiljerijom u Bosanski ejalet došlo je 28 carskih *džebedžija* i tobdžija. Bosanski namjesnik bio je dužan da im osigura dovoljne količine mesa i

[53] M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 297

[54] OIS, BBAI, *Mal. d.,* III, inv. br. 114/II, MD - B - 155-1, 3. zil hidždže 1147. - 27. IV 1735. godine f. r.

hljeba, te udovolji svim drugim zahtjevima u toku cijelog boravka dok dovedene topove ne predaju na mjesta gdje su poslani.[55]

Početkom aprila iste godine u Bosnu sa Porte stiže novi ferman u kome se namjesniku i svim kadilucima, te haznadaru, naređuje da za potrebe topova u brojnim tvrđavama nabave 40 000 topovskih *đuladi* i 20 000 *čakmak taša*. S obzirom da se potrebna količina navedene municije ne može kupiti u drugim susjednim sandžacima, to se Abdullah-paši Muhsin-zadeu savjetuje da potrebnu municiju nabavi od domaćih proizvođača. Po mišljenju stručnih ljudi iz osmanske prijestonice, na ovaj način će se smanjiti troškovi za nabavku. U istom fermanu se kaže da jedno đule košta 20, a svaka dva čakmak taša po jednu akču. Nabavka i dopremanja ove municije na odredišta, po državnim proračunima, iznosit će 6 750 groša. Navedena suma treba da se osigura iz prihoda bosanske blagajne. Na kraju se skreće pažnja da cio posao oko kupovine i otpremanja na odredišta, radi strogo po zakonu.[56]

Preduzete mjere nisu bile slučajne. Nedostatak artiljerije u brojnim tvrđavama Bosanskog ejaleta osjećao se već duže vrijeme. Zato se ovom pitanju centralna i pokrajinska vlast ozbiljnije pozabavila. Vjerovatno je u tome velikog udjela imao i bivši feldmaršal Bonneval, odnosno sada Ahmed-paša koji je o Bosni vodio računu od prvih dana imenovanja glavnim zapovjednikom osmanske artiljerije. Zahvaljujući tome u maju iste 1735. godine u Bosnu stiže novih 80 *šahi* topova, 41 potpuno opremljen kundacima, a 39 bez kundaka. Zato Porta i piše Abdulah-paši da se postara i u što kraćem vremenu u potpunosti osposobi sve topove. Novac za njihovo kompletiranje travnički

[55] *Ibidem*, inv. br. 114/2 MD - B - 145 -3, početkom ramazana 1147. - 25. I - 4. II 1735. godine f. r.

[56] *Ibidem*, MD - B - 142 - 4, 10. zul kade 1147. - 4. IV 1735. godine f. r.

vezir trebalo je da osigura iz finansijskih sredstava koja su prikupljena u Bosni. [57]

Briga osmanske države o Bosanskom ejaletu, kao jednoj od najistaknutijih pograničnih pokrajina Carstva u njegovom evropskom dijelu , bila je permanentna. Smatrajući da nije samo dovoljno dopremati oružje i municiju, Porta je predložila da se u ovoj provinciji osposobe i radionice u kojima bi se pravilo oružje i proizvodila municija za sve vrste oružja. To se vidi i iz sljedećeg primjera.

Iz Istanbula su osmanske vlasti poslale banjalučkom kapetanu Mehmedu Ferhadpašiću - Sokoloviću, zatim zaimu Hasanu, kao i svim agama i oficirima ove kapetanije, opširno pismo s naredbom da se u Banjoj Luci što prije otvori velika radionica u kojoj će se praviti topovske kugle (*juvarlaci*). Zašto je to trebalo biti u ovom šeheru, a ne u nekom drugom gradu, predlagači objašnjavaju saznanjem da je i u ranijem periodu radionica slične namjene bila u ovom gradu. Čak se naglašava da se u radionici, koja je postojala prije više decenija u Banjoj Luci, nisu proizvodili samo juvarlaci, nego i topovi manjeg kalibra.[58] Radionica je prestala sa radom još u vrijeme Bečkog rata. To zaključujemo i iz podatka u kome se navodi da je nadzornik slične radionice, koja je u današnjem smislu bila manja vojna fabrika, bio Mustafa-beg, otac tadašnjeg banjalučkog kapetana. Ako se zna da je on dužnost kapetana banjalučke kapetanije obavljao u zadnjim decenijama XVII i prvim godinama XVIII stoljeća, to znači da je navedeno vrijeme njenog prestanka proizvodnje bilo prije tri do četeri decenije od vremena kada se ponovo zagovara njeno otvaranje.[59]

---

[57] *Ibidem,* MD - B - 148 - 1, 21. zil hidždže 1147. - 15. V 1735. godine f. r.

[58] *Ibidem,* MD - B - 141 - 3, 24. zil hidždže 1147. - 18. V 1735. godine f. r.

[59] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 144

Imajući u vidu sve naprijed navedeno, sa Porte je u Banju Luku stigao novi ferman. Njime sa banjalučki kapetan imenuje *nazirom* ove tvornice za izradu municije. Da bi posao krenuo po planu, iz Carigrada je u Banju Luku poslan iskusan majstor za ove poslove, zajedno sa trojicom *kalfa.* Dalje se u fermanu naređuje da se u izradi topovskih đuladi - *juvarlaka* angažuju neferi ove tvrđave u svojstvu običnih radnika *(išči vedžihle).* Po potrebi u ovim poslovima angažirati i oficire - *zabite.* Potrebnu gvozdenu rudu za pravljenje 16 000 đuladi u početnom periodu, trebalo je da im osigura raja iz kadiluka: Banje Luke, Jajca, Kamengrada, Kostajnice i Tešnja. Sva raja koja bi kopala rudu i pribavljala određenu količinu drva, alata, dasaka i svega drugog što je potrebno, nalazila se na području zaima Hasana, sina Mustafa-paše. Iako se u fermanu ne navodi prezime, na osnovu drugih podataka zna se da je zaim Hasan bio brat banjalučkog kapetana Mehmeda Ferhadpašića - Sokolovića.

Na kraju ovog fermana naglašava se neophodnost da kompetentne vojne osobe naprave plan po kome će municija biti raspoređena po pograničnim tvrđavama. Da se tom raspodjelom ne bi učinila nepravda, Porta naređuje veziru Abdullah-paši da sva naređenja iz ovog fermana izvrši po dobivenim uputstvima, strogo i pravedno.[60]

Sa Porte je veziru u Travniku stizalo više fermana. U njima se Abdullah-paši Muhsin-zadeu ukazuje na ozbiljnost izvršenja naređenja. Posebno mu se ukazuje na povjereni posao oko otvaranja radionice - tvornice za izradu topovskih đuladi u Banjoj Luci. I sve u vezi s ovim poslom iziskuje veoma ozbiljne mjere koje mogu biti praćene i nezadovoljstvom domaćeg stanovništva. Da je to tačno, navode primjer da su u osmansku prijestonicu

[60] OIS, BBAI, *Mal. d.,* III, inv. br. 114/II, MD - B - B - 141-3, 24. zil hidždže 1147. - 18. V 1735. godine f. r.

stigle vijesti o nezadovoljstvu raje u više kadiluka Bosanskog ejaleta u kojima je raja trebalo da kopa rudu. Sultanovi podanici iz Banje Luke, Kostajnice, Kamegrada, Jajca i Tešnja bojali su se da ova privremena obaveza vremenom ne postane stalna. U želji da stiša njihovo nezadovoljstvo, Vlada iz Istanbula u fermanu kojeg šalje bosanskom namjesniku Abdullah-paši, piše da su planirani poslovi neophodni. Kada se u banjalučkoj radionici izradi 16 000 topovskih đuladi, prestat će dalja proizvodnja. Time će nestati i potrebe za kopanjem rude i daljim angažovanjem raje iz navedenih kadiluka. No, do tada će u ovom poslu svo vrijeme biti angažovan poslati majstor iz Carigrada Sejjid Salih i njegove tri kalfe. Oni će biti tu da kontroliraju kvalitet izrađenih juvarlaka. U slučaju da posao ne bude obavljen kvalitetno i na vrijeme, za sve eventualne propuste lično će odgovarati i biti kažnjeni banjalučki kapetan Mehmed-beg i brat mu zaim Hasan.[61] Između redova se može naslutiti da se izrečena prijetnja odosi i na tadašnjeg bosanskog namjesnika Abdullah-pašu Muhsin-zadea.

Prilikom obilježavanja godišnjice stupanja na prijesto sultan Mahmud I je 22. decembra 1736. godine imenovao za zapovjednika tobdžiju Omera iz osme ode tobdžijskog džemata u tvrđavi Banja Luka sa dnevnom platom od 12 akči. Imenovanje je potpisao u Babadagu u Dobruidži. U to vrijeme bio je u blizini svoje vojske koja je ratovala sa Rusijom.[62] Vjerovatno da je do toga vremena posao oko izrade đuladi (juvarlaka) već bio završen. O tome se više ne govori u dokumentima narednog vremenskog perioda. Isto tako bilo je i sa građevinskim radovima na fortifikacionim objektima. No, i oko toga je bilo izuzetaka.

---

[61] *Ibidem.* Ovo je kopija fermana koju je ranije dobio vezir Abdullah-paša Muhsin-zade.

[62] OZ, HAZU, Zagreb, red. br. 55, 18. šabana 1149. - 22. XII 1736. godine

Jedna od rijetkih tvrđava na kojoj su obavljani građevinski radovi neposredno uoči austrijsko-osmanskog rata bila je vidoška tvrđava. Njen zapovjednik i kapetan istoimene kapetanije bio je, pune tridecenije od 1731. do 1761. godine Smail-aga Šarić. Jedno vijeme bio je i *vojvoda* u Ljubinju. Upravo nakon te dužnosti došao je na mjesto kapetana vidoške (stolačke) kapetanije. Tu dužnost preuzeo je od oca Osman-age koji je zbog duboke starosti predao najstarijem sinu kapetansku dužnost. Na upražnjeno mjesto ljubinjskog vojvode, Smail-kapetan Šarić je imenovao osobu koja mu je hijerarhijski bila potčinjena i kao *vekil* obavljala poslove.[63]

Neposredno po preuzimanju zapovjedništva nad stolačkom kapetanijom, Smail-aga Šarić je započeo opravku vidoške tvrđave. Po dokumentima iz 1731. godine u toj godini je obavio pola građevinskih poslova. Preostali dio radova nastavljen je u narednim godinama. Tako je 1735. godine tražio novčanu pomoć od 600 groša za popravke četiri kule koje su u ruševnom stanju, kao i za zidove tophane. Uviđajući opravdanost tih radova, Porta mu je poslala traženi novac.[64] Razlog smanjenog obima građevinskih radova na fortifikacionim objektima Bosanskog ejaleta bio je u činjenici da je u prethodnim godinama obavljena opravka mnogih tvrđava i palanki. Vremenom je većina dovedena u zadovoljavajuće stanje. Takvo saznanje bilo je i na Porti. Želeći da provjeri tačnost dobivenih informacija, sultan Mahmud I naređuje bosanskom namjesniku Abdullah-paši Muhsin-zadeu da u svojstvu prve ličnosti ove pokrajine lično provjeri sve

[63] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 209/210

[64] OIS, BBAI, *Mal. d.,* III, inv. br. 114/II, MD - B - 146-1, 12. zil kade 1147. - 6. IV 1735. godine f. r.

glavne tvrđave i mjesta, prije nego što ode iz Bosne i prije nego dođe novi namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.[65]

Vjerovatno zbog velikog angažovanja na popravkama starih i podizanju novih tvrđava, kao i povećanja poreskih obaveza, u Bosni je vladalo nezadovoljstvo među sultanovim podanicima, bez obzira na njihovu konfesionalnu pripadnost.[66] Kada se u trećoj i četvrtoj deceniji XVIII stoljeća na području sarajevskog kadiluka kupio porez *seferiya,* došlo je do pobune lokalnog stanovništva. Ona je bila prisutna i u nekim drugim kadilucima.[67] No, ovom prilikom nije došlo do izraza masovnijeg nezadovoljstva, kao što će to biti deceniju kasnije.

U ovakvim okolnostima poslije obavljanja službe namjesnika Bosanskog ejaleta ove pokrajine u prethodne četiri godine, Bosnu je napustio Abdullah-paša Muhsin-zade. U međuvremenu je imenovan za *muhafiza* Niša u Rumelijskom ejaletu. Na mjesto namjesnika Bosanskog ejaleta sultana Mehmeda I, Porta ne bez razloga imenuje Ali-pašu Hekim-oglua. On i vodeće ličnosti Carstva još od ranije su znali da pogranične sandžake, a Bosanski ejalet u cijelosti, pažljivo preko svojih konsidenata prate vlasti Austrijske monarhije. Kako se za Ali-pašu mislilo da je još iz vremena dok je bio na čelu Porte pokazao kao ličnost koja je dobro upoznata sa politikom evropskih zemalja prema Osmanskom carstvu, to ga sultan i imenuje valijom Bosne, koja je bila predmet velikog interesiranja službenog Beča.

---

[65] *Ibidem, M. d.,* inv. br. 139/VI 54 183, početkom zil hidždže 1148. - 2. - 12. IV 1737. godine f. r.

[66] Avdo Sućeska, *Seljačke bune u Bosni i Hercegovini u XVII i XVIII stoljeću,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine 1966-1967, Sarajevo 1967, 179; isti, *Bune seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću,* Zbornik radova, knj. 1, Istorijski institut, Beograd 1976, 74

[67] Avdo Sućeska, *Novi podaci o nastanku i visini taksita u Bosni,* Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XIII, br. 10/2, Sarajevo 1974, 144

b) Austrijsko prikupljanje informacija o Bosanskom ejaletu uoči rata 1737. godine

Još prije zvaničnog austrijsko-osmanskog rata vlasti bečkog cara potrudile su se da na vrijeme sakupe što više podataka o stanju i prilikama u Bosanskom ejaletu. Te informacije dobivali su od ljudi koje su kao trgovce ili putnike slali u ovu pograničnu osmansku pokrajinu. Posebno su im bili interesantni podaci od sultanovih podanika koji su radili za bečku vladu. Iako su i u ranijim godinama prikupljali informacije o svemu što se dešavalo na teritoriji Bosanskog ejaleta, rad obavještajaca postao je intenzivniji uoči samog rata.

U aprilu 1737. godine franjevac Hijeronimus Labudić daje opširan izvještaj opisa puta od Dubočca na Savi do Sarajeva. Po tom izvještaju, prva etapa puta je od Dubočca na Savi do Dervente. On ide preko jednog manjeg uzvišenja i prelazi se za jedan i po sat. Iz Dervente put vodi do mjesta Velike i prelazi se za sat vremena. Još tri sata je potrebno da se dođe do Doboja. Od ovog grada i tvrđave do Maglaja potrebno je još dva sata. Isto toliko vremena potrebno je do Žepča, idući putem uz obalu Bosne. Veća dužina je do Vranduka u Orahovici i iznosi pet sati. Naredna etapa su Zenica i Kakanj po dva sata. Taj put vodi uz rijeku Željeznicu. Po fra Labudiću, put od Kaknja do Visokog je na udaljenosti od tri sata. Toliko vremena je i od Visokog do Sarajeva, kao krajnje tačke ovog opisanog puta. Na kraju navodi da to iznosi ukupno 25, 5 sati aktivnog putovanja.

U istom dokumentu daje precizne podatke i o drugoj maršruti. Na prvom mjestu ističe da je od Sarajeva do franjevačkog samostana Kraljeve Sutjeske udaljenost šest sati. Kako je sam fra Hijeronimus istakao, lično je putovao od Jajca uz rijeku Vrbas do Prusca. Ovo mjesto nalazi se u ravnici i od stare srednjovjekovne prijestonice (Jajca - prim. E. P.) udaljeno

je četiri sata. Dalje put vodi preko uzvišenja (vjerovatno misli na Komar - prim. E. P.) do Travnika četiri sata. Od sjedišta bosanskih vezira do Busovače, potrebno je putovati još tri sata. Odatle do Zenice može se doći za sat i po, te preko Visokog, do Sarajeva. Drugi put vodi od Busovače do Kiseljaka (u dokumentu se zvao Kisela Vodica - prim. E. P.) i udaljen je zbog konfiguracije terena šest sati. Do Sarajeva je potrebno ići još pet sati. Na kraju navodi da se pored ovoga puta nalaze dva samostana (Kreševo i Fojnica - prim. E. P.), te da ova maršruta od Jajca do Sarajeva ima 22 sata hoda.[68]

Za austrijske obavještajce među prioritetnijim informacijama bilo je da što više znaju o *šeher* Sarajevu. Ovaj grad je imao preko 10 000 muslimanskih kuća, 150 džamija i mesdžida. Također se navodi da je prvih decenija XVIII stoljeća bilo i oko 1150 kuća u vlasništvu sultanovih podanika pravoslavne vjeroispovijedi. U 22 kuće živjelo je svega 125 katolika. Razlog izrazito malog broja katolika nalazio se u njihovom odlasku u vrijeme pohoda princa Savojskog (1697.), i nakon mira u Požarevcu (1718.), kada su u Sarajevu imali 508 domova.[69]

Pored civilnog stanovništva u sarajevskoj tvrđavi bila je stacionirana i vojna posada. Prema informacijama koje su slali austrijski obavještajci u Beč, u šeheru je bio *jeničerski aga* koji je imao punu komandu na 5 000 jeničera.[70] Vjerovatno se misli

[68] Kriegsarchiv, Wien, *Turkenkrieg 1737-1739,* AFA, 5, 5b/2 (dalje: KAW). Dokumente koje navodim u ovoj studiji iz Kriegsarchiva, ustupio mi je *prof. dr. Galib Šljivo* na čemu mu se ovom prilikom najtoplije zahvaljujem.

[69] Dr. Josip Matasović, *Princ Eugen Savojski u Sarajevu 1697,* Narodne Starine, knj. VI, sv. XIV, 106; Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878),* Izabrana djela II, Sarajevo 1991, 29 (dalje: H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti*)

[70] KAW, Wien, *Turkmenkrieg, 1737-1739,* 1737 5b

na sve jeničere koji su bili u brojnim (19) tvrđavama Bosanskog ejaleta. Uz to, ovako veliki navedeni broj ne odražava pravo stanje profesionalne vojske. Naime, u XVIII stoljeću su brojne zanatlije i trgovci bili upisani u jeničerski *odžak*. Oni su na taj način izbjegavali plaćati mnoge poreze, a vojnu obavezu niti su ispunjavali, niti se od ovih privrednika to očekivalo. Zato je navedenih 5 000 jeničera, neadekvatno u vojnom broju.

Informacije austrijskih konfidenata stizale su i iz drugih mjesta. Jedno od njih bila je i Janja. Prema austrijskim obavještajcima, ovo mjesto imalo je oko 200 kuća. Tu su isključivo živjeli muslimani. Vjerovatno zbog blizine većih urbanih mjesta, Janja je bila jedno od rijetkih naselja koje nije imalo fortifikacione objekte, ni vojne posade.[71]

Austrijske vlasti posebno je interesovao put od (Bosanske) Gradiške do Banje Luke, te sva naselja i fortifikacioni objekti sa mjesnim posadama na toj dionici. Od svojih *konfidenata* dobili su odgovor da je taj dio ravničarski. Preko njega bez poteškoća mogla su se kretati kola i prevoziti artiljerija. Prema izvještaju sa terena bečke vlasti su obaviještene da se na tom dijelu puta sa desne strane nalaze sela: Rogovlji sa 25, Vrtače sa 10, Romanovci sa 20, Hivansko sa 200, Bakinci sa 120, Krneti sa 115, Kabalovci sa 110, Mahovljani sa 12, Laktaši sa 20, Jakupovci sa 110, Glamočani sa 20, Bukovica sa 130, Dragočaj sa 100, Balaginci sa 15 i Motke sa 20 kuća.

Na lijevoj strani ovog puta su naselja: Lamunci 10, Junuzovci 20, Karajzovci 25, Vakuf 15, Kukulia 15, Morehenci 10, Maglajani 20 i Tarn Turci 15 kuća. Također habsburški obavještajci u istoj informaciji kažu da je rijeka Sava kod Gradiške široka 290 koraka, te da na toj dionici puta ima više *čardaka* u kojima se nalaze po četiri člana posade. U slučaju rata, svako

[71] *Ibidem*, A. F. A. 1737, 13, 167

od ovih manjih utvrđenja predviđeno je da ima 36 do 40 ljudi spremnih za borbu.[72] Ova informacija bila je od izuzetne važnosti jer je prostor od Gradiške do Banje Luke bio predviđen za glavni pravac napada austrijskih oružanih snaga na teritoriju Bosanskog ejaleta.

Drugi pravac budućeg napada austrijskih jedinica na teritoriju Bosne, po vojnim planovima Beča, bio je sa područja Like. Prema dobivenim informacijama, taj put je išao od graničnog sela Marin čardak, preko Lapca do Kulen-Vakufa. Dužina ove dionice je dva sata hoda. Sam (Kulen) Vakuf je bilo manje naselje pored kojeg protječe rijeka Una. Ona je zajedno sa jednom *kulom* bila osnovna prepreka napadu austrijske vojske u ovom dijelu Bosne. Pored (Kulen) Vakufa nalazile su se još dvije tvrđave: Ostrovica i Čavka. Od Vakufa do sela Rogovice, kako pišu konfidenti, udaljenost je pet sati, a do Lušce (Palanke prim. E. P.) put ide preko brdovitog i šumovitog predjela. Na tom dijelu udaljenost je sedam sati. Iz ovog mjesta do Banje Luke ima 16 sati hoda.[73]

Još prije objave rata, Banja Luka je bila predmet velikog interesovanja austrijskih vojnih krugova u Beču. Zbog toga su bečke civilne i vojne vlasti ovom, drugom po veličini gradu Bosanskog ejaleta, poklanjale veliku pažnju. Posebno ih je interesovala komunikacijska povezanost Banje Luke u svim pravcima. Jedan od važniji pravaca prema nekadašnjem sjedištu Bosanskog ejaleta bio je iz Zvornika, preko Tuzle, Gračanice, Doboja i Tešnja do Banje Luke. Cio put bio je prohodan i za pješake i za prijevozna sredstva. Istovremeno, konfident kapetan Đuro, piše da je za razliku od ovog, put od Gradiške do Banja Luke često blatnjav, ali je i u takvoj situaciji prohodan kolima.[74]

---

[72] *Ibidem*, 5, 5c

[73] *Ibidem*, 4, 15

[74] *Ibidem*, 5, 12a

Pored ovoga, postoji još jedan stariji put koji ide kroz šumu. Taj put je u dosta zapuštenom stanju.[75]

I drugi austrijski obavještajci poklanjaju pažnju Banjoj Luci. Svi njihovi izvještaji se slažu da je to veliki i lijep grad, te da je po veličini drugi iza Sarajeva. Od značajnijih objekata posebno ističu skladnu i veliku Ferhad-pašinu džamiju koja se nalazi u centru. Također navode da se na kraju grada nalazi *kastel* ili *citadela*.[76] Posebno ističu da u ovom mjestu ima 77 džamija i da je ovaj grad veliki privredni centar sa brojnim zanatskim i trgovačkim radnjama.[77] Vjerovatno je broj navedenih džamija preuveličan. Međutim, navedeni broj se možda odnosi ne samo na Banju Luku, nego i širu okolinu. Još 1660. godine kada je u njoj boravio čuveni osmanski putopisac Evlija Čelebi, navedeno je da je u ovom šeheru bilo 45 džamija.[78]

Uoči rata poručnik Moltenberg je na osnovu podataka, koje je dobio od izvjesnog Gerpara i Josipa, te na osnovu pisma popa Jovana, pisao svojim pretpostavljenim da u Banjoj Luci ima 4 000 kuća, od toga 300 do 400 su u vlasništvu katolika.[79] Ako se ovaj podatak uporedi sa pisanjem Evlije Čelebi u njegovoj "Seyahatnami" (Putopisu) u kojoj navodi da je u vrijeme njegovog boravka u ovom šeheru septembra 1660. godine grad imao 42 *mahale* sa 3 700 lijepih *ćeramidom* i *šindrom* pokrivenih kuća koje su u dobrom stanju, to znači da je grad zadržao sličnu veličinu koju je imao i prije 77 godina.[80]

---

[75] *Ibidem,* 5, 5f

[76] *Ibidem,* 4, 15

[77] *Ibidem,* 4, 16

[78] Evlija Čelebi, *Putopis o jugoslovenskim zemljama,* prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo 1996, 214 (dalje: E. Čelebi, *Putopis)*

[79] KA, Wien, *Turkenkrieg, 1737-1739, 1737,* 5b

[80] E. Čelebi, *Putopis,* 30, 213

Međutim, jedan drugi izvještaj iz Bosanskog ejaleta kojeg austrijskoj Vladi šalje kapetan Đuro prvih mjeseci 1737. godine govori da u Banjoj Luci živi oko 8000 ljudi, 50 su pravoslavnih, jedan katolik a ostalo su muslimani. Istovremeno, isti izvor navodi da se u blizini grada nalazi šest do osam muslimanskih sela, a ostalo su pravoslavna i katolička.[81] Među njima najbliži su Banjoj Luci: Burovići, Zahužani, Šargovac, Petričevac, Motrke, Kola, Mala Popova, Lutešnica, Betkovac, Ruisika, Vlamala, Rebrovac, Ponir, Šverklen, Sipanci i drugi.[82] Nešto dalje je selo Matuze, gdje žive dvije trećine muslimanskog i jedna trećina hrišćanskog i kršćanskog stanovništva. Po ovom izvještaju, udaljenost Banje Luke od Gradiške je "dan puta".[83]

Međutim, druga informacija koja također govori o gradskom stanovništvu, u kontradiktornosti je sa ranijim izvještajima. Naime, po njoj su u prosjeku u jednoj kući živjele dvije osobe. To je izuzetno malo, ako se zna da je prvih decenija XVIII stoljeća u jednom domaćinstvu prosječno bilo po pet članova.[84] No, ako su tačni podaci da je u ovom šeheru od kuge tokom 1731. i 1732. godine umrlo oko 7 000 ljudi, što prihvatam sa velikom rezervom, onda se navedeni podatak kapetana Đure može prihvatiti i kao tačan.[85] To znači da je uoči austrijsko-osmanskog rata aprila 1737. godine u Banjoj Luci živjelo nešto više od 8 000 ljudi.

---

[81] KA, Wien, *Turkenkrieg,* 1737-1739, A. F. A. 1737, 5, 12a

[82] *Ibidem,* 5, 5h

[83] *Ibidem,* 4, 15

[84] Dr. Muhamed Hadžijahić, *Metodološki postupci kod utvrđivanja broja bosanske populacije u kasnijem turskom periodu,* Prilozi Instituta za istoriju, godina XI-XII, br. 11-12, Sarajevo 1975-1976, Sarajevo 1976, 301

[85] H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti,* 311; B. Hrabak, *Kužne radnje,* 28

U jednom od narednih izvještaja sa terena, kapetan Đuro obavještava svog pretpostavljenog u Beču, pukovnika Dovinjara, da je (Bosanski) Novi bez značajnijih objekata, te da je tu stacionirano između 800 i 1 000 članova posade, a da je Stari Majdan jedno od značajnijih mjesta u blizini Banje Luke. To je naselje otvorenog tipa, bez fortifikacionih objekata i vojne posade. Sličnu kvalifikaciju daje i za Kamengrad, za kojeg ipak napominje da je to "tvrdo" mjesto, u slučaju eventualnog napada.

Posebno je interesantan izvještaj obavještajca kapetana Đure kada piše o samoj Banjoj Luci. Između ostalog ističe da se ovaj šeher nalazi na desnoj obali rijeke Vrbasa. U njenoj blizini je predgrađe sa bastionima i opkopima koji, po njemu, nisu duboki. U blizini grada rijeka Vrbas se ne može ni pješke ni na konju preći. To se može učiniti samo preko drvenog mosta koji se nalazi u pravcu srednjeg dijela tvrđave.[86] Vjerovatno da je mislio na most Sofi Mustafa-paše koji je sagrađen 1553/4. godine. Usljed proteklog vremena, ali i brojnih poplava bio je dosta oštećen, pa ga je država novcem iz redovnih prihoda popravila još 1733. godine. Iz istih razloga lokalne vlasti su popravile i Ferhad-pašin most u dva navrata 1730., ali i pred sami rat 1737. godine.[87]

Pored navođenja glavnih komunikacionih puteva i vremenske udaljenosti jednog od drugih mjesta i tvrđava, austrijski obavještajci dužnu pažnju poklanjali su i opisu fortifikacionih objekata, kao i broju posade, te vojnih rodova koji su stacionirani u njima. Tako u jednom izvještaju navode da se u Sarajevu nalazi 1 200 jeničara, a da im je njihov broj u Banjoj Luci nepoznat.[88]

---

[86] KA Wien, *Turkenkrieg*, 1737-1739, A. F. A. 5, 12a

[87] H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti*, 313

[88] KA Wien, *Turkenkrieg, 1737-1739*, A. F. A., 5, 12a

Slične informacije daje i za druga mjesta u blizini Banje Luke. Za Kozarac piše da ima kamene *bastione*, ali da nema *palisada*, tj. vojnih prepreka od zašiljenih stubova zabijenih u zemlju. Posebno naglašava da je kozaračka tvrđava već dvije godine bez zaliha municije, što otežava posao odbrane za 800 do 1 000 članova mjesne posade. Prema istom izvoru na tom prostoru je i tvrđava Široki (?) Majdan. Samo utvrđenje sagrađeno je od kamena, ali bez bastiona i palisada.[89]

Permanentno interesovanje austrijskih obavještajaca bila je komunikaciona povezanost Banje Luke, ne samo sa obližnjim većim i manjim mjestima Bosanskog ejaleta, nego i sa susjednim zemljama. Vjerovatno, imajući od ranije stvorene planove za predstojeći rat sa Osmanskim carstvom, bečke vojne krugove posebno je interesovala dionica puta od Gradiške do Banje Luke. Na tom dijelu bio je predviđen glavni pravac napada austrijske vojske. Po jednom izvještaju navodi se da put vodi od Gradiške, preko Bogolica, Mahovljana, Pomanovca, Klašnice do Banje Luke.[90]

I drugi izvještaji govore o komunikacijama na ovim prostorima. Po anonimnom konfidentu, putevi koji idu iz pravca Slavonije prema Banjoj Luci, idu preko četiri potoka. Ni preko jednog nema mosta. Posebno naglašava da je od državne granice do prvog potoka Savice razmak od pola sata. Isto je i od Svinjareva do Save. Dalje put vodi uz Vrbas gdje se na pola sata nalazi selo Bribisi. U njemu je 18 pravoslavnih kuća. Na toj dionici sela su udaljena jedno od drugog od pola do dva sata hoda. Što se tiče samog puta, on je prohodan i dobar.[91]

Sljedeći pravac koji je interesovao austrijske vojne krugove je komunikaciona povezanost Bosanskog ejaleta iz pravca Like.

[89] *Ibidem*, 4, 15

[90] *Ibidem*, 5, 5g

[91] *Ibidem*, 5, 5g

Prema tim informacijama udaljenost od ličke granice do Banje Luke je 25 sati. Također se navodi da postoji i drugi put u tom pravcu koji ide preko Petrovca, Driniće i Ključa. Za tu dionicu puta ističu da je prohodna i da se preko nje mogu kretati i kola sa artiljerijom.[92]

Osim kvalitete i prohodnosti puteva, te vremenske udaljenosti jednog od drugog naseljenog mjesta, austrijske vlasti su interesirale i druge informacije. Tako jedan nepotpisani konfident piše habsburškim vlastima da je put od Banje Luke, koji ide preko Kozarca i Unom do Kostajnice, dobar i siguran. No, ima i izvjesnih nedostataka. Jedan od njih je i uskoća puta kod Klašnice. U tom mjestu postoji *čardak* izgrađen na 14 drvenih stubova sa vojnom posadom od 25 ljudi. U daljem izvještaju piše da se na ovoj dionici puta nalazi uzvišenje Rosulje kod sela Petričevac. U njemu kao svećenik služi jedan franjevac. Zatim kaže da drugi prohodni put iz pravca Banje Luke vodi prema Jajcu. Najveći dio ovog puta je u ravnici. Zahvaljujući tome vojska može, po potrebi, logorovati, posebno kod Jajca (vjerovatno misli na Podrašnicu - prim. E. P.). Ovaj konfident posebnu pažnju poklanja pitkoj vodi. Već u Bihaću istoimena tvrđava ima i svoj bunar. Slično je i u tvrđavama Novi i Jajce. Što se tiče Banje Luke, pored pitke vode iz Vrbasa, i u samoj tvrđavi postoji bunar. Zatim precizira da put iz Like vodi preko Mauna na Lapac, a odatle ide dva dobra sata hoda do Vakufa (vjerovatno misli na Kulen-Vakuf - prim. E. P.), koji dominira svojom tvrđavom.[93]

I naredni izvještaji sve do izbijanja austrijsko-osmanskog rata juna 1737. godine uglavnom potvrđuju naprijed navedena saznanja. Najveći dio tih obavještenja odnosi se i dalje na

[92] *Ibidem*, 5, 5t

[93] *Ibidem*, 5, 5t

komunikacionu povezanost. To potvrđuje da su austrijske obavještajne službe bile posebno zainteresirane za ovaj šeher kojem su odredile važno mjesto u predstojećim vojnim aktivnostima. U jednom od posljednjih izvještaja iz Bosne, austrijskim vojnim krugovima se savjetuje da, iako je put od Gradiške prema Banjoj Luci dobar, prohodan i kraći, glavnina artiljerije ide iz pravca Like preko Bihaća jer je taj dio puta sigurniji za prijevoz artiljerije u slučaju nevremena, jer je prva dionica puta u kišnom periodu mnogo teže prohodna.[94]

U svom izvještaju od 8. aprila 1737. godine poručnik Moltenberg obavještava svoje pretpostavljene da je potrebno voditi računa i o Vrbasu. Po njemu, ova rijeka je toliko široka da se može kamen prebaciti s obale na obalu. No, na pojedinim mjestima, kao od Svinjareva do Banje Luke, Vrbas je toliko plovan da se i lađe mogu na tom dijelu kretati, ali dalje ne mogu ići.[95]

Da ovaj izvještaj o Vrbasu nije slučajan, govore nam i drugi podaci. Neimenovani obavještajac piše da sa istočne strane ova rijeka dodiruje zidine grada, ali da se vodene prepreke nalaze još od pravca Gradiške i da je jedna od prepreka i potok Crkvina koji se ne čuva. Po mišljenju ovog konfidenta potok Crkvina nije neka veća prepreka. Olakšavajuće okolnosti za vojne jedinice koje budu na ovom dijelu fronta su što mogu rijeku prelaziti preko određenih plitkih mjesta (gaza). Prvi prijelaz (gaz) po njemu je kod Oraha, drugi kod Trma, a treći kod same Banje Luke. Taj posljednji se naziva Derventski brod i tu ne mogu prelaziti kola. Dalje piše da se u blizini šehera nalazi sedam brana koje se na sve strane mogu upotrijebiti u odbrani grada.[96]

---

[94] *Ibidem*, 5, 5d

[95] *Ibidem*, 5b

[96] *Ibidem*, 5, 5d

Posebno interesovanje austrijski konfidenti poklanjaju i samoj Banjoj Luci. Još u starijem periodu osmanski dokumenti redovno ovaj grad nazivaju *Banjalukateyn.* To ime joj je dato jer se sastojala od dva dijela: starog, čiji ostaci potječu još iz rimskog perioda i novog, kojeg je podigao bosanski sandžakbeg i prvi beglerbeg Bosanskog ejaleta Ferhad-paša Sokolović. Obje su se tvrđave nalazile na lijevoj obali Vrbasa.[97] Kako su pisali austrijski obavještajci, banjalučka tvrđava ima sedam kapija. Od toga su tri ulaza u tvrđavu velika, a preostala četiri mala. Iznad glavnog ulaza su velike kamene kule pokrivene drvetom. Po njima, u starijem dijelu tvrđave je kula u kojoj se čuva municija (streljivo). U njenoj blizini je slična kula koja ima pokrivene svodove i u cijelosti je zaštićena od propadanja. Tu se čuva oružje, topovi (ratne sprave), puške (kumbare) i gvozdene topovske kugle (juvarlaci). Isti izvještač, da pokaže kako u detalje sve zna, navodi da se u drugoj kuli nalazi osam bačvi praha, te nekoliko smotaka *kučina,* te da u gradu ima još 19 bačvi baruta, a u blizini grada još tri.[98]

I već spomenuti poručnik Moltenberg u sljedećem izvještaju piše da je banjalučka tvrđava dosta velika i da po potrebi može primiti i do 6 000 članova posade. Po njemu se u trenutku slanja ovog izvještaja, 8. aprila 1737. godine, u tvrđavi nalazi svega 2 000 ljudi pod oružjem. Jedini kameni most je kod same tvrđave, ostali koji povezuju obale Vrbasa su od drveta. Također napominje da se u blizini grada nalazi više sela, među kojima su Kula, Dragočaj, Motike, Zmijanje, Goinica. U svima njima nalaze se kaluđeri. Za selo Sitnica navodi da je "vlaško".

U sklopu ovog izvještaja je i informacija da prema dostupnim knjigama, osmanske vlasti mogu od rijeke Bosne do Dalmacije

[97] Čelebi, *Putopis, 212*

[98] KA Wien, *Turkenkrieg,* 1737-1739, 5, 5d

mobilizirati za rat 30 000 ljudi, ne računajući onih 15 000 "Turaka" koji su se već tada nalazili po brojnim većim i manjim tvrđavama Bosanskog ejaleta. Također naglašava da se dosta ljudi za borbu može mobilizirati u zvorničkom sandžaku. Osmanske vlasti u rat mobiliziraju podanike različitih zanimanja: trgovce, zemljoradnike, kao i profesionalne vojnike. No, u Bosni su profesionalni vojnici jeničari koji se "ne nalaze u cijeloj Bosni, nego samo u Sarajevu gdje je baša i njih 5 000."* Dalje poručnik Moltenberg piše svojim pretpostavljenim da se u blizini Banja Luke nalaze Ivanjski i Kozarac od šehera udaljeni osam sati hoda. Tvrđava u Kozarcu je veličine kao i u Ivanskom. To znači da je mogla primiti do 600 ljudi. No, broj članova njene posade bio je dosta manji, tačnije 100 ljudi u Ivanskom i 150 u Kozarcu. Od vojnih zapovjednika u njima je bio kapetan i dvojica aga.[99]

U narednom izvještaju navodi se da u ovim mjestima imaju četiri topa. U Kozarcu je 300 isključivo muslimanskih, a u Ivanskom 200 hrišćanskih kuća. Bronzani Majdan od Banja Luke je udaljen četiri sata hoda. To je malo naselje sa 15 muslimanskih kuća. Na udaljenosti 18 sati od šehera je Stari Majdan u kome je 400 muslimanskih kuća, ali bez tvrđave. Iako je u odnosu na prethodno mjesto daleko manji, Kamengrad sa svojih 50 domova ima tvrđavu. U njoj su smještena tri topa. U blizini su četiri drvena mosta koja povezuju Kamengrad sa susjednim mjestima.

U istom izvještaju poručnik Moltenberg obavještava svoje pretpostavljene da u Banjoj Luci vlasti mogu mobilizirati oko 4 000 za rat sposobnih ljudi. Sela oko šehera su u omjeru 1/3 muslimanskih i 2/3 nemuslimanskih. Oko Bihaća su pretežno

* *Na osnovu podataka iz drugih dokumenata koje ću citirati u radu, ova informacija da su jeničari bili samo u Sarajevu nije tačna.*

[99] *Ibidem*, 5, 5b; 5, 5d

muslimanska, a oko Novog 2/3 muslimanskih i 1/3 nemuslimanskih sela. Iako je u Kozarcu bilo 300 muslimanskih kuća, njegova okolina je uglavnom nemuslimanska. U okolini Jajca i Travnika su i katolička i pravoslavna sela. Što se tiče samih gradova u njima žive "Turci".* Kao važnu informaciju navodi da je većina konjanika van teritorije Bosanskog ejaleta. Oni su otišli sa svojim kapetanima na front u Rusiju. Jeničari se nalaze stacionirani u Sarajevu i Travniku.[100]

I drugi izvještaji ponavljaju već navedene informacije. To znači da su prethodne provjerene i tačne. Međutim, neki od tih novih izvještaja donose i neke nove pojedinosti. Tako su prvih mjeseci 1737. godine austrijske vlasti od svojih konfidenata dobivale interesantne izvještaje koji se odnose na (Bosanski) Petrovac. Ovo mjesto ima drvenu tvrđavu ispod koje se nalazi Bilajsko polje - prostrano i otvoreno. Na samom kraju tog polja je još jedna tvđava koja se zove Bilaj. Vremenom je Petrovac dobio i kamenu tvrđavu, te postao još sigurnije mjesto za svoje stanovništvo. Odavde, prema istim izvještajima, vodi širok i ravan put prema Ripču. Dalje je Bihać koji je smješten na zapadnoj strani Une. On je od Karlovca, glavne vojne baze austrijske vojske, udaljen deset sati hoda. U mirnodopskom periodu u bihaćkoj tvrđavi je 600 članova posade. U vrijeme rata povećava se na 2 000. Neimenovani obavještajac navodi da se u njoj nalaze velike količine naoružanja.[101] Sigurnost gradu i tvrđavi daje i Una. Ona u blizini Bihaća nema ni na jednom mjestu gaza (prijelaza). Most koji direktno vodi u grad, a zatim i u tvrđavu, napravljen je od drveta. Uz samu tvrđavu su opkopi napunjeni vodom. Oni okružuju cio grad. Iz pravca odakle dolazi Una,

* *Vjerovatno se to odnosi na domaće bošnjačko stanovništvo.*

[100] *Ibidem*, 5, 5b; 5, 5c

[101] *Ibidem*, 4, 15

zidovi su slabi. No, sa druge strane su dosta jaki. S te strane je i artiljerija. Ona se u normalnim okolnostima ne vidi jer je zaštićena zidovima. U blizini glavne bihaćke kapije ima osam kula. U samom gradu je crkva sv. Ante. Pored nje se nalazi još jedna kula.[102]

Tih dana su austrijski vojni krugovi u Beču obaviješteni i o Gradačcu. Po informacijama konfidenata, njegova tvrđava je od Save udaljena šest sati hoda. Sama tvrđava je sazidana od kamena. U njoj se nalazi posada od 300 ljudi.[103]

Od poznatijih bečkih obavještajaca iz Bosanskog ejaleta bio je i Grgo Benković. On se povezao sa Josipom Milovanovićem. S njim je obišao više za njih interesantnih mjesta i tvrđava bosanskog sandžaka. Nakon prikupljenih informacija, oni su se sastali u manastiru Ćultić 14. aprila 1737. godine sa neimenovanim izaslanikom austrijskih vlasti. Tom prilikom obavijestili su ga o glavnim komunikacijama ovog sandžaka.

U prvom dijelu odgovora na postavljena pitanja kažu da put od Banje Luke do Vranduka vodi preko visokih planina. Ta dionica puta upotrebljiva je samo za pješake. Drugi dio puta od Vranduka do Sarajeva je daleko kvalitetniji. Njime se lakše može kretati. Zatim se kaže da je put od Banja Luke do Sarajeva najsigurniji preko vlaškog sela Kola, te uz Zmijanje i Varcar-Vakuf.* Za ovo mjesto kaže se da ima jako utvrđenje. Dalje put vodi preko Jajca, Prusca, Travnika i na kraju do Sarajeva. Cijela ta dionica je 11 do 12 sati hoda. Međutim, Grgo Benković i Josip Milanković naglašavaju da je na pojedinim dijelovima putovanje otežano preprekama koje su teško savladive. Vjerovatno misle na vojna utvrđenja i brojnost branilaca.

---

[102] *Ibidem*, 5, 5d

[103] *Ibidem*, 13, 167

* Današnji Mrkonjić-Grad

Na postavljeno pitanje predstavnika austrijske vlasti: koja se značajnija mjesta i tvrđave nalaze na obalama Une, Vrbasa i Bosne, odgovorio je Josip Milenković. Po njemu, u slučaju dolaska austrijske vojske, na Uni bi prvo naišli na grad i tvrđavu Novi, koja ima duple jake bedeme i četiri bastiona (petougaono utvrđenje u sklopu tvrđavskog bedema). Od spomenuta četiri, on je lično vidio tri bastiona. Također ima informaciju da se u tvrđavi nalazi posada od 800 ljudi, ne računajući 300 nemuslimana koji su tih dana radili na obnovi novske tvrđave. U samom utvrđenju nalazi se više radnji. Od zaposlenih se, u slučaju potrebe, može mobilizirati 200 za rat sposobnih ljudi. Među značajnijim objektima u Novom, Milanković ističe i mjesnu džamiju.

Sljedeća tvrđava o kojoj daje informacije je krupska. Locirana je u ravnici. Odbrambeni zidovi su slabi. Kao i u novskoj i u krupskoj tvrđavi može se stacionirati 800 članova posade. Oni sa postojeća tri bastiona mogu napadaču pružiti žilav otpor.

Još veće utvrđenje je Ostrožac. Za razliku od krupske, ostrožačka tvrđava nalazi se na brdu. Sastoji se od šest kula i kao utvrđenje nije nešto velika. Međutim, u odnosu na prethodne znatno je veća. Zato se u njoj može smjestiti i do 1 200 članova posade.

Naredna tvrđava je Bijela Stijena. I ona se nalazi na uzvišenju i ima tri kule. U vrijeme davanja ove izjave u njoj se nalazilo 500 članova posade. U odnosu na nju Podzvizd je imao manje utvrđenje. Njegova tvrđava sastojala se od dvije kule i 300 članova posade. Zatim navodi jednu tvrđavu čije ime je nečitko za čitanje, a zatim govori o Petrovcu. Uglavnom ponavlja već ranije donešene podatke o ovom mjestu i njegovoj već tada kamenoj tvrđavi. Slično je i sa podacima koje navodi za Ripač i Bihać. Jedina novina u ovom kazivanju je da ističe kako se oko Bihaća nalazi još 16 kamenih tvrđava.

U istoj informaciji od 14. aprila 1737. godne je i izvještaj Grge Bekarića. On svoje pretpostavljene informira o važnijim vojnim utvrđenjima koja se nalaze u dolini rijeke Bosne. Ima ih ukupno 29. Po veličini su skoro sve manjeg obima. Zbog toga i nemaju stalne posade, pa ni u jednoj nisu stacionirani jeničari.

Druga njegova informacija odnosi se na krajeve u predjelu Une. Između ostalog naglašava da kada se pređe Una kod Kostajnice za jedan sat hoda, dolazi se u Sansko polje, odakle se za isto vrijeme dolazi i do Starog Majdana. Idući dalje, put vodi do katoličkog sela Dabor, pa do Petrovca i Kulen-Vakufa. U njemu se na brdu Unac nalazi tvrđava. Kao važnu informaciju, Benković naglašava da se na cijelom ovom putu nalaze dovoljne količine hrane i vode. Dalje put vodi do pravoslavnog sela Suhača, a zatim do Novog i Bihaća dolinom rijeke Une.[104]

Navedene informacije bile su potpuno tačne u svim segmentima. No, to neće mnogo pomoći austrijskim oružanim snagama koje su upale na teritoriju Bosanskog ejaleta krajem juna iste 1737. godine.

d) Bosanski ejalet od dolaska vezira Ali-paše Hekim-oglua za namjesnika do izbijanja austrijsko-osmanskog rata (1736-1737)

Iskustvo iz Bečkog rata natjeralo je osmanske vlasti da u prvim decenijama XVIII stoljeća Bosanskom ejaletu posvete veliku pažnju u vojnim pitanjima. Sve do dolaska vezira Ali-paše Hekim-oglua u Bosnu 1736. godine na cijelom njenom prostoru popravljane su i proširivane postojeće, te podizane nove tvrđave i drugi fortifikacioni objekti. U vrijeme dolaska ovog namjesnika, u proljetnim mjesecima, u Bosni su se privodili kraju građevinski radovi na nekim vojnim utvrđenjima. Po značaju i obimu

[104] *Ibidem*, 4, 16, 14. april 1737. godine

najpoznatiji radovi bili su na sarajevskoj tvrđavi. Oni su započeti prije više godina, tačnije 28. maja 1729. godine.[105]

Radovi su vršeni i na onim značajnijim tvrđavama na kojima su i ranije obavljani, u cilju njihove bolje vojne osposobljenosti. To je u proteklom periodu kod Karlovačkog mira 1699. godine bila redovna pojava. Zato nas i ne iznenađuju dokumenti u kojima Porta naređuje novom namjesniku da se preduzmu poslovi oko kopanja novih hendeka oko bihaćke tvrđave. Ti prošireni vodeni kanali trebalo je da pojačaju odbrambenu sposobnost Bihaća u slučaju nekog iznenadnog napada iz susjednih zemalja. Poslove na ovim radovima trebalo je da nadzire šest stručnih osoba iz bihaćkog kadiluka. U poslovima na proširenju hendeka trebalo je da učestvuju posade susjednih utvrđenja. Također je u cilju bolje vojne osposobljenosti iz Istanbula u Bosnu, za posadu bihaćke tvrđave, poslato 70 konja natovarenih puškama, sabljama i municijom.[106]

U narednim ljetnim mjesecima 1736. godine lokalne vlasti su najviše pažnje posvećivale općoj mobilizaciji. U to vrijeme u Bosanskom ejaletu je u brojnim tvrđavama i palankama bilo ukupno 20 930 profesionalnih vojnika, pješaka i konjanika.[107] Međutim, pored profesionalnih vojnika, u ovoj pokrajini bio je veliki broj zaima, timarlija i drugih za rat sposobnih ljudi iz svih društvenih slojeva. Te aktivne i po potrebi mobilizirane snage bile su raspoređene u vojne redove:

---

[105] *Ibidem,* 262; Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi,* Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1991, 397

[106] Gligor Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti o austrijsko-turskim ratovima u XVIII vijeku,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII 1966-67, Sarajevo 1969, 212 (dalje: G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti*)

[107] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 480/481

TABELA 1.

Osmanska vojska i njeni vojni rodovi u Bosanskom ejaletu u XVIII stoljeću:

Vojni rodovi

1. *spahije*
2. *jeničeri:*
3. *gradska posada:*
   a) konjica (*farisi)*
   b) stražari (*azapi)*
   c) gradski čuvari (*mustahfizi)*
   d) noćni čuvari *pasbani, asesi, asasi)*
   e) tobdžije
   f) oklopnici (*džebelije)*
   g) čuvari klanaca (*derbendžije)*
   h) dobrovoljci (*gonulu)*
   i) bešlije (*konjica)*
   j) delije (*vrsta konjice)*
4. *sejmeni*
5. mobilisano stanovništvo (*nefir-i amm)*

Svi navedeni vojni rodovi bili su organizirani u posebne vojne formacije.

TABELA 2.

Podjela osmanskih oružanih snaga u Bosanskom ejaletu prema vojnoj formaciji:

1. *džemat* (14-96 ljudi)
2. *buljuk* (10-100 ljudi)
   a) *jeničarski* (do 100 ljudi);
   b) *spahijski* (20-30 ljudi) i
   c) *posade* (10 vojnika)
3. *oda* (5-10 ljudi)
4. *bajrak* (50-60 ljudi)

Svima njima komandovale su vojne starješine koje su prema hijerarhijskom redu bile u raznim zvanjima.

TABELA 3.

Nazivi vojnih starješina Bosanskog ejaleta u XVIII stoljeću:

1. *aga* - starješina, zapovjednik, počasni naziv za sve oficire i zapovjednike profesionalne vojske od vrhovnog vojnog zapovjednika do starješine džemata;
2. *alajbeg* - neposredni zapovjednik spahija u jednom sandžaku;
3. *alaj čauš* - mlađi oficir koji je služio kao veza sa višim vojnim starješinama;
4. *asesbaša, assasbaša* - starješina pasvandžija;
5. *azapaga* - zapovjednik azapa;
6. *bašbeg* - zapovjednik jedne vojne formacije u vrijeme rata; zapovjednik policije; zapovjednik *saridža* i sejmena sakupljenih u više jedinica;
7. *baš buljukbaša* - jedan od viših činova u jeničerskom korpusu;
8. *bešliaga* - starješina džemata bešlija;
9. *buljukbaša* zapovjednik jednog buljuka;
10. *čauš* - niži oficirski čin;
11. *čaušbaša* - starješina čauša;
12. *ćehaja* - pomoćnik; prvi saradnik i zastupnik raznih osmanskih funkcionera i vojnih starješina;
13. *delibaša* - neposredni starješina delija;
14. *dizdar* - zapovjednik grada; kastelan;
15. *džebedžija* - starješina džebelija;
16. *gonullaga* - ztarješina gonullija;

17. *juzbaša* - starješina odreda od 100 ljudi. Danas bi to odgovaralo činu kapetana. U osmanskom periodu bio je to najmanji oficirski čin u spahijskoj organizaciji;

18. *kumbardžibaša* - neposredni vojni starješina kumbardžija u jednoj tvrđavi;

19. *mirimiran* - paša sa dva tuga;

20. *nuzul emin* - starješina vojnog provijanta;

21. *odobaša* - starješina ode;

22. *pasvandžibaša* - starješina noćnih stražara;

23. *paša* - titula najviših vojnih i upravnih funkcionera u osmanskoj državi. U vojnom pogledu ovo zvanje odgovara činu generala;

24. *reis-i azaban* - starješina džemata azebana;

25. *reis-i farisan* - starješina džemata konjanika;

26. *sandžakbeg* - vojno-upravni zapovjednik jednog sandžaka;

27. *sekbanbaša* - starješina sekbana; jedan od najnižih činova u jeničerskoj organizaciji;

28. *serasker* - titula vrhovnog vojnog zapovjednika nad svim oružanim snagama koje su mu stavljene na raspolaganje;

29. *subaša* - vojni zapovjednik; glavar; vojvoda nad nekoliko nahija. U vojnoj hijerarhiji ovo zvanje bilo je niže od alajbega;

30. *mutesarif* - zapovjednik tvrđave ili utvrđenog grada. Obično su zapovjednici tog grada imali čin koji je bio u rangu današnjeg pukovnika ili generala;

31. *kapetan* - zapovjednik svih oružanih snaga u okviru jedne kapetanije.[108]

[108] Više o ovome vidi: Hazim Šabanović, Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama,* Sarajevo 1996, 589-667

Zavisno od čina, roda i mjesta obavljanja službe i plate su bile različite. O njima je najozbiljnije osmanska država vodila računa još od svoga osnivanja. U Bosanskom ejaletu u XVIII stoljeću dnevne plate oficira i članova posada bile su sljedeće:

TABELA 4.

Plate vojnika po vojnim rodovima:

1. *farisi* (konjanici) od 10 do 20 akči;
2. *azapi* (stražari) od 5 do 15 akči;
3. *pasbani* (noćni čuvari) 10 akči;
4. *mustahfizi* (gradski čuvari) 5 do 18 akči;
5. *tobdžije* 10 do 15 akči;
6. *bajraktari* 15 akči;
7. *kalauzi* (putovođe) 13 akči, dok su
8. *džebelije* (oklopnici), *gonuliye* i pripadnici nekih drugih rodova umjesto plate bili oslobođeni određenih poreza ili su uživali timare na ime novčanog iznosa.[109]

Pripreme u Bosni za odlazak mobiliziranih Bošnjaka na ruski front odvijale su se intenzivnije u jesenjim mjesecima 1736. godine. Kako su hroničari bilježili, tokom septembra i oktobra u ovoj pokrajini svakodnevne kiše izazvale su poplave u više mjesta i domaćem stanovništvu nanijele velike štete. Naročito su skoro svi usjevi stradali u istočnoj Bosni. Na Lučin dan 18. oktobra 1736. godine zabilježeno je da je u Sarajevu i kadilucima na prostorima današnje istočne Bosne padao i snijeg crvene boje.[110] Takve vremenske neprilike kao da su nagovještavale

[109] *Ibidem,* 589-667

[110] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 483; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 95

sudbinu mobiliziranih Bošnjaka koji su došli do Ozije i doživjeli tragediju 14. jula 1737. godine.

Snijeg crvene boje prekriven je novim snježnim nanosima koji nisu bili toliko uobičajeni za te mjesece. Istovremeno su poplave, naročito na prostoru Foče, donijele velike materijalne štete. U nabujaloj Drini i Ćehotini nestalo je više kuća, dućana i han ove kasabe. Istovremeno je vodena stihija odnijela i mostove na Drini kod Foče i Goražda. Slične neprilike i poplave ponovile su se i u proljetnim mjesecima, prilikom otapanja snijega naredne 1737. godine.[111]

Za sultanove podanike, kao i predstavnike loklane vlasti, velike poteškoće predstavljala je i hajdučija u pograničnim krajevima prema današnjoj Dalmaciji i Lici, te na jugu prema crnogorskim nahijama. Osim otimanja novca i nakita, hajdučke čete, koje su u pravilu brojale do 25 ljudi, napadale su trgovce krupne i sitne stoke koji su išli u primorska mjesta da prodaju i kupe robu koju će po višoj cijeni prodati u mjestima gdje žive. Zbog hajdučije su preostali dio stoke prebacivali na mletačku teritoriju i prodavali je po znatno nižoj cijeni.[112] Kako je s pravom primijetio dr. Adem Handžić, hajdučija ove vrste nije imala ideološku a, dodao bih, ni konfesionalnu ulogu. Naprotiv. Najviše neprilika imali su sultanovi podanici pravoslavne i katoličke vjeroispovijedi.[113]

---

[111] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 453; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 265

[112] O ovoj pojavi u Državnim arhivima Zadra i Dubrovnika ima izuzetno bogata građa. Mnoge pljačkaške hajdučke akcije tako su detaljno opisane od početka do kraja da predstavljaju prave romane o događajima i ljudima vezanim za hajdučke akcije otimanja stoke.

[113] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 267/8

FILOZOFSKI FAKULTET BIBLIOTEKA 255 SARAJEVO

Nesigurnost stanovništva koje je živjelo u pograničnim krajevima tjerala je predstavnike i osmanskih i mletačkih vlasti da preduzimaju potrebne mjere u cilju poboljšanja postojećeg stanja. Bio je to razlog sastajanja i dogovora predstavnika osmanske i mletačke vlasti u tim krajevima. Njihovi susreti posebno su bili česti tokom 1735. i 1736. godine. To nam potvrđuje i brojna arhivska građa iz ovog vremena. U pismu Senatu, generalni providur za Dalmaciju i Albaniju sa sjedištem u Zadru Vićenco Dona, kaže svojim pretpostavljenim da se sastao sa hercegovačkim sandžakbegom Bećir-pašom Čengićem u blizini Risna. Tu su se dogovorili da preduzmu još energičnije mjere u cilju sprečavanja pljačke. Dalje generalni providur Dona piše u Veneciju da je nakon ovog sastanka i jedna i druga strana preduzela dogovorene mjere u suzbijanju hajdučije. Rezultat toga je da se podanici i jedne i druge zemlje sada osjećaju sigurniji i slobodniji. Ohrabren tim rezultatima, generalni dalmatinski providur na kraju pisma ističe da je obećao hercegovačkom sandžakbegu da će uraditi sve u zaustavljanju hajdučije iz pravca crnogorskih nahija.[114]

Velike neprilike osmanske vlasti iz Bosanskog ejaleta imale su i sa podanicima Dubrovačke republike, ali su ih na obostrano zadovoljstvo mnogo lakše rješavale nego sa Mlečanima.[115] Posebno su dobri odnosi vladali među najznačajnijim ličnostima iz pograničnih mjesta osmanske, mletačke i dubrovačke zemlje. Tako pismom Bećir-paši Čengiću izražavaju zadovoljstvo što je on na čelu hercegovačkog sandžaka. Istovremeno i Bećir-paša piše dubrovačkoj Vladi da je zadovoljan njihovim riječima i

[114] Arhiv SANU, Beograd, *Zaostavština Jovana N. Tomića,* 8711/11 a - 7, pismo, Kotor 12. VII 1735. godine

[115] DAD, *Acta Turcarum* B XVII, No 129, dok. 1b, 6. III 1735. godine; *Ibidem,* dok. 4b, 30. V 1735. godine; *Ibidem,* dok. 5b, 17. VI 1735. godine

interesovanjem, te da se nada da će i ubuduće vladati dobri međususjedski odnosi, kakvi su bili i do tada.[116]

Međutim, i pored najboljih želja, život je donosio i neprijatnosti. Krajem 1735. godine u selu Tarnovici, koje je pripadalo Republici sv. Vlaha, ubijen je trgovac Šaban iz Stoca. Da bi se pronašao ubica, u selo je došao *mubašir* vezira Abdullah-paše Muhsinzadea. O svemu su osmanske vlasti obavijestile Dubrovčane.[117]

U dubrovačkoj građi nalazimo i dokumente koji govore i o brojnim nesporazumima Dubrovčana sa susjednim mjestima. Naročito su bili česti nesporazumi između stanovništva Konavala i trebinjske kapetanije. Sve veće i manje sukobe dubrovačke i osmanske vlasti su pokušavale riješiti zakonito i na obostrano zadovoljstvo. I dok je trebinjski kapetan, jedan od učesnika Banjalučkog boja, Ibrahim-paša Resulbegović pojačao sigurnosne mjere u svojoj kapetaniji protiv crnogorskih četa, dotle je njegov mlađi brat Salih-aga s predstavnicima dubrovačke vlasti vodio pregovore o uklanjanju nesporazuma nastalih između pašinih ljudi i Konavljana.[118]

Bilo je slučajeva da su pojedini kapetani hercegovačkog sandžaka od Dubrovčana tražili spisak ljudi koji su im pravili štete i ogriješili se o zakone. Tako je postupio i stolački kapetan Smail-aga Šarić koji u pismu ističe da su mu potrebna imena kako bi izgrednike lično kaznio i onemogućio da ubuduće dolazi do sličnih nesporazuma.[119]

Zbog rata koji je izbio sa Rusijom, Porta je preporučivala svojim trgovcima, koji su poslovali u evropskom dijelu Carstva,

[116] *Ibidem,* B VII 24, dok. 9b, 7. XI 1735. godine

[117] *Ibidem,* B VII, No 130, dok. 28b, 26. XI 1735. godine

[118] *Ibidem,* B XX, No 146, dok. 78, 29. IV 1736. godine

[119] *Ibidem,* B Xv, No 126, dok. 54, 20. XII 1736. godine

neophodnu opreznost. Još u junu 1736. godine trebinjski kapetan Ibrahim-paša pisao je Dubrovčanima da zbog novonastale situacije i dubrovački trgovci, kao sultanovi podanici, ne trguju zbog ratnog rizika. Također ih je u ime Porte obavijestio da se ubuduće trgovina neće, zbog rata, obavljati preko njihove luke te da izdata naređenja nisu mjere bojkota, nego neophodne opreznosti. Čak im savjetuje da i za robu koja se bude izvezla ili uvezla preko Dubrovnika obavijeste osmansku lokalnu vlast koja će izdati potvrdu o njenom porijeklu.[120]

No, iako u manjem obimu, trgovci su i dalje radili svoj posao. To se vidi i iz primjera kada 1737. godine Ibrahim-paša Resulbegović traži od Dubrovčana da mu pošalju četiri tovara riže koju su njihovi trgovci nabavili u Misiru (Egiptu). Cijeneći kvalitet robe i uslugu koju će mu učiniti, paša u pismu naglašava da ne pita za cijenu tražene riže.[121]

U *bujuruldiji* novog namjesnika Bosanskog ejaleta Ali-paše Hekim-oglua, pisanoj 12. džumadel ula 1149., odnosno 18. oktobra 1736. godine, naređuje se sultanovim podanicima da na vrijeme prikupe živežne namirnice i stvore robne rezerve. Sakupljena hrana će se čuvati u bosanskim tvrđavama. U istoj zapovijedi ističe potrebu *ćefileme* svih onih ličnosti koje bi mogle nanijeti štetu po državne interese. I na taj način se pokušavala onemogućiti aktivnost hajdučkih četa.[123]

U novoj bujuruldiji od 11. ševvala 1149., odnosno 11. februara 1737. godine, pisao je predstavnicima osmanske vlasti u svim mjestima da izdaju pismenu zabranu o zatvaranju svih

[120] *Ibidem*, B XVIII, No 132, dok. 106, 3. VI 1736. godine

[121] *Ibidem*

[122] A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 271

ugostiteljskih objekata gdje se toči alkohol.[123] I ovo je bila jedna od promišljenih mjera novog namjesnika pred nastupajuće događaje. Ovaj 48-godišnjak je, osjećajući da će uskoro doći do rata i na ovim prostorima, ranije stečeno iskustvo primjenjivao i u ovoj pokrajini, ne prepuštajući ništa slučajnosti. No, što se tiče zatvaranja krčmi, izgleda da se ta naredba samo djelimično izvršila.

U proljetnim mjesecima 1737. godine vezir Ali-paša izdao je novo naređenje. Svi zapovjednici bili su dužni da pojačaju kontrolu kretanja stanovništva, kao i da prate kretanje austrijske vojske duž granica.[124] U Travnik su tih dana stizale vijesti o koncentraciji 30 000 austrijskih vojnika duž Save. Zbog toga su osmanske vlasti provjeravale sigurnost pograničnih tvrđava, i po potrebi su na nekim tvrđavama nastavljeni građevinski radovi. Među takvima je bila i livanjska tvrđava. U to vrijeme gradila se još jedna kula na petrovačkoj tvrđavi. U njoj je trebalo da se čuva žito sakupljeno na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta.[125]

Slične mjere bile su u ovo vrijeme i na austrijskoj strani. Duž granica Bosanskog ejaleta Beč je formirao Vojnu krajinu. Još od Karlovačkog mira austrijske vlasti su, slično kao i osmanske, preduzimale potrebne građevinske i vojne mjere u cilju jačanja njihove odbrambene sposobnosti. U tome se posebno isticao hrvatski ban Josip Esterhazi. Na teritoriji pod njegovom kontrolom osnovna vojna formacija bila je četa - *kompanija*, sa komandantima iz reda Krajišnika, koji su imali činove vojvoda ili kapetana. To je bila najviša čast koju je mogao dobiti pojedinac iz reda domaćeg stanovništva u Bosanskoj krajini.

---

[123] Muhamed A. Mujić, *Prilog proučavanju uživanja alkoholnog pića u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću,* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću, V, 1854-55, Sarajevo 1955, 289

[124] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 272

[125] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 212

Prema organizacionoj shemi koju je 1735. godine uveo ban Josip Esterhazi, svaka krajiška četa imala je devet oficira i podoficira sa činom kapetana ili vojvodu, poručnika, zastavnika, stražmeštra, vodnika i četiri kaplara. Na ovom dijelu Krajine s austrijske strane bilo je 40 četa sa 360 starješina. Svi su bili izuzetno utjecajne ličnosti.[126]

Još prije zvanične objave rata oružane formacije bečkog cara počele su u većem broju upadati na teritoriju Bosanskog ejaleta i uznemiravati sultanove podanike. U tome su prednjačile manje hajdučke družine. Želeći se zaštititi od takvog stanja u koje su dovedene, mnoge pravoslavne i katoličke porodice koje su do tada bile pod sultanovom zaštitom, počele su sa pokretnom imovinom bježati na austrijsku i mletačku teritoriju.[127]

Posebnu pažnju austrijske vlasti tih proljetnih dana 1737. godine posvećivale su izvještajima dobivenim od svojih ubačenih obavještajaca. Oni su prilikom boravka na teritoriji Bosanskog ejaleta prikupljali vijesti o političkim, društvenim, privrednim, a posebno vojnim prilikama. Brojne informacije sakupljene u prethodnim godinama, dopunjene su najnovijim podacima dobivenim neposredno uoči izbijanja novog austrijsko-osmanskog rata. U jednoj informaciji austrijskog konfidenta daje se puna informacija o putu koji ide od Save do sela Vrbovsko. Navedeni obavještajac piše u svom tajnom izvještaju da do navedenog sela vode dva puta. Posebno naglašava da se na toj dionici nalazi muslimansko selo Kiovci.[128]

---

[126] Vojin S. Dabić, *Banska krajina (1688-1751),* Prilog izučavanju srpskog i hrvatskog naroda i krajiškog uređenja u Baniji, Beograd-Zagreb, 1984., 99

[127] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 212

[128] KAW, *Turkenkrieg 1737-1739,* AFA 1737, 5, 5i

Slična informacija je i u drugom izvještaju da put od Kostajnice ide preko Knešpolja na Puhorine, a zatim prema Banjoj Luci.[129]

U vrijeme dok su austrijske jedinice bile u pokretu prema Bosanskom ejaletu, u Beč su stizali novi izvještaji o osmanskim tvrđavama u Bosni. Jedan od konfidenata u svom izvještaju od 14. aprila 1737. godine piše da jajačka tvrđava pripada starijim tvrđavama, da nema opkopa i da dugo nije popravljana. Posebno navodi da ima osam lijepih kula i 800 članova posade. Po njemu, uz bihaćku je jajačka najbolja.

Preko svojih saradnika je saznao da je u Peći bila tvrđava sa jednom kulom i 200 članova posade. Od ostalih mjesta i njihovih fortifikacionih objekata spominje Bužim za čiju tvrđavu navodi da se nalazi na vrhu jednog brda. Pored odbrambenih zidova, bužimska tvrđava ima tri kule i 300 članova posade. Susjedna, cazinska tvrđava, imala je kulu i 400 članova posade. Jedno od manjih mjesta je Vrnograč. Njegova tvrđava nalazila se u ravnici. Bez kula je i sa 100 članova posade.

Slično je i sa tvrđavom Drežnik. Ni ona nema kula. Nju opslužuje 150 članova posade. Zapadno od Bihaća u tvrđavi Izačac je posada od 120 ljudi. O samoj bihaćkoj tvrđavi, austrijski konfident ponavlja već do sada poznate nam činjenice. Jedan od detalja koji upotpunjuje dosadašnja saznanja o ovoj tvrđavi je podatak da tvrđava u ovo vrijeme ima tri velike i 16 srednjih kula.[130]

Posebno veliko interesovanje za fortifikacione objekte na teritoriji Bosanskog ejaleta pokazivao je princ Hildburghausen. Informacije ove vrste iz Bosne, koje je budući glavnokomandujući

[129] *Ibidem,* 5, 5h

[130] *Ibidem,* 4, 16, 14. april 1737. godine

austrijskih trupa na tlu Bosne dobivao, bile su detaljne i opširne. U jednoj od takvih informacija, princ Hildburghausen se obavještava da:

1. Put od Bihaća do Sarajeva se ne popravlja, niti ima izgleda da će se raditi na njegovom poboljšanju;

2. Što se tiče municije (praha), olova, sablji i kopalja, toga u Bihaću ima dovoljno, a u tvrđavi Ostrožac je dopremljeno 50 topova;

3. "Turskih" gradova do Vrbasa ima 35;

4. Koliko ima posade u pojedinim gradovima, pokazuje sljedeći izvještaj:

Lista gradova, velikih i malih pušaka:

	artiljerijsko oruđe	*topovi*	*manji topovi*	*broj posade*
Drežnik (Dreznik)	...	1	2	30
Izačić (Izachich)	...	2	4	300
Brenovica (Brenovicza)	...	1	2	60
Ostrožac (Ostrossacz)	...	2	4	200
Cazin (Czazin)	...	2	4	250
Bijela Stijena (Biella Sztenna)	...	...	1	100
Jezersko (Jezersko)	...	...	2	60
Mutnica (Mutnicza)	...	1	2	50
Tržac (Tersacz)	...	3	3	200
Šturlić (Sturlich)	...	1	2	150
Cetin (Czetin)	4	3	4	250
Bužim (Bussin)	1	2	3	250
Peći (Pezch)	...	2	4	250
Todorovo	...	2	3	70
Vinograč (Vinograch)	...	1	2	100
Podzvizd (Possvisd)	...	1	2	90
Kladuša (Kladussa)	...	1	1	60

Bihać (Bihach)	20	20	10	1 200
Sokolac (Szokolacz)	...	...	2	20
Orašac (Oressacz)	...	1	2	50
Vakuf (Vakuff-Kulen, prim. aut.)	...	...	1	20
Bilaj (Bellay)	...	2	3	100
Čavka (Choffka)	...	...	2	50
Petrovac (Petrovacz)	...	2	4	150
Ključ ((Kliuch)	...	3	4	200
Varcar Vakuf (Tarczarev Vakuff)	...	...	...	200
Gulhisar (Gyullizar-Jezero, prim.a.)	...	...	2	100
Jajce (Jaicze)	4	6	6	500
Banja Luka (Banya luka)	4	6	2	3 000
Kozarac (Kozaracz)	...	1	1	100
Kamengrad (Kamen Grad)	...	...	...	200
Majdan (Maydan)	1	2	3	300
Krupa (Kruffa)	...	2	4	500
Novi	15	16	6	1 000
S u m a:	49	89	101	10 750

Na kraju ovog iscrpnog i preglednog izvora o vojnom stanju na području Bosanske krajine isti obavještajac napominje da što se tiče običnih pušaka "koiese nisu vidile, za istima znatise nemore".[131]

Posebno je interesantan precizan podatak za 49 tvrđava i palanki na prostoru Bosanske krajine, da je u njima bilo stacionirano 10 750 osmanskih profesionalnih vojnika. Drugim riječima, na ovom manjem dijelu osmanske pokrajine bilo je preko 50% svih vojnih formacija ejaleta. To i ne iznenađuje ako se zna da su se ovi prostori graničili sa austrijskom i mletačkom državom, te da su upravo u ovom pravcu prema Bosni u XVIII stoljeću prodirale protivničke oružane snage.

[131] *Ibidem, Turkenkrieg* 1737-1739, 1737, 4, 25b; *Ibidem*, 25c

Po svom značaju i broju stacioniranog oružja od većih tvrđava ističu se: Bihać sa po 20 većih artiljerijskih cijevi, te 10 manjih topova i posadom od 1 200 ljudi, Novi sa 15 artiljerijskih cijevi, 15 većih i 6 manjih topova, te posadom od 1 000 vojnika, Jajce sa četiri artiljerijske cijevi, te po šest većih i manjih topova i 500 profesionalnih vojnika, te Krupa sa dva veća i četiri manja topa i 500 vojnika. Tu su i druge brojne tvrđave i palanke koje su u sistemu odbrane ovog dijela Bosanskog ejaleta imale izuzetno značajno mjesto i ulogu.

No, od svih navedenih, banjalučka tvrđava imala je posebno mjesto i ulogu. To je i razlog da su u njoj osmanske vojne vlasti pored četiri artiljerijske cijevi, šest većih i dva manja topa, smjestili izuzetno brojnu posadu od 3 000 ljudi. To u predstojećim događajima neće biti dovoljno za odbranu banjalučke tvrđave i grada, pa će i broj posade, kao i naoružanja, biti znatno uvećan.

Predosjećajući izbijanje novog rata, tih proljetnih mjeseci 1737. godine iz pograničnih dijelova Bosanskog ejaleta veći broj pravoslavnih i katoličkih porodica odlazi na teritoiriju Dalmacije i Like koje su još od 1699. godine bile pod austrijskom i mletačkom vlašću.[132] O svim tim događanjima, kao i o pokretima austrijske vojske u pograničnim krajevima duž sjevernih granica Bosne, bio je obaviješten i sultanov namjesnik, vezir Ali-paša Hekim-oglu. I on je preko svojih konfidenata saznao da je došlo do velike koncentracije austrijskih trupa kod Cernika, koji se nalazi prema Gradiški, te da je komandant te vojske princ Josip von Hildburghausen. Te informacije vezir Ali-paša pismeno je proslijedio Porti, a posebno je to lično pisao tadašnjem velikom veziru Carstva Silahdaru Seid Mehmed-paši.

[132] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 212

Uskoro je veziru u Travnik stigao ferman od Porte. Naređuje mu se da se strogo uzdrži od bilo kakve akcije, kako ne bi dao nikakvog povoda austrijskoj vojsci da ga napadne.[133]

Dobiveno naređenje sa Porte Ali-paša je poslao bosanskim kapetanima jer je upravo od njih dobivao pismena upozorenja da sakupljanje austrijskih jedinica predstavlja realnu opasnost pred kojom se Bosna nalazi. Zbog toga im vezir iz Travnika ponovo piše i između ostalog kaže: "Ja sam o svemu pismeno obavijestio velikog vezira i čekam odgovor. U pismima koja su došla iz carske ordije, stoji da je naše prijateljstvo sa Austrijom čvrsto. Oni kažu da ne smeta što se Austrijanci tu i tamo okupljaju".[134]

Bez obzira na službeni odgovor Carigrada, vezir, kapetani i druge ličnosti Bosanskog ejaleta su svjesni opasnosti u kojoj se našla ova pogranična pokrajina. Oni su očekivali novi rat koji su u Beču zagovarale utjecajne vojne i civilne ličnosti Austrijske monarhije, željni novog ratnog plijena, vojnih pobjeda, unapređenja i teritorijalnih širenja. Bečki vojni krugovi mislili su da je usljed višegodišnje kuge, koja je prorijedila stanovništvo Bosanskog ejaleta, velikih ljudskih gubitaka Bošnjaka na osmansko-perzijskom frontu iz 1727., te odlaskom za rat sposobnih muškaraca na front protiv ruske vojske u jesen 1736. godine, odbrambena sposobnost Bosne dosta oslabila. Također su računali da braniocima Bosne Porta neće moći pružiti ozbiljniju pomoć zbog prevelike zaokupljenosti u ratu protiv Rusije.[135] Tog saznanja bile su svjesne i najuglednije ličnosti Bosanskog ejaleta sa vezirom Ali-pašom Hekim-ogluom.

---

[133] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 272

[134] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 486

[135] A. Handžić, *Bosanski ejalet,* 272; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 95

Tih proljetnih mjeseci u Travnik su svakodnevno stizali izvještaji o sumnjivim pokretima susjedne austrijske vojske prema pograničnim bosanskim mjestima i tvrđavama. Da bi bio siguran u procjene skorog izbijanja rata, vezir Ali-paša je poslao svog izaslanika u Cernik, gdje se nalazio sa svojim štabom princ Josip von Hildburghausen.* U pismu je tražio da mu zapovjednik austrijske Vojne krajine direktno odgovori na pitanje: ... "Zašto se približava tolika vojska prema islamskim granicama. To se kosi sa odredbama ugovora o miru, zaključenom između Austrije i Osmanske carevine u Požarevcu. Taj ugovor je i dalje na snazi, a među njima se nije ništa zbilo što bi moglo izazvati neprijateljstva". Predavši mu vezirovo pismo, izaslanik bosanskog namjesnika neposredno je upitao princa Hildburghausena: "Ovoga časa niko ne napada, niti je bilo šta sumnjivo. Zašto Vi

---

* *Princ Josip Friedrich Sachsen - Hildburghausen rođen je u Erbahzu 8. oktobra 1702. godine. Već u 16-toj godini se opredjeljuje za vojni poziv. Zbog svog porijekla i ličnog talenta u vojnoj službi brzo napreduje. Posebno su Princeve sposobnosti na vrijeme zapazili princ Eugen Savojski i feldmaršal Konigsegg. Vremenom je princ Hildburghausen na preporuku glavih komandanata austrijske vojske imenovan na mjesto zapovjednika Vojne krajine. Tu dužnost obavljao je od 1734. do 1749. godine. Neposredno nakon preuzimanja dužnosti započeo je provoditi vojne reforme u cilju jačanja odbrambenih mjera. Također je kao vrstan teoretski taktičar sa svojim saradnicima izradio i ofanzivne planove za vođenje rata na susjednu teritoriju koja je bila pod vlasti osmanskih sultana.*

To ga je preporučilo da mu Vrhovni ratni savjet iz Beča 1737. godine ukaže veliko povjerenje i imenuje ga za glavnokomandujućeg austrijske vojske koja bude ratovala na tlu Bosanskog ejaleta. Bio je to prvi samostalni praktični pothvat princa Hildburghausena. Međutim u bici kod Banje Luke, koja se vodila 4. augusta 1737. godine, gdje je bio neposredno prisutan kao glavnokomandujući, austrijske jedinice su od branilaca doživjele veliki poraz. Taj neuspjeh nije u Beču doživljen kao propust princa Hildburghausena. Zbog toga i nije kažnjen, te i dalje ostaje na mjestu glavnokomandujućeg Vojne krajine. Čak je 18. aprila 1741. godine zbog dobrih teoretskih i praktičnih rješenja u daljoj vojnoj reorganizaciji na povjerenom mu vojnom prostoru unaprijeđen od carice Marije Terezije (1740-1780) u čin feldmaršala.

ipak s tolikom vojskom osiguravate granice". Na ovaj upit dobio je odgovor: "Nama je ovako strogo naređeno. Vidjet ćete na Petrovdan (12. juli - prim. m)".[136*]

Dobivši ovakav odgovor, iskusni vezir Ali-paša je još više postao svjestan brzog izbijanja novog rata na ovim prostorima. To je utjecalo i na njegove brze odluke koje je tih dana donosio. Ne želeći gubiti vrijeme u konsultacijama sa Portom, bez njene saglasnosti je u Travnik pozvao najuglednije ličnosti iz 32 kadiluka Bosanskog ejaleta. Sve pozvane ličnosti su u najkraćem vremenu došle. Nakon toga započeo je sastanak na kome je Ali-paša Hekimoglu prisutnima kazao: "Austrija će otpočeti rat, to je sigurno, iako se nije ništa zbilo što bi kvarilo mirovni ugovor s Osmanskim carstvom, ali oni ne drže do riječi. Oni samo čekaju zgodnu priliku da udare na islamske granice. To se znalo iz podnešenih izvještaja

---

Krajem 1743. godine imenovan je glavnim komandantom trupa i generalom Karlovca i Varaždina. No, već 1749. godine u najboljoj životnoj dobi je, na zahtjev vodećih vojnih krugova u Beču, napustio aktivnu vojnu službu. Od istih onih koji su ga uklonili, reaktiviran je 1757. godine u vrijeme kada je Austrijska monarhija vodila sedmogodišnji rat. Iste godine jedinice, koje su bile pod Prinčevom neposrednom komandom, doživjele su poraz kod Rossbacha. Time je završena vojnička karijera princa Josipa von Hildburghausena.

U narednim godinama najviše vremena provodio je u Beču. Na zahtjev carice Marije Terezije 1769. godine otišao je u kneževinu Sachsen kao namjesnik. U tom zvanju umro je kao 83-godišnjak14. januara 1785. godine.

(Više o ovoj ličnosti vidi: M. v. Angeli, *Der Krieg nist der Plote, 1736. bis 1739,* Mitteilungen des k. k. Kriegs Archivs, Wien, J. 1881, 233-234;A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 270; H. Kreševljaković, *Bitka pod Banja Lukom,* 9)

[136] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 486

* *Petrovdan je pravoslavni praznik koji se obilježava 12. jula. No, u citiranim djelima dr. Adema Handžića i dr. Mustafe Imamovića pogrešno je navedeno da je to 12. juna. Možda se radi i o nenamjernoj štamparskoj greški. Za ovu studiju, navedeno preciziranje datuma je od izuzetne važnosti da se mogu pojasniti neki događaji.*

graničara, a i iz izjava čovjeka koga sam poslao u njihov tabor da traži objašnjenje. Vi se dogovorite kako da mi postupamo."

Ne želeći utjecati na odluke najznačajnijih ličnosti Bosne koje su došle u Travnik, vezir je napustio savjetovanje, prepuštajući prisutnima da donesu odluku. U Vijeće se vratio kroz jedan sat (*"bir sa'at sonra yine meclise gelup"*) i upitao ih kakvu su odluku donijeli. Cijeli medžlis ("meclisin cumlesi") bio je jedinstven u odluci: "Mi ćemo žrtvovati i glavu i dušu protiv neprijatelja, ma gdje se pojavio."[137] Tom prilikom su između ostalog kazali veziru da se ne pridržava savjeta iz Istanbula koji su govorili o nepotrebnosti priprema za odbranu od napada austrijske vojske, jer veliki vezir Carstva i *ćehaja* mu Osman-beg izdaju takva naređenja, po mišljenju bošnjačkog *ešrafa*, iz dva razloga: a) ili ne razumiju položaj u kome se nalazi Bosna, ili b) su u zabludi. Zato i odbacuju Portine instrukcije po cijenu *da zbog neposlušnosti budu osuđeni na smrt.*[138]

Sa odlukom koju su donijele vodeće lčnosti Bosne, složio se i vezir Ali-paša. Odmah je naredio opću vojnu pripravnost na teritoriji cijele pokrajine. Također je u sva 32 kadiluka postavio sposobne ličnosti, koji su bili dužni bespogovorno izvršavati sva dobivena naređenja. Vezir je, također, svim za rat sposobnim ljudima i vojnim zapovjednicima uputio upozorenje u kome je stajalo da kada ih bude pozvao u vojnu službu, da bez razmišljanja i dođu u Travničko polje. Posebno pismo upozorenja vezir je poslao profesionalnoj vojsci stacioniranoj u fortifikacionim objektima. Naročito je vojnim zapovjednicima i običnim vojnicima, koji su obavljali službu u pograničnim tvrđavama, pisao da budno prate kretanje austrijske vojske i

[137] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 486/7; A. Sućeska, *Ajani,* 202

[138] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 95

stalno budu oprezni. Tih dana bosanski namjesnik je ne malu pažnju poklanjao poslovima koji su se odnosili na prikupljanje ratne rezerve u oružju, municiji i hrani.[139] U svim kadilucima Bosne čula se parola: "Sva Bosna je jedna kasarna, a svaki Bošnjak koji može nositi pušku vojnik".[140]

Odluke za odbranu Bosne donešene na savjetovanju kod vezira u Travniku, bile su nedvosmislene i obavezujuće za sve. "Svak ima ustat na oružje: i kadije, imami, spahije, ko god more sablju pasat. Ako bi tko ostao, da se ima obisit o vrati svoje kuće i to zašto od cara ne imahu pomoć, zašto se bijaše s Moskvom, kako smo ozgor rekli".[141]

Tih dana su u mnoga bosanska mjesta stizale vezirove bujuruldije s pozivima mnogim vojnim zapovjednicima da sa svojim vojnicima pođu u pravcu Banje Luke i Bihaća. No, prije polaska bili su dužni da, kao profesionalni oficiri na svojim područjima izvrše opću mobilizaciju za rat sposobnih ljudi. Ovom prilikom mobilizirano je ne samo muslimansko, nego i nemuslimansko stanovništvo. Po vezirovoj naredbi na svaku četu od 50 ljudi bilo je potrebno uzeti i po 10 sultanovih pravoslavnih i katoličkih podanika. I njihova je dužnost bila braniti Bosnu "u bilo kojem sukobu sa neprijateljem". Sva ta naređenja su najozbiljnije shvaćena od onih koji su ih dobili, i od običnih ljudi. To se vidi i na primjeru Sarajlija koji su se u najkraćem vremenu snabdjeli dovoljnim količinama dvopeka

---

[139] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 487

[140] Enes Pelidija, *Banjalučki boj 1737. godine u povijesti Bosne i Bošnjaka,* Tribina VKBI br. 77, Sarajevo 1997, 9

[141] Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine,* I dio (1463-1739), Sarajevo 1912. 123 (dalje: M. Prelog, *Povijest Bosne*); Radovan Samardžić, *Banjalučka bitka (1737) i nemiri, Istorija srpskog naroda, Srbi u XVIII veku,* Četvrta knjiga, tom prvi, Beograd 1986, 439 (dalje: R. Samardžić, *Banjalučka bitka*); N. Lašvanin, *Ljetopis,* 174

(baškota) i pripremili konje za pokret u svakom trenutku kada ih vezir iz Travnika pozove.[142]

Energičnost i promišljenost izdatih naredbi su veziru Ali-paši pribavili opće simpatije u svim društvenim slojevima Bosanskog ejaleta. "Upravo je zanimljivo kako je on umio pridobiti u Bosni inače otporne elemente za se. Svaka njegova zapovijed općenito se slušala i bosanski vojnici dolazili su svi kao jedan na određeno mjesto. Rijetko se to događalo pod kojim drugim vezirom XVII i XVIII stoljeća."[143] Bio je to jedan od ključnih razloga pozitivnog razvoja narednih događaja.

U takvom raspoloženju je u Bosni za kratko vrijeme mobilizirano oko 40 000 za rat sposobnih ljudi. No, iako su izvršavali vezirova naređenja, neki su mislili da do rata neće doći. Ne obazirući se na mišljenje pojedinaca i manjih grupa, Ali-paša Hekim-oglu je nastavio sa intenzivnim mjerama odbrane. Zbog toga je mobilizirane jedinice podijelio u dvije osnovne grupe sa zadatkom da: a) dio mobilizirane vojske koja je stavljena pod zapovjedništvo trebinjskog kapetana Ibrahim-paše Resulbegovića* pođe u pravcu Bihaća, odakle je vezir očekivao prvi ozbiljniji napad i b) preostali dio mobilizirane vojske iz ovog ejaleta bude na okupu na prostoru Glasinca. Posebno je izdao naređenje da se u hercegovačkom sandžaku iz svake pravoslavne i katoličke kuće za predstojeći rat mobilizira

[142] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 212/213

[143] M. Prelog, *Povijest Bosne,* I, 126; A. Handžić, *Bosanski namjesnik, 273*

* *Ibrahim-paša Resulbegović, najstariji je sin trebinjskog kapetana Osman-paše. Kada je Osman-paša od Porte unaprijeđen u zvanje miri mirana, dužnost trebinjskog kapetana, po tradiciji je preuzeo njegov najstariji sin Ibrahim. U zvanju kapetana trebinjske kapetanije prvi put se spominje u dokumentu od 18. januara 1719. godine. Tu dužnost obavljao je do 29. juna 1726. godine. Ponovo je 1730. godine na dužnosti trebinjskog kapetana. No, naredne 1731. godine Dubrovčani ga više ne titulišu kapetanskim, nego zvanjem miri mirana i paše. U tom zvanju je do svoje smrti 1. marta 1749. godine.*

jedna odrasla muška osoba. Sve materijalne troškove, kao i vrijeme provedeno u vojsci, trebalo je da snose sami mobilizirani vojnici. Iz toga vremena i dubrovački dokumenti govore da je mobiliziranih i profesionalnih oficira i vojnika u Bosni bilo oko 40 000.[144] Navedeni broj za rat sposobnih ljudi bio je isključivo iz ove pokrajine jer joj pomoć iz drugih dijelova Osmanskog carstva nije ni mogla doći zbog slanja glavnine mobilizirane vojske na osmansko-ruski front.

Iako su u ovom pripremnom periodu lokalne osmanske vlasti u Bosni angažirale i veći broj podanika katoličke i pravoslavne vjeroispovijedi, ipak su sa velikim podozrenjem gledali na njihove svećenike i sveštenike. Nepovjerenje je naročito bilo prema svećenstvu. Zbog toga su neki fratri i javno optuživani da rade u korist bečkog dvora. Pripisivala im se krivica da posjeduju veće količine oružja. Branili su ih njihovi vjernici koji su kao majstori radili na opravkama pojedinih fortifikacionih objekata, a posebno na sarajevskoj tvrđavi.[145] Koliko je bilo

---

U međuvremenu je zbog svojih zasluga u bici kod Banje Luke, na prijedlog Ali-paše Hekim-oglua od Porte imenovan kliškim sandžakbegom. Istu dužnost vršit će od 7. jula 1742. godine i u zvorničkom sandžaku. Neposredno uoči smrti 1749. godine ponovo je bio kliški sandžakbeg.

Svo vrijeme dok je bio na dužnosti kliškog i zvorničkog sandžakbega pažljivo je pratio rad sina Sulejmana koji je od 1735. do 1750. godine bio kapetan trebinjske kapetanije.

(Više o ovoj ličnosti vidi kod: Vojislav J. Korać, *Trebinje, period od dolaska Turaka do 1878. godine,* knj. II, Sarajevo 1971, 263/4; Vladislav Skarić, *Trebinje u 18. vijeku,* Izabrana djela, knj. 3, Sarajevo 1986, 142; H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 133)

[144] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 213

[145] Fra Mijo Vjencislav Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka, provincija (1700-1835.),* sveska III, U Zagrebu 1887, 61/2 (dalje: M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*)

nepovjerenje predstavnika osmanske vlasti u Bosni prema katoličkim svećenicima govori nam i sljedeći podatak. Po odobrenju sarajevskog *mulle* izvršen je pretres samostana u Fojnici i Kreševu. Baš dok se to dešavalo, došlo je i do otvorenog austrijsko-osmanskog rata.[146]

Na osnovu podataka, pretresi samostana i optužbe za davanje informacija o stanju u Bosni od strane pojedinih svećenika i sveštenika nisu bili bez osnova. U svom pismu od 30. maja 1737. godine pop Jovan Babić piše austrijskim vlastima da su njegov brat kaluđer Antonije i pop Mihailo bili 15. maja u Banjoj Luci. Tom prilikom su vidjeli da stanovništvo Šehera, zajedno sa vojskom radi na vojno-odbrambenom jačanju grada. Posebno ističu da se pod zapovjedništvom 24 age nalazi i 1 500 profesionalnih vojnika, a cijela kapetanija ima 4 000 ljudi koji obavljaju vojne dužnosti.[147]

Ne samo u Bosni, nego i u susjednim mjestima koja nisu bila u sastavu Bosanskog ejaleta, predstavnici austrijske države su pokazivali veliko interesovanje za sultanove podanike pravoslavne i katoličke vjeroispovijedi. Posebnu pažnju pokazivali su prema uglednijim plemenskim starješinama. Sa njima su kontaktirali u najstrožoj konspiraciji. Vremenom se taj krug proširivao. Zbog toga je neposredno pred izbijanje austrijsko-osmanskog rata 1737. godine došlo i do njihovog neposrednog kontakta sa tadašnjim srpskim patrijarhom Arsenijem IV Šakabentom, skopskim nadbiskupom Mihailom Sumom i ohridskim arhiepiskopom Jovanom. Prvih dana 1737. godine sa srpskim patrijarhom su se sastali raški, skopski i štipski arhiepiskopi, kao i druge uglednije crkvene ličnosti i predstavnici svjetovne vlasti. Oni su se izjasnili da će u slučaju novog rata

[146] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 174

[147] KAW, *Turkenkrieg, 1737-1739,* AFA 1737, 470

biti na austrijskoj strani. Predviđali su da će austrijska vojska napredovati dolinom Morave i Laba u pravcu Kosova. Ako do rata dođe, dogovorili su se da će austrijske jedinice snadbijevati hranom i pružati svaku drugu vrstu usluge, pod uvjetom da njihove vjernike ne pljačkaju, kao što je bio slučaj u ranijim sličnim prilikama. Zaključci ovog dogovora dostavljeni su zapovjedniku beogradske tvrđave Mamliju 8. marta 1737. godine.[148]

Za razliku od pećkog patrijarha i njegovih episkopa koji za sebe nisu ništa tražili osim da budu pod vlašću bečkog cara, pravoslavno stanovništvo iz hercegovačkog sandžaka nudilo je austrijskoj državi usluge, ali pod uvjetom da kada budu pod vlašću cara Karla VI, dobiju široku unutrašnju autonomiju. U tom smislu su predlagali da na čelu ove njihove samouprave bude ličnost sa zvanjem guvernera i svim drugim institucijama neophodnim za unutrašnji autonomni život.[149]

Marta 1737. godine došlo je i do okupljanja uglednijih pravoslavnih ličnosti iz Trebinja, Klobuka, Nikšića, Pljevalja, Ključa (kod Gacka - prim. aut.), Ljubinja, Stoca, Mostara, Ljubuškog i drugih mjesta na dogovor o stavu njihovih sunarodnika u slučaju izbijanja rata na ovim prostorima. Imajući loše iskustvo iz prošlih ratova kada su bili na strani sultanovih protivnika, ovoga puta su se dogovorili da od austrijske države traže pismeno precizno navedene povlastice koje su im obećane i u sličnim situacijama iz prethodnih ratova. Ne prepuštajući ništa slučajnosti, na ovom skupu izabrali su Bogića Vučkovića i Aleksu Miličevića kao svoje zvanične predstavnike u razgovorima

[148] *Historija II,* 836

[149] Radosav Jovanović, *Političke težnje Hercegovine za vrijeme rata tursko-austrijskog od 1737. do 1739. godine,* "Delo" list za nauku, književnost i društveni život, pedeseta knjiga, god. 14, Beograd 1909, 215 (dalje: R. Jovanović, *Političke težnje Hercegovine*)

sa austrijskom stranom. Trebalo je da im oni donesu pismene garancije o unutrašnjem uređenju teritorija na kojima su živjeli, ako ti prostori budu pod vlašću bečkog cara.

Idući u Beč, navedeni pregovarači iz hercegovačkog sandžaka prošli su kroz Karlovac, gdje su posjetili vojnog komandanta grofa Herberštajna. Tom prilikom su mu rekli razloge zbog kojih idu u Beč. U neposrednom razgovoru, kazali su grofu Herberštajnu da u slučaju novog austrijsko-osmanskog rata žele biti na strani njegovog cara. Tom prilikom iznijeli su podatak da bi se u redovima austrijske vojske borilo i oko 30 000 njihovih sunarodnika. O svemu tome grof je obavijestio svoje pretpostavljene, prije nego su navedeni pregovarači i došli u Beč. U međuvremenu su se Vučković i Miličević sastali i sa hrvatskim banom Josipom Esterhazijem. I pred njim su ponovili navedene činjenice. Čak su dodali da od austrijske države ne traže ni oružje, jer ga već imaju. Nakon ovog razgovora u Zagrebu, nastavili su put u austrijsku prijestonicu. U Beču ih je i rat zatekao.[150]

U međuvremenu su predstavnici austrijske vlasti u pograničnim mjestima činili sve na pridobijanju sultanovih podanika koji su pokazivali naklonost prema bečkom caru. Zato su između ostalog i prihvatili ponudu hercegovačkog vojvode Bogića Stratimirovića da sa svojim pristalicama organizira ustanak, kada se za to steknu uvjeti. Stratimirović je čak slao pisma caru Karlu VI u kome mu predlaže da na teritoriji Dubrovačke republike pošalje svoju povjerljivu osobu. Njen zadatak bio bi da prima zakletve knezova i drugih ljudi koji će se boriti na austrijskoj strani. Također bi ga obavještavali i o svim pokretima osmanske vojske, te davali korisne informacije austrijskoj vojsci.[151]

---

[150] *Ibidem*, 217/218

[151] Rad(oslav) M. Grujić, *Nekoliko dokumenata za srpsku istoriju*, Spomenik SKA, L, drugi razred, 43, Beograd 1913, 89-90

Sve pripreme austrijske i osmanske oružane sile veoma pažljivo su pratile dubrovačke vlasti. Još u 1736. godini Dubrovčani su preko svog poslanika Marka Boseljića pisali bosanskom namjesniku u Travniku Ali-paši Hekim-ogluu i da se u to vrijeme u još većem broju koncentrira austrijska vojska na granici prema Bosanskom ejaletu.[152] Od tada, pa u narednom periodu, tih izvještaja bilo je sve više. Naročito su brojna dubrovačka upozorenja osmanskoj strani bila velika u posljednjim mjesecima uoči izbijanja rata.[153]

Međutim, svjesni svog položaja, Dubrovčani su istovremeno nastojali da se što više približe i Austrijskoj monarhiji. Početkom marta 1737. godine dubrovačka Vlada je preko svog poslanika u Beču Pjetra Bjankija poručila caru Karlu VI da su: "stare i žive želje ove Republike da jedanput vidi slavno carsko oružje kako goni sa ovih granica varvare i da nas razriješe onih veza u kojima smo se zbog položaja mjesta morali naći". Ta saradnja Dubrovnika sa Bečom postaje još prisnija u narednim mjesecima. Zbog toga Dubrovnik i postaje važan austrijski obavještajni centar. Dubrovačka vlada, kao što piše veziru u Travnik o austrijskoj vojsci i njenim pokretima u pograničnim mjestima, isto to čini i austrijskoj strani dajući joj brojne podatke o vojnoj snazi Bosanskog ejaleta. To se radilo u strogoj konspiraciji, uoči izbijanja novog rata na tlu Bosanskog ejaleta.[154]

Imajući brojne podatke o prilikama u Bosni, a posebno znajući raspoloženje sultanovih podanika pravoslavne i katoličke vjeroispovijedi, car Karlo VI im je 15. juna 1737. godine uputio zvanično pismeni proglas u kome ih poziva da mu se pridruže. Njegov integralni tekst glasi: "Mi Karlo šesti po božijoj milosti

[152] DAD, *Lettera di Levante,* 74, 36

[153] Vuk Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku,* Beograd 1960, 92

[154] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 213/14

odabrani rimski cesar svagda uzvišeni, kakone Nemačke, Španske, obadviju Sicilijah, Magjarske, Pomske, Dalmatinske, Hrvatske i Slavinskih zemalja kal, veliki herceg austrianski, h(e)rceg burgunski, štaerski, karintski, kranski i birtembergski, vlastelin (comes) Habsburga, Flandrije, Tirola i Gorice znano i očitno činimo sovim pismom svakome, koga se dotiče i koga bi se dotaknut moglo. Budući radi uzrokov iz knigah, koie jest po našoi zapovedi soveta našeg dvora voiničkog starešina i vlastelin imenom Kenigzek, velikome veziru pisao, svom svietu dosta znano, po koih nai iastaneše nai močneše moskovske carice i vladarice kakone vierni zapovednik i ugovornik u rat i boi, koi medju istom caricom i Turčinom učinen iest, pristati potrebno moramo i zaradi toga iz onog koiese kristianskog principa pritoii miloserda pervu brigu našu imati sudilismo, da buduci prisilovani iaram fatamo i dižemo, ne samo narodu i vilaetu doklam dokuči (koliko iest moguče) težak i dosadliv, nego da i kerstianskom i risčianskom pod teškim iarmom turskim tak davue plačućim i na našu pomoć gledaiući sričan i ugodan bude. Radi toga odlučismo, našom vlastitom rukom potpisati pak cesarskim, kralevskim i velikeh(e)rcegškim pečatom našim potvrdjene ili po istih od iednoga voiske naše poglavara i zapovidnika budi diačkim ili koim god drugim iezikom potpisatih priličnih kniga od miloserdja našega na gori celiaiući svrhu mislih naših stanovite učiniti. One dakle koi u državah i vilaetih turskog vladaina stoie, z ovima našima knigama miloserdno pozivamo, da približavaiući se voiska naša dobrovolno vladainu našem pokone se: temelite verniući, da ako tako učine voiska naša svaki dobar red držati i svaki u domu svome pod bremenom veoma lagahnim tere koliko se (činiti) moglo bude podainem profunta (hr)ane tako kako u po mira samo neka s mirom bude i z nepriatelom našim bilo skravite bilo očito nikakva dogovora ne činiti seguran i miran bude, razlog ništa ne maine medju k(e)rstianom i ristianom ima koi u

državah onieh stoie potreba iest, i uzroci voinički sobom donose onim pak to iest kerstianom i ristianom, z onih načinom kako prije rekosmo, ne samo obrambu i milost našu daiemo, nego iošter svakome, u svome zakonu kako on sobom donosi staiati i tvorit slobodu daiemo i ako bi koi samu sebe od iarma turskoga pod koim su dosada tužili i plakali oslobodili tere se voiski našoi pridružiti, takovim zv(e)rhu svega osobitu milost i privilegia dati pripravni smodapače u napredak učiniti obečaiemo, onim pako to iest Turkom, budu i oni, akose kako iest, rečenim prikažu i dobrovolno se pridadu, slobodni i od svake iagme dobara nihovih prosti i slobodni im bude po voli nihovoi z priličnim dobara ili d(e)ržavnih nihovih vrednosti z novci nadomireinem kad nima drago oditi ali kadi staiati želiu. *Zbog da obečaima svoia samovolnog pridaina izpuniti i temelito obdržati hote, ako želiu obrambene naše dionici biti, ali zakon vire svoie mesta imati nemože i ova iest temelita i milostiva volia i pamet naša* (podcrtao E. P.)Za koim svem vekšega poveruvaina vlastitom rukom našom ove potpisate knige z cesarskim kralevskim i velikoherceškim pečatom našim potvrditi zapovidismo koie su date i pisate u gradu našemu Laksemburgu na 15 iuna 1737. godišta, krelavstvah naših rimskog 26. španskog, 34madjarskog i pemskog 27 leta Karlo".[155]

Što se tiče Bošnjaka ("Turaka ") ovim proglasom im car Karlo VI garantuje ličnu i imovinsku sigurnost, ukoliko budu mirni i dobrovoljno se predaju. U tom slučaju im daje mogućnost da imovinu mogu rasprodati i slobodno otići da žive gdje hoće. No, ako se odluče ostati pod austrijskom vlašću, moraju se pokrstiti jer: "zakon vire svoie mesta imati nemože". Navedeni proglas štampan je u 400 primjeraka latinicom i ćirilicom na

[155] Radoslav Babić, *Proglas cara Karla III (VI.) na bosansko pušanstvo od g. 1737,* "Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko zemaljskog arkiva", god. II, Zagreb 1900, 250/251, preveo Bogoslav Bolić

lošem "slavjanskom" jeziku.[156] Štampan je u Zagrebu pod nadzorom zagrebačkog nadbiskupa Đure Branjuga. O tome saznajemo i iz pisma od 2. jula 1737. godine kojeg je princ Josip von Hildburghausen pisao navedenom nadbiskupu.[157]

Ova otvorena prijetnja Bošnjacima, njihovoj materijalnoj egzistenciji i duhovnoj pripadnosti izazvala je kod branilaca kontraefekt. Umjesto da ih zaplaši, još više im je podigla borbeni moral. O tome su bile obaviještene i mobilizirane jedinice iz Bosanskog ejaleta koje su se u to vrijeme iskupile na Travničko polje. Jedan primjerak kojeg je preko svojih konfidenata dobio vezir Ali-paša Hekim-oglu bio je dovoljan da se o sadržaju ovog proglasa upoznaju svi prisutni.[158] U takvim okolnostima dolazi i do zvanične objave rata Austrijske monarhije Osmanskom carstvu.

[156] M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 301

[157] Hildburghausen Joseph Fridrich: *Zanimljiva narudba za tiskaru zagrebačku godine 1737.* Priopćio Rudolf Horvat, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, XIII/1911, Zagreb 1911, 281/2

[158] M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 301

IV. POGLAVLJE

RATOVANJA OSMANSKE I AUSTRIJSKE VOJSKE NA TLU BOSANSKOG EJALETA DO BANJALUČKOG BOJA

a) Početak austrijsko-osmanskog rata i razvoj vojnih operacija

Još prije službene objave rata, duž austrijsko-osmanske granice vladala je ratna psihoza. Kako su se vojne pripreme privodile kraju, a diplomacija širila mreže među onim zemljama na čiju pomoć se računalo, to je značaj obavještajne službe bio sve veći. Tih dana miris baruta osjećao se i u zraku.

Sve diplomatske i vojne pripreme veoma pažljivo su posmatrale mletačke i dubrovačke vlasti. Mlečani su budno pratili sve pripreme austrijske oružane sile koja se nalazila u Karlovačkom generalatu, ali i na širem prostoru,[1] a Dubrovčani analizirali sve dobivene vijesti koje su se odnosile na prostor budućeg ratnog poprišta. Povjerenik u Beču dr. Petar Bjanki,* lični ljekar carice Amalije, svakodnevno je slao šifrovana pisma Vladi Republike sv. Vlaha. U njegovim povjerljivim izvještajima koje je pisao u prvim mjesecima 1736.

[1] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti*, 211

* *Peter Bianchi je rođen u Dubrovniku 9. III 1696. godine. Nakon redovnog osnovnog i srednjeg školovanja, završava medicinski fakultet 1731. godine u Beču. Svojim stručnim radom postao je cijenjen kao vrstan ljekar. Zahvaljujući tome bio je lični ljekar carice Amalije, te drugih najuglednijih ličnosti bečkog establišmenta. Želeći da dođe do što više novca, nudi se dubrovačkoj vladi da radi za njene interese i obavještava je o svemu što je od interesa za Dubrovačku republiku. Pronicljivi Dubrovčani rado prihvataju ponudu dr. Bjankija te im on od prvih godina četvrte decenije XVIII stoljeća redovno šalje izvještaje. Taj posao obavljao je do svoje smrti u Beču 7. I 1741. godine.*

godine preovladavalo je mišljenje da nakon izbijanja rusko-osmanskog, neće doći do austrijsko-osmanskog rata. No, u drugoj polovini iste godine njegovi izvještaji su drugog sadržaja. U njima piše da je u Beču preovladalo mišljenje ratoborne struje, te da nije daleko vrijeme za izbijanje rata.[2]

Navedena "pisma", koja su ustvari obavještajni izvještaji, posebno su interesantna iz februara 1737. godine. U njima dr. Bjanki obavještava dubrovačku gospodu da će ne samo biti rata, nego i da je Osmansko carstvo toliko slabo, da će bez poteškoća u budućim operacijama austrijska vojska osvojiti Bosnu, a Porta će prihvatiti careve mirovne pregovore u kojima će Osmansko carstvo i zvanično prihvatiti gubitak ove, za sultana značajne pogranične pokrajine. Sve će se to obaviti, po mišljenju dr. Bjankija, isto onako kako je bilo i u prethodnim ratovima u posljednjim decenijama XVII i prvim godinama XVIII stoljeća.[3]

Posebno je interesantan sadržaj pisma dr. Bjankija kojeg je poslao u Dubrovnik 1. maja 1737. godine. U njemu piše da će Austrijska monarhija vrlo lahko i bez većih žrtava i materijalnih troškova zauzeti Bosanski ejalet. Zato i predlaže dubrovačkoj Vladi da prije nego do toga dođe, službeno preko svojih ovlaštenih lica od Beča kupi dio teritorije Bosanskog ejaleta koji se graniči sa Dubrovačkom republikom. U tom cilju je od dubrovačkog Senata tražio da istakne kod bečke Vlade da njena vojska što prije osvoji teritorij hercegovačkog sandžaka, kao i prostor od Bojane i Skadarskog jezera.[4] Tom kupovinom Dubrovčani bi ne samo došli do teritorijalnog proširenja, nego bi se njihov teritorij našao na pristojnoj udaljenosti od austrijskih

[2] DAD, *Acta Turcarum* 7/958, Pisma od 18. VIII, 15. IX i 20. X 1736. godine, *Enciklopedija Jugoslavije*, 1, JLZ, Zagreb 1980, 618

[3] *Ibidem*, 6. II, 23. II, 2. III 1737. godine

[4] *Ibidem*, 1. V 1737. godine

garnizona. Uz to bi se priključenjem dijela teritorija hercegovačkog sandžaka stvorio slobodni zaštitni pojas ne samo od mletačke, nego i austrijske oružane sile.

U neposrednom razgovoru sa carem Karlom VI, kako piše dr. Bjanki svojim nalogodavcima, austrijski vladar je obećao da će nakon rata sa Portom zaključiti mirovni ugovor sa osmanskom državom u kome će insistirati da Dubrovačka republika sultanu ne plaća godišnji danak. Karlo VI je posebno bio odlučan u želji da njegova vojska po svaku cijenu u predstojećem ratu osvoji Bosnu. Imajući u vidu ranija saznanja, dr. Bjanki još jednom insistira da diplomate Republike sv. Vlaha što prije realiziraju kupovinu dijela teritorija hercegovačkog sandžaka koji se graniči sa njihovom državom i da to urade prije nego što Austrijanci shvate važnost ovog posla.[5]

I dok je dr. Bjanki sakupljao informacije za Dubrovčane, dotle su u austrijsku prijestonicu svakodnevno stizale vijesti o stanju na rusko-osmanskom frontu. Po tim vijestima ruska vladarka, carica Ana (1730-1740) namjeravala je od sultana Mahmuda I tražiti na budućim mirovnim pregovorima da joj preda Krim, a da vazalnim sultalnovim kneževinama Vlaškoj i Moldaviji daruje samostalnost. Nakon toga bi se našle pod protektoratom Rusije.

Dobivene vijesti o ruskim planovima na Balkanu duboko su zabrinule vodeće ličnosti Austrijske monarhije. Službeni Beč se plašio velikog i jakog ruskog prisustva na prostorima zemalja jugoistočne Evrope. Posebno su vladajući krugovi austrijske države bili uplašeni saznanjem da bi u tom slučaju veliki dio sultanovih podanika, prije svega pravoslavne vjeroispovijedi, bio više na strani Petrograda nego Beča. Time bi austrijska vanjska i vojna politika bila marginalizirana.[6]

---

[5] V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska,* 92

[6] Vladimir Ćorović, *Istorija Jugoslavije,* Beograd 1933, 381

Upravo kada su početkom marta 1737. godine u austrijsku prijestonicu stizale vijesti o planovima ruske carice Ane o budućem stanju na Balkanu, izaslanici bečkog cara su sa sultanovim podanicima kršćanske (katolici) i hrišćanske (pravoslavne) vjeroispovijedi u evropskom dijelu Osmanskog carstva vodili tajne pregovore da im se pridruže u budućem ratu u borbi protiv sultanove vojske. Posebnu pažnju u ovim pregovorima austrijski izaslanici pokazivali su prema pećkom patrijarhu Arseniju IV Šakabenti, skopskom nadbiskupu Mihailu Sumi i ohridskom arhiepiskopu Josifu. O tim kontaktima saznale su i osmanske vlasti. Zbog toga je skopski nadbiskup Suma bio prisiljen bježati na teritoriju austrijske države. Istovremeno je, bojeći se daljih većih neprilika, i ohridski arhiepiskop prekinuo kontakte s predstavnicima austrijske države. No, patrijarh Arsenije IV je i dalje nastavio voditi započete pregovore. U tom smislu je, u svojoj patrijaršiji u Peći, imao sastanke sa raškim mitropolitom Jeftimijem, skopskim Simeonom, samanovskim Vasilijem, te uglednijim knezovima, među kojima su bili starovlaški Atanasije Rašković, studenički Stefan i njegov imenjak brvenački knez, te mnogi drugi. Oni su odlučili da u budućem austrijsko-osmanskom ratu budu na strani Beča. Zaključke sa ovih razgovora dostavili su 8. marta 1737. godine zapovjedniku Beograda generalu Maruli. To su uradili preko temišvarskog episkopa Nikole Dimitrijevića koji je i sam prisustvovao razgovorima najznačajnijih svjetovnih i duhovnih ličnosti pravoslavnih predstavnika u Peći. U istom pismu savjetovali su generala Marulu da u predstojećem ratu glavne vojne operacije ne usmjerava prema Novom Pazaru, nego da se jedinice bečkog cara kreću dolinama Morave i Labe u pravcu Kosova.[7]

[7] Rajo Veselinović, *Austro-turski rat 1737-1739. godine i vraćanje Srbije pod osmansku vlast, Istorija srpskog naroda, Srbi u XVIII veku,* četvrta knjiga, prvi tom, Beograd 1986, 146 (dalje: R. Veselinović, *Austro-turski rat*); *Historija II,* 836

No, pored uspjeha u pregovorima sa najistaknutijim ličnostima sultanovih pravoslavnih podanika, bjekstvo nadbiskupa Mihaila Sume je u ovom pitanju znatno oslabilo planove Beča. Bjekstvo najveće ličnosti katoličke crkve posebno je pokolebalo albansko pleme Klimenata u Špaji i Malesiji. Zbog toga emisari bečkog cara u narednim sedmicama pojačavaju kontakte sa plemenom Vasojevići i njihovim vojvodom Vuksanom Bojovićem, sa plemenom Bratonožića, Drekalovićima i njihovim vojvodom Radonjom Petrovićem, Piperima, Rovcima, Bjelopavlovićima, Pješivcima i drugim. Svi su oni izrazili želju da se bore na austrijskoj strani i da ubuduće budu podanici cara Karla VI.[8]

I dok su se vodili tajni i polujavni pregovori sa pojedinim plemenima i uglednijim svjetovnim i duhovnim ličnostima koje su bile pod vlašću osmanskog sultana, dotle su se u proljetnim mjesecima 1737. godine na pojedinim pograničnim mjestima dešavali incidenti dviju imperija. Ti incidenti posebno su bili česti na granicama koje su uspostavljene u preostalom dijelu smederevskog sandžaka i teritorije koja je poslije 1718. godine ušla u sastav Austrijske monarhije. Svi ti događaji doprinijeli su da se na ovom dijelu osmansko-austrijske granice iz faze mira u ratno stanje ne dolazi naglo, te da se podanici obiju država i psihički na vrijeme pripreme za nastupajuće događaje. Po već unaprijed pripremljenom ratnom planu u Beču, cio budući austrijsko-osmanski front zamišljen je od tri dijela. Hercegu Franji Lotarinškom* bila je povjerena komanda nad

[8] R. Veselinović, *Austro-turski rat,* 147

* *Franjo Lotarinški (Franz Stephan, Herzog von Lothringen 1708-1765) utemeljitelj je vladarske dinastije Habsburg-Lotaringen. Godine 1729. naslijedio je oca Leopolda u Lotaringiji, koju je 1737. godine zamijenio za Toskanu. Od 1736. godine u braku je sa Marijom Terezijom, kćerkom cara Karla VI i budućom*

cjelokupnom austrijskom oružanom silom. Njegov prvi saradnik, i ujedno pravi vojni zapovjednik, bio je feldmaršal Fridrih Sekendorf (Fridrich Secendorff). Njemu su bili potčinjeni feldmaršali Filipi i Kevenhiler (Khevenhhuller), te artiljerijski generali Šmetau i Vurmbrand. Zadatak im je bio da osvoje preostali dio smederevskog sandžaka, kojeg austrijska vojska nije uspjela zauzeti u prethodnom austrijsko-osmanskom ratu od 1716. do 1718. godine. Jedna od glavnih instrukcija austrijskim vojnim komandantima bila je da u što kraćem roku osvoje Niš i Vidin, kao najznačajnija mjesta i tvrđave u ovom dijelu Balkana.[9]

Drugi dio austrijske vojske bio je sastavljen od banskih jedinica kojima je zapovijedao hrvatski ban Josip Esterhazi, te graničara Varaždinskog i Karlovačkog generalata. Sva ta vojska bila je pod neposrednom komandom zapovjednika Vojne krajine princa Josipa Hildburghausena. Zadatak ovih jedinica je ratovanje na tlu Bosanskog ejaleta i pokušaj vojnog osvajanja ove pogranične osmanske pokrajine.[10]

Treća vojna grupacija bila je povjerena generalu Oliviju Georgu Valisu (Olivier Wallis), koji je trebalo iz pravca Erdelja da izvrši napad na vazalne kneževine Vlašku i Moldaviju. Ratna djejstva na ovom dijelu fronta su olakšala položaj dijela austrijske

prijestolonasljednicom Austrijske monarhije. Nakon očeve smrti Marija Terezija vladala je Austrijskom monarhijom od 1740. do 1780. godine.

Uz njenu podršku i pomoć Franjo Lotarinški je 11. IX 1745. godine izabran za njemačkog cara. Do smrti 1765. godine više se zadovoljavao ukazanim počastima i ceremonijalnim poslovima, nego što je imao pravu vlast. Zbog toga se i ne miješa u politiku, te time biva pošteđen mnogih neugodnosti. (*Opća Enciklopedija jugoslovenskog leksikografskog zavoda,* 3, Zagreb 1977, 58; Karl Tschuppik, *Marija Terezija,* preveo Dragutin Bišćan, Zagreb, bez navođenja godine izdanja, 99)

[9] *Ibidem,* 147

[10] H. Kreševljaković, *Bitka pod Banjom Lukom,* 9

vojske koji je imao zadatak osvojiti Vidin. Na cijelom frontu prema Osmanskom carstvu oko 120 000 ljudi bilo je u austrijskim vojnim formacijama - oko 80 000 pješaka i oko 36 000 konjanika. Po nekim drugim autorima, austrijske oružane snage imale su oko 150 000 ljudi.[11]

U maju 1737. godine sastavila su se dva dijela austrijskih oružanih snaga koja su bila pod neposrednom komandom hercega od Lotaringije i feldmaršala Sekendorfa s jedne, te druge jedinice koje su bile pod komandom princa Hildburghausena.[12] U Beograd su došli princ Franjo Lotarinški i feldmaršal Fridrih Sekendorf da izvrše posljednje vojne priprema za predstojeći rat. Već 30. juna 1737. godine austrijske oružane snage, koje su bile pod njihovom komandom i brojale 44 000 ljudi (26 000 pješaka i 15 000 konjanika, te 3 000 Srba) marširajući u tri kolone, pošle su u pravcu Kolari - Grocka, Batočina - Jagodina (do prije deceniju ovo mjesto se zvalo Svetozarevo - prim. aut.). Glavnina ovih trupa kretala se prema jugu dolinom Velike Morave u pravcu Niša. Izgledalo je da je austrijski Generalštab uvažio zahtjeve brdskih plemenskih glavara i predstavnika Srpske pravoslavne crkve iz marta iste godine.

Drugi dio austrijskih jedinica kojima je komandovao feldmaršal Sekendorf, kretao se u zapadnom pravcu dolinom Zapadne Morave prema Kruševcu, Užicu i Novom Pazaru, da osvoji teritoriju koja je bila pod sultanovom vlašću. Ovaj vojni zadatak za austrijsku vojsku i njene zapovjednike bio je od posebnog značaja. Njegovim realiziranjem, došlo bi do fizičke izolacije Bosanskog ejaleta od drugih dijelova Osmanskog carstva.[13]

---

[11] *Vojna enciklopedija,* 1, drugo izdanje doštampano, Beograd 1985, 333; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 273

[12] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 164

[13] R. Veselinović, *Austrijsko-turski rat,* 148

Na vijest o pokretima austrijske vojske, brzo su reagirali pojedini istaknutiji sultanovi podanici koji su željeli da njihovi krajevi uđu u sastav Austrijske monarhije. Među njima je bilo i sedam uskočkih glavara. Oni su u ime sedam pograničnih naselja sa prostora zapadne Bosne došli pukovniku barunu Rauhu da izjave lojalnost svojih sunarodnika bečkom caru i prije nego što njegova vojska dođe u te krajeve.[14]

Osmanske vlasti u Bosni imale su brojne poteškoće na više strana. U Zvorniku, gdje se nalazila jedna od najpoznatijih tvrđava, došlo je do otvorene pobune mjesne posade. Povod su bile neisplaćene plate od 50 groša koje su prisvojili aga serdengedžija Mehmed - iz 39. buljuka, te odobaše Mehmed i hadži Osman sa Ibrahimom - iz 40. buljuka. Jeničerski oficir Mehmed naređuje da se vođe pobune, bez obzira na opravdane razloge nazadovoljstva, kazne i protjeraju na Krit.[15]

I ostrožački kapetan Ibšir Beširović u svojoj kapetaniji susretao se sa sličnim poteškoćama. O tome piše bosanskom namjesniku Ali-paši Hekim-ogluu. On se žali na zapovjednike tvrđava koje su pod njegovom komandom. Oni ga ne samo usmeno napadaju, nego planiraju i njegovu fizičku likvidaciju. Po njemu, sve to rade sa željom da prikriju svoje greške za koje pretpostavljaju da ih Ibšir-kapetan zna. Kako navodi, on piše ovo pismo da bi o svemu upoznao vezira Ali-pašu i sugerira mu da provjeri navode žalbe.[16]

Bosanski namjesnik je i iz Istanbula bio obaviješten o izvjesnim poteškoćama koje su se tih mjeseci dešavale na tlu

[14] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 214

[15] OIS, BBAI, *M. d.,* 53, inv. br. 139/VI 54, 204/1, 29. VI - 9. VII 1737. godine (početkom rebiul evvela 1150.) f. r.

[16] *Ibidem, Š. d.* 1762, 99, 865/1, inv. br. 86/IIIa (ovaj dokument nalazi se u defteru koji je datiran od sredine safera 1148. do početka ramazana 1151. - 2. 12. VIII 1735 - 13. XII 1738.) f. r.

Bosanskog ejaleta. Iz fermana kojeg je dobio od Porte, vezir Ali-paša je obaviješten da se centralnoj vladi u Carigradu žalio odobaša Jusuf iz prvog buljuka, sedmoga džemata azebana iz kula Onogošta i Trubjele. Te kule pripadale su kadiluku Bekijja Novi. U njima je aga sedmog džemata Šaban u zadnje četiri godine prisvajao plate nefera od 16 akči. To je godišnje iznosilo 22 960 akči ili 128 groša. Zato je spomenuti aga tražio zaštitu Porte i njenu intervenciju da se od Šaban-age vrati nezakonito uzeti novac. Cio ovaj spor Porta je prebacila da po zakonu riješi bosanski namjesnik.[17]

O poteškoćama sa kojima su se susretale centralna i pokrajinska osmanska vlast u Bosni znali su i Dubrovčani. Njihova vlada je o tome pisala i svom predstavniku u Beču dr. Bianchi-u. Sve je izgledalo da će se bečki ratni planovi o zauzimanju Bosanskog ejaleta odvijati brzo i lahko. Osvrćući se na ranije izvještaje svog predstavnika iz Beča da će uskoro austrijska vojska biti i na granicama Dubrovačke republike, Bianchi je sugerirao dubrovačkim gosparima da se time okoriste i prošire svoje granice (*qualche acquisto*). Na dalji rasplet događaja u njihovom susjedstvu, Dubrovčani su čekali sa nestrpljenjem. U međuvremenu je dubrovački Senat na svojoj sjednici održanoj 8. juna 1737. godine donio odluku da se dr. Bianchi obavijesti pismom da Republiku sv. Vlaha pored teritorijalnog proširenja interesira i pitanje daljeg plaćanja, odnosno neplaćanja harača. O tome je njihov izaslanik trebalo da razgovara sa ministrom Bartensteinom. Uskoro je dubrovačka vlada obaviještena da su razgovori u vezi s ovim pitanjima obavljeni ne samo sa spomenutim ministrom, nego i lično sa carem Karlom VI. U šifrovanom pismu dr. Bianchi obavještava Dubrovčane da je

[17] *Ibidem, Š. d.* 1850, 99, 946/1, inv. br. 86/IIIa (ovaj dokument nalazi se u defteru koji je datiran od početka muharrema 1150. do konca zil hidždžeta 1151. - 1. V 1737 - 12. III 1739. godine) f. r.

austrijski car ne samo spreman da ubuduće njihova država sultanu ne plaća harač, nego i da se veseli danu kada će Dubrovačka republika biti pod njegovom zaštitom. Posebno naglašava da je austrijski vladar neraspoložen prema Mlečanima i da ih neće pozvati da mu se pridruže u ratu protiv Osmanskog carstva. Na kraju ovog pisma traži od dubrovačke gospode da mu što prije pišu šta ih interesuje, prije nego princ Hildburghausen sa vojskom kod Gradiške pređe na teritoriju Bosanskog ejaleta.[18] U novom pismu kojeg dubrovački Senat piše svom predstavniku u Beču naglašava se da je za Dubrovčane u ovom ratu od posebne važnosti da austrijska vojska postupa korektno sa njihovim trgovcima gdje ih bude zatekla. Što se tiče teritorijalnog proširenja, *"to su pothvati, koji povlače za sobom vrlo teške posljedice i o kojima se ne mogu na laku ruku donositi odluke"*. Po iskusnim Dubrovčanima, te stvari treba da sazriju. Zato i naglašavaju dr. Bianchiu da o tome u Beču ne preduzima nikakve mjere.[19]

I dok su se u Bosni i oko nje dešavali spomenuti događaji i diplomatska prepiska, dotle su i prije službene objave rata austrijske jedinice započele borbena djejstva manjim intenzitetom. Kao što je veziru Ali-paši u odgovoru ranije poručio princ Hildburghausen, austrijske jedinice su prešle međudržavnu granicu na Petrovdan 12. jula 1737. ili po hidžri 14. rebiu-l-evvela 1150. godine.[20]

Naređenje o pokretanju vojske sa polaznih pozicija u carevo ime izdao je feldmaršal Fridrih Sekendorf. Zbog velike

[18] Zdravko Šundrica, *Obavještajna služba Dubrovačke Republike u 18. stoljeću (Epizoda austrijsko-turskog rata 1737.-1739.)*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Svezak XXXVII, Zagreb-Dubrovnik 1999, 176-179 (dalje: Z. Šundrica, *Obavještajna služba*)

[19] *Ibidem*, 179

[20] Ismail Hami Danişmend, *Izahli osmanli tarihi kronoloji*, 4, Istanbul 1972, 25 (dalje: I. H. Danišmend, *Izahli*)

udaljenosti i raštrkanosti austrijske vojske, kao i nevremena izazvanog obilnim kišama, službena objava rata Porti kasnila je dva dana, predana je zapovjedniku niške tvrđave Jahja-paši 14. jula 1737. godine. On je o ovoj službenoj objavi rata obavijestio Vladu u Istanbulu.[21]

Istovremeno je dio austrijskih oružanih snaga koji je bio stacioniran na prostoru između Jagodine i Paraćina, pod neposrednom komandom feldmaršala Sekendorfa, prešao na osmansku teritoriju.

Toga 12. jula 1737. godine jedinice austrijskog vladara iz Erdelja započele su svoje kretanje u pravcu Vlaške i Moldavije. Sve početne ratne planove jedinice su obavljale bez većih poteškoća. Ne čekajući dolazak austrijske vojske Osmanlije su bez borbe napustile Kragujevac, Kazanac, Đurđevac, Svrljeg, Banju, Ražanj, Ispelik i Aleksinac.[22] Posebno velike uspjehe bilježila je glavnina austrijske vojske u pravcu Niša. Već 19. jula feldmaršal Sekendorf je logorovao kod Paraćina. Iz ovog grada uputio je sultanovim podanicima proglas. Poziva ih da mu se pridruže i dođu u njegov štab po zaštitna pisma. Na odziv nije dugo čekao. Pet dana kasnije, tj. 24. jula 1737. godine u njegov štab je lično došao pećki patrijarh Arsenije IV Šakabenta (1726-1737. i 1737-1748.) sa plemenskim prvacima Vasojevića, Kuča, Hota, Gruda, Bratonožića, Pipera, Klimenata i Kastriota. Oni su austrijskom feldmaršalu Sekendorfu obećali da će mu se sa svojim suplemenicima pridružiti. Tom prilikom iznijeli su konkretan prijedlog koji se sastojao u davanju 5 000 za rat sposobnih ljudi iz njihovih plemena. Bila su ovo ohrabrujuća obećanja za austrijsku državu. Neposredno nakon ovog sastanka

[21] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 164; R. Veselinović, *Austro-turski rat,* 148; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 273/4; *Historija II,* 836

[22] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 163; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 267

Sekendorf je izdao naređenje da se mobilisani odredi iz ovih plemena odmah upute prema Sjenici. Cilj austrijske vojne komande bio je da u što kraćem roku zauzme Novi Pazar i Sjenicu, kako bi prema ranijem planu fizički odvojio Bosanski ejalet od drugih dijelova Osmanskog carstva. Zato je austrijska vojska sa svojim saveznicima napala osmanske posade ne samo u Novom Pazaru i Sjenici, nego i u Rožaju, Bijelom Polju, Peći, Đakovici i Prizrenu.[23]

Postupajući po dobivenim instrukcijama, a u želji da se spoje sa regularnom austrijskom vojskom koja se nalazila kod Novog Pazara, 2 000 ljudi iz brdskih plemena vodilo je borbe sa osmanskom vojskom na prostoru Bihora. U toku neposredne borbe uspjeli su zauzeti šest kula i sve ih zapaliti. No, te vojne akcije nisu doprinijele ostvarivanju njihovih ratnih planova i spajanju sa austrijskom vojskom. Bojeći se osmanskog kontranapada, pobunjeni odredi iz brdskih plemena povukli su se na polazne pozicije. Pri povlačenju opljačkali su sva pogranična mjesta Bosanskog ejaleta na prostoru od Prijepolja do Bijelog Polja. Upravo je tih dana umro i vasojevički vojvoda Radonja. On je bio veliki autoritet ne samo među svojim suplemenicima, nego je imao utjecaja i na odluke drugih plemena. Također je bio pristalica bečkog dvora. Njegova smrt imala je direktnog utjecaja na opadanje borbenog elana među njegovim suplemenicima.[24] No, bilo je sličnih austrijskih pristalica i među drugim plemenskim glavarima. Među njima posebno se isticao glavar Starog Vlaha Atanasije Rašković.[25]

---

[23] *Historja II,* 837; R. Veselinović, *Austro-turski rat,* 148/9

[24] Žarko Šćepanović, *Srednje Polimlje i Potarje, istorijsko-etnička rasprava,* Etnološki institut, posebna izdanja, knj. 20, SANU, Beograd 1979, 156/7 (dalje: Ž. Šćepanović, *Polimlje i Potarje*)

[25] *Ibidem,* 156

No, prvih ratnih dana austrijskoj vojsci najkonkretniju pomoć pružio je oberkapetan Staniša Marković - Mlatišuma. Odredi kojima je on zapovijedao sami su osvojili Kruševac. Znajući za simpatije prema Beču starovlaškog vojvode Atanasija Raškovića, oberkapetan Mlatišuma je zatražio od austrijskih oficira da savjetuju navedenog vojvodu da sa svojim ljudima dođe u Novu Varoš, gdje se trenutno nalazio oberkapetan Mlatišuma. Zahvaljujući pomoći domaćih ljudi, koji su se stavili u službu austrijske države, njene jedinice su tih dana osvojile Trstenik, Karanovac, Požegu, Novu Varoš, Pirot i Mustaj-pašinu Palanku (danas Bela Palanka - prim. aut.). Sa većim vojnim snagama koje su sačinjavali ustanički odredi, oberkapetan Mlatišuma je 28. jula 1737. godine osvojio i Novi Pazar. U borbama oko zauzimanja ovog velikog grada i tvrđave sa njim je bio i starovlaški vojvoda Atanasije Rašković sa svojih 1 500 ljudi. Također su uzele učešće i austrijske regularne trupe kojima je komandovao pukovnik Lentulus. Osvajanjem Novog Pazara realiziran je dio austrijskih ratnih planova o prekidu kopnene veze Bosanskog ejaleta sa drugim pokrajinama Carstva.[26]

Istog dana kada je austrijska vojska sa ustaničkim odredima osvojila Novi Pazar, austrijske regularne oružane snage zauzele su i Niš. Dva dana ranije, tj. 26. jula prije predaje Niša, preko dvorskog ratnog tumača Theylsa pozvan je Jahja-paša da preda grad i tvrđavu. Očito da je među braniocima vladala nespremnost za pružanje žilavijeg otpora. Zato je niška tvrđava i osvojena relativno brzo i bez većih ljudskih i materijalnih žrtava. Sama predaja protekla je relativno mirno i sa ceremonijalom. Prije nego što je carska vojska ušla u nišku tvrđavu, njenim

[26] Tajib M. Okić, *Jedan zaboravljeni istoričar XVIII veka Ahmed Hadžinesimović iz Prusca*, Gajret, kalendar za god. 1939, Sarajevo 1938, 168;O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*, 112/113; J. Radonić, *Rimska kurija*, 562; R. Veselinović, *Austro-turski rat*, 148/9

odredima je u susret došlo sedam osmanskih vojnika koji su im donijeli ključeve gradske kapije: carigradske, beogradske i vidinske. Po ulasku u tvrđavu, austrijsku vojsku čekao je bogat ratni plijen. Od 135 topova, od kojih 50 "teških", velike količine drugih vrsta oružja i municije, te ratne rezerve hrane. Neki historičari lahku predaju Niša, kao jednog od važnijih i značajnih gradova, pravdaju nedovoljnim brojem branilaca. Nasuprot 4 000 osmanskih vojnika bila je višestruka austrijska vojska.[27]

Relativno lahko osvajanje Niša i niške tvrđave za austrijsku vojsku predstavljalo je najveći vojni uspjeh u ovom ratu. U narednom periodu njeni vojnici na ovom dijelu fronta ne bilježe nove uspjehe. Naprotiv. Uskoro je osmanska vojska uočila brojne slabosti svojih protivnika, posebno u komandnom kadru. To saznanje rezultiralo je preuzimanjem inicijative i vraćanjem teritorija koje je u međuvremenu bila osvojila austrijska vojska. Zbog preokreta na frontu iz svoje rezidencije u Peći patrijarh Arsenije IV Šakabenta bio je prisiljen da bježi. O tome je mletačkog providura Nikolu Bolicu obavijestio kučki glavar Radonja Petrović.[28] Patrijarh se plašio da zbog svojih kontakata sa austrijskim predstavnicima, te direktne pomoći, ne bude od predstavnika osmanske vlasti zarobljen i osuđen. Zato je i našao spas u bjekstvu.[29] No, uočena nesposobnost austrijske komande, koja je znake slabosti počela pokazivati već u prvim ratnim danima, doći će do punog izražaja u narednom periodu i na ovom i na drugim dijelovima austrijsko-osmanskog fronta.

---

[27] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 164; Sima Ćirković, *Istorija Jugoslavije, Opadanje Osmanskog carstva i počeci istočnog pitanja,* Beograd 1972, 170; *Austro-turski ratovi, Rat 1737-1739, Vojna enciklopedija,* 1, drugo izdanje, Beograd 1985, 333

[28] Arhiv SANU, *Zaostavština Jovana N. Tomića,* grupa XX, br. dok. 6093, b/18, Kuči, 20. jula 1737. godine

[29] *Historija II,* 837; R. Veselinović, *Austro-turski rat,* 149-151

b) Bosanski front

Još prije otpočinjanja ratnih djestava, i za bosanski front je austrijska komanda imala razrađenu taktiku napada. Po tim od ranije pripremljenim planovima, austrijska vojska je trebalo da napadne iz četiri pravca: a) sa zapada pukovnik Raunah je trebalo da izvrši napad u pravcu Stare Ostrovice; b) sa sjeverozapada hrvatski ban Esterhazi u pravcu Bužima i Cetina; c) sa sjeverozapada princ Josip Hildburghausen, glavni zapovjednik svih snaga, preko Gradiške trebalo je da napreduje u pravcu Banje Luke; d) sa istoka pukovnik Paul Valvesor trebalo je da krene prema Lješnici. U ovim planovima posebno mjesto imao je pukovnik Lentulus sa zadatkom da osvoji Novi Pazar i prekine kopnenu vezu Bosanskog ejaleta sa drugim dijelovima Carstva.[30]

Stručno razrađen plan i na vrijeme preduzete mjere za predstojeći rat, ulivali su veliko samopouzdanje austrijskoj vojsci i njenim oficirima. U takvom raspoloženju su i pošli prema Bosanskom ejaletu.

Vijesti o pokretu austrijskih jedinica prema pograničnim mjestima i tvrđavama sultanova vojska i njegovi podanici su popratili sa izvjesnom nesigurnošću i nekom vrstom neprirodne žurbe.[31] U ovo vrijeme u Bosanskom ejaletu je, u odnosu na ranije slične situacije, bilo znatno manje za rat sposobnih ljudi. Razlog za takvo stanje bili su veliki ljudski gubici iz 1727. godine, stradanje od kuge velikog broja sultanovih podanika između 1729. i 1737. godine, kao i odlazak oko 10 000 ljudi na ruski front u jesen 1736. godine. Prema nekim podacima, između 1727. i 1737. godine iz Bosne je na perzijskom i ruskom ratištu

[30] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 166; H. Kreševljaković, *Bitka kod Banja Luke,* 6; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 274/5

[31] M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca,* 51

život izgubilo oko 20 000 za rat sposobnih ljudi.[32] Mnogi od njih bili su profesionalni vojnici. Za tadašnje vrijeme to je bio izuzetno veliki broj. Posebno je to važno naglasiti ako se zna da je ova pokrajina u najbolje vrijeme mogla osmanskoj državi dati najviše do 60 000 ljudi. To znači da je njena odbrambena sposobnost umanjena za jednu trećinu.

No, i pored izvjesne početne zbunjenosti, sultanovi podanici iz Bosne nisu bili u panici. U takvoj situaciji iskusni bosanski namjesnik vezir Ali-paša Hekim-oglu bio je na visini. Još u proljetnim mjesecima 1737. godine je na vrijeme bio obaviješten o pokretima austrijske vojske. Očekivao je naređenja feldmaršala grofa Sekendorfa da krene.[33]

Bivši veliki vezir Carstva i sadašnji namjesnik Bosanskog ejaleta kao i mnoge uglednije ličnosti ove pogranične pokrajine shvatili su svu ozbiljnost situacije.

Kao iskusni državnik, odlučio se na jedini legitiman potez. Ne želeći biti u očima Porte, kao ni najznačajnijih ličnosti Bosanskog ejaleta, osoba koja samostalno donosi odluke sa dalekosežnim posljedicama, pozvao je u svoju travničku rezidenciju da mu dođu "ajani, uglednici Sarajeva, iskusni graničari, kadije, šejhovi, muftije i druge učene osobe".[34]

---

[32] Avdo Sućeska, *Bošnjaci u osmanskoj državi,* Sarajevo 1995, 19 (dalje: A. Sućeska, *Bošnjaci*)

[33] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 486; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 21; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 272; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 300

* *Ovog velikog vezira Carstva sultan Mahmud I smijenio je neposredno nakon pobjede osmanske vojske kod Banje Luke 4. augusta 1737. godine optužujući ga za slabu procjenu u vezi s ratom sa Austrijskom monarhijom.* (A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 272)

[34] O, Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 21

Svi pozvani su za relativno kratko vrijeme došli u Travnik. Najvjerovatnije ovaj sastanak vezira sa najuglednijim i najznačajnijim ličnostima Bosanskog ejaleta održan je u subotu 13. juna 1737. godine. To saznajemo od Dubrovčana koji su svo vrijeme pažljivo pratili zbivanja u svom neposrednom susjedstvu.[35]

Kada su se u Travniku konačno okupili svi u subotu je 13. juna 1737. godine u Ali-pašinoj rezidenciji održan sastanak. Uvodnu riječ imao je bosanski namjesnik koji je prisutne upoznao sa stanjem i prilikama u kojima se nalazila ova sultanova pokrajina. U završnom dijelu uvodnog obraćanja im je kazao: "Sve se tako dogodilo, a vi se dobro priberite i razmislite pa zatim izložite najrazložnije vaše ideje, što je najpogodnije da se učini i na koji način da se krene." Nakon ovih riječi napustio je skup, ostavljajući prisutne da se dogovore. Kako u svom djelu "Tarih-i Bosna der zaman-i Hekim-oglu Ali-paša – Hronika Bosne u vrijeme Hekim-oglu Ali-paše" piše Omer Novljanin, svi prisutni su diskutirali o položaju Bosne i njih samih, tražeći najbolje rješenje. Poslije izvjesnog vremena njima se ponovo pridružio vezir Ali-paša da čuje odgovor. Tom prilikom mu je kazano: "Presvijetli pašo, ti razni pokreti neprijatelja i njihove izjave da oni tobože čuvaju svoje granice su varka. Način na koji se pokreću i postupaju primjer je koji se do danas nije sreo, pa je sasvim jasno da idu s ciljem da napadnu našu domovinu. Petrovdan koji su spomenuli, to je za njih dan koji ubrajaju u značajne i sretne. Uvijek na taj dan počinju neki novi posao. Jasno je da će krenuti sa svojih odredišta na kojima se sada nalaze... Stoga, ni mi se ne možemo oglušiti o varke i igre

[35] DAD, *Lettere e commisioni di Ponente, 55, 19. VII 1737. godine.* Ranija kazivanja po kojima je do navedenog skupa u Travniku došlo krajem maja, kako su to pisali pojedini autori, korigujemo ovim izvornim dokumentom.

neprijatelja, nego moramo otvoriti četvere oči, izvršiti pripreme i spremno ih dočekati. Ako neprijatelj počne napadati, i mi trebamo biti spremni... Vjerujući da će ih Bog smesti, trebamo učiniti onoliko koliko možemo, njihove proklete skupine trebamo odmah napasti čista srca i savjesti. Ovo je mišljenje i odluka svih nas i to nam je stvarno namjera."[36] Bio je to odgovor kakav je i računao da će dobiti. Zato im je vezir Ali-paša i odgovorio: "I ja na to isto gledam, imam isto mišljenje, namjeru i plan. Kako se došlo do zajedničkog mišljenja i pogleda, počnimo sada svi zajedno da pripremamo vojsku i sredstva". Vjerovatno da pokaže svu ozbiljnost situacije u kojoj se nalaze, te da vojne pripreme za odbranu budu što brže i efikasnije, na kraju ovog skupa Ali-paša je prisutnim još jednom kazao: "Nas Allah zadužuje da budemo spremni za borbu." Na to su mu prisutni odgovorili: "Mi ćemo žrtvovati i glavu i dušu protiv nepriatelja, ma gdje se pojavio".[37] Bio je ovo prvi sastanak najuglednijih ličnosti Bosanskog ejaleta koje su se pitale i donosile značajnu odluku. U narednom periodu ovo će postati redovna praksa i biti poznata pod imenom "ajansko vijeće".

Ubrzo se o ovoj odluci pročulo po cijeloj Bosni. Šta se tih dana dešavalo u ovoj pokrajini bilježi u svom "Ljetopisu" fra Nikola Lašvanin. On između ostalogkaže: "... da ako cesar počne rat, svak ima ustat na oružje: i kadije, imami, i spahije tko god more sablju pasat. Ako bi tko ostao, da se ima obisit o vrati svoje kuće".[38]

Neposredno nakon ovog sastanka pristupilo se općoj vojnoj mobilizaciji (*nefir-i amm*). Tih je dana u Sarajevu mobilizirano

---

[36] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 22/3; S. S. Hadžihuseniović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 486/7

[37] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 23; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 487

[38] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 174

pet bajraka, tj. 300 za rat sposobnih ljudi.[39] Istovremeno je vezir Ali-paša lično preduzeo potrebne mjere u cilju okupljanja sposobnih saradnika. Jedna od najvažnijih ličnosti koja će mu pomagati u nastupajućem periodu bio je ćehaja - čauš Gazi Osman-paša, sin Ali-paše Skopljaka.[40] No, najbliži mu je saradnik bio Mehmed, sin gazi Mehmed-paše Korče za kojeg Bono Bonić piše da: "tada butum Bosnu s pašom upravljaše naporedo i paši načine davaše što more kako biti".[41] Od drugih bliskih vezirovih saradnika spominju se sarajevski kadija Sulejman ef. Musić, defterdarski ćehaja Hadži Mustafa ef., Mehmed-beg Mehmedpašić i drugi.[42]

Istovremeno su najpoznatije ličnosti, ne samo koje su bile kod vezira u Travniku, nego i ostale koje su imale ugled u svojim sredinama, tih junskih dana 1737. godine užurbano preduzimale potrebne mjere, očekujući napad austrijske vojske. Zbog odsustvovanja mnogih profesionalnih oficira, te zaima i spahija, koji su sa hercegovačkim sandžakbegom Bećir-pašom Čengićem otišli na ruski front, na njihova upražnjena mjesta uključili su sve sposobne ličnosti koje znaju komandovati. Svi mobilizirani

[39] Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1985, 137 (dalje: V. Skarić, *Sarajevo*)

[40] Kod Omera Novljanina navodi se kao Ali-beg Osmanpašić. To su nekritički preuzeli i pojedini historičari koji u svojim radovima navode ime ove ličnosti. No, iz dokumenata koji su kao fotokopije donešene iz Başbakanlik arhiva iz Istanbula i koje je preveo sada već rahmetli prof. Abdulah Polimac jasno se vidi da se radi o Osmanu, sinu Ali-paše Skopljaka (vidi: OIS, BBAI, *M. d.* 54, 228). Jedino su Salih Sidki Hadžihuseinović i Nikola Lašvanin u citiranim djelima ispravno naveli njegovo ime.

[41] Fra Bono Bonić, *Ljetopis sutješkog samostana*, priredio, latinske i talijanske bilješke napisao prof. dr. fra Ignacije Gavran, Sarajevo 1974, 124 (dalje: B. Bonić, *Ljetopis*)

[42] *Znameniti Bošnjaci*, 329-433

su na vrijeme dobivali uputstva o mjestu ratnog rasporeda. No, najviše je bilo onih kojima se bujuruldijom naređuje da sa svojim odredima dođu na Travničko polje kao glavno zborno mjesto. Istovremeno su iz Travnika u sva bosanska mjesta stizale bujuruldije u kojima se kategorički i oštro upozoravaju oficiri i vojnici koji su bili u pograničnim tvrđavama, da u svakom trenutku mogu očekivati napad. Posebno se upozoravaju kapetani, ajani, age i svi vezani za vojnu službu da ni jednog trenutka ne smiju biti neoprezni i da već u prvim napadima protivniku pruže otpor. U tom smislu savjetuju se da još jednom provjere sposobnost artiljerije i na vrijeme osiguraju dovoljne količine municije i hrane.[43] Ovoga puta su sva naređenja primana sa najvećim uvažavanjem. To je i razlog da se bez opiranja i suvišnih riječi u svim tvrđavama, a posebno pograničnim, vrše posljednje odbrambene pripreme. Svi su očekivali nastupajuće događaje i Petrovdan, kao vrijeme kada će se znati šta je smislila austrijska država. I zaista su njihova očekivanja bila ispravna. Već 12. jula austrijske jedinice prešle su osmansko-austrijsku granicu i počele napadati. Dva dana kasnije (14. VII) došlo je i do službene objave rata, a već 15. jula na teritoriji pod sultanovom vlašću pojavili su se proglasi u kojima se osmanski podanici, posebno katoličke i pravoslavne vjeroispovijedi, pozivaju da se pridruže carskim trupama.[44] Po načinu pisanja i porukama iz "Proglasa" car Karlo VI bio je i prije otpočinjanja vojnih operacija siguran u pobjedu svoje vojske. Zbog toga je i pisao tako arogantno kao da je sve već obavljeno po planovima koje su još ranije u Beču napravili njegovi vojni komandanti.[45]

---

[43] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 24

[44] Vjestnik kraljevsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, god. II, Zagreb 1900, 250-252

[45] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 273

Upravo ovakvo ponašanje austrijske strane još više je odgovaralo bosanskom veziru Ali-paši. Ovim proglasom su sultanovi podanici islamske vjere iz Bosanskog ejaleta znali da će u slučaju austrijskog osvajanja Bosne doživjeti istu sudbinu kao i njihovi sunarodnici iz Like, Korduna, Slavonije i Dalmacije poslije Karlovačkog mira, te oni sa prostorą sjeverne Bosne oko rijeke Save koji su ostali bez svojih kuća i posjeda poslije Požarevačkog mira 1718. godine. Zato se na prostoru cijelog Ejaleta čula parola: "Sva Bosna je jedna kasarna, a svaki Bošnjak koji može nositi pušku - vojnik".[46] Saznanje da odbrana Bosne zavisi isključivo od njih, motivirala je branioce.[47]

Za razliku od ranijih saznanja da neće biti rata sa susjednom austrijskom državom, vijesti iz Istanbula koje je krajem maja i u junu Ali-paša počeo dobivati od Porte govorile su o neminovnosti rata. Umjesto ranijih savjeta da se drži pasivno, od sada su mu stizali fermani s preporukama da bude spreman i da se mora boriti u ime vjere i države (*din ve devlet*). Također mu je rečeno da preuzme punu kontrolu nad regularnim osmanskim oružanim snagama, stacioniranim na teritoriji Bosanskog ejaleta. Pismeno mu se daje puna sloboda odabira ličnosti za određene zadatke i pravo da po svom mišljenju povjeri komandu. Na kraju fermana jasno mu se stavlja na znanje da ne računa ni na kakvu vojnu pomoć od centralne Vlade koja nema rezervne trupe da braniocima Bosne priteknu u pomoć. Zato je bosanski namjesnik sam morao preduzeti potrebne mjere da sa dostupnim mu snagama brani Bosanski ejalet.[48]

---

[46] Enes Pelidija, *Banjalučki boj 1737. godine u povijesti Bosne i Bošnjaka,* VKBI, Tribina br. 77, Sarajevo 1997, 9 (dalje: E. Pelidija, *Banjalučki boj*)

[47] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 486

[48] Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth - Century Bosnia,* Brill - Leiden - New York - Köln, 1997, 22 (dalje: M. R. Hickok, *Ottoman Military)*

U narednom periodu vezir Ali-paša Hekim-oglu bio je glavni vojni zapovjednik regularnih i mobiliziranih osmanskih oružanih snaga stacioniranih u ovoj pograničnoj pokrajini evropskog dijela Carstva. Dobivena ovlaštenja ovaj iskusni državnik i vojskovođa iskoristio je na najbolji mogući način. U tome su mu pomogli i predstavnici lokalne vlasti. Oni su na sebe preuzeli obavezu da organizuju redovno snadbijevanje posada svih tvrđava i drugih fortifikacionih objekata oružjem, municijom, hranom i po potrebi dovođenjem vojnih pojačanja.[49] Tih zadnjih dana uoči početka ratnih djejstava u Bosni je bilo sve podređeno pružanju otpora napadaču i borbi za opstanak.

Prvih dana jula 1737. godine za stanovništvo i predstavnike vlasti Bosanskog ejaleta stanje je bilo dosta teško. Za nepunih pet godina je oko 30% Bošnjaka smanjeno usljed kuge, odlaska na ruski front i migracionih kretanja stanovništva. I ovo je bila jedna od otežavajućih situacija u predstojećim događajima. No, pored zbunjenosti o kojoj se govori uoči i prvih dana rata, kod domaćeg stanovništva nije bilo panike. Razlog za to akademik Vasa Čubrilović vidi u činjenici da je ovaj narod vodio "vekovima borbu s okolnim hrišćanskim državama gotovo sami, retko kad dobivajući pomoć iz Carigrada. To je laskalo njihovom ratničkom ponosu. Bošnjak se uvek više cenio kao junak od pravog Turčina... Prepušteni sebi oni u to doba žilavo brane svoj zavičaj."[50]

Za ovakvo mišljenje i stav Bošnjaka prema predstojećem ratu dobro je znao i vezir Ali-paša. On je pored drugih priprema kupio veće količine dvopeka od Dubrovčana za posade

[49] *Ibidem*, 22

[50] Vasa Čubrilović, *Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini, Odabrani istorijski radovi*, Beograd 1983, 234/5

pograničnih tvrđava.[51] Od Porte je tražio da mu u što kraćem roku u Banju Luku pošalje nekoliko tobdžija koji nedostaju ovoj tvrđavi.[52]

U takvim okolnostima papski nuncij iz Beča g. Passioneri piše 27. jula 1737. godine svojim pretpostavljenim u Rimu da je upravo toga dana austrijska carska vojska pošla prema Bosni i svom glavnom cilju Banjoj Luci. Po njegovom saznanju "protiv naših regularnih trupa Turci imaju 10 000 ljudi skupljenih s brda s dola".[53] Tako su austrijske oružane snage i aktivirale *bosanski front.*

U međuvremenu su austrijske jedinice prodrle do Niša i zauzele grad i tvrđavu. Sa osmansko-austrijskog fronta tih dana su u Beč stizale povoljne vijesti. Sve je izgledalo da se ratne operacije odvijaju po ranije utvrđenom planu. Zato je bilo sasvim normalno što je austrijska vrhovna komanda očekivala povoljne vijesti i iz Bosne.

Austrijska vojska napala je Bosanski ejalet iz: a) iz pravca Beograda prema Lješnici; b) sa prostora Like i Korduna u pogranične tvrđave kod Ostrovice, Cetingrada i Bužima, te c) iz pravca Slavonije prema Banjoj Luci.[54]

Pukovnik Raunah, koji je bio karlovački komandant, sa 300 konjanika i 3 000 graničara pješaka, te 600 vojnika pješadije

---

[51] BBAI, *Cevdet tasnifi askeri* 11/2 g. br. 48947, hukum, 2. safer 1150. (1. VI 1737.) godine

[52] *Ibidem,* br. 52541, arz, zilhice 1149. 2. IV - 1. V 1737.

[53] Augustino Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium, historiam illustrantia,* Zagreb 1875, br. Dok. CCLXXXVIII, 264

[54] Moriz von Angeli, *Der Krieg mit der Pforte 1736. bis 1739,* Mitteilungen des Keiserlichen und Koniglichen Kriegsarchiv, Wien 1881, 279 (dalje: M. v. Angeli, *Der Krieg*). Sa njemačkog jezika ovaj rad kojeg citiram na više mjesta, preveo je Faruk Pirić. Ovom prilikom mu se najtoplije zahvaljujem.

koji su bili iz drugih njemačkih država, a došli su da pomognu bečkom caru koji je *de iure* bio i njihov vladar, imao je zadatak da zauzme položaje u Lici između Udbine i Gračaca, a odatle sa 4 000 vojnika da pređe Unu i zauzme Kulen-Vakuf sa svim drugim okolnim fortifikacionim objektima. Potom bi se povezao sa glavninom austrijske vojske koja je bila oko rijeke Vrbasa pod komandom princa Josipa Hildurghausena.

Drugi visoki oficir karlovačkog generalata - genaral grof Stubenberg je sa 6 000 ljudi trebalo da zauzme položaje oko Slunja i odatle započne ofanzivne akcije u pravcu Štulića i Tržca. Na taj način bi uspostavio vezu sa austrijskim jedinicama pod komandom hrvatskog bana Esterhazija. I on bi se kretao dolinom Une u pravcu Jasenovca i Novog, a odatle prema Štuliću. Ako bi se sve realiziralo, ban Esterhazi bi sa povjerenim mu jedinicama bio u blizini Bihaća. Na taj način bi posadu bihaćke tvrđave, kao i druge manje vojne posade, držao u neizvjesnosti.

Sam ban Esterhazi je dobio naređenje da sa 3 500 konjanika i 8 500 pješaka graničara napreduje do Štulića, i tu se spoji sa drugim austrijskim jedinicama grofa Stubenberga. Na taj način bi osvojio veliki dio teritorije sa svim fortifikacionim objektima u pograničnom dijelu Bosne prema Lici i Kordunu. Također bi se prema planu i druga značajna osmanska tvrđava Novi našla u okruženju.

Dalje vojne aktivnosti odvijale bi se pod komandom princa Josipa Hildburghausena. Pod njegovom komandom bilo je 17 000 do 18 000 vojnika. Zborno mjesto bila im je Gradiška. Odatle bi krenuli u pravcu Banje Luke. Zadatak im je bio da što prije dođu do ovog šehera i njegove tvrđave i da je osvoje. Nakon obavljenog posla, ovaj dio austrijske vojske bi se kretao u pavcu Jajca. Na prostoru između ova dva grada trebalo je da osvoje

sva mjesta i fortifikacione objekte. Jedan manji dio ovih trupa bi krenuo i u pravcu Novog. Na putu bi se pridružili jedinicama bana Esterhazija. Udruženim snagama bi došli do Novog i osvojili ovaj pogranični grad i njegovu relativno veliku i jaku tvrđavu.

Dio austrijske vojske bi se kretao dolinom rijeka Bosne i Drine gdje bi osvojio Zvornik i stavio se pod neposrednu komandu Sekendorfa. Dalja naređenja dobijali bi lično od njega.[55]

Konačno je 29. juna 1737. (1. rebiu-l-evvela 1150.) godine započeo frontalni napad austrijske vojske na Bosanski ejalet.[56] To znači da su na bosanskom frontu ratne operacije počele 17 dana kasnije od napada austrijske vojske na smederevski (beogradski) sandžak. U tom vremenu austrijske jedinice uspjele su postići značajne uspjehe i vojna osvajanja.

c) Borbe oko Lješnice i Zvornika

Želeći zaštititi desno krilo svoje vojske na teritoriji smederevskog (beogradskog) sandžaka, feldmaršal Sekendorf je naredio pukovniku Valvasoru da dio vojske usmjeri u pravcu Lješnice. Izvršavajući dobiveno naređenje, trupe su 12. jula prešle u ofanzivne akcije. Ovaj dio austrijskih oružanih snaga sastojao se od 1 000 ljudi neregularne milicije koju su sačinjavali carevi podanici iz reda srpskog i mađarskog naroda.

Upravo u ovo vrijeme je i general O' Morion vršio smotru svojih jedinica u blizini Šapca, koji je kao i Lješnica u ovo vrijeme

---

[55] B. Benić, *Ljetopis*, 121/122; Milan Zelenika, *Boj 1737. godine*, Enciklopedija Jugoslavije 1 A - BOSK, Zagreb MCMLV, 347; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 274

[56] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*, 25. Vjerovatno su se na navedenoj strani potkrale dvije štamparske greške: a) umjesto 1., piše 11. rebiu-l-evvel i b) umjesto juna, piše septembar.

bio u sastavu zvorničkog sandžaka. Zbog toga i dolazi do ujedinjenja ovih dviju vojnih grupacija koje zajednički napadaju Lješnicu. Mjesna posada bila je prisiljena na predaju i povlačenje u Zvornik pred nadmoćnijim protivnikom. Kako slikovito u svom djelu piše Omer Novljanin napadači su: "muškarce palanke poubijali, oko 400 žena i djece zarobili, opljačkali njihov imetak, hranu, jahaću stoku, što je za mužu i klanje i zapalili tvrđavu".[57]

Nakon izvršenog zadatka, austrijska vojska je nastavila kretanje u pravcu Zvornika. Na vijest da im se približavaju austrijske jedinice, zapovjednici zvorničke tvrđave uputili su poziv za vojnu pomoć bosanskom namjesniku u Travnik. Baš u to vrijeme je u Travnik došlo pet bajraka Sarajlija. Bez puno premišljanja, Ali-paša ih je poslao u pomoć braniocima Zvornika, pod komandom bivšeg ohridskog sandžakbega Ahmed-paše.[58]

I dok je iz Travnika stizala vojna pomoć braniocima, dotle su austrijske trupe došle do Zvornika. Nakon što su grad i tvrđavu opkolile, te postavile svoju artiljeriju, započele su bombardovanje vojnih i civilnih objekata. U narednih 15 dana zvornička tvrđava je znatno oštećena. Braniocima su veliku konkretnu pomoć pružile žene. One su se pridružile vojnim formacijama i obavljale

[57] *Ibidem,* 25; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 487; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 275. Dr. Adem Handžić izražava sumnju u tačnost navedenog podatka, jer kaže da austrijski izvori o tome tako ne govore, nego navode da su samo straže branilaca rastjerane i smatra da su dati podaci preuveličani. Po mome mišljenju, primjedbe dr. Handžića su tačne, no smatram da je bilo i zločina. U kojem obimu i koliko, vjerovatno će neki drugi historičar preciznije kazati na osnovu nove arhivske građe.

[58] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana osne,* 25; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 487; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 96; H. Kreševljaković, *Bitka,* 9; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 275

ne samo pomoćne službe, nego su se brinule za ranjenike i same neposredno sa oružjem učestvovale u odbrani tvrđave i grada.[59] Pred Zvornikom je bilo, po nekim podacima, oko 20 000 carskih vojnika.[60] No, navedeni broj ne potvrđuju drugi izvori, kao ni zapisnici sa Porte koje je u svom djelu "Ahval-i gazavati" koristio osmanski povjesničar Mehmed Subhi. To je jedini dio bosanskog fronta gdje nemamo preciznije podatke.[61]

U takvoj situaciji kada je borba napadača i branilaca bila na vrhuncu, a zidine zvorničke tvrđave dobro oštećene, situacija za branioce bila je veoma teška. U njihovim redovima osjećao se zamor. Baš u to vrijeme stigle su im vijesti o vojnoj pomoći koju im šalje travnički vezir. Uskoro se o tome saznalo i u austrijskoj vojsci. Ne želeći da se vojni odredi koji su dolazili u Zvornik spoje sa braniocima, austrijska vojska im je pošla u susret. Vjerovatno se nije puno udaljila od svojih položaja jer se ne pominje ni jedno udaljeno mjesto gdje je došlo do borbe. U toj borbi vojska bečkog cara doživjela je poraz. Kako pišu savremenici tih događaja, na bojnom polju bilo je više poginulih i ranjenih. Također su Sarajlije, predvođene Ahmed-pašom, zarobile više austrijskih oficira i vojnika. Među njima bio je i general Ostrofog. O svemu tome podnesen je pismeni izvještaj bosanskom namjesniku Ali-paši. Zajedno s izvještajem su mu poslali i zarobljenike. Donosioci vijesti o pobjedi sultanove vojske kod Zvornika od vezira Ali-paše nagrađeni su svečanim odorama i čelenkama.[62] Iz toga vremena ostala je sačuvana pjesma:

---

[59] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 274; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 488

[60] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 166

[61] M. R. Hickok, *Ottoman Military, 24*

[62] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 488

FILOZOFSKI FAKULTET BIBLIOTEKA SARAJEVO

"Oteše mu stotinu topova,
I dva topa od golema zora,
Oteše mu Krnja i Petraša.
Mitar riknu, na topčije viče,
Tu Zelenka u vodu navuče,
U bistru ga vodu utopio,
Na kolima i na katurima,
Pa na njemu kletav ostavio:
Koji god se care mijenio,
Iz bistre ga vode ne vadio".[63]

Neposredno nakon dobivanja vijesti o pokretima austrijskih trupa u pravcu Lješnice i Zvornika, bosanski namjesnik je u sva 32 kadiluka ovog Ejaleta poslao bujuruldije. U njima obavještava predstavnike osmanske civilne i vojne vlasti da je neprijateljska vojska pošla u napad. Istovremeno su u Travničkom polju pobodeni tugovi, simbolični znakovi da je to glavno mjesto okupljanja mobilizirane vojske cijelog Bosanskog ejaleta. Po starom običaju, zaklani su *kurbani,* proučene *dove* i sakupljena artiljerija. Ubrzo su na ovo mjesto počele pristizati vojne snage iz svih kadiluka. Među mobiliziranim bilo je ne samo zaima, spahija, oficira i vojnika, nego i *šejhova* iz većih gradova, *uleme,* krajiških begova i svih drugih uglednika ove pokrajine.[64]

Baš u to vrijeme vezir Ali-paša Hekim-oglu bio je u dilemi čemu dati prednost: ostati sa glavninom mobilizirane vojske ili je podijeliti i rasporediti duž čitave linije *bosanskog fronta.* U takvim razmišljanjima dobio je povoljne vijesti o pobjedi kod Zvornika. Istovremeno su mu sa druge strane stizali očajni apeli iz Stare Ostrovice, koja je bila pod velikim pritiskom napadača.

---

[63] Đoko Mazalaić, *Zvornik (Zvornik) stari grad na Drini,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. X, Sarajevo 1955, 98

[64] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 26

d) Bitka kod Stare Ostrovice

Napad austrijske vojske na zapadne granice Bosanskog ejaleta započeo je 12. jula 1737. godine. Jedinice pukovnika Raunaha koje su brojale oko 4 000 ljudi i pet topova, kod Dobrog Sela prešle su austrijsko-osmansku granicu. Opredjeljenje da baš na tom mjestu pređe u napad, pukovnik Raunah nije slučajno odabrao. On je ranije od svojih konfidenata saznao da posade Stare Ostrovice, Kulen-Vakufa i Havale ne prelaze više od 300 ljudi. Zato je forsirao napade da u što kraćem roku osvoji tvrđavu. Znajući da napadaču ne mogu pružiti otpor, branioci su zatražili pomoć od bosanskog namjesnika. I ovoga puta vezir Ali-paša bio je brz i konkretan. Odredi iz Jezera, Prusca i Travnika pošli su u pravcu Ostrovice, pod komandom ćehaje čauša Osman-paše, sina Ali-paše Skopljaka, koji će zbog ratnih zasluga dobiti i zvanje *gazije.*[65] Jedan od značajnijih vojnih zapovjednika ovih osmanskih odreda koji su išli u pomoć Staroj Ostrovici, bio je i bivši zvornički kapetan Mehmed-beg Fidahić.[66] Na putu prema Staroj Ostrovici ovoj vojsci su se pridružili i krajišnici iz (Bosanskog) Novog i Bihaća. Oni su se glavnini ovih

[65] U svom dijelu "Historija Bosne u vrijeme Hekim-oglu Ali-paše" Omer Novljanin ovu ličnost spominje kao Osman-bega Alipašića (str. 27). Vjerovatno nekritički preuzimajući ovaj podatak, tu grešku preuzima i akademik Hamdija Kreševljaković u radu "Bitka pod Banja Lukom 4. VIII 1737" (str. 9). No, dr. Adem Handžić u svom radu "Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša" ispravlja navedenu grešku i spomenutu ličnost naziva njenim pravim imenom i prezimenom. To isto ranije je uradio i Salih Sidki Hadžihuseinović u svom djelu "Povijest Bosne" (str. 488). Pod pravim imenom Ali-beg Osmanpašić spominje ga i Nikola Lašvanin u svom "Ljetopisu" (str. 175). I u *Muhimme defteru*, čija kopija se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu pod registarskim brojem 54, 288 navodi se da je u ovo vrijeme ćehaja čauša bio Osman, sin Ali-paše. Također ispravno ime ove ličnosti navodi i Ahmed Hadžinesimović u svom djelu "Kronika događaja" (str. 113).

[66] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 275

trupa pridružili kod Bilajskog polja koje je bilo udaljeno od opkoljene Stare Ostrovice sat i po hoda. Pravac kretanja sultanove vojske koja je išla u pomoć opkoljenoj posadi Ostrovice, odabran je da se onemogući jedinicama napadača povlačenje u pravcu današnje Hrvatske. Po procjenama tih zbivanja, ukupne vojne snage sultanove vojske na ovom dijelu fronta brojale su oko 5 000 ljudi.[67]

I dok im je pristizala pomoć, branioci su napadačima pružali žilav otpor. Na tom prostoru austrijsku vojsku činili su za rat sposobni ljudi mobilizirani iz Like, Karlovca i Osijeka. O njima piše stanovništvo Ostrovice travničkom veziru u svom mahzaru poslanom 18. rebiu-l-evvela 1150., tj. 16. jula 1737. godine.[68]

Zapovjednik ove tvrđave bio je Mehmed-beg Kulenović.[69] On se pokazao kao izuzetno sposoban vojni zapovjednik. Na vrijeme je mobilizirao cjelokupno stanovništvo. "Osim muškaraca, koji se ubrajaju u borce, i žene su, po starom bosanskom običaju, prilazile s oduševljenjem i, bacajući sa sebe žensku odjeću, oblačile se u ratnu i pojavljivale su se na bojnom polju. Stavljale su na glavu posebne kalpake i oblačile čakšire, pa su, hitajući okretnim i brzim koracima, nastupale u bojne redove, da bi se našle u akciji. Odred gore spomenutih žena sačinio je pred očima neprijatelja zastrašujuće redove okićene svijetlim oružjem koje borci koriste dok su im se u rukama presijavali vrhovi kopalja, oklopi raširenih ždrijela, paluši (kratki mačevi), umočeni u otrovnu kiselinu, s mačevima koji su poput povećavajućeg

[67] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 27; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 489; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 276

[68] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 488

[69] H. Kreševljaković, *Bitka pod Banja Lukom,* 9

stakla blještali u očima neprijatelja. One su se držale hrabro i junački".[70*]

Drugi neborbeni dio stanovništva Stare Ostrovice također je indirektno učestvovao u odbrani. Oni su donosili municiju i oružje na odbrambene položaje, pazili i liječili ranjene, spremali hranu, donosili vodu i time braniocima u velikoj mjeri olakšavali borbu. No, kako je vrijeme prolazilo, i pored nesebičnog požrtvovanja, strah i nesigurnost se polahko uvlače kod pojedinaca, a vremenom i grupa. Takvih je bivalo sve više.[71]

U takvim okolnostima, kada se zrno sumnje u uspješnu odbranu sve više uvećavalo, stigla je vijest o dolasku vojne pomoći. Branioci su se još više obradovali kada su saznali da su se tim odredima pridružili i krajišnici iz (Bosanskog) Novog i Bihaća. O dolasku svježih trupa saznalo se i u redovima napadača, te su im pošli u susret. Do neposredne borbe došlo je 22. jula 1737. godine kod Bilajskog polja. Bitka je trajala pet

---

[70] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 28

* *Učešće žena u odbrani Bosanskog ejaleta višestruko nam pokazuje mjesto i položaj koji su imale u tadašnjem društvu.*

Bošnjakinje nisu provodile život samo u četiri kućna zida, kako i danas misle mnogi neupućeni. Naprotiv. One su bile veoma aktivne. Pored podizanja djece, staranja o porodici, gdje su u kućnim poslovima vodile glavnu riječ, bavile su se i drugim poslovima. Mnoge od njih su bile prave umjetnice u izradi brojnih rukotvorina. Ne mali broj njih bile su pismene i široko obrazovane.

Imajući sve to u vidu, ne iznenađuje nas činjenica o njihovom aktivnom učešću u odbrani rodnog mjesta, ni normalan stav muškaraca o njihovom angažovanju u vojnim poslovima. Ovo je i do sada jedna velika, interesantna i skoro neizučena stranica povijesti Bosne i Bošnjaka. Nadam se da će se studiozno pristupiti izučavanju položaja žene u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću.

[71] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi, IV/1,* 274; J. v. Hammer, *Historija,* 3, 166; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 29

sati. I jedna i druga strana pokazale su hrabrost i veliku vojnu vještinu. Zbog toga je u ovom boju bilo dosta žrtava.[72]

Poslije početne neizvjesnosti, vremenom su branioci Bosne preuzimali inicijativu. Jedan od osnovnih motiva za njihovu pobjedu je što su branili svoje porodice, rodna mjesta i krajeve u kojima su stoljećima živjeli. U bici na Bilajskom polju život su izgubila 603 austrijska vojnika, osam oficira, među kojima i pukovnih Raunah. Branioci su zarobili još jednog oficira, grofa Ferenca i 24 vojnika. Posebno im je od velike koristi bio bogat ratni plijen - topovi, municija i druga ratna oprema, te veće količine hrane.[73]

Osmanska strana imala je velike gubitke. Po mletačkim izvještajima u boju na Bilajskom polju poginulo je oko 1 000 branilaca. Među uglednijim i značajnijim ličnostima na osmanskoj strani život su izgubili: Osman-beg Alipašić, Mehmed-beg Kovačević, dva brata begovske porodice Kulenovića, Mehmed Ćehić, spomenuti Salih-aga, te mnogi drugi. Za ovu izgubljenu bitku austrijski zapovjednici krivili su sultanove kršćanske i hrišćanske podanike koji su se borili u redovima branilaca.[74] Vijest o pobjedi na Bilajskom polju pročula se u svim krajevima Bosanskog ejaleta. To je unijelo još više samopouzdanja u redovima branilaca.

Upravo tih dana kada su veziru u Travniku stizale povoljne vijesti o uspješnoj odbrani Zvornika, Stare Ostrovice i nekih

[72] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 166; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 490

[73] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 166; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 96; M. Prelog, *Povijest Bosne,* 124; 137; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 30; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 155; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 490

[74] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 96; G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 214

drugih manjih mjesta, velike austrijske oružane snage kretale su se u pravcu Bihaća. Prema ranije napravljenom ratnom planu, 2 000 oficira i vojnika pod neposrednom komandom generala Herberštajna kretao se prema Bihaću, te imao manje vojne okršaje sa posadama Ačca i Brekovice. Drugo odjeljenje prodiralo je u pravcu Drežnika, a treće do Cetingrada. Cetingrad i tvrđavu general Herberštajn je opkolio 21. jula 1737. godine i odmah počeo sa artiljerijskim napadom želeći da ga što prije osvoji.

Austrijske jedinice koje su prešle granicu Bosanskog ejaleta kod Gline, bile su pod neposrednom komandom hrvatskog bana Josipa Esterhazija. Ova vojska je došla sa svojim glavnokomandujućim do Bužima 25. jula i sa svih strana opkolila tvrđavu.[75]

Međutim, svi vojni pokreti i borbe koje su se tih julskih dana vodile na tlu bosanskog fronta, bili su od manjeg vojnog i političkog značaja u odnosu na dešavanja na centralnom dijelu fronta kod Banje Luke. Sa glavninom trupa pred ovim gradom i tvrđavom bio je princ Josip Hildburghausen. Tu je trebalo da se odluči sudbina Bosanskog ejaleta.

[75] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 276; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 491

V. POGLAVLJE

BANJALUČKI BOJ 4. VIII 1737. GODINE

a) Pokreti austrijske vojske prema Bosni

Još prije službene objave rata 14. jula 1737. godine, austrijske jedinice koje su imale ratni zadatak da napadnu Bosanski ejalet, okupile su se u Pakracu i njegovoj široj okolini. Tih proljetnih mjeseci budući glavnokomandujući austrijskih oružanih snaga na bosanskom frontu, princ Josip Hildburghausen, na vrijeme je mobilizirao 14 eskadrona kirasira, 21 dragana, pet eskadrona husara i jedan iz Hrvatske. Ti eskadroni bili su konjica. Također je mobilizirao i 13 bataljona pješadije, 12 kumpanija grenadira i 6 600 hrvatskih graničara. Ovim jedinicama pridodata je artiljerija i pomoćne trupe. Pod komandom vrhovnog zapovjednika ove vojne formacije za Bosnu, princa Hildburghausena, bili su: general feldmaršal lajtnat Romer, Muffling i Succov, general majori: Bornes, Baranjay, Goldin, Gallar, Reizentein i Gaisnugg, te general ađutanti: Macquier Masquis Spoda, grof Montelli i grof Bickelkatz.[1] Ukupne vojne snage koje bi sa treće strane trebalo da napadnu Bosanski ejalet i prodru do Banje Luke brojale su 16 257 ljudi. Osim pješaka bilo je 4 345 konjanika.[2]

Navedeni podatak otklanja izvjesne nepreciznosti onih historičara i orijentalista koji su do sada pisali o ovom ratu. Do

[1] M. v. Angeli, *Der Krieg,* 298

[2] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 277; Mato Džaja, *Banja Luka u putopisima i zapisima,* III izdanje, Banja Luka 1973, 15 (dalje: M. Džaja, *Banja Luka*)

toga je došlo i usljed njihovog nekritičkog preuzimanja podataka sa Porte, gdje se kaže da je kod Banje Luke bilo 40 000 austrijske vojske, 10 000 kod Cetina, te 18 000 kod Bužima i 10 000 kod Stare Ostrovice. Zatim se navodi da je austrijskih oružanih formacija bilo u većem broju kod Kulen-Vakufa. To znači da je u vrijeme otpočinjanja ratnih operacija na granicama Bosanskog ejaleta bilo preko 80 000 austrijskih vojnika. Sličnog je mišljenja bio i učesnik ovog rata Omer Novljanin. I on u svome djelu *"Ahval-i gazevat"* donosi podatak da je Bosnu 1737. godine napalo oko 90 000vojnika. No, tome se broju površno pristupilo. Najvjerovatnije su to podaci koji se odnose na cjelokupne austrijske oružane snage na cijeloj liniji austrijsko-osmanskog fronta. Zbog važnosti zadatka , najviše ih je bilo stacionirano prema ovoj pograničnoj pokrajini. Bosna je bila od obostrane važnosti i za Istanbul i za Beč. Po nekim podacima na bosanskom dijelu fronta bilo je između 40 000 i 50 000 austrijskih vojnika.[3] No, i američki historičar Michael Robert Hickok ne isključuje mogućnost da ih je bilo više. Po njemu, ako se uzmu u obzir i pomoćne snage koje su im se pridružile, onda je taj broj između 60 000 i 100 000.[4] No, ove podatke, po mome mišljenju, trebalo bi prihvatiti sa rezervom.

Po pisanju savremenika ovog rata već 10., po nekima i 11. jula 1737. godine austrijska vojska koja je bila stacionirana kod Pakraca, pošla je u pravcu Bosanskog ejaleta. Dva dana kasnije stigla je do Gradiške. Zbog velikih kiša došlo je do povećanja nivoa Save, što je otežalo prelazak na drugu obalu. Početak upada austrijske vojske u Bosnu počeo je u isto vrijeme kada su hiljadama kilometara od rodnih mjesta, najbolji i najborbeniji sinovi Bosne pod sultanovom zastavom doživljavali veliki vojni

[3] M. R. Hickok, *Ottoman Military*, 24

[4] *Ibidem*, 26

poraz u bici kod Ozije (Očakova).[5] Bila je to čudna koincidencija. Veliki poraz Bošnjaka na ruskom frontu dogodio se u predvečerje jedne od najvećih pobjeda u povijesti Bosne i Bošnjaka, u borbi za opstanak.

Savladavši Savu, već 15. jula austrijske oružane snage bile su na teritoriji Bosanskog ejaleta. Istog je dana dio ove vojske bio u Siće kuli, udaljenoj 12 km od Bosanske Gradiške.[6] Prema austrijskim izvještajima između 16. i 18. jula glavnina austrijskih trupa je na ovom dijelu fronta čekala popravku puteva kojima su se namjeravali kretati zajedno sa artiljerijom i komorom. Istovremeno, kod Tornja, gdje se nalazio princ Hildburghausen sa članovima svog štaba, pred lijepo razapeti šator došlo je oko 300 dotadašnjih sultanovih podanika iz okolnih sela da ovom austrijskom vojskovođi požele dobrodošlicu i iskažu poštovanje prema njegovom vladaru.[7] Bez ozbiljnijeg otpora, narednih dana nastavljeno je napredovanje u pravcu Banje Luke. Izgledalo je da se sve lahko odvija prema ranije utvrđenom ratnom planu.

b) Bitka kod Jurkovića

Dalje kretanje austrijske vojske išlo je u pravcu sela Kijevce. Tu se princ Hildburghausen sa svojim najbližim saradnicima zadržao tokom 19. i 20. jula. Iz ovog mjesta naredio je feldmaršalu Mufflingu da sa četiri bataljona pješadije, tri

---

[5] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 107/8; *Vojna enciklopedija,* drugo izdanje, 6, Beograd 1973, 250

[6] Galib Šljivo, *Banjaluka u vrijeme turske uprave 1727-1878,* Banjaluka 1990, 33 (dalje: G. Šljivo, *Banjaluka*); D. Joksimović, *Boj,* 519

[7] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 31; H. Kreševljaković, *Bitka,* 10; D. Joksimović, *Boj kod Banjaluke 4. VIII 1737, Vojna enciklopedija,* 1, Beograd 1958, 519

FILOZOFSKI FAKULTET BIBLIOTEKA 315 SARAJEVO

bataljona Hrvata, 400 konjanika i četiri topa pođe zaobilaznim putem da bi štitio kretanje glavnine austrijske vojske od iznenadnih napada sultanovih oružanih snaga. Iz Kijevca su pošli u noći 20. jula u pravcu sela Jurkovići - Bukovica.[8]

Već su se sljedećeg dana sukobili sa osmanskom vojskom kojom je zapovijedao banjalučki vicekapetan Salih-aga, biviši ćehaja Mustafa-paše Ferhadpašića - Sokolovića. On je zvanje banjalučkog kapetana naslijedio od oca Mustafa-paše još 1708. godine. Kako je po naređenju Porte, a na poziv hercegovačkog sandžakbega Bećir-paše Čengića još 28. septembra 1736. godine (22. džumada I 1149) otišao na ruski front, to ga je u odsutnosti zamjenjivao Salih-aga. Kao zamjenik banjalučkog kapetana bio je aktivan od prvog dana izbijanja austrijsko-osmanskog rata.[9]

Ne želeći dočekati protivničku vojsku pod zidinama banjalučke tvrđave, Salih-aga je sa dijelom posade pošao u susret protivničkoj vojsci. Još od ranije je informiran da austrijska vojska ide prema Banjoj Luci iz tri pravca. Ove tri grupe od 1 000, 2 000 i 5 000 ljudi bile su na međusobnoj udaljenosti od 15 minuta, te su se mogle dogovoriti i vojnički pomagati. Upravo ove snage je u ranim jutarnjim satima kod sela Jurkovići napao Salih-aga. Prve na udaru su se našle carske trupe koje Omer Novljanin naziva *ince karaul* (mala jedinica). Napad je bio iznenadan. To je unijelo pometnju u protivničke redove. Zato se oni povlače prema glavnini svojih snaga (*baš karaul)* i tek onda pružaju veći otpor. Uskoro su im se pridružile i osmatračke snage (*dip alay)*. I napadači i branioci su se bespoštedno borili.[10]

---

[8] H. Kreševljaković, *Bitka,* 10

[9] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 146

[10] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 33/4; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 276. U svom citiranom radu dr. Adem Handžić navodi da je u ovoj bici austrijska vojska brojala 4 000 ljudi. Taj podatak navodi na

U jednom trenutku ove bitke licem u lice našli su se glavni zapovjednici. Ugledavši feldmaršala Mufflinga, Salih-aga mu se na svom konju približio i iznenada *"sjurio svoj ubojiti mač"* u feldmaršalovo tijelo. Istovremeno je i feldmaršal Muffling pucao u Salih-agu. Zbog obostranog teškog ranjavanja ni jedan se nije mogao zadržati u sedlu, istovremeno su pali na zemlju i borili se golim rukama. Nalazeći se neposredno jedan uz drugog, feldmaršal se obratio banjalučkom vicekapetanu s pitanjem: "Ima li u tvrđavi dosta vojske?!" Sa zadnjim snagama svijesti, Salih-aga mu je odgovorio: "Ej, nevjerniče! Nakon ovoga, šta imamo ti i ja s tvrđavom? Idi i vidi pakao!" Nedugo iza ovoga, Salih-aga je ispustio dušu, a feldmaršal Muffling je prebačen je u Požegu, gdje je dva dana kasnije napustio ovaj svijet.[11]

Nakon teškog ranjavanja feldmaršala Mufflinga, komandu nad dijelom vojske kojom je zapovijedao preuzeo je general Goldy. Do tada nepovoljan ishod ratnih djejstava, novi komandant je preokrenuo. Na osmanskoj (bosanskoj) strani bilo je 120 poginulih, a na austrijskoj 56.[12] U ovoj borbi život je izgubilo oko 50 sultanovih podanika, a imali su i toliko ranjenih. Što se tiče austrijske strane, kako navodi Novljanin, kao

---

osnovu dokumenata iz ovog vremena. Međutim, savremenik tih dešavanja Omer Novljanin udvostručuje broj austrijske vojske. Mislim da je podatak kojeg donosi dr. Adem Handžić pouzdaniji i realniji.

[11] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 35; H. Kreševljaković, *Bitka,* 10; S. S: Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 490; J. v. Hammer, *Historija,* 3, 166. Mislim da je i ovdje dr. Adem Handžić u pravu kada navodi vrijeme smrti feldmaršala Mufflinga, a ne akademik Hamdija Kreševljaković koji za ovog austrijskog vojskovođu piše da je umro 22. septembra 1737. godine. Požega kao mjesto gdje je umro general Muffling je nesporna.

[12] H. Kreševljaković, *Bitka,* 10; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 276

savremenik ovih dešavanja, najveći gubitak bilo je teško ranjavanje i smrt feldmaršala Muflinga, kao i još nekih carskih oficira.[13] Koliko je bilo zarobljenih na objema stranama ne znamo. Jedino što osmanska strana ističe je da je u bici kod Jurkovića zarobljen kapetan Domball. Nakon bitke, sultanova vojska se povukla u banjalučku tvrđavu. Sa sobom je povela i zarobljenog kapetana. Odavde je poslat veziru u Travnik.[14]

Gledajući u cjelini bitka kod Jurkovića završena je pobjedom austrijske vojske. No, Omer Novljanin, a nekritički to preuzima i Salih Sidki Hadžihuseinović - Muvekkit, ovu bitku prikazuju kao pobjedu osmanske (bosanske) vojske.[15]

Još od ranije dobivši detaljne informacije o stanju glavnih komunikacija u Bosanskom ejaletu, posebno onih koji su išli iz i u Banju Luku, te udaljenost pojedinih mjesta na tim putevima i brojčano i vojno stanje,* odredi austrijske vojske pod komandom generala Goldya bez problema su se kretali iz Jurkovića i Bukovice, prema Banjoj Luci. Istovremeno je i glavnina ove vojne formacije pod komandom princa Hildburghausena išla pravcem Mašići - Mahovljani - Kološnice - Trn. Obje ove kolone su se 23. jula 1737. godine sastale kod Banje Luke. Sljedećeg dana na udaljenosti jedan kilometar od banjalučke tvrđave austrijska vojska je podigla logor.[16]

---

[13] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 35

[14] *Ibidem,* 35; H. Kreševljaković, *Bitka,* 10; G. Šljivo, *Banjaluka,* 33

[15] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 35/6; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 490

* *O tome vidi u III poglavlju dio pod naslovom "Austrijsko prikupljanje informacija o Bosni i njenoj bezbjedonosno-odbrambenoj sposobnosti"*

[16] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 276; D. Joksimović, *Boj,* 519; H. Kreševljaković, *Bitka,* 11

c) Austrijski vojni prodor do Banje Luke i opsada grada i tvrđave

Došavši do zidina banjalučke tvrđave, austrijska vojska preduzela je sve mjere za sistematsku opsadu. U takvoj situaciji, princ Hildburghausen je naredio da se otpočne napadati Donji grad. Istovremeno je na desnu obalu Vrbasa uputio jedno izviđačko odjeljenje. Nakon što su austrijske jedinice završile sa planiranim rasporedom svojih snaga na lijevoj obali, po odluci Glavnog štaba na brdu Lauš su postavili dvije baterije sa po šest topova. Svi pokreti i raspored snaga obavljeni su u naredna tri dana. Tek tada, 27. jula 1737. godine počinje artiljerijski napad na banjalučku tvrđavu i sami grad.[17]

U međuvremenu su austrijski vojnici počeli kopati i rovove. Time su braniocima stavljali do znanja kako ozbiljno pristupaju postavljenom zadatku, te da se neće tako lahko povući. Pokazivali su znake pune discipline i odgovornosti. To se osjećalo i u komandnom kadru. Naređenja koja su stizala u manje vojne formacije, ostavljala su kod običnih vojnika utisak o znanju i spremnosti višeg vojnog komandnog kadra koji svoje zadatke obavlja sa punim uvidom u sve što se dešava u jedinicama, te da se nalazi na visini postavljenog zadatka.[18]

To se vidjelo i u prvim ratnim djejstvima. Od prvog dana granatiranja, austrijska artiljerija je preuzela inicijativu da bi protivnicima ostavila mali manevarski prostor za odbranu. To je trajalo od 27. jula do 4. augusta. U tom je periodu svakodnevno na Banju Luku i njenu tvrđavu ispaljivano prosječno po 1 800 granata.[19] Najintenzivnije granatiranje

[17] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 277

[18] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 42

[19] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 278

bilo je sa jugozapadne strane. Na Vrbasu je napravljen imrpovizovani most preko kojeg je na drugu stranu obale prebačena četvrtina oružanih snaga. Tako su šeher i njegova tvrđava bili sa svih strana opkoljeni odredima austrijske vojske i njene artiljerije. Položaj napadača bio je još sigurniji jer su na cijelom tom prostoru iskopani i rovovi koji su predstavljali siguran zaklon za napadače. Za branioce je posebno bilo teško oduprijeti se artiljerijskoj paljbi koja je dolazila ne samo sa brda Lauš, nego i sa još osam drugih artiljerijskih položaja.[20]

No, i u takvoj situaciji položaj branilaca nije bio u potpunosti nezavidan. Za to su imali zahvaliti činjenici da se banjalučka tvrđava (Kastel) nalazila na južnom uglu rijeka Crkvine i Vrbasa, te je bila zaštićena vodenim opkopom i sa svoje zapadne i južne strane. Uz to, bila je opasana zidovima visine šest do osam metara, debljine dva metra. Još od ranije su vojni stratezi vodili računa da se tvrđava može naći u teškom stanju, pa su je jednim mostom povezali sa desnom obalom Vrbasa. Posebno se pokazalo ispravnim da je podignuta na relativno velikim prostoru. Tako je u njenoj unutrašnjosti bez problema moglo boraviri oko 5 000 ljudi. Kako je još u septembru 1736. godine na ruski front otišao banjalučki kapetan Mehmed-beg Ferhadpašić - Sokolović, a tih dana u bici kod Jurkovića poginuo i njegov zamjenik Salih-aga, to je u vrijeme napada austrijske vojske komandu nad braniocima preuzeo Mehmed Ćatić.[21*]

---

[20] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 491

[21] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 278

* *I pored najbolje želje i traganja da nešto više saznam o ovoj ličnosti, u tome nisam uspio. Do sada o njemu ne daju nikakve podatke ni drugi, u ovoj studiji citirani historičari, orijentalisti i savremenici.*

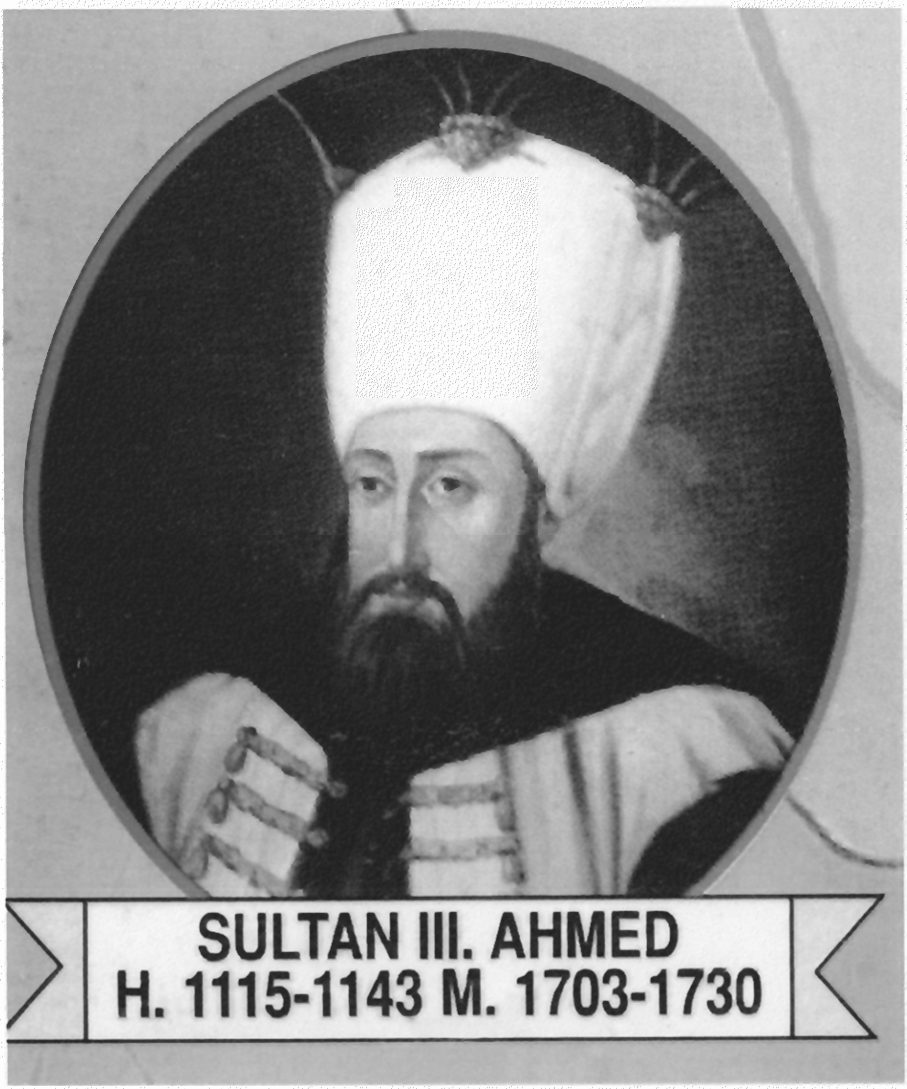

SULTAN III. AHMED
H. 1115-1143 M. 1703-1730

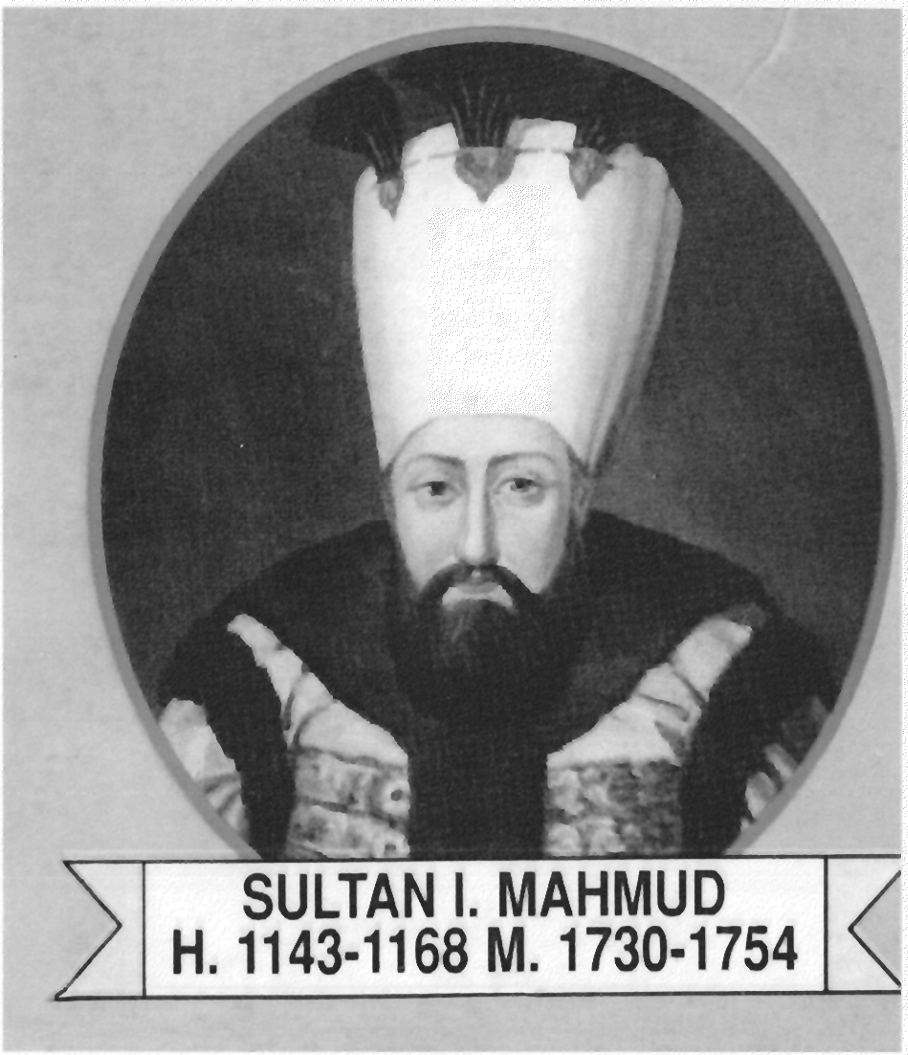

SULTAN I. MAHMUD
H. 1143-1168 M. 1730-1754

Ferhat-pašina džamija (Ferhadija) u Banjoj Luci 1579.-1992.

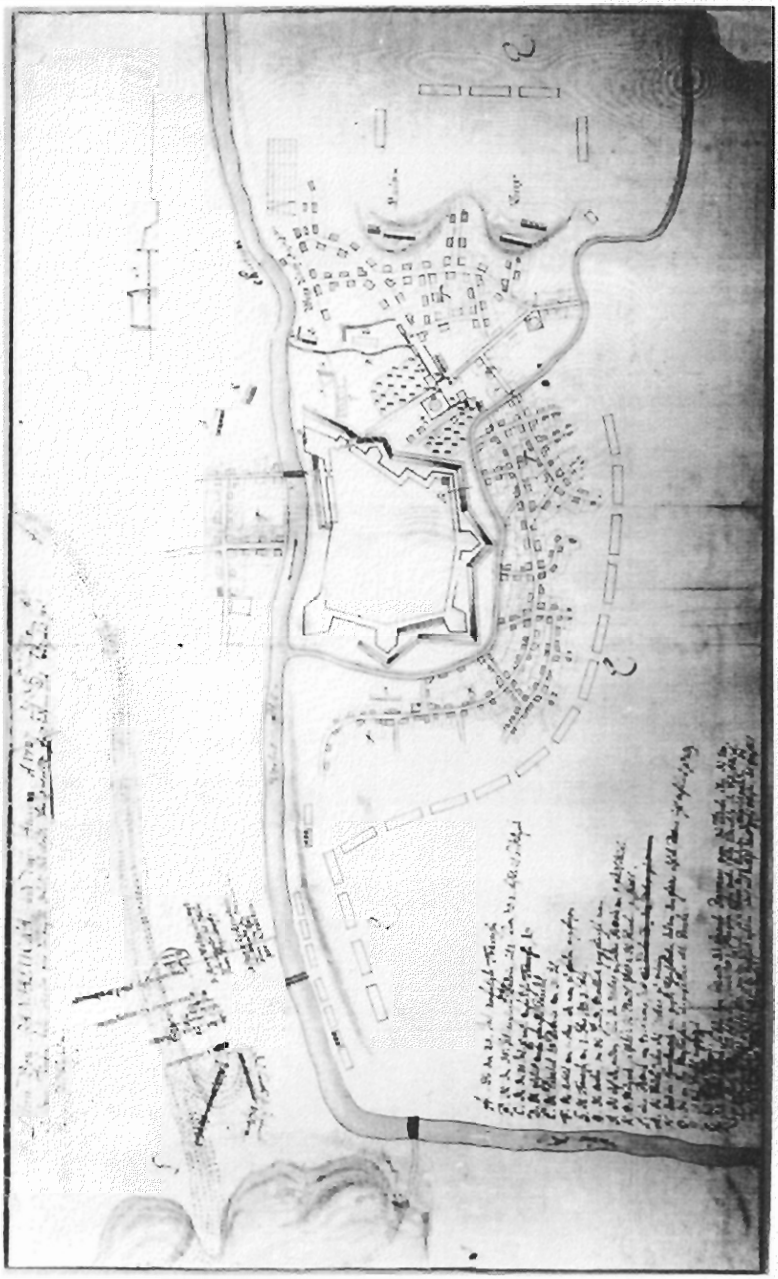

Plan Banje Luke iz 1737. godine.

Plan Banjalučke tvrđave.

Plan Banje Luke sa okolicom

Prikaz banjalučke bitke 23. 07. - 04. 08. 1737. godine.

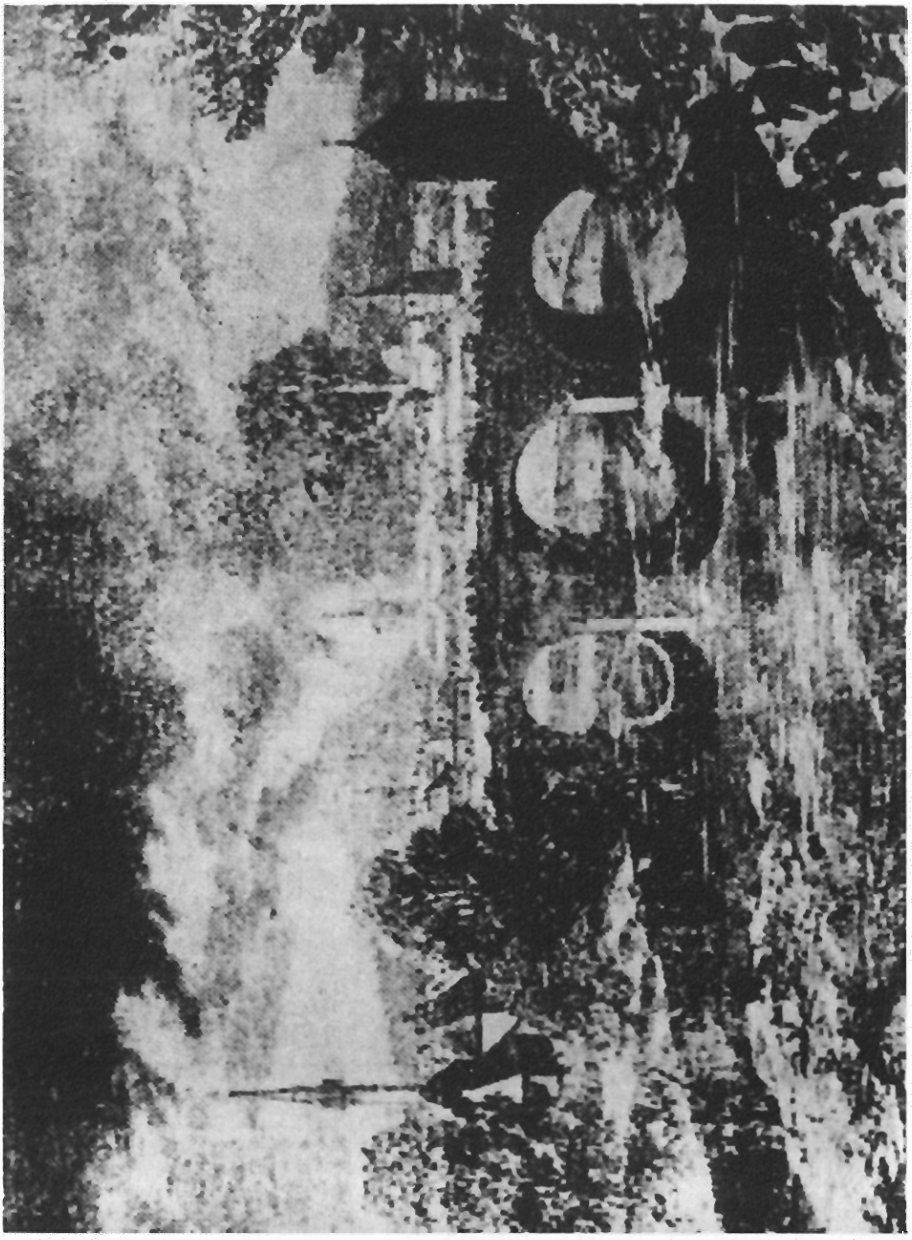

Banja Luka u XVIII stoljeću.

U narednim danima, pod njegovom komandom, branioci pružaju čvrst i žilav otpor po svim ratnim propisima. Kada je princ Hildburghausen još prvog dana napada pozvao branioce i građane da se predaju, od njih je dobio negativan odgovor.[22]

Tu poziciju znali su i austrijski oficiri. Zato su naredili svojim vojnicima da i dalje nastave sa kopanjem rovova, naročito na prostoru cijelog Donjeg Šehera. Pošto su iskopali rovove, sa brda Lauš su 28. jula započeli intenzivnije granatiranje po cijelom gradu i tvrđavi. Međutim, tobdžije su bile dosta neprecizne. Zbog toga su i početni rezultati za napadačku vojsku bili negativni. Bio je to razlog da austrijska komanda izda novo naređenje da se dvije baterije sa topovima još bliže primaknu gradu i tvrđavi, kako bi pogoci njihovih granata bili precizniji. Po izvještajima austrijske strane, njihovi topovi su tada dopremljeni do mjesta gdje je bila Ferhadija džamija i na prostoru daudije (Medrese), te džamije u Maloj čaršiji. To znači da su njene jedinice jednim dijelom bile u samom centru grada. Odatle su započeli topovsku paljbu po tvrđavi (Kastelu). Ovaj ratni raspored vidimo i na priloženim kartama koje su nastale u to vrijeme.[23]

Ovako napredovanje i dolazak protivničke vojske u grad prisililo je gradsko i stanovništvo okolnih mjesta da spas potraže u samoj tvrđavi. To je napadačima olakšalo posao. Oni su sa još više žestine prešli u napad. To se vidi i iz podatka da je u noći 30. jula austrijska vojska napadala Banju Luku sa šest baterija, 12 srednjih i 10 teških topova.[24]

Žestoki artiljerijski napadi bili su motivirani ne samim osvajanjem, nego i vijestima da braniocima uskoro stiže velika

[22] H. Kreševljaković, *Bitka,* 11

[23] *Ibidem,* 11

[24] Moriz v. Angeli, *Der Krieg mit der Pforte 1736. bis 1739,* Mitteilungen des k. k. Kriegs Archivs, Johrgang 1881, 298

vojna pomoć. Zbog toga je princ Josip Hildburghausen izdao naređenje generalu Bernesu da sa 100 konjanika vrši svakodnevno izviđanje na putu koji vodi lijevom obalom Vrbasa prema Travniku. Ta izviđanja trebalo je da budu tri sata hoda od Banje Luke. Po nekim informacijama, u cilju veće sigurnosti general Bernes je čak djelimično i minirao dio ovog puta. Na taj način želio je otežati kretanje osmanske vojske koja bi dolazila u pomoć braniocima. Na to kasnije ukazuje i osmanska strana.

I drugi je austrijski general Baranyay po zapovjedi princa Hildburghausena 30. jula prelazio preko postavljenog pontonskog mosta sa 13 četa pješadije, jednim bataljonom mobiliziranih Hrvata, te nekoliko četa lahkih konjanika, osam topova, te nešto artiljerije, na desenu stranu Vrbasa, te zauzeo dominirajuće kote na toj strani. Time je prisilio lokalno stanovništvo da i sa ove desne strane Vrbasa spas potraže u tvrđavi.[25]

Branioci su bili prisiljeni da čestim protunapadima pokušaju popraviti stanje u kome su se nalazili. "I u takvom stanju islamska vojska, s dušom u nosu, činila je sve da na neprijateljske topove odgovara topovima, a na kuršume kuršumima, braneći se hrabro poput lavova, dajući za vjeru i dušu i glavu".[26]

Kada je general Baranyay 30. jula 1737. godine prebacio dio trupa na desnu obalu Vrbasa, Austrijanci su zarobili banjalučkog kadiju Ali-efendiju. On je neposredno po dolasku austrijske vojske pred Banju Luku dobio zadatak da ode u Travnik i traži vojnu pomoć. Nakon obavljene misije vraćao se u svoj opkoljeni grad. Kada je pokušavao da uđe u tvrđavu, bio je zarobljen.

[25] *Ibidem,* 298

[26] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne, 42*

Vjerovatno pod velikim pritiskom, Ali-efendija je isljednicima kazao da između 30. jula i 5. augusta iz Travnika sa vezirom dolazi pomoć braniocima. Uz to im je detaljno opisao četiri puta odakle će doći vezir Ali-paša Hekim oglu sa svojim jedinicama. No, smatrajući da prave informacije ne mogu dobiti od ličnosti kakav je bio kadija Ali-efendija, te da ih vjerovatno na taj način želi zavarati, isljednici mu ništa nisu vjerovali. Zbog toga ovim podacima nisu ni poklonili neku posebnu pažnju. No, ipak su za svaki slučaj poslali konjičkog kapetana Kerekenša (Kerekensch) i 100 konjanika da prate kretanje osmanske vojske i obavještavaju vojnu komandu.

Kada je jedna četa mobiliziranih Hrvata koja se u noći 31. jula vraćala iz okolnih banjalučkih sela sa opljačkanim stvarima, slučajno zalutala idući pogrešnim putem, bila je iznenada napadnuta od četa koje su izašle iz banjalučke tvrđave. Bio je to povod da se i austrijska vojska počinje osjećati nesigurnom, te sa velikim oprezom pristupati izvršenju postavljenih zadataka. To je utjecalo i na moral napadača. Zbog toga je iz štaba princa Hildburghausena izdato naređenje da se poveća granatiranje banjalučke tvrđave. Na njihovo granatiranje branioci su odgovorili ravnom mjerom. Toga 31. jula vodila se najveća artiljerijska paljba sa oba položaja.[27]

Nalazeći se u nazavidnoj situaciji, jedna je četa od 150 branilaca 1. augusta izašla iz tvrđave s namjerom da se probije kroz protivničke redove i prebaci na lijevu obalu Vrbasa. Na taj način su se pokušali izvući iz obruča. Međutim, u tome nisu uspjeli. U toku borbe njih 36 je poginulo, a 15 ranjeno. Zbog toga su bili prisiljeni na vraćanje u tvrđavu. U tom proboju prema polaznim položajima, jedan dio ih je i zarobljen. Po nekim podacima, među zarobljenima je bio i jedan pop (Pfoff) koji je

[27] H. Kreševljaković, *Bitka*, 11

trebalo da ode u Travnik i požuri vezira da što prije dođe pred Banju Luku.[28]

Ne samo spomenuta četa od 150 branilaca, nego i druge u manjem i većem broju su tih dana pokušavale iznenadnim napadom na austrijske položaje probiti obruč i spasiti se. Bio je to rezultat i psihološkog stanja u kome su se branioci nalazili. Poslije hrabre i odlučne borbe, te odgovora da ne misle ni na kakvu predaju, nedolazak vojne pomoći uvukao je crv sumnje da se neće moći dugo braniti. Kako je vrijeme prolazilo, ta sumnja je postajala sve veća. Zato su i bili svakodnevni pokušaji pojedinaca, da se provuku kroz redove austrijske vojske, kako bi otišli u Travnik i doveli željenu pomoć. To su znali i u austrijskom taboru, te su povećali mjere opreza i kao što su ranije uhvatili banjalučkog kadiju Ali-efendiju, te spomenutog popa, tako je bilo i sa drugima iz ove misije. Među zarobljenima je bila i jedna žena.

Za razliku od stanja među braniocima, u austrijskoj vojsci je svakodnevno povećavana samouvjerenost o skoroj pobjedi. To je naročito došlo do izražaja 2. augusta, kada je u štab princa

[28] *Ibidem,* 11; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 278; G. Šljivo, *Banjaluka,* 34. O slanju jednog sveštenika veziru u Travnik, akademik Hamdija Kreševljaković u svom citiranom radu sumnja. On je mišljenja da spomenuti pop nije svešt(ć)enik, nego neki preobučeni delija. To svoje mišljenje zasniva na činjenici da branioci ovako delikatnu misiju nisu mogli povjeriti nekom popu, kojem po Kreševljakoviću nije moglo biti mjesta u tvrđavi. (H. Kreševljaković, *Bitka,* 12).

Međutim, ako se imaju u vidu sada već sve poznate činjenice u i oko Banje Luke, smatram da ovaj podatak ne bi trebalo tako lahko odbaciti. Naprotiv. Najbolje je takvu misiju i moglo izvršiti svešteno lice koje ne privlači neku pozornost austrijske vojske. To je lakše mogao uraditi i misija mu je mogla biti povjerena ako je uživao puno povjerenje branilaca grada i tvrđave. Kao što iz ove studije vidimo, posebno u narednim događajima bio je ne mali broj nemuslimana koji su bili uključeni u aktivnu odbranu šehera.

Hildburghausena stigla vijest da je vojska bečkog cara 28. jula osvojila Niš i njegovu tvrđavu. Ova se vijest u redovima napadača pronijela za vrlo kratko vrijeme. Istog dana je u prijepodnevnim satima u ime toga za oficire održana misa "Te Deum laudamus". Kako su se u to vrijeme osjećali branioci, koji su i sami saznali za novi poraz sultanove vojske i gubitak Niša, možemo samo pretpostavljati. To isto možemo reći i za *hutbu* koja je održana jer je Ilindan (Aliđun) toga 2. augusta padao u petak. No, da im je bilo teško i da su se nalazili pred velikim iskušenjima u to nema sumnje. Pogotovo se stanje pogoršalo kada su istog dana u večernjim satima započela nova i veća granatiranja na tvrđavu i njene branioce, koja su napravila još veće i velike štete.[29]

Želeći još više smanjiti borbenu sposobnost i pokolebati branioce, princ Hildburghausen narednog dana (3. augusta) šalje po ženi koju su zarobili novo pismo. On piše Mehmedu Ćatiću koga, da mu više laska, oslovljava zvanjem paše: "Paši, koji je pokazao veliki napor u čuvanju tvrđave Banjaluke, oficirima koji se zajedno s njim nalaze opsjednuti u tvrđavi i hrabrim borcima, pozdrav s dobrim željama. Obaveza prijateljstva nam nalaže da vas upozorimo, jer ste se osvjedočili o snagama ćesarske vojske i opreme. I vi ste do sada uložili mnogo napora da biste izdržali ono što vas je snašlo. Koliko ste uložili snage i srčanosti, toliko je. Ali znajte, nakon ovoga ma kakav napor ulagali da biste sačuvali tvrđavu, biće uzaludan posao. Nije dovoljan vaš trud da nam se oduprete, to vam zbilja neće pomoći. Uz vašeg pašu, u čiju se pomoć nadate, ima tri hiljade vojnika. A ja, u ovom trenutku, imam četiri iskusna generala. Dovoljno je da bilo koji od njih izađe pred vašeg pašu. Nema nikakve mogućnosti da mu se odupre. Sada se jedna naša jedinica priprema protiv tvrđave Bužim, a druga snažna jedinica,

[29] H. Kreševljaković, *Bitka,* 12

s mnogo vojske, opjseda tvrđavu Cetingrad. Danas-sutra će stići vijesti da su prešle (s pomenute tvrđave - prim. aut.) u naše ruke. Osim toga, velikoj i moćnoj vojsci imperatora zapovjednik je princ Lotarinški (Prens Von Lothringan), koji je zadužen da zauzme osmanske zemlje u Rumeliji. Ovih dana, s vojskom je krenuo iz Beograda da bi zauzeo Niš, a zatim treba da pođe da zauzme Vidin. Da bi se znalo o ovom stanju, sada su s te strane po jednom posebnom ulaku stigle potvrde. Ako hoćete da vam ih pošaljemo da se uvjerite. I tako nema načina da se spasite, što god činili da činili, tvrđavu ćemo od vas oduzeti. Uprazno pokušavate produžiti uništavanje ljudi. Preostalo vam je jedino da nam tvrđavu predate, pa da vas s povjerenjem uputimo tamo gdje hoćete, s vašim glavama, dušama i imetkom. Ako ne budete slušali naše riječi i budete uporni i tvrdoglavi, sviju ćemo vas pobiti i korijen vam zatrti. Ne recite da niste znali".[30]

Ovo pismo Mehmed Ćatić nije sakrio ni od svojih bližih saradnika, ni od vojske. Naprotiv. Dao je da se o njegovom sadržaju upoznaju svi prisutni. Nakon toga im se obratio riječima: "Muhammedovi sljedbenici, braćo moja, očevi moji, sinovi moji! Eto sve ste saznali, kakve sve prazne riječi neprijatelj sipa. Šta kažete na to?" Na postavljeno pitanje, kako bilježi savremenik tih dešavanja Omer Novljanin, zagrmio je odgovor: "Tvrđava pripada svijetlom, moćnom, plemenitom, islamskom padišahu, koji je postigao Božiju milost. Vašu blagodarnu tvrđavu, koja pod svojim okriljem štiti našu djecu, naš dragi zavičaj (podvukao E. P.), koji je ostao od naših djedova, ne damo svojim rukama neprijatelju. Mi smo se čista srca odlučili na ovaj put da žrtvujemo duše i živote za islam i dok među nama ima iko živ, nećemo dustati od borbe". Nakon toga su jedan drugom

[30] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 42/3; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 278; M. R. Hickok, *Ottoman Military,* 33; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 491

dali riječ da će ustrajati i biti nepokolebljivi na putu kojeg su sami odredili. Tom prilikom su prema tradiciji donijeli Kur'an, položili ruke na Knjigu Objave i dali zakletvu.[31]

Pismo koje je poslato sa ciljem da branioce još više demoriše, upravo je imalo kontraefekat. Ponovo je porastao borbeni moral. Da bi to pokazali, započeli su veliku artiljerijsku paljbu iz svog vatrenog oružna na položaje napadača. Dok je trajala artiljerijska paljba, u noćnim satima toga dana iz tvrđave je izašlo nekoliko preobučenih vojnika. Oni su sa sobom nosili kopije pisma za travničkog vezira, kojeg je zapovjednik Mehmed Ćatić napisao i poslao kao odgovor princu Hildburghausenu. Ovi vojnici su spretno prošli kroz neprijateljske redove. Pošto se već u blizini Banje Luke nalazio vezir Ali-paša Hekim oglu sa glavninom mobilisanih jedinica iz Bosanskog ejaleta koje su i dolazile u pomoć braniocima, bili su u prilici da mu istu noć i uruče pismo.[32]

Sve se to dešavalo u večernjim satima 3. augusta 1737. godine. Upravo tada su u štab princa Josipa Hildburghausena stizale vijesti da su mnogi carski vojnici vidjeli jednog ili dvojicu ljudi u okolnoj šumi. Kao ni prethodnih dana, ni ovoga puta princ Hildburghausen i njegovi oficiri tim vijestima nisu pridavali poseban značaj. [33] Zbog ovih i sličnih propusta, narednog dana 4. augusta 1737. godine zažalit će i princ i svi njemu potčinjeni pred Banjom Lukom.

---

[31] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 43/4. Navedene citate koje donosi, Omer Novljanin preuzeo je od Mehmeda Ćatića, koji je neposredno iza ovog dešavanja kod branilaca sjeo i princu Hildburghausenu napisao odgovor, pišući doslovno onako kako je navedeno u tekstu. H. Kreševljaković, *Bitka,* 12; M. R. Hickok, *Ottoman Military,* 33; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 492

[32] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 44; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 278

[33] H. Kreševljaković, *Bitka,* 12

d) Vojna strategija vezira Ali-paše Hekim-oglua u odbrani Bosanskog ejaleta

Neposredno pred austrijsko-osmanski rat, bosanski namjesnik Ali-paša Hekim oglu je sa više strana dobio informacije da će Bosanski ejalet sa 60 000 do 100 000 ljudi napasti austrijska vojska. Također je bio svjestan činjenice da je odlaskom na ruski front ova pogranična sultanova pokrajina ostala bez velikog broja najboljih oficira i za rat sposobnih boraca. Zbog toga je morao znati na čiju će se pomoć osloniti u slučaju izbijanja oružanog sukoba između dviju imperija. Na raspolaganju su mu bile preostale profesionalne formacije stacionirane po brojnim bosanskim većim i manjim tvrđavama, te dio za rat sposobnih do tada nemobiliziranih ljudi Bosanskog ejaleta. Također je dobro znao da ne može računati ni na vojnu ni na materijalnu pomoć centralne Vlade iz Istanbula.[34]

Po odluci ajanskog vijeća koje je održano 13. jula 1737. godine vezir Ali-paša je sa najbližim saradnicima napravio ratni odbrambeni plan. On se sastojao u sljedećem:

a) da se u sva 32 kadiluka (kaze) Bosanskog ejaleta izvrši opća mobilizacija svih ljudi sposobnih za odbranu Ejaleta. Na vrijeme imenovati sve vojne starješine preciznim uputstvima gdje će sa svojim odredima biti stacionirani i kome će se obratiti za nove instrukcije;

b) komandu nad vojskom povjeriti ne samo profesionalnim oficirima, nego i sposobnim ličnostima kojima vojna služba nije osnovno zanimanje. Tom prilikom zapovjedne dužnosti dobili su ne samo preostali oficiri, nego i rodbinski najbliže ličnosti onih oficira i spahijskih vojnih zapovjednika koji su ostali u Bosni. Sistem vojne komande i hijerarhije bio je planiran za teritoriju cijelog Bosanskog ejaleta;

[34] M. R. Hickok, *Ottoman Military*, 26

c) u što kraćem roku mobilizirati sve za rat sposobne osobe. Da se na konju ili pješke, što prije okupe (*ali cenah el-isti'cal)* u blizini Travnika. Od dobivanja naređenja obaveza svih zapovjedika, mustahfiza i kapetana je da budu u punoj vojnoj pripravnosti.

Instrukcije iz Travnika primljene su u svim mjestima krajnje ozbiljno. To je rezultiralo da se u relativno kratkom vremenskom periodu postupi po dobivenim naređenjima. Zahvaljujući takvim okolnostima, branioci Bosanskog ejaleta su rat i vojnički i psihološki dočekali spremno. Već prve mobilizirane jedinice koje su došle na Travničko polje, po vezirovom naređenju upućene su u pogranične tvrđave. Njihov zadatak bio je ne samo da svojim prisustvom ojačaju položaje branilaca, nego i da budno prate kretanje austrijske vojske u pograničnim mjestima prema ovoj pokrajini i da o tome svakodnevno obavještavaju vezira Ali-pašu i njegove najbliže saradnike.[35]

Do 20. jula 1737. godine iz svih kadiluka Bosanskog ejaleta došle su mobilizirane jedinice na Travničko polje kao glavno zborno mjesto sultanove vojske. Baš u to vrijeme stigli su glasnici iz banjalučke tvrđave. Oni su tražili da vezir Ali-paša što prije pođe u pomoć Banjoj Luci. U narednim danima ti apeli o pokretanju glavnine snaga, koje su branile Bosanski ejalet, bili su svakodnevni. Koliko je ozbiljnost, a vjerovatno i sumnja, da se sami ne mogu odbraniti bila prisutna govore nam podaci da u Travnik dolazi i banjalučki kadija Ali efendija, sa pismom Mehmeda Ćatića, koji u svojstvu glavne vojne ličnosti odbrane grada i tvrđave požuruje vezira da što prije sa mobiliziranim jedinicama dođe u pomoć braniocima šehera.

I sam iskusni vezir koji je vojnu vještinu prethodnih godina stjecao na ratištima protiv Perzije bio je svjestan ozbiljne situacije

[35] *Ibidem,* 28

u kojoj se nalazila ne samo Banja Luka, nego i Ejalet. Zbog toga je odmah kao pomoć braniocima poslao sarajevskog *kajmekama* Ibrahim-agu (*sabikan medine-i Seray kaimekam).* On je ušao u Banju Luku sa malom pratnjom. Zbog brzine dolaska, bili su u prilici da uđu u banjalučku tvrđavu prije nego su se ona i cio grad našli u potpunom neprijateljskom okruženju. Dolazak kajmekama Ibrahim-age izazvao je veliku radost među braniocima. Bila je to u neku ruku garancija da će im uskoro sa glavnim jedinicama u pomoć priteći lično i vezir Ali-paša Hekim oglu.[36]

I zaista, bosanski namjesnik je uskoro iza ovoga pošao sa mobiliziranim jedinicama preko Karaule u pravcu Jajca i Varcar-Vakufa (danas Mrkonjić-Grad - prim. aut.). Već kod Karaule su veziru došli glasnici iz Stare Ostrovice sa vijestima da su branioci na ovom dijelu izvojevali pobjedu nad austrijskim oružanim snagama. Po starom običaju donosiocima dobrih vijesti (glasnicima) vezir je dao poklon i odlikovanja. Ta vijest brzo se proširila među svim prisutnim koji su sačinjavali glavninu vojnih odbrambenih snaga u Bosni. Zbog toga je u njihovim redovima zavladala velika radost i još više podignut borbeni moral.[37]

U međuvremenu su vezir Ali-paša i njegovi saradnici imali razgovor sa jednim pravoslavcem, koga Nikola Lašvanin zove "Vlah". Na pitanje prisutnih oficira i običnih vojnika: "*tko je uzrok da počeše Nimci rat prio vremena?" odgovora (ali ne znam ili čovik iz vraga ili vrag iz čovika) Vlah:* "gospodo nitko drugi nego vaša raja i prid njom fratri." Kad to ču tursko mloštvo, sve gr(a)knu protiva ucviljenoj raji i fratrom. A paša za ugodit Turkom, govori im: "Hodite", reče, "da se na(j)pri udrimo s

[36] *Ibidem,* 30/1; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 277

[37] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 278/9; H. Kreševljaković, *Bitka,* 12; Noel Malcolm, *Povijest Bosne, kratki pregled,* Zagreb - Sarajevo 1995, 117

Nemci, a kad se vratimo, sve ćemo okrenur pod mač i nabit na kolje što je muško od sedam godina, a žensko u ropstvo".[38]

Šta je bilo sa ovim kazivanjem i kakvo je stanje među katolicima i njihovim svećenstvom bilo u Bosni, vidjet ćemo u narednim stranama. Nije isključeno da je ovo kazivanje bilo u službi austrijske propagande, kako bi što više sultanovih podanika katoličke konfesije tih dana prešlo na njihovu stranu. To je bila uobičajena taktika u svim ratovima koje je Osmansko carstvo vodilo sa susjednom Austrijskom monarhijom i Mletačkom republikom zadnjih decenija XVII i u XVIII stoljeću.

Da položaj nemuslimanskih podanika osmanske države u Bosanskom ejaletu nije bio tako težak govore nam i podaci iz toga vremena. Nemuslimanski sultanovi podanici koji su se zvali *zimije* su ne samo u ratnim vremenima, nego i u miru imali pravo da nose oružje. "Stvoren je uobičajeni odnos koji su poštovali svi muslimani od reda: u raju, sve dok se sama drži reda, ne treba dirati i treba je štiti od zuluma!Ona je na duši pravovjernih. Ko je dirne u obraz, a pogotovu ko joj učini nasilje, zaslužio je kaznu, kao da je udario na muslimana."[39] I ovo je jedan od razloga da posumnjamo u tačnost pisanja Nikole Lašvanina i Bone Bonića u njihovim "Ljetopisima" o stavu bosanskog namjesnika prema nemuslimanima. Moguće je da se u to vrijeme tako govorilo u određenim sredinama. No, ako

[38] Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis,* priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran, Sarajevo 1981, 174/5 (dalje: N. Lašvanin, *Ljetopis*); Fra Bono Bonić, *Ljetopis sutješkog samostana,* priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao prof. dr. Ignacije Gavran, Sarajevo 1979, 122 (dalje: B. Bonić, *Ljetopis sutješkog samostana*)

[39] Radovan Samardžić, *Bosna i Hercegovina u XVIII veku, Istorija srpskog naroda, Srbi u XVIII veku,* četvrta knjiga, tom prvi, Beograd 1986, 457 (dalje: R. Samardžić, *Bosna i Hercegovina*)

je to bilo, onda je to rezultat propagande austrijske države i te vijesti su uodređenim sredinama nekritički prihvaćane. Uostalom, kao što ćemo vidjeti i fratri su, makar simbolično, dali svoj doprinos za odbranu Bosne. Tako, naprimjer, fratri sutješkog samostana osmanskim vlastima su dali "četiri puške, dvije sablje, oku baruta, šinik pšenice, konja za komoru, tri sindžirlije, dvije kabanice i još dosta štošta."[40] Isto tako u mobiliziranim jedinicama Bosanskog ejaleta bilo je ne samo muslimana, nego i sultanovih podanika pravoslavne i katoličke vjeroispovijedi.

Druga dobra vijest za bosanskog namjesnika i njegovu vojsku koja je u to vrijeme bila došla do Jajca, stigla je sa bojnog polja kod Jurkovića. U pismenom izvještaju kojeg je vezir Ali-paša dobio obavještava se o pobjedi nad austrijskom vojskom. Tom prilikom mu je kao ratni trofej i potvrda o istinitosti napisanog poslan i zarobljeni kapetan Domball. Ne zadržavajući se duže u nekadašnjoj srednjovjekovnoj bosanskoj prijestonici, Ali-paša sa jedinicama nastavlja kretanje u pravcu polja Podrašnica, koje je smješteno među šumovitim brdima, udaljeno sat hoda od Varcar-Vakufa (Mrkonjić-Grada - prim. aut.). To je bilo na udaljenosti 10 sati vojničkog marša od Banje Luke. Po dolasku u Podrašnicu 23. jula 1737. godine, u narednih deset dana tu logoruju ove oružane snage. Razlog za ovako relativno dugi boravak je čekanje na jedan dio mobilizirane vojske iz pojedinih kadiluka.[41]

U periodu dok su se osmanske oružane snage iz Bosanskog ejaleta nalazile u Podrašnici, svakodnevno su u namjesnikov Štab stizale vijesti sa više strana od branilaca Bosne, naročito iz

[40] B. Bonić, *Ljetopis sutješkog samostana,* 121

[41] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 278; H. Kreševljaković, *Bitka,* 12; N. Malcolm, *Povijest Bosne,* 117

onih mjesta koja su bila napadnuta od austrijske vojske. Među onima koji su došli kod vezira Ali-paše, bili su i izaslanici iz Bužima i Cetingrada. Oni obavještavaju da se njihovi gradovi sa tvrđavama nalaze u neprijateljskom okruženju. Na tom prostoru bilo je stacionirano oko 20 000 neprijateljske vojske. Vezir je obaviješten da su Bužim opkolile austrijske snage pod komandom hrvatskog bana Josipa Esterhazija (Esterhazy), a Cetingrad karlovački general grof Juraj Herberštajn (Herberstein). Po njima, broj vojske bio je veći u odnosu na branioce. Zato su od vezira tražili što bržu i veću pomoć.[42]

Tih dana je u Podrašnicu sa svojim pobjedonosnim odredima došao i Mehmed-beg Fidahić.* Oni su već osjetili ratnu atmosferu u bici kod Bilajskog polja. Njihova je pobjeda otklonila veliku opasnost koja je Staroj Ostrovici i Kulen-Vakufu prijetila od austrijskih oružanih snaga. Došavši u Podrašnicu gdje se nalazila glavnina vojske, vezir je po tradicionalnom običaju za izvojevanu pobjedu odlikovao Mehmed-bega *čelenkom* i sjajnom odjećom. Pored Fidahića, bosanski namjesnik je odlikovao i druge istaknute zapovjednike i borce koji su se istakli u bici.[43] Kratkotrajna radost u vezirovom taboru zamijenjena je velikom zabrinutošću za opstanak Bužima i Cetingrada koje su napale velike austrijske oružane snage. Sumnja da će se posade tvrđava odbraniti, povećana je saznanjem o velikom broju carskih jedinica koje su ove gradove držale u okruženju. Zbog toga je među zapovjednicima nastalo kolebanje šta da se uradi? U toj dilemi bio je i sam vezir Ali-paša. On je morao donijeti brzu

[42] *Ibidem,* 279; *Ibidem,* 12; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 97

* *Dr. Adem Handžić je mišljenja da je ispravnije prezime ove porodice Fidaić. U prijevodu je to od istoimene riječi koja znači požrtvovan. No ne isključuje činjenicu da su se oni već u to vrijeme prezivali Fidahić, čiji potomci se i do danas tako prezivaju.*

[43] H. Kreševljaković, *Bitka,* 12

odluku. Morao je dio mobiliziranih jedinica sa Podrašnice poslati u pomoć, ili na okupu zadržati glavninu mobilizirane vojske, a branioce Bužima i Cetingrada jednostavno prepustiti sudbini. Zbog toga je u svoj šator pozvao na savjetovanje najznačajnije ličnosti. Savjetovanje je, kako su zabilježili savremenici, otvorio sljedećim riječima: "Hvala Allahu, briga za Staru Ostrvicu je svršena. Sada, nastojeći da drugu brigu riješimo, trebamo odlučiti kuda da krenemo. Tvrđave Bužim i Cetingrad su opkoljene, a tvrđava Banja Luka pritiješnjena. Na koju stranu da odemo?" Poslije izvjesnog vremena, a nakon diskusije prisutnih, vezir je dobio odgovor: "Tvrđave Bužim i Cetingrad su na samoj granici. Ako i padnu u ruke neprijatelja, dok je zemlja u našim rukama, bit će ih moguće osloboditi. A tvrđava Banja Luka je usred Bosne. Ako ona padne u neprijateljske ruke, to će stanovništvo uplašiti, pa bi to svu Bosnu uzdrmalo. Osim toga vojska koja ide tamo, mnogobrojnija je, i prije nego se borci raziđu treba krenuti u pomoć Banjoj Luci." Dobivši navedeno mišljenje, vezir Ali-paša im odgovori: "I moja je namjera ta."[44]

U vrijeme dok je vojska boravila na Podrašnici i dok su se njeni zapovjednici savjetovali sa vezirom kuda da se krene, dolazili su novi mobilizirani odredi iz svih krajeva Bosanskog ejaleta. Među njima bili su vojnici iz Novog, Bihaća, Travnika, te dio posada koje su se nalazile u dolini rijeke Drine, te Prusca i drugih mjesta.[45]

Među istaknutijim ličnostima koji su tih dana došli sa mobiliziranim odredima, bio je i trebinjski kapetan Ibrahim

[44] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 491 ; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 279; H. Kreševljaković, *Bitka,* 12

[45] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 166; M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca* (puni naziv kasnije) 62; M. Prelog, *Povijest Bosne,* 124

Resulbegović. Njega je u odsutnosti u trebinjskoj kapetaniji zamijenio sin Salih-age.[46]

Ovo okupljanje mobiliziranih odreda za odbranu Bosne pažljivo su pratili i austrijski konfidenti. Oni su obavijestili princa Hildburghausena da bosanski namjesnik raspolaže sa oko 30 000 ljudi.[47] Vjerovatno se radilo o preuveličanim brojevima, kako je bilo uobičajeno i to sa obadvije strane.

Kada su se na Podrašnici skupili skoro svi preostali mobilizirani odredi, iz Banje Luke su stigle poruke da se grad i tvrđava nalaze u izuzetno teškom stanju. Ako ubrzo i to u kraćem vremenu vezir sa vojskom ne dođe, Banja Luka se neće moći odbraniti. Svjestan da bi čitanjem ovog pisma splasnuo borbeni moral među jedinicama, Ali-paša ga nije nikome pokazivao. Odmah, a da se ni s kim nije konsultirao, braniocima je između ostalog napisa: "Eto, i sam glavom i dušom nastojim da sa jednom velikom vojskom, koja će se zatalasati poput mora, pohitim vama u pomoć. S Božijom pomoći, uskoro ću stići." Kurir je braniocima donio ovaj vezirov odgovor u noćnim satima uoči presudnog boja.[48]

Na nekoliko dana prije ovoga dio glavnine vojske, sastavljen od odreda iz Travnika, Duvna, Varcer Vakufa i Ključa, predvođenih pobjednikom na Bilajskom polju Mehmed-begom Fidahićem, po vezirovom naređenju otišao je u pravcu Banje Luke, kao pomoć braniocima. Došavši u blizinu opkoljenog šehera, iskusni Mehmed-beg procijenio je da sa svojom vojskom ne može probiti neprijateljski obruč i pridružiti se braniocima

[46] Hamdija Kapidžić, *Veze Dubrovnika i Hercegovine u XVIII vijeku,* Gajret, kalendar za godinu 1940, Sarajevo 1939, 95; Vladislav Skarić, *Trebinje u 18. vijeku,* Izabrana djela, knj. III, Sarajevo 1985, 149

[47] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 277

[48] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 44/5

u tvrđavi. O tome je obavijestio i Ali-pašu, čekajući njegovo mišljenje i novo naređenje. Pošto udaljenost ovih jedinica od glavnine vojske nije bila velika, to je veoma brzo od vezira dobio odgovor. Ali-paša mu savjetuje da se sa navedenim odredima dobro kamuflira, kako ga protivnička strana ne bi otkrila. Dok budu čekali dolazak glavnine snaga sa Podrašnice, da prave splavove i *kerepe,** kako bi se njima u povoljnom trenutku vojska prebacila na desnu obalu Vrbasa. Dobiveno naređenje Mehmed-beg je izvršio tako vješto da ga ni u jednom trenutku protivnička strana nije primijetila. Tom prilikom je ovaj sposobni vojskovođa sa svojim odredima napravio pontonski most između sela Bosića i Krmina.** Prema tadašnjem računanju, bila je to udaljenost tri sata hoda od Banje Luke.[49]

U vrijeme svih ovih događanja, branioci su zarobili više austrijskih vojnika, od kojih su saznali da su svi putevi koji vode u i iz Banje Luke pod strogom kontrolom i da je grad sa svih strana u opsadi. Isljednici su saznali i da je austrijska vojska u blizini ovog grada napravila tabije za topove, te iskopala rovove (hendeke) i da su tajno otvoreni *lagumi* koje će u povoljnom trenutku aktivirati, kako bi onemogućli spajanje branilaca sa jedinicama koje im dolaze u pomoć. U svakom slučaju trebalo je da te mjere nanesu velike štete glavnini oružanih snaga koje sa namjesnikom dolaze u Banju Luku.[50]

---

* *Ovo je mađarska riječ, koja u prijevodu na bosanski jezik znači skelu od više povezanih lađa ili plovnih objekata* (vidi: Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi,* Zagreb 1974, 644)

** *U popisu naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine prvo selo više ne postoji, a drugo je i sada 23 kilometra udaljeno od Banja Luke.*

[49] H. Kreševljaković, *Bitka,* 12/13; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 279; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 492

[50] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 45

Vezir Ali-paša Hekim oglu je i dalje boravio na Podrašnici sa mobiliziranom vojskom, istaknutijim ličnostima Bosanskog ejaleta i najbližim saradnicima: Sulejman ef. Musićem,* defterdarskim ćehajom Hadži Mustafom ef., ćehajom čauša Mehmed-agom, Mehmed-begom Mahmudpašićem i Atlagićem.**

---

* *Sulejman ef. Musić rođen je u Sarajevu. U ranijem periodu u više mjesta Osmanskog carstva obavljao je dužnost kadije. U vrijeme kada je došlo do novog austrijsko-osmanskog rata 1737. godine, bio je neraspoređen i zbog toga se nalazio u rodnom šeheru. Zato ga je kao iskusnu i obrazovanu ličnost koja je dobro znala prilike ove sultanove pokrajine, kako navodi Hamdija Kreševljaković, vezir Ali-paša i uzeo u svoj štab. Najvjerovatnije da u narednim godinama nije išao iz Bosne na dužnost kadije u neka druga mjesta Carstva. Smrt ga je zatekla u rodnom gradu hidžretske 1153. (1740/41.) godine. Ukopan je u dvorištu Kemaludinove džamije. Po njemu se jedna ulica dugo vremena zvala Sulejmanova. To je današnja Ćemaluša.*

Na mjestu gdje je ukopan, podignuti su nišani. Na njima je uklesana pjesma na osmansko-turskom jeziku. Kada je izvršena ekshumacija ovog groblja u Ćemaluši, 1940. godine, ovaj nišan prenesen je u groblje koje se nalazi kod današnje Ali-pašine džamije. Tako je sačuvan tarih pisan nesh talik pismom, čiji stihovi u prijevodu glase:

"Pročelniku liste kadija, Sulejman svog vremena
Nastojao je da svakome dobro čini,
Stvarno je služio vjeri i carstvu,
Vijek je proveo u odbrani domovine i svoga praga,
Konačno je digao ruke s ovog prolaznog svijeta
I zamijenio se za vječite časti i položaje
Nadahnućem Istinitog izrečen mu je u molitvi kronogram:
neka je grob Sulejman efendije pun svjetla.
Godina 1153. (1740/41)"

Vidi: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. I - Sarajevo, Sarajevo 1998, 186/7 (dalje: M. Mujezinović, *Islamska epigrafika*)

** *Porodica Atlagića bila je još u XVII stoljeću poznata kao kninska kapetanska obitelj. Kada je 1688. godine ovaj grad osvojila mletačka vojska, zajedno sa drugim bošnjačkim porodicama seli se u Livno. I u novoj sredini njeni članovi obavljaju istu dužnost, ali sada livanjskih kapetana, do prvih godina XVIII stoljeća. Ovaj član Ali-pašinog štaba, čije se ime ne navodi, sigurno je zauzimao visoki društveni*

Uz njih su veliki ugled i ulogu imale i druge brojne ugledne ličnosti: novski kapetan Džafer-beg Cerić, bihaćki kapetan i "zapovjednik sve bihaćke krajine" Derviš-beg Ahmedbegović, ostrožački kapetan Ibšir Beširević, livanjski kapetan Hasan-beg Ljubunčić, trebinjski kapetan Ibrahim-beg Resulbegović, jajački kapetan Hadži Hasan, a po onome koliko mi je do sada poznato iz literature i vrandučki kapetan Hadži Hasan, te hercegovački kapetani: stolački Smail-aga Šarić, mostarski Mehmed-beg Vučjaković, počiteljski Jusuf-aga Tasovčić i drugi.[51]

Izuzev vezira Ali-paše Hekim-oglua, svi ostali od običnog vojnika do najbližih saradnika bosanskog namjesnika, bili su isključivo domaći ljudi - Bošnjaci. Svima njima se bosanski namjesnik ponovo obratio novim pitanjem. Ovoga puta tražio je njihovo mišljenje kojim putem treba da idu ove jedinice u pravcu Banje Luke. Bila je to velika dilema. Znalo se da je jedan od tih puteva kraći i iznosi 10 sati od Podrašnice. Drugi zaobilazni put je 14 sati. To je vezir znao i od ranije. Ne želeći napraviti grešku sa nesagledivim posljedicama, prisutnim se obratio pitanjem: "Kojim putem da se krene?" Iako su svi znali u kakvim poteškoćama se u Banjoj Luci nalaze branioci, ipak su odgovorili: "Pošto su granični putevi opasni, mi ćemo ići

i državni položaj u Bosanskom ejaletu. No, sigurno je da nije bio na dužnosti livanjskog kapetana. To znamo na osnovu podataka da je među prisutnim istaknutijim ličnostima u vezirovim odredima bio i tadašnji kapetan Livna Hasan Ljubunčić. On je imao tragičan životni kraj. Po jednoj verziji ubijen je zbog jedne djevojke, a po drugoj su ga ubili Livnjaci u njegovom odžaku.

Nakon tragičnog kraja Hasana Ljubunčića, kapetansku dužnost u ovoj kapetaniji preuzeli su članovi porodice Firdusa. Prvi kapetan iz ove porodice bio je Ahmed-beg I Firdus. Prvi put se, po do sada dostupnim dokumentima, spominje 25. septembra 1751. godine.

(Vidi: H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 115, 116, 123-125)

[51] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* na više mjesta

glavnom carskom džadom". Takvom odgovoru se nadao i bosanski namjesnik koji je bio dobar poznavalac ljudi iz Bosne. I to je bio jedan od razloga da im poslije ovoga sastanka nije kazao precizan odgovor da li uvažava dati odgovor ili ne. Nakon toga tražio je mišljenje svojih najbližih saradnika iz štaba. Oni su mu odgovorili da se u ovakvoj situaciji treba poslužiti ratnom varkom. To su opravdavali poznatom izrekom hazreti Alije: *"Rat je varka."* Oni su se odlučili da u subotu 3. augusta 1737. (23. rebiu-l-ahira 1150.) godine sve jedinice iz Podrašnice pođu u pomoć braniocima Banje Luke. Razlog da su se odlučili za ovaj dan bio je zbog tradicije jer "Bog subotom sije blagodeti".[52]

Polazak vojske propraćen je velikom pompom. U početku je izgledalo da je bosanski namjesnik, koji je ovoga puta bio i u funkciji *seraskera* ovog pohoda, odlučio ići glavnim putem. No, upravo je po njegovom naređenju ova oružana sila napustila glavni i počela ići sporednim putem. Po jednoj verziji, vezir se odlučio za ovaj put po savjetu jednog hrišćanina.[53] Jedno od glavnih naređenja koje je na polasku za Banja Luku izdao svim jedinicama bilo je da zbog šumovitog kraja kroz koji prolaze, a da ih neprijatelj ne otkrije, ni u kom slučaju ne smiju paliti vatre. Iz toga razloga im je naređeno da se svi kreću samo šumovitim predjelima. Tako su bez ikakvih poteškoća i zadržavanja došli i do sela Bosići i Krmina, gdje su prešli na desnu stranu Vrbasa. Radi brzine kretanja, konjanici su na plićim mjestima prešli na drugu stranu, dok su pješaci i artiljerija prešli koristeći skele koje je u međuvremenu napravila vojska sa Mehmed-begom Fidahićem. Sve snage su se objedinile na desnoj obali Vrbasa i nastavile put preko Ljubačeva, Memića, Bostosa

[52] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 492; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 45/6

[53] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 175; B. Bonić, *Ljetopis sutješkog samostana,* 122

i Ponira. Zatim su se spustile niz Starčevicu "širokim putem" na Banjalučko polje. U tom trenutku sultanova vojska brojala je oko 15 000 boraca i njihovih vojnih starješina.[54] Prijelaz na desnu obalu Vrbasa trajao je oko tri sata. Želeći da izbjegnu pokrete svojih jedinica, glavnina vojske bila je stacionirana na jednom mjestu na udaljenosti sat i po od Banje Luke. Do tada je sultanova vojska pod komandom bila u stalnom pokretu dvanaest sati. Zahvaljući ubrzanom vojničkom maršu i uspješnom prebacivanju preko Vrbasa došla je do željenih položaja u ponoćnim satima 4. augusta. Koristeći noćne sate, nastavila je kretanje planinskim pojasem prema polju kod Banje Luke, gdje su od 22. jula bile austrijske oružane snage.[55] Tako su bez ikakvih poteškoća u ranim jutarnjim satima već zauzele odgovarajuće položaje za predstojeći boj koji je trebalo da odluči ne samo o sudbini Banje Luke i njenog stanovništva, nego i cijelog Ejaleta. Posebno je bio u pitanju opstanak sultanovih podanika islamske vjere u ovoj pograničnoj osmanskoj pokrajini. Obostrani ulog i sultanove i austrijske vojske bio je veliki, a neizvjesnost još veća.

e) Banjalučki boj

Dolazak osmanskih oružanih snaga u pomoć braniocima Banje Luke, očekivala je i austrijska strana. Glavnokomandujući austrijskih oružanih snaga princ Hilburghausen imao je namjeru da započne sa općim napadom još 3. augusta. Međutim, odustao je zbog izvještaja generala Borensa. On mu je pisao da je dobio sigurne podatke da se mobilizirana vojska iz cijelog Bosanskog

[54] H. Kreševljaković, *Bitka,* 13/14; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 279; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 492; N. Lašvanin, *Ljetopis,* 175

[55] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 46/7

ejaleta nalazi stacionirana kod sela Đurići na polju Podrašnice, a to je jedan dan hoda od austrijske vojske. Po njegovoj procjeni te se protivničke snage sastoje od 10 000 do 15 000 ljudi. Iskusni princ Hilburghausen je znao da će ga napasti vojska pod zapovjedništvom bosanskog namjesnika. Bojeći se da će ga vezir Ali-paša napasti u trenutku kada bude dobio izvještaj o premorenosti austrijskih oružanih snaga, odgodio je planirani napad, kako bi sačuvao borbenu sposobnost svojih jedinica i odlučio da čeka dolazak protivničke vojske.[56] Time je za austrijsku komandu faktor iznenađenja bio izbjegnut. Međutim, pravo iznenađenje došlo je sa druge strane. Princ Hildburghausen i njegovi generali nisu znali tačan pravac iz kojeg će doći pomoć braniocima. Posebno nisu računali na takvu vojnu sposobnost i manevre Bošnjaka u samom boju. Na kraju za njih će biti najveće iznenađenje borbeni moral kojeg je pokazivao svaki vojnik i elan s kojim se borio.

Stigavši neopaženo šumovitim predjelima do Banjalučkog polja, vojska iz Bosanskog ejaleta je nezapaženo zaobišla Vlaški brijeg i stacionirane austrijske jedinice na tom dijelu koje su bile pod komandom generala Baranyaya. Kada se austrijski vojnici opazili osmansku vojsku , mislili su da se radi o taktičkoj varci branilaca. Ne obazirući se na to, princ Hildburghausen je izdao naređenje da feldmaršali Succov i Romer sa sedam bataljona i dvije regimente pojačaju desno krilo carskih trupa na desnoj obali, tačnije na brdu Lauš, a general majoru Baranjaju (Baranyay) da se sa artiljerijom prebaci na lijevu obalu Vrbasa. Te vojne promjene napravio je iz preventivnih razloga. Preostali dio oružanih snaga ostavio je kao rezervu. Svi pokreti austrijske vojske i zauzimanje položaja dešavali su se uoči samog boja.[57]

[56] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 279

[57] M. Angeli, *Der Krieg,* 299

Dok su se vršila posljednja pregrupisavanja protivničkih vojski u ranim jutarnjim satima, pred očima bosanskog namjesnika Ali-paše, te njemu potčinjenih komandanata i jedinica, ukazala se Banja Luka i austrijski položaji koji su je držali u okruženju. Pred njima je bio veliki grad sa brojnim mahalama, džamijama i čaršijom. U južnom dijelu između Crkvine i Vrbasa, zaštićena i sa juga i sa zapada vodenim hendecima, nalazila se banjalučka tvrđava, poznatija pod imenom Kastel. U to vrijeme su se cio grad i tvrđava graničili sa zapadne strane Vrbasom. Na sjeveru, a zatim vijugajući se oko istočnog dijela, ulijevala se Vrbanja u Vrbas. Na taj je način stvorena vodena potkovica oko skoro cijelog grada, izuzev sa južne strane, koji je bio bez vodenog opkopa.[58]

Sama tvrđava bila je opasana vodenim hendekom sa južne i zapadne strane. S vanjske strane Kastel je još od ranije bio opasan zidovima visokim između šest i osam metara, debljine dva metra. Samo je jednim mostom (vjerovatno pokretnim - prim. aut.) bio povezan sa gradskim predgrađem na desnoj obali Vrbasa.[59]

U momentu kada je princ Hildburghausen vršio vojna pregrupisavanja i vezir Ali-paša, koga učesnik ovog boja Omer Novljanin naziva "duša vojske", sa svojim najbližim saradnicima (*kapu halki)* izvršio je konačan raspored trupa za predstojeći boj. Desno je krilo prepustio krajiškim kapetanima sa zapovjednikom Mehmed-begom Fidahićem. Zaimi i spahije iz četiri sandžaka Bosanskog ejaleta sa svojim alajbezima raspoređeni su na lijevo krilo. Jeničeri, kao i mobilizirani odredi iz 32 kadiluka, te dobrovoljci iz ove pokrajine, zauzeli su centralni dio. Sa njima su bile i mnoge ugledne ličnosti Bosanskog ejaleta. Između ostalog, bio je veliki broj uleme - kadija, šejhova,

[58] M. R. Hickok, *Ottoman Military,* 30

[59] M. Džaja, *Banja Luka,* 15

istaknutijih hatiba, muderisa i drugih. Među učesnicima ovih oružanih snaga bio je i Mustafa Bošnjak - Muhlisi. Svi su se javili da kao dobrovoljci (*serdengečtije)* obični vojnici, učestvuju u odbrani Bosne.[60] U redovima ovih vojnih snaga bilo je dosta Bošnjaka - muslimana sa sela, ali i pripadnika drugih konfesija.

Pored materijalne pomoći koju su ovoj vojsci pružili bosanski franjevci, pomoć su pružali i pravoslavni sultanovi podanici. U tome su prednjačile bogate sarajevske gazde. Među istaknutijim ličnostima bio je i dabro-bosanski mitropolit Milentije Milenković. U znak pažnje vezir mu je dodijelio počasno zvanje *serdar age.*[61] Ukupan broj vojske pod komandom vezira Ali-paše u vrijeme dolaska na Banjalučko polje iznosio je najvjerovatnije oko 15 000 ljudi. Istovremeno se moglo računati i na konkretnu pomoć branilaca banjalučke tvrđave, gdje je bilo između 3 000 i 5 000 boraca. Sveukupne sultanove snage su u to vrijeme imale zastarjelo naoružanje u odnosu na austrijsku vojsku.[62] Ova oružana sila koja je branila ne samo Banju Luku, nego i teritorijalnu kompaktnost Bosne, bila je sastavljena od ljudi koji su pripadali svim društvenim slojevima od najbogatijih i najutjecajnijih, pa sve do potpuno siromašnih i anonimnih. Razlog da su u odbrani bile obuhvaćene sve kategorije društva, ležao je u njihovoj zainteresiranosti za odbranu Bosne, čija se sudbina odlučivala upravo na Banjalučkom polju. Dodatni razlog

[60] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 47; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 492; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 301; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 280

[61] Avdo Sućeska, *Timarski i čiftlučki sistem u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo 1990, 81 (ova studija se nalazi kao neobjavljeni rukopis u Institutu za istoriju u Sarajevu); G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 214; R. Samardžić, *Bosna i Hercegovina,* 458

[62] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 280; H. Kreševljaković, *Bitka,* 14; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 97

u njihovoj nesebičnosti i srčanosti u borbi, bila je u njihovom saznanju da oni ne brane samo osmansku državu i *patišahovu* vlast, nego prije svega Bosnu, rodni kraj i domove u kojima žive. Zato su borbe kod Zvornika, Stare Ostrovice, Bužima, Cetingrada i drugih napadnutih mjesta, a prije svega Banje Luke, predstavljale više od vojničkog boja. Pred njima je bila bitka u kojoj se prije svega odlučivalo o golom fizičkom i duhovom opstanku Bošnjaka na ovom tlu. Zato i ne iznenađuje činjenica da su od prvog dana napada austrijske vojske na Bosanski ejalet, bez puno razmišljanja uzeli učešće u odbrani ovog ejaleta svi za rat sposobni ljudi bez obzira na materijalni i društveni položaj. Među njima bilo je više kapetana koji sa Bećir-pašom Čengićem nisu otišli na ruski front. Od nama poznatih su: novski - Džafer-beg Cerić, krupski - Omer-beg Arnautović, bihaćki i "zapovjednik sve bihaćke krajine" - Derviš-beg Ahmedbegović, ostrožački - Ibšir-kapetan Beširević, livanjski - Hasan-kapetan Ljubunčić, trebinjski Ibrahim-beg Resulbegović, jajajčki - Mahmud-beg (prezime nepoznato, kao kod drugih čija prezimena ne navodim - prim. aut.), kobaški - Mustafa, tešanjski - Hadži Hasan, dobojski - Džafer-aga, vrandučki - Hadži Hasan, kozarački - Murat, novopazarski - Jahja, ostrovički (?) - Salih-aga Kulenović, gradačački - Muhamed-kapetan Ćoso, zvornički - Mehmed-beg Fidahić, klobučki - Murat-kapetan Akbabić, Abdulbaki-aga Tanović, kolašinski - Ibrahim-aga, stolački (vidoški) Smail-kapetan Šarić, mostarski - Mehmed-beg Vučjaković, počiteljski - Jusuf-aga Tasovac, ljubuški - Ali-kapetan Hadžialić i duvanjski - Ibrahim Hasan.[63] Od 24 navedena kapetana, koja su ostala u Bosni, Omer Novljanin piše da su u banjalučkom boju njih 11 uzeli neposrednog učešća. Iako ne navodi njihova imena, ipak kaže da su to prije svega krajiški kapetani koji su bili raspoređeni na lijevom vojnom krilu i da im je zapovjednik bio bivši zvornički

[63] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 1-237

kapetan Mehmed-beg Fidahić. Pored krajiških, znamo da su sigurno bili i iz drugih dijelova Bosne.[64] Najvjerovatnije to su bili: novski - Džafer-beg Cerić, krupski - Omer-beg Arnautović, bihaćki - Derviš-beg Ahmedbegović, ostrožački - Ibšir-beg Beširević, livanjski - Hasan-beg Ljubunčić, trebinjski Ibrahim-beg Resulbegović, kobaški - Mustafa-kapetan, ostrovički Salih-aga Kulenović, tešanjski - Hadži Hasan i dobojski - Džafer-aga.

Dok su se približavali bojnom polju, pred jedinicama Bosanskog ejaleta išao je vezir Ali-paša. Želio je da ga svi u tom pokretu primijete. Nerijetko se lično obraćao kako oficirima, tako i običnim vojnicima. U jednom trenutku se obratio svima, držeći posljednji govor pred samu bitku: "... Viđeno je i pokazano da je moguće neprijatelja pobijediti srčanošću, trajnom trpeljivošću u odnosu na teškoće i umor u borbi i bojevima." Sličan citat donosi i turski historičar Ismail Hakki Uzunçarşili: "Strpljenje i ustrajnost bit će rezultat uspjeha (sabur ve sehat neticisinde muvaffak oluncagini soyledi)" Nakon ovih riječi Ali-paša se povukao na glavno komandno mjesto u centru svojih vojnih snaga. Izvadivši sablju iz korica, po tradicionalnom običaju zamahnuo je na lijevu i desnu stranu u pravcu protivničkih snaga.[65]

Po nekim autorima vojske su započele borbu u ranim jutarnjim satima, tačnije oko devet.[66] No, većina navodi da je do frontalnog sudara došlo oko podnevnih sati. Borbu je započela osmanska konjica koja je zauzela položaje na Vlaškom brijegu. Oni su silovito napali vojnu formaciju generala Baranjaja. Taj početni napad, kao i istovremeni juriš banjalučkih

[64] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 47

[65] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 48; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV/1, 275

[66] M. Zelenika, *Boj,* 348

branilaca iz tvrđave na protivničke odrede na lijevoj obali Vrbasa austrijski vojnici su odbili.[67]

I dok su trajale prve borbe na položajima oko Vlaškog brijega, većina vojske je vršila posljednja pregrupisavanja za otpočinjanje pravog boja. Ove jedinice su prije prelaska u napad "... sišli sa konja, i pomolili se. U zanosu su izgovarali dovu: Bože moj, Bože, ne zastidi ovoga svoga roba, da ga danas ponizi neprijatelj! Podari milost ovom svom nemoćnom robu... Od tebe pomoć tražimo da uništiš nevjernike čija je namjera da zlo siju, koji su za ljubav svoje oholosti i samovolja prekršili zakletvu, pa varajući i obmanjujući koriste svoju moć protiv islamskih snaga."[68]

Poslije izgovorene *dove* svrstali su se u bojne redove i spremili za bitku. Njihov napad neprekidno je trajao naredna dva sata. Bili su to odlučujući trenuci za ishod i jedne i druge vojske. Poslije početne neizvjesnosti, prednost je prelazila na stranu branilaca Bosne. Do toga dolazi iz više razloga.

Pored motiva da brane svoj fizički i duhovni opstanak u jedinoj im domovini, vojsci Bosanskog ejaleta su nesvjesno pomagali i austrijski zapovjednici na svim nivoima. To se vidi i iz sljedećih primjera. Iako je general Baranjaj od princa Hildburghausena na vrijeme dobio ratni raspored, nije po njemu postupio. Zato i nije došlo do pravovremenog razvijanja pješadije u borbeni poredak, a konjicu nije ostavio u rezervi. Naprotiv. On je u blizini ranije podignutog pontonskog mosta od pješadije formirao desno, a od konjice lijevo krilo. Tim rasporedom glavnina austrijskih trupa formirala je četvrtasti oblik sa osloncem na Vrbas. Istovremeno su rezervne jedinice bile postavljene na takve položaje da su se po potrebi mogle odmah

[67] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 280

[68] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 49

uključiti u borbu. Sve druge jedinice su u posljednjem trenutku zauzele položaje po rasporedu Glavne komande. Ti kasni pokreti su nagovještavali konfuziju u redovima neprijatelja. Dodatnu konfuziju u njihove redove unio je osobno i princ Josip Hildburghausen.

Nakon prvih juriša sultanove vojske iz pravca Vlaškog brijega, glavnokomandujući austrijskih trupa izdao je naređenje da se glavnina njegovih trupa prebaci na desnu, a da samo jedna regimenta ostane na lijevoj strani Vrbasa.[69] Tim manevrom je položaj kojeg je držala vojska pod komandom generala Baranjaja pojačan za novih 12 bataljona, osam četa grenadira, pet četa karabinjera i šest eskadrona husara (regularne konjice). Navedenim jedinicama trebalo je da komanduje general feldmaršal lajtnat Succov. No, kako je u međuvremenu na cijelom polju pred Banjom Lukom nastala frontalna borba na svim položajima, koje Moriz Angeli naziva *metežom*, to je naređenje princa Hildburghausena njegovim potčinjenim došlo i suviše kasno. Tako je tokom cijelog boja komanda ostala u rukama generala Baranjaja. Kasnije su prinčevi protivnici prebacivali da je sve trupe u odsudnom trenutku prepustio nesposobnom Baranjaju, kojeg su optužili kao najvećeg krivca za ovaj poraz.[70] U tome su apsolutno bili u pravu.

U prvoj fazi borbe, neposrednu komandu nad svim jedinicama svoje vojske preuzeo je vezir Ali-paša. Kao vrhovni vojni zapovjednik sa jedinicama koje su bile stacionirane na centralnom dijelu fronta, preduzeo je frontalni napad na protivničke položaje.

Istovremeno su njegovi odredi sa lijevog krila napali protivničke položaje u blizini pontonskog mosta koji su sa desne

[69] A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 280

[70] M. Angeli, *Der Kriegs*, 299

FILOZOFSKI FAKULTET BIBLIOTEKA SARAJEVO

strane vodili u pravcu tvrđave. Već u prvim satima borbe dolazi do općeg nereda među austrijskim jedinicama. Tu konfuznu situaciju stvorila je njihova konjica koja se u početku nalazila iza borbenih linija, dok je pješadija vodila borbu prsa u prsa. Osjetivši oštrinu protivničkog napada i neizvjesnost borbe, austrijski odredi su protivnicima sve blaže pružali otpor. Kako je vrijeme prolazilo, a nije postizalo nikakve vidljivije vojne uspjehe, carska vojska se u početku počela organizirano povlačiti, a zatim pojedinačno i u sve većem broju započelo je bježanje sa položaja.

Slično je bilo i u redovima druge husarske regimente pod komandom Karolya. Oficiri i vojnici napustili su borbene položaje i spas potražili u pozadini fronta. Međutim, konjica *grenadira* i *karabinjera* koja je bila stacionirana u centralnom dijelu fronta, i dalje je pružala žilav otpor. Na tom dijelu bojišnice se nije znao pobjednik. I napadači i napadnuti su se u žaru borbe međusobno izmiješali. Time je nestalo ranije linije fronta.[71]

Već u toj prvoj fazi opće borbe vidjele su se slabosti austrijske vojske i posebno njenog komandnog kadra. Poslije dvočasovne oštre i bespoštedne borbe, došlo je do izvjesne zamorenosti među svim učesnicima bitke na Banjalučkom polju. Kako je vrijeme odmicalo, to se dolazilo do splašnjavanja prvobitnog borbenog elana, a zatim i do izvjesnog zatišja. No, baš u to vrijeme svi prisutni su čuli škripu oklopa i tutanj topova, kao da se nešto lomi.

Taj trenutak koristi zapovjednik desnog krila branilaca Bosne Mehmed-beg Fidahić. On zaobilazi Vlaški brijeg i munjevito napada lijevo krilo austrijske vojske. Svojom vještinom borbene spremnosti i nesebičnosti u neposrednim napadima na

[71] *Ibidem*, 300

protivničke redove, vratio je borbeni žar prvo u odredima kojima je lično komandovao. Vrlo brzo je taj ratnički elan prenešen i na druge jedinice. Time je protivničku vojsku natjerao na povlačenje. Posebno su to osjetili odredi kojima su komandovali general Baranjaj i pukovnik Lambert. Za relativno kratko vrijeme Fidahić i njegovi odredi natjerali su napadače na povlačenje u pravcu Vrbasa.

Želeći što prije preći na drugu stranu rijeke, konjanici su plivali sami ili sa konjima, pokušavajući naći spas na lijevoj strani Vrbasa. Zbog velikog broja, ali i zato što nisu znali plivati, u valovima ove rijeke mnogi su se utopili. U svom dnevniku ovaj trenutak princ Hildburghausen je kasnije opisao sljedećim riječima: "Kod konjice je nastao takav nered i strah, da je jurnula u rijeku. Tom prilikom se vidjelo kako se po pet ljudi drži za jedan konjski rep da bi stigao na drugu stranu, tako da se više ljudi utopilo nego poginulo."[72]

Ovako paničnom bijegu najviše je lično doprinio Mehmed-beg Fidahić. Sa svojim borcima bio je u prvim borbenim redovima. Kada mu je u vrijeme najžešće borbe bio pogođen *at*, ne prekidajući bitku, uz pomoć posilnog, pojahao je drugog konja. Ubrzo je i ovaj pogođen neprijateljskim mecima. Kako je ponovo ostao bez jahaćeg konja, a željan borbe, ne čekajući da mu dovedu novog ata sam je od svoga sluge uzeo njegovog konja. Napadajući protivnike izgubio je i trećeg konja. Ovoga puta je i Mehmed-beg ranjen. No, i u takvoj situaciji, iako ranjen, nastavio je da se bori kao obični pješak. Svojim sposobnostima izbjegao je poluokruženje protivničkih vojnika koji su pokušali da ga zarobe i našao se izvan opasnosti. Njegovo držanje, kao i uspješno komandovanje, lično je pratio vezir Ali-paša Hekim-oglu. Vjerovatno je i bivši zvornički kapetan osjetio gdje se nalazi

[72] A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 281; H. Kreševljaković, *Bitka*, 14

bosanski namjesnik te je poslije izvjesnog vremena uspio doći do njega. Ali-paša mu je poklonio svog bogato ukrašenog ata i na njegovu ranjenu glavu stavio *čelenku* uz riječi pune zahvale i obećanja.

Nakon što su Mehmed-begu vezirovi ljudi previli ranu, smatrajući se sposobnim za nastavak borbi, on je pojahao i četvrtog ata i pridružio se svojim borcima. Istovremeno je ponovo preuzeo komandovanje lijevog krila, koje je na trenutak ostalo bez svog zapovjednika.[73] Zato s pravom dr. Safvet-beg Bašagić primjećuje: "Samo s takvim junaštvom Bošnjaci su mogli tolikoj sili odoljeti."[74]

U tom trenutku branioci Bosne su sa svojim bajracima i bajraktarima u talasima jurišali na protivničke položaje. U borbi su koristili sve vrste oružja. U neposrednoj blizini sa protivnicima najčešće su to bili mač i koplje. "U ovakvoj situaciji, gazije su, boreći se prsa u prsa skoro dva sata, na pazaru smrti napravili kupoprodaju duša".[75]

Još u prvim satima borbe, austrijska pješadija, koja se nalazila na desnom krilu i po ratnom rasporedu bila stacionirana na desnoj obali Vrbasa, prva je uočila ugroženost vojske. Bojeći se protivničkog okruženja, koje bi dovelo do njenog zarobljavanja, pješaci su samoinicijativno izvršili manevarsko pregrupisavanje da bi se odbranili. Zato su i pošli u opći napad. U toku borbi kretali su se u pravcu pontonskog mosta kojeg su postavili kada su sa drugim jedinicama došli pred Banju Luku. Boreći se za svoj život u toj borbi je pet bataljona pješadije uspjelo da se prebaci na desnu stranu Vrbasa. Tek tada je princ Hildburghausen

[73] Dr. Enver Imamović, *Historija bosanske vojske,* Sarajevo 1999, 92/3; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 50; H. Kreševljaković, *Bitka,* 14

[74] S. Bašagić, *Kratka uputa,* 97

[75] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 49

shvatio svu opasnost u kojoj su se nalazile njegove jedinice, uočio je značaj za opstanak, ali i opasnost pontonskog mosta. Naime, shvatio je da su i druge njegove jedinice koje su se u tom trenutku nalazile na desnoj strani, uočile kuda im je spas. Zato je austrijska komanda računala da će među njenom vojskom doći do meteža. Također su dobro procijenili da će se, ako se to desi, samo mali broj jedinica sa druge obale uspjeti spasiti. Da bi takvu situaciju izbjegao, princ Hildburghausen je lično naredio rušenje pontonskog mosta. Računao je da će time preostale jedinice natjerati na odlučniju borbu i preokrenuti vojni ishod u svoju korist.

Dobiveno naređenje stiglo je isuviše kasno. Već do tada je ovaj dio vojske, zbog ranijeg povlačenja pet vojnih bataljona, ostao nezaštićen i oni koji su ostali da se bore bili su nesigurni, a kada je došlo i do rušenja pontonskog mosta, u njihovim redovima nastala je prava panika. Zato su ove jedinice plivanjem preko Vrbasa spas potražile na drugoj strani. Mnogi nisu znali plivati, te je veliki broj zauvijek ostao u zelenim valovima Vrbasa.

Umor je zahvatio i osmansku vojsku. Nakon dvosatne žestoke borbe, na mnogim dijelovima fronta došlo je do smanjenja aktivne borbe, ali je to trajalo kraće vrijeme. Branioci Banje Luke ponovo su preuzeli inicijativu i silovito napali protivničke redove. Preostali dio austrijskih odreda našao se u teškoj situaciji pa su, braneći sebe i sami oživili žestinu vojnih akcija, pružali žilav i žestok otpor. Ponovo je na cijelom prostoru Banjalučkog polja došlo do velikog boja. Do večernjih sati tog nedjeljnog dana 4. augusta 1737. godine vojska je pod komandom Ali-paše Hekim-oglua izvršila pet frointalnih napada na austrijske položaje. Cilj im je bio da austrijskim jedinicama ne samo nanesu poraz, nego i da ih u potpunosti unište. I pored elana, te dobre vojne organiziranosti u redovima branilaca, ipak su se austrijski odredi u cjelini dobro držali i branili. To je i bio razlog da u većini ovih jedinica nije došlo do paničnog bijega.

Tek u večernjim satima povukle su se preostale austrijske jedinice koje su se borile na desnoj strani Vrbasa. To su uspjele zahvaljujući mraku i na brzinu ponovo osposobljenom pontonskom mostu. Tako se i ovaj dio vojske princa Hildburghausena priključio glavnini svojih trupa koje su se od ranije nalazile na lijevoj obali. Princ Hildburghausen je naredio povlačenje cjelokupnih preostalih snaga sa Banjalučkog polja, istim putem kuda su i došle. To naređenje odmah je izvršeno. Iza sebe su ostavili bojno polje koje je podsjećalo na klaonicu.[76]

U ponedjeljak, 5. augusta 1737. godine branioci su, po naređenju vezira Ali-paše pošli u potjeru za austrijskom vojskom koja je bila u povlačenju. No, zbog neorganiziranosti i nedostatka vojne koordinacije, neki od tih odreda su doživjeli od protivnika velike ljudske gubitke. Tako su kod Klašnice kada su napali dio austrijskih oružanih snaga, po nekim podacima, imali oko 500 poginulih ljudi.[77] Potjera i napadi na austrijske odrede trajali su svakodnevno tri dana. Tek 8. augusta dio glavnine carske vojske uspio se stabilizirati u Mošićima. Tu su ostali tri dana. Tek 12. augusta pokrenuli su se i nastavili povlačenje u pravcu (Bosanske) Gradiške. U ovom gradu ostali su narednu sedmicu. Ne osjećajući se sigurnim, prešli su Savu 20. augusta 1737. godine i došli na svoje ranije polazne položaje u (Slavonsku) Gradišku.

---

[76] *Ibidem,* 51/2;I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV/1, 275; M. R. Hickok, *Ottoman Military,* 35; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit - *Povijest Bosne,* 1, 493; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 28; B. Bonić, *Ljetopis,* 123; G. Šljivo, *Banjaluka,* 34; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 301

[77] M. Angeli, *Der Krieg,* 302. Mislim da se radi o preuveličanom broju. Vjerovatno da je navedeni broj poginulih osmanskih vojnika prije rezultat austrijske propagande da umanji svoj poraz, nego stvarnog stanja kojeg u svom radu donosi Moriz v. Angeli.

U međuvremenu je princ Josip von Hildburghausen sa dijelom štaba i nekim jedinicama, idući istim putem, još 13. augusta prešao Savu. U (Slavonoskoj) Gradiški je ostao do 21., sačekavši dolazak glavnine preostalih jedinica. Time je neslavno završen pohod austrijske vojske na teritoriju Bosanskog ejaleta, koji se uspio sačuvati sopstvenim snagama, bez materijalne i vojne pomoći sa strane.[78]

I dok je dio branilaca nastavio progoniti poražene austrijske trupe, dotle su se u jutarnjim satima 5. augusta 1737. godine pred očima pobjednika na Banjalučkom polju ukazali ostaci poražene vojske. U prvom redu to su bili mrtvi i ranjeni oficiri i vojnici. Prema nekim izvještajima, oko 600 ih se nalazilo na Banjalučkom polju, a ostatak na dnu Vrbasa. Od istaknutijih ličnosti, među poginulima su bili: pukovnici grof Halleweil v. Guido Stahrenberg i baron Bschikoffsky von Wolffenbutel; major baron Ottenfeld von Wolffenbutel; dva konjička kapetana: baron Antlan von Hamilton i Kevesty von Koraly; pet kapetana: grof Herberstein Schoppler, Wichmann, grof Stallberg von Wolffenbutel i Chevallier St. Just von Wuschletiz; dva natporučnika: Osario von Khevenhuller i Strogetsky von Dollone; dva poručnika: Bornemissa i Ogwar. Također su među istaknutijim zapovjednicima austrijskih oružanih snaga u ovom boju život izgubili i kapetani: Willinger von Wuschletiz, Kornari von Dallone i Kolb von Khvenhuller, te još tri poručnika: Reichlein von Wuschletiz, Sigfried von Jorger i Dotter von Dollone.[79] Ovo su samo neka od imena oficira koji su poginuli u toku banjalučkog boja. Njihov broj je veći ako se uzmu oni

[78] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 53; I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV/1, 275/6; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 97; H. Kreševljaković, *Bitka,* 15; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 282; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 301

[79] H. Kreševljaković, *Bitka,* 15

podaci koji govore o austrijskim gubicima od dana opsade Banje Luke do same bitke. Među njima je na desetine ubijenih i ranjenih oficira i vojnika.[80]

Drugi austrijski izvor je u odnosu na prethodni precizniji. U njemu se navodi da je u Banjalučkom boju 4. augusta 1737. godine poginulo oko 600 branilaca, a na drugoj strani neposredno u borbi poginulo je između 300 i 400 austrijskih oficira i vojnika. No, njihovi gubici bili su daleko veći pri prelasku Vrbasa. Isti izvor navodi da se u toku bitke utopilo oko 1 000 ljudi iz tabora princa Hildburghausena. Interesantno je primijetiti da Omer Novljanin, kao učesnik ove bitke, piše o mnogim i manje važnim detaljima, a ne navodi broj žrtava ni jedne ni druge strane.[81] No, zato donosi interesantan podatak o ranjenim. U svom djelu "Historija Bosne" piše da se u konaku Husein-bega Mustafipašića smjestilo 1 200 ranjenih branilaca.[82] Akademik Hamdija Kreševljaković navodi da se taj konak nalazio u Donjem Šeheru.[83]

Od uglednijih ličnosti Bosanskog ejaleta za koje se zna da su uoči boja bili na Banjalučkom polju navode se: sarajevski kadija (mulla) Hadži Mustafa Bošnjak - Muhlisi (Muhlisi Hagg Mustafa al-Bosnawi),[84]

---

[80] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 282

[81] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 55; H. Kreševljaković, *Bitka,* 14

[82] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 55

[83] H. Kreševljaković, *Bitka,* 14

[84] Hamdija Kreševljaković, *Hadži Hafiz Džemaludin Hadžijahić,* Glasnik VIS-a u FNRJ, VI/1955, br. 11, 12, Sarajevo 1955, 344 (dalje: H. Kreševljaković, *Hadži Hafiz Džemaludin*); Omer Mušić, *Hadži Mustafa Bošnjak - Muhlisi (Hagg Mustafa al Bosnawi Muhlisi),* Prilozi za orijentalnu filologiju, XVIII-XIX/ 1968-69, Sarajevo 1973, 89 (dalje: O. Mušić, *Hadži Mustafa*); Dr. Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija),* Sarajevo 1973, 454 (dalje: H. Šabanović, *Književnost*)

Hadži Ahmed Kandelija,[85] šejh Fevzi Blagajac (Mostarac),[86] Omer Novljanin[87] i drugi. Zahvaljujući podacima iz *"Ljetopisa"* Mula Mustafe Ševki - Bašeskije, poznata su nam imena običnih ljudi iz naroda, a učesnika ovog boja. Među njima se spominju: Avdaga Čomaga (Imaga) (?) koji je bio pripadnik 97. džemata,[88] Hadži Ahmed Kandelija, također pripadnik 97. džemata[89] i Rizvan *bajraktar.*[90] Navedene su ličnosti ukopane u groblju Nadkovači (Mahalei-mekabir). Na njihovim *nišanima* upisan je *tarih*: "Ovdje su sahranjeni Kandelija hadži Ahmed-aga i njegov drug Gejlan Rizvan, bajraktar, koji su u boju s Austrijancima pod Banjom Lukom, hidžr. 1150. godine, pokazali izvanredno junaštvo i obojica umrli u starosti kao devedesetogodišnjaci 1196." "Sve do pred drugi svjetski rat nad grobovima ovih junaka paljene su svijeće u znak poštovanja i sjećanja na ovu dvojicu

---

[85] Safvet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, Sarajevo 1986, 340 (dalje: S. Bašagić, *Znameniti*)

[86] Džemal Ćehajić, *Pjesme Fevzije Mostarca na turskom jeziku,* Prilozi za orijentalnu filologiju, XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo 1973, 287 (Dž. Ćehajić, *Pjesme*); Hivzija Hasandedić, *Prilozi za istoriju Blagaja na Buni u doba turske vladavine,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XIX/ 1970-71, Sarajevo 1973, 241; H. Šabanović, *Književnost,* 450, 690

[87] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 8

[88] Mula Mustafa Ševki - Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804),* prijevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo, 3. izdanje, 1997, 204 (dalje: M. M. Bašeskija, *Ljetopis*)

[89] Za njega u svom "Ljetopisu" Mula Mustafa Ševki - Bašeskija piše: "Ahmed-aga iz 97. džemata, imao je oko dvadeset godina. Na Banjalučkoj vojni postao je aga i prvi je navalio na neprijateljske redove probivši čarkufelek. Ukratko rečeno, bio je čuven junak, visoka stasa i naočit aga. Dugo vremena zamjenjivao je muteveliju Isa-begova vakufa. Umro je 20. dan prije proljeća 1196. godine (1. III 1782)." *Ibidem,* 213

[90] "Rizvan, čizmedžija, *alemdar,* rodom iz Neretve; također je jedan od banjalučkih alemdara". *Ibidem,* 213

junaka."[91] Ako se uzmu u obzir navedene godine njihove smrti, proizilazi da su dvojica ovih učesnika u vrijeme boja imali po 45 godina. To znači da je Kandelija bio za dvije decenije stariji, nego što to u svom "Ljetopisu" navodi Mula Mustafa Bašeskija.[92] Ko je od njih bio tačniji u davanju ovog podatka o godinama, teško je govoriti bez novih konkretnijih dokumenata.

Iste 1782. godine u Sarajevu je umro još jedan učesnik Banjalučkog boja. Bio je to Salih Tagić (Dago-ogli) pripadnik 52. džemata.[93] Od drugih učesnika koji su živjeli i umrli u Sarajevu, su i Mehmed-aga Bojo, te bajraktar Omer,[94] sa njima *sarač* i *ajan* Hadži Mujaga i Koldžić, čije ime se ne navodi,[95] te trojica članova poznate bošnjačke porodice Filipovića: Mehmed-beg, Osman-beg i Bećir-beg. Za njih se navodi da su u borbi kao šehidi otišli sa ovog svijeta.[96] Sve navedene ličnosti su sa svojim zapovjednicima i saborcima u ranim jutarnjim satima izašli iz

[91] Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knjiga I - Sarajevo, 3. izdanje, Sarajevo 1998, 141/2 (dalje: M. Mujezinović, *Islamska epigrafika*)

[92] M. M. Bašeskija, *Ljetopis*, 213

[93] Za njega Mula Mustafa Ševki - Bašeskija u svom "Ljetopisu" piše: "Salih-alemdar. Iz 52. džemata. Tago (dago ogli), krupan čovjek, žute puti, naočit, lijepo je govorio turski, a bio je cijenjen i u petom buljuku. Nije bio ni prazne ruke. Volio je učene ljude, banjalučki alemdar." *Ibidem*, 214

[94] Za Mehmed-agu Boju, Bašeskija je zapisao u svojoj hronici: "banjalučki alemdar iz 10. buluka", a za bajraktara Omera: "čizmedžija, banjalučki alemdar, sasvim star, moj badžanak. Na Bendbaši je pravio ćiriš". *Ibidem*, 225, 231

[95] H. Kreševljaković, *Bitka*, 15. Imena ove posljednje dvojice ličnosti nisam našao ni u jednom do sada dostupnom dokumentu, niti ih bilježe hroničari i autori djela koji direktno ili indirektno pišu o ovoj bici.

[96] Ibrahim Filipović, *Filipovići, bosanska muslimanska porodica, njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine*, Sarajevo 1991, 117

obližnje šume, te prema ranije pripremljenom ratnom rasporedu lagahno se približavale bojnom polju. Pred njima su bile još od ranije raspoređene austrijske trupe, stacionirane na ranije dobro utvrđene položaje.

Interesantno je da se i u narodnoj pjesmi koja govori o Banjalučkom boju navodi da su i branioci Banje Luke i vojska koja ju je napadala, imali ukupno 2 000 poginulih. Njeni stihovi glase:

"Dv'je hiljade palo je šehita,
A još više bilo ranjenika."[97]

Pobjednici su na Banjalučkom polju došli u posjed bogatog ratnog plijena. Između ostalog, zarobili su 12 topova, tri *hava* topa, 2 300 šatora, 15 000 buradi baruta, brojne puške, sablje i drugo oružje. Također je ostala i neprijateljska komora.[98] Citirani osmanski dokument govori da su pobjednici zarobili i tri austrijska generala, čija se imena ne navode.[99] Interesantan podatak donosi i savremeni turski historičar Ismail Hakki Uzunçarşili. U svom djelu navodi da je, između ostalog, pobjednička strana zarobila i 600 ljudi iz austrijske vojske.[100] No, sve navedene podatke o broju poginulih, zarobljenih i podatke vezane za ratni plijen trebalo bi uzeti oprezno, sa rezervom. Vjerovatno su neki i pretjerani.

---

[97] Beg Kapetanović Ljubušak, *Boj pod Banjomlukom godine 1737.*, narodna pjesna, Sarajevo 1888, reprint 1... vidi, 40 (dalje: M. Kapetanović, *Boj*)

[98] OIS, BBAI, *M. d.* 53, inv. br. 139/VI, 54, 228. Ovaj dokument pisan je u defteru koji datira od konca muharrema 1149. do konca šabana 1150. (11. VI 1736-23. XII 1737.); I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV/1, 275; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 282; H. Kreševljaković, *Bitka,* 15

[99] OIS, BBAI; *M. d.,* 53, inv. br. 139/VI, 54, 228. Sve isto za ovaj dokument kao u prethodnoj napomeni.

[100] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV/1, 276

Gledajući u cjelini, pobjeda branilaca Bosanskog ejaleta bila je sjajna i nesporna. To se vidi i iz velikog odjeka kojeg je *Banjalučki boj* imao neposredno iza bitke, kao i mnogo kasnije. Njegovi rezultati nisu bili na lokalnom nivou. Oni su imali velikog udjela i u ratnim djejstvima na drugim dijelovima fronta. Što se tiče sudbine Bosne i njenog stanovništva, posljedice ovog boja doći će do punog izražaja u narednim dešavanjima u i oko Bosanskog ejaleta. Posebno je taj odjek imao veliki značaj i utjecaj na odnose dviju imperija, na unutrašnje prilike ove pogranične pokrajine i u svim slojevima društva. Osim političkog, vojnog i društvenog aspekta, *Banjalučki boj* je imao ne malog odjeka u narodnoj predaji i književnosti.

VI. POGLAVLJE

POSLJEDICE I ZNAČAJ

a) Banja Luka i Banjalučko polje neposredno nakon pobjede

Kako je bitka na Banjalučkom polju između austrijske vojske i branilaca Bosanskog ejaleta trajala do kasno u noć, to je tek sljedećeg dana, u ponedjeljak 5. augusta 1737. godine, bosanski namjesnik i serasker ovog boja vezir Ali-paša Hekim-oglu naredio smotru svih branilaca. Istina, već tada se jedan dio njegovih odreda nalazio izvan ovog područja, napadajući na poražene carske jedinice koje su bile u povlačenju. Glavnini preostalih jedinica, bosanski namjesnik izdao je naređenje da na jedno mjesto iskupe sve poginule branioce i učesnike ovog boja i da ih ukopaju jedne pored drugih. *Dženazu* im je klanjao lično vezir Ali-paša. Sa puno uvažavanja postupljeno je i sa poginulim austrijskim vojnicima i njihovim zapovjednicima. I njihova tijela sakupljena su na jednom mjestu i sahranjena po svojim propisima.[1] Pažnja je poklonjena i ranjenicima. Svi koji su mogli sami ili uz nečiju pomoć otići svojim kućama i tamo se liječiti, dobili su dozvolu da napuste Banju Luku. No, kako je među njima bilo dosta i teških ranjenika, koji se nisu mogli kretati, za njih je određen konak Husein-bega Mustafapašića (Mustafa-paša-zade). Takvih je bilo oko 1 200 ljudi.[2] Ako se uzme u obzir da su lakši ranjenici otišli svojim kućama i tamo se liječili, broj od 1 200 navedenih ranjenika bio je daleko veći.

[1] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*, 54

[2] *Ibidem*, 55

Zatim se pristupilo prikupljanju oružja, municije, šatora i drugih predmeta koji su ostali iza poražene austrijske vojske. Među zaplijenjenim stvarima bio je i bogato ukrašeni šator princa Josipa Hildburghausena i članova njegovog štaba.

Narednog dana, u utorak 6. augusta, u šatoru vezira Ali-paše Hekim-oglua iskupile su se najuglednije ličnosti, učesnici Banjalučkog boja. Među njima su pored glavnih vojnih komandanata bili zapovjednici tvrđava, mjesni oficiri, ajani, age, kadije, imami, šejhovi, hatibi. Svi su pojedinačno i u grupama bosanskom namjesniku čestitali izvojevanu pobjedu. Svaki od njih je prema svom rangu i položaju, uz obavezno ljubljenje vezirove ruke i skuta, to ceremonijalno uradio.

Uz poštovanje tradicije i ceremonijala koji je bio obavezan u ovakvim situacijama, na isti način im je uzvraćao i vezir Ali-paša. Po običaju, svima prisutnim se serasker skromno obraćao, te blagim i umiljatim pogledom i riječima im kazao: "Neka vam je sretna pobjeda! Neka vaš hizmet bude od koristi na oba svijeta!" Iza ovih uvodnih riječi svim prisutnim je pojedinačno pristupio sa već ranije pripremljenim poklonima. Za iskazanu hrabrost i vještinu u borbi, većini je dodijelio ogrtače, vuneno *džube* ili *mintan*. Lično je svojom rukom najistaknutijim borcima na glavu stavio *čelenke*. Takvih je bilo preko 2 000. Pošto za sve zaslužne nije bilo dovoljno čelenki, naredio je da se od njegovog srebrenog pribora naprave nove, kako bi svi zaslužni dobili javno priznanje.[3]

I sljedećeg dana, 7. augusta, u vezirovom šatoru održan je sastanak najznačajnijih ličnosti koje su uzele učešća u Banjalučkom boju. Toga dana vezir je istaknutije pojedince nagradio dodjeljujući im više položaje i posjede. Među nagrađenima bio je i zapovjednik

[3] *Ibidem*, 55/6; H. Kreševljaković, *Bitka*, 15; S. Bašagić, *Kratka uputa*, 97; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 282; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, 494

sarajevskih dobrovoljaca (serdengečtija) Ibrahim-aga. On je zbog iskazanih vojnih zasluga predložen za banjalučkog miri mirana. Taj prijedlog otišao je Porti i sultanu, da ga potvrde. Kada piše o ovoj ličnosti, bečki historičar i orijentalista Joseph von Hammer kaže da je tom prilikom imenovan na mjesto beglerbera.[4] Navedeni podatak donesen je najvjerovatnije nekritički. Na osnovu do sada poznatih izvora i literature, nigdje se ne navodi da je Ibrahim-aga u ovo vrijeme imenovan za beglerbega.

Također je zbog velikih zasluga u odbrani grada i davanja moralne podrške braniocima nagrađen i banjalučki kadija Ali-efendija. Očito da mu se oprostilo, ili se do tada nije znalo njegovo držanje u štabu princa Hildburghausena kada je zarobljen nakon povratka iz Travnika. No, bilo kako bilo, Ali-efendija je imenovan za *sitte kadiju.* To je zvanje najvećih sudaca u Osmanskom carstvu. U predanju je ova ličnost poznatija pod imenom *mula* Ali-efendija. To službeno zvanje nosile su samo kadije Istanbula i najznačajnijih gradovima Carstva. U evropskom dijelu osmanske države tu titulu imale su kadije Istanbula, Jedrena, Sofije, Beograda i Sarajeva.[5] Ovim imenovanjem Alipaša Hekim-oglu je, najvjerovatnije, želio pokazati veliku zahvalnost i svim drugim kadijama Bosanskog ejaleta, koji su u početnoj fazi ovog rata imali izuzetno pozitivnu ulogu.

I Ali-efendijin kolega Sulejman efendija Musić od bosanskog namjesnika je predložen u zvanje *mevlana.*[6] Do tada je bio kadija Kara Ferije, a zatim je premješten da pravdu dijeli u Namisiji.

---

[4] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 166/7

[5] Ferit Devellioğlu, *Osmanlica-turkce ansiklopedik - LUGUAT,* Ankara 1998, 958;H. Šabanović, *Putopis,* 645/6; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku,* Sarajevo 1989, 472;

[6] *Mevlana* u doslovnom prijevodu znači *"naš gospodin"*. To zvanje država je dodjeljivala najobrazovanijim ličnostima iz reda kadija i profesora, a vremenom i uglednijih *imama.* (Vidi: H. Šabanović, *Putopis,* 641)

Treći iz reda kadija koji je bio neposredni učesnik Banjalučkog boja, i koji je nagrađen, bio je Abdulah-efendija Habibić (Habib-zade). Do izbijanja austro-osmanskog rata nalazio se na položaju kadije Broda. No, već u junu 1737. godine imenovan je za *ordu kadije* (vojnog sudije) i kadijom Akhisara (Prusca). To je bila posebna čast, kako zbog ugleda ovog kadiluka, tako i zbog slave koju mu je donio njegov mještanin, prusački kadija u prvim decenijama XVII stoljeća, Hasan Kafi Pruščak.

Trebinjskog muhafiza kapetana Ibrahim-bega Resulbegovića, Ali-paša je predložio Porti za sandžakbega kliškog sandžaka. Raniji *alajbeg* bosanskog sandžaka Ahmed-beg, koji u vrijeme banjalučkog boja nije vršio ovu dužnost, ali je uzeo učešća u bici i pokazao svoju sposobnost u borbi protiv austrijske vojske, ponovo je predložen za alajbega bosanskog sandžaka. Istovremeno je agi dobrovoljaca dodijeljen veći posjed - ziamet. Istovremeno je 20 najhrabrijih banjalučkih boraca koji su se istakli u neposrednim bitkama za odbranu ovog šehera, unaprijeđeno u zvanje *age*. Njihove kolege, age Ostrovice, Bihaća, Novog i Ostrožca, zbog zasluga u boju, dobili su nove posjede. Nagrade su dobili i drugi brojni učesnici Banjalučke bitke.[7]

Na ovom skupu vezir Ali-paša je predložio da se jajački kapetan Mehmed-beg zbog iskazane lične hrabrosti i vojničkog znanja kojeg je pokazao u bici kod Stare Ostrovice, imenuje za *miri mirana*. Posebna nagrada bila je predviđena za bivšeg zvorničkog kapetana Mehmed-bega Fidahića. On je zbog iskazane vojne sposobnosti u bici kod Ostrovice, i posebno velike hrabrosti u Banjalučkom boju, od vezira i svih prisutnih predložen za *gaziju*, a od Porte je zatraženo da dobije zvanje miri mirana.[8]

---

[7] J. v. Hammer, *Historija*, 3, 166/7; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*, 56/7; H. Kreševljaković, *Bitka*, 15; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*

[8] S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, 508; S. Bašagić, *Znameniti*, 391

Sve prijedloge za nagrade i unapređenja, za sultana Mahmuda I i Portu napisala je osoba po imenu Sulejman-efendija. Savremenici su ga zvali *mutesellim katib.* On je po vezirovom naređenju i odnio pismeni prijedlog Porti u Istanbul.[9]

I dok su prisutni uglednici pod vezirovim šatorom "koji podsjeća na nebesko kubbe" donosili odluke ne samo o nagradama, nego i o novim planovima za dalje vođenje rata sa protivničkom vojskom, dotle su mnogi vojnici, ali i dio njihovih zapovjednika, i dalje obilazili Banjalučko polje. Oni su na mjestima gdje ranije nisu bili, sakupljali ranjene i poginule. Među njima bio je i zamjenik vezira Ali-paše Hekim-oglua, ćehaja Jakub-aga. Zbog stečenih zasluga na bojnom polju i savjesnog obavljanja drugih poslova, Porta će ga kasnije u sultanovo ime unaprijediti u zvanje *kapidži baše.*[10] Prema nekim podacima, navodno je neposredno iza banjalučkog boja iz sarajevskog kadiluka došlo oko 500 nemuslimana *zimija.* Oni su ranije bili pošli prema Banjoj Luci i našli su se pred njegovom tvrđavom kada je boj već završen. Njihov dolazak olakšao je posao drugim jedinicama jer su i oni uključeni u poslove oko mrtvih i ranjenih, te prikupljanju ratnog plijena koji je ostao na bojnom polju.

Zbog višednevnih ratnih djejstava u vrijeme opsade i u toku same bitke, stradala je ne samo banjalučka tvrđava, nego i urbani dio. Posebno su dosta bili razrušeni Donji Šeher i centralni dio grada oko Ferhadije džamije.[11]

Znajući za stanje u kome se nalazi grad i njegova tvrđava, vezir Ali-paša je na istom savjetovanju, u srijedu 7. augusta, donio i odluku da se u što kraćem vremenu pristupi popravci oštećenih

[9] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 58

[10] *Ibidem,* 57/8

[11] Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878),* Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1991, 314

objekata. Naročito je podvukao potrebu o što bržoj popravci oštećene kule na tvrđavi i *meterizima*, te da se na istom objektu (tvrđavi) u što kraćem vremenu poprave sve oštećene kapije i zidovi.[12]

Opravke su se odmah izvršavale još dok je vezir Ali-paša u Banjoj Luci čekao dolazak svojih odreda koji su bili u potjeri za poraženim protivnikom. U tom perodu bosanski vezir donio je još jednu odluku vezanu za banjalučku tvrđavu. U želji da poveća sigurnost mjesne posade i izbjegne bilo kakvo eventualno iznenađenje, naredio je njeno uvećanje za novih 300 *nefera*.[13]

Neposredno iza bitke, gradsko stanovništvo koje je svoj spas potražilo u samoj tvrđavi, vratilo se svojim kućama. Tu su zatekli oštećene i opljačkane domove. Za nastale štete i nestale stvari mnogi su optuživali ne samo austrijsku vojsku, nego i nemuslimansko stanovništvo okolnih sela. Međutim, ne želeći stvarati nove poteškoće, stariji Banjalučani su svoje susjede tješili riječima: "Ako je naša raja iskrivila plijeneć naše kuće, ona će to i nadoknaditi; ako li ju pak isiječemo, ostat će nam kuće zauvijek prazne, dapače i srušit će se."[14]

Smatrajući da se Banja Luka i njeno stanovništvo više ne nalaze u opsnosti, vezir Ali-paša Hekim-oglu se odlučio da sa glavnim dijelom oružanih snaga napusti ovaj šeher. Na takvu njegovu odluku utjecalo je stanje na drugim ratištima osmansko-austrijskog fronta. Praktičan, kakav je bio i u proteklom periodu, bosanski namjesnik izdao je zapovijed o povlačenju glavnine oružanih formacija koje su došle u pomoć braniocima. I dok su pojedini njegovi odredi nastavili da progone preostale austrijske jedinice sa teritorije Bosanskog ejaleta, dotle je već u četvrtak,

[12] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 59

[13] H. Kreševljaković, *Bitka,* 15

[14] M. Batinić, *Djelovanje franjevaca,* 64

8. augusta 1737. godine, vezir Ali-paša sa svojim najbližim saradnicima i savjetnicima napustio Banju Luku. Pravac kretanja bio je prema Doboju, zatim dolinom Bosne prema Travniku i Sarajevu. Ovoga puta bosanski namjesnik je planirao da sa vojnim odredima iz Sarajeva pođe prema Užicu i Novom Pazaru koje je osvojila austrijska vojska. Vraćanjem ovih gradova, Bosanski ejalet bi se ponovo spojio sa drugim pokrajinama evropskog dijela Osmanskog carstva.[15]

Prije polaska iz Banje Luke, bosanskom namjesniku Ali-paši i njegovim jedinicama priređen je svečani ispraćaj. U znak zahvalnosti, sa banjalučke tvrđave pucali su svi topovi. Istovremeno su i civili i vojnici koji su ostajali u tvrđavi, izašli da se još jednom pozdrave sa svima koji odlaze i svečano ih isprate. Mnogima su u tim trenucima još bile svježe riječi odgovora banjalučkih branilaca, koje su ovi 3. augusta uputili princu Hildburghausenu da žele svi radije poginuti, nego se predati.[16] Zato je radost i ponos na izvojevanu pobjedu među prisutnima bio još veći.

Odlaskom glavnine sultanovih jedinica sa vezirom Ali-pašom Hekim-ogluom iz Banja Luke, predstavljao je završetak jedne faze ovog rata u Bosanskom ejaletu. Ova pobjeda nad austrijskom vojskom imat će velikog odjeka i na drugim dijelovima fronta.

b) Kratak osvrt na život i djela Ali-paše Hekim-oglua

Prema provjerenim podacima novi namjesnik bosanskog ejaleta Ali-paša Hekim-oglu rođen je 15. šabana 1100. (4. VI

[15] H. Kreševljaković, *Bitka,* 15; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 282; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 302

[16] H. Kreševljaković, *Bitka,* 15

1689.) godine u Istanbulu. Po mišljenju nekih historičara, kao što su Joseph von Hammer, R. S. Koči i drugi, njegov otac Nuh efendija bio je Venecijanac. Ovaj podatak osmanski izvori niti potvrđuju, niti negiraju. I da je navedena verzija o mjestu rođenja oca Ali-paše tačna, to ništa ne mijenja na značenju. I prije i poslije ovog vremena, takvih slučajeva o zapadnom porijeklu mnogih vodećih ličnosti Carstva bilo je u dugoj osmanskoj povijesti. No, ono oko čega se ni zapadni ni istočni izvori ne spore je podatak da je Nuh efendija bio poznati i cijenjeni ljekar. U vrijeme sultana Sulejmana II (1695-1703) Ali-pašin otac bio je lični ljekar osmanskog vladara. Istovremeno je bio i u zvanju glavnog ljekara Rumelijskog ejaleta. Zbog profesionalnog posla njegov sin se i preziva Hekim-oglu, tj. sin ljekara ili liječnikov sin.

Raniji period Ali-pašina života nije dovoljno poznat. Jedino što se sa pouzdanošću može kazati je da je kao mladić primljen na dvor sultana Ahmeda III (1703-1730). Prvo je obavljao dužnost *silahdara,* a kasnije *kapidžibaše.* I jedna i druga dvorska služba bila je hijerarhijski visoko rangirana. U to vrijeme titulisali su ga Ali-begom. Zbog njegove besprijekorne službe i odanosti poslu, kao i oštroumnosti, glavni silahdar dvora Šehid Ali-paša s pravom se plašio da mu ovaj mladić ne preuzme mjesto. Zato je i predlagao sultanu Ahmedu III da Ali-bega pošalje u neku od pokrajina Carstva, kako bi u novim poslovima stekao potrebno iskustvo. Vjerovatno je ovaj prijedlog glavnog silahdara osmanski vladar i prihvatio. Zato mladog Ali-bega 1713. godine nalazimo kao vojvodu u Zili koja je bila u sastavu pokrajine Sivas. Tu dužnost obavljao je u narednih šest godina. Kada je umro njegov "zaštitnik" Šehid Ali-paša, koji je u međuvremenu bio i na položaju velikog vezira Carstva, sultanov zet i prva lična Porte Ibrahim-paša je 1719. godine Ali-bega imenovao na položaj vojvode Turkmena. Tim je 30-godišnji Ali Hekim-oglu dobio

zvanje paše i beglerbega. Tri godine kasnije (1722) Porta je, sada već Ali-pašu, imenovala za *valiju* Adane, istovremeno ga zadržavajući i u zvanju vojvode Turkmena. Već tada do izražaja dolazi njegovo stečeno znanje u vođenju rata. Vještinu ratovanja pokazuje prilikom uspješne pacifikacije pobunjenih nomadskih plemena koja su živjela oko Adane i Kilisa.

Vjerovatno zbog zasluga stečenih u prethodnom periodu, Vlada iz Istanbula ga imenuje na novu dužnost namjesnika Halepa. Upravo u to vrijeme, 1724. godine, započeo je novi osmansko-perzijski rat. U novim okolnostima, Porta mu je poslala naređenje da se sa vojskom pridruži seraskeru osmanskih oružanih snaga Abdullah-paši Kiprili-zadeu. Disciplinovano izvršavajući dobivena naređenja, Ali-paša dolazi na front i učestvuje u osvajanjima Hamadana i Erivana. Također je sa povjerenim mu odredima neposredni učesnik više bitaka između osmanske i perzijske vojske koje su vođene na tlu današnjeg Azerbejdžana. Ratnu slavu naročito je stekao u bespoštednim bitkama za osvajanje Tabriza. Zbog iskazane vojne sposobnosti, hrabrosti i promišljenosti, sultan Ahmed III u oktobru 1725. godine Ali-pašu u 36-oj godini unapređuje u zvanje vezira. Ubrzo iza ovog javnog priznanja, odlukom sultana i Porte imenovan je za beglerbega Anadolije.

Kada je sljedeće 1726. godine zbog starosti i bolesti serasker osmanske vojske Abdullah-paša Kuprulu zamolio sultana i vladu u Carigradu da ga razriješe dužnosti koju je obavljao, u julu iste godine Porta Ali-pašu imenuje seraskerom istočnog fronta. Ujedno mu je dodijeljena dužnost i novog muhafiza Tebriza.

I na novoj dužnosti do punog izražaja dolaze Ali-pašine državničke i vojne sposobnosti. Uskoro glavnina sultanove vojske na ovom frontu, a pod komandom Ali-paše, nanosi veliki poraz šahovim snagama kod Senevenda. U toj borbi Ali-paša je

pobijedio perzijsku vojsku koja je brojala 50 000 ljudi. U tim borbama aktivno učešće uzelo je i 5 200 Bošnjaka. Oni su na ovaj front došli sa svojim namjesnikom Ahmed-pašom i sinom mu Rustem-begom Rustempašićem. Tu se na bojnom polju serasker ovog fronta i uvjerio u borbenu sposobnost, hrabrost i spretnost sultanovih podanika iz Bosanskog ejaleta.

Istovremeno dok je ratovao protiv perzijske vojske, Ali-paša je bio prinuđen da dio svojih odreda izdvoji i uputi protiv kurdskih plemena, koja su se upravo u to vrijeme bila pobunila protiv sultanove vlasti. Istovremeno dok je dio sultanove vojske ratovao protiv pobunjenih Kurda, drugi dio od 15 000 ljudi, predvođen Ali-pašinim ćehajom, pobijedio je Perzijance iz plemena Šahseven. Svi ti uspjesi na bojnom polju pod zapovjedništvom vezira i seraskera sultanovih jedinica Ali-paše, rezultirali su ponudom perzijskog šaha za zaključenjem mirovnog ugovora. Do toga je došlo 3. oktobra 1727. godine.[17]

Na novoosvojenim teritorijama, koje su mirovnim ugovorom pripale Osmanskom carstvu, naredne 1728. godine došlo je do velike pobune domaćeg stanovništva. Kao muhafiz Tabriza i ovoga puta Ali-paša je energičnim vojnim mjerama pobunu ugušio u relativno kratkom vremenskom periodu. No, ovoga puta umjesto javnog priznanja, sa Porte mu je stiglo naređenje da je imenovan za namjesnika provincije Zor na Eufratu. Kasnije se saznalo da je Ali-paša bio oklevetan na Porti jer su, navodno, njegovi prijatelji i rođaci koristili vezirov autoritet i nezakonito uzimali od sultanovih podanika u Tebrizu više novca na ime mukate nego što je to zakonom bilo propisano. Direktno za to bili su optuženi Ali-pašin ćehaja (njegovo ime mi je nepoznato - prim. aut.) i još neki bliži saradnici. Oni su zbog zloupotrebe položaja bili pozvani na odgovornost u osmansku prijestonicu.

[17] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* 168

Istovremeno je u maju iste 1728. godine sa preostalim saradnicima vezir Ali-paša otišao u novu pokrajinu. Na toj dužnosti nije se puno zadržao. Već u septembru iste godine Porta mu povjerava dužnost namjesnika Sivasa. Ni tu nije ostao dugo. Već u 1729. godini bio je u zvanju beglerbega Dijarbekira.

Kada 1730. godine dolazi do novog osmansko-perzijskog rata, sultanova vojska doživljava više poraza. Vojni neuspjesi rezultirali su gubitkom mnogih većih i manjih mjesta. Tako su ponovo pod vlast perzijskog šaha došli Tebriz i Kermanšah. Vojni porazi i gubitak značajnih gradova doveo je do otvorene pobune u kojoj je pogubljen veliki vezir Carstva Ibrahim-paša, a njegov punac sultan Ahmed III smijenjen. Pokušavajući konsolidovati stanje na frontu, novi osmanski vladar sultan Mahmud I se u tim trenucima sjeća Ali-paše i njegovih ranijih vojnih uspjeha. Zato ga ponovo imenuje seraskeron istočnog fronta. Novo sultanovo povjerenje Ali-paša iskorištava na najbolji mogući način.

U toku 1731. godine na više mjesta je perzijskoj vojsci nanio poraze. I ovoga puta ponovo osvaja Kermanšah i Hamadan, kao što je to uradio i 1727. godine. Zbog svih zasluga sultan Mahmud I je vezira Ali-pašu nagradio *čelenkom* okićenom dijamantima, ogrtačem i mačem.

Javna priznanja i do tada postignuti vojni uspjesi nisu ovog seraskera istočnog fronta osmanske vojske uspavali. On je i dalje sa svojim saradnicima bio aktivan. Pod njegovom komandom osmanske trupe nastavile su ofanzivne akcije protiv perzijske vojske. U narednim vojnim okršajima sa protivničkim snagama ne samo da je izvojevao više pobjeda, nego ti uspjesi rezultiraju i osmanskim osvajanjem Tabriza. Tako je po drugi put vezir Ali-paša pobjedonosno ušao u Tebriz, glavni grad Perzijskog carstva. I ovoga puta sultan mu iz Istanbula šalje vlastoručno

napisano pismo sa puno zahvalnih riječi, te ogrtač i mač, kao znak lične zahvalnosti.

Umjesto da uživa u slavi i javnim pohvalama, Ali-paša se kao i njegov sultan ubrzo razočarao. Bez konsultovanja sa Dvorom, bagdadski namjesnik Ahmed-paša, samo uz konsultaciju velikog vezira Carstva Topal Osman-paše, sa Perzijancima je u Hamadanu 15. ramazana 1144. (12. III 1732.) godine sklopio mirovni ugovor.

Po odlukama ovog ugovora, osmanska država je bila dužna Perziji vratiti u ratu osvojene: Tebriz, Kermanšah, Adelan, Hamedan i druge teritorije. Jedino su pod sultanovom vlašću ranije perzijske provincije na Kavkazu i u Armeniji. *"Ahmed-pašin mir"*, kako je prozvan novi osmansko-perzijski mirovni ugovor, naišao je na opće nezadovoljstvo u svim društvenim slojevima Osmanskog carstva. Zbog toga je sultan smijenio velikog vezira Carstva Topal Osman-pašu i na čelo Porte sultan Mahmud I 23. marta 1732. godine imenuje Ali-pašu Hekim-oglua. O tome je Ali-paša saznao u Erivanu. Neposredno po dobivanju vijesti o unapređenju, sa pratnjom je pošao u Istanbul. Put do osmanske prijestonice trajao je puna dva mjeseca. Hroničari bilježe da je novi veliki vezir carstva tek 9. juna sa pratnjom došao u tada carigradsko predgrađe Uskudar. Tu je Ali-paši priređen svečani doček.

U vrijeme dolaska na čelo Porte novi veliki vezir nije imao više od 43 godine. Neposredno po preuzimanju povjerenog mu položaja, najveću pažnju je poklanjao uvođenju reda u finansijske poslove. Zbog toga je i naredio povlačenje starog i djelimično falcificiranog novca, te kovanje novih akči. Također je poveo istragu i protiv pojedinih istaknutijih vojnih zapovjednika za koje se sumnjalo da su u ovom ratu tajno bili u kontaktu sa perzijskom stranom. Istraga je pokazala da je jedan

od glavnih šahovih "povjerljivih" ljudi bio i Arif Ahmed-paša, koji je sa Perzijom i zaključio navedeni mirovni ugovor. Dok mu se krivica u potpunosti nije dokazala, bivši veliki vezir Osmanskog carstva bio je na dužnosti namjesnika Tekke. Nakon sakupljenih dokaza je uhapšen, osuđen i pogubljen.

Novog velikog vezira Ali-pašu Hekim-oglua čekale su obaveze i ranije odgođeni poslovi vezani za vanjsku politiku. U Poljskoj je izbio rat pretendenata oko prijestolja što je Porta sa velikom pažnjom pratila. Ubrzo je došlo i do novog osmansko-perzijskog rata. Tražeći kompetentne ličnosti koje će mu pomagati u vođenju evropske politike, Ali-paša se za pomoć obratio Ahmed-paši Bonnevala. Čuo je da je to ličnost koja se ne samo dobro razumije u artiljeriju i uopće u vojna pitanja, nego je bio poznat i kao dobar znalac prilika u evropskim zemljama. Orijentacija i savjeti Ahmed-paše Bonnevala pomogli su velikom veziru da uspješno započne voditi svoju vanjsku politiku ne samo prema Poljskoj, nego i Francuskoj.

U naredne tri i po godine sa manje ili više uspjeha Ali-paša je vodio unutrašnju i vanjsku politiku Osmanskog carstva. Za ovo vrijeme povjesničari Osmanskog carstva zapisali su da je to doba koje je zabilježilo malo smrtnih presuda. Mnoge poznate javne i znanstvene ličnosti koje su u prethodnom periodu bile osuđene na zatvorske kazne ili progonstvo (*surgun)* u vrijeme dok je na čelu Porte bio Ali-paša, vraćene su na ranije položaje, ili su nastavile obavljati profesionalne poslove u kojima su se već dokazale kao stručne osobe.

Uspjesi u unutrašnjoj i vanjskoj politici koje je Porta pod Ali-pašom Hekim-ogluom bilježila, nisu bili dovoljni da ova ličnost ostane duže vremenana na položaju velikog vezira Carstava. Već duže vrijeme Ali-paša je iz početka tiho, a zatim sve glasnije optuživan od svojih rivala da za neuspjehe osmanske vojske u

ratu sa Perzijom treba lično odgovarati veliki vezir. Iako se ranije pokazao kao sposoban vojskovođa, iako neposredno nije bio na frontu, Ali-paša je od svojih protivnika optužen za gubitak više pokrajina. Pod pritiskom tih optužbi, 14. jula 1735. godine sultan Mahmud I smijenio je Ali-pašu sa položaja velikog vezira i naredio njegovo progonstvo na ostrvo Lesbos (Midilli). U narednim mjesecima bivši veliki vezir provodio je svoje najteže životne dane kao prognanik. Tek u proljeće 1736. godine osmanski vladar ga je oslobodio optužbe i imenovao za namjesnika Bosanskog ejaleta.

U svojstvu namjesnika bio je od 1736. do 1740. godine. U tom periodu je postigao više uspjeha, i na bojnom polju i kao pravedan upravljač. Zbog stečenih zasluga, sultan ga je 1740. godine imenovao namjesnikom u najbogatijoj i najznačajnijoj osmanskoj pokrajini Misir (Egipat). Došavši u Kairo, Ali-paša Hekim-oglu je zatekao vijesti o velikoj pobuni koju su protiv osmanske vlasti vodili domaći mamelučki begovi. I ovoga puta do punog izražaja je došla njegova vojnička i državnička sposobnost. U toku jedne godine, koliko je upravljao ovom provincijom, uspio je ugušiti zatečenu pobunu i uspostaviti punu državnu kontrolu na cijeloj teritoriji Misira.

Tokom 1741. i 1742. godine sultan ga premiješta u Anadoliju, tačnije, daje mu pravo kontrole granice prema Perziji. Zadatak Ali-paše je bio da u slučaju iznenadnog napada perzijske vojske i njenog šaha Nadira, ne gubeći vrijeme preuzme punu zapovijed nad osmanskim oružanim snagama i spriječi prodor u unutrašnjost Osmanskog carstva.

Kako se navedena predviđanja nisu obistinila, na teritoriji cijele Osmanske imperije vladalo je mišljenje o potrebi dovođenja energičnije ličnosti na čelu Porte. Sultan Mahmud I odlučio se da po drugi put, 21. aprila 1742. godine, za velikog

vezira carstva imenuje Ali-pašu Hekim-oglua. No, ovoga puta ostao je svega do 20. septembra 1743. godine. I ovoga puta razlog je bio neuspjeh osmanske vojske u ratu protiv Perzije. Također ga je i ovom prilikom sultan osudio u progonstvo na ostrvo Lesbos. Tu je u narednim mjesecima izdržavao kaznu.

Upravo pod njegovom indirektnom kontrolom došlo je do uspostavljanja novih graničnih humki između Austrijske monarhije i Osmanskog carstva na sjevernim granicama Bosanskog ejaleta. Kada se vršilo razgraničenje, Ali-paša je bio na čelu Porte i kao veliki vezir interesovao se za realizaciju Beogradskog mira, a posebno u onom dijelu koji se odnosio na Bosnu. Ovo je utoliko važnije napomenuti jer je tom prilikom Bosni vraćena sva teritorija koja je od Požarevačkog mira 1718. godine bila pod vlasti bečkog cara. Tako možemo kazati da je sadašnja međunarodno priznata granica Bosne i Hercegovine prema sjeveru djelimično i djelo Ali-paše Hekim-oglu a, o čemu je naša historijska znanost malo znala.[18]

Nakon kraćeg zadržavanja na Lesbosu, Porta je 1744. godine Ali-pašu imenovala za namjesnika Kandije (Kreta). Tu dužnost obavljao je kratko vrijeme. Već 7. aprila 1745. godine sa pratnjom ga vidimo u Sarajevu. Bio je ovo drugi Ali-pašin dolazak u Bosnu u svojstvu namjesnika Bosanskog ejaleta. Iako je Travnik još od 1699. godine bio službeno sjedište bosanskih namjesnika, Ali-paša je kao i u prvom mandatu dosta vremena provodio u Sarajevu. Na to su vjerovatno utjecali ne samo

[18] Svi naprijed navedeni podaci o Ali-paši preuzeti su iz djela više autora, među kojima su: Hamdija Kreševljaković, *Bitka pod Banjom Lukom 4. VIII 1737,* Izabrana djela, knj. IV, Sarajevo 1991, 8 (dalje: H. Kreševljaković, *Bitka pod Banja Lukom*); A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 253-261 i 292-293; isti, *Ali-paša Hekim-oglu,* Enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb 1980, 108; Dragoljub Joksimović, *Hekim-oglu (Hećimović) Ali-paša,* Vojna enciklopedija, 3, drugo izdanje, Beograd 1972, 407; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 299-300

objektivni, nego i subjektivni razlozi. Naime, u šeher Sarajevu su mu prilikom prvog boravka umrla dva sina: Abdullah 1149-1736/7.) i Husrev-beg (1151-1738/9). Oba su pokopana u haremu Careve džamije u Sarajevu.[19]

Za razliku od prvog, njegov drugi mandat u Bosni prošao je neslavno. Naime zbog visine poreza, koje u velikom broju sultanovi podanici nisu mogli platiti, došlo je do općeg nezadovoljstva i pobune. Ne shavatajući prave razloge, Ali-paša je ovu pobunu pokušao brzo ugušiti hapšenjem istaknutijih kolovođa. Umjesto straha i pokornosti, ove mjere su još više izazvale bijes Bošnjaka. Naročito je nezadovoljstvo uzelo velikog maha prilikom saznanja da su predstavnici vlasti po vezirovom naređenju ubili više ljudi u hercegovačkom sandžaku. Bio je to rezultat nesnalaženja u spomenutim događajima. O svemu tome bila je obaviještena i Porta, pa je bojeći se novih neprilika, nakon šestomjesečnog upravljanja u Bosni opozvala Ali-pašu Hekim-oglua. Službenu obavijest da se premješta za namjesnika u Halep Ali-paša je dobio 8. oktobra 1745. godine.

No, u međuvremenu je došlo do novog osmansko-perzijskog rata. Cijeneći ranije Ali-pašine vojne uspjehe u borbi protiv istog protivnika, sultan Mahmud je prvobitnu odluku povukao i imenovao ga za seraskera osmanskih oružanih snaga u ratu protiv Nadir šahove Perzije. I ovoga puta Ali-paša se pokazao dostojnim ukazanog mu povjerenja; u ratu sa protivničkom vojskom osmanske jedinice su izvojevale više pobjeda. Nanošenje poraza protivničkoj strani, natjeralo je Perziju da ponudi sultanu potpisivanje novog mirovnog ugovora. Do toga dolazi u 1746. godini. Ovoga puta osmanska država je sa Perzijom potpisala za sebe povoljan mirovni ugovor.

[19] H. Kreševljaković, *Bitka pod Banja Lukom*

Nakon uspostavljanja mira na granicama sa moćnim istočnim susjedom, Porta se suočila sa velikim problemima vezanim za brojne pobune sultanovih podanika u Anadoliji. Zadatak da u ovom značajnom dijelu carstva uspostavi red i zakonitost lično od sultana dobio je Ali-paša. I ovaj zadatak izvršio je na opće zadovoljstvo. To mu je donijelo nove javne pohvale sa najvišeg mjesta.[20] Vjerovatno je sve to doprinijelo da sultan Mahmud I po treći put Ali-paši Hekim-ogluu povjeri mjesto namjesnika u Bosanskom ejaletu. Razlog za ovo imenovanje je velika pobuna koja je uhvatila maha na teritoriji cijele pokrajine. Do općeg ustanka je došlo usljed nespretne politike vezira Bostandži Mustafa-paše (1745-1747) koji je naslijedio Ali-pašu u Bosni. On je svojim neodmjerenim i prepotentnim ponašanjem, prije svega prema kapetanima i ajanima, ali i svima sa kojima je dolazio u kontakt, izazvao nezadovoljstvo u svim društvenim slojevima. To je dovelo do otvorene pobune. Zbog toga su sultan i Porta smatrali da je jedina osoba koja ovu pokrajinu može dovesti u mirnodopsko stanje iskusni Ali-paša Hekim-oglu. U uspjeh njegove misije niko nije sumnjao. Svi su znali da je novi namjesnik dobar poznavalac unutrašnjih bosanskih pitanja i prijatelj sa najznamenitijim ličnostima ove pokrajine. Zato su mu i naredili da, kao i u Anadoliji, brzo i efikasno uguši pobunu i uspostavi red i zakonitost.

Kao i u svim dotadašnjim situacijama, i ovog puta je Ali-paša dobiveni zadatak disciplinirano prihvatio. Već 17. aprila 1747. godine sa pratnjom je po treći put došao u Sarajevo.[21] Kao i u

[20] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 186/7

[21] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 189. U citiranom radu dr. Adema Handžića *"Bosanski namjesnik"* autor navodi podatak iz Muvekkitove *"Povijesti Bosne"* da je, navodno, u Sarajevo Ali-paša Hekim-oglu došao hidžretske 1159. godine. Vjerovatno su pod utjecajem toga historičari dr. Safvet-beg Bašagić i dr. Milan Prelog u svojim djelima naveli da je Ali-pašin dolazak po treći put

prethodnom dolasku, i ovoga puta nije dobro procijenio stanje u Bosni. Preuzimajući najoštrije mjere, kako je to nedavno uradio u Anadoliji, mislio je zaplašiti pobunjeno stanovništvo i njegove vođe. Upravo je to izazvalo kontraefekat. Bošnjaci su vezirove mjere za pacifikaciju shvatili kao njegovo potcjenjivanje ovog naroda. Zato su se u još većem broju pobunili. Čak su od sultana Mahmuda I tražili što brži opoziv vezira Ali-paše. Ovoga puta bosanski namjesnik nije imao ni trunke poštovanja i autoriteta kojeg je prije deset godina uživao u ovoj pokrajini i kao namjesnik i kao *gazija*. Pismo Porti za opoziv Ali-paše Bošnjaci su poslali 13. marta 1748. godine. Saznavši i sa drugih strana da se vezir ni ovoga puta nije snašao u Bosni i da će daljim ostajanjem još više zakomplikovati ionako teško stanje, Porta ga iste godine imenuje za namjesnika u Trikali.[22]

Tu, kao i na dužnosti namjesnika Trapezunta i Anadolije, vezir Ali-paša najviše je vremena provodio boreći se protiv brojnih odmetničkih grupa. Uspjeh u ugušivanju pobuna i zavođenju reda i zakonitosti u ovim pokrajinama Ali-paši Hekimogluu je vratilo povjerenje kojeg je uživao kod sultana Mahmuda I i članova Porte. Bio je to razlog da ga novi osmanski vladar, sultan Osman III (1754-1757) imenuje na položaj velikog vezira Carstva. Tu dužnost je, po treći put preuzeo 27. marta 1755. godine. No, ovoga puta se na čelu Porte nalazio svega 56 dana. Bio je u zavadi sa mnogim istaknutijim ličnostima koje su bile u prijateljskim odnosima sa sultanom Osmanom III. Pašini protivnici su ga ovoga puta optužili da je krivac za požar koji je izbio u palati Ajvan. Zbog toga je ne samo smijenjen, nego i

za bosanskog namjesnika bio 1746. godine. Tu netačnost uočio je dr. Handžić i s pravom navodi da se to desilo u 1747. godini. Ovim navođenjem preciznog datuma otklonjena je svaka dilema.

[22] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 295; N. Lašvanin, *Ljetopis,* 189-191

zatvoren u zloglasnom zatvoru poznatom pod imenom "Djevojačke kule". Ovaj zatvor nalazio se na jednom ostrvu u blizini osmanske prijestonice. Čak su vezirovi protivnici, prije svih silahdar Bukli Ali-paša, koji će doći na čelo Porte, uspjeli nagovoriti sultana da ga osudi na smrt. No, pomilovan je i poslat u progonstvo u Famagustu na Kipru. Iako su znali da je nedavno bio osuđen na smrt, pa zatim pomilovan i poslat u progonstvo, stanovništvo ovog otoka je vezira Ali-pašu Hekim-oglua dočekalo svečano i sa darovima. Ovaj primjer nam govori da je bio poznat na teritoriji cijele Osmanske imperije, da je i dalje u pojedinim njenim pokrajinama uživao ugled velike i zaslužne ličnosti.

Na intervenciju starih prijatelja, a posebno zalaganjem sina Zijaudina, sultan Osman III je Ali-pašu pomilovao i po drugi put ga šalje za namjesnika Misira. Ovoga puta njegov dolazak u Egipat bio je mnogo povoljniji. Najuglednije ličnosti dočekale su ga sa najvećim poštovanjem i iskazale brojne počasti. Ukazano povjerenje vezir Ali-paša Hekim-oglu je na najbolji način vratio svima onima koji su od njegove uprave očekivali konkretne povoljne rezultate. Za kratko vrijeme ponovo je vratio red i zakonitost koja je do njegovog dolaska bila dobro narušena. Sa ovog položaja, odlukom Porte, određen je za namjesnika Kutahije.[23] No, ovoga puta dužnost u svojstvu namjesnika Kutahije je obavljao kratko vrijeme. Po jednoj verziji neposredno po dolasku razbolio se i umro. Po drugoj priči umro je od otrova kojeg su mu podmetnuli njegovi protivnici. No, dok se razlozi od čega je umro i do danas ne znaju, datum njegove smrti je siguran. Bilo je to 9. zul hidždžeta 1171. godine po hidžri, odnosno po gregorijanskom računanju vremena 14. augusta 1758. godine.[24] To znači da je umro 21 godinu i deset dana

[111] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 206

[112] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 297

poslije svoje čuvene pobjede nad austrijskom vojskom kod Banje Luke. Dan kasnije, 15. augusta, ukopan je u haremu Careve džamije u Kutahiji. Međutim, uvažavajući ranije napisanu Ali-pašinu vasijetnamu (oporuku), po odobrenju sultana Mustafe III (1757-1774), tijelo mu je preneseno u džamiju koju je vezir Ali-paša svojim novcem podigao u Istanbulu i tu je po drugi put ukopan. Tako je u 70-oj godini svoga života ovaj svijet napustio vezir Ali-paša Hekim-oglu, jedna od uglednijih ličnosti osmanske države.

Iza njega su ostali sinovi Ismail Zijaudin-beg koji je u državnoj službi, između ostalog, bio i anadolski *kaziasker.* On je kod svojih savremenika bio poznatiji kao pjesnik. Njegov brat Galib-beg je jedno vrijeme bio na dužnosti *mirahora.* Od drugih članova uže porodice se više niko ne navodi.

Još dok je u dva navrata bio *muhafiz* Trabzona (1726 - 1728. i 1731.) vezir Ali-paša Hekim-oglu dao je novac da se u ovom gradu iz njegovih ličnih prihoda sagradi džamija i *medresa.* No, daleko veća i značajnija zadužbina bila mu je u rodnom Istanbulu. U vrijeme dok je prvi put bio na položaju velikog vezira (1732-1735) iz ličnih sredstava je u evropskom dijelu prijestonice 1734. godine sagradio veleljepnu džamiju "Džami nur - svijetla džamija". Nakon vezirove smrti prozvana je po njenom *vakifu,* kao Ali-pašina. Očuvala se i danas i zadržala navedeno ime.

U blizini džamije podigao je biblioteku, *tekiju* i *turbe.* U njega mu je prenijeto tijelo iz Kutahije. Nakon ukopa uklesan je *tarih* iznad ulaznih vrata:

> "Turbe Gazi Ali-pašino, neka na njega bude uspomena,
> a učenje Fatihe neka razveseli njegovu čistu dušu."

Još kod savremenika, vezir Ali-paša Hekim-oglu slovio je kao jedna od izuzetno vrijednih i odgovornih ličnosti. Pored obavljanja državnih poslova, u slobodno vrijeme bavio se

književnim radom. Također je kod potomaka ostao upamćen kao darežljiva osoba. O njegovim uspjesima državnika i vojskovođe, pohvalno su pisali savremenici kako u Osmanskom carstvu, tako i u susjednim zemljama. To nam potvrđuju i istočni i zapadni izvori.[25]

Posebno mjesto u njegovoj biografiji ima Bosna i Bošnjaci. O tome ćemo više saznati prilikom pisanja o Bosanskom ejaletu u vremenu kada prvi put dolazi u ovu osmansku pokrajinu do vremena kada kod Banje Luke, u svojstvu glavnokomandujućeg sultanovih oružanih snaga i kao bosanski namjesnik, izvojuje pobjedu nad austrijskom vojskom 4. augusta 1737. godine.

c) Odjek banjalučke pobjede u bližnjem i daljem susjedstvu

Poraz austrijske vojske imao je velikog odjeka, na drugim dijelovima fronta, ali i u susjednim zemljama koje nisu ratovale. Još je od prvih dana izbijanja austrijsko-osmanskog rata, hrvatski ban Josip Esterhazi držao u okruženju Bužim, a karlovački general Juraj Herberštajn Cetingrad. Slično kao i u Zvorniku, te drugim napadnutim tvrđavama Bosanskog ejaleta, i ovdje su se žene pridružile braniocima. Mnoge od tih žena i djevojaka se po svojoj odvažnosti i žustrini nisu razlikovale od muškaraca. Kako piše savremenik tih dešavanja Omer Novljanin, "bile su visoke, lavljeg srca i izdržljive;najčešće su radile muške poslove i u bojevima i napadima dok su se tukle nisu se razlikovale od muškaraca".[26] Njihovo aktivno uključivanje u redove branilaca doprinijelo je uspješnijoj odbrani ne samo Bužima i Cetingrada, nego i drugih mjesta. Još je jedan razlog uspješnosti odbrane Bosanskog ejaleta. Protivnička vojska i njeni oficiri su na početku

[25] *Ibidem,* 297-301

[26] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 60

rata toliko potcijenili branioce ove osmanske pogranične pokrajine, da sa sobom nisu na više mjesta imali topove, kojim bi rušili zidove napadnutih tvrđava.[27]

Posebno su velike borbe među protivničkim oružanim snagama vođene oko Bužima. Njegova posada je punih 14 dana odolijevala svakodnevnim napadima austrijske vojske. Tadašnji zapovjednih bužimske tvrđave Ahmed-bajraktar je svojim držanjem hrabrio ostale članove posade. Njima je nesebičnu pomoć dalo i domaće stanovništvo. Među njima su bile i žene. Zbog toga je ban Esterhazi već u prvim okršajima shvatio da se ovo mjesto i njegova tvrđava neće moći tako lahko osvojiti.[28] Hrabrost branilaca bila je tim veća jer su obaviješteni da će im stići i vojna pomoć od bosanskog namjesnika. Kada je braniocima Bužima stigla vijest da se glavnina vojske iz Bosanskog ejaleta nalazi na Podrašnici, mnogi su mislili da će dio tih mobiliziranih jedinica biti poslati njima u pomoć. Zato su i sebe hrabrili govoreći: "Strpimo se malo, jer je serdar razvio svoj pobjedonosni bajrak, pa ne bismo smjeli napraviti neki sraman korak dok on s vojskom ne stigne".[29] Slično su govorili i branioci Cetingrada.

Na vijest da je princ Hildburghausen sa glavninom svojih jedinica na Banjalučkom polju doživio poraz, ban Esterhazi i karlovački general Herberštajn su sa svojim odredima napustili opsadu Bužima i Cetingrada. Prilikom povlačenja, ohrabreni branioci su napadali njihovu vojsku.[30] Vojni uspjesi na više mjesta

[27] M. Prelog, *Povijest Bosne,* 125

[28] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 60/1; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 284

[29] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 60

[30] Radoslav Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina, mjestopisne i poviestne crtice,* drugo izdanje, MH, Zagreb 1943, 193; I. S. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV/1,

u prvoj fazi austrijsko-osmanskog rata bili su rezultat velike hrabrosti i odlučnosti domaćih ljudu koji su prije svega branili svoja rodna mjesta i Bosnu.

Vojni porazi austrijske vojske na bosanskom frontu utjecat će i na dalji razvoj vojnih operacija i na drugim frontovima.[31] U kasnijim izjavama i izvještajima višoj komandi, austrijski oficiri su neuspjehe svoje vojske pripisivali nedisciplini koja je vladala u njihovim redovima. Pritom su zaboravili da i sami preuzmu dio lične odgovornosti za učinjene propuste.[32] Sličnim se izgovorima služio i ban Josip Esterhazi. On je u izvještaju Ratnom vijeću u Beču 10. augusta 1737. godine pravdao svoj neuspjeh kod Bužima nedostatkom teške artiljerije, municije, kao i nedovoljnim snadbijevanjem komore, te nedostatkom odjeće i obuće.[33]

Dešavanja kod Banje Luke pažljivo su pratili i u Nišu. U izvještaju kojeg je austrijska vojska poslala u Beč 3. augusta 1737. godine, pored pisanja o stanju i prilikama u osvojenom Nišu i njegovoj tvrđavi, obavještavaju svoje pretpostavljene da je navedenog datuma *jedan drugi kurir, koji je stigao ovdje* (misli se na Niš - prim. aut.) *ovoga jutra obavijestio nas da se predalo mjesto Banja Luka, važno uporište u Bosni, ali nakon hrabre odbrane (o čemu se, međutim, očekuje bolja potvrda).*[34] Navedeni citat je bio

276; J. v. Hammer, *Historija,* 3, 167; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 97; A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 284; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 60-62; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 491

[31] A. Sućeska, *Ajani,* 182

[32] Arhiv Hrvatske u Zagrebu (dalje: HAZ), *Acta banalia, fasc. 25,* dok. 10

[33] Vojin S. Dabić, *Banska krajina (1688-1751) - prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajinskog uređenja u Baniji,* Beograd - Zagreb 1984.

[34] Ovaj izvještaj u vidu kopije nalazi se u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom R, VI-80-70. Pronašao ga je g. Hamdija Hajdarhodžić. Također mi je i preveo njegov sadržaj. Ovom prilikom mu se najtoplije zahvaljujem.

samo djelimično tačan, Banja Luka se u to vrijeme nalazila u okruženju sa svih strana, a branioci su u toku pisanja ovog izvještaja pružali žilav otpor napadačima.

Vojne pobjede sultanove vojske u osmanskom ejaletu imale su odjeka i na drugim dijelovima austrijsko-osmanskog fronta. Najviše je to došlo do izražaja na prostoru smederevskog (beogradskog) sandžaka. Neposredno iza pobjede kod Banje Luke, osmanska vojska je preuzela inicijativu i potisnula austrijske trupe. Ubrzo su sultanove jedinice prešle i na teritorije koje su Požarevačkim mirom (1718.) pripale austrijskoj državi. Sve će to utjecati da Porta sa Austrijskom monarhijom 15. septembra 1739. godine potpiše vrlo povoljan mirovni ugovor kojim će se anulirati skoro svi teritorijalni dobici iz rata koje su vodile ove dvije imperije od 1716. do 1718. godine.[35]

Poslije potpunijih vijesti o Banjalučkom boju sultan je veziru Ali-paši Hekim-ogluu pisao:

Bivšem velikom veziru, a sadašnjem bosanskom namjesniku Ali-paši,

... Ti si krenuo sa ostalom vojskom i svojom pratnjom prema Banjoj Luci jer je tamo trebalo što prije priteći u pomoć, osloboditi tvrđavu opsjedanja i muslimane u gradu. Tada si ostavio po strani tvrđave Cetin i Bužim. Neprijatelj je bio zauzeo most na rijeci (Vrbasu - prim. aut.) i prešao na ovu stranu i tako bio opkolio tvrđavu sa svih strana.

... Za pokazano junaštvo u ovoj prilici, kao i u dosadašnjim sličnim slučajevima, sultan nagrađuje vezira Ali-pašu posebno ukrašenom dolamom, kao i sa 5 000 dukata, a zapovjednika Osmana sa ćurkom i još dodjeljuje 20 dolama koje će se podijeliti ostalim zabitima, prema njihovoj zasluzi u ovom ratu.

---

[35] *Historija naroda Jugoslavije II*, 839 Muhamed Hadžijahić, *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977, 111; Sima Ćirković, *Opadanje Osmanlijskog Carstva i povlačenje istočnog pitanja, Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972, 170

Naređuje se gore navedenom veziru, kao i ostalim, da poslate carske poklone prime sa dužnim poštovanjem i da se pokloni podijele svakome prema zasluzi.

Sredinom džemazijel evvela 1150. godine (7-17. IX 1737.)[36]

Uskoro je Ali-paša iz Istanbula dobio još jedan ferman sličnog sadržaja. Pored ponavljanja istih riječi donesene su i neke nove koje upotpunjuju prethodni sadržaj:

... Pri tome je bilo najvažnije za sve nas da se priteče u pomoć opsjednutoj Banjoj Luci i muslimanima koji su u njoj bili. Tada si Ti poslao vojsku koja se je nalazila kod Tebe da im pomognu. U međuvremenu su tvrđave Cetin i Bužim ostavljene same sebi u situaciji u kojoj su se zatekle.

Međutim, kada je pokvareni general koji je opsjedao tvrđavu Cetin saznao za bitku kod Stare Ostrovice i Kulen-Vakufa i u njegovo okorjelo srce uvukao se strah, pa je i on sa svojom vojskom pobjegao prema granici svoje nesretne zemlje i povukao se.

U Banjoj Luci neprijatelj je bio zauzeo most na rijeci koja protječe pored tvrđave. Tada su došle naše jedinice sa topovima i ostalom ratnom spremom i opkolile neprijatelja. Proklete Katane tada su bile prisiljene da izađu i kada su se sukobile sa našim junačkim borcima. Svi naši borci lavovski su navalili na njih. U početku su davali otpor, ali su ubrzo nagnali u bijeg, poraženi i vratili se odakle su došli.

U ovom slučaju se obistinilo Božije naređenje, gdje stoji: "Naša vojska će zaista pobijediti". I zaista, naša vojska je dobila još i veću hrabrost i srčanost, tako da je to ulilo još veći strah i paniku neprijatelju koji je bio u bijegu. Tom prilikom su ih naši borci razdvojili na dva dijela, a kasnije na tri dijela, i tako ih potpuno razbili i pocijepali u više obezglavljenih grupa. Tom prilikom su tri generala zarobljena, a tri tabora njihove konjice, zajedno sa pet topova i četiri kumbare smo

[36] OIS, BBAI, *M. d.* 53, inv. br. 139/VI 54, 218/2

također zarobili. Neprijatelj je bio potpuno razbijen, tako da je obezglavljeno bježao jedan mimo drugog prema granici.

Sve ovo je, vjerovatno, saznanje iz ranijeg izvještaja bosanskog namjesnika. Na kraju se ponovo u cijelosti ponavljaju riječi za nagrade.[37]

Navedeni opis bitke i dešavanja neposredno poslije boja, odgovaraju podacima iz drugih izvora. Jedino je sporno navodno zarobljavanje "trojice generala". Vjerovatno se ovde misli na oficire sa visokim činovima.

Među nagrađenima koji su dobili javno priznanje bio je i sin vezira Ali-paše, Mehmed Galip-bey. Njemu je u znak priznanja i zahvalnosti iz osmanske prijestonice od Porte poslata zlatom ukrašena odjeća.[38] I bliski vezirov saradnik ćehaja Jakub-aga dobio je javno priznanje. Njega je poslije Banjalučkog boja Porta sa mjesta ćehaje Bosanskog ejaleta imenovala za kapidži bašu. Ovo priznanje mu je dodijeljeno jer je na najbolji način i u najkraćem roku organizirao službu za smještaj i liječenje ranjenih. I druge ličnosti u pratnji bosanskog namjesnika dale su veliki doprinos ovoj pobjedi. To nam govori i podatak da su iz vezirovog okruženja u toku borbe, kao šehidi, poginule 53 osobe.[39] Posebno priznanje, lično od sultana, dobio je vezir Ali-paša Hekim-oglu. Njemu je vlastoručno napisano pismo od sultana s poklonima uručio bratić osmanskog vladara princ Mustafa. U tom pismu sultan Mahmud I, između ostalog, piše:

Ti, koji si valija i serasker te pobjedonosne krajine! Ti, Ali-pašo, simbolu pobjede! Nakon što Ti uputim moj carski pozdrav, primi na

[37] *Ibidem,* 53, inv. br. 139/VI, 54 228. Ovaj dokument pisan je u defteru koji po hidžri, kako je bilježen, datira od konca muharrema 1149. do konca šabana 1150. godine - 11. VI 1736 - 23. XII 1737.)

[38] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV/1, 276

[39] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 57

znanje: Bogu hvala i zahvala - austrijski nevjernici prekršili su ugovor, prešli granice i u borbama koje su se desile od toga dana do sada, Ti i zapovjednici u Tvojoj pratnji, kao i ostali oficiri i svi junaci Bosne, moji podanici, zajedno se sjedinivši, hrabro ste se trudili u borbi koju je naredio naš Poslanik, posljednji Božiji vjerovjesnik Muhammed Mustafa. I bez ostatka potukli ste neprijatelja pozivajući se na Božije riječi i s, Božijom pomoću, nama je u potpunosti poznata Vaša usluga učinjena Osmanskom carstvu u savladavanju neprijatelja. Izloženo je našem prijestolju djelo na kojem treba da Bogu zahvalimo. Vi ste buhurdar, Vaše lice je svijetlo a vaša sablja je blistava i sjajna. Ako Bog da, i ubuduće se od vas nadamo u blagoslovljenoj Bosni da se trudite i pokažete još više nego prije - jednodušno i jednoglasno da se oružjem suprotstavite neprijatelju - to očekujemo od Vas. Uputite i saopćite moj pozdrav zapovjednicima koji su se pročuli u Vašoj sviti, drugim vođama islamske vojske i ostalim junacima. A Vama lično, moja izuzetna naklonost i želja da nastavite tako u službi vjere i države. S moje carske strane šaljem Vam po bratiću Mustafi 30 000 groša, ogrtač od samurovine i ubojitu sablju.

Kada Vam stigne, prema ustaljenom običaju, ogrnite se ovim ogrtačem i opašite sablju dok god živite i služite mojoj Carevini.[40]

Uskoro su sa Porte uslijedila nova unapređenja za pojedine istaknutije učesnike Banjalučkog boja. Jedan od njih bio je i Hasan-aga (prezime i mjesto njegovog boravka se ne navodi - prim. aut.). On je zbog stečenih zasluga unaprijeđen u zvanje *turnadžibaše.* Ferman o njegovom unapređenju došao je u Travnik preko jajačkog age Abdullaha.[41] Vjerovatno da se radilo

[40] OIS, BBAI, *M. d.* 53, inv. br. 139/VI, 54, 215/3. Citirani dokument nalazi se u defteru koji datira od konca džemazijel ula 1150. - 16-26. IX 1737. godine; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 117; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 302/3

[41] OIS, BBAI, *M. d.* 53, inv. br. 139/VI, 54 215/1. I ovaj dokument se nalazi u defteru pisanom koncem džemazijel ula 1150. - 16-26. IX 1737. godine.

o sinu tadašnjeg jajačkog kapetana Mehmed-bega. On je poslije 1739. godine unaprijeđen u zvanje paše i imenovan na mjesto zvorničkog sandžakbega.[42]

Međutim, neki od istaknutijih učesnika bitke kod Banje Luke nisu bili zadovoljni svojim stanjem i priznanjima koja su očekivali. Među njima si bili i gradačački kapetan Kurd Alija i zvornički oficir Hasan. Vjerovatno da je Hasan ista ličnost o kojoj smo pisali na prethodnoj strani. Oni su od bosanskog namjesnika tražili da im država nadoknadi novčane troškove koje su imali učestvujući u ovom boju. U žalbi navode da su dobili manju nadoknadu od one koju im je država trebalo da isplati. Zato od vezira Ali-paše i traže da im nadoknadi razliku. U njihovoj molbi se kaže da je na ime ratnih troškova odlučeno da se oficirima isplati 200, 300 ili 400 groša. Navedeni novčani iznos bi se davao pojedincima zavisno od njihovog oficirskog zvanja i finansijske mogućnosti kapetanije kojoj su pripadali. Po 120 groša je za *odobaše* i *alemdare,* a za druge vojnike - *nefere* 60 groša. Isplatu svim učesnicima trebalo je da izvrše kapetani u svojim kapetanijama. Uvažavajući sve navedene izjave i novčane iznose, bosanski namjesnik je svim kapetanijama Bosanskog ejaleta poslao cirkularno pismo sa navedenim sadržajem i naređenjem da kapetani postupe po Portinoj odluci.[43]

Odjek pobjede kod Banje Luke osjetio se i na drugim dijelovima bosanskog fronta. Ne samo kod Bužima i Cetingrada, nego i kod svih drugih napadnutih mjesta Bosanskog ejaleta branioci su preuzeli inicijativu i prešli u protunapad. To je

[42] H. Kreševljaković, *Kapetanije,* 149

[43] OIS, BBAI, *Šikayet defter,* 1774, 99, 862/1, inv. br. 86/IIIa. Korišteni dokument se nalazi u defteru koji je datiran od sredine sefera 1148. do početka ramazana 1151. - 2-12. XII 1735. do 13. XII 1738. godine f. r.

rezultiralo povlačenjem austrijske vojske na polazne pozicije. Ubrzo su branioci Bosne napali i teritorije koje su do 1718. godine bile u sastavu ove osmanske pogranične pokrajine, a zatim ušle u sastav austrijske države. U narednom periodu će sva ta mjesta i teritorije sa desne strane Save ponovo doći pod sultanovu vlast, dok će na lijevoj, kako je bilo i poslije Karlovačkog mirovnog ugovora, ostati pod austrijskom upravom.[44]

Vojni neuspjesi već u prvim ratnim mjesecima natjerali su Austrijsku monarhiju, a iz drugih razloga i carsku Rusiju s jedne, te Osmansko carstvo sa druge strane, da se od 15. augusta do 11. novembra 1737. godine povedu prvi mirovni pregovori. Zbog toga je u tom periodu smanjena ratna aktivnost.[45]

O austrijsko-osmanskom ratu, a posebno vojnim djejstvima na teritoriji Bosanskog ejaleta i pobjedi sultanove vojske kod Banje Luke, tih prvih ratnih mjeseci veliku pažnju poklanjale su susjedne mletačke i dubrovačke vlasti. I Venecija i Dubrovnik su u ovoj situaciji pokušavali zadržati strogu neutralnost.[46] No, i jedna i druga država su nastojale da preko svojih konfidenata prate sva dešavanja. Te informacije dobijale su na različite načine. Jedna od svakodnevnih je i dolazak pojedinaca iz Bosanskog ejaleta, koji su prodavali opljačkane stvari. Takvih je bilo mnogo u dalmatinskim mjestima. Vijesti su stizale i od dijela sultanovih nemuslimanskih podanika. Oni su pojedinačno ili sa porodicama dolazili na teritoriju Republike sv. Marka u želji da budu što dalje od ratnog poprišta. Među onima koji su se

[44] M. Zelenika, *Boj,* 348

[45] *Rusko-turski ratovi 1735-1739,* Vojna enciklopedija, 8, drugo izdanje, Beograd 1974, 281

[46] S(imo) Ljubić, *O odnošajih među Republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI stoljeća do njihove propasti,* Rad JAZU, knj. LIV, U Zagrebu 1880, 135

sklonili na mletačku teritoriju bio je i starješina bosanskih franjevaca Delić. On se nalazio u samostanu male braće kod Imotskog.

No, baš tada dalmatinski generalni providur Danijel Dolfin IV (Daniele Dolfin IV)* saznaje da u vojsci bosanskog namjesnika nije bilo samo pripadnika islamske, nego i drugih konfesija. Konkretno, njegove uhode su ga obavijestile da je kod Banje Luke bilo i pravoslavnih trgovaca iz Sarajeva. Također je dobio i informaciju da se u vezirovoj pratnji nalazio i pravoslavni mitropolit iz Sarajeva kome je vezir dao zvanje *serdara* "sa političkim ciljem da takvim primjerom privuče na svoju stranu, za ratne potrebe, sa što manje otpora i svoje pravoslavne podanike". Dalje se u istoj informaciji navodi da je jedan dio tih mobiliziranih nemuslimana na putu do Banje Luke napustio vojsku, tačnije dezertirao. Takvo njihovo držanje povećalo je nepovjerenje kod osmanskih oficira.[47]

Neki od donosilaca vijesti pričali su i o dolasku austrijske vojske do Banje Luke. Po njihovoj priči, Austrijanci su nanijeli veliki poraz braniocima. O tome je obaviješten i generalni providur Danijel Delfin IV. Zato on iz Zadra, službenog sjedišta dalmatinskih generalnih providura, u pismenom izvještaju Senatu u Veneciji, piše da je: "u borbi za Banja Luku poginulo 6 000 Turaka, da su Austrijanci zauzeli grad, da je sva turska posada od 800 momaka izginula i da je austrijska vojska sasjekla sve muslimansko stanovništvo u gradu bez obzira na uzrast i

* Ovaj dalmatinski generalni providur obavljao je povjerenu dužnost od 1735. do 1738. godine (vidi: *Istoria della insigne reliquia di San Simeone, profeta che si venera in zara, Scritta da Lorenzo Fondra nel secolo XVII,* Zara 1885, 287)

[47] Dr. Gligor Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti o austrijsko-turskim ratovima u XVIII vijeku,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII 1966-1967, Sarajevo 1969, 215 (dalje: G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti*)

pol".[48] U mletačkom glavnom gradu ovaj providurov izvještaj zaveden je u protokol 20.-og augusta 1737. godine. To znači da je generalni dalmatinski providur poslao izvještaj ranije na nekoliko dana. Ako se uzme u obzir da je bitka kod Banje Luke bila 4. augusta iste godine, znači da je citirani izvještaj pisan neposredno iza bitke. Interesantno je da je 20. augusta 1737. godine bosanski namjesnik poslao pismo iz Travnika generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju Danijelu Dolfinu IV sa izrazima zahvalnosti na dobivenoj pismenoj čestitki. Kako je do toga došlo?

U međuvremenu dalmatinski generalni providur je na osnovu novih vijesti ranije neprovjerene informacije morao demantirati. Nove, provjerene informacije govorile su suprotno od ranijih informacija. I o tome je Dolfin IV informirao Senat. Vjerovatno, na prijedlog mletačke vlade iz Venecije, dalmatinski generalni providur je ovoga puta u ime svoje vlade uputio čestitke za izvojevanu pobjedu nad austrijskom vojskom bosanskom namjesniku, veziru Ali-paši Hekim-ogluu.[49] Ubrzo je iz Travnika od vezira dobio i odgovor. U pismu dalmatinskom generalnom providuru, bosanski namjesnik piše:

Generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju!

Nakon iskrenih želja i pozdrava javljamo da smo vaše pismo primili i razumili, te Vam se ovim zahvaljujemo. S naše strane je učinjeno što je bilo potrebno i što je moglo. Bog nam je pomogao, a neprijatelj koji je podmuklo prekršio mirovni ugovor, dobio je što je zaslužio.

Dok smo mi još bili u Carigradu (kao veliki vezir), Francuska je napala Austriju. Mi tada nismo iskoristili priliku da Austriju napadnemo, premda je bila formalno prazna (misli se bez vojske prema osmanskoj državi - prim. aut.). *Iako je mirovni ugovor*

[48] *Ibidem,* 215

[49] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 284

između nas i Austrije bio privremen i čuvanje granica bilo potrebno, ipak mi deset godina nismo slali vojsku na granice do ovog našeg susjeda, koji nas je sada mučki napao, ne bi uznemiravali. Pored svega, nije se obaziralo na naše prijateljstvo. Mi se nadamo da će podmuklog prekršitelja mirovnog ugovora stići zaslužena kazna.

Upravo nam je povodom ovog događaja (pobjede) stigao i carski ferman.

Kad god pošaljete svoga čovjeka, budite sigurni da će se po mogućnosti učiniti sve u smislu našeg prijateljstva. Neka vaše prijateljstvo bude vječito i čvrsto!

U zaštićenom Travniku, 23. rebia II 1150 (20. VIII 1737). Alija, namjesnik Bosne.[50]

I nakon vojnog poraza u pojedinim sredinama austrijske države i dalje su gajene iluzije o pobjedi austrijske vojske nad osmanskim oružanim snagama i zaključenju povoljnog mira za Beč, kao što je to bilo i 1699. i 1718. godine. U zaključku hrvatskog Sabora održanog u Glini 4. septembra 1737. godine, predsjedavajući ban Josip Esterhazi pored drugih pitanja i zaključaka u tački pod rednim brojem XII kaže:

"Izjavio je preuzvišeni Ban da kao što se realizira iz kazivanja spisatelja, protezale su se nekada međe ove Kraljevine do rijeke Vrbasa... Preuzvišeni Ban obećao je da će to posvećenom katoličanstvu (misli se na cara Karla VI - prim. aut.) staviti do znanja i ujedno zamoliti, da se spomenutim ugovorom mira proteknu granice ove Kraljevine barem dotle, ako ne dalje, to jest da nam se ovo zemljište privali. Staleži i redovi preporučiše takođerr ovaj posao njegovoj preuzvišenosti (Banu)."[51]

---

[50] *Ibidem*, 284

[51] *Zaključci Hrvatskog Sabora*, svezak IV, 1735-1743, pripremili: Buturac dr. Josip, Filipović Ivan, Križman Mate, Sučić Ranko, Šojat Vesna, Zagreb 1964, 88; Dr. o. Dominik Mandić, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim 1967, 323

Još uoči rata, i u prvim nedjeljama oružanih sukoba, slično je mislio i agent dubrovačke vlade u Beču dr. Petar Bjanki (Bianchi). On je obavještavao svoje pretpostavljene u Dubrovniku da se ne samo u Beču, nego i u drugim evropskim prijestonicama, šire vijesti o skorom kraju Osmanskog carstva. Također izražava lično mišljenje da Porta neće pristati da njena vojska istovremeno ratuje i protiv Rusije, sa kojom je već bila u oružanom sukobu i sa Austrijskom monarhijom koja se već spremala za ulazak u rat na strani ruske carice Ane. Zato je i savjetovao dubrovačkom Senatu da se na vrijeme pripremi i stavi na stranu cara Karla VI. Vjerovatno dobivši slične informacije i sa drugih strana, dubrovački Senat je na svojoj sjednici 6. marta 1737. godine prihvatio prijedlog dr. Bjankija da se na vrijeme Republika sv. Vlaha približi Beču. Zato Senat i šalje u austrijsku prijestonicu pismo u kojem između ostalog stoji:

"Vrlo su žive i stare težnje ove Republike da vidi kako slavne carske armije tjeraju s ovih granica barbarstvo i oslobađaju nas okova u kojima smo se zbog geografskog položaja morali naći. Sada zahvaljujemo Svevišnjem jer se, kako izgleda, približio čas ostvarenja naših želja, pa se uzdamo da ćemo ne samo odahnuti od tolikih tjeskoba koje su vam dobro poznate, već i osjetiti blagonaklonost vašeg carskog i katoličkog veličanstva, u što nas je uvjerio slavne uspomene vaš otac Leopold, da će se naime spojiti granice njegovih država s našom". U daljem nastavku pisma Dubrovčani se nadaju da bečki car neće dozvoliti, kada za to dođe vrijeme, da se Dubrovačka republika nađe u neposrednom susjedstvu sa Republikom sv. Marka. U drugom pismu kojeg su poslali dan kasnije, tj. 7. marta, tražili su od dr. Bjankija da ih izvijesti o djelatnosti, najvjerovatnije budućih posrednika u zaključenju osmansko-austrijskog mira, a to bi po njima trebalo da bude kao i ranije Engleska i Nizozemska.

Također ih je interesiralo kako na cijelu tu stvar gledaju Francuska i Španjolska. I u narednim mjesecima uoči rata bila je veoma živa korespondencija između Dubrovnika i Beča.[52]

Dubrovački agent u Beču dr. Bjanki posebno je imao dobre odnose sa tadašnjim vrlo utjecajnim ličnostima, kao što su: maršal Guido od Starenberga, te sa generalima Palavicinijem i Hilburghausenom. Također se družio i sa barunima Saidowitzem, Bartensteinom i Engelhartom, te mnogim drugim utjecajnim ličnostima. Zbog toga je i imao informacije iz prve ruke. U pismu od 27. aprila 1737. godine, obavještavao je dubrovačke vlasti o konkretnim ratnim operacijama, te da će princ Hildburghausen biti glavnokomandujući austrijske vojske koja bude ratovala u Bosni. Posebno je bilo interesantno Bjankijevo pismo dubrovačkoj vladi pisano 1. maja 1737. godine, u kome pored ostalog piše: "Bosna će ovoga puta apsolutno pripasti caru ili silom ili ugovorom. Republika će apsolutno sigurno graničiti s carevom državom". Po dr. Bjankiju, ovo su bile careve i riječi naznačajnijih ličnosti austrijske države.[53] Upravo to nam daje i odgovor zašto hrvatski Sabor 4. septembra 1737. godine, između ostalog i poslije vojnog poraza austrijske vojske kod Banje Luke gaji nadu o pobjedi i brine se o budućim granicama koje bi trebalo proširiti do Vrbasa, pa i dalje.

U maju iste godine Dubrovčani su pisali svome agentu u Beču da imaju informacije kako se u Bosanskom ejaletu ne vrše nikakve vojne pripreme, te da se sultanovi podanici u ovoj osmanskoj pokrajini ne nadaju skorom izbijanju rata. Zato su

[52] Zdravko Šundrica, *Obavještajna služba Dubrovačke Republike u 18. stoljeću (Epizoda austrijsko-turskog rata 1737. -1739.)*, Anali zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Svezak XXXVII, Zagreb-Dubrovnik, 1999, 172-174 (dalje: Z. Šundrica, *Obavještajna služba)*

[53] DAD, *Isprave i akti 18. st.*, br. 958/2, pismo br. 18

bili u izvjesnoj dilemi. Međutim, sva dubrovačka premišljanja potisnulo je novo pismo dr. Bjankija datirano 18. maja 1737. godine. U njemu, ovaj provjereni dubrovački agent piše svojim nalogodavcima da što se tiče izbijanja novog austrijsko-osmanskog rata, to je već sigurno izvjesno. Zatim im govori i izvjesne detalje kao da će glavnokomandujući na ovom dijelu fronta biti general Hildburghausen koji će sa svojim jedinicama upasti u Bosnu prelazeći Savu kod Gradiške i da će napredovati u pravcu Banje Luke.[54] Sljedeća pisma govore o zbivanjima na frontu, kako u Bosni, tako i kod Niša.[55] Najinteresantnija vijest bila je od 12. augusta iste godine. Toga dana Dubrovčani su saznali da je 4. augusta vezir Ali-paša Hekim-oglu nanio veliki poraz austrijskoj vojsci na Banjalučkom polju, te da se ta pobjeda slavi po cijeloj Bosni. Te vijesti su iznenadile uvijek dobro obaviještene Dubrovčane.[56] Tih dana je pred gradskim vratima trgovac iz Bosne Abenun javno govorio prisutnim da je dubrovački Senat na strani sultanovih protivnika. "Trgovac je uhapšen, pa onda na zahtjev bosanskih vlasti oslobođen. On je govorio da vlasteli neće da skida kapu, jer pomažu Nemcima".[57]

Uvijek spremna na sve, samo da bi očuvala svoju državu, dubrovačka vlada piše Vićencu Mrši u selo Čepikuće, na granici prema hercegovačkom sandžaku i naređuje mu da ode ravno u Popovo polje, knezu Iviću neposrednom učesniku Banjalučkog boja u sultanovoj vojsci koji se upravo tih dana vratio kući. Dubrovčani su savjetovali Mršu da po mogućnosti o ovom boju porazgovara i sa drugim osobama koje su bile 4. augusta kod Banje Luke. Sačinjen mu je i spisak pitanja:

---

[54] *Ibidem,* pismo br. 19

[55] *Ibidem,* pisma 24, 25, 26

[56] Z. Šundrica, *Obavještajna služba,* 180

[57] V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska,* 93

"Koliko je bilo Voiske na Bosni; Koliko Turaca, koliko Raje; Koje vlado s jedniem, a ko s drugiem; Koje bio Serasker visce svieh; Kadsu doscli diseu nascli Niemze;Iako su bili pod Bagnom - Lucom Niemzi, u koliko su Tabora stali. Jesuli svi bili s jedne strane od Rieke, ali i sjedne, i s drughe. Kad su udrilli Turzi na Niemze jesuli udrili na gnihov tabor, alisu i jedni, i drugi hodili na Poglie, I jesuli udrili na sve tabore ali na koi dio. I jesuli udrili na Niemze, ali na hrvate, ali na jedne i drugheu isto doba.

Kakoe prosco tada Boj, kako se i jedna, i druga strana podniela.

Koliko je sahata duro Boj,

I jesuli bila u isto doba i Raja i Turzi,

kakoje napredovao Boj, i kakoje dospio,

Alisu Turzi pristalise bitti; alisu Niemzi adervalise aliti otisnuli, i ochierali Turke,

Kolikoje poginulo sjedne, a koliko sdruge strane,

Koliko pogubilo Niemaza, a koliko Harvata,

Jeli tko, sctose sna od zapoviednika, i tko,

Kolikoje poghiblo Tuaraka, a koliko raje,

Kolikosu turzi oteli Topova Niemzima, i jesuli velizi, ali mali, i sctosu od gnih ucinili,

Jesulim digli Gephanu, i zahiru i sctose i sa toga ucinilo,

Jesuli Niemzi bili rasvalili Grad od Bagne Luche, i jeli bio uset, ali ne; u komusu bichiu nascli Turzi Niemze, i Bagnu Luku, kadsu udrili na Tabore Niemazke,

Sctosu toliko Turzi, koliko Niemzi ucinili i sa Boja,

Jesuli ostali Niemzi u Taboru, ali ne, i kadsuse dighli i diesu otischli,

Jesuli Turzi ugliesili u Grad, i kolikojh, i sctosu i sa teghe ucinili,

Jeli drughi bio Boj i sa recenoga parvoga, ima kojije nacin sliedio ti Boj; i na komu Miestu,

Kakoie poceo, i kakoje dospio, i kolikoje duro,

Jeli poghinulo toliko s jedne, koliko sdruge strane, i koliko s jedne, a koliko sdruge strane, i kosu isghibili sctose sna,

Isa tega sctose ucinilo od jedne, sctoli od drughe Voiske,

Die otisco Pascja, dieli osto, kadse digo s one strane Ivich,

Diesu giusto ostali Niemzi,

Kolikoje Vojske s' Pasciom, a kolikochie bitti Niemaza,

Jeli koe sad pod Bagnom - Lukom, i gradelie opet Turzi,

Die Miri Miran, to jes Pescia od Trebigna, dieli Capetan od Stoza,

Jeli tko od gnih bio ragnen, ali vracialise tko od gnih doma,

Jeli istina da Turzi raspusctaju Vojsku, i sascto, i pisctajuli samo Raju, ali i Turke,

Sctose ciuje od Niemaza, i scto oni vechie cine. Pord scta Turzi pusctavaju cegliad s Voiske, ali er Niemzi nechie napried, ali er nemogu ucinit, ali er Turzi ne vidu guihova conta, ali er misle opet ih kupit, i da svak ima dochi, cimga simnu. Snalise diechie obarnut Turzi, ali put Bosne, ali isvan Bosne, kud drugovghie, i sctose darsgi da odreghiva, sada Niemaz,

Jesuli imali hrane, i jedna, i druga strana u Voiski, alimije nestajalo,

Jeli zahire potrebite sa unapried u Bosni,

I imaduli Inoga i jedna, i druga strana, sctosim trebuje,

Scto govore Turzi, jesuli u misli josc bitse, ali usmiciu is prid Niemaza,

Hochieli dobrovogliono disat se is gnihovieh Cuchia, ali se uklagnaju od Boja, i scto chiuse varh ovega, i Turzi, i Raia,

Kolikoje sada ostalo Voiske Turske s' Pascom od Bosne, i jeli isvan Pascina Tabora, koi drughi Tabor, alli skupscina od Voiske, ghie, i od koliko broja, i koje sapovijednik,

Neka spovie Priategl sa boglie svesctoje sliedilo od kadsu otisli is doma doklesuse vratili, Kakosuse udrili, i parvi, i drugi put, kolikoje poghiblo, i jednijeh i drugieh, i jeli puno ostalo ragnenieh;kosu Glavni koisu poghibli, i siedne, i sdrugeh strane."

Iza ovih pitanja, dubrovačka Vlada naređuje Mrši da "napiše jedan precizan izvještaj držeći se pitanja po redu, pa ako ima nešto da se kaže izvan onoga što je u pitanju određeno, neka kaže o uslovima vremenskim o mjestu, dakle sve što taj izvještaj može zaokružiti".[58]

Nažalost, Mršin odgovor na postavljena pitanja nismo našli. To ne znači da ga nije dao ili da ga nema. Možda će neki budući istraživač o ovom pitanju imati više sreće.

No, dubrovačka vlada je o Banjalučkom boju bila obaviještena i sa drugih strana. Preko svojih ljudi iz Bosne, Dubrovčani su još 14. augusta znali kako se u cijelom Ejaletu proslavlja pobjeda nad austrijskom vojskom.[59] Tada Senat imenuje dragomana Carinija da u ime Republike sv. Vlaha čestita veziru Ali-paši Hekim-ogluu pobjedu kojom je, kako Dubrovčani kažu, "spašena Bosna". Carinijev dolazak u Bosnu naišao je kod vodećih ličnosti na veoma lijep prijem.[60] To je interesantnije primijetiti ako se

[58] DAD, *Isprave i akti,* 18-178. 3330, dok. 116, 22. VIII 1737.

[59] G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti,* 215

[60] V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska,* 93

zna da su osmanske vlasti iz Bosne još uoči austrijsko-osmanskog rata bile upoznate sa držanjem Dubrovačke republike i njenim koketiranjem sa službenim Bečom. Također se zna da je pored trgovca Avrama Abenuna, javno pred vezirov polazak prema Banjoj Luci i druga ličnost čije se ime ne navodi, ali se zna da je bio ortak trgovca Lalića iz Venecije, pred vezirom Ali-pašom javno optužio Dubrovčane koji su, po njemu, u Beč poslali plemića "da pregovara sa carem, u slučaju da ovoga sreća posluži, da im da dio Hercegovine".

Na iznenađenje dragomana Carinija, vezir mu je kazao da zna o pričama kontakata dubrovačke vlade sa Bečom, ali da Dubrovčani za to ne mare, pa čak da su informacije i istinite. Usput mu je kazao da ne isključuje tačnost informacija jer su i jedni i drugi iste vjere. No, kao iskusan vojskovođa i političar, nakon toga je Cariniju nastavio pričati o vojnom uspjehu kod Banje Luke.[61]

Razlog ovako olahkog prelaženja saradnje dubrovačke vlasti i Beča uoči, pa i početkom rata, nalazi se u osmanskom vođenju praktične politike. Naime, vezir Ali-paša Hekim-oglu je dobro znao da ti isti Dubrovčani tradicionalno, kao sultanovi vazali (haračari), obavještavaju Portu o mnogim događajima u evropskim zemljama. Te informacije su za osmanske vlasti od velike važnosti. Jedna od njih je i da su uoči rata Dubrovčani obavijestili Portu o prepisci brdskih plemena sa Bečom. Tom prilikom su kazali da se tu radi o velikoj zavjeri koju spremaju mnoga plemena iz hercegovačkog sandžaka da, kada rat počne, pređu na austrijsku stranu.[62]

Vjerovatno da je navedena informacija osmanskim vlastima bila od koristi. Moguće je da je to bio i osnovni razlog da brdska i hercegovačka plemena nisu pružila onakvu podršku austrijskoj

[61] *Ibidem*, 93/4

[62] *Ibidem*, 94

vojsci u ratu kakvu su obećali i kako je službeni Beč to očekivao. Sve nam to govori da je službeni Dubrovnik u ovo vrijeme igrao dvostruku igru, imajući u vidu samo svoj lični interes. Sve je to od ranije znao i bosanski namjesnik Ali-paša i zbog toga se tako i ponašao prema dubrovačkom izaslaniku. To je nastavljeno i u narednim mjesecima. Najbolje se to vidi kada Vezir krajem 1737. godine prima u službenu posjetu tumača Miha sa pismom od dubrovačkog kneza i vlastele. I u tom pismu uvjeravaju ga u svoju privrženost sultanu.[63]

O Banjalučkom boju službeni Dubrovnik upoznat je i preko svog konzula u Istanbulu Luke Kirika. U pismu na deset strana, datiranom 10. oktobra 1737. godine, ovaj diplomata kaže :

"Što se tiče Bosne, otuda stižu dobre vijesti, da su Njemci (misli se na austrijsku vojsku - prim. aut.) odbijeni u opsadi Banje Luke i da su tamo morali ostaviti teške topove (Canoni Mortari) i ostala ratna sredstva, tu je povećan broj napadača. Pohvaljena je vještina Bošnjaka (Bosniachi), a Ali-paši bosanskome je upućeno 500 kesa u gotovom, krzneni ogrtač i 10 konja iz sultanove štale."[64]

U sljedećem izvještaju Kiriko piše da je austrijski car Karlo VI uoči rata planirao "... da se nadao zauzeti takođerr Banju Luku i neka druga utvrđena mjesta kako bi pokrio Hrvatsku i kako bi Bosance držao pod kontrolom".[65]

Tako su sa izmiješanim osjećanjima i u Bosanskom ejaletu, kao i na teritoriji osmanske države i njenih susjeda, propraćene vijesti o ovoj značajnoj pobjedi. Ali ni za veselje, kao ni za žalost, nije bilo

[63] Derviš M. Korkut, *Nešto o turskim dokumentima Arhiva dubrovačkog,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XL, sv. II, Sarajevo 1928, br. 11 12. XII 1737. (19. šabana 1150), 152

[64] DAD, *Prepiska, XVIII - 124. 3163.,* dok. 70, 10. X 1737.

[65] *Ibidem,* dok. 72, 26. XII 1737.

dovoljno vremena. Ratna djejstva na drugim dijelovima fronta kod Niša, Užica, Novog Pazara, a kasnije i Beograda, zaokupljala su pažnju ratujućih država. Već tada su sami akteri bili svjesni pobjede, odnosno poraza od 4. augusta 1737. godine. To će imati snažnog odjeka i na druge dijelove austrijsko-osmanskog fronta.

d) Značaj banjalučke pobjede

Vojni poraz austrijske vojske kod Banje Luke nije bio rezultat nikakve slučajnosti. Na ovakav ishod utjecale su mnoge okolnosti. Jedna od njih je da se na čelu Bosanskog ejaleta nalazio vezir Ali-paša Hekim-oglu. Ovaj iskusni osmanski državnik i vojskovođa ratovao je još prije deset godina sa Bošnjacima kod Hamadana i Isfahana. On je tada upoznao Bošnjake kao izuzetno dobre i hrabre ratnike. To stečeno saznanje bilo mu je od velike važnosti da na vrijeme donosi hrabre i promišljene odluke u prvim danima rata. Zato je i mogao donositi na prvi pogled rizične odluke, koje su bile plod promišljenosti i iskustva.[66] Uz to je svoje znanje upotpunio ratujući i na drugim velikim ratištima u prethodnom periodu, prije dolaska u Bosnu.

Drugi razlog bio je da su se borili domaći ljudi.[67] Oni su prije svega branili sebe, svoje porodice, rodni kraj i identitet koji im je ovim ratom bio ugrožen. Zato navođenje raznih interpretacija o Banjalučkom boju i stava da su Bošnjaci u ovom ratu branili Osmansko carstvo, kako to misle pojedini historičari, po mojim saznanjima su neodrživi.[68]

---

[66] Enes Pelidija, *O učešću Bosanaca u tursko-perzijskom ratu 1727. godine,* Prilozi za orijentalnu filologiju, 40, Sarajevo 1990, 342/3

[67] J. v. Hammer, *Historija,* 3, 162

[68] Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke, geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije,* Sarajevo, 2000, 53/4

Na osnovu svih do sada sakupljenih saznanja i izvorne građe vidi se da su u ovom boju, i tokom cijelog ovog rata (1737-1739) Bošnjaci branili sebe i svoje porodice, kuće, posjede i rodni kraj za puki fizički opstanak, a ne sultanovu vlast. Oni su bili svjesni položaja u kome su se nalazili. Posebno su dobro znali da se isključivo mogu osloniti na sebe. Njima je bilo dobro poznato da sultan i vlada iz Istanbula ne pokazuju nikakvu ozbiljniju zainteresovanost za opstanak Bosanskog ejaleta u sastavu Carstva. Zato se ne može ni prihvatiti teza: "Jedno je neosporno: u ratu sa Austrijancima Bošnjaci su branili Bosnu od Austrijanaca za Osmansko carstvo; od jednih osvajača za održanje vlasti i vladavine Osmanlija - objektivno."[69] Branioci Bosne, prije svega Bošnjaci, dobro su znali šta se desilo njihovim sunarodnicima, koji su poslije kandijskog, bečkog i rata od 1714. do 1718. godine živjeli na prostorima koji su ušli u sastav austrijske (habsburške) i mletačke države. O tome nisu imali nikakvih ni iluzija, ni izbora. To, da su im se interesi poklapali sa interesima osmanske države bila je jedna činjenica koja je odgovarala i jednoj i drugoj strani. Takvih slučajeva bilo je i na drugim stranama. Zato i susrećemo u historiografiji više zemalja i naroda da se to, bez sporenja, proglašavalo oslobodilačkim ratovima i borbama. Kada se to međutim dotiče Bosne i Bošnjaka, onda se dovodi pod sumnju i negira. Zašto?!

Uz sva saznanja da ovom pobjedom otklanjaju veliku opasnost za opstanak na ovim prostorima, te ujedno sprečavaju pokušaje razbijanja teritorijalne kompaktnosti Bosne, banjalučka pobjeda i Porti i Bošnjacima postaje još veća i važnija.

Jedan od faktora pobjede nalazio se i u očuvanju vojne discipline i odgovornosti u redovima bosanskih spahija i drugih vojnih formacija. U to vrijeme to nije bio slučaj u većini pokrajina

[69] *Ibidem*, 54

Osmanskog carstva. U njihovim redovima bilo je dosta i *muhadžera* koji su u ranijim ratovima protjerani iz rodnih mjesta i krajeva, preko Une i Save, i na teritoriji tadašnjeg Bosanskog ejaleta našli sigurno mjesto za život. Mnogi od njih ne samo da su bili potomci tih prognanika, nego i osobe koje su u svom životu to lično osjetile. Oni su dobro znali šta znači napustiti rodni kraj i kao muhadžir ići od jednog do drugog mjesta, nigdje se dugo ne zadržavajući, te su vremenom postali teški i sebi i drugima. Sve su to bili dodatni, ako ne i presudni razlozi za hrabro i srčano držanje Bošnjaka na Banjalučkom polju.

Posebno je ovoga puta došlo do punog izražaja veliko ratno iskustvo bosanskog namjesnika vezira Ali-paše Hekim-oglua. On je primijenio taktiku čuvanja glavnine vojnih snaga na jednom mjestu, te iznenadni napad na protivničku vojsku iz pravca odakle se najmanje očekivalo. Isto tako je kao iskusni vojskovođa uočio slabost i zbunjenost pojedinih austrijskih vojnih komandanata i lično princa Hildburghausena. Sve njihove slabosti je iskoristio.

Na kraju, nemjerljiv doprinos je i same banjalučke posade i civilnog stanovništva. I pored izvjesnih kolebanja, većina je ustrajala u odbijanju austrijskih zahtjeva da se bez borbe predaju. Zbog toga i dolazimo do zaključka da je Banjalučki boj bio patriotski čin ljudi iz Bosne, a ne borba za očuvanje sultanove vlasti na ovim prostorima i spašavanje interesa daleke Porte iz Istanbula. Zato se i može tvrditi da je Banjalučki boj od 4. augusta 1737. godine predstavljao jednu od prvih stranica bošnjačke samosvijesti, hrabrosti i patriotizma.[70] Ovom pobjedom sačuvana je i teritorijalna kompaktnost današnje Bosne i Hercegovine.[71]

---

[70] Enes Pelidija, *Banjalučki boj 1737. godine u povijesti Bosne i Bošnjaka,* Sarajevo 1997, 19; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 304

[71] I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi,* IV/1, 276

Posebno je ova pobjeda imala veliki značaj za tadašnje Bošnjake islamske vjere koji su i do tada živjeli sa svojim komšijama katoličke, pravoslavne i jevrejske vjeroispovijedi. Oni su u ovom boju sačuvali svoj fizički i duhovni opstanak na ovim prostorima. Banjalučkim bojem odgođen je dolazak i uspostavljanje austrijske vlasti na ovim prostorima za skoro 150 godina.

Zbog svega navedenog Banjalučki boj je imao dalekosežniji značaj od puke vojničke pobjede. Zato je i odjek bio dalekosežan. Još u toku samog rata, a naročito u kasnijem periodu, o boju kod Banja Luke narod je na svoj način pričao u brojnim pripovijetkama, pjesmama. Posebno o tome govore književnici u svojim djelima. Ono što se već tada uočilo, bila je svijest savremenika o značaju i posljedici Banjalučkog boja, koji osim pisanja i kazivanja na izvjestan način prelazi i u istinitu legendu.

Pendža sa pečatom Hekim-oglu Ali-paše

NE TREBA
VII. POGLAVLJE

ODJEK BANJALUČKOG BOJA U NARODNOJ PREDAJI, PJESMI I KNJIŽEVNIM DJELIMA

Ni 265 godina nakon Banjalučkog boja, ovaj za povijest Bosne i Hercegovine izuzetno važan historijski događaj, nije prestao da izaziva interesovanje. U cijelom proteklom periodu narodni kazivači, pjevači, umjetnici i naučnici bili su inspirisani ovom bitkom i na svoj način su je obrađivali.

Prva svjedočanstva vezana za austrijsko-osmanski rat (1737-1739) i prvu ratnu godinu zapisana su kod savremenika tih zbivanja Omera Novljanina i Ahmeda Hadžinesimovića.[1] Kako je u svojoj "Hronici" zapisao Omer Novljanin "Značajno je da se ovo vrijeme zabilježi, jer je to bila borba kojoj u prošlosti nema ravne".[2] Kao neposredni učesnik ovog rata, Omer-efendija, kadija iz Novog, opisao je tok bitaka koje su se vodile od 1737. do 1739. godine na tlu Bosanskog ejaleta sa posebnim osvrtom na boj kod Banje Luke.[3] Zato je Novljanin i naslovio djelo imenom "Tarih-i Bosna der zeman-i Hekim-oglu Ali-paše" "Historija (Hronika) Bosne u vrijeme Hekim-oglu Ali-paše". Interesantan je podatak da je prvo izdanje ovog djela štampano u Istanbulu još 1741. godine. To je potrebno naglasiti jer je Novljaninova "Hronika" bila četvrto po redu djelo koje se

[1] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 140

[2] *Ibidem,* 52

[3] Dr. Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti - prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine,* priredili dr. Džemal Ćehajić, mr. Amir Ljubović, Sarajevo 1986, 195

štampalo u Osmanskom carstvu. Razlog je bio u činjenici da je na tlu osmanske države tek 1738. godine prvi vlasnik štamparije Ibrahim Muteferika, porijeklom Mađar, otvorio štampariju u kojoj će se štampati. Spletom okolnosti, Novljanin i njegovo djelo imali su čast da budu u vrhu objavljenih knjiga koje su se publikovale u Istanbulu. U narednom periodu će Novljaninova *"Hronika"* biti štampana u Istanbulu u tri navrata (1293/ 1876, 1295/ 1878.) i 1977. godine kada izlazi pod naslovom "Omer Efendi Bosna Kadisi, *Ahval-i Gazavat Der Diyar-i Bosna - Bosna Savaslari"*, te peto izdanje koje je publikovano u Ankari 1979. godine pod naslovom "Omer Bosnavi, *Tarihi-i Bosna"*. Posljednja dva izdanja štampana su latinicom na savremenom turskom jeziku.

Novljaninova *"Hronika"* izazvala je veliku pažnju i u više evropskih naučnih krugova. Još 1789. godine prevedena je u Beču na njemački jezik. Također je za potrebe francuskog dvora prevedena i na francuski jezik. Taj prijevod se u vidu rukopisa i sada nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Godine 1830. Novljaninova *"Hronika"* prevedena je u Londonu i na engleski jezik.[4]

Prijepisi rukopisa ovog djela nalaze se u više evropskih i vanevropskih gradova, kao npr. u Medini, Berlinu, Minhenu, Sarajevu, Gračanici i drugim mjestima.[5] Zahvaljujući činjenici da je ovo djelo bilo dostupno širem čitalačkom krugu naučnika, to su neki od njih pri pisanju svojih studija navodili i Novljaninovu "Hroniku". Među njima bila su i najpoznatija imena naučnika: Joseph von Hammer koji Novljanina koristi u

[4] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 9; H. Šabanović, *Književnost,* 693

[5] Esad Zgodić, *Bošnjačko iskustvo politike osmanskog doba,* Sarajevo 1998, 148 (dalje: E. Zgodić, *Bošnjačko iskustvo*); H. Šabanović, *Književnost,* 692

svom djelu "Geschichte des osmanischen Reiches", Budapest 1827-1835, VII, 497/8; V - te de la Jonquiere, "Historie de l' Empire Ottoman depuis les origines jusqua mos jours", Paris 1914, I, 287/8; Dr J. Th. Zenker, "Bibliotheka orientalis", Leipzig 1846, I, Nos 943/4; Hanif -zade Ahmed tahir u djelu "Asar-i nev", London 1852, te drugi.[6]

Od domaćih naučnika ovo djelo prije njegovog integralnog prijevoda i objavljivanja koristili su i navodili: Mehmed Handžić, Hamdija Kreševljaković, Adem Handžić, Hazim Šabanović, Sulejman Grozdanić, Amir Ljubović i drugi. Sa velikom akribijom ovo djelo analizirao je i Esad Zgodić, koji pored mnogih historijskih činjenica, s pravom ukazuje i na Novljaninovu vještinu psihološkog opisa brojnih dešavanja vezanih za Banjalučki boj, te etiku i samosvijest aktera tih događaja.[7] Šta je to utjecalo da ova "Hronika" bude predmetom tako velikog interesovanja i prevođenja? Po mom mišljenju, to je objektivnost, stil i iznošenje nekih podataka koji mnogima izvan granica Bosne u nekim stvarima ni do danas nisu jasni. Da je to tačno, govori i samo Novljaninovo pisanje: "Čak su mnoge žene i djevojke bile hrabrije, odvažnije i srčanije od muškaraca. Bile su visoke, lavljeg srca i izdržljive; najčešće su radile muške poslove. I u bojevima i napadima dok su se tukle (borile - prim. aut.) nisu se razlikovale od muškaraca. I ovaj put su u boju učestvovali i djeca i odrasli, boreći se kao lavovi za Bosnu, pa je u narodu ostao ep koji se pjeva".[8]

O ovom vremenu nastala je i druga hronika autora Ahmeda Hadžinesimovića iz Prusca. Za razliku od Novljaninove, ova "Hronika" nema naslova. Međutim, pri njenom kraju

[6] H. Šabanović, *Književnost,* 491/2

[7] E. Zgodić, *Bošnjačko iskustvo,* 147-159

[8] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 60

Hadžinesimović je zove "Tawarih (Historija)", a sebe " musanif-i tawarih (autorom Historije)".[9] Gledajući u cjelini, ovo djelo nije samo hronika, nego više historijsko-memoarska književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnom jeziku. Djelo se može podijeliti na tri dijela: a) dio koji se odnosi na rusko-osmanske borbe 1736. i 1737. godine; b) na austrijsko-osmanski rat (1737-1739) i c) Hadžinesimovićev boravak u zarobljeništvu u Rusiji. Kada ovaj autor piše o ratu na tlu Bosanskog ejaleta, sve događaje pokušava napisati što realnije. Iako je u odnosu na *"Hroniku"* novskog kadije Omera Novljanina Hadžinesimovićevo djelo na nižem intelektualnom nivou, ono je jedno od cjenjenijih radova koje ima svoju književno-umjetničku vrijednost.[10] Značaj ovog djela je i što daje "psihologiju" i "sociologiju" ratne običnosti, te kao takvo ulazi u povijest socijalne i političke misli Bosne i Hercegovine.[11] Kada opisuje događaje kod Banje Luke, Ahmed Hadžinesimović izričito naglašava da je taj boj bio ne u službi odbrane Osmanskog carstva, nego isključivo u odbrani Bosne i Hercegovine.[12]

Autograf ovog rukopisa nalazi se u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (Suppl. Turc. 168, fol. 2, verzo i fol. 22 recto).[13] I o autoru i o njegovom djelu se dugo vremena malo znalo. Tek kada je Taib M. Okić u svom radu "Jedan zaboravljeni istoričar XVIII veka (Ahmed Hadžinesimović iz Prusca)" objavio članak, postao je predmetom interesovanja orijentalista i historičara osmanskog perioda.[14] Međutim, dok Hadžinesimovića ne spominje ni dr.

[9] H. Šabanović, *Književnost,* 508

[10] A. Ljubović, S. Grozdanić, *Prozna književnost,* 189/190

[11] E. Zgodić, *Bošnjačko iskustvo politike,* 165

[12] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 113/114

[13] H. Šabanović, *Književnost,* 502;

[14] Kalendar "Gajret", Sarajevo 1938, 159-191

Safvet-beg Bašagić ni hadži Mehmed-efendija Handžić, dotle evropski naučnici iz prve polovine XX stoljeća itekako znaju o njemu i njegovom djelu. Tu prije svega mislim na historičare Franca Babingera i Aleksija Olesnickog. Oni u svojim djelima citiraju Ahmeda Hadžinesimovića i njegovo djelo. To primjećuje i dr. Hazim Šabanović.[15] Ipak, pravi uvid u ovo djelo bio je kada su *"Hroniku"* preveli i objavili dr. Lamija Hadžiosmanović i dr. Fehim Nametak. Tek sa publikovanjem ovog integralnog prijevoda upoznata je šira intelektualna javnost.[16] Iako po stilu znatno zaostaje u odnosu na svog zemljaka Hasan Kafiju Pruščaka, Muhameda Sarajliju - Nerkesija, Sabita Užičanina, Šejha Juju i druge stvaraoce, Ahmed Hadžinesimović i njegova nenaslovljena "Hronika" su jedno vrijedno i važno djelo koje upotpunjuje dosadašnja saznanja o Bosni i njenim ljudima.

Manje-više interesantne podatke daju i drugi hroničari Bosne XVIII stoljeća. Tu su prije svega djela bosanskog franjevaca fra Nikole Lašvanina[17] i najpoznatijeg sarajevskog hroničara Mula Mustafe Ševki Bašeskije.[18] I dok fra Nikola Lašvanin piše o događajima uoči rata i o samom Banjalučkom boju,[19] dotle Mula Mustafa Ševki Bašeskija na mjestima gdje spominje umrle, navodi i imena onih Sarajlija koji su bili učesnici ove čuvene bitke.

---

[15] H. Šabanović, *Književnost,* 501

[16] Fehim Nametak i Lamija Hadžiosmanović, *Kronika Ahmeda Hadžinesimovića iz Prusca,* Prilozi za orijentalnu filologiju, br. 38/1988, Sarajevo 1989, 125-153

[17] Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis,* Sarajevo 1981, Redaktor, lector dr. fra Ignacije Gavran, pp. 306

[18] Mula Mustafa - Ševki - Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804),* prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, 3. izdanje, Sarajevo 1997, pp. 472

[19] N. Lašavanin, *Ljetopis,* 174-177

I dok su učesnici ovog događaja pisali sa manje ili više uspjeha u svojim "Hronikama", dotle su se o austrijsko-osmanskom ratu i brojnim događajima vezanim za njega počele ispredati narodne priče i pjesme. Jedna od sačuvanih predaja odnosi se na Bužim. Nju je zabilježila dr. Aiša Softić. Ova naučnica u neobjavljenoj doktorskoj disertaciji piše: "Predaje o oslobađanju Bužima variraju od kratkih, sižejno nerazvijenih, do potpuno razvijenih predaja, kako one zabilježene ranije, tako i one koje sam u toku terenskog rada zabilježila u Bihaću i Bužimu, posjeduju iste elemente u svojoj fabuli". Sakupivši sva kazivanja o napadu austrijske vojske na bužimsku tvrđavu, kao najuspješnije sačuvanu verziju donosi kazivanje Zuhdije Imamovića iz Bihaća 1997. godine. U odnosu na prethodne kazivače, citirana priča je potpunija, a kazivač koji ima smisao za pripovijedanje nadograđuje i zaokružuje neke detalje:

"Legendu o zauzeću Bužimskog starog grada prvi put mi je ispričao Hasan Harčević iz Jezerskog, a kasnije sam je čuo od mnogih drugih Bužimljana pogotovo, a ona kazuje kako je sedam Jezerana organizovalo se da zauzmu grad Bužimski i da istjeraju bana iz Bužima. I tako legenda kaže: "Oni uzeli stare one muzičke instrumente, talambase i bajrake i osjedlali su konje i pronašli jedno malo okruglo brdo oko kojeg je vako zgodno obići, pa onda se na jednom mjestu zađe u jedan klanac koji se danas (zove - prim. aut.) Vukalića klanac i ne vide se i ne izgube trag dok ponovo ne obiđu s druge strane tog brda. I tako su oni hodali oko tog brda desetak-petnest minuta dok ih je opazila straža sa grada Bužimskog i straža dojavi banu, kaže: bane izgleda da silna vojska na nas ide. Ne vjerujem, kaže, da je sam Ali-paša iz Novog nego sultan podigo nešto, nego ima čejrek sata kako samo muzika i zastave prolaze. Bog zna koliko vojske ide otuda. I ban brže bolje kupi što se dalo pokupiti, na brzinu, i malog je jednog sina imao i njega uprti u naramak i počnu bježati niz

Bužimske strane, tamo u dubinu njihove teritorije. Ovi Jezerani ne dadoše im vrag mira, kad su vidjeli da ban bježi onako jedan zaviče: "Hej, ne bježi bane niz Bužimske strane, ne tjera te Ali-paša s vojskom, već te tjera sedam Jezerana". I kažu da se onda ban povratio i počeo ponovo da se penje prema gradu. Pošto njemu bilo uzastranu, oni su bili brži, i prije su ušli uglavnom u grad i zatvorili se. Jedino kažu da je puko jedanput iz nekakve one granalije stare puške i jednoga je ranio. I tako su uglavnom grad Bužimski zauzeli sedam Bužimljana. I kasnije uglavnom ostao u njihovim rukama dok nije došao Ali-paša iz Novog i uzeo svoju vlast i tako..."[20]

Sljedeće narodno predanje je priča o Mostaru i mostarskom *evliji šejhu* Isaku. I ova predaja ima više varijanti i kazivača. Ono u čemu se sve priče slažu je ličnost šejha Isaka. U svima njima se spominje kao evlija (dobri), što ga je odredilo kao *keramet sahibiju*, tj. kao osobu koja je posjedovala nadnaravnu moć. Ove priče su najvjerovatnije održavali *derviši* od kojih je dolje navedenu priču čuo i zabilježio mostarski gradonačelnik i neka vrsta hroničara Mostara Husaga Čišić. On je u svojim bilješkama vezanim za rodni grad između ostalog zapisao:

"I naš Mostar se toga sefera, kao i u sličnim zgodama, pokazao na zavidnoj moralnoj visini. Požrtvovanošću je mogao poslužiti kao uzor drugim gradovima. Sve što je u Mostaru bilo doraslo za oružje, *bez obzira na vjersku pripadnost* (podvukao E. P.), svrstalo se pod alaj-bajrake i pohrlilo na bojište. Tradicija kaže da su žene preuzele poslove u gradu i da su komotno hodale bez peče i feredže, sve dok glavni bojevi u Bosni nijesu završeni i dok se građani, koji nijesu bili vojni obaveznici, nisu kućama povratili.

[20] Aiša Softić, *Historijske usmene predaje Bošnjaka*, Sarajevo 1999, 135/6. Ovu neobjavljenu doktorsku disertaciju koja je odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1999. godine ustupila mi je autorica na korištenje. Ovom prilikom joj se najtoplije zahvaljujem.

Neizmjernu ljubav našeg čovjeka prema zemlji koja ga je odnjegovala nije mu dozvoljavala da padne u očajanje i nikakva neprijateljska sila ga nije mogla zastrašiti da pred njom pogne svoju šiju... Bosna je dugo vremena bila grobnica svim napadačima, pa su i ovog sefera austrijske bojne snage pokopane u njoj."[21]

I dok prvo predanje govori o općem stanju i prilikama u kojima je živjelo stanovništvo najvećeg grada hercegovačkog sandžaka, druga priča o Šejh Isaku kome su Mostarci podigli *turbe* uvrh Carevog *harema* na ulazu u grad sa sjeverne strane, glasi:

"On je dugo živio u Mostaru u jednoj od Karadžoz-begovih medresa, povučen u pobožnosti od ostalog svijeta, tako da ga ljudi nijesu ni primjećivali. Povremeno bi odlazio u brda da nabere trava od kojih je, kao i Hajvaz-deda (autor misli na Ajvaz dedu iz Prusca - prim. aut.) pravio lijekove i liječio one koji su mu se u nevolji obraćali.

Jednog dana Šejh Isak upade u berbernicu Husein-majstora Lihovića na Maloj tepi da se obrije. Kako je skemlija za brijanje bila prazna, on sjede u nju. Majstor ga zastre boščom, povuče mu sitilj više glave da mu opere kosu, pa onda obrije. Ali Šejh Isak odbije sitilj rukom, rekavši: Što brže i kraće, majstore jer mi se hiti na daleki put! Majstor ga pogleda, pa uze tas s vodom, pokvasivši mu glavu, prevuče nekoliko puta kalupom čistog sapuna i poče ga brijati. Kad mu je Hasan-majstor pola glave obrijao, Šejh Isak ga zaustavi: Čekaj majstore! Skoči na noge, pograbi svoj štap i istrača pred berbernicu. Onda stade razmahivati štapom lijevo i desno vičući: Alah! Alah! Vurun! Vurun, gaziler! Alah Aškuna! Šejh Isak je skakao ispred dućana

[21] Husein Čišić, *Mostar u Herceg Bosni (Postanak i razvitak grada Mostara, te prikaz raznih zgoda i nezgoda kroz koje je u toku razvitka prolazio)*, Mostar, 1991, 112

na Maloj tepi kao pomamaman stalno razmahujući štapom i vičući jednako: Vurun gaziler! Alah aškuna!, što u prijevodu znači: Udrite junaci, za božiju milost! Tako je Šejh Isak dva puta protrčao Malu tepu, onda se uputio niz Tepu na glavni drum, stalno gestikulirajući štapom i jednako vičući: Vurun gaziler! Alah aškuna! Pretrčao je put od Male tepe do navrh Carine jednako mašući štapom i vičući na čuđenje prolaznika. Svi su držali - veli Šejh Fevzija - da mu se u pamet krenulo i da te ludosti pravi u neubrojivom stanju. Sutradan su ga našli mrtva navrh Carinskog harema, gdje je ukopan!

To se sa Šejh Isakom dogodilo - veli Šejh Fevzija - upravo na dan ogorčene bitke pod Banjalukom za Hećim-oglijina vakta. Kad su se bojovnici, nakon izvojevane bitke vratili u Mostar, tvrdili su da se u odsudnom momentu pojavio neki starac s pola obrijane glave i sa štapom u ruci vičući stalno na sav glas: Vurun gaziler, Alah aškuna! I prvi udario na kaurski tabor! Tako je on neustrašivim nastupom ulio neizmjernu odlučnost u srca ratnika, pa kad se pod silnim tutnjem konjskih kopita i urnebesnim halakanjem bojovnika i sama nebesa zatalasaše, kaurima nije preostalo drugo nego da u bijegu traže glavi selameta. Neki su u tome starcu prepoznali Šejh Isaka. Time je već obznanjen njegov keramet!"[22]

Husaga Čišić piše i o drugim učesnicima ove bitke u kojoj su učešće uzeli i drugi mobilizirani građani Mostara i njegove okoline. Među njima su bili pripadnici svih konfesija koji su živjeli u ovoj kapetaniji. Kako spomenute ličnosti i događaje nisam našao u arhivskoj građi, a zbog interesantnosti i potpunijeg pregleda o ovom događaju, to ih u vidu predanja donosim u ovom poglavlju. Gospodin Čišić bilježi sakupljena kazivanja, pa između ostalog piše:

[22] *Ibidem*, 178/9

"Tradicija kaže da je i ovog safera Mostar, kao i banjalučke muharebe 1737. godine, opustošio i da su žene preuzele muške poslove, jer je na carevu vojsku otišlo sve što je oružju doraslo. Tri bajraka hrišćana iz Mostara i njegove okolice pod komandom trojice uglednih mostarskih hrišćana i, ujedno, aga carevih: Pećaga Šatrića, Todaga Margete, Krdži-baše Džonleza, pošli su na Drinu i s Muslimanima učestvovali u svim bitkama koje su se tog ljeta u prekodrinskim krajevima odigrale".[23]

No, najviše ovih usmenih predaja sačuvalo se u narodnim pjesmama. Sigurno je od svih do sada poznatih "Boj pod Banjalukom godine 1737." najcjelovitija vjerno i isključivo posvećena ovom događaju. Ujedno, to je prva bošnjačka narodna epska pjesma koju je zabilježio i objavio Mehmed-beg Kapetanović - Ljubušak. Međutim, kako je primijetio dr. Muhsin Rizvić, u toku priprema za štampanje, Ljubušak je "postupio slobodnije, dopunivši istorijski događaj koji čini njenu osnovu podacima iz *turske za ovo mahsuz napisane povijesti.*"[24]

Ova pjesma prvi put je objavljena u Sarajevu 1888. godine. I drugo izdanje je nakon Ljubušakove smrti također obajvljeno u Šeheru 1905. godine. Tri godine kasnije, prevedena je na turski jezik i objavljena u Istanbulu. Njen prevodilac bio je Osman Mazhar-paša, sin Dedage, a unuk Smail-age Čengića. U narednim decenijama nije bila predmet nekog većeg interesovanja književnih historičara. Poslije višedecenijske šutnje, u novije vrijeme prvi je na nju ukazao dr. Munib Maglajlić u časopisu "Putevi" 1984. godine, u povodu 150- godišnjice rođenja Mehmed-bega Kapetanovića - Ljubušaka a bio je i njen

[23] *Ibidem,* 248

[24] Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine,* I, ANU BiH, Djela, knj. XLVI, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 2/1, Sarajevo 1973, 95/6

priređivač i pisac popratnog pogovora.[25] U narednom periodu dr. Maglajlić je o Boju pod Banja Lukom objavio još četiri rada.[26]

Ovoj narodnoj epskoj pjesmi dužnu pažnju poklonili su dr. Lamija Hadžiosmanović[27] i dr. Đenana Buturović,[28] a interesantne i nove podatke daje i dr. Rašid Durić.[29]

Još od prvog objavljivanja, ova pjesma izazvala je pažnju širih znanstvenih krugova. Mnogi od njih ukazivali su na činjenicu da je njen priređivač Mehmed-beg Kapetanović na pojedinim mjestima lično intervenisao i dopunio "crpeći podatke iz turske povijesti". No, svi ti kritičari su istakli i činjenicu da je unošenje

[25] Đenana Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika,* Sarajevo 1992, 464 (dalje: Đ. Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika*)

[26] Munib Maglajlić, *Književna i publicistička djelatnost Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka,* Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, knj. XII, Sarajevo 1983. godine, pp. 211-240; Isti: *Narodna pjesma o boju pod Banjalukom 1737,* "Putevi", XXX, 5, Banja Luka 1984, pp. 69-91; Isti: *Narodno blago. Sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak,* Svezak I, Priredio Munib Maglajlić, Sarajevo 1987, pp. 7-33; Isti, *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača,* Tuzla 1989, 167-170

[27] Lamija Hadžiosmanović, *Odraz Banjalučkog boja 1737. u poeziji,* Život, XXIV/1975, 6, Sarajevo 1975, 626-637; Ista, *Redakcija narodne pjesme "Boj pod banjalukom u odnosu na historiju Bosne od Omera Novljanina",* Zbornik radova, I Kongres jugoslovenskih etnogov in folkloristov, Ljubljana 1983, 627-630;

[28] Đenana Buturović, *Boj pod Banjomlukom godine 1737. Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka,* Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku, Sarajevo 1992, 31-54; Ista, *Boj pod Banjomlukom godine 1737. Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Bosanskomuslimanska usmena epika,* Sarajevo 1992, 464-514; Ista, *Narodna pjesma o boju pod Banjalukom 1737. godine,* "Odjek", br. 8, 15-30. 04., Sarajevo 1990, 16; ista, *"Banjalučka bitka 1737. u usmenoj tradiciji",* Behar, I-II, god. VII, br. 34, Zagreb 1998, 28-31

[29] Dr. Rašid Durić, *Estetsko-etička i povijesna obilježja pjesme "Boj pod Banjomlukom 1737. u kontekstu bošnjačke epike".* Ovaj nepublikovani rad ustupio mi je autor na čemu mu se ovom prilikom najtoplije zahvaljujem.

novih stihova urađeno "vješto".[30] Na tu pojavu ukazuje i akademik Hamdija Kreševljaković, a nešto kasnije i dr. Mustafa Imamović.[31] Razlog da je ova pjesma izazvala i izaziva pažnju književnih historičara nalazi se u njenom sadržaju od 925 stihova.

Najvjerovatnije je prva verzija nastala u narodu neposredno nakon Banjalučkog boja. Ako se zna da je u prethodnim decenijama bilo malo tako značajnih vojnih pobjeda osmanske nad austrijskom vojskom, onda je razumljivo iskazivanje radosti zbog izvojevane pobjede kod Banje Luke. To je utoliko važnije jer su ovu pobjedu izvojevali Bošnjaci iz Bosanskog ejaleta bez ičije pomoći sa strane. Zato u ovoj pjesmi i nailazimo na stihove u kojima se ističu univerzalna načela, pravo napadnutih da se brane. Svi stihovi su prožeti patriotizmom. Zato se "Boj po Banjalukom..." može uporediti sa vrhunskim epskim pjesmama nastalim u tom periodu.

Uz izvjesna manja odstupanja na pojedinim mjestima, skoro u cijelosti se donose tačni historijski podaci. Tu prije svega mislim na samo mjesto dešavanja boja, te spominjanja najznačajnijih aktera bitke. Narodni pjevač precizno navodi najvažnije ciljeve, gradove i bosanska rubna područja odakle su u Bosanski ejalet došle austrijske jedinice.[32]

Narodni pjevač ne opisuje samo događaje iz bitke. On čitaoca i slušaoca vješto uvlači u ovaj boj, prikazujući stanje uoči izbijanja rata. U njegovim stihovima su precizni i tačni podaci o stanju u Bosanskom ejaletu, uoči izbijanja rata:

"Jer u Bosni mal' nikoga nejma,
Do li jednog paše Ali-paše

[30] Đ. Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika,*

[31] H. Kreševljaković, *Bitka,* 20; M. Imamović, *Historija,* 302

[32] R. Durić, *Estetsko-etička i povijesna obilježja,* 124

I u njega nekoliko sluga,
Što mu čuva konje i čadore.
Svu je Bosnu kuga pomorila,
Što j' ostalo otišlo na vojsku,
Da se biju s moskovskom kraljicom
Sa kraljicom silnom Katarinom,*
Da čuvaju Bender i Oziju,
Da ne panu u moskovske ruke."[33]

Ozbiljnost situacije u kojoj se našao Bosanski ejalet i posljedice koje bi nastupile eventualnim osvajanjem Banje Luke, narodni pjevač kazao je u sljedećim stihovima koje je stavio u usta jajačkog dizdara, grada koji je bio posljednja prijestonica srednjovjekovne bosanske države:

"Ali-paša carev murtatine
Gjaur basti, ode Banjaluka
Ode Luka ode Bosni glava,
Ode naše šeher Sarajevo;"[34]

U takvoj situaciji Ali-paša donosi odluku da bez konsultovanja sa sultanom i Portom samostalno preduzme organizaciju odbrane Bosne. Tu dolazi do pune solidarnosti svih tadašnjih društvenih slojeva. To je veoma slikovito kazao Sarajlija Čurčić Jašar-beg, kada bosanskom namjesniku poručuje:

"Ja sam čuo još od svoga babe,
Kade se digne mulla sa nefirom
Pa povrvi staro i nejako,
Vazda bude nusret u Turaka.

* U to vrijeme carica Rusije bila je Ana

[33] *Boj pod Banjomlukom godine 1737.*, Narodna pjesna, Zabilježio i popunio Beg Kapetanović Ljubušak, Sarajevo 1888., 8

[34] *Ibidem,* 19

Već ti piši pašo bujruntije,
Što je mlado od sedam godina,
Što je staro od sto i četiri,
Ko se može puškom zametnuti,
I brijetku ćordu pripasati
Nek sve igdje na carevu vojsku."[35]

Ovim stavom branioci su uzdigli etos junačke odbrane na elementarno ljudsko pravo na život i samoodbranu. Odbrana svojih i života članova porodice, vjere i domovine, bila je obavezujuća za sve branioce Bosne. Oni se ne boje nikakvih žrtava i poteškoća, jer su svjesni:

"Bez egjela niko umr'jet ne će,
Od egjela pobjeć' se ne može.
Držimo se Božijeg ćitaba,
I Bog će nam biti u pomoći!"[36]

Opća mobilizacija je ovom prilikom obuhvatila svo za rat sposobno stanovništvo ove pogranične osmanske pokrajine. Posebna pažnja posvećena je Krajini:

"Bez Krajine vojevanja nejma,
Krajina je krvava haljina
Vazda brani vuka i hajduka;"[37]

Posebno su interesantni stihovi koji govore iz kojih su sve krajeva Bosanskog ejaleta došle mobilizirane jedinice. Kada se uporedi sa arhivskom građom i stručnom literaturom, narodni pjevač nije mnogo odstupio od tačnih historijskih činjenica. Preme njegovim riječima, tih dana 1737. godine su na polju Podrašnica, koje je bilo zborno mjesto mobiliziranih jedinica Bosanskog ejaleta, došli:

[35] *Ibidem*, 21/22

[36] *Ibidem*, 15/16

[37] *Ibidem*, 24

"Al eto ti vojske sa svih strana,
.....
Napr'jed idu Sarajlije mlade,
I pred njima Čurčić Jašar beže,
Spored njime Musiću Kadija,
A za njime vas mulaluk listom.
Sva se Bosna listom zadrmala,
Novi Pazar i Hercegovina,
Sandžak, Kliški i sva Posavina,
I ostala serhat i krajina.
Konj za konjom, junak za junakom,
Sve dojezdi polju Podražnici,
Trides't i šest samih kapetana,*
Kapetana od carskih gradova,
I čet'rest isedam kadija*
Alaj bezi, age i spahije
Jeničari i sve paše redom,
Svi u srmi i u suhu zlatu,
A pred njima vode se jedeci
Sva se sila kod vezira zbila,
Na zelenu polju Podražnici."[38]

Što se tiče opisa toka same bitke, svi važniji opjevani detalji odgovaraju historijskim činjenicama. Na to su s pravom ukazali oni koji su pisali o ovoj pjesmi. Također su historijski tačni i podaci o nagrađivanju najistaknutijih junaka ovog boja. To se vidi i iz sljedećih stihova, kada Ali-paša Hekim-oglu dijeli poklone:

* Vjerovatno se ovo odnosi na trideset i šest kapetanija, koliko ih je u to vrijeme bilo u ovoj osmanskoj pokrajini - prim. aut.

* I ovaj podatak o broju kadiluka je tačan - prim. aut.

[38] *Ibidem*, 29/30

"Pa im daje junačke čelenke,
A spahijam primače timare,
Kapetanim' povisi nefere,
Od Trebinja paši Ibrahimu
Dade kliški sandžak na krajini,
Muselimu banjalučkog grada
Za pašaluk u Stambo otpisa,
Od Zvornika zmaju ognjenome,
Vidajući Mehmed-kapetanu,
Gaziluk mu dade po fermanu;
A starome Musiću kadiji,
Dade mansib u Novom Pazaru."[39]

Posljednji stihovi ove pjesme posvećeni su šehidima Bosne. U njima se spominju članovi brojnih najistaknutijih bošnjačkih porodica, kao i mnogi poginuli i ranjeni borci:

"Ljuto cvili Ali-paša,
Jer mu mnoga izginula vojska,
Sve plemića, aga i spahija:
Pogibe mu beže Atlagiću,
Desno krilo od turske krajine
Dva Firdusa od bijela Livna,
Sa vrh Bišća dva Beširevića,
Od Petrovca tri Kulinovića,
Iz Sarajva Čurčić Jašar beže,
Beg Ljubović s' Nevesinja ravna,
Od Trebinja dva Pašića mlada,
Od Zvornika stari Ali-aga,
Od Gradačca tri Gradaščevića,
Iz Travnika Hasan Efendija,
Od Glamoča tri Filipovića,
Dva Repovca-bega iz Neretve,

[39] *Ibidem,* 38

Beg Ždralović iz Skoplja Gornjega,
Beg Ljubunčić od sela Čuklića,
Od širokog polja Livanjskoga,
Tri Kopčića od bijelog Duvna,
Od Zagorja Čengić Osman-beže,
Od Glasinca Babić Alaj beže,
Od Pljevalja dva Selmanovića,
Od Čajniča tri bega Sijerčića,
Beg Branković od sela Kovanja,
Od Sokolca tri Šahinpašića,
Beg Tanković sela Rakitnice,
Od Novoga Cerić Murat beže,
Beg Badnjević sa turske krajine,
Dizdar-aga od jajajčkog grada,
I dvadeset mladih kapetana,
Kapetana od carskih gradova,
I pogibe tefterski ćehaja,
Iz Travnika, žalosna mu majka!
Od pašine Edbe i kapije,
Taman trista mladih pašalija,
Sve delija i mladih sejmena,
Od spahija i od krajišnika,
Najviše je pomrlo šehita,
Jer je njihov to običaj stari,
Krv proljevat i šehit bivati;
Dv'je hiljade palo je šehita,
A još više bilo ranjenika,
.....
Mnogo jada i tamo i amo,
Više tamo nego li je amo,
Jer je osto mejdan u turaka."[40]

[40] *Ibidem,* 38-40

Ovako se završava narodna pjesma koja je nastala kao posljedica surovog, ali neizbježnog Banjalučkog polja. "Pjesma je protkana raskošnim etnografskim opisima, zatim leksematskom puninom, obiljem bosnaizirana, pa bi se o ovim njenim estetskim folklornim i stilsko-lingvističkim slojevima mogle sastaviti solidne studije".[41] U cjelini, njena vrijednost je što prikazuje sve dijelove Bosanskog ejaleta sa najistaknutijim pojedincima. Zato se i može kazati da je pjesma "Boj pod Banjom lukom" prikazala cio narod koji brani svoju zemlju. U njoj naglasak nije na pojedincu, nego se navode mnogi akteri ovog boja i ističu njihove zasluge.

Pored ove pjesme, i druge narodne pjesme do sada sačuvane kao sevdalinke, u pojedinim svojim stihovima indirektno spominju Boj kod Banje Luke:

"Sabljo moja, roditelja moga,
mnogo si mi počinila jada,
mnogo jada oko Beograda,
mnogo muke, oko Banja Luke."[42]

Osim narodne predaje i pjesme, Banjalučki boj imao je velikog odjeka i u književnim djelima. Po mišljenju nekih autora, ni jedna druga pobjeda Bošnjaka nije ostavila tako dubokog traga kod književnih stvaralaca, kao ova bitka.[43] Peti dan nakon pobjede kod Banje Luke, sarajevski kadija Hadži Mustafa Bošnjak Muhlisi, koji je bio neposredni učesnik ovog boja, napisao je trojezični panegerik o pobjedi branilaca Bosne kod Banje Luke, a u slavu namjesnika Hekim-oglu Ali-paše.

[41] R. Durić, *Estetsko-etička i povijesna obilježja,* 131

[42] M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* 304; Đ. Buturović, *Banjalučka bitka,* 30. Ovu pjesmu pjeva Hamdija Šahinpašić. Imao sam priliku neposredno je čuti od ovog doajena sevdalinke.

[43] H. Kreševljaković, *Bitka,* 18

Interesantno je primijetiti da je u ovoj pjesmi od devet strofa njen autor u prvoj strofi prvi stih pisao arapskim, drugi perzijskim a treći turskim jezikom.[44] Po svojoj formi i sadržaju ova pjesma je svjedok autorove sposobnosti da istovremeno piše na tri orijentalna jezika.[45] Za potrebe rada "Bitka pod Banjom Lukom 4. VIII 1737." u prijevodu Mehmed ef. Handžića glasi:

"Onog koji je poznat u svim zemljama i odličan u nauci i bojnom polju, nijemi su i najbolji pjesnici da ga pohvale. Po ovim ga zemljama svako hvali. Tvoj dolazak našoj je zemlji duša i oživljenje, a Tvoja je osoba došla kao milost ljudima. Šerijat Ahmedov dobio je sjaj Tvojim dolaskom, a sultanski kanuni su se obradovali. Stepen učenjaka i pobožnih ljudi povisio se. Sad je vrijeme u kome su se pjesnici utopili u Tvojoj darežljivosti, a zavidnici se upropastili. Oni koji uče i traže mudrost, upotpunili su si sredstva Tvojim dobročinstvom. Razbijene su grupe fasika (griješnika) i nestalo je u našoj zemlji smutljivaca (ehli fesad). Tvojim su dolaskom dobile gazije snagu, a u srca nevjernika pao je strah i strepnja. Tvojim nastojanjem učvršćena je granica Bosne poput Aleksandrova zida, razvijeni su bajraci osvajanja svuda gdje si Ti poglavica u ratu.

Poput junačkog hajdara (Hazreti Alije) razbio si Iran. Vladarska je kuća prosjala novim sjajem. Nema tako velikog dobra kao što je Tvoj spomen. Svi su muslimanski borci rekli da si Ti prvak boraca. Božjom pomoći razbio si njemački tabor. Sa Tvojom iskrenošću ove dvije bitke* obradovale su sve

[44] Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima,* Sarajevo 1973, 454 (dalje: H. Šabanović, *Književnost*)

[45] Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije, Izabrana djela,* knj. I, Sarajevo 1999, 387 (dalje: M. Handžić, *Teme*)

[46] H. Kreševljaković, *Bitka,* 19

* *Pjesnik vjerovatno misli na Banjalučki boj i na bitku kod Jurkovića.*

stanovnike ove zemlje. Tvoja je darežljivost i ljepota more koje obuzima sve ljude. Da je Hatemi Taija koji je uživao glas u darežljivosti danas živ, bio bi Tvoj šegrt. Ni jedan od darova Tvoga dobročinstva nije vidio Daroj, ni učinio Kejkubat. Tvoja je vrlina svjetlo koje sja, a znanjem se uzdižeš nad najveće učenjake. Da je sada Platon živ učio bi mudrost od Tebe. Kojim ćeš riječima, o Muhlisijo, pohvaliti Asafa svoga vremena, kad si kao mrav. Neka ga štiti Bog i neka vazda bude prvi u pročelju vesela srca".[46]

Kako kasnije u svom radu piše dr. Adem Handžić, ne zna se gdje se tačno nalazi original ove pjesme. Čak je nije zabilježio ni Muhamed Enveri Kadić u svojoj "Hronici"[47] Mnogo godina kasnije ovu pjesmu od 27 stihova preveo je orijentalista Omer Mušić.[48]

I druga pjesma čiji je autor Kontamiri-zade Abdullah-efendija* posvećena je ovom bosanskom namjesniku. Za razliku od prvog citiranog sarajevskog pjesnika Muhlisije, Abdullah-efendija Kantamirizade nije bio neposredni učesnik opjevanog boja. To se vidi i iz njegovih stihova:

"Ulak koji donese vijest o čudesnoj borbi...".

---

[47] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 283

[48] Omer Mušić, *Hadži Mustafa Bošnjak - Muhlisi,* Prilozi za orijentalnu filologiju, XVIII-XIX/ 1968-69, Sarajevo 1973, 105-108

* *O ovom pjesniku skoro da nemamo nikakvih podataka. Jedino se zna da je rođen u Sarajevu, ali ne i godina rođenja. U istom gradu je i umro 1744. godine. Najvjerovatnije je umro u poodmakloj starosnoj dobi. Kako u svom čuvenom "Ljetopisu" piše najpoznatiji sarajevski hroničar XVIII stoljeća Mula Mustafa Bašeskija, Kantamirizade Abdulah-efendija bio je "muderis, vaiz i baš katib u mehkemi, veoma uredan čovjek". Nove podatke o ovoj ličnosti upotpunio je orijentalista Mehmed Mujezinović. On piše da je Abdullah-efendija Kantamirizade umro na Atmjedanu, te da mu je najpoznatiji sarajevski pjesnik iz XVIII stoljeća Mehmed Mejli Gurani ispjevao kronogram.* (vidi: Lamija Hadžiosmanović, *Dvije neobjavljene pjesme o banjalučkom boju iz Kadićeve hronike,* Prilozi za orijentalnu filologiju, XXII-XXIII/ 1972-73, Sarajevo 1976, 316. (Dalje: L. Hadžiosmanović, *Dvije neobjavljene pjesme*)

Kako primjećuje prof. dr. Lamija Hadžiosmanović, autor ove pjesme, koja po stilu pripada *kasidama* sa dvadeset distiha, pisao je na turskom jeziku svoga vremena i s mnogim arapskim i turskim konstrukcijama. Po svom sadržaju ima sve osobine divanske poezije. Pjesnik vješto uklapa riječi u "okvire forme divanske poezije. Tu gotovo da mu se ne može naći zamjerke... Kao i ostali divanski pjesnici, koristi se simbolima, metaforama i alegorijom, a pokazuje i izuzetnu spretnost u poređenjima".[49] To je posebno došlo do izražaja u posljednjem stihu osamnaestog distiha:

"Bu gaza-yi ekberin tarihin eylersen su'al
Sirr-i lutf-i La feta illa Ali'den bil cevab"

"Ako pitaš za datum ovog velikog boja,
Znaj da je odgovor u tajni milosti:
'Nema junaka nad Alijom'".

Zbir slova stiha "Sirr-i lutf-i La feta illa Ali'den bil cevab" po *ebdžed* sistemu daju godinu Banjalučke bitke (1150. po Hidžri, odnosno 1737. gregorijansku godinu.[50]

U "Hronici" Enveri Kadića zabilježena je još jedna pjesma nepoznatog autora. I ona je posvećena Banjalučkom boju. Kao i predhodne, i ona se po svim pravilima ubraja u divansku poeziju. Kako primjećuje profesorica Hadžiosmanović, "formom i stilom je jednostavna i pristupačna".[51] Za istu pjesmu dr. Adem Handžić navodi da je zabilježena u raznim *medžmuama* i da se zbog svoje popularnosti pjevala i u narodu.[52] U odnosu na prve

[49] *Ibidem,* 317, 320, 321

[50] *Ibidem,* 317. Transkripcija ove pjesme i njen prijevod od istog autora doneseni su u citiranom časopisu od 318. do 321. strane.

[51] *Ibidem,* 322

[52] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 283

dvije citirane pjesme koje predstavljaju panegerik u slavu Ali-paše, ovu je nepoznati autor pisao u slavu same bitke. Ta svoja osjećanja pretvorena u pjesničko djelo napisao je u deset strofa. Ali-paša Hekim-oglu se u njima spominje samo onoliko koliko je potrebno i sveden je u realne okvire.

Druga razika u odnosu na prethodne pjesme je da ne posjeduje previše kitnjasti stil. "Sam pjesnik, koji u stihovima slavi pobjedu, predstavlja nam se kao patriota i dosta objektivan posmatrač događaja koje opjevava:

Guney dogdu Banyalukas ustune
Anda kafir taborini bozdilar
Tarihini bin juz elli yozdillar
Bašsiz Nemče Virbas suyunu yuzduler
Devlet kondi Banyaluka ustune.
.....
Sunce se rodi nad Banjom Lukom
U hipu kaurski tabor razbiše
I datumu 1150. zapisaše
Obezglavljeni Nijemci Vrbas preplivaše
Sreća se spusti na Banju Luku."[53]

Pjesmu od 14 distiha o ovoj bici spjevao je do sada nedovoljno poznati pjesnik Abdul Gani-efendija.[54] O ovoj ličnosti, u svojim brojnim radovima iz književnosti Bošnjaka koji su stvarali djela iz proze i poezije, ne daju nikakve podatke ni dr. Safvet-beg Bašagić, ni Mehmed Handžić, ni dr. Hazim Šabanović. Jedino o njemu piše dr. Adem Handžić. Nadati se da će jednog dana nove generacije naučnika koji se interesiraju za kulturnu baštinu Bošnjaka iz osmanskog perioda, naići i na konkretnije podatke o ovom pjesniku, te će tako i on, zajedno sa do sada poznatim

[53] L. Hadžiosmanović, *Dvije neobjavljene pjesme,* 322, 325/6

[54] A. Handžić, *Bosanski namjesnik,* 283

stvaraocima, biti uvršten u kulturnu baštinu ovog naroda i zemlje.

Još jedna ličnost bila je inspirisana pobjedom kod Banje Luke. Riječ je o bivšem sarajevskom kadiji Mumin-zade Ahmed-efendiji. On je dužnost kadije obavljao i u staroj osmanskoj prijestonici Bursi. Upravo je obavljajući sudačku dužnost u dalekoj Anadoliji, kao i mnogi drugi u azijskom dijelu Carstva saznao o velikoj pobjedi u Bosni. U tu čast ispjevao je pjesmu od 25 distiha i zajedno sa upućenim čestitkama svim učesnicima Banjalučkog boja i, kako je zabilježeno, 23. oktobra 1737. godine (28. IV 1150.) poslao je bosanskom namjesniku, veziru Ali-paši Hekim-ogluu.[55]

Osim u predanju i navedenim pjesmama, Banjalučki boj bio je inspiracija prozaistima. Neposredni učesnik ovog boja Fevzi Blagajac ili, kako ga drugi nazivaju - Mostarac, inspirisan doživljenim i svjestan značaja ishoda ove bitke, na perzijskom jeziku je napisao svoje čuveno djelo "Bulbulistan", "Vrt slavuja". Cio ovaj književni rad sastoji se od šest dijelova.[56] U njemu je po *perivojima* (dijelovima) autor pisao priče, zgode, anegdote iz života poznatih derviša, kao i drugih istaknutijih ličnosti. Uzet u svojoj cjelini "Bulbulistan" Fevzije Mostarca se doima kao kakvo vanvremensko djelo. Njegove poruke i pouke, žalbe i vapaji, ljubavi i čežnje, želje i težnje su univerzalne, opšteljudske, savremene.[57] U ovom djelu Fevzi Mostarac spominje i izvjestan broj pjesnika Bošnjaka koji su svoja djela pisali na orijentalnim jezicima. Zato se Fevzija ubraja u "začetnike kritike ove poezije"

[55] *Ibidem,* 283

[56] Fevzi Mostarac, *Bulbulistan,* preveo s perzijskog, uvod, napomene i komentar napisao Džemal Ćehajić, Sarajevo 1973. godine

[57] Sulejman Grozdanić, *Bulbulistan Fevzije Mostarca,* "Odjek", br. 1- 2, Sarajevo 1-31. 01. 1991. godine, 12

sa ovih prostora.[58] Inače "Bulbulistan" je Fevzija pisao po ugledu na slična djela mnogih svojih slavnih prethodnika, kao što su Sadijin "Đulistan", Mula Džanijin "Beharistan", Kemal-paša-zadeov "Nidžaristan" i mnoga druga slična klasična djela.[59] Posebno je potrebno naglasiti da je Fevzi Blagajac - Mostarac* jedini pisac sa ovih prostora koji je napisao svoje djelo na perzijskom jeziku 1739. godine:

"Bio sam sa prijateljima u toj bašči snova
To je bilo hiljadustopedeset i druge godine"[60]

Da je ovo djelo autor posvetio bosanskom namjesniku Ali-paši Hekim-ogluu i njegovoj pobjedi kod Banje Luke, saopćava sam Fevzi Mostarac: "Dovršen bi moj 'Bulbulistan', ali ni od koga ne dobi dragocjeno obilježje, da se njime okiti, dok ne dođe slava Asafa, koja odredi dragulju njegovu cijenu. Imenjak je onoga kome se veli: 'Nema junaka osim Alije', on je od Božijega lava (počesto ime hazreti Alijino) dobio ime i slavu. U njegovo vrijeme ne može niko zulum činiti, niti kogod trpiti zuluma".[61]

---

[58] Amir Ljubović, Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1995, 193

[59] H. Šabanović, *Književnost Muslimana*, 451; Smail Balić, *Kultura Bošnjaka - muslimanska komponenta*, Zagreb 1994, 120

* *Fevzi je rođen u Blagaju na Buni. Podaci o godini rođenja, rodbinskim vezama, školovanju i mladosti do sada su nam nepoznati. Ono što je poznato jesu podaci da je, izuzev školovanja u Istanbulu, skoro cio život proveo u rodnom Blagaju i Mostaru. Zbog toga su ga i prepisivači njegovog "Bulbulistana" zvali Fewzi Mostari. U ovom je gradu predavao perzijski jezik. Kao pripadnik mevlevijskog tarikata i šejh, vjerovatno je predavao na katedri za Mesneviju, koju je krajem XVI stoljeća u ovom gradu osnovao čuveni pjesnik i osmanski državnik Derviš-paša Bajezidagić, također rođeni Mostarac* (više o tome kod: H. Šabanović, *Književnost Muslimana*, 449-451)

[60] *Ibidem*, 451; M. Handžić, *Teme iz književne historije*, knj. I, Sarajevo 1999, 253

[61] Dr. Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti - prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, priredili dr. Džemal Ćehajić, mr. Amir Ljubović, Sarajevo 1986, 195

Slično kao i Fevzi Mostarac, koji je svoje djelo posvetio bosanskom namjesniku i Banjalučkom boju, postupio je i Osman Bošnjak, sin Ibrahimov. On je svoje djelo "Tahqiq al-niyyat" (Ostvarenje namjera) također posvetio ovom boju i lično Hekim-oglu Ali-paši. Inače rukopis se sastoji iz komentara koji su proizilazili iz hadisa, a koji se odnose na namjeru (*niyet*).[62]

I drugi stvaraoci su svoja djela posvetili ovom bosanskom namjesniku. To su radili u čast poštovanja prema ovoj ličnosti koja se nalazila na čelu Bosanskog ejaleta u prijelomnom trenutku opstanka njegove cjeline i nestanka jednog naroda i konfesije. Zato je poznati sarajevski pjesnik XVIII stoljeća Mehmed Mejlija Guranija, jednu kasidu-tarih posvetio Ali-paši. Pjesmu je Mejlija napisao prilikom dolaska Hekim-oglua po drugi put u Bosnu 1745. godine. Zbog njegovih zasluga i pozitivne uloge koju je imao u prvom svom namjesnikovanju, a posebno u odbrani Bosne, Mejlija je napisao sljedeće stihove:

"Spokojstvo svijetu donese - izvor plemenitosti
Junak od mejdana, koji razbija redove dušmana.
Zaklinjem se dostojan je Alijom da se nazove
U zemlji uvede red, postade narodu branitelj.
Zaštitnik Carstva, što svijetu mir donese.
Ugledni, spokojstvo naroda, njegova pravda je osnova."[63]

Još je jedan učeni Pruščanin svoje djelo posvetio ovom bosanskom namjesniku. Bio je to šejh Ali. On je u svojim dvjema

[62] M. Handžić, *Teme*, 232, 314

[63] Mehmed Mejlija Guranija, *Izbor iz poezije*, prevod, priređivanje i predgovor dr. Lamija Hadžiosmanović, Salih Trako, Sarajevo 1989, 108. Ova kasida je zabilježena u "Zborniku" Muhamedi Envera Kadića V/2 - 111 pod naslovom "Kasida koju je opjevao Mehmed Mejlija prilikom dolaska Hekim-ogli Ali-paše u Sarajevo", (Kadić), 107

raspravama, o *sadaki* i oAli-paši Hekim-ogluu, pisao o ponašanju vladara i ministara.[64]

Ovaj događaj i njegovi akteri bili su inspiracija i književnim stvaraocima novijeg vremena. Tako je npr. nobelovac Ivo Andrić cijelu pripovijetku "Mustafa Madžar" posvetio jednom od glavnih narodnih junaka Banjalučkog boja, po kome je i naslovio napisanu priču. On Mustafi Madžaru pripisuje plan prelaska Vrbasa splavovima i neobičnu hrabrost koju iskazuje u toku same bitke. Cijela priča vezana je za ovu ličnost.[65]

O samom boju, ali i prilikama u Bosni, piše i Derviš Sušić u romanu "Hodža strah". Opisujući sudbinu Bosanskog ejaleta i učesnika bitke, piše: "Ali-paša Hećimović, vezir liježe po Bosni i štapom, bičem, sabljom goni sve živo gradove da utvrđuje, a i sam kažu suh hljeb jede, ne šalje Stambol Bosni ni groša, ni koliko da joj vezir smoka prismoči".

Posebno je interesantno njegovo pisanje o stavu Beča: "Beč grdnom silesijom zapasuje nadaleko, hoće Bosnu da pritisne sa sve četiri strane, čekao to i dočekao, i sad će da udari da jednom za svagda satre, preore i po svome preuredi". Držeći se historijskih činjenica opću mobilizaciju opisuje sljedećim riječima: "... sve što može zemljom hoditi i kakvim gvožđem izmahnuti, da ustaje i da ide na travničko polje! Ko se do drugog petka kod kuće zateče, ima se objesit na vlastitim vratima!"[66]

U takvoj situaciji književnik Sušić piše: "Tako se dogodi da se u pohodu nađoše jedinstveni jedan do drugog i beg i bosonog irgatin i graničar od zanata i izgladnio softa sa ćitabom pod pazuhom a s nožem za pojasom i mlad razbojnik i star hadžija...

---

[64] M. Handžić, *Teme*, 248

[65] Ivo Andrić, *Mustafa Madžar, "Nemirna godina"*, Sarajevo 1976, 25-42

[66] Derviš Sušić, *Hodža strah*, Sarajevo 1973, 218

i u toj šarenoj, a strašnoj vojsci i ja jedan od svojih sedamdeset i sedam godina. Da izginemo, ali da se Beču ne damo".[67] I na drugim stranama ovog romana susrećemo se sa mnogim, veoma slikovito opisanim događajima vezanim za ovu bitku i njene učesnike.

U novije vrijeme Bakir Krupić je roman "Popodnevni bubnjevi" također posvetio događajima vezanim za biku kod Banje Luke 1737. godine.[68]

Posebno je interesantno pisanje književnika Ivana Lovrenovića. Ovaj dobri znalac prošlosti svoje zemlje u svojim kulturnohistorijskim esejima o Bosni piše: "I ovaj rat (autor misli na austrijsko-osmanski rat 1737-1739. - prim. aut.) pozornica je jednog događaja koji plastično ocrtava historijsku paradoksalnost bosanske situacije, osobito s obzirom na položaj Muslimana, u uvjetima sve veće zaoštrenosti "istočnog pitanja". To je poznata Banjalučka bitka 1737., u kojoj su Muslimani spontano, bez inicijative i znatnije pomoći turske vojske, katastrofalno porazili Austrijance, što je označilo početak austrijskog neuspjeha u ovom ratu. Objektivno, to jest jedan od onih brojnih slučajeva u kojima domaći ljudi brane jednu okupacijsku vlast i produžavaju joj vijek. Subjektivno, pak, kao i u drugim sličnim prilikama, to je prvenstveno odbrana vlastite egzistencije doma i zavičaja. A i ta druga sila, koja dolazi preko Save, s drugačijim znamenjem i zastavama, dolazi s istim zavojevačem i okupatorskim metodama, diferencirajući domaće bosansko stanovništvo, s isključivo demagoškim planom, po klasičnom osvajačkom principu 'divide et impeta'".[69]

---

[67] *Ibidem*, 219

[68] Bakir Krupić, *Popodnevni bubnjevi,* Sarajevo 1998

[69] Ivan Lovrenović, *Labirint i pamćenje, kulturnoistorijski esej o Bosni,* Sarajevo 1989, 90

Ovom mišljenju bih dodao podatak da je ova bitka odložila okupaciju Bosanskog vilajeta od tadašnjeg napadača za narednih 150 godina. Dolazak tadašnje austro-ugarske vojske na ove prostore se odvijao u sasvim drugim okolnostima, nego je to bila situacija 1737. godine. Te 1878. godine domaćem bošnjačkom stanovništvu se više nije prijetilo nestankom zbog pripadanja islamu, pa i tada kao i kod Banje Luke ovo je stanovništvo novom okupatoru pružilo žestok i žilav otpor. Dosadašnji historijski radovi na ove teme dali su samo djelimičan odgovor.

Smatram da je dužnost historičara, kada pišu o ovom i sličnim prijelomnim događajima koji imaju veliku važnost za narod i zemlju, da pored korištenja izvorne arhivske građe, objavljenih izvora i stručne literature, ukažu i na narodno stvaralaštvo i umjetnička djela o tim dešavanjima. Ukazivanjem na neka od njih, kada je riječ o Banjalučkom boju, moj je pokušaj da se ovim i sličnim događanjima pristupi sa svelikom pažnjom uvažavajući narodno i umjetničko stvaralaštvo. Time će svi ti događaji, a među njima i Banjalučki boj, dobiti svoje potpunije mjesto i u historiji, kao i u širim intelektualnim i čitateljskim krugovima.

REZIME

Dugo vremena šira javnost je nedovoljno znala o brojnim događajima i ličnostima iz povijesti Bosne i Bošnjaka. Razlozi su bili i objektivni i subjektivni. Zato danas kada govorimo o tim nedovoljno poznatim stranicama prošlosti Bosne i Hercegovine, ne smijemo zapasti u zamku mitologije i mitomanije. Ono o čemu se piše mora biti zasnovano na historijskim činjenicama. Imajući to u vidu, cijela ova studija je i zasnovana na brojnim neobjavljenim i objavljenim izvorima istočne i zapadne provenijencije, kao i stručne literature.

Među poznatijim datumima u historiji Bosne i Hercegovine je i Banjalučki boj koji se vodio 4. augusta 1737. godine. Zbog svog mjesta, uloge i posljedica koju je proizvela ova bitka u kojoj su branioci Bosne pobijedili, naslov ove studije je *Banjalučki boj iz 1737. godine - uzroci i posljedice*. Razlog mog interesiranja da pišem o ovom značajnom historijskom događaju je višestruk. Izučavajući neobjavljenu i objavljenu arhivsku građu i stručnu literaturu koja se odnosi na povijest Bosne i Hercegovine iz XVIII stoljeća uočio sam značaj ove bitke i njen veliki utjecaj na kasnija zbivanja. Svijest o sebi i Bosni kao svojoj domovini u narednom periodu je još više rasla, što će posebno doći do izražaja u XIX stoljeću i u Pokretu za autonomiju Bosne pod vođstvom Husein-bega Gradaščevića.

Ovako krupan događaj se sve do novijeg doba u bosanskohercegovačkoj historiografiji nedovoljno, a često i marginalno prikazivao u kontekstu drugih manje važnih

zbivanja. U historiografijama susjednih nam zemalja još se manje ili nikako nije pisalo o ovome. I tamo gdje su donošeni neki podaci, uglavnom se prikazivao vojni aspekt. Što se tiče savremene turske historiografije, i historičara Osmanskog carstva, neki od njih su pisali u onom kontekstu koji se uklapao u opće prilike osmanske države.

Imajući sve to u vidu, u posljednjim godinama prošlog stoljeća izučavao sam izvornu arhivsku građu osmanske i zapadne provenijencije o tom boju, njegovim učesnicima, te posebno one izvore koji ukazuju na uzroke i posljedice proizišle iz ove bitke. Do mnogih izvornih podataka došao sam neposredno, radeći u više arhiva, prije svega u arhivima Sarajeva, Dubrovnika, Zadra, Zagreba, Beograda, ali i zahvaljujući kolegijalnosti mnogih orijentalista i historičara koji su mi ustupili dragocjene dokumente iz arhiva Istanbula, Ankare, Beča, Venecije i drugih domaćih i stranih arhiva. Naročito su mi od velike koristi bili dokumenti koji su prije dvije-tri decenije skupljeni iz brojnih svjetskih arhiva za pisanje historije Bosne i Hercegovine od njenih srednjovjekovnih dana do savremenog doba. Dio te građe danas se nalazi u Akademiju nauka i umjestnosti Bosne i Hercegovine i u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Zahvaljujući raznovrsnosti podataka i istočne i zapadne arhivske građe bio sam u prilici da ih upoređujem i utvrdim u čemu se slažu, djelimično slažu ili se u potpunosti razilaze. Trudio sam se da dođem do odgovora zašto je to tako. Istovremeno sam nastojao da baš na osnovu tih saznanja dam što realniju sliko o stanju i zbivanjima u prostoru i vremenu o kojima pišem u ovoj knjizi. Držeći se osnovnog načela da sve što napišem ima svoj izvor koji dato mišljenje potvrđuje ili negira, donio sam i brojne fusnote sa preciznim i potrebnim podacima. No, da bih na mnoga pitanja dao potpuniji i iscrpniji odgovor bilo je potrebno upoznati čitaoca i sa općim prilikama kako u Osmanskom

carstvu, tako i kod njegovih susjeda, te utjecajnijim evropskim državama koje su na izvjestan način imale udjela u tim zbivanjima. To je i razlog da prve strane ovog djela posvetim tom pitanju.

U zadnjim godinama XVII i prvim decenijama XVIII stoljeća u Evropi dolazi do osjetnih geopolitičkih i vojnih promjena. Do tada snažne i utjecajne države kao što su Švedska, Poljska, Španjolska, Mletačka republika, Osmansko carstvo polahko silaze sa historijske scene kao regionalne i svjetske velesile. Njihovu ulogu i mjesto sve više preuzimaju Engleska, Nizozemska, Austrijska monarhija i Rusija. Sve to dovodi i do promjene u unutrašnjoj i vanjskoj politici tih zemalja, te nove diplomatske inicijative za stvaranje novih političkih odnosa poznatih pod imenom "Evropska ravnoteža". U tome su ne malog udjela imale Austrijska monarhija i carska Rusija. Ove dvije zemlje u usponu na političkom, vojnom i privrednom polju koristile su svoju prednost za još više napredovanje i u teritorijalnom pogledu na račun Osmanske imperije. Vremenom su njihovi planovi konkretizirani u mnogim detaljima, kako bi na vrijeme izbjegli međusobne nesporazume. Službeni Beč i Petrograd su iz svojih razloga još 1726. godine sklopili tajni ugovor u kome su se obavezali da će se vojno pomagati u slučaju novog rata sa osmanskom državom, bez obzira ko će i pod kojim izgovorom povesti rat. Rusiji je ovaj ugovor odgovarao jer je računala da će u novom ratu sa Portom imati sigurnije zaleđe i dio sultanovih nemuslimanskih podanika, dok je austrijskom caru ovaj ugovor potvrđivao priznanje moćne Rusije da će za budućeg austrijskog monarha priznati kao legalnog vladara Mariju Tereziju, kćer Karla VI, na šta su se obavezale zemlje koje su priznavale vlast habsburške kuće. Taj *Kućni zakon* o nasljeđu i ženskih članova dinastije Habsburga poznat je pod imenom *Pragmatična sankcija* i trebalo je da važi

za sva vremena (*lex perpetuo valitura).* Upravo ovaj austrijsko-ruski ugovor bit će uzrokom ulaska Austrijske monarhije, kao saveznice Rusije koja je od 1736. godine ratovala sa Portom, u rat 1737. godine. Upravo u ovom oružanom sukobu, poslije dužeg vremena, austrijska država će doživjeti više vojnih poraza od osmanske vojske i 18. septembra u Beogradu potpisati nepovoljan mirovni ugovor. Njime su anulirani teritorijalni dobici koje je Austrija imala Požarevačkim mirovnim ugovorom iz 1718. godine.

Ove pojedinosti iz opće historije je neophodno znati kako bi se dao potpuniji odgovor na pitanje zbog čega je izbio austrijsko-osmanski rat koji će dovesti do velikih bitaka i na teritoriji osmanske evropske pogranične pokrajine poznatije pod imenom *Bosanski ejalet.* Međutim, da bismo dobili odgovor na pitanje zašto je baš u Bosni austrijaska vojska doživjela više poraza, potrebno je znati i realno stanje između 1718. i 1737. godine. Nažalost, izuzev fragmentarno, o ovom dijelu povijesti Bosne i Hercegovine se nedovoljno zna. Poteškoće u saznavanju pravog stanja su tim veće jer traže kako sveobuhvatnije istraživanje stanja i prilika u samoj Bosni, tako i utjecaja koje je imala ova pogranična osmanska provincija u prvim decenijama XVIII stoljeća. O svemu tome opširnije i preciznije je kazano u prva dva poglavlja ove studije. I dok je u njegovom prvom poglavlju prikazano opće stanje na teritoriji cijele osmanske države, dotle je drugo poglavlje skoro u cijelosti posvećeno samo prilikama u Bosanskom ejaletu. Tu su dati potpuno novi podaci vezani za novo razgraničenje osmanske, austrijske i mletačke države duž granica tadašnjeg Bosanskog ejaleta. Zajedno sa tim promjenama je i novo administrativno-upravno i vojno uređenje.

Pored kraćeg osvrta na unutrašnje prilike i davanja osnovnih podataka vezanih za najistaknutije ličnosti ove pogranične pokrajine, posebna pažnja je poklonjena konfesionalnom

sastavu stanovništva. U izučavanju ovog segmenta povijesti Bosne u prilici smo da na osnovu tih saznanja dobijemo odgovor na mnoga druga pitanja vezana za stanje i položaj sultanovih podanika u Bosni. Kada je riječ o vremenskom periodu između 1718. i 1737. godine sa sada već sigurnijim pokazateljima možemo konstatirati da je to vrijeme brojnih migracionih kretanja uslovljenih i unutrašnjim, i vanjskim razlozima. To je dovelo do osjetnog opadanja pripadnika katoličke vjeroispovijedi. No, vremenom se njihov broj počeo povećavati. U tome su nezaobilaznu ulogu imali bosanski franjevci koji su vodili računa ne samo o vjerskom, nego i o svjetovnom životu pripadnika katoličke konfesije. Zato se za ovo vrijeme može kazati da je to period kada je broj katolika u blagom porastu.

Isto tako dolazi i do velikog porasta sultanovih podanika pravoslavne vjeroispovijedi. Uz prirodni natalitet koji je pratio ovu konfesionalnu skupinu, njihov broj je povećan i dolaskom iz drugih privredno nerazvijenih krajeva i susjednih zemalja. Ne samo sa područja crnogorskih nahija, odakle osmanske vlasti u zadnjim mjesecima 1714. godine naseljavaju Crnogorce na područje Romanije i šire istočne Bosne, brojni katolici i pravoslavci doseljavaju se sa teritorije današnje Dalmacije, Like i Krbave. Oni dolaze zbog većih i bogatijih pašnjaka za napasanje stada. Drugi razlog dolaska ovih polunomada bio je zbog pogodnijih poreskih obaveza u odnosu na poreze koje su plaćali austrijskim i mletačkim vlastima. Pogodovala im je i politika osmanske vlasti iz Bosne koja je u želji da obradiva nenaseljena imanja dalje ne propadaju, raznim poreskim i drugim olakšicama stimulirala dolazak ljudi iz susjednih zemalja. Tako je vremenom broj nemuslimana u odnosu na muslimansko stanovništvo osjetno uznapredovao. To se vidjelo ne samo po brojčanom povećanju seoskog, nego i gradskog stanovništva. Još se od prvih godina XVIII stoljeća dio sultanovih nemuslimanskih podanika

postepeno počinje naseljavati i u urbane sredine. Tu se uključuju u brojne zanate i zanatska udruženja. Istovremeno se jedan dio posvetio trgovnini i trgovačkim poslovima. Vremenom su mnogi od njih postali bogate i utjecajne osobe. Zato u ovom periodu, kako je i naslovljeno drugo poglavlje "Bosanski ejalet između mira i rata (1718. 1737)" bilježimo brojčano povećanje i materijalnu situiranost pripadnika pravoslavne konfesije u Bosni.

Posebno mjesto i ulogu u ove dvije decenije imali su pripadnici islamske vjere. U prethodnom stoljeću njihov broj je u odnosu na druge konfesije iznosio i do 75%, ali usljed brojnih ratova, masovnih zaraznih bolesti, učestvovanja na mnogim frontovima hiljadama kilometara udaljenim od Bosne, njihov broj se smanjuje. To se najbolje vidi na primjeru kada 1727. godine u rat protiv Perzije odlazi 5 200 ljudi, a godinu dana kasnije sa frontova oko Hamadana i Isfahana vraća se svega 500 oficira i vojnika. Drugi, još drastičniji gubitak, bio je deceniju kasnije. Tada je po naređenju Porte na rusko-osmanski front kod Ozije (danas Odžakov) otišlo oko 10 000 vojno sposobnih lica. U Rusiji ih je ostalo veliki broj, što izginulih što ranjenih. Godine 1741. u Bosnu ih se vratilo oko 1 300. Istovremeno je period između 1729. i 1739. godine u povijesti Bosne ostao poznat kao period kuge. Od ove opake bolesti najveća smrtnost bila je u urbanim sredinama koje su u prosjeku bile naseljene sa 90% muslimanskog stanovništva. Sve je to doprinijelo osjetnijem opadanju muslimana u ovoj pokrajini. Međutim, i pored velikih gubitaka, naročito muškog radno-sposobnog stanovništva, njihov broj je i u ovom periodu bio iznad apsolutne većine sveukupnog broja sultanovih podanika na ovim prostorima. To nam daje jedan od odgovora kako i na koji način su se Bošnjaci uspješno suprotstavili austrijskoj vojsci i njenom zapovjedniku princu Hildburghausenu u julu i augustu 1737. godine.

Potpuniji odgovor na navedeno pitanje nije se mogao dati ni bez drugog dijela ove cjeline, a to je vojno bezbjedonosna sigurnost Bosanskog ejaleta. Poučeni lošim iskustvima iz prethodnih ratova u zadnjim decenijama XVII i u prvoj polovini XVIII stoljeća, a koji su se djelimično odvijali i na teritoriji Bosne, ljudi sa ovog prostora uviđaju potrebu da o svojoj sudbini i sudbini Bosne treba najviše da sami razmišljaju. Oni su bili svjedoci nemilih scena i dešavanja iz bečkog (1683-1699), te osmansko-mletačkog (1714-1718) i austrijsko-osmanskog rata (1716-1718) kada su sa gubicima prostora koji su bili pod sultanovom vlašću, bili stavljeni pred izbor promjene vjere ili napuštanja rodnog kraja zauvijek.

Imajući takva iskustva u vidu, te znajući da se nalaze na najudaljenijem dijelu granice evropskog dijela Carstva, domaći ljudi su zajedno za izbjeglicama obratili veliku pažnju odbrambenoj sposobnosti Bosanskog ejaleta. U tom smislu je još od prvih godina XVIII stoljeća započela opravka mnogih zapuštenih tvrđava i drugih vojnih objekata, te izgradnja cijelog lanca potpuno novih tvrđava. Njihova je izgradnja zabilježena ne samo u prograničnim mjestima, nego i u unutrašnjosti. Sa istim su intenzitetom nastavljene građevinske djelatnosti na fortifikacionim objektima i poslije zaključenja Požarevačkog mira 21. jula 1718. godine. U naredne dvije decenije podižu se nove i proširuju postojeće tvrđave različite veličine. O tome je veoma detaljno kazano u drugom poglavlju. Istovremeno je navedeno brojno stanje i vojni rodovi stacionirani u utvrđenjima. Gdje god su izvorni podaci pružali informacije, naveden je i vojni kadar, te imena oficira i drugih zapovjednika.

Posebna pažnja poklonjena je finansijskoj strani. Brojni osmanski dokumenti precizno navode ne samo brojčano stanje posade u jednoj tvrđavi ili na području određene kapetanije, nego i finansijske izvore svake posade. Ovo je u neku ruku

pionirski rad koji je započet još u mojoj drugoj knjizi *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699-1718)*. Sa upoznavanjem finansiranja i izvora odakle je novac uziman za vojne potrebe dolazimo do velikog broja informacija vezanih za cjelokupan život ljudi na ovim prostorima. Putem finansija saznajemo da je u tadašnjim granicama cijela teritorija Bosanskog ejaleta bila ne samo administrativno-upravno, nego i privredno-finansijski uvezana u jednu cjelinu. Ne mali doprinos u odbrani Bosne imali su i porezi koji su se prikupljali u drugim sandžacima Rumelijskog ejaleta. Ono što je posebno interesantno je činjenica da je za sva važnija pitanja postojao propis na lokalnom ili centralnom nivou i da se skoro u cijelosti sprovodio u djelo. To znači da je autoritet centralne vlasti u Bosni i dalje bio na zavidnom nivou. Isto tako skoro sve važnije vojne i društvene funkcije držali su domaći ljudi. Najviše ih je bilo iz reda bosanskog begovata, ali nije bila slučajnost ni da se pojedinci, pa i cijele skupine, uspinju u društvenoj hijerarhiji. Naročito je to bilo prisutno u privrednim i vojnim poslovima.

Imajući u vidu ove pojave naišao sam i na podatke o značajnim vojnim ličnostima koje će biti učesnici i Banjalučkog boja. Neke od tih ličnosti se po prvi put spominju u ovoj knjizi. Nihovo mjesto i uloga data je na osnovu dostupne nam arhivske građe i predstavlja pokušaj upotpunjavanja povijesti Bosne i Hercegovine osmanskog perioda.

O tim ličnostima pisao sam u narednim poglavljima. Zato sam ovo drugo poglavlje završio sa upoznavanjem čitaoca o privrednom stanju i vrstama poreza koje su sultanu plaćali podanici Bosanskog ejaleta. To je imalo direktnog utjecaja na mnoga događanja.

U narednom, četvrtom poglavlju koje se sastoji od dva dijela, opisao sam stanje u osmanskoj državi i njenom susjedstvu, te

uzroke i povod za izbijanje novog osmansko-ruskog rata. Izlaganje o tome, te odlazak Bošnjaka na ruski front, detaljno sam opisao na osnovu izvorne osmanske građe. U povijesti Bosne i Bošnjaka, kao i u književnim djelima, pisalo se o učešću 10 000 Bošnjaka pod komandom hercegovačkog sandžakbega Bećir-paše Čengića i njihovo stradanje kod Ozije. Do sada se o tome fragmentarno znalo. Zahvaljujući izvorima u prilici smo da saznamo o svim dešavanjima koja se odnose na mobilizaciju - odlazak na ruski front, vrijeme provedeno u Moldaviji u zimskim mjesecima 1736. i 1737. godine, dolazak u današnji Očakov, borbe sa ruskom vojskom i poraz. Ovim se utvrđuje koje su sve poznatije vojne i društvene ličnosti bile odsutne iz Bosne i zbog čega nisu učestvovale u odbrani Bosanskog ejaleta jula i augusta 1737. godine, te upotpunjujemo sliku stanja ove sultanove pogranične pokrajine uoči i početkom novog austrijsko-osmanskog rata.

Sa tim saznanjem ulazimo u drugi dio trećeg poglavlja u kome se, zahvaljujući dokumentima orijentalne i zapadne provenijencije, te stručne literature, upoznajemo sa stanjem u Bosni. Posebnu pažnju posvetio sam i dilemi u kojoj su se našle vodeće ličnosti. Njihov položaj nije bio nimalo ni lahak, ni jednostavan. Centralna vlada iz Istanbula im je upravo tada pisala da se ne bi trebalo pripremati za odbranu, kako ne bi dali povoda austrijskim vlastima da to uzmu kao povod objave rata.

Ne obazirući se na dobivene instrukcije, iskusni vezir Ali-paša, koji se pokazao kao dobar vojskovođa na osmansko-perzijskom frontu kod Hamadana i Isfahana, i gdje je upoznao vojnu vještinu i ratnu srčanost Bošnjaka, bio je svjestan opasnosti koja se nadvila nad cijelom Imperijom, a posebno nad povjerenom mu pokrajinom. To svoje iskustvo i vojskovođe i državnika iskoristio je na najbolji mogući način. Shvativši da od centralne vlade iz Istanbula ne može očekivati nikakvu pomoć,

a znajući u kakvoj se opasnoj situaciji nalazi povjerena mu pokrajina, on je u maju 1737. godine pozvao najuglednije ličnosti Bosanskog ejaleta da dođu na savjetovanje u Travnik. Bio je to početak kasnije tradicije okupljanja vodećih ličnosti jednom godišnje na savjetovanje kod namjesnika. Tom prilikom prisutni bosanski prvaci su i sami izrazili mišljenje da Carigrad ne shvata realnu opasnost koja mu prijeti. Zato su i prihvatili vezirovu sugestiju da se u sva 32 kadiluka Ejaleta u što kraćem vremenu izvrši opća vojna mobilizacija i preduzmu sve druge odbrambene mjere. Time su nastojali izbjeći faktor iznenađenja. Aktivnost vezira Ali-paše Hekim-oglua i svih drugih ličnosti Bosne bila je od presudnog značaja za kasniji ishod rata na ovom dijelu osmansko-austrijskog fronta. Sve preuzete odbrambene mjere civilne i vojne ličnosti su započele i završile na vrijeme, te spremno dočekale dolazak austrijske vojske.

Istovremeno, ni austrijska strana nije bila neaktivna. Njeni povjerljivi ljudi, kako oni koji su u Bosnu došli pod izgovorom nekih drugih poslova, tako i domaći konfidenti iz ubjeđenja ili za novac, pažljivo su pratili sva dešavanja osmanskih vlasti. Posebnu pažnju poklonili su svim vrstama fortifikacionih objekata. Ne manje su se interesirali za udaljenost pojedinih mjesta i za komunikacije, vrste puteva i njihovu prohodnost. Davali su informacije o tome kojim se glavnim putevima bez problema može prevoziti teška artiljerija, a kojim ne. Radi svestranijeg poznavanja stanja i prilika, pored prikupljanja informacija o sastavu i broju članova pojedinih posada, znatnu pažnju posvećuju i konfesionalnom sastavu stanovništva pored glavnog puta koji je iz pravca Gradiške vodio prema Banjoj Luci i o broju, te vjerskoj pripadnosti stanovništva ovog šehera. Sve su to bile važne informacije za austrijski vojni vrh i za princa Hildburghausena koji je imao zadatak osvojiti ovaj dio Bosanskog ejaleta i njegov nekadašnji glavni grad. U takvim

okolnostima dolazi i do austrijske službene objave rata Osmanskom carstvu 14. jula 1737. godine. Bilo je to upravo u vrijeme kada su Bošnjaci koji su za sultana ratovali na ruskom frontu kod Ozije, doživjeli poraz i velike ljudske gubitke. O tome se u ovo vrijeme u Bosni nije ništa znalo. Okrenute svojim odbrambenim zadacima, vlasti ove pokrajine i skoro svo stanovništvo sa zebnjom i neizvjesnošću očekivali su predstojeće događaje.

Sva dešavanja prvih nedjelja rata do Banjalučkog boja opisana su u posebnom poglavlju koje govori o ratovanju austrijske i sultanove vojske na tlu Bosanskog ejaleta. U smislu cjelovitijeg uvida, bilo je potrebno kratko se osvrnuti na zbivanja koja su dovela do ovog rata i propagandne aktivnosti koja je dolazila sa austrijske teritorije u Bosnu. Posebno je interesantan proglas kojeg je car Karlo VI poslao sultanovim podanicima. Cio sadržaj naveden je u izvornom obliku. Time sam nastojao da i nehotice izbjegnem bilo kakvu pristrasnost ili pogrešnu interpretaciju. Slično kao i u cijelom tekstu i ovdje činjenice govore same za sebe: dok prosvijećeni austrijski vladar na teritoriji svoje Imperije ne dozvoljava da mu podanici islamske vjere budu podanici, u isto vrijeme vladar drevne Kine daje instrukcije svojim namjesnicima da prema njegovim islamskim podanicima postupaju kao prema njegovim sinovima. Na te paradokse treba ukazati, kako bi se izbjegla šematizirana slika koja ima jedno viđenje o evropskim državama, a drugo prema azijskim zemljama. Ujedno je to i odgovor zašto muslimansko stanovništvo u Bosanskom ejaletu, bez obzira na društvenu pripadnost, tako zdušno uzima aktivno učešće u odbrani ove pokrajine, kao i drugih teritorija koje su priznavale sultanovu vlast.

Cio tok borbi oko i pred Banjom Lukom opisan je u posebnom poglavlju pod nazivom "Banjalučki boj 4. augusta

1737. godine". U ovom dijelu knjige sam na osnovu izvora, hronika i stručne literature nastojao da što poptunije opišem bitku i njene učesnike. To je zahtijevalo veliki trud i pažljivost opisa svih događaja tematski i hronološki. Naročita pažanja posvećena je najpoznatijim učesnicima boja. Mnoge ličnosti navode se po prvi put. Za ovakav opis bilo je potrebno navesti mnoge detalje jer se radilo o jednom od najpresudnijih trenutaka opstanka teritorijalne kompaktnosti Bosne i opstanka jednog od njenih naroda sa svom svojom kulturom i civilizacijom. U njoj su podjednako do punog izražaja došli kako pojedinci, tako i svi branioci.

Kada je riječ o austrijskoj vojsci i njenom komandnom kadru, može se primijetiti da su od početka napravili osnovnu grešku. U cijelosti su potcijenili snagu branilaca i precijenili slabost u kome se u ovo vrijeme nalazilo Osmansko carstvo. To je razlog njihovog neuspjeha, ne samo na bosanskom, nego i na drugim linijama osmansko-austrijskog fronta. No, neophodno je navesti da je najveća osmanska pobjeda bila kod Banje Luke i da je imala presudan utjecaj kako na austrijsku, tako i na osmansku stranu cijelog ovog rata.

Značaj i posljedice ove pobjede navedeni su u posebnom poglavlju sa istim nazivom. U njemu je opisano stanje neposredno iza boja, te progon austrijske vojske na polazne pozicije prije njenog prelaska granice kod Gradiške.

Također su dati iscrpni podaci o ljudskim i materijalnim gubicima i jedne i druge oružane sile sa svim detaljima vezanim za ovo pitanje.

Posebno je dužna pažnja poklonjena raspoloženju u pobjedničkom taboru. U sklopu toga opisane su i najistaknutije ličnosti koje su najviše doprinijele pobjedi sultanove vojske. Uporedo sa tim navedene su nagrade kojima su vezir, a kasnije

sultan Mahmud I i Porta nagradili i odali priznanje tim ličnostima. Njihov doprinos pobjedi, kao i svih aktera ovog boja imali su velikog odjeka, ne samo u Bosni i susjednim pokrajinama, nego i na teritoriji cijele Osmanske imperije. Koliko je značaj ovog boja bio veliki i sa vojnog, a još više političkog aspekta, govore nam podaci sa prostora osmanskih susjeda. I dok je na teritoriji Austrijske monarhije ova bitka i neuspjeh austrijske vojske umanjen sa namjerom da se time potcijeni uspjeh protivničke strane, a sa mnogih vojnih zapovjednika i samog princa Hildburghausena skine svaka odgovornost i kazna, dotle je na prostorima Mletačke i Dubrovačke republike ova pobjeda branilaca Bosne bila predmet velikog interesovanja , zbog drugih daleko većih i za njih značajnijih pitanja. Prvo je bilo da se utvrdi kolika je realna slabost austrijske strane, koja je kao Imperija u permanentnom usponu zadnjih decenija počela realno ugrožavati ne samo interese Republike sv. Marka i Republike sv. Vlaha, nego je bila i opasnost za njihov državni opstanak. Na drugoj strani, ove dvije republike bile su zainteresovane da saznaju snagu Osmanskog carstva koje je već dugo bilo u krizi, ali je i dalje za zemlje jugoistočne Evrope predstavljalo prvorazrednu državu. Od tih saznanja zavisila je dalja politika ovih, ali i drugih zemalja.

Posebno je na ovom mjestu iskazan značaj pobjede. Ona je bila više od jednog vojnog uspjeha. Odbranivši sebe, svoje porodice, rodna mjesta i cijelu Bosnu, Bošnjaci i svi drugi branioci Bosanskog ejaleta dobili su sve pogodnosti. Ostali su u Bosni koju su jedino doživljavali kao svoju domovinu, sačuvali su svijest o sebi kao narodu. Oslobodili su se iluzija da će ih u budućim ratovima braniti sultan i Istanbul. To daje i odgovore zašto ni u narednim austrijsko-osmanskim ratovima habsburška vojska nije bilježila neke značajnije uspjehe. To im je davalo mogućnost da većinu unutrašnjih poslova obavljaju sami. Istina,

sve važnije odluke morale su biti u skladu sa interesima centralne vlade u Carigradu. Oni koji bi na svoju ruku provodili neku svoju "privatnu" politiku, bili bi uklanjani sa dotadašnjih položaja, a nerijetko bi po presudi bili upućivani na drugi svijet.

Poseban značaj Banjalučkog boja bio je u činjenici da je ovim pobjedama na drugim dijelovima fronta zaustavljeno dalje teritorijalno širenje Austrijske monarhije na prostore južnije od Save i Dunava. Čak je u ovom ratu dio teritorije na drugoj strani obala novim Beogradskim mirom vraćen na granice nastale Karlovačkim mirom 1699. godine, a koje su uspostavljene prema Bosanskom ejaletu i prvi put međunarodno priznate. Najznačajnije je ipak da je odgođen dolazak Austrijske monarhije na prostore današnje Bosne i Hercegovine za punih 150 godina. Do tada su se u cijelosti izmijenili mnogi faktori, pa će dolazak Austro-ugarske 1878. godine biti u sasvim drugim okolnostima i zahtjevima, nego što je to Beč planirao 1737. godine.

Ovi historijski fakti imali su velikog odjeka u kasnijoj narodnoj predaji, pjesmi i književnim djelima. To se vidi i iz više navedenih primjera. Koliko je ovaj događaj utjecao na kasnija dešavanja govore nam mnoge pjesme nastale inspiracijom ovog događaja.

Banjalučka bitka bila je podsticaj i književnim stvaraocima. Ta zainteresiranost prisutna je i do najnovijeg doba. Isto kao i historijska pouka za nedavna slična dešavanja. Zato je opisom događaja zasnovanih na povijesnim činjenicama ova studija i namijenjena generacijama koje dolaze da nauče da niko i nikada jedan narod ili zemlju silom ne može uništiti. Oni na ovom svijetu ostaju onoliko koliko im je propisano. Ni manje, ni više od toga.

RJEČNIK TERMINA*

aga *(ağa)* počasni naziv za mnoge ugledne osmanske dostojanstvenike i administrativne činovnike; počasni naziv svih zapovjednika osmanske plaćene vojske; počasni naziv za ljude koji nisu pripadali plemstvu (sa titulom beg) ni inteligenciji (sa titulom efendi, čelebi, mula i sl.)

ajan *('ayan)* uglednik; prvak; predstavnik naroda; ugledniji građanin; derebeg

alajbeg *(alay begi)* pukovnik, zapovjednik alaja, puka; zapovjednik vojne oblasti

alemdar *(alemdar)* zastavnik; titula kod jeničera za osobu koja prilikom mobiliziranja vojske ili poziva u rat postavlja bajrak pod kojim se skupljaju jeničeri ili dobrovoljci

akča para, novac, aspra i jaspra; najsitniji srebreni novac kovan u osmanskoj državi od 1328. godine. U raznim vremenima i

* Pri izradi *Rječnika termina* koristio sam objašnjenja "Terminološki komentari" dr. Hazima Šabanovića objavljena u "Putopis - odlomci o jugoslovenskim zemljama", Evlija Čelebi, Sarajevo 1999. godine. Također sam koristio i knjigu Abdulaha Škaljića "Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku", Sarajevo 1989. godine, te podatke akademika Avde Sućeske u studiji "Ajani - prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka", Sarajevo 1965. godine i dr. Ahmeda S. Aličića "Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine", Sarajevo 1996. godine, kao i rječnik termina kojeg je uradila Lejla Gazić u "Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1604. godine", sv. III, Sarajevo 2000. godine. Ovdje su data objašnjenja koja su u kontekstu rada.

stoljećima se mijenjala vrijednost ovog novca, zavisno od političkog i ekonomskog stanja u Carstvu. Od XVIII stoljeća ovu vrstu novca zamjenjuje novi pod imenom *groš*, odnosno *para.*

arabadžija 1. kočijaš; 2. pripadnik posebnog vojnog roda osmanskih centralnih oružanih snaga koji je prevozio artiljeriju i razni drugi materijal

aršin glavna dužinska mjera u osmanskoj državi do uvođenja metričkog sistema 1931. godine. Do tada su postojale tri vrste aršina: a) čaršijski ili trgovački pod kojim se podrazumijevala dužina jednog aršina u iznosu od 68 cm (dijelio se na 8 rubua ili 16 karaha); b) građevinski (neimarski) aršin koji je iznosio 75, 77 cm, a dijelio se na 24 parmaka, odnosno jedan parmak na 12 hatova, a jedan hat na 12 nokta i c) krojački (terzijski) aršin koji je iznosio 65 cm.

arz *(arz)* predstavka nadležnom organu u kojoj se opširno obrazlaže određeni zahtjev ili se opisuje određena situacija. Obično dolaze zajedno sa izrazom *arz-i mahzar* pa za neupućene izgleda kao dva posebna predmeta, a ustvari su jedan.

arzuhal *(arzuhal)* opširna predstavka nadležnom organu

asker opći naziv za vojnika. Također se pod ovim imenom zvao i vladajući društveni sloj u najširem smisli riječi.

aspra isto što i akča. Vidi objašnjenje.

avarizi divaniye opći naziv za veliki broj posebnih nameta i obaveza kojima su najčešće bile zadužene rajinske kuće u vidu vanrednih državnih poreza. Ukoliko obveznici nisu bili po nekom osnovu oslobođeni (*mu'af*) tih nameta, ova vrsta poreza se često javlja i pod zajedničkim imenom: *avarizi divaniye ve tekalifi orfije.*

avdži lovac; također naziv za 33. buljuk sekbana *(sejmena)* koji je u jeničerskom korpusu imao privilegovan položaj.

azebani ime je nastalo od riječi *azab.* Pripadnik posebnog osmanskog vojnog reda pješadije koji su služili u pomorskoj i riječnoj floti, a kasnije kao lahka pješadija obavljali su vojnu službu u tvrđavama koje su se nalazile pored mora, jezera i plovnih rijeka. Vremenom su se našli u sastavu gradskih posada svih pograničnih tvrđava. Iako su za službu dobivali platu u novcu, vremenom su neki azebani imali i timare. U vojnoj organizaciji dijelili su se na džemate, buljuke i ode.

baduhava - *badihava* ime je nastalo od perzijeske riječi *bad* = *vjetar* i arapske riječi *hawa'* = *zrak.* Pod ovim imenom se podrazumijeva grupa uslovnih poreza, globa i taksi koje su plaćali svi odrasli muškarci u Osmanskoj carevini. Njime su bili obuhvaćeni svi društveni slojevi od seoskog stanovništva do vojnih redova. Od ovih poreza niko nije mogao biti oslobođen osim *filuridžija.*

bahšiš *ili bakšiš* dar, napojnica, mito.

bailo poslanik. Ovdje se misli na službeno najvećeg mletačkog diplomatu koji u ime Mletačke republike obavlja poslove na Porti.

bajrak zastava uopće, vojnička zastva, stijeg. Manji vojni odred koji je brojao od 50 do 60 ljudi.

bajraktar osoba koja nosi bajrak. Zapovjednik bajraka; zastavnik.

baljemez ime je nastalo od njemačke riječi *Faulle Metze,* a ne od italijanske riječi *Ballia mezza* ili *ballo mezze* kako se ponekad mislilo, i u prijevodu znači: pola igre. To je vrsta dalekometnih topova. Zbog svog velikog kalibra najviše su korišteni u odbrani gradova. Upotrebljavali su se u borbi i na kopnu i

moru. Iz ove vrste topa su ispaljivana topovska zrna i do 50 kilograma težine.

bastion istureni dio bedema na tvrđavi (grudobran). Također se pod ovim imenom misli i na kulu tvrđave.

baš muhaseba glavni računovođa

beg tur. *bey* plemić. Počasni naziv za upravne i vojne funkcionere Osmanskog carstva.

beglerbeg civilni i vojni zapovjednik pokrajine (*ejaleta* ili *beglerbegluka*), najviše upravno-vojne jedinice u Osmanskom carstvu. Po pravilu su to bile paše s dva, a kasnije sa tri tuga.

begovat društveni stalež kojem pripadaju begovi kao vladajući sloj

bejtul-mal ime je nastalo od arapskih riječi *bayt* = kuća i *mal* = blago. U širem značenju se pod ovim imenom podrazumijeva riznica, odnosno državna blagajna. Također se pod ovim imenom podrazumijeva i prihod od zaostavštine osoba koje umru bez nasljednika i čiju imovinu nasljeđuje država.

bekijja ostatak ili preostatak neke teritorije i slično

bina emin nadzornik na građevinskim radovima

bujruldija pismena naredba paše, vezira

buljukbaša starješina buljuka. Zavisno od vojnog roda u kome služi, pod ovim imenom se podrazumijevaju vojne starješine od vodnika do kapetana.

cekin tal. *zecchino* ime je nastalo od kovnice novca u Veneciji. Pod ovim imenom se podrazumijevao zlatni novac - zlatnik ili dukat.

čakmak taš kremen, fitilj

čardak drvena zgrada na stubovima. U ratovima je služila kao pogodno mjesto za pružanje otpora napadaču.

čaršija privredni dio svakog naselja i svakog esnafa u tom naselju. Sastojala se od većeg ili manjeg broja zanatskih i trgovačkih radnji, te drugih privrednih objekata. Smještena je u najužem centru grada.

čatma zid, obično kućni koji je napravljen od drvenih greda poredanih uspravno ili koso, a zatim omalterisan.

čelenka vrsta odlikovanja, redovno vojnog. Sastojala se u obliku perjanice od zlata, srebra ili dragulja. Davana je istaknutijim vojnim zapovjednicima i ratnicima koji su se istakli u borbi sa neprijateljem. Njeni nosioci su je u pravilu pričvršćivali za čalmu na kalpaku s prednje strane.

čiftluk ili *čiftluk* posjed koji zadovoljava potrebe jedne porodice. U širem smislu se misli na posjed uopće. To je posjed koji se koristi na osnovu tapije.

čurčija krznar, zanatlija koji je izrađivao krznenu odjeću. Ovo zvanje imali su i dvorjanici koji su se starali za izradu ćurkova svojih gospodara.

ćehaja pomoćnik, zastupnik raznih osmanskih organa i funkcionera. To zvanje imali su zamjenici velikih vezira, paša, defterdara i drugih velikodostojnika.

ćeramid vrsta polukružnog žljebastog crijepa

džamija muslimanski vjerski objekat sa munarom. U njemu se obavlja svih pet vjerskih islamskih molitvi, a petkom i džuma.

džebedžija pripadnik posebnog roda centralnih ili pokrajinskih vojnih snaga. Zadatak mu je bio da priprema i čuva oružje, municiju i drugi ratni materijal. U ratno vrijeme zadatak džebedžije bio je da na frontu doprema municiju i drugi ratni materijal. Lično bi svaki šesti pripadnik ovog roda polazio iz tvrđave na glavno ratište.

džemat *(džemaat)* u administrativnom, vojnom ili duhovnom smislu socijalna, teritorijalna, vojna ili vjerska grupa. U organizaciji osmanske vojske najviša vojna jedinica pojedinih rodova plaćene vojske koje su bile sastavljene od više buljuka ili oda. Istim imenom nazivane su i jedinice poluvojničkih grupa kao npr. vlaha, azapa, topčija i drugih.

defterdar upravitelj (šef) finansija na Porti ili u ejaletu

dinar grčki *denarion* novčana jedinica, novac uopće

divan vijeće, skupština, savjet. Vijeće na Porti, ili pokrajinskih namjesnika, koje se sastojalo od najviših civilnih i vojnih ličnosti čija je nadležnost bila da rješavaju najvažnija državna pitanja.

dizdar ime je nastalo od perzijske riječi *diz* = tvrđava i *dar* = držati, imati. Pod ovim imenom se podrazumijeva zapovjednik tvrđave ili utvrđenog grada. Tokom službe morao je stalno boraviti u povjerenoj mu tvrđavi ili utvrđenom mjestu. Bez Portinog posebnog odobrenja nije smio nikoga drugog pustiti u utvrđenje izuzev članova posade. Za svoju službu dobivao je *timar* s ekonomskim imunitetom (*serbestiyet*).

dova molitva, blagoslov

dukat, tal. *ducato* zlatnik, cekin, zlatni novac

dunđer, tur. *dulger* stolar, tesar, zanatlija koji paralelno izvodi stolarske, zidarske i ostale građevinske radove

džizja *(cizye)* glavarina, koju su osmanskoj državi plaćali kršćani. Sinonim za *harač.*

džizjadar predstavnik osmanske vlade koji je kupio džizju ili harač

džube odora

ejalet, tur. *eyalet*, ar. *ayala* najveća administrativna jedinica u Osmanskom carstvu

emin, ar. *amin* povjerenik, nadzornik, upravitelj. U osmanskoj državi se pod ovim imenom podrazumijevao službenik kome je povjerena uprava, sakupljanje, popisivanje, čuvanje i zaštita određenih državnih prihoda i drugih dobara.

evnuh, grč. *eunuchos* = čuvar kreveta uškropljenik; hadum; čuvar harema

ferman dokument koji predstavlja sultanovu pismenu zapovijed

fetva, ar. *fatwa* pravna decizija, pravna uputa o rješavanju nekog šerijatskopravnog pitanja koju izdaje *muftija*

filurija zlatnik, dukat. Također se pod ovim podrazumijeva naziv poreza kojeg su plaćali sultanovi podanici sa statutom *vlaha* (stočara) u vrijednosti jednog dukata po kući.

gazija heroj, ratnik junak

groš opći naziv za razni evropski srebreni novac koji je bio u opticaju u Osmanskom carstvu. Počeo se kovati krajem XVII stoljeća, a u općoj upotrebi je bio tokom cijelog XVIII stoljeća. Vrijednost mu je bila promjenljiva.

hajduk odmetnik od vlasti; drumski razbojnik; lopov

hambar drvena zgrada za zrnastu hranu, žitarica; silos

haračar glavarina, lični porez koji su plaćali odrasli i za rad sposobni nemuslimanski podanici u islamskoj državi; isto: *džizija*

harem žensko odjeljenje u muslimanskoj kući. Stranim muškim osobama je zabranjen pristup u taj dio.

hatib izvorno znači govornik. Najčešće se pod ovim imenom misli na vjerskog službenika koji petkom, posebno odabranim prilikama i bajramom drži *hudbu* (propovijed) sa minbera u džamiji.

has (ar. *hass* = poseban, specijalan). Vojničko leno ili dijelovi tog lena čiji godišnji prihodi iznose najmanje 100 000 akči. Njegovi uživaoci bili su sultani, članovi njihove porodice i najveći velikodostojnici Carstva.

havan vrsta manjeg topa koji je služio za bacanje mina

hazar mir, mirno doba

haznadar čuvar riznice; blagajnik

hendek opkop, rov; iskopina oko zida utvrđenog grada; duboki i široki jarak iskopan oko nečega radi sprečavanja pristupa.

imam muslimanski vjerski službenik koji predvodi zajedničke molitve. Glavni vjerski službenik u džamiji. Titula velikih islamskih učenjaka. Tim zvanjem titulisani su i poneki vladari.

imdadi seferiye vrsta ratnog poreza

imdadi hazariye vrsta mirnodopskog poreza

ispendža lični porez kojeg su u osmanskom poreskom sistemu svi odrasli, za rad sposobni sultanovi nemuslimanski podanici davali svom spahiji. Jedinstvena visina toga poreza iznosila je 25 akči godišnje. Međutim, ovu vrstu poreza su plaćali i muslimani kada su držali zemlju koja je u defterima bila upisana na nemuslimane. Visina poreza za njih je iznosila do 22 akče.

ištira kupovanje, kupovina

jeničeri ime su dobili od turskih riječi *yeni* i *čeri*, što u prijevodu znači nove čete. U vojnom smislu misli se na poseban specijalan rod pješadije u Osmanskom carstvu osnovan u XIV stoljeću. Predstavljao je prvu stajaću vojsku u Evropi. Jeničeri su obavljali i posebne poslove u sultanovom dvoru, značajnijim tvrđavama i pograničnim garnizonima. Za svoju službu dobivali su redovnu platu. Do kraja XVI stoljeća su se isključivo posvećivali vojnom pozivu ne ženeći se i živeći u

kasarnama. Od XVII, a naročito od XVIII stoljeća pa sve do konačnog ukidanja, u osmanskoj državi bili su sinonim za nedisciplinu i korupciju.

kadiasker vojni sudija

kadija (ar. *qadi*) sudija, šerijatski sudija. Predstavnik države za sudske poslove na području jednog *kadiluka*. Lice koje vrši zakonska akta u civilnoj i vojnoj upravi.

kajmekam ime je nastalo od turske riječi *kaimmakam*. U prijevodu na bosanski jezik znači zastupnik. Pod ovim imenom podrazumijevali su se zamjenici najviših osmanskih velikodostojnika koji su vršili povjereni im posao u odsutnosti svojih pretpostavljenih.

kaldrma ime nastalo od grčkih riječi *Kalos dromos* = dobar put. Pod ovim imenom podrazumijeva se kamenom popločani put ili dvorište (*avlija*).

kalfa pomoćnik majstora u esnafu koji je poslije šegrtskog staža položio ispit za kalfu

kalpak vrsta vojničke kape koja je imala obod od krzna

kanun u općem smislu znači zakon. U Osmanskom carstvu pod ovim imenom podrazumjevao se državni zakon usklađen sa šerijatom.

kapetan zapovjednik kapetanije. Do XVIII stoljeća to su manje vojno-upravne teritorije sa utvrđenjem, koje su se nalazile pored plovnih rijeka, a poslije 1699. godine osnivane su na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta. Za svoju službu kapetan je dobivao platu u novcu. U ovoj osmanskoj pokrajini kapetanska služba bila je nasljedna.

kapetanija teritorija sastavljena od jedne ili više tvrđava i drugih fortifikacionih objekata u nadležnosti kapetana

kapidžibaša zapovjednik dvorske straže. U državnoj hijerarhiji bio je visoki dostojanstvenik na dvoru sultana i najviših državnih funkcionera u Istanbulu i središtima ejaleta. Po potrebi su kapidžije obavljale razne povjerljive funkcije i diplomatske misije. Ovim zvanjem bile su počašćene istaknutije ličnosti izvan dvora.

kasaba otvorena manja gradska naselja

kastel (lat. *castellum*) utvrđeni dvor, zamak, tvrđava, kula, bedem

kizlar-aga glavni nadzornik sultanovog harema

konfident povjerljiva osoba, doušnik, špijun

kordovan fino učinjena koža, najčešće kozija

kula vrsta utvrđenja u sastavu jednog grada ili zasebno od njega. Zidana je od kamena sa posebnim puškarnicama umjesto prozora radi bolje odbrane. Mogla je imati više spratova.

kumbara ručna ili topovska granata

kurban ovan, kamila ili goveče koje se kao žrtva kolje na Kurban-bajram ili kakvom drugom prigodom

lagum podzemni hodnik; potkop, mina

lazaret karantin

madžarija mađarski zlatnik

mahala najmanja administrativno-teritorijalna jedinica, dio grada ili sela; gradska četvrt, kvart, zaselak

markiz (fr. *marquis*) plemićki naslov. Po rangu je između grofa i vojvode.

martolozi pripadnik posebnog roda osmanske vojske. Najviše njihovih pripadnika bilo je pravoslavne vjere. Vršili su službu javne bezbjednosti. Zadatak im je bio da čuvaju klance, te nesigurne puteve i prolaze. Od XVIII stoljeća najviše

martoloza bilo je iz reda muslimanskog stanovništva koji su obavljali službu u pograničnim tvrđavama.

medresa opći naziv za sve vrste srednjih i viših škola u islamskom svijetu

mekteb muslimanska osnovna škola

meteriz opkop, šanac, rov

mirahor izvorno glavni konjušar. Pod ovim imenom se podrazumijevalo dvorsko zvanje čiji su nosioci obavljali razne poslove i misije izvan dvora. Ovo zvanje je ukinuto 1837. godine.

miri miran u izvornom prijevodu beg begova. Pod ovim imenom podrazumijevao se carski namjesnik koji je upravljao pokrajinama (ejaletima) i mao titulu paše sa dva tuga.

mintan haljina od čohe, sukna ili pamučne tkanine do pasa sa dugim uskim rukavima koja se na prsima presamićuje

mizrak, *mizdrak* koplje čiji bodež ima bridove (uolučen je)

mubašir izaslanik; emisar, obično Portin; inspektor

muderris profesor, nastavnik u srednjoj ili višoj vjerskoj školi (medresi)

muftija (ar. *mufti*) islamski pravnik najvišeg ranga na određenom području. Ličnost sa ovim zvanjem ovlaštena je da izdaje fetve. To je tumač šerijatskih zakona i propisa.

muhadžir izbjeglica; emigrant; iseljenik; doseljenik

muhafiz zapovjednik velike tvrđave i cijele oblasti u činu paše sa dva tuga, a ponekad i sa tri. Bila je to niža funkcija od valije i odgovarala je rangu sandžakbega.

mukata (*ar. muqata'a*) izvorno ova riječ znači odvajanje. U osmanskoj državi se pod ovim imenom podrazumijevalo plaćanje poreza odsjekom, paušalno u novcu. Također se

pod ovim izrazom podrazumijevalo izdavanje u zakup, paušalna zakupnina.

mulla počasni naziv za visoko obrazovane ljude. Od sredine XVI stoljeća ovo zvanje imao je sarajevski kadija.

mustahfiz čuvar; član stalne vojne posade stacionirane u gradovima. Mustahfizi su za svoju vojnu službu dobijali platu u novcu, dok su drugi dobivali timare. Zadatak im je bio da se brinu za održavanje povjerene im tvrđave i njenih opkopa.

mutevelija upravitelj; starješina vakufa

nuzul konačenje, noćivanje

nahija najniža upravna jedinica na teritoriji Osmanskog carstva koja je imala stalnu tačno utvrđenu teritoriju

nazir nadzornik, nadglednik; finansijski kontrolor; nadzorni organ vakufske uprave

nefer osoba, čovjek; opći naziv za plaćene vojnike u vojnim posadama

odabaša opći naziv za najmanje jedinice osmanske vojske koja je brojala 5 do 10 vojnika

odžak (tur. *ocak*) kuća, dom; plemićka kuća koja je uvijek otvorena za putnike; opći naziv za pojedine vojne korpuse kao npr. jeničerske

oka u orijentalnom sistemu mjera to je mjera za težinu. Obično je iznosila 1, 283 gr.

palanka manje vojno utvrđenje napravljeno od drveta i zemlje, kao i drugog slabog materijala. Okolo je bila opasana rovom i plotom od drveta. Palanke su pravljene pored prometnih puteva, a u cilju sigurnosti saobrćaja. Ako bi bila uzdignuta od zemlje pomoću nasipa, zvala se *dolma-palanka*, a ako je bila opasana nasipom nazivana je *šarampov*.

palisad (lat. *palus* = kolac) prepreka od zašiljenih stupova zabijenih u zemlju. Ograda od kolja.

paša titula najviših državnih i vojnih dužnosnika Osmanskog carstva. Nosioci ovog zvanja su se razlikovali po broju tugova koji su iznosili od jedan do četiri. Paše sa tri i četiri tuga imale su zvanje vezira. U vojnom činovanju ovo zvanje odgovaralo je činu generala. Osobe koje bi jednom dobile ovo zvanje, zadržavale su ga do kraja života.

pijaster (tal. *piastra* = ploča) srebreni novac kao platežno sredstvo zemalja na Istoku

Porta centralna vlada u Osmanskom carstvu

raja (tur. *re'iyyet*) muslimanski ili nemuslimanski podanici u Osmanskom carstvu iz reda proizvodnog stanovništva ili onoga ko obrađuje zemlju bez obzira gdje živio

ramazan deveti mjesec hidžretske godine; mjesec posta kod muslimana

resmi badž tržna taksa; tranzitna carina

resmi bennak lična novčana pristojba koju je svom spahiji plaćao seljak musliman koji je posjedovao najviše pola čiftluka. Visina ovog poreza je godišnje iznosila 11 ili 12 akči.

resmi bostan vrsta poreza koji je plaćan na lubenice i dinje. Visina ovog poreza iznosila je po dvije akče.

resmi keten porez na lan

resmi mudžerred porez za neoženjene

sačma sitna olovna zrna za punjenje metaka starije vrste pušaka kakve su bile u upotrebi osmanske vojske XVIII stoljeća

sandžak upravna jedinica; oblast; okrug; druga po veličini upravna jedinica koja je ulazila u sastav ejaleta ili vilajeta

sandžakbeg upravnik sandžaka; civilni i vojni upravitelj sandžaka

sarač zanatlija koji pravi i prodaje kožne dijelove konjske opreme, kao i ostale kožne predmete osim odjeće i obuće

saray palata; dvor; rezidencija sultana i najviših osmanskih velikodostojnika Osmanskog carstva

seferi vojni, ratni, ekspedicioni

sekban doslovno značenje je čuvar pasa; psetar. Pod ovim imenom podrazumijevao se pripadnik treće divizije jeničerskog korpusa koja je obuhvatala 34 kompanije (orta). Ova divizija bila je jedna od postojeće tri na koje se dijelio jeničerski korpus.

serasker vrhovni zapovjednik velikog vojnog pohoda; zapovjednik u manjoj ili većoj oblasti

serdar vrhovni vojni komandant; naziv za starješinu jeničera u manjem mjestu

serdengečtija pripadnik dobrovoljačkog odreda jeničera ili drugih vojnih rodova. Oni su dobijali po život najrizičnije zadatke.

serđent (fr. riječ) podoficirski čin; narednik

silahdar dvorjanik na sultanovom ili dvoru namjesnika pokrajine koji je nosio sve dijelove gospodarevog nauoružanja i po potrebi mu ga davao

site naselje, grad, naseobina

spahija *(sipahi)* vojnik konjanik; za svoju službu kao platu uživao timar

sultan car; vladar; suveren; titula vladara Osmanskog carstva

sursat vrsta vanrednog naturalnog poreza. Uvodi se u ratnom periodu za ona sela koja su se nalazila pored puta kojim je vojska prolazila. Stanovnici tih sela bili su dužni da iznesu

hranu i da je zainteresiranim oficirima i vojnicima prodaju po dnevnoj cijeni. Međutim, dešavalo se da date priznanice od strane ovih vojnih kupaca njihovi prodavači nisu mogli naplatiti od države. Bio je to izvor mnogih sporova u mirnodopskom periodu.

šah car, vladar

šahi top veliki odbrambeni topkoji ima široku primjenu u zavisnosti od veličine. U vojnoj terminologiji bio je poznat i pod imenom *zarzeban, šahai* ili *šahane* top.

šeher veće gradsko naselje otvorenog tipa. Urbana naselja sa zvanjem šehera nastajala su iz kasaba. U njemu je većina stanovništva pripadala islamskoj vjeri. Gradska naselja ovog ranga bila su poznata po velikim i znamenitim objektima profane i sakralne namjene, te brojnim kvartovima koji su se zvali *mahale.*

šehid musliman koji je izgubio život na bojnom polju u borbi sa spoljnim neprijateljem ili buntovnicima. Poginuli u neposrednoj borbi sa protivnikom nazivani su "istinski - *hakki* - šehidi. Međutim oni muslimani koji su život izgubili u stihijskim nepogodama, ili se nikada ne razjasni njihov nestanak, te oni koji su se utopili ili dali živote na poprištu nauke i slično, pravno ili nominalno također se zovu šehidi, ali se oslovljavaju kao *hukumi* šehid.

šejh starac; starješina; pročelnik derviškog reda ili tekije. Također se pod ovim imenom podrazumijevala ličnost koja se smatrala plemenskim glavarom ili vođom. U kasnijem periodu ovim imenom nazivaju se i starješine nekih esnafa (cehova).

šejh ul islam vrhovni muftija u Osmanskom carstvu sa sjedištem u Istanbulu. On je u tom svojstvu konsultiran u svim važnijim

državnim odlukama, kao i u pitanju objave rata i zaključenja mira

šindra cijepane jelove ili hrastove daske kojima su se pokrivale kuće. S jedne strane su po dužini izlijevljene, a s druge strane istanjene.

tabija isturena kamena utvrda na kojoj se nalaze topovi i odakle pucaju po protivniku; bastion

taksit rata; otplata; plaćanje u ratama

talir vrsta starog austrijskog novca

tekalifi porezi, dažbine

timar leno koje su na ime plata dobivale osmanske spahije. U kasnijem periodu su ove posjede na korištenje dok obavljaju povjerenu im službu dobivali i određeni državni službenici. Pod ovim imenom podrazumijeva se posjed koji njegovom uživaocu donosi godišnji prihod do 19 999 akči. Oni posjedi koji njihovim uživaocima donose godišnje prihode do 99 999 akči zvali su se *ziameti* ili *zeamet*

topči baša starješine topova. Neki su ih zvali i topdžiage. Oni su bili zapovjednici jednog odjeljenja ili cijelog korpusa topova.

topdžija artiljerac, pripadnik artiljerije, osoba koja je rukovala topovima

tug znak vlasti najviših osmanskih dostojanstvenika. Tugovi su pravljeni od konjskog repa, što asocira na Osmanske Turke koji su iz srednje Azije došli na prostore današnje Anadolije. Čin dostojanstva jedne ličnosti se mjerila tugovima. Sandžakbeg je imao jedan, beglerbeg dva, vezir tri a veliki vezir četiri i kasnije pet tugova. Tugovi su stavljani na posebnu vrstu zastave kao insignacija vlasti njihovih nosilaca

turnadži baša čin jeničerskih oficira koji je bio niži od zvanja *hasećije* koje su nosili jeničerski oficiri većeg ranga

ulema učenjak; obrazovan čovjek

ušur izvorno znači desetina. Kao pravni termin predstavlja opći naziv za sve naturalne poreze od poljoprivrede, vinogradarstva, pčelarstva i rudarstva.

vakif izvorno znači svjestan, upoznat, budan ili kompetentan. No, najviše se pod ovim imenom podrazumijeva osnivač zadužbine, zaklade koja je poznata pod nazivom *vakuf*.

valija namjesnik pokrajine; osoba kojoj je povjerena vlast od strane vladara. Općenito, osoba koja u ime nekog upravlja ili komanduje.

veliki vezir poslije sultana najveće zvanje u Osmanskom carstvu. Prvi ministar Carstva. Predsjednik ministarskog vijeća (Porte) kome je povjereno rukovođenje cjelokupnom administracijom i vojnim poslovima.

vojvoda slavenski administrativni termin koji je u osmanskoj državi imao više značenja. Među njima se pod ovim imenom podrazumijevao vojni zapovjednik, upravnik hassa, izvršni organ ili predstavnik beglerbega, sandžakbega ili subaše. Također su se ovim imenom nazivale starješine vlaha jedne ili više nahija.

zabit oficir

ziamet veliki posjed koji je njegovom uživaocu donosio godišnji prihod u iznosu od 20 000 do 99 999 akči

zimija, *zimmi* kršćanin; štićenik osmanskih vladara; nemusliman koji plaća glavarinu, odnosno džiziju koja je šerijatom uspostavljeni porez na štićenike islamske države koji slijede knjige Objave

IZVORI I LITERATURA

A) IZVORI

a) Neobjavljeni izvori i rukopisi

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine - Sarajevo, Orijentalni institut - Sarajevo, snimljeni dokumenti i fotokopije iz Bašbakanlik Devlet aršivleri u Istanbulu.

a) *Maliye defter*, zb. I; II 18; III; IV

b) *Muhimme defter*, 53

c) *Sarajevski sidžil*, br. 97; 121

d) *Šikayet defter*, 1762

Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti - Beograd

a) *Zaostavština Jovana N. Tomića*

Bašbakanlik Devlet Aršivleri, Istanbul

a) *Cevdet tasnifi askeri*, II/2; 11/2 - g

Državni arhiv u Dubrovniku

a) *Acta Turcarum*: A VI; B II 1/26; B IV 1/29; B VII No 24; B VIII No 27; B XIV 1/34 ; B XV No 125; B XV No 126; B XVI No 127 ; B XVII No 129; B XVII No 130; B XVIII No 132; B XX No 146; C I ; E II No 20; kutija "Nesređena" N VI; Pisma 18

b) *Isprave i akti*, 18. stoljeće, br. 958/2; 18. 178. 3330

c) *Lettere e commisioni di Levante*

d) *Lettere e commisioni di Ponnente*, 5, 5

e) *Prepiska*, 18. stoljeće, 124. 3163

Državni arhiv u Zadru

a) *Dispacii*, knj. 2, filza

b) *Dragomanski spisi*: filza C V, kutija 17; filza 132, kutija 2, 7, 27

Haus - Hoff - und Staatsarchiv, Wien, St. K. Turkei III

Kreigsarchiv, Wien

a) *Turkenkrieg* 1737-1739 AFA

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zagreb

b) *Acta bonalia*, fasc. 25

c) *Orijentalna zbirka*

b) Neobjavljeni rukopisi

Durić Rašid, *Estetsko-etička i povijesna obilježja pjesme "Boj pod Banjomlukom" 1737. u kontekstu bošnjačke epike.* (Ovaj neobjavljeni rad se nalazi kod autora)

Softić Aiša, *Historijske usmene predaje Bošnjaka*, Sarajevo 1999. godine (Ovo je neobjavljena doktorska disertacija navedene autorice koja je pod ovim naslovom odbranjena na Odjeljenju za književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu).

Sućeska Avdo, *Timarski i čiflučki sistem u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1990. godine (Ova neobjavljena studija nalazi se u biblioteci Instituta za istoriju u Sarajevu, bez navođenja signature.)

c) Objavljeni izvori

Babić Bogoslav, *Proglas cara Karla III. (VI.) na bosansko pučanstvo od g. 1737.* Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva, god. II, Zagreb 1900.

Bajraktarević Fehim, *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Plevlja*, SKA, Spomenik LXXIX, drugi razred, filozofsko-filološke, društvene i istorijske nauke, 62, Sarajevo 1935.

Buturović Derviš, *Isprave spahijskih porodica iz nahije Neretve*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, VI-VII/1956-57, Sarajevo 1958.

Đaković Luka, *Katoličko stanovništvo Bosne i Hercegovine u XVIII vijeku - u svjetlosti nepoznatih podataka*, Prilozi za demografsku i onomastičku građu Bosne i Hercegovine, I, (na osnovu popisa katoličkog stanovništva 1743. g.), Sarajevo 1979.

Elezović Gliša, *Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva*, Beograd 1932.

Grujić M. Rad.(oslav), *Nekoliko dokumenata za srpski istoriju*, Spomenik SKA, L, drugi razred, 43, Beograd 1913.

Hajdarević Rašid, *Defteri sarajevskog saračkog esnafa 1726-1823*, Sarajevo 1997.

Hildburghausen Joseph Fridrich, *Zanimljiva naruđba za tiskaru zagrebačku godine 1737*, Priopćio Rudolf Horvat, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, XIII/1911, Zagreb 1911.

Jelinić dr fra Julijan, *Izvori za povijest kulturnog rada bosanskih Franjevaca*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, br. XXIV, Sarajevo 1912.

Marko Jarčov, *Spisi tajnog vatikanskog arhiva XVI-XVIII veka*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odelenje, knj. XXII, SANU, Beograd 1983.

Dr fra Jelinić Julijan, *Izvori za povijest kulturnog rada bosanskih Franjevaca*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, br. XXIV, Sarajevo 1912.

Muderizović Riza, *Nekoliko muhurova bosanskih valija*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, sv. 1. i 2. , god. XXVIII, Sarajevo 1916.

Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. I-III, 3. izdanje, Sarajevo 1997.

Skarić Vladislav, *Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711.) godine*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, sveska za historiju i etnologiju, god. XLII, Sarajevo 1930.

Stanojević Gligor, *Građa za privrednu istoriju Boke Kotorske u XVIII vijeku*, Mešovita građa (*Miscellanea*), V, Beograd 1977.

Škrivanić Gavro, *Dnevnik Mihajila Perišića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718. godine*, SAN, Istorijski institut, Građa, knj. VII, knj. 6, Beograd 1952.

Theiner Augustino, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Zagreb 1875.

Tričković Radmila, *Spisak muhafiza Beograda od 1690. do 1789. godine*, Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd 1971.

Truhelka Ćiro, *Pabirci iz jednog jajačkog sidžila*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXXIII/33, 1-4, Sarajevo 1918.

Zaključci Hrvatskog Sabora, svezak IV, 1735-1743, Pripremili: Buturac dr Josip, Filipović Ivan, Križman Mate, Sučić Ranko, Šojat Vesna, Zagreb 1964.

d) Ljetopisi, putopisi i hronike

Bašeskija Mula Mustafa - Ševki, *Ljetopis (1746-1804)*, preveo s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, 3. izdanje, Sarajevo 1997.

Bonić fra Bono, *Ljetopis sutješkog samostana*, priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao prof. dr Ignacije Gavran, Sarajevo 1979.

Čelebi Evlija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*, prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, 3. izdanje, Sarajevo 1996.

Danišmend Ismail Haki, *Izahli osmanli tarihi kronolojisi*, 4, Istanbul 1972.

Džaja Mato, *Banja Luka u putopisima i zapisima*, III. izdanje, Banja Luka 1973.

Lašavanin fra Nikola, *Ljetopis*, priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr fra Ignacije Gavran, Sarajevo 1981.

Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736-1739. (dvije neobjavljene kronike)*, preveli i priredili *dr. Fehim Nametak i dr. Lamija Hadžiosmanović*, Zenica 1994.

e) Rječnici

Develioglu Ferit, *Osmanlica-turkce ansiklopedik - LUGATA*, Ankara 1998.

Klaić Bratoljub, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb 1974.

Škaljić Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1989.

B) LITERATURA

a) Enciklopedije

Enciklopedija Larousse, 3, Beograd 1973.

Enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb MCMLV; 6, Zagreb MCMLV

Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1980.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1, Zagreb MCMLV ; 3, Zagreb MCMLV

Mala enciklopedija, Prosveta, Beograd 1959.

Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, 1, Zagreb 1977; 2, Zagreb 1977.; 3, Zagreb 1977.; 4, Zagreb 1978.; 6, Zagreb 1980.; 7, Zagreb 1982.

Opšta enciklopedija Larousse, 3, Beograd 1973.

Vojna enciklopedija 1, Beograd 1958.

Vojna enciklopedija, 1, drugo izdanje, doštampano, Beograd 1985.; 2, drugo izdanje, Beograd 1971; 3, drugo izdanje, Beograd 1972.; 5, drugo izdanje, Beograd 1973.; 6, drugo izdanje, Beograd 1973; 8, drugo izdanje, Beograd 1974.

b) Zbornici, časopisi, kalendari i novine

Acta historico-oeconomica iugoslaviae, vol. 9, časopis za ekonomsku historiju Jugoslavije, Zagreb 1982.

Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 5-6, Beograd 1974.

Anali Pravnog fakulteta, br. 2, Sarajevo 1955.

Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Svezak XXXVII, Zagreb - Dubrovnik 1999.

Behar, I-II, god. VII, br. 34, Zagreb 1998.

Delo, list za nauku, književnost i društveni život, pedeseta knjiga, god. 14, Beograd 1909.

Gajret, kalendar za 1939, Sarajevo 1938; *kalendar za 1940,* Sarajevo 1939; *kalendar za 1941,* Sarajevo 1940.

Glas SKA, CXLII, sv. 83, Beograd 1932.

Glasnik VIS-a u FNRJ, VI/1955, br. 11 i 12, Sarajevo 1955.

Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, br. XV, juli-decembar, Sarajevo 1903.; br. XVII, januar-decembar, Sarajevo 1905; br. XIX oktobar-decembar, Sarajevo 1907; br. XX, Sarajevo 1908.; br. XXIV, Sarajevo 1912.; XXVIII, sv. 1-2, Sarajevo 1916; br. XXXIII7 33, Sarajevo 1918.; god. XL, sv. II, br. 11, Sarajevo 1928.; god. XLII, Sarajevo 1930.; Etnografija, nova serija, sv. XVIII, Sarajevo 1963.

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. X, Sarajevo 1955.

Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII 1966-67, Sarajevo 1969.; XIX/1970-1971, Sarajevo 1973.

Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, knj. XII, Sarajevo 1983.

Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. I, br. I, Sarajevo 1949.; god. VI, Sarajevo 1955.

Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, br. XXVII, Sarajevo 1980.

Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd 1971.

Istorijski glasnik, 1-4, Beograd 1962.

Istorijski zapisi, knj. II, sv. 3-4, septembar-oktobar, Cetinje 1948.; 2, god. VI, knj. IX, Cetinje 1953.

Istorijski zbornik, god. I, br. 1, Institut za istoriju, Banjaluka, 1980.

Istorijski zbornik, god. II, br. 2, Beograd 1981.

Jugoslovenski istorijski časopis, 1-4, , Beograd 1978.

Letopis Matice srpske, knj. 207, sv. III, Novi Sad 1901.

Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1990.

Mitteilungen des k. k. Kriegs Archivs, Wien, J. 1881.

Mešovita građa (Miscellaneoa), br. V, Beograd 1977.

Napredak, hrvatski narodni kalendar, godina tridesetosma 1940, Sarajevo 1939.

Narodna uzdanica, br. IV, Sarajevo 1936.

Narodna uzdanica, kalendar za 1936, Sarajevo 1935.

Narodne starine, knj. VI, sv. XIV

Naše starine, br. III, Sarajevo 1954.

Odjek, br. 8, 15-30. 04., Sarajevo 1990.; br. 1-2, 1-31. 01, Sarajevo 1991.

Pomorski zbornik, I, Zagreb MCMLXII; knj. 3/1965, Zadar 1965.

Prilozi historiji Sarajeva, radovi sa znanstvenog simpozija "Pola milenija Sarajeva ", Sarajevo 1997.

Prilozi Instituta za istoriju, god. XIII, br. 10/2, Sarajevo 1974.; god. XI-XII, br. 11-12, Sarajevo 1975-1976., Sarajevo 1976.; god. XVI, br. 17, Sarajevo 1980.

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V, 1954-1955, Sarajevo 1955; VI-VII/ 1956-57, Sarajevo 1958.; VIII-IX/1958-59, Sarajevo 1959.

Prilozi za orijentalnu filologiju, br. XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo 1973.; br. XXII-XXIII/1972-73, Sarajevo 1978.; br. 40, Sarajevo 1990.; br. 47-48/1997-98, Sarajevo 1999.

Putevi, XXX, 5, Banja Luka 1984.

Rad JAZU, knj. LIV, u Zagrebu 1880.; knj. 269, razred historičko-filološka i filozofsko-jurističkoga, 121, u Zagrebu 1940.

Spomenik SKA, L, drugi razred, 43, Beograd 1913.

Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko zemaljskog arkiva, god. II, Zagreb 1900.; XIII/1911, Zagreb 1911.

Zavičajna knjižnica "Život i svjedočanstvo", sv. XII, Mostar 1988.

Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, Beograd 1970.

Zbornik radova, knj. 1, Istorijski institut, Beograd 1976.

Zbornik radova I Kongresa jugoslovenskih etnogov in folkloristov, Ljubljana 1983.

Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku, Sarajevo 1992.

Život, XXIV/1975, 6, Sarajevo 1975.

c) Knjige i brošure

Aličić S. Ahmed, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine,* Posebna izdanja, XI, Orijentalni institut, Sarajevo 1983.

Aličić S. Ahmed, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine,* Posebna izdanja, XIX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1996.

Andrić Ivo, *Mustafa Mađar, Nemirna godina,* Sarajevo 1976.

Balić Smail, *Kultura Bošnjaka-muslimanska komponenta,* Zagreb 1994.

Bašagić Safvet-beg, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini,* Zagreb MCMXXXI

Bašagić dr Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti - prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, priredili dr. Džemal Ćehajić, mr. Amir Ljubović, Sarajevo 1986.

Bašagić-Redžepašić Safvet-beg, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Sarajevo 1986.

Bašagić-Redžepašić Safvet-beg (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)*, reprint izdanje, Sarajevo 1989.

Bašar Fahameddin, *Osmanli eyalet (1717-1730)*, Ankara 1997.

Batinić Vjekoslav, fra Mijo, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka*, Sv. III, Zagreb 1887.

Bernardy Ami, *L' ultima guerra turco-veneziana (1714-1718)*, Firenza MCMII

Buturović Đenana, *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo 1992.

Čišić Husein, *Mostar u Herceg Bosni (postanak i razvitak grada Mostara, te prikaz raznih zgoda i nezgoda koje je u toku razvitka prolazio)*, Mostar 1991.

Čubrilović Vasa, *Periodizacija istorije Crne Gore u novom veku*, Odabrani istorijski radovi, Beograd 1983.

Ćirković Sima, *Opadanje Osmanlijskog Carstva i počeci istočnog pitanja*, Istorija Jugoslavije, Beograd 1972.

Ćorović Vladimir, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925.

Ćorović Vladimir, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1933.

Dabić S. Vojin, *Banska krajina (1688-1751), prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajiško uređenje u Baranji*, Beograd - Zagreb 1984.

Đorđević dr. Vladan, *Evropa i Rumunija*, Beograd 1911.

Džaja M. Srećko, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, predemancipacijski period 1463-1804*, Sarajevo 1992.

Filipović Ibrahim, *Filipovići - bosanska muslimanska porodica, njen postanak, razvoj i utjecaj u vremenu od 1574. do 1991. godine*, Sarajevo 1991.

Filipović S. Milenko, *Majevica, s osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevačkih Srba*, ANU BiH, Djela, knj. XXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo 1969.

Filipović S. Milenko, *Modriča nekad i sad*, Geografsko društvo NR Bosne i Hercegovine, knj. I, Sarajevo 1959.

Filipović Muhamed, *Bosna i Hercegovina, najvažnije geografske, kulturne i političke činjenice*, drugo neizmijenjeno izdanje, Sarajevo 1997.

Foretić Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, drugi dio od 1526. do 1808, Zagreb 1980.

Guranija Mehmed Mejlija, *Izbor iz poezije*, prijevod, priređivanje i predgovor dr. Lamija Hadžiosmanović, Salih Trako, Sarajevo 1989.

Hadžibegić Hamid, *Glavarina u osmanskoj državi*, Sarajevo 1966.

Hadžihuseinović Salih Sidki - Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. 1, Sarajevo 1999.

Hadžijahić Muhamed, Traljić S. Mahmud, Šukrić Nijaz, *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977.

Hajdarpašić Raif, *Kolašinska kapetanija i bošnjački narod*, Sarajevo 1996.

Hammer von Joseph, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, 3, prevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb 1979.

Handžić Adem, *Studije o Bosni - historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul 1994.

Handžić Mehmed, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1999.

Hickok Michael Robert, *Ottoman Military Administation in Eighteenth - Century Bosnia*, Brill - Leiden - New York - Köln 1997.

Historija diplomacije, prvi svezak u redakciji V. P. Potemkina, Zagreb 1951.

Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb MCMLIX

Horman Kosta, *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, knj. I, Sarajevo 1888.

Horvat Rudolf, *Povijest Hrvatske od g. 1526. do 1904.*, Petrinja 1906.

Imamović Enver, *Historija bosanske vojske*, Sarajevo 1999.

Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997.

Istorija naroda Jugoslavije, od početka XVI do kraja XVIII veka, knjiga druga, Beograd 1960.

Jelačić Aleksije, *Rusija i Balkan, pregled političkih i kulturnih veza Rusije i balkanskih zemalja 866-1940*, Beograd 1940.

Jelinić Julijan, *Spomenici kulturnog reda franjevaca Bosne Srebrene*, (II), Mostar 1927.

Jelinić Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, I svezak, Sarajevo 1990.

Jurišić Karlo, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb 1972.

Kapetanović-beg Ljubušak, *Boj pod Banjomlukom godine 1737.*, Narodna pjesna, Zabilježio i popunio Beg Kapetanović Ljubušak, Sarajevo 1888, reprint izdanje 1989.

Kemura Šejh Sejfudin Fehmi bin Ali, *Sarajevske muftije (od 926.-1519. do 1334-1916. god.)*, Sarajevo 1916.

Knežević Antun, *Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini (godina 1463-1878)*, Sinj 1887.

Korać J. Vojislav, *Trebinje*, period od dolaska Turaka do 1878. godine, drugi dio, Trebinje 1971.

Kreševljaković Hamdija, *Čengići*, Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1991.

Kreševljaković Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1991.

Kreševljaković Hamdija, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)*, Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1991.

Kreševljaković Hamdija, Korkut M. Derviš, *Travnik u prošlosti (1464-1878) naročito kao glavni grad Bosne 1699-1850.*, Travnik 1961.

Krupić Bekir, *Popodnevni bubnjevi*, Sarajevo 1998.

Lopašić Radoslav, *Bihać i bihaćka krajina, mjestopisne i povijestne crtice*, Zagreb 1890, reprint Bihać 1991.

Lovrenović Ivan, *Labirint i pamćenje*, kulturnohistorijski esej o Bosni, Sarajevo 1989.

Ljubović Amir, Grozdanić Sulejman, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1995.

Maglajlić Munib, *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do skupljača*, Tuzla 1989.

Maglajlić Munib, *Narodno blago*. sakupio i izradio Mehmedbeg Kapetanović Ljubušak, Svezak I, Priredio Munib Maglajlić, Sarajevo 1987.

Malkolm Noel, *Povijest Bosne - kratak pregled*, Zagreb - Sarajevo 1995.

Mandić dr. o. Dominik, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim 1967.

Matuz Jozef, *Osmansko Carstvo*, preveo Nenad Moačanin, Zagreb 1992.

Morton A. L., *Istorija Engleske*, Sarajevo 1955.

Mostarac Fevzi, *Bulbulistan*, preveo s perzijskog, uvod, napomene i komentar napisao Džemal Ćehajić, Sarajevo 1973.

Nikić dr. fra Andrija, *Hercegovački katolici između 1683. i 1735. godine*, Mostar 1988.

Novaković Stojan, *Tursko Carstvo pred srpski ustanak 1780-1804.*, Beograd 1906

Öztuna Yilmaz, *Osmanli devletli tarihi*, birinci cild, Istanbul 1986.

Pelesić Muhidin, *Bošnjaci na svjetskim ratištima*, Sarajevo 1996.

Pelidija Enes, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699-1718)*, Sarajevo 1989.

Pelidija Enes, *Banjalučki boj 1737. godine u povijesti Bosne i Bošnjaka*, Tribina VKBI, br. 77, Sarajevo 1997.

Popović dr. Vasilj, *Istočno pitanje, istorijski pregled borbi oko opstanka Osmanske Carevine u Levantu i na Balkanu*, drugo izdanje, Sarajevo 1965.

Prelog Milan, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine*, I dio (1463-1739), Sarajevo 1910.

Radonić Jovan, *Rimska kurija i jugoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, SAN, Posebna izdanja, knj. CLV, knj. 3, Beograd 1950.

Redžić Enver, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontratezama istorijske nauke, geneza ideja bosanske, bošnjačke nacije*, Sarajevo 2 000.

Rizvić Muhsin, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, I, ANU BiH, Djela, knj. XLVI, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 2/1, Sarajevo 1973.

Saint-Simon Louis dr Rouvroy, *Dvor Luja XIV*, memoari, Zagreb 1960.

Samardžić Radovan, *Srbi u Turskom carstvu 1718-1739, Srbi u XVIII veku*, Istorija srpskog naroda, knjiga četvrta, tom prvi, Beograd 1986.

Samardžić Radovan, *Bosna i Hercegovina u XVIII veku, Banjalučka bitka (1737.) i nemiri, Srbi u XVIII veku*, Istorija srpskog naroda, IV knjiga, tom 1, Beograd 1986.

Santlej Pul Len, *Istorija turske carevine* (s engleskog jezika preveo Čed.(omir) Mijatović, Niš 1890.

Slipičević dr Đoko, *Istorija srpske pravoslavne crkve*, I knjiga: od pokrštavanja Srba do kraja XVIII veka, Minhen 1962.

Skarić Vladislav, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1985.

Skarić Vladislav, *Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku*, Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1985.

Stanojević Gligor, *Istorija Crne Gore od početka XVI do kraja XVIII vijeka*, knj. treća, tom prvi, Titograd 1975.

Stanojević St.(anoje), *Istorija srpskog naroda*, treće izdanje popravljeno, Beograd 1926.

Sućeska Avdo, *Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, knj. 10, XIV, Sarajevo 1965.

Sućeska Avdo, *Bošnjaci u osmanskoj državi*, VKBI, Sarajevo 1995.

Sušić Derviš, *Hodža strah*, Sarajevo 1973.

Svet u ekspanziji, *Ilustrovana istorija sveta*, tom treći, Beograd 1983.

Šabanović Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973.

Šabanović Hazim, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, drugo izdanje, Sarajevo 1982.

Šćepanović Žarko, *Srednje Polimlje i Potarje, istorijsko-etnološka rasprava*, Etnološki institut, posebna izdanja, knj. 20, SANU, Beograd 1979.

Šišić Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962.

Šljivo Galib, *Banjaluka u vrijeme turske uprave 1727-1878*, Banjaluka 1990.

Tanović Tahir, *Ključka kapetanija u Hercegovini, porodica Tanović*, Sarajevo 2000.

Thomas Arnold, *Povijest islama, historijski tokovi misije*, preveli Derviš A. Korkut i Nijaz Šukrić, I izdanje, Sarajevo 1989.

Trevelyan Georg Maconlay, *Povijest Engleske*, Zagreb 1956.

Tschuppek Karl, *Marija Terezija*, preveo Dragutin Bišćak, bez godine i mjesta navođenja

Uzunçarşili Ismail Hakki, *Osmanli tarihi*, IV cilt, Ankara 1982.

Uzunçarşili Ismail Hakki, *Osmanli tarihi*, IV/1, Ankara 1995.

Vandal A., *Le Pacha Bonneval*, Paris 1885.

Veselinović Rajko, *Austro-turski rat 1737-1739. godine i vraćanje Srbije pod osmansku vlast*, Istorija srpskog naroda, Srbi u XVIII veku, četvrta knjiga, prvi tom, Beograd 1986.

Vinaver Vuk, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku*, SAN, Posebna izdanja, CCCXXXI, Istorijski institut, Naučno delo, knj. 11, 22, Beograd 1960.

Vitol A. V., *Osmanska imperia (načelo XVIII v.)*, Moskva 1987.

Volter (Voltair Fransois Marie Arout), *Istorija Karla XII*, preveo Stojan Novaković, Beograd 1897.

Zgodić Esad, *Bošnjačko iskustvo politike Osmanskog doba*, Sarajevo 1998.

Zirdum Andrija, *Filip Lastrić Očevac 1700-1783*, Prilog kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine, Zagreb 1982.

Živojinović R. Dragoljub, *Uspon Evrope 1450-1789*, Novi Sad 1985.

d) Članci, prilozi i osvrti

Angeli von Moriz, *Der Krieg mit der Pfoorte*, 1736. bis 1739, Mitteilungen des k. k. Kriegs-Archivs, Wien, J. 1881.

Bašagić Safvet-beg, *Boj pod Ozijom*, drama, spjev u 4 čina iz XVIII vijeka, Behar I (1900-01), 8, Sarajevo 1900.

Bodestein Gustav, *Povijest naselja u Posavini god. 1718.-1739*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, br. XIX, oktobar-decembar, Sarajevo 1907. i br. XX, Sarajevo 1908.

Busuladžić Mustafa, *Osman-paša Resulbegović*, Gajret, kalendar za 1939, Sarajevo 1938.

Buturović Đenana, *Narodna pjesma o boju pod Banjomlukom 1737. godine*, "Odjek", br. 8, 15-30. 04. , Sarajevo 1990.

Buturović Đenana, *Boj pod Banjomlukom godine 1737. Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*, Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku, Sarajevo 1992.

Buturović Đenana, *Banjalučka bitka 1737. u usmenoj tradiciji*, Behar I-II, god. VII, br. 34, Zagreb 1998.

Čubrilović Vasa, *Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*, Odabrani istorijski radovi, Beograd 1983.

Ćehajić Džemal, *Pjesme Fevzije Mostarca na turskom jeziku*, Prilozi za orijentalnu filologiju XVIII-XIX/ 1968-69, Sarajevo 1973.

Grozdanić Sulejman, *Bulbulistan Fevzije Mostarca*, "Odjek", br. 1-2, 1 - 31. 01. , Sarajevo 1991.

Hadžijahić dr. Muhamed, *Metodološki postupci kod utvrđivanja broja bosanske populacije u kasnijem turskom periodu*, Prilozi Instituta za istoriju, godina XI-XII, br. 11-12, Sarajevo 1975.

Hadžijahić dr. Muhamed, *Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja u Bosni u XVIII i u prvoj polovini XIX stoljeća*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XI-XII, Sarajevo 1975-1976, Sarajevo 1976.

Hadžijahić Muhamed, *Rudarstvo i metalurgija u Bosni u XVIII i XIX stoljeću do 1878, Acta historico-oeconomica iugoslaviae*, vol. 9, časopis za ekonomsku historiju Jugoslavije, Zagreb 1982.

Hadžiosmanović Lamija, *Odraz banjalučkog boja 1737. u poeziji*, "Život", XXIV/1975, 6, Sarajevo 1975.

Hadžiosmanović Lamija, *Redakcija narodne pjesme "Boj pod Banjomlukom u odnosu na historiju Bosne" od Omera Novljanina*, Zbornik radova, I, Kongres jugoslovenskih etnegov in folkloristov, Ljubljana 1983.

Hadžiosmanović Lamija, *Elementi folklornog u jednoj pjesmi na turskom jeziku o banjalučkom boju*, Muallim

Handžić Adem, *Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću, br. V, 1954-55, Sarajevo 1955.

Hasandedić Hivzija, *Prilozi za istoriju Blagaja na Buni u doba turske vladavine*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XIX/ 1970-1971, Sarajevo 1973.

Hrabak Bogumil, *Privreda Banjaluke i šire okoline do rata 1683-1699. godine*, Istorijski zbornik, god. I, br. 1, Institut za istoriju, Banjaluka 1980.

Hrabak Bogumil, *Kužne radnje u Bosni i Hercegovini 1463-1800*, Istorijski zbornik, god. II, br. 2, Banjaluka 1981.

Husedžinović Sabira, Džamije Banje Luke u planovima austrijskih ratnih karata iz XVIII stoljeća, Prilozi za orijentalnu filologiju 47-48/1997-98, Sarajevo 1999.

Jerković dr. R., Gabela, prilog povijesti donje Neretve, Napredak, hrvatski narodni kálendar, godina tridesetosma, Sarajevo 1939.

Jovanović Jagoš, Veze Crne Gore sa Rusijom od druge polovine XVII vijeka do danas, Istorijski zapisi, knj. II, sv. 3-4, septembar-oktobar, Cetinje 1948.

Jovanović Radoslav, Političke težnje Hercegovine za vrijeme rata tursko-austrijskog od 1737. do 1739. godine, "Delo" list za nauku, književnost i društveni život, pedeseta knjiga, god. 14, Beograd 1909.

Kapidžić Hamdija, Veze Dubrovnika i Hercegovine u XVIII vijeku, Gajret, kalendar za godinu 1940, Sarajevo 1939.

Kapidžić Hamdija, Stolac u XVIII vijeku, Gajret, kalendar za godinu 1941, Sarajevo 1940.

Kljaković Vojmir, Dalmacija, Vojna enciklopedija, drugo izdanje, Beograd 1971.

Kreševljaković Hamdija, Kulen-Vakuf, Narodna uzdanica, kalendar za 1936, Sarajevo 1935.

Korkut Derviš, Nešto o turskim dokumentima Arhiva dubrovačkog, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XL, sv. II, Sarajevo 1928.

Kreševljaković Hamdija, Bitka pod Banjom Lukom 4. VIII 1737, Narodna uzdanica, br. IV, Sarajevo 1936.

Kreševljaković Hamdija, Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini (1463-1851), Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, br. I, Sarajevo 1949.

Hamdija Kreševljaković - Hamdija Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, Naše starine, br. III, Sarajevo 1954.

Kreševljaković Hamdija, Hadži hafiz *Džemaludin Hadžijahić, Glasnik VIS-a u FNRJ, VI/1955, br. 11 i 12, Sar*ajevo 1955.

Kreševljaković Hamdija, Bosanski pašaluk u XVIII stoljeću, Istorija na*roda Jugoslavije od početka XVI do kraj*a XVIII veka, knjiga druga, Beograd 1960.

Kreševljaković Hamdija, Stari bosanski gradovi, I*zabrana djela, knj. II, Sarajevo 1991.*

Kreševljaković Hamdija, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini, Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1991.

Ljubić Š.(ime), *O odnošajih među Republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI stoljeća do njihove p*ropasti, Rad JAZU, knj. LIV, U Zagrebu 1880.

Maglajlić Munib, Književna i publicistička djelatnost Mehmed-bega K*apetanović Ljubušaka, Godišnjak, Instituta za* jezik i književnost u Sarajevu, knj. XII, Sarajevo 1983.

Munib Magl*ajlić, Narodna pjesma* o boju pod Banjalukom 1737., "Putevi", XXX, 5, Banja Luka 1984.

Mat*asović dr.* Josip, Princ Eugen Savojski u Sarajevu 1697, Narodne starine, knj. VI, sv. X*IV*

Mazalić Đoko, Zvornik (Zvornik) stari grad na Drini, Glasnik Zemaljskog muzej*a u Sarajevu, sv. X, Sarajevo 1955.*

Momirović Petar, Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih *naroda pod turskom vladavinom, V,* 1954-55, Sarajevo 1955.

Mušić Omer, Mustafa Bošnjak - Muhlisi (Hagg *Mustafa al Bosnawi Muhlisi), Prilozi za orijentalnu filologiju* XVIII-XIX/ 1968-69, Sarajevo 1973.

Okić M. Taib, Jedan zaboravljeni istoričar XVIII veka Ahmed Hadžinesimović iz P*rusca, Gajret, kalendar za* 1939, Sarajevo 1938.

Olesnicki Aleksije, Bosanska vojska pod zap*ovjedništvom Bećir-paše Čengića u rus*ko-turskom ratu 1737, Rad JAZU, knj. 269, razred historičko-filološka i filozofsko-ju*rističkoga, 121, u Zagrebu 1940.*

Pavich pl. Pfanontal Alfons, Prinosi povijesti Poljica, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XV, juli-*decembar, Sarajevo 1903.*

Pavlović M. Drag.(omir), Požarevački mir (1718. g.), Letopis Mat*ice srpske, knj. 207, sv. III, Novi* Sad 1901.

Pelidija Enes, Pohodi bosanskih paša na Crnu Go*ru od 1706-1714. godine, Prilozi Instituta za istoriju, god. XVI, br. 17, Sarajevo 1980.*

*Pelidi*ja Enes, O migracionim kretanjima stanovništva Bosanskog *ejaleta u prvim decenijama XVIII stoljeća, Migracije i Bosna i Hercego*vina, Sarajevo 1990.

Pelidija Enes, Bosansko-ruski odnosi u XVIII stoljeću, Bosna i Svijet, Sarajevo *1996.*

Pelidija Enes, O učešću Bosanaca u tursko-perzijskom ratu 1727. godine, Prilozi za orijental*nu filologiju, br. 40, Sarajevo 1990.*

Pelidija Enes, O privredi Sarajeva u 18. stoljeću, *Prilozi historiji Sarajeva, Radovi* sa znanstvenog simpozija "Pola milenija

Sarajeva", Sarajevo 1997.

Petrić Mario, *O migracijama stanovništva u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, nova serija, sv. XVIII, Sarajevo 1963.

Richter Eduard, Prilozi *zemljopisu Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja u* Bosni i Hercegovini, XVII, januar-decembar, Sarajevo 1905.

Samardžić Radovan, Diplo*matski metodi Dubrovnika, Anali Pravnog fakulteta, br. 2, Sarajevo 1955.*

Samardžić Radovan, Jugoslovenski narodi pod tuđinskom vlašću, *XVI-XVIII vek, Opšta enciklopedija Larousse, 3, Beograd 1973.*

Skarić Vladislav, Čime se bavio srpsko-pravoslavni narod u Sarajevu u 17. i 18. vijeku, Izabrana djela, knj. II, Sarajevo 1985.

Skarić Vladisla*v, Trebinje u 18. vijeku,* Izabrana djela, knj. III, Sarajevo 1985.

Stanojević Gligor, Dalmacija za vrijeme mletačko-turskog rata 1714-1718, *Istorijski glasnik, br. 1*-4, Beograd 1952.

Stanojević Gligor, Dalmacija za vrijeme mletačko-turskog *rata 1714-1718, Istorijski glasnik, 1-4, Beograd 1962.*

Stanojević Gligor, Mletačke i dubrovačke vijesti o austrijsko-turskim ratovima u *XVIII vijeku, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII/ 1966-67, Saraj*evo 1969.

Sućeska Avdo, Seljačke bune u Bosni i Hercegovini u XVI*I i XVIII stoljeću, Godišnjak Društva* istoričara Bosne i Hercegovine 1966-1967, Sarajev*o 1969.*

*Sućeska Avdo, Novi podaci o visini taksita u B*osni, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XIII, br. 10/2, Sarajev*o 1974.*

Sućeska Avdo, Bune seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću, Zbornik radova, knj. 1, Beograd 1976.

Sućeska Avdo, Uticaj austro-turskih *ratova na opterećivanje stanovništva u Bosni u* XVIII stoljeću, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, br. XXVII, Sarajevo 1980.

Šundrica Zdravko, Obavještajna *služba Dubrovačke Republike u 18. stoljeću* (Epizoda austrijsko-turskog rata 1737.-1739.), Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti *i umjetnosti u Dubrovniku*, Svezak XXXVII, Zagreb - Dubrovnik 1999.

Tomić N. Jovan, Pohod Numan-*paše Ćuprilića na Crnu Goru 1714, Glas SKA, CXLII, sv.* 83, Beograd 1932.

Traljić Seid, Trgovina Bosne i Hercegovine sa l*ukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću, Pomorski zborn*ik, I, Zagreb MCMLXII

Vinaver Vuk, Trgovina Bara, Bijelog Pol*ja i Podgorice sa Dub*rovnikom (1720-1760), Istorijski zapisi, 2, god. VI, knj. IX, C*etinje 1953.*

*Vinaver Vuk, Sarajevski trgovci u Dubr*ovniku sredinom XVIII veka, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i *Hercegovine, god. VI, Sarajevo 1955.*

*Živojinović D*ragan, Požarevački ugovor u svetlosti političkih zbivanja u E*vropi (1715-1720), Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, Beograd 1970.*

Registar ličnih imena

A

Abaz Sulejman 27
Abdi-beg 5, 51, 217
Abdul Gani efendija 433
Abdullah 79, 147, 383
Abdullah-paša Muhsin-zade
43, 53, 71, 73,
101, 107, 109, 111, 117, 121,
137, 151, 161, 163, 167, 171,
173, 175, 181, 187, 189, 191,
193, 195, 197, 201, 207, 211,
221, 231, 237, 239, 241,
243, 269, 385
Abdurahman 77
Abenun Avram 401, 405
Aćimovići 89
Afgani Ešef šah 43
Ahmed 61, 67, 111, 135,
147, 155, 187, 227,
363, 371, 375, 413
Ahmed III, sultan
19, 21, 25, 31,
35, 37, 39, 45, 65, 101,
119, 203, 225, 375, 383
Ahmed-aga 363
Ahmed-bajraktar 389
Ahmedbegović Derviš-beg
125, 177, 347, 353
Ahmed-efendija 77
Ahmed-paša 43, 47, 75, 91,
105, 171, 175, 189, 191,
193, 195, 199, 205, 227,
229, 305, 349, 429, 447
Ahmet Nedim 39
Akbabići 133
Akbabić Murat, kapetan 353
Ali-paša
7, 23, 25, 29, 33, 43,
47, 49, 71, 73, 75, 79, 159,
195, 203, 205, 207, 219, 221,
233, 249, 259, 265, 267,
269, 271, 275, 279, 287,
289, 295, 297, 299, 301,
305, 307, 331, 335, 337,
339, 341, 343, 345, 347,
349, 351, 353, 355, 357,
359, 361, 367, 369, 371,
373, 375, 377, 379, 381,
383, 385, 387, 391, 393,
395, 397, 401, 405, 407,
409, 411, 417, 423, 425,
427, 429, 433, 435, 437,
447, 449, 489
Alibegović 51, 217
Aličić S. Ahmed
7, 11, 13, 73,
137, 225, 453, 479
Alija 61, 79, 135, 147,
155, 199, 211, 223, 399
Alipašić Hasan-beg 223
Alipašić Ibrahim-paša 211
Alipašić Osman-beg 311
Ana, carica 49, 51, 209, 281,
423
Andrić Ivo 437, 479
Angeli von Moriz
13, 267, 301, 313,
329, 349, 355, 361, 487
Antonije 273
Antulović don Anto 93
Aramijadžija Mehmed 111
Arif Ahmed-paša 379
Arnautović Damjan 109
Arnautović Đuro 109

Arnautović Omer 125, 353
Arnautović Tripko 111
Arnautovići 89
Asaf 431, 435
Atijas Abraham 109
Atijas Vito 111
Atlagići 123, 127, 345, 427
Atlibegović Mehmewd-beg 127
August III, kralj 49, 207
Avdija mulla 109

B

Babić Alaj-beg 427
Babić Bogoslav 9, 53, 473
Babić Jovan 273
Babić Smail
Babić Radoslav 277
Babinger Franc 415
Badnjević 427
Baltadži Mehmed-paša 23, 27
Baranjaj 349, 353, 355, 357
Baranyay 331, 349
Bašagić Safvet-beg 13, 25, 43, 65, 67, 71, 73, 75, 189, 191, 193, 195, 217, 221, 223, 227, 255, 265, 269, 305, 311, 341, 351, 359, 361, 363, 369, 371, 383, 389, 411, 415, 433, 435, 479, 481, 487
Bašar Fahruddin 481
Bašeskija mula Mustafa 11, 79, 363, 365, 415, 431, 475
Batinić fra Mijo Vjencislav 43, 181, 191, 193, 271, 293, 343, 373, 481
Begović Salih-beg 129
Benković Grgo 247. 249
Besarovići 89
Bešir-aga 47
Beširević Ibšir kapetan 125, 346, 353
Beširević Osman-aga 125
Beširevići 427
Bianchi 279, 287, 289, 399
Bickelkatz 313
Bilavić fra Jure 87
Bišćan Dragutin 285
Bišćanin Ismail-aga 51, 217, 223
Bjanki Petar 275, 279, 281, 399, 401
Bjanković Nikola, biskup 81
Blašković Stjepan 81, 89, 93
Bodestein Gustav 57, 59, 61, 487
Bojo Mehmed-aga 365
Bojović Vuksan 283
Bonić fra Bono 11, 85, 87, 297, 339, 341, 347, 361, 475
Bonneval Claud - Alexandre 225, 227, 229, 379, 487
Bornemiss 361
Bornes 313
Boseljić Marko 275
Bostandži Mustafa-paša 383
Branković 427
Bratonožići 283, 289
Bratuljevići 89
Bschikoffsky vonWolffenbutel 361
Bukli Ali-paša 385
Burević Stanislav 67
Burnaz 89
Busuladžić Mustafa 163, 487
Buturović Derviš 51. 217, 473

Buturović Đenana 421, 423, 429, 481, 487
Buzanović Anton 199

C

Carini 419
Castelli Dominico 113
Cerić Alaj-beg 143
Cerić Džafer-beg, kapetan 125, 185, 347, 353
Cerić Murat-beg 427
Chevallier St. Just von Wuschletiz 361
Ch'ing, dinastija 53

Č

Čelebi Evlija 77, 145, 239, 245, 253, 453, 475
Čelić Mustafa-paša 33
Čengić Bećir-paša 25, 51, 67, 73, 127, 133, 197, 199, 211, 213, 215
Čengić Hasan-beg 25
Čengić Osman-beg 427
Čengić Smail-aga 421
Čengići 25, 123, 215, 223, 483
Čišić Husein 85, 417, 419, 481
Čomaga Avdaga 363
Čubrilović Vaso 67, 301, 481, 489
Čurčić Jašar-beg 423, 425, 427

Ć

Ćatić Mehmed 321, 333, 335, 337
Ćehajić Džemal 363, 411, 433, 435, 481, 485, 489
Ćirković Sima 293, 391, 481
Ćoro Mustafa-beg 179
Ćorović Vladimir 57, 65, 81, 117, 281, 481
Ćuprilić Numan-paša 23, 27, 29, 59, 177, 215, 493

D

Dabić S. Vojin 261, 389, 481
Dallone von Kornari 361
Daltaban Mustafa-paša 19
Damad Ali-paša 29, 33
Damad Ibrahim-paša 35, 37, 187
Danijel Dolfin IV 67, 397
Danišmend Ismail Hakki 187, 289, 475
Danon Abram Vito 109
Danon Josip 111
Dedaga 421
Deići 89
Delić 397
Delivić fra Mate 87, 93
Derviš Hasan 133, 157, 215
Develioglu Ferit 475
Diedo Maro Antonije 167
Dimitrijević Nikola 283
Dollone von Dotter 361
Dollone von Strogetsky 361
Domball 319, 341
Dona Vićenco 197, 257
Draškov 201
Drašković Ivan 98, 143
Drašković Simo 111
Drekalovići 283
Drnišlija Abdulah efendija 59
Dugalić-Šahinpašić Mehmed-beg 51, 75, 217, 223

Durić Rašid
421, 423, 429, 473

Dž

Džaferzaimbegović Abdizaim
223
Džaja Mato 313, 351, 475
Džaja M. Srećko 82, 83, 91, 481
Džani 435

Đ

Đaković Luka
83, 85, 87, 93, 473
Đorđević Vladan 11, 481
Đuro, kapetan 237, 239, 241

E

Elezović Gliša 115, 473
Emin Osman-paša 59
Erizze Nicolo 197
Esejid Mehmed-paša 49
Esterhazi 259,
261, 275, 285, 293, 303,
311, 341, 387, 389, 399
Ešref, šah 43, 45, 195, 205

F

Farak Natan 109
Ferhad 131
Ferhadpašić-Sokolović
Mehmed-beg 127, 211,
217, 229, 231, 317, 321
Fethi, han 51
Fevzija Mostarac, Blagajac
363, 419, 433, 435, 485
Fidahić Mehmed-beg 307, 341,
343, 347, 351, 353, 357, 371
Fidahići 75, 123
Filipović Bećir-beg 365
Filipović Ibrahim 365, 481
Filipović Ivan 399, 475
Filipović Mehmed-beg 365
Filipović Milenko 81, 481
Filipović Muhamed 481
Filipović Osman-beg 365
Firdus Ahmed-beg 347
Firdusi 123
Flajšman 29
Fočići 89
Foretić 11, 481

G

Gabele 89
Gaisnugg 313
Galib-beg 387
Gallar 313
Gavran 11, 85,
297, 339, 415, 475
Gazić Lejla 453
Gendži Ali-paša 207
Giraj Feth-han 51, 219
Giraj Kaplan-han 51
Goldin 313
Gradaščević Husein-beg 7, 439
Gradaščevići 131, 427
Grimani 115
Grozdanić Sulejman 77, 413,
415, 433, 435, 483, 489
Grujić M. Radoslav 275, 473
Gurani Mehmed Mejli
431, 435, 481
Gverović Ivan 199

H

Habibić Abdulah-ef. 371
Hadžalić Ali-beg (Ali-aga) 217

Hadžalići 135
Hadži Derviš Hasan-beg 133
Hadži Hasan 171, 129, 347, 353
Hadžibegić Hamid 11, 115, 121, 481
Hadžihuseinović Salih Sidki - Muvekkit 11, 33, 43, 45, 53, 59, 71, 73, 75, 77, 123, 133, 137, 145, 167, 173, 175, 189, 191, 193, 195, 209, 211, 215, 217, 223, 227, 251, 255, 265, 267, 269, 295, 297, 299, 305, 307, 309, 311, 317, 319, 321, 335, 343, 345, 347, 349, 351, 361, 369, 371, 389, 481
Hadžijahić Džemaludin 363, 491
Hadžijahić Muhamed 83, 95, 97, 99, 239, 391, 481, 489
Hadžimusić Mustafa 111
Hadžinesimović Ahmed 367, 371, 373, 387, 389, 393, 411, 413, 415
Hadžiosmanović Lamija 7, 51, 53, 209, 415, 421, 431, 433, 435, 475, 481, 489
Hadži Simić Đuro 109
Hajdarević Rašid 95, 473
Hajdarhodžić Hamdija 389
Hajdarpašić Raif 133, 481
Hajvaz-dedo 419
Halil 147
Halil Maho 181
Halil-paša 33, 35
Halil Patrona 45, 47, 203
Halil Petraka 225
Hamilton baron Antlan 361
Hammer von Josiph 11, 19, 21, 23, 27, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 63, 65, 205, 207, 209, 225, 285, 289, 293, 305, 311, 317, 343, 369, 371, 375, 383, 385, 389, 407, 413, 481
Hamzabegovići 75
Handžić Adem 7, 13, 43, 48, 52, 57, 73, 195, 205, 207, 225, 255, 259, 265, 267, 271, 285, 289, 293, 295, 299, 303, 305, 307, 309, 311, 311, 313, 317, 318, 319, 321, 333, 335, 339, 341, 343, 345, 349, 351, 355, 359, 361, 363, 369, 371, 373, 381, 383, 385, 389, 397, 413, 431, 433, 435, 483, 489
Handžić Mehmed 415, 429, 435, 437, 483
Harčević Hasan 417
Hasan 129, 135, 137, 147, 189, 229, 231, 395, 419, 427
Hasandedić Hivzija 173, 363, 489
Hatem 431
Hekim-oglu 7, 43, 47, 71, 73, 79, 159, 195, 203, 205, 221, 233, 249, 259, 265, 267, 271, 275, 279, 287, 295, 301, 307, 337, 347, 357, 359, 367, 369, 371, 373, 375, 379, 381,

383, 385, 387, 391, 393, 397, 401, 405, 407, 409, 411, 425, 429, 433, 435, 437, 449, 489
Herberštajn 275, 311, 389
Herberštajn, grof Juraj 341
Herberštajn, grof Schoppler 361
Hickok Michael Robert 13, 299, 305, 315, 335, 337, 351, 361, 483
Hildburghausen Josip, princ 261, 263, 265, 267, 279, 285, 289, 293, 303, 311, 313, 315, 319, 329, 331, 333, 335, 343, 349, 351, 355, 357, 359, 361, 363, 369, 373, 389, 401, 409, 445, 449, 451, 473
Horvat Rudolf 279, 473, 483
Hrabak Bogumil 85, 95, 239, 489
Humkovići 89
Husedžinović Sabira 489
Husein 41, 45, 129, 147
Husein-beg 51, 217, 223, 363, 439
Husein-paša 19
Husrev-beg 383

I

Ibrahim-aga 63, 133, 339, 353, 369
Ibrahim-beg 127, 347, 353
Ibrahim-efendija 77
Ibrahim-paša 35, 37, 39, 41, 45, 63, 65, 71, 75, 107, 175, 177, 187, 203, 259, 375, 377
Idris 77
Idrizbegovići 75
Idrizkapetanović Mustaj-beg 125
Ilić Anton 89, 111
Imamović Enver 359, 483
Imamović Mustafa 13, 215, 221, 223, 227, 267, 279, 295, 351, 361, 373, 381, 393, 409, 423, 429, 483
Isa-beg 363
Isak 417, 419
Ivić, knez 401

J

Jačov 81
Jahja 77, 127, 129, 131, 353
Jahja-paša 53, 221, 289, 291
Jakirlić 131
Jakub-aga 371, 393
Jeftimije 283
Jelačić Aleksije 25, 483
Jelinić dr fra Julijan 87, 93, 473, 475, 483
Jerković dr R. 63, 67, 489
Joksimović Drago 315, 319, 381
Jonqurier 413
Josip 239
Jovan 239, 273
Jovanović Jagoš 22, 489
Jovanović Radoslav 273, 489
Jovanović - Šakabenta Arsenije IV 89 23, 89, 273, 489
Jurišić Karlo 483
Jusuf 29, 147, 155, 165, 287
Jusufbegović Mehmed-aga 89

K

Kadić Muhamed Enveri 431, 435
Kandelija hadži Ahmed 363, 365
Kapetanović Džafer-aga 129
Kapetanović Mehmed-beg Ljubušak 7, 365, 421, 423, 479, 482, 487, 491
Kapetanovići 128, 129
Kapidžić Hamdija 83, 141, 343, 489, 491
Kara Kulak Ibrahim-paša 71
Kara Mustafa-paša 173
Karabeg Ali-paša 75
Karajilan Ali-paša 25
Karlo VI 53, 61, 203, 275, 277, 281, 299, 407, 449
Karlo XII 23, 25, 27
Karoly von Osario 357
Kastrioti 289
Katarina 423
Kejkubat 431
Kemal-paša zade 435
Kemura šejh Sejfudin 79, 483
Khevenhiller von Kobl 285, 361
Kiprili Abdulah-paša 41, 375
Kiriko Luka 25, 29, 31, 407
Klaić Bratoljub 345, 475
Knežević Antun 67, 483
Koči R.S. 375
Koen Emanuel 109
Koldžić 365
Konigsegg, feldmaršal 267
Kontamiri-zade Abdulah-efendija 431
Kopčići, begovi 93, 427
Koprijarević fra Ivan 87
Koprive 89
Kor Ahmed-paša 217
Korać J. Vojislav 127, 141, 163, 271, 483-
Korčali Mehmed-paša 51
Korkut A. Derviš 53, 71, 77, 407, 483, 487, 489
Kovačević Mehmed-beg 311
Krdži baši Džonlezo 421
Kreševljaković Hamdija 7, 13, 25, 51, 71, 77, 81, 95, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 141, 143, 147, 157, 159, 163, 167, 185, 195, 211, 215, 217, 223, 229, 233, 235, 239, 241, 251, 267, 271, 285, 293, 305, 307, 309, 315, 317, 319, 329, 331, 333, 335, 339, 341, 343, 345, 347, 349, 351, 353, 357, 359, 361, 363, 365, 369, 371, 373, 381, 383, 395, 413, 423, 429, 483, 489, 491
Križman Mate 9, 399, 475
Krupići 125
Krupić Bakir 437, 483
Kuči 133, 293
Kulenović Mahmud-beg 176
Kulenović Mehmed-beg 309
Kulenović Salih-aga 353
Kulenović Salih-paša 124, 161
Kulenovići 131, 311
Kurbegovići 131
Kurd Alija 157, 395
Kurd Omer-paša 75
Kurdi 37, 377
Kurevija Murat 111
Kutjevčanin fra Andrija 83

L

Labudić Hijeronimus 235
Laketići 89
Lalić 405
Lambert 357
Lastrić Filip Očevac
85, 87, 89, 93, 487
Lašvanin fra Nikola
11, 43, 85, 87, 189,
191, 193, 195, 215, 219,
269, 273, 297, 307, 339,
347, 349, 383, 385, 415
Lentulus 291, 293
Leontijev, general 209
Leopold 283, 399
Leščinski Stanislav 49
Lihović Husein 419
Lopašić Radoslav
125, 389, 483
Lotarinški Franjo
283, 285, 335
Lovrenović Ivan 437, 483
Lučići 89
Luj XIV 31
Lukačević Ivan 213

M

Mačković Mustafa-efendija 79
Maglajlić Munib
7, 421, 483, 491
Mahmud I, sultan 45,
47, 49, 51, 107, 181,
203, 205, 211, 217, 225,
227, 231, 233, 295, 377,
379, 381, 383, 393, 451
Mahmud-beg 131, 353
Mahmudbegović Mahmud-paša
219
Mamli 273
Mandić dr. o Dominik
79, 81, 85, 89, 399, 485
Margeta Todaga 421
Marija Terezija, carica
267, 283, 285, 441, 487
Marković fra Ante 86
Marković Franjo 109
Marković - Mlatišuma Staniša
291
Martelini Mare 105
Marula 283
Maslarda don Dujo 93
Matasović Josip 235, 491
Matuz Jozef 209, 225
Mazalić Đoko 491
Mazhar Osman-paša 421
Mehmed 76, 147, 157, 287, 297
Mehmed-aga, 199, 345
Mehmed-beg 231, 341, 343,
359, 371, 395
Mehmed, defterdar 107
Mehmed-efendija, hadži 197
Mehmed Galip bey 393
Mehmed, kapetan 153, 177, 427
Mehmed-paša, serasker 211
Mehmed-paša Gaga-oglu 221
Mehmed-paša, veliki vezir
63, 75, 127, 207, 217, 265
Mehmedpašić Mehmed-beg
297
Mendolato Salamon 109
Mihailo 273
Mihailović Gavrilo 91
Miho 51, 209
Mijatović 23, 485
Milenković Milentije 249, 351
Milentije, mitropolit 89, 91
Miletići 89

Miličević Aleksa 273, 275
Miloradović Mihailo 213
Milovanović Josip 247
Minih, grof 49, 207
Moačanin Nenad
11, 19, 209, 485
Moćenigo Alvize 65, 67
Momirović Petar 89, 491
Montelli 313
Morton A. L. 11, 57, 485
Mršo Vićenco 401, 405
Muderizović Riza 175, 475
Muffling 313, 315, 317
Muhamed 157
Muhamed, kapetan 131, 133,
353
Muhamed Sarajlija - Nerkesi
415
Muhamed, sin Alije 165
Muhammed, vjerovjesnik 393
Muhammed 157
Muhammed Emin 77
Muhammed-ef. sin Ahmedov 79
Mujezinović Mehmed 11, 79,
345, 363, 365, 415, 431, 475
Mujić A. Muhamed 259
Mula Mustafa Ševki - Bašeskija,
v. Bašeskija
Mumin-zade 433
Murat 129, 353
Musa 147
Musić Sulejman
297, 345, 369, 425, 427
Mustafa 147, 161
Mustafa, beg 124, 127, 229
Mustafa Bošnjak - Muhlisi 77,
351, 362, 491
Mustafa, hadži 107, 113, 297
Mustafa Madžar 437, 479
Mustafa, kapetan 125, 127, 129,
131, 135, 141, 353
Mustafa, paša 27, 57, 59, 73, 75,
221, 223, 231, 317
Mustafa, princ 393
Mustafa II, sultan 19
Mustafa III, sultan 387
Mustafapašić Husein-beg 367
Mušić Omer 363, 431, 491
Muteferika Ibrahim 413

N

N', markiz 71
Nadir-han 47, 55, 381, 383
Nagaj, sultan 219
Nametak Fehim 7, 51,
209, 415, 475
Nikić fra Andrija 87, 93, 485
Nikolić fra Pavao 87
Nišandži Mehmed-paša 35
Novaković Stojan 21, 485, 487
Novljanin Omer 7, 11, 51,
53, 209, 215, 217, 221, 291,
295, 297, 299, 303, 305,
307, 309, 311, 315, 317,
319, 331, 335, 343, 345,
347, 349, 351, 353, 355,
359, 361, 363, 367, 371,
373, 387, 389, 393, 411,
413, 415, 421, 475, 489
Nuh-efendija 375

O

O' Morion 303
Oblaković Husein 109
Oblaković Ibrahim 109
Okić Ta(j)ib
209, 291, 415, 491

Olesnicki A. Aleksije
51, 53, 209,
215, 217, 223, 415, 491
Omer, sin Alije 133
Orušić Risto 109
Oseh Aron 109
Osman 134, 147, 153
Osman II, slutan 385
Osman-efendija 77
Osman-paša 59, 65, 75,
103, 105, 121, 145, 149,
153, 161, 163, 167, 169,
271, 297, 307
Osmanbegović Derviš-beg
51, 211, 215
Osmanpašić Osman 223
Osmanpašić Sulejman 223
Osmansko carstvo 17
Osmanpašić Ali-beg 297, 307
Ottenfeld von Wolffenbutel 361
Öztuna Yilmaz
17, 43, 45, 47, 49,
195, 203, 221, 225, 485

P

Parentić Alija 109
Pavich pl. Pfauental Alfons
63, 491
Pavlović Dragomir
29, 33, 57, 63, 491
Peco Jovan 109
Pelidija 14, 25, 29, 31, 33,
35, 43, 45, 57, 63, 75,
81, 89, 95, 115, 133, 135,
141, 145, 163, 173, 175,
195, 205, 213, 215, 269,
299, 407, 409, 485, 491
Penzo Salvater 109
Pešić Mihajlo 35, 57
Petar Veliki, car 25, 31
Petković Nikola 59, 61
Petraš Maksimilijan 57, 59
Petrić Mario 81, 493
Petrović Mileta 111
Petrović Radonja 283, 293
Piperi 283, 289
Pirić Faruk 301
Pješivci 283
Platon 431
Polimac Abdulah 21, 297
Popović Vasilj 11, 23, 49,
187, 201, 203, 207, 485
Potemkin V. P. 11, 41, 483
Prelog Milan
43, 191, 269, 271,
311, 343, 383, 389, 485
Pruščak Hasan Kafi 371, 415

R

Radonić Jovan
11, 51, 57, 63, 291, 485
Ramadan 155
Rašković Atanasije 283, 291
Rauh 287
Redžep 155, 193
Redžić Enver 407, 485
Reichlein von Wuschletiz 361
Repovac Osman-beg 217
Resulbegović Ibrahim-paša 67,
201, 257, 259, 271
Resulbegović Ibrahim-beg 347,
353, 371
Resulbegović Osman-paša 103,
105, 107, 117, 121, 143,
163, 169, 487
Resulbegovići
121, 123, 127, 141

Richter Eduard 59, 67, 493
Rive Pjetr 29
Rizvan Gejlan 363
Rizvanbegovići 123
Rizvić Muhsin 421, 485
Romer 313, 349
Rovci 283
Rucini Karlo 35, 61, 63
Russini Carlo 109
Rustempašić Ahmed-paša 71, 87, 173, 175, 191, 195
Rustempašić Rustem-beg 41, 75, 105, 171, 189, 195, 377
Rustempašići 195

S

Sabit Užičanin 415
Sadi 435
Saidowitz 401
Salih-aga 131, 135, 257, 311, 317, 321, 343, 353
Salih-efendija 77
Samardžić Radovan 23, 39, 137, 269, 339, 351, 485, 493
Santlej Pul Len 23, 485
Savojski Eugen, princ 33, 173, 225, 227, 235, 267, 491
Sejjid Salih 231
Sekendorf, feldmaršal 285, 289, 291, 295, 303
Selakovići 89
Selmanovići 123, 427
Sigfried von Jorger 361
Sijerčići 427
Simeon 283
Sirke Osman-paša 71
Skarić Vladislav 13, 25, 89, 91, 175, 271, 297, 343, 475, 485, 493
Skopljak Ali-paša 137, 195, 297, 307
Skopljak Ibrahim-paša 219
Skopljak Osman-beg 137
Skopljak Osman-paša 297, 307
Skopljak Rustem-beg 137
Skopljak Rustem-paša 75, 195
Slijepčević dr. Đoko 89
Smail 147
Smailagić Nerkez 11, 19, 481
Sofi Mustafa-paša 241
Softić dr. Aiša 417, 473
Sorkočević Marin 101
Spoda Mercquier Masquis 313
Stahrenberg grof Halleweil von Guido 361
Stallberg von Wolffenbutel 361
Stanojević Gligor 53, 63, 65, 67, 89, 203, 213, 251, 259, 261, 265, 271, 275, 279, 287, 311, 351, 397, 405, 475, 485, 493
Stanojević Stanoje 89, 485
Stefan 283
Stratimirović Bogić 275
Subhi Mehmed 305
Succov 313, 349, 355
Sućeska Avdo 43, 69, 95, 97, 115, 119, 123, 181, 191, 195, 233, 269, 295, 351, 389, 473, 485, 493
Sulejman 126, 147, 171, 223, 271, 345,
Sulejman-efendija 371
Sulejman, kapetan 133
Sulejman-paša 75

Sulejman II, sultan 375
Sulejman Zakonodavac 45
Sulejmanpašići 75
Suma Mihailo 273, 283
Sušić Derviš 437, 485
Sušić Ranko 9

Š

Šaban 147, 199, 257, 287
Šabanović Hazim 57, 63, 65, 77, 123, 135, 253, 363, 369, 413, 415, 429, 433, 435, 453, 475, 487
Šafirov, kancelar 25
Šahinpašić Rustem-beg 51, 75, 217, 223, 427, 429
Šahseven, pleme 377
Šarić Ali-aga 121
Šarić Ahmed 135
Šarić Mustafa 135
Šarić Osman, kapetan 83
Šarić Salih-aga 135
Šarić Smail-aga 183, 199, 201, 233, 257, 347, 353
Šatrić Pećaga 421
Šćepanović Žarko 291, 487
Šehid Ali-paša 375
Šehri Muhamed-aga 121
Šeić Redžep-paša 133
Šejh Jujo 415
Šerići 123
Šišić Ferdo 37, 63, 135, 487
Škaljić Abdulah 369, 453, 475
Škrivanić Gavro 35, 57, 475
Šljivo Galib 61, 235, 315, 319, 333, 361, 487
Šojat Vesna 9, 399, 475
Šukrić Nijaz 53, 481, 487
Šundrica Zdravko 289, 401, 493

T

Tagić Salih 365
Tahmasp, šah 45, 47, 205
Talman 57
Tanković 427
Tanović Abdulbaki-aga 353
Tanović Dž. Hamid 133
Tanović Tahir 487
Tasovac Jusuf 135, 165, 353
Temimović hadži Mehmed-aga 109
Theiner Augustino 301, 475
Thomas W. Arnold 53, 487
Tojfenbah Maksimilijan Ernest, baron 59, 61
Tomašević Šimun 83
Tomić N. Jovan 9, 19, 27, 167, 199, 213, 257, 293, 471, 493
Topal Osman-paša 43, 47, 71, 77, 101, 109, 113, 133, 137, 139, 141, 147, 151, 157, 169, 175, 189, 197, 205, 215, 225, 379
Topalović Salih-baša 109
Traljić Seid 103, 107, 109, 111, 115, 481, 493
Treveliyan Georg Maconlay 11
Tričković Radmila 33, 475
Tripković hadži Jovan 109
Truhelka Ćiro 125, 475
Tschuppik Karl 285, 487
Turnof 21
Tuzlak fra Augustin 85

U

Uzunçarşili Ismail Hakki
11, 25, 27, 31, 39,
41, 43, 45, 47, 53, 63,
195, 209, 221, 225, 289,
305, 309, 353, 361, 365,
377, 389, 393, 409, 487

V

Valis Georg Olivije 285
Valvasor Paul 303
Vasilije 283
Vasojevići 283, 289
Veselinović Rajko 283,
285, 289, 291, 293, 487
Vinaver Vuk 25, 89, 101,
107, 109, 113, 117, 275,
281, 401, 405, 487, 493
Vindramin Pietro 111
Virmont 57
Vital A. L. 11
Vital, Salamon 109
Vučanovići 89
Vučjaković Ahmed-aga 135
Vučjaković Ahmed-beg 159
Vučjaković Mehmed-beg 93,
153, 347, 353
Vučković Bogić 273, 275
Vulići 89
Vurmb 285

W

Wichmann 361
Willinger von Wuschletiz 361

Y

Yung Čeng, car 53

Z

Zahir-beg 127
Zaimović Abdi Džafer 51, 217
Zano Katarino 19
Zejnil Abedin 135
Zelenika M. 303, 353, 395
Zenker J. Th. 413
Zgodić Esad 413, 415, 487
Zijaudin 385, 387
Zirdum Andrija
85, 87, 89, 93, 487
Zmajević Vinko 87
Zmajević Vićencije 19

Ž

Ždralović 427
Živojinović R. Dragoljub
11, 25, 37, 39,
57, 225, 487, 493

Registar geografskih i lokalnih naziva

A

Ačac 311
Agriboz 77
Adana 57, 375
Akhisar
103, 119, 153, 161, 371
Akmečit 219
Aksar 41
Aksu 219
Albanija 53, 67,
109, 197, 257, 397
Aleksandrija 99
Aleksinac 289
Anadolija 215, 375, 381,
383, 385, 433, 469
Ankara 9, 11, 25, 209, 369,
413, 441, 475, 481, 487
Apeninsko poluostrvo 51
Ardebil 41
Ardelan 41, 47
Armenija 55, 379
Austrijska monarhija 13, 15,
19, 21, 23, 29, 31, 33,
35, 37, 51, 53, 55, 57,
61, 69, 77, 79, 81, 109,
133, 139, 157, 167, 201,
223, 233, 265, 267, 275,
279, 281, 283, 285, 287,
295, 339, 381, 391, 395,
399, 441, 443, 451, 453
Azerbejdžan
41, 45, 55, 195, 375
Azov 23, 25, 49, 207, 209

B

Baba Dag 217
Bagdad 47
Bakinci 237
Baku 187
Balaginci 237
Balkan
11, 23, 25, 57, 99, 201,
281, 283, 285, 483, 485
Ban Vir 141
Banat 33, 35, 57
Banja Luka 7, 129, 231, 237,
245, 247, 263, 267, 293,
307, 309, 313, 339, 343,
345, 347, 351, 367, 373, 381,
383, 389, 391, 397, 411,
421, 429, 475, 479, 491
Banjalučko polje
349, 351, 357,
359, 361, 363, 365, 367,
371, 389, 401, 409, 429
Baranja 481
Batočina 285
Beč 9, 13, 23, 29, 33,
35, 37, 51, 53, 59, 61,
63, 215, 233, 235, 237,
241, 247, 259, 261, 265,
267, 275, 279, 281, 283,
287, 289, 291, 299, 301,
315, 389, 399, 401, 405,
407, 413, 437, 441, 453
Bekije Novi 115, 143, 149, 287
Belgrad 131
Belgradčik 131

Bender 211, 221, 423
Bentbaša 175
Berazin 209
Berlin 413
Berloni 223
Betkovac 239
Bihać 53, 69, 81, 101, 125, 131, 141, 183, 185, 243, 245, 247, 249, 251, 261, 263, 265, 269, 271, 303, 307, 309, 311, 343, 371, 389, 417, 483
Bihor 291
Bijeljina 35, 55, 57, 59, 99
Bijelo Polje 101, 107, 291, 493
Bilaj 247, 263
Bilajsko polje 247, 309, 311, 341, 343
Bila Stijena 147
Bileć 107
Birač 143
Bjeljanice 55
Blagaj 71, 103, 171, 173, 363, 435, 489
Blato 149
Bogolice 241
Bojana 281
Bokokotorski zaliv 67, 79
Bosanska krajina 79, 261, 261, 263, 389, 425, 481
Bosanska Krupa 81, 263, 265
Bosanski ejalet 5, 7, 9, 11, 13, 15, 27, 29, 31, 33, 35, 43, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83, 85, 89, 91, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 137, 139, 141, 145, 147, 149, 151, 153, 155, 159, 163, 165, 167, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 185, 189, 191, 193, 195, 197, 199, 205, 209, 211, 213, 215, 217, 219, 221, 223, 225, 227, 229, 231, 233, 235, 237, 239, 241, 245, 247, 249, 251, 253, 255, 257, 259, 261, 265, 267, 271, 273, 275, 279, 281, 285, 287, 289, 291, 293, 295, 297, 299, 301, 303, 307, 309, 311, 313, 315, 319, 335, 337, 339, 341, 343, 345, 347, 349, 351, 353, 355, 361, 363, 367, 369, 373, 377, 381, 383, 387, 389, 393, 395, 401, 407, 409, 411, 415, 423, 425, 429, 435, 437, 443, 445, 447, 449, 451, 453, 461, 479, 485, 491
Bosanski Novi 57, 139, 143, 161, 177, 183, 241, 243, 249, 263, 265, 303
bosanski sandžak 25, 69, 119, 123, 127, 129, 179, 247, 371, 453
Bosići 345, 347
Bosna 15, 25, 85, 87, 101, 265, 269, 299, 315, 387, 401, 405, 419, 425, 491
Bosna i Hercegovina 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17,

21, 25, 43, 51, 53, 57, 59, 63, 67, 69, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 89, 95, 103, 107,117, 123, 125, 129, 137, 143, 157, 159, 173, 175, 191, 203, 215, 217, 221, 233, 235, 251, 271, 301, 309, 339, 345, 351, 259, 363, 365, 371, 381, 391, 397, 399, 407, 409, 411, 415, 421, 435, 439, 441, 443, 447, 453, 471, 473, 475, 477, 479, 481, 483, 485, 487, 489, 491, 493
Brajica 67
Brčko 57, 99
Brenovica 263
Bribisi 241
Brill 13, 299, 483
Brod 57, 371
Bronzani Majdan 245
Budapest 413
Budžak 219
Bugojno 75, 93
Bužim 261, 263, 293, 301, 311, 315, 333, 341, 343, 353, 387, 389, 391, 395, 417
Bukovica 237, 317, 319
Burovići 239
Bursa 433
Busovača 97, 235

C

Carigrad 23, 27, 29, 31, 33, 37, 41, 43, 55, 71, 75, 87, 103, 137, 139, 141, 145, 147, 153, 155, 157, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 179, 181, 185, 187, 189, 193, 207, 209, 211, 213, 219, 227, 231, 265, 287, 301, 375, 397, 449, 453
Carina 63, 65, 81, 405
Cazin 81, 101, 125, 147, 153, 155, 157, 159, 263
Cernica 119, 143, 167
Cetin 125, 185, 263, 315, 391
Cetina 65
Cetingrad 301, 311, 335, 341, 343, 353, 387, 389, 395
Cetinje 23, 101, 213, 477, 489, 493
Crkvina 243, 321, 351
Crna Gora 23, 67, 481, 485, 489
Crni Vrh 55
Crno more 187, 201, 203

Č

Čačak 55
Čačvina 63
Čajniče 85, 107, 427
Čehrin 219
Čelebi Pazar 143
Čepikuće 401
Čestobradice 55
Čitluk 65
Čovka 131
Čubrak 99
Čuklići 427

Ć

Ćehotina 255
Ćustendil 41, 147, 187

D

Dabor 249
Dagistan 41, 47, 207, 219
Dalmacija 63, 65, 67, 79, 87, 103, 109, 113, 197, 213, 245, 255, 257, 265, 299, 397, 443, 493
Debelo brdo 61
Deli Jovan 55
Derventa 129, 155, 183, 185, 235
Dijarbekir 377
Dinara 63
Dnjepar 219, 221
Dnjestar 217
Doboj 129, 167, 235, 237, 373
Dobor 69
Dobričevo 91
Dobrilovići 91
Dobro Selo 307
Dobrudža 217
Don 49, 207
Donja Tuzla 99
Donji Šeher 329, 363, 371
Donji Lapac 131
Donji Vakuf 93
Dovolje 91
Dragočaj 237, 245
Drežnik 125, 261, 263, 311
Drina 55, 57, 59, 85, 99, 255, 303, 307, 343, 421, 491
Drniš 103
Drobnjaci 165
Dubica 57
Dubočac 235
Dubrovačka republika 65, 73,101, 103, 109, 115, 133, 139, 199, 201, 257, 275, 279, 281, 287, 289, 399, 401, 405, 451, 493
Dubrovačka Topola 199
Dubrovnik 9, 11, 15, 25, 27, 29, 71, 89, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 117, 199, 201, 255, 259, 275, 279, 281, 289, 343, 395, 399, 401, 405, 407, 441, 471, 477, 481, 487, 489, 493
Dukadžin 187
dukadžinski sandžak 219
Dunav 33, 55, 99, 217, 453
Duvno 77, 79, 81, 85, 103, 135, 343, 427
Duzi 91

Dž

Džisri Kebir 131, 185

Đ

Đakovica 291
Đurđevac 289
Đurići 349

E

Ebher 45
Egipat 259, 381, 385
Elbasan 33, 41, 187, 195
Engleska 11, 21, 23, 31, 37, 49, 57, 399, 441, 485, 487

Erbahz 267
Erdelan 45, 195
Erdelj 285, 289
Erdibil 75, 195
Erevan 41, 47
Eubeja 77
Eufrat 377
Evropa 11, 13, 25, 37, 39, 57, 225, 281, 441, 451, 461, 481, 487, 493

F

Famagusta 385
Firenza 11, 481
Flandrija 277
Foča 69, 77, 107, 255
Fojnica 85, 95, 97, 99, 235, 273
Fragustin 149
Francuska 21, 29, 31, 37, 57, 71, 201, 225, 379, 397, 401
Furjan 125

G

Gornj Vakuf 93
Gabela 63, 65, 67, 89, 99, 115, 121, 143, 163, 167, 489
Gacko 121, 123, 133, 273
Gaga-oglu 221
Galipolje 189
Gatačko polje 215
Gavran-planina 55
Gendže 41, 45, 47, 195
Glamoč 79, 131, 427
Glasinac 271, 427
Glina 311, 399
Golhisar 161
Gomionica 89
Gorica 149, 277
Gornja i Tuzla 99
Gornji Vakuf 75, 77, 93
Grabovac 67
Gradačac 131, 151, 157, 161, 247, 427
Gradiška 57, 99, 149, 237, 239, 241, 243, 265, 289, 293, 303, 315, 361, 401, 449, 451
Gračac 303
Gračanica 151, 157, 237, 413
Grahovo 67, 79
Grbalj 67
Grčka 77
Gruzija 27, 55

H

Habsburška monarhija 37, 83
Haj 45
Halep 375, 383
Hamadan 41, 43, 45, 47, 187, 189, 205, 375, 377, 379, 407, 445, 447
Harkov 23
Havala 131, 177, 307
Hemedan 187, 191, 193, 195, 197
Herceg Novi 67
hercegovački sandžak 65, 135
Hercegovina 41, 83, 85, 91, 93, 133, 141, 187, 273, 343, 405, 425, 487, 489
Hivansko 237
Hrvatska 53, 277, 309, 313, 407, 483
Huremabad 41
Hutovo 63, 65, 171

I

Imotica 199
Imotski 33, 35, 63, 67, 81, 135, 153, 397
Indija 45
Ingil 219
Irak 41
Iran 429
Isakča 217
Isfahan 41, 43, 75, 189, 191, 193, 195, 197, 407, 445, 447
Iskenderun 191, 193
Ispelik 289
Istanbul 9, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31, 35, 37, 39, 41, 53, 59, 65, 69, 71, 75, 97, 101, 113, 121, 141, 143, 145, 147, 151, 153, 159, 167, 169, 171, 173, 179, 183, 187, 189, 193, 201, 203, 205, 207, 209, 211, 213, 225, 227, 229, 231, 251, 269, 287, 289, 297, 299, 315, 337, 369, 371, 375, 377, 379, 387, 391, 407, 409, 411, 413, 421, 435, 441, 447, 451, 463, 467, 471, 475, 483, 485
Ivanjski 245
Izačac 101, 171, 261

J

Jagodina 285, 289
Jajce 85, 149, 151, 155, 161, 173, 183, 231, 235, 243, 247, 263, 265, 303, 339, 341
Jakir 131
Jakupovci 237
Janja 237
Janjina 41, 187, 191
Jasenovac 57, 59, 171, 303
Jedrene 19, 27, 77, 203, 211, 369
Jeleč 85
Jezero 161, 263, 307
Jezersko 263, 417
Junuzovci 237
Jurkovići 315, 317, 319, 321, 341, 429

K

Kafa 215
Kahet 47
Kairo 381
Kakanj 235
Kamengrad 69, 149, 169, 231, 241, 245, 263
Kamenica 55
Kandahar 45
Kandija 73, 381
Kara Kerman 221
Karabag 41, 45
Karlov 247, 267, 275, 309
Kartli 47
Kaspijsko jezero 187, 203
Kermanšah 41, 45, 47, 195, 203, 205, 377, 379
Kijevce 315, 317
Kilburn 209
Kilis 375
Kina 53, 449
Kiovci 261
Kipar 385
Kiri 45, 195

Kisela Vodica 235
Kiseljak 235
Klašnica 241, 243, 361
Kladanj 143, 173
Kladuša 263
Klek 65
Klis 41, 111, 187
kliški sandžak 43, 51, 67, 75, 131, 145, 147, 149, 161, 177, 181, 187, 191, 217, 371, 425, 427
Klobuk 115, 133, 141, 143, 163, 167, 273
Ključ 51, 141, 163, 167, 211, 243, 263, 273, 343
Knešpolje 261
Knin 67, 131
Kobaš 57, 129
Kola 239, 247
Kolari 285
Köln 13, 299, 483
Kološnica 319
Komar 235
Konjic 101
Kordun 79, 299, 301, 303
Korita 141
Kosijerovo 91
Kosovo 273, 283
Kostajnica 57, 129, 141, 149, 179, 231, 243, 249, 261
Kotor-Varoš 129
Kotorgrad 129
Kotorsko 69
Kovanj 427
Kozarac 129, 139, 141, 149, 171, 179, 241, 243, 245, 247, 263
Kozlov 209
Kragujevac 289
Kraljeva Sutjeska 235
Kreševo 85, 95, 97, 99, 101, 149, 161, 235, 273
Krim 49, 51, 207, 209, 215, 219, 281
Krimski hanat 203, 207
Krit 23, 73, 287
Krivaja 99
Krivošije 67
Krmina 345, 347
Krneti 237
Krupanj 57
Kruševac 285, 291
Kukulia 237
Kula 245
Kulen-Vakuf 81, 131, 139, 185, 237, 243, 249, 303, 307, 315, 341, 391, 489
Kur 41, 219
Kutahija 385, 387

L

Lab, rijeka 273, 283
Laktaši 237
Lamunci 237
Lapac 237, 243
Larisan 41, 45, 195
Lauš 319, 321, 329, 349
Leipzig 413
Lešnica 55
Lesbos 381
Lezbos 27
Levant 11, 23, 33, 201, 275, 471, 485
Lika 79, 237, 241, 243, 265, 299, 301, 309
Lim, rijeka 91
Lipeta 101

Livno 79, 85, 99, 103, 111, 123, 185, 345, 347, 427
Logobare 129
London 23, 413
Lotaringija 283, 285
Lušce 237
Lutešnica 239

LJ

Lješnica 293, 301, 303, 305, 307
Ljubačevo 347
Ljubinje 79, 103, 105, 115, 135, 141, 143, 163, 167, 193, 233, 273
Ljubuški 51, 63, 77, 79, 211, 273

M

Madeni Atik 149
Mađarska 79
Maglaj 169, 235
Mahovljani 237, 241, 319
Maine 67
Majdan 101, 241, 263
Majevica 81, 481
Makarska 81, 89, 101, 103, 113
Mala Kladuša 125, 147
Mala Popova 239
Mala Vlaška 35, 57
Malesij 283
Maraš 41
Marin čardak 237
Mašići 319
Matuze 239
Medina 413
Medveđa glavica 61
Mekri 45, 195
Memići 347
Meraga 45
Merend 45
Metkovići 67
Midilli 381
Minhen 89, 413, 485
Misir 259, 381, 385
Mletačka republika 19, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 51, 55, 59, 61, 63, 65, 69, 79, 81, 93, 115, 139, 153, 197, 213, 339, 395, 441, 455, 491
Modriča 81, 481
Moldavija 25, 53, 217, 219, 281, 285, 289, 447
Morava 55, 273, 283
Moreja 29
Morehenci 237
Moskva 11, 41, 269, 487
Mostar 71, 79, 81, 85, 87, 93, 103, 107, 109, 125, 135, 149, 153, 273, 417, 419, 421, 435, 479, 481, 483, 485
Mosul 41
Motike 245
Motrke 239
Mrkonjić 145, 247, 339, 341
Mugan 41
Mutelić 61
Mutnica 263

N

Nahdživan 195
Napulj 27
Neretva 51, 63, 65, 99, 115, 165, 217, 363, 427, 473, 489

Neum 65
Nevesinje 121, 149, 427
New York 13, 299, 483
Nikšić 79, 141, 165, 273
Niš 23,
73, 75, 101, 233, 285,
289, 291, 293, 301, 333,
335, 389, 401, 407, 485
Nizozemska
21, 31, 49, 399, 441
Norin 65
Nova Palanka 129, 149
Nova Varoš 291
Novi 56, 143, 161, 183, 242,
248, 263, 264
Novi Pazar 85, 99, 283, 285,
291, 293, 407, 425
Novi Sad 11, 25, 29, 57,
225, 373, 472,
479, 487, 491
Novosel 131
Nuhavend 41

O

Očakov 53,
209, 221, 223, 315, 447
Odesa 221
Olovo 97
Olta, rijeka 55
Onogošt 143, 163, 167, 287
Opuzen 65
Orah 243
Orahovica 235
Orašac 113,
131, 139, 151, 263
Ordubad 45, 195
Orkop 49, 209
Osat 143
Osijek 309
Osmansko carstvo 9, 11, 13,
17, 19, 21, 23, 25, 27, 29,
31, 33, 37, 39, 41, 45, 47,
51, 53, 55, 57, 61, 63, 77,
79, 81, 89, 109, 119, 187,
129, 137, 139, 201, 203,
205, 207, 209, 223, 225,
233, 271, 279, 281, 283,
285, 289, 291, 293, 339,
345, 369, 373, 377, 379,
381, 387, 393, 395, 399,
407, 409, 413, 415, 441,
449, 451, 457, 459, 461,
465, 467, 469, 485
Ostrožac 125,
155, 169, 183, 249, 263
Ostrovica 99,
237, 301, 307, 309, 371
Ozija 53, 215,
217, 221, 223, 255, 315,
423, 445, 447, 449, 487
Ozu 221

P

Pakrac 313, 315
Pančevo 33
Paraćin 289
Pariz 51, 413, 415
Paštrovići 67
Peć 219, 261,
263, 283, 291, 293
Pećigrad 125, 147
Peloponez 29, 31,
35, 37, 41, 61, 213
Perezana 221
Perzija 39, 41, 45,
47, 49, 51, 53, 55,
167, 187, 203, 205, 207,
337, 379, 381, 383, 445

Petričevac 239, 243
Petrograd 37, 49, 53, 187, 203, 207, 209, 281, 441
Petrovac 153, 161, 165, 243, 247, 249, 263, 427
Petrovaradin 33, 225
Piva 91, 165
Pljevlja 85, 123, 141, 215
Pobari 67
Počitelj 151, 165
Podgorica 101, 493
Podmiločja 85
Podrašnica 243, 341, 343, 345, 347, 349, 389, 425
Podzvizd 125, 147, 155, 249, 263
Polimlje 291, 487
Poljica 63, 491
Poljska 25, 31, 49, 51, 201, 207, 379, 441
Poltava 23
Pomanovci 241
Ponir 239, 349
Popovo polje 67, 401
Posavina 57, 81, 425, 487
Potarje 291, 487
Pounje 79
Priboj 99
Prijepolje 141, 169, 291
Prizren 291
prizrenski sandžak 123
Prolog, planina 99
Prozor 93, 149, 177
Prusac 103, 119, 153, 161, 209, 235, 247, 291, 307, 343, 371, 413, 415, 419, 491
Pruska 57
Prut 25, 27, 53, 187, 215
Požarevac 55, 61, 63, 77, 137, 235, 267

R

Rakitnica 427
Ravna Gora 223
Ražanj 289
Rebrovac 239
Republika sv. Marka 27, 29, 63, 139, 213, 395, 451
Republika sv. Vlaha 103, 105, 257, 279, 281, 287, 399, 405, 451
Revan 45, 195
Ripač 139, 141, 249
Risan 133
Rogatica 143
Rogovica 237
Rogovlji 237
Romanija 99, 443
Romanovci 237
Rossbach 267
Rosulje 243
Rožaje 123
Rovci, nahija 182
Ruisika 239
Rumelija 75, 335
rumelijski ejalet 233, 375, 447
Rumunija 11, 55, 481
Rusija 19, 23, 25, 27, 31, 37, 49, 51, 53, 57, 61, 109, 167, 187, 201, 203, 207, 209, 211, 213, 231, 247, 257, 265, 281, 395, 399, 415, 423, 441, 443, 445, 483, 489

S

Sana 99
Sansko polje 249
Sanski Most 131, 141, 165
Sarajevo 7, 9, 11, 13, 15, 17, 21, 23, 25, 29, 33, 43, 51, 53, 57, 59, 63, 69, 73, 75, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 89, 91, 95, 107, 109, 115, 119, 123, 125, 129, 133, 137, 141, 153, 157, 159, 163, 167, 169, 173, 175, 181, 187, 191, 193, 195, 201, 203, 209, 213, 215, 217, 221, 223, 225, 233, 235, 238, 239, 241, 245, 247, 251, 253, 255, 259, 263, 269, 271, 291, 295, 297, 299, 307, 339, 343, 345, 351, 359, 363, 365, 369, 371, 373, 381, 383, 391, 397, 407, 409, 411, 413, 415, 417, 421, 423, 429, 431, 433, 435, 437, 441, 453, 471, 473, 475, 477, 479, 481, 483, 485, 487, 489, 491, 493
Sava 15, 33, 37, 57, 85, 167, 235, 237, 241, 247, 259, 261, 299, 315, 361, 395, 401, 409, 437
Savica, potok 241
Savine 91
Seddi Dželid 135
Selmas 45
Serkan 45
Sicilija 277
Siće kula 315
Silistra 221
Sinj 67, 99, 111, 483
Sipanci 239
Sitnica, selo 245
Sivas 375, 377
Sjenica 119, 143, 291
Skadarsko jezero 281
Skoplje 147, 149, 155, 157
Skradin 111
Slano 141
Slatina 139, 141
Slavonija 79, 81, 87, 241, 299, 301
Slunj 303
Smederevo 79
smederevski sandžak 35, 51, 53, 57, 109, 283, 285, 303, 391
Sofija 75, 77, 147, 369
Sokol 131, 141, 157
Sokolac 177, 263
Solun 189, 193
Sorok 217
Split 19, 99, 101, 109, 111, 115, 213
Srbija 37, 57, 283, 479, 487, 493
Srebrenic 97, 143, 151
Srebrenik 131, 157, 171
Srijem 35
Srijemski Karlovci 29
Stalać 55
Stambol 15, 27, 155, 171, 175, 437
Stara Ostrovica 131, 139, 151
Stari Majdan 149, 241, 245, 249
Stari Vlah 119, 143, 291

Stijena 99, 263
Stina 175
Stolac 79, 83,
103, 107, 109, 143, 163,
167, 199, 257, 273, 489
Ston 103, 105, 171
Strmnica 63
Stupe 199
Suhača 249
Sultanija 45, 195
Sutjeska 87
Sutorina 65
Sv. Juraj 125
Svetozarevo 285
Svinjarevo 241, 243
Svrljeg 289

Š

Šabac 303
Šamahi 47
Šargovac 239
Šibenik 111, 113, 153
Široki Majdan 241
Širvan 41, 45, 195
Špaja 283
Španjolska
35, 37, 61, 401, 441
Šturlić 125, 147, 179, 263
Šumadija 223
Švedska 23, 37, 441
Šverklen 239

T

Tabriz 41, 375, 377
Tara 91
Taranovci 199
Tarma 45
Tarn Turci 237
Taslidž 85, 107, 123, 169, 215
Tekke 379
Temišvar 33
Terema 195
Tešnj 69, 129,
165, 183, 231, 237
Tifelis 195
Timok 55
Tirol 277
Todorovo 263
Tomina 131
Toskana 283
Trapezunt 385
Travničko 43, 191, 193,
269, 279, 299, 307, 337
Travničko polje 437
Travnik 71, 77, 99,
101, 105, 111, 113, 119,
123, 145, 149, 169, 171,
183, 185, 199, 215, 225,
227, 231, 235, 247, 259,
265, 267, 269, 271, 275,
295, 297, 299, 305, 307,
311, 319, 331, 333, 337,
343, 369, 373, 381, 393,
397, 399, 427, 449, 483
Trebinje 65,
79, 107, 115, 127, 141,
163, 167, 199, 201, 271,
273, 343, 427, 483, 493
Trebišnjica, rijeka 143
Trikala 385
Tripolis 127
Trm 243
Trnavci 55
Trubjela 287
Tržac 263
Turska 25, 117,
275, 281, 401, 405, 487

Tursko carstvo 21, 39, 485
Tuzla 81, 99, 143,
157, 215, 237, 421, 483
Tvrdoš 91

U

Udbina 303
Ugarska 33, 81, 87
Ukrajina 25
Ukrina, rijeka 85
Ulukerd 41
Una 57, 59,
61, 99, 131, 145, 237,
243, 247, 249, 303, 409
Unac 249
Ungul, rijeka 219
Urmi 47
Uskopje 75
Uskudar 227, 379
Užice 77, 285, 373, 407

V

Van 41
Varaždin 267
Varcar Vakuf
247, 263, 339, 341
Vareš 85, 95,
97, 99, 101, 155
Velika Kladuša 125, 147
Velika Morava 285
Venecija 9, 19, 27,
29, 31, 33, 35, 61,
63, 65, 197, 213, 257,
395, 397, 405, 441, 457
Vidin 285, 335
Vidoška 143, 163, 167
Visoko 95,
97, 101, 107, 109, 235
Višegrad 99
Vlaška 53, 281, 285, 289
Vlaški brijeg
349, 353, 355, 357
Vojvodina 79
Vranduk
129, 149, 155, 235, 247
Vrbanja 129, 351
Vrbas 53, 99,
185, 235, 241, 243, 245,
249, 263, 303, 319, 321,
331, 345, 347, 349, 351,
355, 357, 359, 361, 363,
391, 399, 401, 433, 437
Vrbovsko 261
Vrgorac 67
Vrlika 67
Vrnograč 261
Vrtače 237
Vučitrn 85, 147, 155, 179
vučitrnski sandžak 155, 179
Vukalića klanac 417

W

Wien 13, 15, 17, 61,
235, 238, 239, 241, 245,
267, 301, 473, 479, 487

Z

Zadar 9, 15, 67, 111, 109
113, 115, 153, 197, 255,
257, 397, 441, 473, 479
Zagorje 215, 427
Zagreb 9, 11, 17, 19,
23, 37, 41, 43, 51, 53,
57, 75, 85, 95, 103, 125,
191, 209, 215, 231, 261,
271, 275, 277, 279, 281,
285, 299, 301, 303, 339,

345, 381, 389, 395, 399, 401, 421, 435, 441, 473, 475, 477, 479, 481, 483, 485, 487, 489, 491, 493
Zapadna Morava 55, 285
Zavala 91
Zažablje 121, 151
Zenica 7, 51, 209, 235, 475
Zila 375
Zindžar 195
Zmijanje 245, 247
Zor 377
Zupci 63
zvornički sandžak 51, 59, 75, 119, 123, 131, 143, 151, 153, 157, 217, 245, 271, 305
Zvornik 99, 101, 123, 131, 139, 143, 151, 185, 237, 287, 303, 305, 307, 311, 353, 387, 427, 491

Ž

Željeznica 235
Žepče 85, 129, 141, 149, 155, 165, 235
Žitomislići 89, 91
Županjac 135
Županj Potok 135
Župska gora 67

SUMMARY

For a long time, most of the public didn't know enough about the numerous events and personalities from the history of Bosnia and the Bosniaks. The reasons were objective and subjective. Therefore, when we speak of these insufficiently known pages from the past of Bosnia and Herzegovina we must not fall into the trap of mythology and mythomania. That which is written must be based on historical facts. Bearing this in mind, this entire study has been based on numerous unpublished and published sources of the eastern and western provenance and the literature in this field.

Among the more familiar dates in the history of Bosnia and Herzegovina is the Battle of Banjaluka, fought on 4 August 1737. Because of its place, its role, and the consequences this battle produced, in which the defenders of Bosnia were victorious, this study was entitled - *The Battle of Banjaluka in 1737 - Causes and Consequences*. The reasons for my interest in writing about this significant historical event are manifold. Having researched the unpublished and published archival materials and the literature dealing with the history of Bosnia and Herzegovina from the 18th century, I became aware of the significance of this battle and its great impact on later events. In the period that followed the Bosniaks became increasingly aware of themselves as a nation and Bosnia as their homeland. This awareness fully manifested itself in the 19th century with the Movement for the Autonomy of Bosnia under the leadership of Husein-bey Gradaščević.

Until recently, such a momentous event was presented in the historiography of Bosnia and Herzegovina in the context of other less important events. In the historiography of the neighbouring countries this event received little or no attention, and in places where it received mention it was only the military aspect that was presented. As far as the contemporary Turkish historiography and the historians of the Ottoman Empire are concerned, some of the historians wrote in the context that accommodated the general state of affairs in the Ottoman Empire.

Bearing all this in mind, in recent years of the last century I researched authentic archival data of the Ottoman and Western provenance dealing with this battle and its participants, and especially those sources that pointed out to the causes and the consequences which resulted from this battle. I came by much of the authentic data directly, while working in many archives in Sarajevo, Dubrovnik, Zadar, Zagreb and Belgrade, but also owing to the readiness of many orientalists and historians who provided me with the valuable documents from the archives in Istanbul, Ankara, Vienna, Venice and other archives based in Bosnia and Herzegovina and abroad. Especially helpful were the documents that were gathered two or three decades ago from the numerous world archives for the purpose of writing the history of Bosnia and Herzegovina from its medieval period to the present. Today, some of those documents can be found in the Academy of Sciences and Arts in Bosnia and Herzegovina, in the Oriental Institute in Sarajevo. Owing to the diversity of information from, both, the eastern and western archives I was able to compare it and establish whether the available facts were consistent, or in partial agreement, or whether they were completely contradictory. I endeavoured to find out why this was the case. At the same time I strove to, based on those

insights, offer as realistic a picture as possible of the conditions and the events in the place and the time of which I wrote in this book. Adhering to the fundamental tenet that everything I write has its source which either confirms or negates the offered opinion, I have provided the reader with numerous footnotes containing the precise and the necessary information. However, in order to offer a more complete and exhaustive answer to many of the questions, it was necessary to acquaint the reader with the general conditions in the Ottoman Empire, but also with those of its neighbours, and those of the more influential European states that, to a certain extent, contributed to the unfolding of those events. This is the reason why the first pages of this book are dedicated to this question.

In the last years of the 17th and the first years of the 18th century, noticeable geopolitical and military changes took place. Until that time, the powerful and influential states such as Sweden, Poland, Spain, Venice and the Ottoman Empire slowly disappeared from the historical scene as the regional and world superpowers. England, Holland, the Austrian Monarchy and Russia increasingly assumed their role and place. All this lead to changes in internal and international affairs of these states, and towards a new diplomatic initiative for the creation of a new political relationships known as "the European balance". The role the Austrian Monarchy and the Imperial Russia had in all of this was by no means insignificant. These two states, which were experiencing a political, military and economic ascendancy, used their advantage for an even greater progress, including territorial progress at the expense of the Ottoman Empire. With time their plans were made concrete in many details, so that they could avoid mutual disagreements in time. In 1726 the official Vienna and Petrograd, for their own reasons, entered into an agreement with which they were obligated to

provide each other with military assistance in the event of a new war with the Ottoman state, regardless of who and under what pretext started the war. This agreement suited Russia because it counted that in a new war, with the Ottoman Empire at its side, it would have a more secure backing and a share of the Sultan's non-Muslim subjects, while to the Austrian Emperor this agreement acknowledged the recognition of the daughter of Karl IV, Maria Theresa, as the future Austrian Monarch by the powerful Russia - something that the states which recognised the rule of the Royal House of Hapsburg promised to do. This *House Law* on inheritance by the female members of the Hapsburg Dynasty was known as *the Pragmatic Sanction* and was suppose to be in effect for all time (*lex perpetuo valitura*). It is exactly this Austro-Hungarian agreement that will be the cause of the entrance of the Austrian Monarchy, as an ally of Russia which had waged war with the Ottoman Empire from 1736, into the War of 1737. It is during this conflict that, following a long period of time, the Austrian state would suffer several military defeats at the hands of the Ottoman army and on 18 September would sign an unfavourable peace treaty in Belgrade. With this peace treaty, the territorial gains which Austria achieved through the Požarevac Peace Treaty from 1718 were annulled.

It is important to know these details from the general history so that a more complete answer could be given to the question - Why did the Austro-Ottoman War, which would lead to great battles even on the territory of the Ottoman province bordering with Europe and known as the eyalet of Bosnia, break out. However, in order to answer the question why the Austrian army experienced several defeats, it is important to know the actual conditions prevailing between 1718 and 1737. Unfortunately, aside from fragmentary information, not enough is known about this part of history of Bosnia and Herzegovina. Difficulties in finding

out what the real conditions were are even greater because one needs to conduct comprehensive research of the conditions and the circumstances in Bosnia itself, as well as the influences this bordering Ottoman province had in the first decades of the 18th century. All this is dealt with in more detail in the first two chapters of this study. And while the general conditions on the entire territory of the Ottoman State are described in the first chapter, the second chapter, almost in its entirety, is devoted to the conditions in the eyalet (province) of Bosnia. This chapter includes completely new information dealing with the new boundaries, which went along the border of the eyalet of Bosnia of that time, and divided theVenetian Republic and the Ottoman and Austrian states. Along with those changes came the new administration and military organisation.

Aside from dealing with the internal conditions and offering the basic information related to the most prominent personalities of this bordering province, special attention is given to the confessional structure of the population. While researching this segment of history of Bosnia we are in a position to, based on this knowledge, learn the answers to many of the questions related to the conditions and the position of the Sultan's subjects in Bosnia. When discussing the time period between 1718 and 1737 we can ascertain, due to the degree of more reliable information, that this was the time of numerous migrations that were caused by the internal and external reasons. All this lead to appreciable decline in the number of the adherents of the Catholic faith. However, in time their number began to increase owing to the crucial role played by the Bosnian Franciscans who concerned themselves not only with the religious life of the adherents of the Catholic faith but also with their mundane existence. This is why this period can be referred to as the time when the number of Catholics gradually increased.

At the same time, there was an increase in the number of the Sultan's subjects belonging to the Orthodox faith. Along with the birth rate, this confessional group was increased by the migration from other economically underdeveloped regions and neighbouring states, not only from the territory of the Montenegro Nahiyas (nahiyas were smaller than a district administrative unit) where, in the last few months of 1714 the Ottoman rulers settled the Montenegrins on the territory of Romanija and wider area of East Bosnia, but also from the territory of the present day Dalmatia, Lika and Krbava from which the Orthodox and the Catholics alike migrated. They migrated because of the bigger and better pastures. More favourable taxes, in respect to the taxes they paid to the authorities of Austria and Venice, were another reason why these half-nomadic peoples migrated. Their migration was also facilitated by the policy of the Ottoman rulers in Bosnia who, in their wish to save the cultivable land from going to waste, stimulated the migration of people from the neighbouring states through tax exemption and other benefits. In such a way, the number of non-Muslims in relation to Muslims increased considerably. This was evidenced not only in the numerical increase of the rural population, but the urban population as well. As early as the first years of the 18th century, some of the Sultan's non-Muslim subjects gradually began to populate the urban areas and join many of the crafts and handicraft guilds. At the same time, some of them devoted themselves to trade. In time, many of them became wealthy and influential individuals. This is why during this period, as the second chapter is entitled *the Eyalet* of *Bosnia Between Peace and War (1718-1737),* we note an increase in Bosnia among the adherents of the Orthodox faith.

During these two decades members of Islamic faith had a special role. In the previous century their number in relation to other confessions was 75%, but because of numerous wars, epidemics, participation in many wars that took place thousands of kilometres away from Bosnia, their number had decreased. This is best evidenced by an example from 1727 when, in a war against Persia, 5,200 people left and a year later, from the battlefields of Hamadan and Isfahan, only 500 officers and soldiers returned. The second, even more drastic loss, occurred a decade later, when at the order of the Sultan, 10,000 men fit for military service were sent to the Russian-Ottoman front near Ochakov. A large number of them, dead and the wounded, never left Russia. In 1741, 1,300 of them returned to Bosnia. At the same time, in the history of Bosnia the period between 1729 and 1739 was known as the age of the plague. From such a pernicious disease the highest death rate was in the urban areas that were 90% populated by Muslims. All these factors contributed to an appreciable drop in the number of Muslims in this province. However, despite such great losses, especially that of able-bodied men, even in this period the number of Muslims still remained above the absolute majority of the entire population of the Sultan's subject in these parts. This gives us a partial answer to the question how the Bosniaks managed to successfully oppose the Austrian army and its commander Prince Hildburgausen in July and August of 1737.

A more complete answer to this question could not be provided without the second half of this study which deals with the security of the eyalet of Bosnia. Taught by the bad experiences from the previous wars in the last decades of the 17th century and the first half of the 18th century, and which had partially taken place on the territory of Bosnia, the people of this region saw the need, as far as their destiny and the destiny

of Bosnia were concerned, to take the matters into their own hands. They had witnessed the grievous events from the Vienna War (1683-1699), the Ottoman-Venetian War (1714-1718) and the Austro-Ottoman War (1716-1718) when faced with the loss of territory that was under the Ottoman rule, they were forced to make a choice of giving up their religion or leaving their native place forever.

Taking into consideration their past experiences and knowing that they were positioned in the furthest part of the European part of the Empire, the people of the eyalet of Bosnia, together with the refugees, directed great attention to the defensive capabilities of the eyalet of Bosnia. In that respect, as early as the first years of the 18th century, repair of many neglected fortresses and other military structures was set in motion, including the building of a whole new chain of fortresses. The building of these fortresses was recorded not only in the places close to the border but also in the interior. The building process of fortifications, even after the conclusion of the Peace Treaty of Požarevac on 21 July 1718, continued with the same intensity. In the following two decades new fortresses were built and the old ones were made bigger. The second chapter deals with this in great detail and also makes mention of the number of the military personnel stationed in these fortresses and their duties. Wherever the authentic data included such information mentioned also were the cadre and the names of the officers and other commanding personnel.

Special attention was devoted to the financial aspect of fortification building. Numerous Ottoman documents precisely deal with not only the number of soldiers in a given fortress or on the territory of a certain captaincy, but also the financial sources of every garrison. To a certain extent this is a pioneer work that was started in my other book entitled *The Eyalet of*

Bosnia from the Karlowitz to the Požarevo Peace Treaty (1699-1718). While acquainting ourselves with the financing and the financial sources for the military, we come across much information related to the lives of the people that had inhabited these regions. By means of finances we learn that within the borders of that time the entire territory of the eyalet of Bosnia was organised as an entity, not only administratively but also economically and financially. In the defence of Bosnia, the taxes collected in the other sanjaks (districts) of the eyalet of Rumelia weren't negligible. Of special interest is the fact that for all questions of importance there existed regulations on the local and Central administration level, and that these regulations were almost always carried out. This means that the authority of the Central administration in Bosnia was still at an enviable level. The local people also held all the more important military and social functions. Most of them were from the class of Bosnian beys, but it wasn't rare to have individuals, and even entire groups of people, climb the social hierarchy. This was especially the case in the economic and military sector.

Having in mind these occurrences I came across information about important military personalities who were the participants in the Battle of Banjaluka. Some of these personalities are mentioned for the first time in this book. Their role was explained on the basis of available archival materials and represents an attempt to supplement the history of Bosnia and Herzegovina during the Ottoman period.

The following chapters I devoted to these personalities. For this reason I ended the second chapter by acquainting the reader with the economic conditions and the kinds of taxes paid to the Sultan by his subjects in the eyalet of Bosnia. This had a direct impact on many of the events.

In the fourth chapter, which consists of two parts, I described the conditions in the Ottoman State and its neighbouring states, along with the causes and the reasons for the eruption of the new Ottoman-Russian War. This, along with the departure of the Bosniaks for the Russian front, I described in detail using authentic Ottoman literature. In the history of Bosnia and the Bosniaks, including the works of literature, mention has been made about 10,000 Bosniaks, under the command of the Herzegovian Sandzak-bey Becir-Pasha Čengić, and their ill fate near Ozija. Up to this point there existed only fragmentary information about this event. Owing to the sources from authentic Ottoman literature we were in a position to learn of all the events related to the mobilisation - departure for the Russian front, the time spent in Moldavia during the winter months in 1736 and 1737, the arrival to the present-day Ochakov, battles against the Russian army and the defeat of the Bosniaks. With this information we establish which more prominent military and social personalities were absent from Bosnia and why they did not participate in the defence of the eyalet of Bosnia in July and August of 1737. In addition, this information offers us a more complete picture of the conditions of this Ottoman bordering province on the eve and at the beginning of the new Austro-Ottoman War.

With this knowledge we enter the part of chapter three in which, owing to the documents of the oriental and western provenance and the literature in this field, we are introduced to the conditions prevailing in Bosnia. Special attention has been given to the dilemma the leading personalities found themselves in. Their position wasn't at all easy, or simple. At that time the Ottoman administration in Istanbul advised them not to prepare themselves for defence so that such actions would not be interpreted by the Austrian government as a motive for declaring war.

Not paying heed to the received instructions, an experienced Vizier Ali-Pasha, who showed himself as a good military commander on the Ottoman-Persian front near Hamadan and Isfahan where he had learned military skills and learned of the Bosniak bravery in battle, he was aware of the danger hanging over the entire Empire and especially over the province that had been entrusted to him. He used his experience as a military commander and a statesman in the best way possible. Having realised that he could not expect any kind of help from the Central Administration in Istanbul and knowing in what kind of dangerous position Bosnia found itself in, in May of 1737 he invited the most prominent personalities of the eyalet of Bosnia for consultations in Travnik. This was the beginning of a later tradition of an annual gathering of the leading personalities held at the regent's headquarters. On that occasion the Bosnian leaders who were present also expressed their concerns that Istanbul did not realise the real danger it faces. For this reason they accepted the Vizier's suggestion to, in the shortest time possible, carry out general mobilisation in all 32 qadiluks and undertake all the defensive measures. This was done so that the surprise factor would be eliminated. The activities undertaken by the Vizier Ali-Pasha Hekim-oglu and all the other personalities of Bosnia were of crucial importance for the later outcome of the war in this part of the Austro-Ottoman front. All the defensive measures undertaken by the civil and military personalities were started and completed on time, and the arrival of the Austrian army was met in a state of readiness.

At the same time, the Austrian army wasn't inactive. The people who enjoyed their trust, be it those who came to Bosnia under the pretext of performing other jobs or the native informers who served the Austrians either out of conviction or for money, carefully followed all the developments of the

Ottoman government. Special attention was given to all kinds of fortifications. Little attention was paid to the distance of certain places, communication and the kinds of roads and their passability. They offered the kind of information that revealed which main roads could be used for the transportation of heavy artillery and which of them couldn't. For the sake of a more complete picture of the conditions in the eyalet of Bosnia, aside from gathering information about the composition and the number of soldiers in some of the garrisons, significant attention was given to the confessional structure of the population inhabiting the areas by the main road which led from Gradiška in the direction of Banjaluka, and the number and the religious affiliation of those who inhabited the city of Banjaluka. All this was important information for the Austrian military headquarters and for Prince Hildburghausen who had the task of conquering this part of the eyalet of Bosnia and its capital city. Under such circumstances the declaration of war against the Ottoman Empire came about on 14 July 1737. That was exactly during the time when the Bosniaks who fought for the Sultan on the Russian front near Ozija, suffered a defeat with a great loss of life. At that time nothing of it was known in Bosnia. Preoccupied with their defensive tasks, the government of this province and almost the entire population awaited the approaching events with anxiety and uncertainty.

Everything that had transpired in the first weeks of war, up to the Battle of Banjaluka, is described in a separate chapter which deals with the war that was waged by the Austrian and the Ottoman army on the territory of the eyalet of Bosnia. For the sake of an overall insight it was necessary to briefly look at the events that led to this war and the propaganda activities coming from Austria. Especially interesting was the proclamation made by Prince Karl IV to the Sultan's subjects.

The entire content of the original proclamation is presented in its entirety, so that even any inadvertent partiality or misinterpretation could be avoided. As is the case in the remainder of the text, even in this instance the facts speak for themselves: while the enlightened Austrian ruler did not allow the subjects of Islamic faith to be his subjects, at the same time the ruler of Ancient China gave instructions to his regents to treat their Islamic subjects as they do his children. Such paradoxes must be pointed out so that the reader could be spared from a one-sided view about the European countries and those of Asia. At the same time this is the answer why the Muslim inhabitants of the eyalet of Bosnia, regardless of which class they belonged to, took up the defence of this province, and other territories which acknowledged the rule of the Sultan, so zealously. All of the fighting in and around Banjaluka is described in a separate chapter entitled *the Battle of Banjaluka - 4 August 1737*. In this part of the book I attempted to offer as complete a picture of this battle as possible, using chronicles and the literature in this field. Special attention was given to the most prominent personalities who took part in the battle. Many of these people are mentioned for the first time. To offer such a detailed description it was necessary to cite many details since this was one of the most crucial moments of the survival of the territorial integrity of Bosnia and the survival of its people, along with their culture and civilisation. Certain individuals as well as all the defenders stood out in this decisive battle.

As far as the Austrian army and its commanding cadre are concerned, one can observe that from the very beginning they had made a blunder. They totally underestimated the strength of the defenders and overestimated the weakness of the Ottoman Empire. These are the reasons for their failure, not only in the Bosnian but also in the other Austro-Ottoman fronts.

However, it is necessary to mention that the greatest Ottoman victory was near Banjaluka and that it had decisively influenced both the Austrian and the Ottoman side, as far as the outcome of this war was concerned.

The significance and the consequences of this victory are dealt with in a separate chapter entitled appropriately *the Significance and the Consequences of the Battle of Banjaluka.* In this chapter, the conditions immediately following the battle are described along with the pursuit of the Austrian army to its starting positions, before it had crossed the border near Gradiška.

Furthermore, exhaustive information about the losses in human life and military equipment on both sides, along with all the details related to this question, is offered.

Special attention was given to the frame of mind the victors of this battle were in. In that context, the prominent personalities who contributed the most to the victory of the Sultan's army were described. At the same time, mentioned were the awards the Vizier and later Sultan Mahmood I and the Ottoman administration in Istanbul presented to these prominent personalities and thus recognised them. Their contribution to this victory as well as all those who took part in the battle reverberated not only through all of Bosnia and the neighbouring states, but also through the entire territory of the Ottoman Empire. How significant this battle was from the military but also from the political aspect is evidenced by the information coming from the states bordering with the Ottoman Empire. And while, on the territory of the Austrian Monarchy, this battle and the failure of the Austrian army was minimised with the intent to disparage the success of the opposing side, and to free many of the commanding officers and Prince Hildburghausen of any responsibility, on the territory of the

Venetian and the Dubrovnik Republic the victory by the defenders of Bosnia was the subject of great interest. On the one hand, it was important to determine how realistic was the weakness of the Austrian side which, as an Empire that was in a permanent rise in the last few decades, began to imperil not only the interests of the Republics of St. Mark and St. Vlach, but also represented a danger to their existence as states. On the other hand, these two republics were interested in knowing the strength of the Ottoman Empire which had been going through crisis for some time, but it still represented a first-class state for the countries of south-eastern Europe. The future policies of these and other countries depended on this knowledge.

The significance of this victory is especially emphasised. It was more than a single military success. By defending themselves, their families, native places and all of Bosnia, the Bosniaks and all the other defenders of the eyalet of Bosnia gained many privileges. They remained in Bosnia which they experienced as their homeland, and maintained their awareness of themselves as a nation. They rid themselves of illusions that in the future wars they would be defended by the Sultan and Istanbul. This explains why in the future Austro-Ottoman wars the Habspburgh Dynasty did not achieve any significant success. The success in this battle gave the Bosniaks the possibility to conduct the majority of internal affairs themselves. In reality all more important decisions had to be in conformity with the interests of the Central Administration in Istanbul. Those who attempted to carry out their own 'private' policies were removed from the duties they performed and rather often they were permanently removed from This World.

The special significance of the battle of Banjaluka was in the fact that with this victory the further territorial advance by the

Austrian Monarchy on the territory south from the rivers of Sava and Danube was halted. Furthermore, this war returned part of the territory on the other side of Sava and Danube within the borders drawn by the Peace Treaty of Karlowitz in 1699, which were established in accordance with the eyalet of Bosnia and were, for the first time, internationally recognised. But more significantly, the arrival of the Austrian Monarchy to the territory of the present-day Bosnia and Herzegovina was postponed for 150 years. Until that time many factors had changed so that the arrival of the Austria-Hungary in 1878 would occur under different circumstances, quite at odds with those that Vienna had planned in 1737.

These historical facts had a great impact on the later tradition, folk songs and literary works. This is evident from the many cited examples. How this event influenced later developments can be seen from many of the songs that were inspired by this event.

The Battle of Banjaluka was also a stimulus for the writers. The interest in this battle is still present, not only in literary works but also as a historical lesson for the similar events that have taken place recently. This is why this study, with the detailed description of this event based on historical facts, is intended for the future generations so that they may learn that no one can ever use force to destroy a nation and its people, for they will remain in This World not longer or less than they are destined.

Translation:

Muhamed Pasanbegovic

SADRŽAJ

UVOD 5
SKRAĆENICE 15

I. POGLAVLJE
OSMANSKO CARSTVO U PRVIM
DECENIJAMA XVIII STOLJEĆA 17
a) Unutrašnje i vanjske prilike
osmanske države u prvim decenijama XVIII stoljeća 17
b) Doba tulipana (Lale devri) 37
c) Osmansko carsvo u prvim godinama
vladavine sultana Mahmuda I (1730-1754) 47
d) Osmansko-ruski i austrijsko-osmanski rat (1736-1737) 49

II. POGLAVLJE
BOSANSKI EJALET
IZMEĐU MIRA I RATA (1718-1737) 55
I. DIO
a) Uspostavljanje nove osmansko-austrijske
granice prema Bosanskom ejaletu
po odredbama Požarevačkog ugovora 55
b) Nova osmansko-mletačka granica 61
c) Unutrašnje prilike 67
d) Nova imenovanja 71
e) Konfesionalni sastav stanovništva 79
f) Privreda i porezi 93
II. DIO
a) Administrativno-vojna uprava
Bosanskog ejaleta od 1718. do 1737. godine 123

b) Vojno-sigurnosne mjere i
finansiranje posada mjesnih tvrđava 137
c) Izgradnja novih i opravka postojećih
tvrđava, te obezbjeđivanje finansijskih sredstava 159
d) O učešću Bošnjaka na
osmansko-perzijskom frontu 1727. godine 187
e) Odnos Bosanskog ejaleta sa susjedima 197

III. POGLAVLJE
STANJE U BOSNI UOČI NOVOG
AUSTRIJSKO-OSMANSKOG RATA 1737. GODINE 201
I. DIO
a) Osmansko carstvo u prvim
godinama vladavine sultana Mahmuda I 201
b) Pozivi iz Carigrada 209
c) Odlazak Bošnjaka na ruski front 213
d) Poraz kod Ozije 221
II. DIO 225
a) Unutrašnje prilike sa posebnim osvrtom na
odbrambenu sposobnost Bosanskog ejaleta 225
b) Austrijsko prikupljanje informacija
o Bosanskom ejaletu uoči rata 1737. godine 235
d) Bosanski ejalet od dolaska vezira
Ali-paše Hekim-oglua za namjesnika do
izbijanja austrijsko-osmanskog rata (1736-1737) 249

IV. POGLAVLJE
RATOVANJA OSMANSKE I AUSTRIJSKE
VOJSKE NA TLU BOSANSKOG EJALETA
DO BANJALUČKOG BOJA 279
a) Početak austrijsko-osmanskog
rata i razvoj vojnih operacija 279
b) Bosanski front 293
c) Borbe oko Lješnice i Zvornika 303
d) Bitka kod Stare Ostrovice 307

V. POGLAVLJE
BANJALUČKI BOJ 4. VIII 1737. GODINE 313
a) Pokreti austrijske vojske prema Bosni 313
b) Bitka kod Jurkovića 315
c) Austrijski vojni prodor
do Banje Luke i opsada grada i tvrđave 319
d) Vojna strategija vezira
Ali-paše Hekim-oglua u odbrani Bosanskog ejaleta 337
e) Banjalučki boj 349

VI. POGLAVLJE
POSLJEDICE I ZNAČAJ 367
a) Banja Luka i Banjalučko polje
neposredno nakon pobjede 367
b) Kratak osvrt na život i djela Ali-paše Hekim-oglua 373
c) Odjek banjalučke pobjede
u bližnjem i daljem susjedstvu 387
d) Značaj banjalučke pobjede 407

VII. POGLAVLJE
ODJEK BANJALUČKOG BOJA U NARODNOJ
PREDAJI, PJESMI I KNJIŽEVNIM DJELIMA 411

REZIME 439

Rječnik termina 453
Izvori i literatura 471
Registar ličnih imena 494
Registar geografskih i lokalnih naziva 507

SUMMARY 523

SADRŽAJ 539

FILOZOFSKI FAKULTET
BIBLIOTEKA
SARAJEVO

Izdavački centar "El-Kalem"

U biblioteci "Kulturna baština" do sada smo štampali sljedeće naslove:

1. *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini* – M. Hadžijahić, N. Šukrić, M. Traljić (1977., 1992.)
2. *Hasan Kafija Pruščak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini* – Omer Nakičević (1977.)
3. *Muhamed Ruždi* – Abdurahman Nametak (1980.)
4. *Tragom poezije bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku* – Lamija Hadžiosmanović i Salih Trako (1985.)
5. *Život i djelo muderisa Alije Sadikovića* – Muhamed Huković i Alija Sadiković (1987.)
6. *Vjerski običaji muslimana BiH* – Enver Mulahalilović (1988.)
7. *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka* – Omer Nakičević (1988.)
8. *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku* – Fehim Nametak (1989.)
9. *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini* – Hifzija Hasandedić (1990.)
10. *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918* – Muhsin Rizvić (1990.)
11. *Sabit Užičanin i njegova Miradžija* - Ešref Kovačević (1990.)
12. *Ilhamija – život i djelo* – Muhamed Hadžijamaković (1991.)
13. *Aladža džamija – fočanski biser* – Šemso Tucaković (1991.)
14. *Ali-dede Bošnjak i njegova filozofsko-sufijska misao* – Ismet Kasumović (1994.)
15. *Bosanski vjesnici* – Minka Memija (1996.)
16. *Istaknuti Bošnjaci* – Mahmud Traljić (1998.)
17. *Povijest Bosne* – Salih Sidki Hadžihuseinović - Muvekkit (1999.)
18. *Gazi Husrev-begova biblioteka* – Enes Kujundžić (2000.)
19. *Historija I i II (1520-1640)* – Ibrahim Alajbegović Pečevija (2000.)